TITO

NEISPRIČANE PRIČE

William Klinger Denis Kuljiš

OD ISTIH AUTORA

WILLIAM KLINGER

Negotiating the Nation: Fiume, from Autonomism to State-making (1848. – 1924.), Florence, 2007.

Germania e Fiume: La questione fiumana nella diplomazia tedesca (1921. – 1924.), 2011.

Il terrore del popolo: Storia del OZNA, la polizia politica di Tito, (2012.)

Teror narodu: Povijest OZN-e, Titove političke policije (hrvatsko izdanje, 2013.)

DENIS KULJIŠ

Majmuni, gangsteri i heroji (izdanja 2001., 2003., 2005.)

Dva pamfleta protiv Tuđmana (2005.)

Ad hominem (2006.)

Hrvatski bog Merkur (2010.)

Wahrheit Macht Frei (2011.)

Tito: Neispričane priče

Tito:
Neispričane priče

TAJNI IMPERIJ JOSIPA BROZA TITA

William Klinger i Denis Kuljiš

Nezavisne novine / Paragon / 2013.

TITO: NEISPRIČANE PRIČE

BIBLIOTEKA MNEMOSYNE

Urednik: Vuk Perišić

Izvršni urednik: Boško Crnobrnja

Izdanje:
NIGD NEZAVISNE NOVINE, BANJA LUKA

Za izdavača: Željko Kopanja

PARAGON, ZAGREB

Za izdavača: Nada Mirković

Copyright © 2013. William Klinger, Denis Kuljiš

Sva prava pridržana. Prvo izdanje:

NIGD NEZAVISNE NOVINE / PARAGON 2013.

www.nezavisne.com

Ilustracija na omotu i karte: Saša Celinščak

I Lektura: Nataša Martić

Indeks osoba: Boris Stojanović

Prijelom sloga: Marina Jungić

Štampa i uvez:

NIGD DNN DOO BANJA LUKA

Za štampariju: Aleksandar Kopanja

Prvo izdanje MMXIII

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu
i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 844677.

ISBN 978-953-56405-1-6

Victimae victoris[1]

[1] *Latinski izraz **victimae victoris** u doslovnom prijevodu znači **žrtve pobjednika**. Ovaj izraz se često koristi u kontekstu rata, sjećanja na stradanja i povijesnih analiza, kako bi se naglasilo da su oni koji su stradali (žrtve) često podnijeli najveću cijenu usprkos konačnom ishodu ili pobjedi. (VestaHR)*

Кадры решают все![2]

(Kadry reshchayum vce!)

... Vrijeme je da shvatimo kako najvrjedniji i najvažniji kapital na svijetu sačinjavaju ljudi, kadrovi. Mora se shvatiti: u sadašnjim okolnostima – kadrovi su od presudne važnosti.

J. V. Staljin, u govoru apsolventima akademija Radničko-seljačke Crvene armije u Kremaljskoj palači 4. maja 1935.

[2] ***Kadry reshchayum vce!*** *– ruski: Kadrovi odlučuju o svemu. (VestaHR)*

SADRŽAJ

Foreword 13
1. KOMUNISTIČKI FARAON 14
2. OD SRPA DO ČEKIĆA 22
3. PODOFICIR I DŽENTLMEN 35
4. SIBIRSKA ODISEJA 42
5. BOLJŠEVIK GEORGIJEVIĆ 51
6. ROBIJAŠ 79
7. KONSPIRATOR 87
8. SVJETLOST „LUXA“ 95
9. DRUG T. T. 111
10. RATNIK IZ SJENE 139
11. TRIJUMF FAŠIZMA 163
12. RATNA IGRA U DUBRAVI 168
13. DIVERZANTI CRVENE ARMIJE 184
14. PROPALI USTANAK 199
15. BOSANSKA HEREZA 214
16. KRVAVI MOST NA NERETVI 224
17. DRŽAVNIK 241
18. HITLEROV TREĆI FRONT 253
19. ARHIPELAG PURGA 275
20. VLAST 294
21. TITOV KOMUNIZAM 311
Bibliografske bilješke 326
FOTOGRAFIJE 349

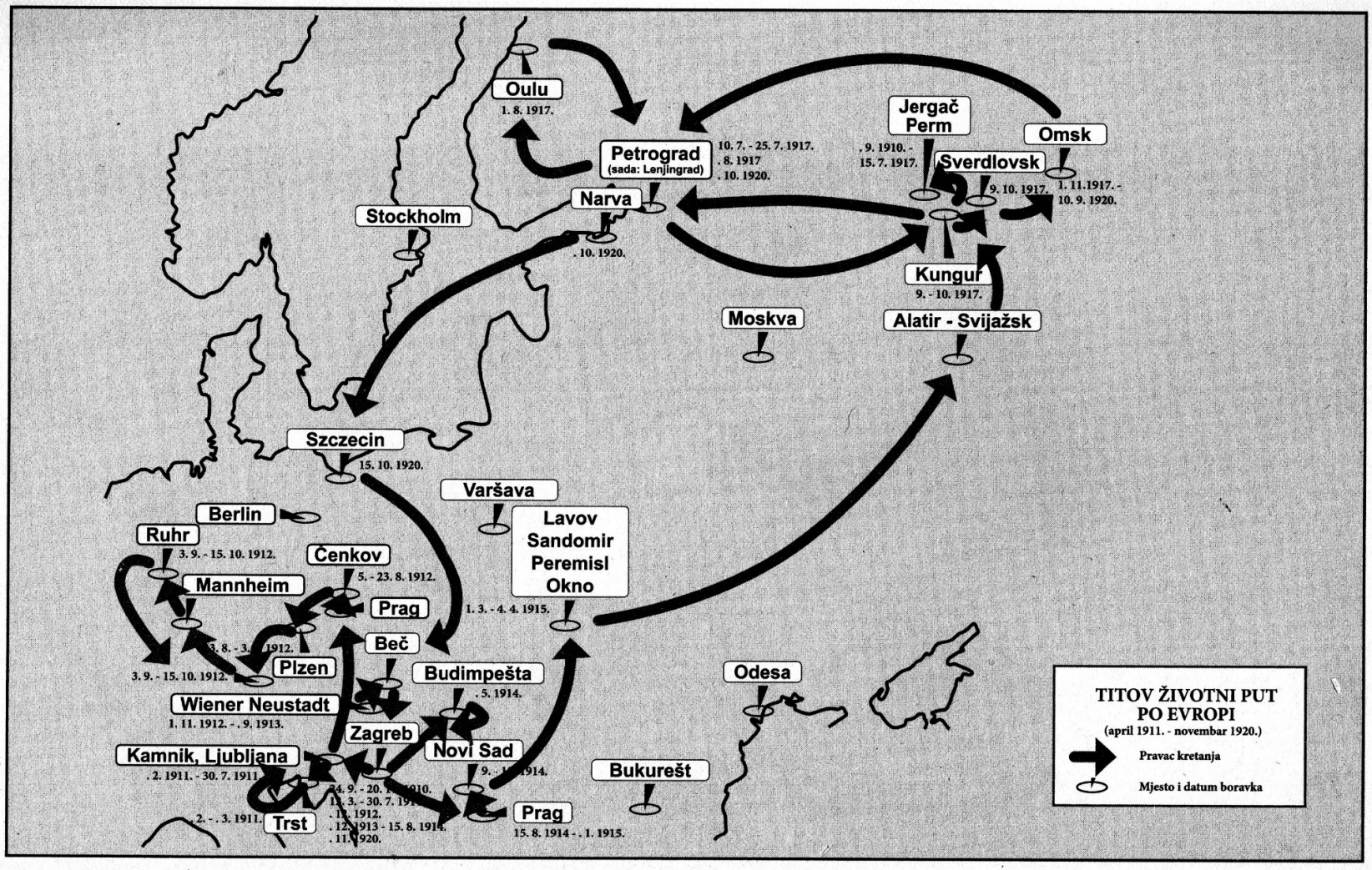
TITOV ŽIVOTNI PUT
PO EVROPI
(april 1911. - novembar 1920.)
Pravac kretanja
Mjesto i datum boravka
Oulu
1. 8. 1917.
Petrograd
(sada: Lenjingrad)
10. 7. - 25. 7. 1917.
. 8. 1917
. 10. 1920.
Narva
. 10. 1920.
Stockholm
Jergač
Perm
. 9. 1910. -
15. 7. 1917.
Sverdlovsk
9. 10. 1917.
Omsk
1. 11.1917. -
10. 9. 1920.
Kungur
9. - 10. 1917.
Moskva
Alatir - Svijažsk
Szczecin
15. 10. 1920.
Varšava
Lavov
Sandomir
Peremisl
Okno
1. 3. - 4. 4. 1915.
Berlin
Ruhr
3. 9. - 15. 10. 1912.
Čenkov
5. - 23. 8. 1912.
Mannheim
Prag
Beč
Plzen
3. 9. - 15. 10. 1912.
Budimpešta
. 5. 1914.
Wiener Neustadt
1. 11. 1912. - . 9. 1913.
Zagreb
Novi Sad
Kamnik, Ljubljana
. 2. 1911. - 30. 7. 1911.
Trst
2. - . 3. 1911.
Prag
15. 8. 1914 - . 1. 1915.
Bukurešt
Odesa

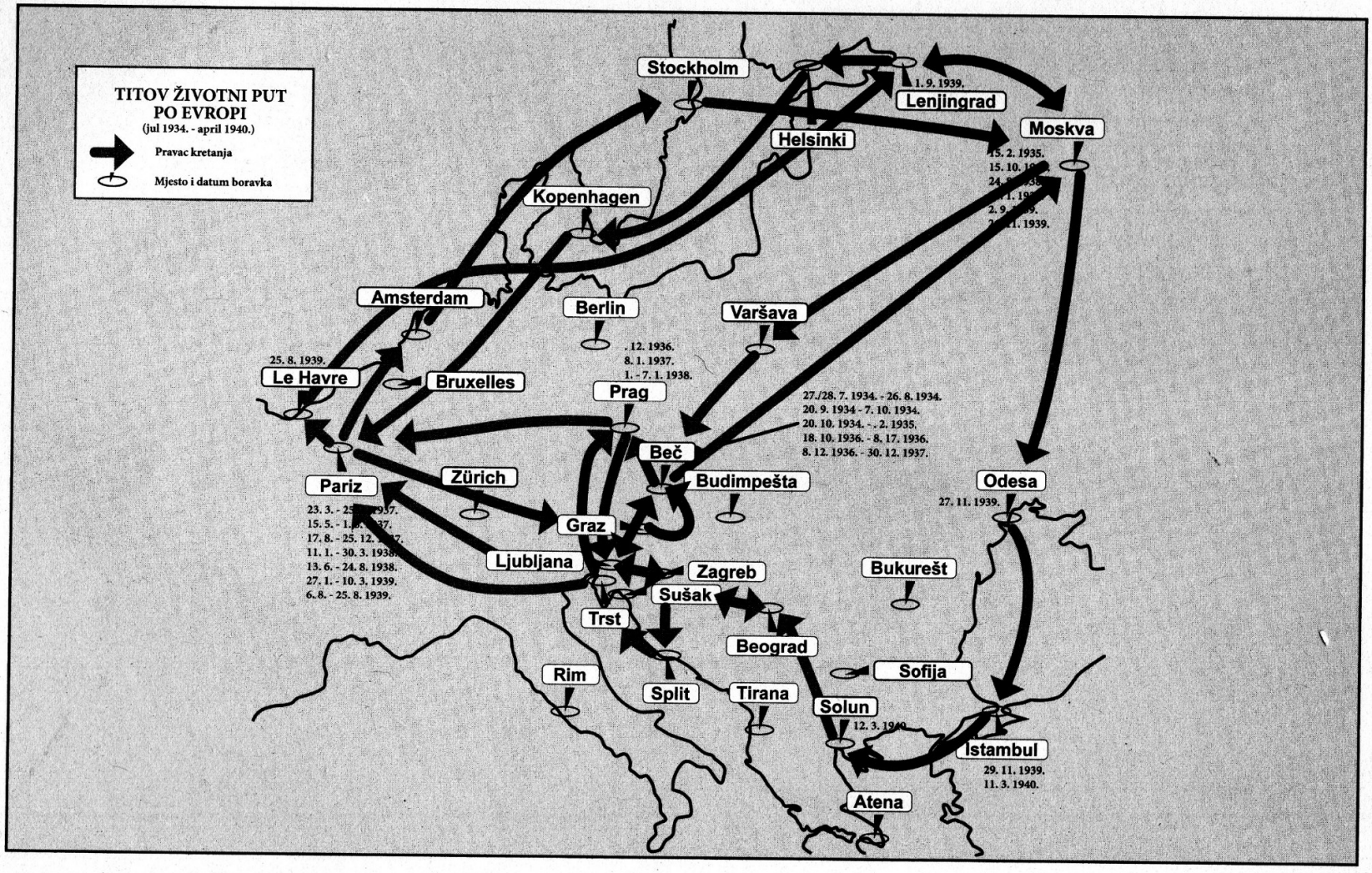
TITOV ŽIVOTNI PUT
PO EVROPI
(jul 1934. - april 1940.)
Pravac kretanja
Mjesto i datum boravka
Stockholm
1. 9. 1939.
Lenjingrad
Moskva
Helsinki
15. 2. 1935.
Kopenhagen
Amsterdam
Berlin
Varšava
. 12. 1936.
8. 1. 1937.
1. - 7. 1. 1938.
25. 8. 1939.
Le Havre
Bruxelles
Prag
27./28. 7. 1934. - 26. 8. 1934.
20. 9. 1934 - 7. 10. 1934.
20. 10. 1934. - . 2. 1935.
18. 10. 1936. - 8. 17. 1936.
8. 12. 1936. - 30. 12. 1937.
Beč
Budimpešta
Zürich
Pariz
23. 3. - 25.
15. 5. - 1.
17. 8. - 25. 12.
11. 1. - 30. 3. 1938.
13. 6. - 24. 8. 1938.
27. 1. - 10. 3. 1939.
6. 8. - 25. 8. 1939.
Graz
Ljubljana
Zagreb
Sušak
Trst
Odesa
27. 11. 1939.
Bukurešt
Beograd
Sofija
Rim
Split
Tirana
Solun
12. 3. 1940.
Istambul
29. 11. 1939.
11. 3. 1940.
Atena

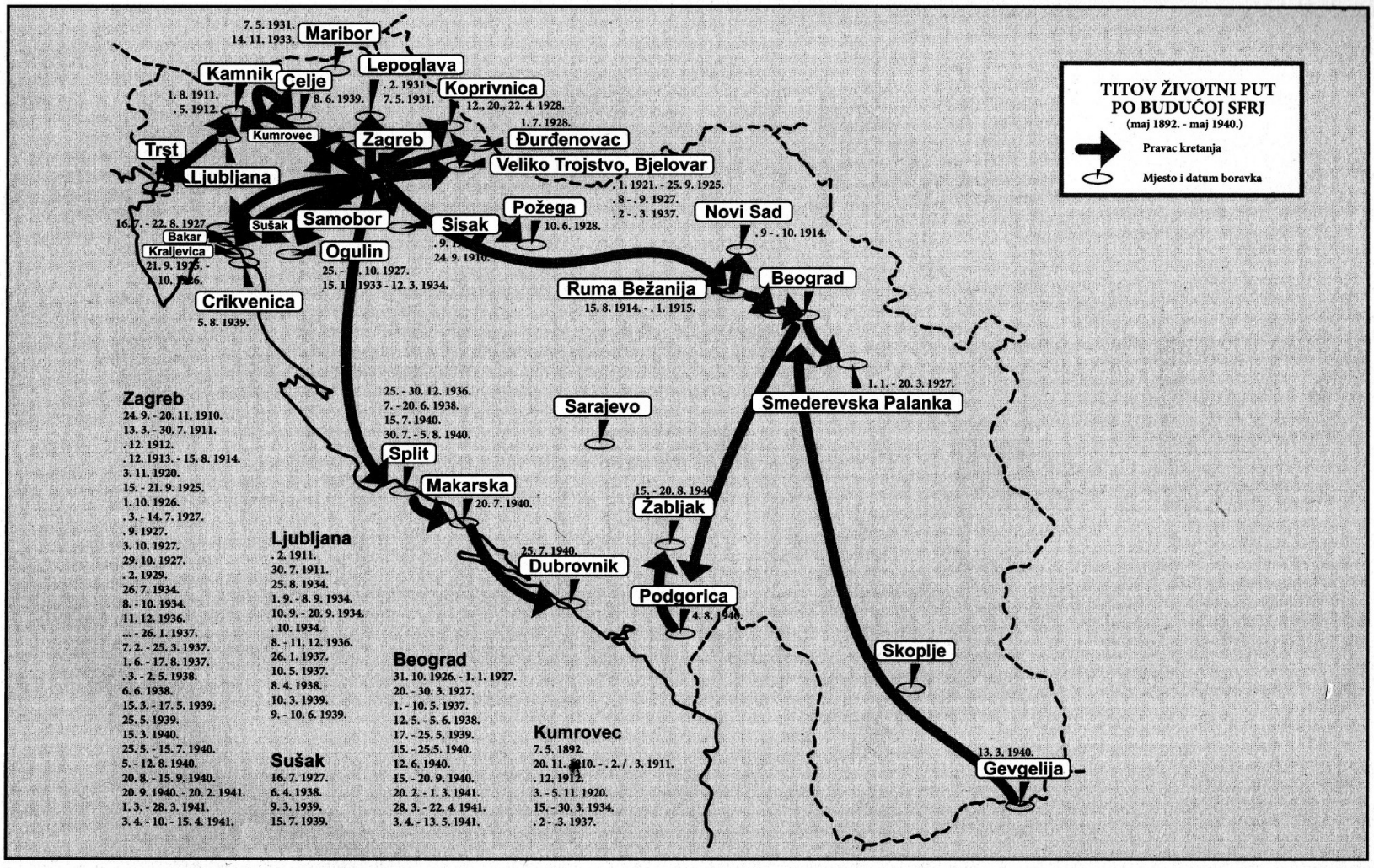
TITOV ŽIVOTNI PUT
PO BUDUĆOJ SFRJ
(maj 1892. - maj 1940.)
Pravac kretanja
Mjesto i datum boravka
Maribor
7. 5. 1931.
14. 11. 1933.
Lepoglava
Kamnik
Celje
1. 8. 1911.
. 5. 1912.
8. 6. 1939.
. 2. 1931
7. 5. 1931.
Koprivnica
12., 20., 22. 4. 1928.
Kumrovec
Zagreb
Đurđenovac
1. 7. 1928.
Trst
Ljubljana
Veliko Trojstvo, Bjelovar
. 1. 1921. - 25. 9. 1925.
. 8 - . 9. 1927.
. 2 - . 3. 1937.
Požega
10. 6. 1928.
Novi Sad
. 9 - . 10. 1914.
16. 7. - 22. 8. 1927.
Sušak
Samobor
Sisak
Bakar
Kraljevica
21. 9. 1925. -
. 10. 1926.
Ogulin
25. - . 10. 1927.
15. 1. 1933 - 12. 3. 1934.
24. 9. 1910.
Ruma Bežanija
15. 8. 1914. - . 1. 1915.
Beograd
Crikvenica
5. 8. 1939.
1. 1. - 20. 3. 1927.
Smederevska Palanka
Sarajevo
25. - 30. 12. 1936.
7. - 20. 6. 1938.
15. 7. 1940.
30. 7. - 5. 8. 1940.
Split
Makarska
20. 7. 1940.
15. - 20. 8. 1940.
Žabljak
25. 7. 1940.
Dubrovnik
Podgorica
4. 8. 1940.
Skoplje
13. 3. 1940.
Gevgelija
Zagreb
24. 9. - 20. 11. 1910.
13. 3. - 30. 7. 1911.
. 12. 1912.
. 12. 1913. - 15. 8. 1914.
3. 11. 1920.
15. - 21. 9. 1925.
1. 10. 1926.
. 3. - 14. 7. 1927.
. 9. 1927.
3. 10. 1927.
29. 10. 1927.
. 2. 1929.
26. 7. 1934.
8. - 10. 1934.
11. 12. 1936.
... - 26. 1. 1937.
7. 2. - 25. 3. 1937.
1. 6. - 17. 8. 1937.
. 3. - 2. 5. 1938.
6. 6. 1938.
15. 3. - 17. 5. 1939.
25. 5. 1939.
15. 3. 1940.
25. 5. - 15. 7. 1940.
5. - 12. 8. 1940.
20. 8. - 15. 9. 1940.
20. 9. 1940. - 20. 2. 1941.
1. 3. - 28. 3. 1941.
3. 4. - 10. - 15. 4. 1941.
Ljubljana
. 2. 1911.
30. 7. 1911.
25. 8. 1934.
1. 9. - 8. 9. 1934.
10. 9. - 20. 9. 1934.
. 10. 1934.
8. - 11. 12. 1936.
26. 1. 1937.
10. 5. 1937.
8. 4. 1938.
10. 3. 1939.
9. - 10. 6. 1939.
Sušak
16. 7. 1927.
6. 4. 1938.
9. 3. 1939.
15. 7. 1939.
Beograd
31. 10. 1926. - 1. 1. 1927.
20. - 30. 3. 1927.
1. - 10. 5. 1937.
12. 5. - 5. 6. 1938.
17. - 25. 5. 1939.
15. - 25.5. 1940.
12. 6. 1940.
15. - 20. 9. 1940.
20. 2. - 1. 3. 1941.
28. 3. - 22. 4. 1941.
3. 4. - 13. 5. 1941.
Kumrovec
7. 5. 1892.
20. 11. 1910. - . 2. / . 3. 1911.
. 12. 1912.
3. - 5. 11. 1920.
15. - 30. 3. 1934.
. 2 - .3. 1937.

Skraćenice

AFŽ	Antifašistička fronta žena
AVII	Arhiv Vojno-istorijskog instituta u Beogradu (danas Vojni arhiv)
AVNOJ	Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
CK	Centralni komitet
CLNAI	Comitato di liberazione nazionale Alta Italia (Nacionalno-oslobodilački odbor sjeverne Italije)
CPUSA	Communist Party of the United States of America (Komunistička partija Sjedinjenih Američkih Država)
DFJ	Demokratska Federativna Jugoslavija (1944. – 1946.)
FNRJ	Federativna Narodna Republika Jugoslavija (1946. – 1952.)
FO	Foreign Office (britansko ministarstvo vanjskih poslova)
GRU	Glavnoe razvedyvatel'noe upravlenie (Glavna obavještajna uprava, sovjetska vojna obavještajna služba)
HPSS	Hrvatska pučka seljačka stranka
HRSS	Hrvatska republikanska seljačka stranka
HSS	Hrvatska seljačka stranka
KI	Komunistička internacionala
IKKI	Ispolnitel'nyj Komitet Komunističeskogo Internacionala (Ispolkom Kominterna, Izvršni komitet Komunističke internacionale; 1919. – 1943.)
JA	Jugoslovenska armija (1945. – 1951.)
JNA	Jugoslovenska narodna armija (1951. – 1991.)
JNOF	Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta
KNOJ	Korpus narodne odbrane Jugoslavije (1944. – 1955.)
KPD	Kommunistische Partei Deutschlands (Komunistička partija Njemačke)
KPH	Komunistička partija Hrvatske (1937. – 1991.)
KPJ	Komunistička partija Jugoslavije (1920. – 1952.)
KPS	Komunistička partija Slovenije (1937. – 1991.)
KOS	Kontraobavještajna služba JNA (1955. – 1990.)
KUNMZ	Kommunistichesky Universitet Natsionalnykh Menshinstv Zapada (Komunistički univerzitet nacionalnih manjina Zapada)
iNF	Narodni front
NKOJ	Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (1943. – 1945.)
NKVD	Narodnyj komissariat vnutresnih del, (Narodni komesarijat /ministarstvo/ unutrašnjih poslova SSSR-a)
NOO	Narodnooslobodilački odbor
NOVJ	Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije
NOV i POJ	Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije
NZ	Narodna zaščita (Narodna zaštita Slovenije; 1941. – 1945.)
OB	Organ bezbednosti (Služba sigurnosti u JNA; 1955. – 1990.)

OF	Osvobodilna fronta (Oslobodilačka fronta Slovenije)
OZNA	Odelenje za zaštitu naroda (1944. – 1946.)
OSS	Office of Strategic Services (Ured za strateške usluge – američka vojna obavještajna služba; 1942. – 1945.)
PCd'I	Partito comunista d'Italia (Komunistička partija Italije; 1921. – 1943.)
PCE	Partido Comunista de Espania (Komunistička partija Španjolske)
PCF	Partito comunista francese (Komunistička partija Francuske)
PCI	Partito comunista italiano (Komunistička partija Italije; 1943. – 1991.)
PRO	Public Record Office (Javni registar; danas National Archives of the United Kingdom; Nacionalni arhiv Ujedinjenog Kraljevstva)
RKKA	Raboče-krestjanskaja Krasnaya Armiya, (Radničko-seljačka Crvena armija; 1918. – 1945.)
SDB	Služba državne bezbednosti (jugoslavenska politička policija, 1966. – 1990.)
SID SSIP	Služba za istraživanje i dokumentaciju Saveznog sekretarijata za inostrane poslove (jugoslavenska inozemna obavještajna služba 1966. – 1990.)
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (1963. – 1991.)
SKJ	Savez komunista Jugoslavije (1952. – 1990.)
SKOJ	Savez komunističke omladine Jugoslavije (1919. – 1948.)
SMERŠ	SMERt Špionam (sovjetska kontraobavještajna služba; 1943. – 1945.)
SNOS	Slovenski narodnoosvobodilni svet (Slovensko narodnooslobodilačko vijeće; 1944. – 1945.)
SOE	Special Operations Executive (Izvršni direktorat za specijalne operacije – britanska vojna organizacija zadužena za subverzivne akcije u neprijateljskoj pozadini; 1939. – 1945.)
SSIP	Savezni sekretarijat inostranih poslova
UDB	Uprava državne bezbednosti (jugoslavenska politička policija; 1946. – 1966.)
UID	Uprava za istraživanje i dokumentaciju (tajna služba Saveznog sekretarijata inostranih poslova; 1946. – 1966.)
URSSJ	Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije
VDV	Vojska državne varnosti (Vojska državne sigurnosti – samostalna slovenska inačica KNOJ-a; 1944. – 1945.)
VKP(b)	Vsesojuznaja kommunističeskaja partija /bol'ševikov/ (Svesavezna komunistička partija /boljševika/ – sovjetska komunistička partija)
VOS	Vojno-obavještajna služba (1946. – 1990.)
VOS OF	Varnostno-obveščevalna služba Oslobodilne Fronte (Sigurnosno obavještajna služba Oslobodilačke fronte Slovenije; 1941. – 1944.)
VUJA	Vojna uprava Jugoslavenske armije za Julijsku krajinu, Istru, Rijeku i Slovensko Primorje
ZAVNOH	Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

Foreword

Geoffrey Swain
University of Glasgow Chair in Russian and East European Studies

William Klinger's and Denis Kuljiš book „Tito: Neispričane priče“ is an extraordinary achievement. What is presented is an annotated version of the transcribed interviews for a planned TV documentary on Titos life which was never completed, let alone broadcast. The transcripts, covering the years from Titos birth to the end of the Second World War, constitute an unparalleled source for the underground years of the Yugoslav Communist Party, and also shed important light on the war years.

Tito's own account of his youth, his military service and his time in Russia are a little disappointing. They are more detailed than other accounts, but essentially more of the same; he says nothing about his personal life and his relationship with Pelagiya, his first wife, for example. However he does comment on the Hungarians who made up the bulk of his comrades when he became an international red guard in 1917-18, and he is more informative than in previous accounts on his party activities in the 1920s, especially the events surrounding his rise to prominence in 1928 and subsequent trial.

However, it is the interviews with other underground activists which constitute the most interesting part of the project. Former comrades and even rivals – like Rodoljub Čolaković, Sergej Kraigher and Edvard Kardelj all have much of interest to say about the years spent planning to overthrow the Kingdom of Yugoslavia. Often it is insights from Moscow that intrigue the reader: Wilhelm Pieck comes across as a strangely positive figure, and Kardelj recalls witnessing the collectivisation of villages in the Caucasus in 1935 and the lasting impact this had on his ideas. The material on the Paris emigration, the activities of Tito's great rival Miletic and so on, are equally absorbing. There is also fascinating new material on Tito's return from Moscow via Turkey in 1940 and the visit of Nikola Petrović to Moscow at this time, something not recorded elsewhere. The wartime material is in a way not so significant, although there is material on how the Croat question was addressed. What was fascinating was the account retold by the head of the Soviet mission to Yugoslavia, Korneev. The British audience knows about the role of Fitzroy MacLean, but little about Korneev – and that little tends to repeat MacLean's negative assessment. Korneev comes across as a warm character, the passages on the flight to Bari and discussions of 1917 are striking.[3]

---

[3] *Predgovor / Geoffrey Swain / Katedra za ruske i istočnoeuropske studije Sveučilišta u Glasgowu*
Knjiga Williama Klingera i Denisa Kuljiša „Tito: Neispričane priče“ izvanredno je postignuće. Predstavljena je komentirana verzija transkribiranih intervjua za planirani TV dokumentarac o Titovom životu koji nikada nije dovršen, a kamoli emitiran. Transkripti, koji pokrivaju godine od Titova rođenja do kraja Drugog svjetskog rata, predstavljaju neusporediv izvor za podzemne godine Jugoslavenske komunističke partije, a također bacaju važno svjetlo na ratne godine.
Titov vlastiti prikaz mladosti, vojne službe i vremena provedenog u Rusiji pomalo je razočaravajući. Detaljniji su od drugih prikaza, ali u biti više od istog; na primjer, ne govori ništa o svom osobnom životu i odnosu s Pelagijom, svojom prvom suprugom. Međutim, on komentira Mađare koji su činili većinu njegovih suboraca kada je postao međunarodni crveni gardista 1917. – 1918., i informativniji je nego u prethodnim izvještajima

1.
KOMUNISTIČKI FARAON

Misterij Josipa Broza Tita

Prolog, 2013.

U razgovorima s preostalim malobrojnim svjedocima, bliskim suradnicima Josipa Broza Tita, uvijek iskrsne pitanje o karakteru njegova ličnog režima. S vremenskom distancom – proteklo je više od trideset godina od smrti „doživotnog predsjednika SFRJ“ i dvadeset godina od raspada njegove „doživotne“ države – oni još pokušavaju odrediti pravi značaj te izuzetne figure oko koje su se vrtjeli kao mjeseci oko Jupitera.

Riječ je o čovjeku koji je nesumnjivo odredio političku sudbinu jedne balkanske države – Jugoslavije – ali, u presudnoj mjeri, i svjetskog komunističkog pokreta. Znači, bio je lik koji daleko nadmašuje nimalo apartne[4] figure suvremene historije Balkana, većinom drugorazredne diktatore, beznačajne satrape[5], političke epigone[6] i kleptokratske[7] paragone[8] postkomunističke tranzicije.

---

o njegovim stranačkim aktivnostima 1920-ih, posebno o događajima koji su okruživali njegov uspon na istaknuto mjesto 1928. i kasnije suđenje.
Međutim, intervjui s drugim podzemnim aktivistima čine najzanimljiviji dio projekta. Bivši suborci, pa čak i suparnici – poput Rodoljuba Čolakovića, Sergeja Kraighera i Edvarda Kardelja, svi imaju mnogo zanimljivog za reći o godinama provedenim u planiranju rušenja Kraljevine Jugoslavije. Često su upravo uvidi iz Moskve ono što intrigira čitatelja: Wilhelm Pieck djeluje kao neobično pozitivna figura, a Kardelj se prisjeća kako je svjedočio kolektivizaciji sela na Kavkazu 1935. i trajnom utjecaju koji je to imalo na njegove ideje. Materijal o pariškoj emigraciji, aktivnostima Titovog velikog suparnika Miletića i tako dalje, jednako je zanimljiv. Tu je i fascinantan novi materijal o Titovom povratku iz Moskve preko Turske 1940. i posjetu Nikole Petrovića Moskvi u to vrijeme, nešto što nije zabilježeno nigdje drugdje. Materijal iz ratnog razdoblja na neki način nije toliko značajan, iako postoji materijal o tome kako se rješavalo hrvatsko pitanje. Ono što je bilo fascinantno bio je prikaz koji je ispričao šef sovjetske misije u Jugoslaviji, Kornejev. Britanska publika zna o ulozi Fitzroya MacLeana, ali malo o Kornejevu - i to malo toga teži ponavljanju MacLeanove negativne procjene. Kornejev djeluje kao topao lik, odlomci o letu za Bari i rasprave iz 1917. su upečatljivi. (VestaHR)

4 *Riječ „**apartan**“ (često se koristi u obliku apartni/apartna) dolazi od francuskog **à part** i označava nešto što je izdvojeno posebnim odlikama, osebujno, iznimno, naročito ili nesvakidašnje. To je pridjev koji opisuje osobu ili stvar koja se ističe svojom posebnošću, profinjenošću ili dotjeranošću. (VestaHR)*

5 ***Satrap** (staroperzijski **xšaϑrapāvā** – „zaštitnik pokrajine“) bio je namjesnik provincije (satrapije) u drevnim iranskim carstvima, posebno u doba Ahemenida. Iako su priznavali kraljevu vlast, satrapi su imali punu upravnu, sudsku i vojnu moć, te su kovali novac. U prenesenom značenju, satrap označava okrutnog samovladara ili tiranina. (VestaHR)*

6 ***Epigon** (grč. **epígonos** – potomak, kasnije rođen) označava umjetnika, znanstvenika ili sljedbenika koji bez izvornih ideja oponaša rad i metode svojih prethodnika. To je imitator ili nasljedovatelj koji nastavlja nečije djelo, najčešće s manje talenta ili originalnosti. (VestaHR)*

7 ***Kleptokracija** (grč. **kleptes** „lopov“ + **kratos** „vladati“) označava koruptivni oblik vladavine gdje političke vođe pljačkaju državu radi osobnog bogaćenja. To je „vladavina lopova“ u kojoj se vlast koristi za legaliziranu krađu resursa, često popraćena visokim stupnjem korupcije. (VestaHR)*

8 ***Paragon** označava ideal, uzor, savršen primjer ili model nečega. Često se koristi u prenesenom značenju za osobu ili stvar koja predstavlja vrhunac vrline ili kvalitete. (VestaHR)*

Bio je ključni akter zbivanja što su definirala geostratešku sliku evropskog kontinenta poslije Drugog svjetskog rata. Evropa i danas funkcionira na temelju onda uspostavljenih državnih i političkih formata. O njegovu utjecaju na suvremenu svjetsku povijest, dakle, nema nikakve sumnje, s tim da se percepcija poboljšava s povećavanjem udaljenosti od epicentra – stvari se jasnije sagledavaju iz Moskve, Glasgowa i Pekinga, nego iz Beograda, Ljubljane ili Zagreba.

No, istodobno, postavlja se pitanje o motivima i karakteru toga lika kroz koji je progovorila Sudbina – ponekad tenorom i baritonom, ponekad dubokim, godunovskim[9] *basso profondo*...[10]

Pravilo gubitka perspektive vrijedi i za bliske promatrače. Ljude iz njegove neposredne okoline pokušavaju ga ocijeniti s vremenske distance ako već nisu imali osobnu, ali poblem je što ga oni većinom, čini se, nisu do kraja razumjeli. Ili barem sebi nisu mogli dopustiti da sve što osjećaju i vide osvijeste, priopće i zabilježe. Uz jednu jedinu važnu iznimku – Milovana Đilasa, koji je, zahvaljujući takvom svjedočenju, i postao klasik političke misli dvadesetog stoljeća. Ali ni taj bivši i pokojni Drug broj dva (s partijskom knjižicom broj 4), koji je u jednom času stao kontemplirati pluralizam makar između dvije komunističke personalne opcije, nije u svemu mogao pratiti evolucije junaka ove političke storije.

T. T. se u svom političkom djelovanju od prvog do zadnjeg dana držao načela konspiracije koju je usvojio u kominternovskim školama, a osim toga, stvari je razumio brže i bolje od drugih aktera – uključujući tu neke vodeće svjetske državnike. U kritičnim momentima njegove karijere igrao se balkanski „the Great Game"; najvažnija strateška igra dvadesetog stoljeća, u kojoj je on imao važnu ulogu. Prirodno, „Velika Igra" iznjedrila je i velike igrače, ali od lokalnih veličina samo ju je on razumio.

U tipičnom razgovoru, dugogodišnji blizak Titov suradnik reći će: „Danas kad se postavi pitanje je li Tito bio diktator[11] ili autokrat, moramo reći da diktator u tom nekom plitkom smislu sigurno nije bio. Njegov je legitimitet bio puno dublji, ali autokrat…[12]"

---

[9] *Pojam „**godunovski**" odnosi se na stil, atmosferu ili način vladanja koji podsjeća na Borisa Godunova, ruskog cara iz prijelaza 16. u 17. stoljeće. Označava atmosferu intriga, borbe za vlast, sumnje, mračne političke igre, paranoje i terora. Često se koristi za opisivanje situacija u politici koje su obilježene aristokratskim rekvizitima, dramatizmom, teškim povijesnim naslijeđem i sumnjivim legitimitetom vlasti. Koristi se i kako bi se istaknula teatralna, pomalo arhaična i opasna atmosfera, često u negativnom ili ironičnom smislu. Pojam je usko vezan za povijesno-umjetničku predodžbu o Borisu Godunovu kao tragičnom vladaru koji je došao na vlast u sumnjivim okolnostima (optužbe za ubojstvo carevića Dmitrija). (VestaHR)*

[10] ***Basso profondo** (izg. basso profóndo) dopire do najdubljih tonova koje može ljudsko grlo proizvesti. (VestaHR)*

[11] ***Diktator** je osoba koja prisvaja ili ima apsolutnu, neograničenu vlast u državi, često vladajući brutalno, suzbijajući oporbu i ukidajući demokratske slobode. U modernom smislu, to je autoritarni vođa, dok u starom Rimu označava privremenog magistrata s posebnim ovlastima u krizi. Vođa koji vlada diktaturom, obično dolazi na vlast uzurpacijom (državnim udarom), oslanja se na vojsku/policiju i stvara kult ličnosti. (VestaHR)*

[12] ***Autokracija** je oblik vladavine u kojem jedna osoba ili manja skupina posjeduje neograničenu, samovoljnu moć, spajajući zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast bez ustavnog nadzora. Vladar nije odgovoran narodu ili predstavničkim tijelima. Samovolja: Odluke se donose samovoljno, često u doba kriza, a ponekad se temelje na kultu ličnosti. Razlike između autokracije i diktature*

– Autokracija je sustav vlasti u kojem jedna osoba ima apsolutnu vlast. Diktatura je sustav vlasti u kojem jedna osoba ili mala grupa ljudi ima apsolutnu vlast.

Autokrat, da, autokrat je nesumnjivo bio, ili, da se stvar dovede do krajnosti – bio je glavni žrec[13] vlastitoga kulta: on je u svojoj zemlji Titoviji uspostavio teokraciju[14], i to je možda najbolja, makar sasvim literarna definicija te vladavine.

Nije mogao izbjeći da se prema svojoj tvorevini – drugoj Jugoslaviji – odnosi kao prema nekoj osobnoj posesiji[15]. Jer, tu je državu stvorio praktično od nule, budući da prva Jugoslavija, bez obzira na emigrantsku vladu u Londonu, ne postoji kao realni entitet u očima pobjednika Drugog svjetskog rata. U građanskom ratu raspao se prethodni poredak, a novi je upitan za zapadne saveznike, dok je sa sovjetskog gledišta problematičan sam format te nelogično federalizirane države. Aleksandrova Jugoslavija, dakle, u bitnom smislu, gotovo da nema veze s Titovom, osim što se nalazi na približno istom mjestu. Od prethodne Jugoslavije potonja je samo djelomice baštinila suverenitet, ali ne i zajedničke ustanove i pozitivno iskustvo suživota. Nova je Jugoslavija, samoproglašena 1943. i priznata 1945., uključivala, doduše, dio ranije populacije zlosretne kraljevine. Ali, inženjering je bio totalan i totalitarni[16]: u razdoblju od 1944. do 1949. Tito je preformatirao Jugoslaviju te izborio priznanje svoga vrhovništva, političkog suvereniteta, prvo na Istoku (februara 1944.), a zatim na Zapadu (1948.). To je postigao bez demokratskog legitimiteta (koji pružaju jedino slobodni izbori), kao i bez legitimiteta unutar međunarodnog komunističkog pokreta dirigiranog iz Moskve. U odnosu na tu centralu on je u svom državničkom djelovanju uvijek bio isključivo sebični, autokratski disident. Postigao je isto što i Mao, ali bez kineskih mnogomilijunskih masa. Oslanjao se samo na inteligenciju i koristio je tuđu snagu. Bio je nenadmašan majstor u vođenju bitaka tuđim sredstvima za vlastite ciljeve. Zavrijedio bi da mu Sun Tzu posveti nekoliko odlomaka u 11. poglavlju „Umijeća a ratovanja“ gdje se navodi da vođa mora biti „spokojan i tajanstven“; te sposoban da pronikne „nedogledne zavjere“.

– Autokracija može biti nasljedna ili imati neku vrstu povijesnog ili vjerskog legitimiteta. Diktatura je obično rezultat državnog udara ili nasilnog preuzimanja vlasti.

– U autokraciji osoba na vlasti ne podliježe zakonima niti javnom mnijenju. U diktaturi su prava i slobode građana često ograničeni ili nepostojeći, a političko neslaganje potiskuje se nasiljem. (VestaHR)

[13] ***Žrec:*** *1.religijski: svećenik šamanskih, animističkih i drugih vjera; vrač: 2.ironično: onaj koji odlučuje ili je vrlo važan (obično u duhovnim djelatnostima). (VestaHR)*

[14] ***Teokracija*** *(grč.* ***theós*** *– bog,* ***kratein*** *– vladati) je oblik vladavine u kojem državom upravljaju vjerske vođe ili institucije, a vlast se legitimira božjom voljom. To je sustav u kojem su svjetovna i crkvena vlast spojene, a zakoni se često temelje na religijskim dogmama. (konkretnom slučaju božju volju i religijske dogme zamjenjuje komunistička ideologija). (VestaHR)*

[15] ***Posesija*** *(od lat.* ***possessio****) označava posjedovanje, imanje ili svojinu nad nečim. Često se koristi za opisivanje imetka ili prava posjeda. (VestaHR)*

[16] ***Totalitaran*** *označava politički sustav ili režim koji teži apsolutnoj kontroli nad svim aspektima javnog i privatnog života. Karakteriziraju ga jednopartijski sustav, sveobuhvatna ideologija, policijska represija, kontrola medija i ukidanje građanskih sloboda. Država je iznad pojedinca, a svaka oporba se brutalno suzbija. Ključne karakteristike totalitarnog sustava:*
Ideološka kontrola: Država nameće jednu službenu ideologiju (npr. fašizam, nacizam, staljinizam) koju je zabranjeno kritizirati.
Jedna stranka: Postojanje jedne masovne vladajuće stranke koja kontrolira sve ustanove.
Teror i represija: Korištenje tajne policije, strahovlade i koncentracijskih logora za uklanjanje protivnika.
Ukidanje privatnosti: Država nastoji upravljati cjelokupnim društvenim, kulturnim i osobnim životom pojedinca.
Kontrola medija: Propaganda je ključno sredstvo za pridobivanje masa i širenje režimske istine. (VestaHR)

Uredivši svoju državu kao osebujnu; moderniziranu („federalnu“) verziju Austro-ugarske monarhije, etablirao je vlastitu komunističku doktrinu potpuno suprotnu vladajućoj staljinskoj doktrini „narodnog fronta“[17] što kontrolirano prerasta u „narodnu demokraciju“, a zatim u lagerski, satelitski status komunističke paradržave. Taj staljinski format narodnog fronta, superiorna je koncepcija s kojom se može osvojiti svijet. Vodi aneksiji u sovjetski imperij, čim se u državi koju valja pripojiti osigura vojna prevlast i kontrola nad službama sigurnosti. Staljin nije uspio u Jugoslaviji jer se Titov konspirativni aparat izgrađen za dalekosežne pothvate u jugoslavenskom, balkanskom i zapadnoevropskom prostoru, pokazao dovoljno otpornim. Štoviše, postao je glavnim sredstvom u suzbijanju svjetskog komunizma dirigiranog iz Moskve, u kojem je prethodno imao ulogu prethodnice na zapadnoevropskom pravcu. Potom je presudno pridonio pacifikaciji i destaljinizaciji sovjetskog lagera, a zatim, preoblikovan u jednu moćnu svjetsku vojno-diplomatsku i obavještajnu mrežu, bitno utjecao na razvoj nacionalno-oslobodilačkog pokreta u dekolonijaliziranom Trećem svijetu.

Titova Jugoslavija pretendirala je na bezuvjetnu lojalnost južnoslavenskih „naroda“ ali ne i neslavenskih „narodnosti“ koje su se zatekle na njenu teritoriju. Stoga je kao i austrougarski državotvorni predložak, i čiju je propast Tito sam proživio, ostala ranjiva na iredentističku subverziju. On je to shvaćao i odmah je proveo sistematsko etničko čišćenje koje je strukturu stanovništva prilagodilo unutrašnjem ustrojstvu države kakvu je zamislio i ostvario. Pola milijuna Nijemaca podvrgnuto je genocidu. Turci su masovno ekspedirani. Još 1941., poslije iseljenja tridesetih godina koje je Stojadinovićeva vlada dogovorila s kemalističkom Turskom[18], bilo je još 200.000 rumelijskih[19] Turaka, otprilike koliko i Talijana

---

[17] *Taktika narodnog fronta u političkoj i vojnoj povijesti označava strategiju kojom radničke i komunističke stranke sklapaju široke saveze s građanskim, seljačkim i antifašističkim snagama radi zajedničke borbe protiv fašizma, imperijalizma ili unutarnje diktature. Cilj je bio privući golemu većinu stanovništva. Ova taktika se u praksi očitovala kroz dva glavna aspekta:*
1. Političko značenje (Antifašistički savezi): Ovu je taktiku službeno usvojila Komunistička internacionala (Kominterna) 1935. godine kao odgovor na jačanje nacizma u Europi. Komunisti su privremeno odustali od radikalne socijalističke revolucije kako bi stvorili koaliciju s ljevičarskim i centrističkim strankama. Najpoznatiji primjeri iz tridesetih godina 20. stoljeća su Narodni front u Francuskoj i Španjolskoj. Lokalni kontekst (Hrvatska i bivša Jugoslavija): Pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) ova je taktika evoluirala u masovni Narodnooslobodilački pokret (NOP). Ujedinjavali su se komunisti, HSS-ovci, Srbi, Hrvati i drugi antifašisti pod zajedničkim ciljem oslobođenja zemlje.
2. Društveno i vojno značenje (Mobilizacija): Narodni front je prerastao u golemu društvenu organizaciju i političku frontu koja je okupljala vojsku, omladinu (USAOJ) i žene (AFŽ). Politička taktika omogućila je partizanima stvaranje novih organa vlasti (Narodnooslobodilački odbori) na oslobođenim teritorijima već od 1941. godine, što je kasnije iskorišteno za uspostavu socijalističke države. (VestaHR)

[18] ***Kemalistička Turska*** *odnosi se na razdoblje i ideologiju utemeljitelja moderne turske države, Mustafe Kemala Atatürka, koji je nakon 1923. godine transformirao ostatke Osmanskog Carstva u sekularnu, nacionalnu republiku. Temelji se na šest principa (šest strijela): republikanizmu, nacionalizmu, etatizmu, populizmu, sekularizmu i reformizmu. (VestaHR)*

[19] ***Rumelija*** *(osman.* ***Rumeli, Rum diyarı****: Bizantska zemlja), u XI – XIII. st. naziv za Anatoliju (Malu Aziju) pod vlašću Turaka Seldžuka, koji su ta područja oduzeli Bizantu. Od XIV. st. naziv se koristio samo za osmanske stečevine na Balkanskom poluotoku. Rumelijski je pašaluk na Balkanu, do stvaranja Budimskoga pašaluka 1541., obuhvaćao cijeli osmanski teritorij u Europi, a do osnutka Bosanskoga pašaluka 1580. i najveći dio hrvatskih krajeva pod osmanskom vlašću. Od XVII. st. do druge polovice XIX. st. Rumelijski pašaluk (poslije vilajet) obuhvaćao je samo dijelove Albanije i Makedonije. Međutim, naziv se u XIX. i XX. st. vrlo često koristio i za označavanje svih osmanskih posjeda u današnjoj Albaniji, Makedoniji, Grčkoj, Bugarskoj i europskom*

prije nego su otpremljeni na Zapad ili bačeni u fojbe[20]. O sudbinama pripadnika tih etnički očišćenih „sunarodnosti“, sustanara bez stanarskog prava u zajedničkom stanu, znamo uglavnom sve. Mađari su pak uredno izolirani u zasebne škole i kulturna društva pa se o njima i nema šta znati. Jedini koji su opstali i ostali vitalni bili su Albanci. Upravo će oni, bez obzira na represiju, Titovu Jugoslaviju pobijediti sredstvom koje se kod sisavaca kao specijalizirani organ javlja već u doba gornje Krede. Kako eksplozija nataliteta vodi u ekonomsku i društvenu zaostalost, populacijski se kvantitet pretvara u politički kvalitet uzrokujući nacionalnu homogenizaciju te neizbježno vodi do nacionalne emancipacije. Socijalna implozija pritom može poprimiti različite oblike – na neevropskom Mediteranu, primjerice, rezultira islamskom revolucijom.

Ova knjiga donosi dosad neobjavljenu građu prikupljanu za nedovršenu filmsko-televizijsku dokumentarnu seriju koja je trebala prikazati cijelu Titovu personalnu historiju. Maršal je lično, usporedno s kazivanjem u intervjuu snimanom u nekoliko navrata početkom sedamdesetih godina, davao naputke i smjernice za prikupljanje iskaza preostalih živućih svjedoka. Stenografirani su i otpremljeni u Beograd pod nadzorom vojne službe sigurnosti, koju kolokvijalno, neispravno, nazivamo KOS. Vojna je služba u to doba bila u potpunosti preuzela obavještajni aparat i stavila pod kontrolu većinu ljudi iz Titove neposredne okoline.

Do transkripta tih razgovora uspjeli smo doći posredno, a isti je materijal, inače, od 1994. pohranjen u slavističkoj knjižnici na Sveučilištu Yale[21]. Na raspolaganju je znanstvenicima u istraživačke svrhe poput ove studije Titova uspona unutar komunističke svjetske revolucionarne organizacije i potonjeg uspona na vlast u državi koju je kreirao.

Desetljeće 1934. – 1944. kad Josip Broz Valter djeluje u ilegali kao agent Kominterne, najobilnije je dokumentirano. Cjelina građe prikupljana po cijelom svijetu seže sve do 1944. godine, a sadrži i neke manje važne iskaze vezane uz prijelomnu 1948. godinu.

Ovaj smo pregled raznovrsne komentirane građe razložili nastojeći preciznije rasvijetliti Titovo političko sazrijevanje od agenta Kominterne do vođe partizanskog ustanka, jedinog

---

dijelu današnje Turske. Odlukom Berlinskoga kongresa 1878. bila je osnovana osmanska autonomna pokrajina Istočna Rumelija, koja je 1885. priključena Bugarskoj. (VestaHR)

[20] ***Fojba*** *(od istroromanskog* ***foiba****, lat****. fovea*** *– jama) označava duboku kršku jamu ili ponornicu, specifičnu za područje Istre i Slovenskog primorja. U historijskom kontekstu, pojam označava masovne grobnice u koje su jugoslavenski partizani tijekom i neposredno nakon Drugog svjetskog rata bacali žrtve, uglavnom talijanske vojnike i civile. (VestaHR)*

[21] Veljko Bulajić Collection (MS 1689). Manuscripts and Archives, Yale University Library. „The collection consists of transcripts of interviews conducted by Veljko Bulajić, a Yugoslav filmmaker, in preparation for a television biography of Josip Broz Tito. There are also a few transcripts for interviews conducted by others. The collection also contains copies of photographs from various repositories of Tito or important people, places, and events in his life. Arranged in two series: I. Interview Transcripts, 1953., 1970., 1973. – 1977. II. Photographs, ca. 1914. – 1967. Compiled by Andrea Feldman and Richard Szary.“
(Zbirka Veljka Bulajića (MS 1689). Rukopisi i arhiv, Knjižnica Sveučilišta Yale. „Zbirka se sastoji od transkripata intervjua koje je Veljko Bulajić, jugoslavenski režiser, vodio u pripremi za televizijsku biografiju Josipa Broza Tita. Postoji i nekoliko transkripata intervjua koje su vodili drugi. Zbirka također sadrži kopije fotografija iz raznih kolekcija Tita ili važnih osoba, mjesta i događaja u njegovu životu. Raspoređeno u dvije serije: I. Transkripti intervjua, 1953., 1970., 1973. – 1977. II. Fotografije, oko 1914. – 1967. Sastavili Andrea Feldman i Richard Szary.“; prijevod – VestaHR)

revolucionara koji je nakon Lenjina na evropskom kontinentu uspješno izveo komunistički prevrat[22].

Maršalovo kazivanje bilo je prekinuto kad je došao do 1940. godine. Shvatio je da ulazi na teren suvremene politike, što znači da će morati manevrirati između različitih oportuniteta[23] i dotaći stvari o kojima, vjerojatno, nije uopće namjeravao progovoriti. Kako se vremenski horizont približavao, trebalo je računati na sve više svjedoka, objavljenih činjenica i živih ljudi s vlastitim sjećanjem. Sve bi to morao uvrstiti u kalkulaciju prilikom iznošenja vlastite verzije događaja. Odustao je. I tako je konspiracija opet prevladala. Potvrdio se kao misteriozni „The Spy Who Went Back in the Cold"[24]. Poslije toga ostaju nam samo drugi prikupljeni iskazi te izvorna dokumentacija koja je poslije otvaranja arhiva Kominterne i s internetom kao univerzalnom znanstvenom utenzilijom[25], postaje zaista iscrpna i neiscrpiva.

Svaki povjesničar koji poznaje objavljenu literaturu, zna da u brojnim djelima posvećenim partizanskom ratu na Balkanu te u onim manje brojnima koja se sintetski bave poviješću KPJ, nema pokušaja da se objasni specifičnost jugoslavenske revolucije. A upravo to je predmet našeg istraživanja, određujući pristup u ovoj knjizi što predočuje dio prikupljene građe kao primarnog izvora za nerasvijetljeno razdoblje 1934. – 1944. godine. U drugom dijelu studije obrazložit ćemo svoju hipotezu u nešto dužem historijskom slijedu (od 1934. sve do 1954. godine) i malo širem kontekstu.

Čitatelj će primijetiti da građu nismo separirali na mirnodopsko i ratno razdoblje, jer naglašavamo kontinuitet između konspirativnog djelovanja u uvjetima jake policijske represije u Kraljevini Jugoslaviji, te u ratnim uvjetima, kad sile Osovine okupiraju Jugoslaviju na proljeće 1941. godine. Došli smo, naime, do zaključka da Tito nije mijenjao svoje osnovne taktičke pretpostavke. Prilikom rada u sindikatima, organiziranja narodnih fronti i, naposlijetku, stvaranja „oslobođenih područja" koja niču po bosanskoj vrleti u talijanskoj okupaciono-interesnoj zoni, njegov primarni cilj uvijek je isti – partijskom aparatu treba omogućiti funkcioniranje bez obzira na okolnosti, represiju, odnosno neprijateljsko djelovanje političke, policijske ili vojne naravi. Još koncem tridesetih godina uspostavio je otpornu agenturno-subverzivnu („proletersku") organizaciju kojoj je propagandni rad (tehnika, leci), zatim djelovanje u masama, među radnicima, odnosno preko eksponenata ljevice u javnosti – izrazito od drugorazredne važnosti.

Rat je izuzetno pooštrio prirodu političkog sukoba koji je za komuniste uvijek klasne prirode, što znači da iziskuje revolucionarnu akciju, dokidanje svih postojećih oblika političke i ekonomske prevlasti društvenog sloja „ugnjetača". Nasilje kojemu su okupatori kvislinške formacije izvrgli narod, omogućuje KPJ da proširi svoju bazu ustanicima različitih

---

[22] Geoffrey Swain, *Tito: A Biography*, I. B. Tauris, London, 2010.

[23] ***Oportunitet*** *je pojam koji označava povoljnu priliku, zgodno vrijeme ili odgovarajuću okolnost za djelovanje, često uz prilagodbu situaciji radi osobne koristi. (VestaHR)*

[24] ***Špijun koji se sklonio u zavjetrinu****, treći roman po redu o usamljenom i rezigniranom britanskom tajnom agentu, engleskog pisca Johna Le Carré-a (pravo ime David John Moore Cornwell). (VestaHR)*

[25] ***Utenzilije*** *(lat.* ***utensilia*** *– posuđe) su stvari za uporabu, pomoćna sredstva, oruđa ili pribor. Označavaju predmete potrebne za obavljanje nekog posla, poput kuhinjskih potrepština, alata, slikarskog pribora ili medicinskih instrumenata. Riječ dolazi iz latinskog jezika i najčešće se koristi u množini. (VestaHR)*

provenijencija. Istodobno, to omogućuje partiji i njenim represivnim organima pretvorenim u „mač revolucije“ da s podjednakom oštrinom pristupe uništavanju političkih protivnika, ne samo u neprijateljskim nego i u vlastitim redovima, odnosno među „suputnicima“. Zasjedanja AVNOJ-a 1942. i 1943. predstavljaju apoteozu[26] partije sačinjenu od tvrdog jezgra male grupe konspiratora koji pod Titovim vodstvom stvaraju ilegalnu „Titovu državu“ s funkcionirajućom upravom, vojskom i popratnim „službama“.

Titova je specijalnost – tehnika opstanka. On je *Grand Master of Survival*[27] i cijela se njegova politička putanja od opskurnog zagrebačkog sindikalista do državnika na čelu jedne male balkanske države koja poprima značajke svjetskog imperija, može objasniti tim njegovim svojstvom. Što mu je opasnost više prijetila, to je on bolje funkcionirao. Toga je i sam bio svjestan pa je svoje ljude (članove sindikata, gerilce, ratnike i aparatčike) gurao u akciju, kako bi se u sukobu otkrile snaga i namjere neprijatelja, kojega zatim treba „tući po delovima“. Dakle, i u politici uvijek je ostao onaj drski izvidnik, austrougarski specijalac na zadaći koju je kao vodnik K. u. K. Armee[28] dobio na ruskoj Istočnoj fronti 1915. godine. To je bilo povezano s konspirativnim pristupom politici i, uopće sa, samosviješću jednog do kraja suzdržanog tipa koji je mogao biti savršeno šarmantan, ali nikad nije odavao svoje zadnje ciljeve. Vjerovao je jedino sebi. Kad je umirao u ljubljanskom Kliničkom centru 1980. godine, na noćnom ormariću pored uzglavlja, imao je priručnu torbicu u kojoj je držao svoj pištolj.

U povijesnim razmatranjima uvijek dođe osjetljiv trenutak kad se narator, istraživač i njegova publika odvaže postaviti naivno pitanje iz dječje pjesmice hrvatskog stihoklepca, boksača i novinara (čuvenog po reklamnom sloganu: Bilo kuda, Kiki svuda)[29] o dječaku po imenu Grga Čvarak:

„Što je takav?
Tko bi znao?
Čas je dobar, čas je zao
Čas bi svakom srce dao,
A čas bi se s vukom klao...“

Cilj je ovog istraživanja –odnosno kolacioniranja[30] dosad većinom nedostupnih izvora – da se sagleda uloga glavnog lika, njegovo rezoniranje te pojme njegova taktika, doktrina, ideologija... Čitamo ih u ključu koji se osniva na jednoj novoj interpretaciji dinamike komunističkog pokreta tridesetih i četrdesetih godina. A nastojanje da se historijskoj roli Josipa Broza Tita odredi moralni ponder[31], primjerenije je ljudima angažiranim u propagandi neke

---

[26] ***Apoteoza*** *(grč.* ***apotheosis*** *– pretvaranje u boga) je uzdizanje čovjeka među bogove (deifikacija), a u prenesenom smislu veličanje, slavljenje ili obožavanje neke osobe, ideje ili djela. (VestaHR)*

[27] **Grand Master of Survival** – engleski: *Veliki majstor preživljavanja. (VestaHR)*

[28] ***K. u. K Armee*** *– Kaiserliche und Königliche Armee – Carska i kraljevska vojska. (VestaHR).*

[29] ***Ratko Zvrko*** *(Beograd, 20.04.1920. – Dubrovnik, 23.09.1998.), hrvatski književnik, novinar i boksač. Pjesme je u početku objavljivao pod pseudonimom Marijan Vučić. (VestaHR)*

[30] ***Kolacioniranje*** *(njem.* ***Kollationierung****, od lat.* ***collatio****: usporedba), uspoređivanje prijepisa s izvornikom; provjera prijepisa; poravnanje. (VestaHR)*

[31] ***Pònder****: 1. ekon. faktor važnosti za ponderiranje, iskazuje se apsolutno ili relativno; 2. psih. relativni doprinos nekog rezultata u zbroju dvaju ili više rezultata testa ispitanika. (VestaHR)*

političke opcije. Takvih uostalom, ne manjka na domaćoj sceni, gdje se svaki filozofsko-povijesni disput[32] pretvara u manifestaciju jedne od ideologija od kojih moderni Balkan boluje.

Nije nipošto riječ o moralnom relativizmu, o bešćutnosti – djela imaju svoju težinu, žrtve pravo na pogovor, krivda traži pravdu i osudu. Ali, za nas je primarna logika događaja, gdje nalazimo ključ priče. Oni koji se bave povijesnom građom transcendentna[33] pitanja ne bi trebali ni postavljati.

---

[32] ***Disput,*** *sukob mišljenja (o kakvom pojmu ili načelnoj temi); debata, rasprava. (VestaHR)*

[33] ***Transcendentno*** *(lat.* ***transcendere*** *– prelaziti, prekoračiti) označava ono što nadilazi granice iskustva, spoznaje, svijesti ili osjetilnog svijeta. (VestaHR)*

2.
OD SRPA DO ČEKIĆA

Iskušenja zagorskog proletera

Kumrovec, 1892.

Josip Broz Tito:

Došao sam iz Slovenije kao malo dijete – dali su me kod bake u Kumrovec, a ona me uzela jer više nisu imali nikoga u kući, dok je majka imala dosta dece.

Josip Broz rođen je 7. maja 1892. u Kumrovcu, malenom selu u Hrvatskom zagorju. Njegovi roditelji Marija i Franjo Broz imali su ukupno petnaestoro djece, od kojih je osmero umrlo, dvoje na porođaju, petoro do druge godine života. Josip je rođen sedmi po redu, imao je dva starija, jednog mlađeg brata i tri mlađe sestre, a šest sestara je umrlo. Muška djeca imala su, očito, nešto bolje izglede da prežive[34].

Franjo Broz bio je „srednjeg imovinskog stanja“ – od svog oca Martina naslijedio je osam jutara zemlje. Upavši u dugove, bio je prisiljen zemlju polako prodavati i na kraju je postao nadničar. To je bila uobičajena stvar u agrarno prenaseljenom Hrvatskom zagorju. Kako su djeca odrastala, tako su odlazila od kuće – sinovi u potrazi za poslom, a kćeri udajom u tuđe kuće. Titovi roditelji preselili su se 1912. u zaselak Kranjica, kod Kupineca, gdje je Titov otac radio kao lugar-čuvar na zemljištu jedne banke. Banka mu je sazidala drvenu kućicu i dodijelila mali plac. Poslije smrti supruge Marije, koja je umrla 14. januara 1918. godine od upale pluća, Franjo je kuću koju je dobio od banke prodao kćeri Matildi i zetu Alojziju. Uselio se kod jedne udovice, ali ju je kasnije napustio i vratio se u Kumrovec pa živio kod sina Dragutina i snahe Antonije.

Ranije smo više puta dolazili u Kumrovec, u augustu, na Svetog Roka, čija je ondje crkva. Vodi me ona, dakle, mali sam, predškolsko dijete, valjda pet godina, sjećam se toga jako dobro. Kad smo došli onamo, moji vršnjaci svi su u dugačkim košuljama, kao one što ih vidite u Egiptu, a ja imam kombinezon, znate, onaj šta ja pozadi razrezan. Pa mi košulja viri kroz razrez kao rep i dječaci me 'vataju za taj rep. Moj djed, ljut, ima neku batinu, oko mene maše i tjera ih...

Otporan je on čovjek bio, moj djed[35]. Išao je uvijek pješke u Krapinu po dinamit. Palio je vapno, prodavao kreč. Po dva-tri vagona kreča, išlo je kao alva. Trebao je dinamit za lomljenje kamena. Gledao sam kako pravi rupe, nabija dinamit unutra, onda bježimo on i ja da se sakrijemo, dok ne grune. On je mene uzimao uvijek sa sobom da mu je malo veselije, da mu nije dosadno samome

---

[34] Titov otac umro je sa 66 godina, a majka sa 54. Među rano preminulom djecom bili su: Josipa (1881. – 1883.), Anka (1887. – 1889.), Marija (1889. – 1890.), Jana (1890. – 1891.), Antonija (1897. – 1897.) i Franica (1903. – 1903.), a među preživjelima: Martin (1884. – 1964.), Dragutin (1885. – 1932.), Matilda (1896. – ?), Vjekoslav (1898. – 1976.), Stjepan (1893. – 1976.), Tereza (1902. – ?).

[35] Djed Martin Javeršek, iz Podsrede u Sloveniji, deset kilometra udaljene od Kumrovca.

u šumi. I sada su ondje te ogromne velike šume. Graničile su s imanjem kneza Vindižreca[36], koji je sjekao drvo za prodaju.

Najveću bukvu mogao je djed sam da odreže onom dugačkom testerom, iako na drugom kraju nije nikoga bilo da je vuče, samo mu ja malo pridržavam da ne ide lijevo-desno, nego naprijed-natrag. Onda bi kuhao za nas, uvijek bi nešto ponio, a ja pazim, kad vrije, dolevam vode i tako...

Znao je gde ima puhova. Dođe jesensko doba, a on zna na kojoj je bukvi, gdje je šuplje, pa mi da granu i kaže – kad puh bude bežao dolje, ti ga udri, omami ga. Dobro, bom že, sam rekao, ded. On se popne gore, puh mu pobegne, beži dolje, ja udarim mimo, puh nestane! A on kaže – si tako nevaden[37]. Reko', pa nećemo danas jesti puha, ded, jest ćemo nešto drugo! Bili smo nerazdvojni. Mnogo me volio taj djed.

Dobro, onda je djed morao seliti. Napravio je drugu kuću kraj ceste, blizu Ane, gdje Ana sad živi, malo poviše[38]. To je bilo onda kad se njegov sin, moj ujak, oženio. Ostao sam s njim u kući i onda u Kumrovcu pošao u školu.

Mama nije dolazila, jedanput-dvaput je bila, nije se trpila s tom, kak se to zove, jetrvom[39], nije ju volila. Bila je jako ponosna i smatrala da je njezin brat trebao dobiti neku drugu, neku Vrhovc. Nije joj se sviđala ta žena, a i nije bila dobra, bila je lijepa, ali onako rđava. I ona je imala mnogo djece.

Baka moja bila je interesantna, visoka i jako fina. Kad se oženio taj moj ujak i djed se s njom preselio u drugu kuću, obolila je, a onda ju je moja majka uzela k sebi. To je potrajalo jedno šest-sedam meseci. Ležala je kod majke, bolesna, nije se mogla maknuti. Baka je umrla, a djeda sam ostavio kad sam išao u zanat. Poslije regrutacije 1913., došao sam u posjet, bilo mi je dvadeset godina. Ali, djeda više nije bilo, našao sam ondje samo ujaka.

Sad, stvar je bila u tome što je mama imala mnogo djece pa nisam baš ja bio ljubimac. Ona je volila kćeri. Dvije sestre, njih je volila. A više od braće volila je mene. No ne može majka koja ima mnogo djece, ne može se na nekoga jako vezati, svakome treba nešto, a onda dođe do ljubomore među djecom... Ali je prema meni bila vrlo, onako, fina. Dobio sam ja batina par puta od nje, šibom, ali sam imao i zašto.

Na primjer, ovako, ja sam morao da zibam sestru, jer smo svi jedan drugoga redom, kako je koji podišao tako je morao da gleda onoga mlađeg. I onda, majka ode i meni se to nije dalo. A dijete neće da zaspi. Dođu ovi moji mangupi, vršnjaci, pa kažu: Ej, zibaš! Pa sam jedanput zaterao onu zibaljku i pobjegao van, zibaljka se okrenula i dete ostalo pod dušekom. Da nije slučajno došla neka suseda, bilo bi se ugušilo. E, tu sam dobio batina. Nije bilo više povjerenja u mene da ću dobro paziti na mlađe.

Kad smo bili u težoj situaciji materijalnoj, kad tata nije imao sredstava, mama je to krila, nije pokazivala okolo da se u kući nema. Nije htjela da vide susjedi. A mi smo bili mangupi, moram reći. U prvom redu ja sam bio diplomata, pa kad je došla susjeda, pošto majka nije htjela da susjeda zna da zaključava hljeb, jer da nije, mi bismo ga pojeli začas, mi onda dođemo i vatamo je: Mama, daj nam malo hljeba! Onda ona ode i odreže svakome po komadić. Kad susjeda ode, mi dobimo svoje. Ali, na taj smo način, diplomatskim putem, hljeba dobili.

---

[36] Kneževi Windischgraetz iz Slovenjgradca u (slovenskoj) Štajerskoj, plemićka obitelj iz 13. stoljeća.

[37] ***Nevaden*** *– slovenski: nenaviknut. (VestaHR)*

[38] Tu je poslije izgrađena kumrovečka partijska Politička škola – op. aut.

[39] ***Jetrva*** *je izraz za ženu muževljeva brata. (VestaHR)*

Opet, odem ja na Sutli ribe loviti. Donesem kući ribu, zove se mrena, ona što ima brčić. I majka odmah kaže: To bi ti jeo? Pa reko': Bi. Ona to meni onda, iako nije bilo, znate, masti na odbacivanje, ona meni to speče i ni ne dirne, sve meni da. Majka. Jednog dana bio sam na paši sa stokom i tu gdje je sad onaj moj memorijalni dom, tu je bila šuma, velika lijepa borova šuma, a vlasnica, jedna barunica, imala je tamo upravnika. On je bio iz drugog sela, ali tu je uvijek išao u lov. I, jednog dana čujem pucanj, a zatim tačno kraj mene padne jarebica. Ja lijepo, nisam ništa oklijevao, brzo zgrabim tu jarebicu, pa stoku povedem kući. I mami pokažem pticu. Ona ju je operušala, očistila, spekla – opet cela meni, nije ništa sama uzela. Čudna žena je bila. To je tako na mene djelovalo da nikad ne mogu zaboraviti. Više puta se takvo nešta dogodilo. Ali, kao što sam prije rekao, majka koja ima mnogo djece ne može prema svima jednako. Ona je to htela, ali nije mogla.

Da vam kažem odmah, u prvoj godini kad sam išao u školu ja sam i ; radi toga slabo prošao što sam šarlah dobio, obolio sam. I kad sam već bio rekonvalescent, sjedio sam gore na peći, a mora da sam strašno izgledao, mali, sav se isušio. Bilo je to u maju mjesecu. Imali su neku procesiju, Marija Lurdska, šta li je, Djevica Lurdska, nosili su tu neku drvenu djevicu, pa popovi išli, procesija, djeca ženska u belo obučena, i tako. A ja sjedim na peći i gledam kroz prozor. I majka je sjedila, čuvala me, nije htjela ići, iako su sve žene išle, ostala je kod kuće. Pa je došao neki sused iz drugog jednog sela i oni dvoje razgovaraju. Ja sve čujem šta razgovaraju. A zaista sam morao strašno izgledati. Čujem kako kaže ovaj sused, među ostalim, jer su razgovarali i o drugim stvarima: Marija – Mica ju je zvao – slušaj Mica, ovaj ti tvoj Joža neće ostati, kaže, on je gotov! A ona ga gurne – ja ono mršav, pa velike oči izbeljio, samo sedim. A reko, majku ti tvoju, nećeš ti to sačekati – bil sam ljut, strašno ljut kad sam to čul. Al ja šutim, ništa ne kažem. A ona odmah razgovor na druge stvari preokrene. Onda sused ode, a ona je došla, uzela me na ruke i onda me tako držala čitavo vreme.

Znate, ti osjećaji vječito ostanu, dok je čovjek živ. Naime, živi su. Dobro, nečega se sjećaš, ali ovo živi u tebi, to se nikad ne može zaboraviti. Zbog toga sam ja majku jako volio. Kad sam se vratio iz zarobljeništva, nisam majke žive našao. A ja sam se sve vreme nadao da ću je opet naći. I to mi je teško palo.

U Titovim sjećanjima vidljiva je trauma odbačenog djeteta. Ne treba sprema psihoanalitičara da shvatiš kako ga je majka dala u drugu kuću u dobi kad je on taj rastanak morao doživjeti kao raskid najdublje ljudske relacije. Ali, to je bila uobičajena pojava u doba masovne bijede pod konac 19. stoljeća, ni desetljeće nakon objavljivanja klasičnog naturalističkog romana Emila Zole „Germinal“. U svojoj televiziranoj ispovijesti, Tito je nekoliko puta pokušavao to objasniti i majku osloboditi krivnje, što je najbolji znak ranjene psihe.

Titov otac umro je 16. decembra 1936. godine u bolnici u Zagrebu. Upravo tada Tito se kao organizacioni sekretar CK KPJ zatekao u Zagrebu, čak je odlazio u Kumrovec, ali se nikome od svojih ondje nije javljao, a zatim je baš tih dana pošao u Split radi organizacije slanja dobrovoljaca u španjolski građanski rat. Nije ga posjetio. Franjo je sahranjen na zagrebačkom groblju Mirogoj, a 16. jula 1957. godine njegovi posmrtni ostaci ekshumirani su i preneseni na groblje u Kupincu, pored supruge Marije. To je očito bio nekakav Titov gest prema majci – vratio joj je muža i po svome uredio neke stvari intervenirajući u zagrobni život.

Poslije rastanka od majke, emocionalno utočište tražio je kod djeda, i ta sličica sadrži puno dječje nježnosti, ali i ta se veza ubrzo gubi te on ostaje na nesigurnom terenu, kod strica

i njegove žene koju je Titova majka omalovažavala. Uobražena i hladna prema najbližima, bit će da mu je prenijela neke svoje osobine, kao i otac nestalnost i neodgovornost. Istu matricu Tito je, naime, uspostavio prema svojem potomstvu u obiteljima koje je zasnivao. U filmovanim „Memoarima“ ne spominje rođenje djece, ni njihovu smrt. To ostaje u pozadini datumovnika sindikalne borbe. Ljudi pak koji su u Rusiji za seriju snimali svjedoke iz doba njegova zarobljeništva saznali su da je ondje imao još jednu vanbračnu kći, koja je umrla šezdesetih godina prošlog stoljeća. Nikad joj se nije javio. Starijeg sina Žarka, s kojim se njegova prva žena vratila u Moskvu početkom tridesetih, smatrao je huliganom i, dok je radio u Kominterni, nije ga htio k sebi primiti, iako je bio nezbrinuto dijete od dvanaest godina. Ni poslije nisu ostvarili normalan odnos – ruska tajna služba oko Žarka je, štoviše, počela plesti mrežu uoči raskida 1948. godine (kako i svjedoči Đilas u svojoj knjizi „Vlast i pobuna“), što znači da su procijenili kako nema razloga vjerovati u sinovljevu preveliku lojalnost. Sin Mišo nije imao pojma da mu je Tito otac kad su se prvi put susreli. Nisu pripadali domaćinstvu dvora, nego su živjeli životnim stilom svoje okoline, obične socijalističke srednje klase. S unucima se Tito nije redovito viđao, samo jednoga od njih, ne osobito obrazovanog, ostavio je u svojoj okolini. Postavio ga je za lovočuvara u Karađorđevu. S unukom kardio-kirurginjom ostao je na distanci – komunikacija s nekom osobom građanskog profila bila mu je možda naporna i nezanimljiva. Njemu obitelj naprosto nije puno značila, svoje žene tretirao je kao osoblje, osim kad im se udvarao dok su bile studentice, djevojke od dvadeset godina plus (twenty-something). U intimnim odnosima, dakle, bio je savršen egoist, a sve ljude s postignućima i integritetom nije trpio u svom privatnom okruženju. Osim Hebranga, koji je s njim bio na „ti“, ostali su mu se članovi Politbiroa obraćali s golemim uvažavanjem. Koču Popovića držao je podalje, a kad su otišli Đilas, a zatim i Ranković, drugi su postali vidno snishodljivi. Mate Meštrović svjedoči kako je prilikom svog prvog susreta s Titom na Brijunima pedesetih godina uočio da Maršal Kardelja tretira kao i druge, beznačajne članove pratnje. Edvard nije bio alfa-mužjak. No, kad je umro, svjedoči Budimir Lončar, Tito te noći nije mogao spavati, niti je htio ostati sam. Postao je skoro sentimentalan – stari krokodil malo se smekšao u osmom desetljeću života.

Ono što ga nije u djetinjstvu slomilo, ojačalo ga je – nikad nije pokazivao ljudske slabosti prema drugim ljudima. Uz strahovitu volju da se održi i nametne, te uz intrizičnu[40] snagu svoje enormne inteligencije, pretvorio se tako u nepobjedivog *survivera*[41], spreman da se uhvati u koštac s ostatkom svijeta. Jak, nepostojan i bezobziran, bio je idealno građen za opstanak u fluidnom balkanskom društvu, gdje svaka država evaporira još za života generacije koja se u njoj rodi.

> *Kad je došlo školsko doba, doveli se me u Kumrovec. Djeda me doveo. I morao sam iti u školu. Razumije se, za mene je bilo mnogo teže prvu godinu, jer nisam jezik savladao, hrvatski, slovenački sam govorio, i tako neke stvari nisam mogao da položim.*

---

[40] ***Intrinzično*** *je pridjev koji označava nešto što dolazi iznutra, što je bitno, svojstveno ili unutarnje nekoj pojavi, predmetu ili osobi. (VestaHR)*

[41] ***Surviver****, onaj koji je preživio, održao se. (VestaHR)*

Učitelj je bio jedan Ličanin, zvao se Jure Marković, visok, onako suhonjav, blijed, tuberkulozan čovjek. Neprekidno je kašljao i u maramicu pljuvao. On je mene nekako zavolio, odmah od početka, makar nisam bio među najboljim đacima. Moram da kažem da me nikad nije tukao, ali je drugu djecu tukao često. Bio je ogorčen na sve; na svoju bolest. Djeca su sama morala iti tamo gdje je sad ona moja spomen-kuća, tamo je bila šuma, pa bi iz grma birali šibe da s njima dobiju batine, da ih on istuče... Pod kraj druge godine – izdržao je do kraja drugu godinu – bolest je već toliko napredovala, da je morao da ide, nije više mogao stajati na nogama. Došla je po njega majka iz Like. Bilo mi je teško šta je otišao. On je mene jako volio.

Nevjerojatno je kako nitko kod Tita nije pridavao važnost činjenici da mu je materinji jezik slovenski. On je, u stvari, po majci Slovenac, a Hrvat po pripadnosti translajtanskoj krunovini[42] koja je počinjala na Sutli, današnjoj granici Slovenije i Hrvatske, udaljenoj od njegove kumrovačke spomen-kuće manje od tristo metara!

Toliko je loše govorio hrvatski da su se ispredale priče o tome da je ubačeni ruski oficir, iako temeljna sintaksa njegovih iskaza jasno upućuje na slovenščinu (to znaju svi koji su redigirali njegove intervjue u socijalističkim novinama, gdje se ništa nije smjelo ispravljati ni u pravopisnom smislu, jer je ortodoksija[43] tu bila iznad ortografije[44]). Akvizicija jezika traje do pete godine. Naučio je pisati štokavski, govoriti upotrebljiv njemački i ruski, nešto češki, a mogao se sporazumijevati i na kirgiskom. Na robiji, predano je učio engleski. U njegovim se izjavama i tekstovima na bilo kojem jeziku prvo uočava loša gramatika pa to skriva činjenicu koju osvijestiš tek pročitaš li sto ili dvjesta stranica njegovih iskaza koje nisu doradili timovi političkih specijalista. Vidiš onda osnovno – imao je strahovito sužen repertoar ideja. U intelektualnom smislu, bio je više nego insuficijentan[45]. Nije bio intelektualac, ni komunistički erudit[46]. Čitao je knjige, ali, volio je samo beletristiku i u vlastitom kinematografu pogledao je na tisuće filmova. Obožavao je američke vesterne. To nije umnogome unaprijedilo njegov intelekt VKV-bravara, ali je sve nadoknadio fenomenalnom socijalnom inteligencijom, te neusporedivim otvorenim umom velikog kombinatora. Pa ipak, sve što bi ispripovijedao i napisao, bilo je siromašno, čak i kad je prepričavao vlastiti život bogat nevjerojatnim pustolovinama. Osim što su pravopisna i gramatička noćna mora[47], iskazi su mu nepouzdani,

---

[42] ***Translajtanija*** *(njem.* ***Transleithanien****), zemlja s „ove“, lijeve strane rijeke Leithe; nakon Austro-ugarske nagodbe 1867., naziv za ugarsku polovicu monarhije („zemlje ugarske krune“) koju su činile Ugarska, Hrvatska i Slavonija. Nasuprot tomu, austrijska polovica Monarhije zvala se Cislajtanija, tj. zemlja s „one“, desne strane rijeke Leithe. (VestaHR)*

[43] ***Ortodoksija*** *(grč.* ***orthos*** *„ispravan“ +* ***doxa*** *„mišljenje“) znači pravovjerje, dosljedno pridržavanje službeno prihvaćenog učenja, doktrine ili ideologije. Označava strogo držanje dogmi u religiji ili ideološku krutost u filozofiji/politici. (VestaHR)*

[44] ***Ortografija*** *(od grč.* ***orthos*** *„pravilno“ +* ***graphein*** *„pisati“) označava pravopis, odnosno skup utvrđenih pravila koja određuju ispravan način pisanja u nekom jeziku. (VestaHR)*

[45] ***Insuficijentan*** *znači nedovoljan, manjkav, oskudan ili slab. Dolazi od latinske riječi* ***insufficiens*** *(nedostatan), a koristi se za opisivanje nečega što nije potputo ili ne zadovoljava potrebne kriterije. (VestaHR)*

[46] ***Erudit*** *(lat.* ***eruditus*** *- obrazovan, načitan) označava čovjeka velike naobrazbe, učenjaka ili znalca koji posjeduje opsežno opće i posebno znanje. (VestaHR)*

[47] Stenografski tekst Titova intervjua u ovoj knjizi dotjeran je u skladu s elementarnim pravopisom u stilistički neutralnu formu – goli original neproničan je i teško razumljiv.

prepuni netočnosti, nepreciznosti, spina[48], parcijalnih istina i neistina. Sačinjavaju „legendu“, izmijenjenu personu čovjeka koji je život proveo u konspiraciji pa je fikcija naposlijetku oživjela, materijalizirala se. Čak je i ime po kojemu je univerzalno poznat nastalo prekivanjem njegova agentskog pseudonima „T. T.“ koji je zatim dobio antičku patinu i postao svjetski pojam – Tito. Jer, tko se još sjeća Vespazijanova starijeg sina Tita Flavija, vojnog tribuna Germanije, koji je srušio hram u Jeruzalemu ostavivši samo Zid plača, sagradio Koloseum i odlukom Senata postao bog u rimskom pantheonu?

Titovo školovanje nije bilo naročito intenzivno.

Poslije je došla jedna učiteljica. Mlada, zgodna, bila je tu ni cijelu godinu, a onda se općinski bilježnik u nju zatreskao pa se udala. Sad je došao treći učitelj, Vimpulšek. Primio sam ga u Belom dvoru prije par godina. Vimpulšek je došao u Kumrovec s velikom familijom. Ostao je najdulje. Kod njega sam završio osnovnu školu s opetovnicom. Znate, ono – svršiš četiri razreda, pa onda još godinu dana ostaneš, da te tu još nešto poduče. Dobro se odnosio prema meni. Ne znam zašto. On i trgovac koji je u selu imao trgovinu, špeceraj, družili su se, bili su jedina inteligencija u selu. Pozvali bi me k sebi i pitali: dobro, Joža, šta bi ti htio biti ako odeš u nauk? Reko' – šnajder. A zašto? A hteo bih lepo bit obučen. A kakvo odijelo? Reko', crno, to mi se sviđa. A kaže Stančić: Nemoj, kaže, šnajder, to nije najbolje, idi ti u mehaničare, šloser[49] recimo da budeš, da radiš na mašinama. Vidiš kako izgledaju mašinisti, kaže, na željeznicama... Poslije svršenih pet godina škole otišao sam kod ujaka, maminog brata Javrošeka. On nije imal sluge i ja sam, razumije se, sve morao raditi. To je bogat kulak bio, imao je dosta stoke pa sam, boga ti, morao raditi od jutra do sutra. I izdržao sam tamo jedno osam meseci. Onda se javljam kući da ne mogu da izdržim, da bih želio da idem učiti zanat.

U to vreme došao je k nama iz Siska jedan stožerni narednik, štabni narednik, što je za mene bilo kao da je general... Posle sam i ja, uostalom, u austrougarskoj vojski bio to isto, štabsferbern (Stabsfeldwebel)*... Zvao se isto Broz, imao je nekakve medalje, vrag zna kakve, limene. Zašto ga je to Franc Jozef nagradio, ne znam, jer dugo nije bilo rata. Valjda su to bile dinst-medalje* (medalje za službu)*, tako nešto.*

Naši su ga onda upitali – bi li ja mogao s njim u Sisak. On je, naime, tražio mladića za kelnera kod neke švapske familije koja je držala kantinu 25. domobranske pukovnije, a moji su se sjetili da sam govorio da bih šteo biti kelner. I došlo po mene, brat je došao, pa kaže: ideš u Sisak u nauk, ali nije mi rekao šta. Dobro, ja sam se spakovao. Ujak je bio nezadovoljan, gunđao je, kaže: Ja sam te uzeo, a ti sad odlaziš. Rekoh, moram iti, danas-sutra trebat će mi zanat, moram imati svoj život.

Drug Tito bio je tada petnaestogodišnji zagorski fakin Joža Broz. i Ostavljen od majke i oca, napušten od djeda, predan ujaku koji ga je koristio za nezahvalan, danonoćni seoski rad samo za hranu i krov nad glavom, budući se balkanski car odvažio na životnu avanturu.

---

[48] ***Spin*** *(eng.* ***spin*** *– vrtjeti) označava manipulativnu tehniku u odnosima s javnošću i politici kojom se činjenice izokreću u korist određene osobe ili stranke. (VestaHR)*

[49] ***Šloser*** *je izraz preuzet iz njemačkog jezika (****Schlosser****) koji znači bravar. Označava majstora koji se bavi obradom metala, izradom metalnih konstrukcija, ograda, brava, ključeva te raznim popravcima metalnih dijelova. (VestaHR)*

Odlazak, napuštanje, nepostojanost, tranzitivnost, fluidnost – to je ključ njegova karaktera i života. Ako ne dobiva ono što želi, ide dalje.

I odem ja. Odosmo na voz. Prvi put sam video voz tada u Velikom Trgovštu. Za mene je to bilo razočarenje kako sporo ide. Jer mi djeca čuli smo da ide brzo, kad ono, možeš cveće brat iz njega. U Zagrebu, nikad nisam bio u Zagrebu, otišli smo kod nekog inžinjera, graditelj je bio, zvao se isto Broz, ručali smo s njim, i onda u Sisak...

Došli mi u Sisak i ja u gostionu kod toga Štrigla. U gradu je držao gostionu, a u kasarni kantinu. Svaku večer dolazili su k njemu oficiri kuglati, imao je kuglanu. I sad ja moram sve, moram i suđe čistiti, moram prosto biti sluga. Nisam dobio ono crno odijelo kao što sam mislio, nego neku pregaču. I opet ja razočaran. Postavljam kegle, a mangupi dolaze k meni pa me nagovaraju da metnem špagu okolo i kad oni bace kuglu da ja povučem i sve se sruši. I obećaju mi nagradu.

I tako iz noći u noć. Mali je grad, druge zabave nema pa oficiri kuglaju. Piju i kuglaju. Ne jedanput, nekoliko puta ja sam tom špagom povukao pa mi dali zekser, dva zeksera, to je bilo po deset krajcara, za mene jako puno[50]*. Kad jedanput ja taman povučem špagu i nisam ni do kraja povukao kad dobijem šamar tako da mi se sve okrenulo. Jedan je posumnjao, došao okolo, zatekao me i ošamario. Oficir. Samo jedanput me je ošamario i meni je prisjelo...*

Drugog dana kolega mojih godina, onako, u razgovoru, u igri, kaže: Slušaj, zašto ti tu radiš kao sluga, pođi, kaže, na nauk... Brat maloga koji mi je to rekao izučio je zanat kod čovjeka kod kojega sam i ja poslije otišao. Zvao se Karas.

Strašno razočaran, ljut, odem preko u stari Sisak. Gledam naokolo dok ne vidim – Karas, a kao firma ključ i ime njegovo gore. On je bio taman izašao, taj debeli gazda, video sam da to mora biti on, čovjek s bradicom. Pođem u susret, kažem mu: Dobar dan. On me pogleda. Dobar dan mali, šta je? Reko' – došao sam da učim kod vas. Baš ovako sam mu rekao. Da učim. Dobro, kaže, kako to iz neba pa u rebra, došao da učiš, pitanje je hoću li te ja uzeti! A odakle si? Kažem – Iz Zagorja. Aha, imaš šanse, kaže on, jer hteo je baš Zagorca. Dobro, pita, a gdje sad radiš? Kod Štrigla, preko. Aha, u onoj, kaže, birtiji. Pa šta tamo radiš? Reko': Svašta, pomećem, kugle nastavljam, svašta. Znam, kaže, to te i poteralo da dođeš kod mene. Dođi sutra. Imaš oca? Imam, i majku i braću. Dobro, dođi sutra pa ćemo probati.[51]

I dođem ja drugi dan. Pošto idem da učim, a tada se još nisu nosila plava odela, šloserska, odem pa kupim pregaču. Gledao sam kovače, kovači imaju pregaču, pa je i ja kupim. I dođem s mojim stvarima, obučem se, stavim pregaču, a on me gleda pa se počne kesiti. Kaže, pa nisi ti kovač! Nemoj to da nosiš. Jer mu je bilo ispod časti da kod njega nosim pregaču. Imao je tamo tri kvalificirana radnika. I tako sam ostao da učim zanat.

Učio sam tri godine. Bio sam dobar, dobro sam učio, imao sam jaku volju da čim prije izučim. Kod Karasa ishrana, moram da kažem, nije bila loša. Samo kuhane neke stvari koje strašno mrzim nisam mogao jesti. Naročito kad zima dođe, kelj. Bilo je unutra mesa pa ga ja uzmem, operem ga u vodi, jer ne podnosim miris kelja, pojedem a kelj zatrpam tamo u onaj lješ pored kovačnice. U zimi ga ispod prozora mećem u sneg i pokrivam tako da se u proljeće otkrila čitava hrpa kelja. Jednog dana, ljeto je bilo, gazda kuje, ja mu pomažem kod kovanja, i onda kad je još vruće željezo,

---

[50] Zekser – stari naziv za novčić od jedne desetine forinte, koja je brojala 60 krajcara, znači šest krajcara. Upravo 1892. godine, kad se Tito rodio, devalvirana kruna prešla je na decimalnih sto helera koje su još uvijek nazivali krajcarima.

[51] U radionici „Hašek i Karas“ u današnjoj Tomislavovoj ulici br. 6 zaposlio se i radio, prema evidenciji općinskih vlasti, od 1907. do 1910. godine.

dok švajsuje (zavaruje)*, turi u lješ da se polagano hladi pa dovati kelj, izvuče ga, pogleda me i kaže – majku ti zagorsku, tu ti moju hranu sakrivaš! Reko': Gazda ja ne mogu jesti kelj, ne mogu, pa ne mogu. A dobro, šta bi ti onda? Kupus mogu, a kelj ne mogu, zbilja... Ma dobro su nas hranili. Ujutro dobiješ za doručak onu žemičku od tri krajcara. Ne onu malu, nego i dosta veliku, i visoku šolju kafe bele i to dobre. I to je doručak. U podne su uvek dva-tri jela bila, dva uglavnom, ponekad, nedjeljom, tri. Tako da se ne mogu tužiti da nije bila hrana dobra. Dobra je bila, osim kelja i poriluka. Poriluk mi smrdi i danas. A i špinat nisam volio. Sve ovo što je najbolje za mlade ljude, to nisam mogao da jedem.*

Eto, tako je bilo kod toga gazde. Dosta me cijenio. Išao sam s njim kod Ogulina, gdje sam oko Kotarskog suda pravio one ograde a on mi je davao novac da se hranim gdje hoću, i to dosta novaca. Tako da sam tu prošao manje-više dobro. Jedino nisam imao mogućnosti za šport. Tek sam kasnije u Kamniku, u Sloveniji, počeo da se bavim gimnastikom. A to čovjeka učvršćuje. Znate, bez gimnastike, ja gledam danas mladiće, boga mu, neka uska ramena, pogureni. Oni su sad doduše u modi, a ne oni širokih ramena. Je li tako? Čim je poguren, ima više šanse kod devojaka...

Sjećam se i šaljivih stvari, raznih manguparija. Recimo, uvlačenja u cirkus, uvlačenja u kinematograf. Dolazili su obično iz Pešte. I Čeha je bilo, ali oni su dolazili s cirkusom, a kino je bilo mađarsko. Mi djeca smo zarađivali da možemo iti u kino, ali puštali su nas samo kad nisu bile pornografske stvari. Većinom su u tom kinu imali pornografske stvari, znate, a dječaci, s obzirom na pubertet, ipak ih interesira... Inače bi nas puštali jer parni stroj koji je pokretao kino treba vode, pa koliko kanti doneseš u ono bure odakle se pumpa voda u parni stroj, toliko možeš u kino. Davali su, naime, po nekoliko serija kratkih filmova svaku večer.

Mi šegrti družili smo se ili tukli s bećarima, onima koji ne uče ništa, nego samo hodaju okolo kao mangupi. Ponekad se potučemo, a ponekad smo onako u dobrim odnosima. Onda priredimo rimsko hrvanje, znate, tada je to bilo u modi, gledali smo ga u cirkusu. Meni je to dobro išlo. Usto se i kladimo. Onaj glavni, onaj, kako da ga nazovem, taj mangup, on je bio sudija i odlučivao ko je pobijedio. Znate kako to rimsko hrvanje ide, ne smije se od pojasa niže primiti nigdje, moraš ga pritisnuti na leđa na zemlju, oba ramena. I ja jedan puta pobijedim jednog velikoga, bio je veći od mene za glavu.

On je dao krunu u kapu kod ovoga mangupa sudije i ja sam dao krunu. I pobedio sam, ali ovaj lopov uzme obje. Ali bio sam sretan što sam pobedio, na krunu nisam ni mislio, iako, kruna nije bila mali novac tada, znate.

Puno sam čitao. I po noći, umjesto da spavam ja pod ćebetom, čitam. Kupovao sam knjige. Zarađivao sam, hodao okolo, pa nekome ili kasu otvorim, ili neka vrata, ili napravim ključ ispod žita, tako da ga ne metnem na spisak da novce dobije majstor, nego bih ja uzeo pare. Onda za to kupujem knjige.

Bilo je i teško kod Karasa. Tražio je puno. Tada su tukli šegrte. Mene je samo jedanput udario, i to već treću godinu pod kraj, kad sam skoro bio svršio nauk. Ja sam na bor-mašini (bušilica) *vrtao pa sam čitao, Šerloka Holmsa sam imao, čitam, a svrdlo se polomilo. A njega je vrag baš onda donio. I udario me, a ja sam odmah sve bacio i otišao od njega. On je onda poslao policiju u Novi Sisak, tamo sam stanovao kod jednog druga, i uhvati me policajac pa odvede u zatvor. Ja dobio šamar – a on mene u zatvor. Prije podne su me uhvatili, došlo podne kad najedanput otvaraju se vrata, moj gazda poslao meni bogat ručak. Sjećam se vrlo dobro, bio je kupus sa sušenim mesom.*

Odmah me, dakle, pustiju van, a majstor kaže – piši pismo ocu da ti dođe da razriješimo ugovor. Jer, otac je plaćao okružnu pristojbu, a samo sam hranu imao kod Karasa besplatno. Tako sam završio zanat i odmah iz onoga ureda kotarskoga, sisački kotar, direktno s ocem otišao na

vlak za Zagreb. Ondje sam se s ocem i oprostio. Prespavam na Starom gradu, gore na onoj terasi, Štrosmajerovo šetalište. Spavao sam na klupi. Imao sam i nešto novaca, ali bojao sam se ići u kakvu birtiju ili hotel na spavanje. I taman zaspem, misleći noć će brzo proći, toplo je još bilo, pod jesen, kad dolaze dvojica. Ja ih čujem, dođu, stanu kraj mene, gledaju, tapša me jedan, kaže: Ustanite! Ja ustanem. Ko ste vi, imate li legitimaciju? A ja imam još svežu onu moju radnu knjižicu i pokažem je. Oni vide da sam došao isti dan. Jedan kaže – pusti ga, vidiš da je u redu, a drugi me pita, a zašto niste išli u neku gostionicu? Reko', nisam, prosto, nisam se snašao.

Ambiciozni kalfa koji sebi pripisuje poseban dar za šloserske znanosti i umjetnosti, u vječnim sporovima s poslodavcima, gord kao Sotona i nepopustljiv oko svog prestiža, časti i integriteta, Tito je od tinejdžerske dobi iskazivao narav nepomirljivog, nezajažljivog i vertikalno pokretljivog tipa, koji se neće zaustaviti dok ne stigne zaista daleko... Poslije Siska, morao je osvojiti Zagreb.

Grad me impresionirao. Bojao sam se malo. Jasno, brzo sam se poslije adaptirao u Zagrebu. Ja sam odmah drugi dan našao posao. Najprije u Petrinjskoj ulici, kratko sam ostao, kod nekog šlosera. Dao mi je nešto da radim, ali sam ostavio, nisam ništa rekao, samo sam otišao. A onda sam našao posao kod Haramine, u Ilici. To je bio baušloseraj[52]*, opet mi se nije sviđalo. Tražio sam posao kod nekoga mehaničara, kojih je tada bilo vrlo malo. Išao sam zato kod Knausa na Prilazu*[53]*. Kod njega su se popravljale mašine, šivaće mašine, pisaće mašine, bicikli, sve do automobila. Tada je automobila bilo malo, nalikovali su fijakerima. Kod Knausa bilo nas je i četiri-pet. Dobro je plaćao. To je bio jedan fini majstor, koji je mnogo po svetu proputovao. Uvek nam je pričao o svojim doživljajima i kako treba da se ponašamo. Zagorac, dosta bogat, vrlo fin čovjek. Tu sam dočekao zimu, i proljeće, onda je došlo do manifestacija. Imali smo štrajk metalaca. Ja sam već tada bio učlanjen, naime od prvog dana kad sam došao, ja sam se učlanio u sindikat*[54]*. A onda sam se učlanio i u omladinu socijaldemokratsku. Došlo je do štrajka. A vrlo je strogo bilo, nisu nam štrajk dozvoljavali. Onda smo i straže postavljali, bio sam na straži. Gledamo kad policija ide, na konjima, brzo javiš da se raštrkamo a na drugom mestu opet sakupimo. Tako smo se ganjali skrivača po gradu. Ništa naročito. A kad gledaš dimenzije 1928. godine, što sam ja organizirao kao sekretar partijske organizacije Zagreba — vodile su se borbe na ulicama, prevrtali smo tramvaje, pucalo se, bilo je ubijenih ljudi... Ali tada, ranije, prije rata, nije bilo nikakve borbe, nego jedino ako te dovati plosnatim dijelom sablje i mazne. Štrajkbreheri su obično imali bicikle, a mi bismo ih slupali, jer su ih morali ostaviti tamo kraj vrata. Na taj način si se osvetio. A ponekoga bi i pretukli i tako...*

Kod tog Knausa radili smo za fabriku papira, fabriku čokolade – ondje sam neke aparate popravljao. Kod njega sam, inače, naučio najviše. To je već prelaz iz šloserskog na mehaničarski rad. Tu sam i drejeraj (tokarenje) *naučio, izučio za drejera* (kovinotokara). *Jednom riječju, to mi je bila viša škola od one u Sisku. Moralo se fino znati raditi neke stvari, švajsovanje* (zavarivanje) *i sve to. Zarađivao sam dobro. Moj otac je bio dužan u svim bankama, ovim zemljoradničkim i šta ja znam, zadrugama i tako. Jako se zaduživao. I onda kad mu dođe da plati, on u Zagreb kod mene u subotu, i čeka. Ja dobim platu, ode plata njemu. Zadržim sebi samo za stan i hranu, ništa*

---

[52] ***Baušloseraj*** *– građevinska bravarija - montaža metalne konstrukcije, ograde, nosača ili metalnih komponenti potrebnim za izgradnju. (VestaHR)*

[53] August Knaus, Prilaz 65

[54] Sindikat metalskih radnika u Ilici 53.

drugo. I tako je to trajalo jedno par mjeseci. Meni je onda dodijalo, reko', boga mu, neću ja sad otplaćivati bankama... I jednog dana kažem Knausu znate šta, majstore, ja bih želio da idem u frentu[55]*. A kuda? Hteo bih da idem negde u Njemačku, gore prema Austriji. Kaže, imaš pravo sinko, ja sam isto tako želio da idem. I onda mi počne čitavu litaniju kako treba da se vani držim – kao da mi je otac. Onda mi je dao još duplu platu, za put. Nestao sam, nisam se javio kući. Samo sam nestao, nije me bilo.*

Josip Broz, budući drug Tito, završio je, dakle, nekoliko razreda seoske osnovne škole, a s trinaest godina zaposlio se kao kovački šegrt. Tu je došlo do za nj sudbonosne integracije srpa i čekića. Zatim je pošao na ubrzani proleterski kurs – lutao je po austrougarskoj srednjoj Evropi tražeći kakav bolji posao, malo bravario po Zagrebu pa pokušao u Ljubljani i u Trstu, glavnom gradu Jadrana, koji ga se jako dojmio.

Za mene je Trst ogroman grad bio. One zgrade velike, bio je jako živ tada, to je bio glavni srednje-evropski port. Brodovi. Više sam ja išao da gledam nego da tražim posao. Jedan dan, pa drugi dan, a novca nemam. Onda ja idem u te herberge, a u herbergu dobite hranu, to je u Austriji bilo dobro organizirano, dobite hranu i noćenje[56]*. I tu sam hodao jedno par dana, skoro nisam posla ni tražio. Na jedno dva mesta sam bio, ali nisam uspeo, nisam dobio. A moram da kažem da sam u Trstu čuo samo slovenački i njemački, Talijana je bilo vrlo malo.*

U Trstu, gradu u koji je tada doživljavao neviđen privredni uspon, mladi Broz nije imao uspjeha. Tamo je „čuo samo slovenački i njemački“ – očit znak da je ostao na margini, među radnicima i težacima iz slavenskih krajeva koje je, ne računajući ponekog austrougarskog činovnika, jedine i susretao. Građanstvo, trgovci i majstori bili su Talijani, a s njima, očito, nije uspostavio kontakt. Poslije tog neuspjeha, pješke i kočijaškim auto-stopom vratio se u Kumrovec, gdje nije bilo dovoljno zemlje da ga prehrani. Onda je opet pošao u frentu.

U proljeće, krenuo sam u Sloveniju, direktno u Kamnik. Netko mi je kazao da fabrika tamo treba radnika. Danas se zove „Titan“. Dobio sam odmah posao. Stupio sam u Sokol, na gimnastiku, svaki dan smo poslije rada vježbali u sokolani. Tukli smo se s Orlovima, to su bili popovski, jer je klerikalizam bio veoma jak u Sloveniji. Na raznim spravama smo vježbali, na veletoču (vratilo)*, na bradlama* (razboj)*, pa na konju i užetima. Tako da je život bio vrlo zanimljiv. Fabrika je imala oko 250 radnika. To je za ono vreme bilo dosta veliko. Radio sam tu dok fabrika nije bankrotirala. Bila je algemajne gezelšaft* (dioničko društvo)*. Kad se već vidjelo da će se zatvoriti, jedan od majstora koji je već unapred tražio gdje bi išla jedna ekipa nas koji smo bili malo stručniji ljudi, našao nam je mesto u Češkoj*[57]*. Kad smo isplaćeni, otišli smo onamo preko Beča. A ondje nas na stanici čeka velika masa radnika. Nas je bilo jedno trideset. Šta je, šta je? Oni u štrajku. Mi došli kao štrajkbreheri. Sad, to nije ni majstor znao. To fabrika nije rekla. Samo su rekli, nama treba toliko i toliko radnika. A mi štrajkbreheri nećemo biti. I hajde s njima u sindikalni dom. Tu smo se pomirili, nemojte nam, ljudi, zameriti, nas su prevarili. Oni su se borili za povećanje plata, a nama su već plate bile unapred određene, javljene, pa su bile veće nego*

---

[55] Od njemačkog **Fremd** – strano ili tuđe – zagrebački izraz za putovanje po inozemstvu, ovdje specifično u vezi sa cehovskom regulom da kalfe koji se spremaju za obrtni ispit, odlaze na usavršavanje u inozemstvo.

[56] Herberge su u Austriji bila cehovska konačišta, gdje su se svakodnevno nalazili poslodavci i nadničari.

[57] U Čenkov, u središnjoj Češkoj, Tito je stigao u maju 1912.

plate koje su oni dobivali. Sad smo mi ostali tu s njima i onda smo svi dobili onu povišicu koju su oni tražili.

To je bila nova fabrika, radile su se razne stvari, ne sjećam se šta je sve bilo. Ali, ja sam prilično kod Knausa naučio. Bio sam jedan, može se kazati, fajnmehaniker[58]*. A tamo je to ipak bio fabrički rad, ništa naročito. Suviše je bilo specijalizovano, što se meni nije sviđalo. Dobro, s početka smo mašine postavljali, ali poslije si dobio samo jedan posao, na primjer, električne pegle, tada su već električne pegle pravili. Tamo nutra su stvari za niklovanje itd. Tu sam radio nekoliko mjeseci. Ja sam češki vrlo dobro naučio, odmah, brzo je to meni išlo. Plata je bila vrlo dobra. Mogao sam svaki mjesec kupiti sebi odelo. Češki standard je bio tada viši nego u Austriji. Samo, mi smo i trošili. Išli smo svake subote van u druga mesta, druga sela. U Češkoj je svako selo imalo plehmuziku, pa smo išli na igranke, pili, trošili. Dosta dobro je bilo.*

Ali ja sam imao takav karakter, znate, da ja dugo na mestu ne mogu, a kad mi posao dodija jer me ne interesira[59]*. Onda, reko', idem u Njemačku. Dao sam otkaz, isplaćen sam i otišao sam s jednim drugom u Njemačku.*

U Mannheimu sam se vrlo brzo zaposlio, ali sam uto dobio poziv da idem na regrutaciju. Za jesen, a to je bilo ljeto, pa sam razmišljao da li da odem u Ameriku. Šta da radim? Lomio sam se. Karta za put koštala je 200 kruna, odnosno 200 maraka – to je bila slična vrijednost, tako nekako. Mogao sam posuditi od jednog rođaka koji se isto zvao Broz, a živio je u Bremenu. Konačno sam prelomil da ne idem. Pa sam odlučio da ono vremena što još imam do jeseni, odem negdje drugdje. I opet ja na voz, i do, ne znam, granice Njemačke, a onda sam pješke došao u Beč. Čim sam došao, zaposlio sam se kod Gridla[60]*, to je bio briknbau*[61]*. Težak posao. Doduše, ja sam radio u alatnici, ali to je vrlo pipavo, alatničari moraju preciznost imati... Kako mi se to baš nije sviđalo, otišao sam u Bečko Novo Mesto, kod Daimlera, a to je, čini mi se, isto trgovačko društvo kao ono u Mannheimu, gdje su radili te mercedese*[62]*. I tu sam isprobavao aute. Nisam ja bio sam, nego sam bio s inžinjerom jednim. On je sjedio kraj mene, a ja sam vozio. Plata je bila vrlo dobra i ja bih bio ostao ne znam koliko dugo da nije došlo do rata, da nisam morao u jesen da se javim na regrutaciju.*

Kao probni vozač morali ste znati motor, djelovanje motora. Dobro, u ono vreme te mašine nisu bile tako opasne, to je svega 60 kilometara na sat.

Na štajeru (kabriolet) *mjenjač je van kabine. Limuzina koja je zatvorena, isto imate mjenjač sa strane vani, sa četiri brzine, četvrta za 60 km na sat. Ja sam taj motor znao, jer sam u Mannheimu radio na isto takvom. I danas mogu da kažem kako sve to izgleda, gdje je noknveler* (bregasta osovina)*, sve znam i danas. Kad sam poslije bio u mlinu u Bjelovaru, kupio je moj gazda jednu ovakvu limuzinu. Al' su ga užasno prevarili. Kad je jedan šofer doveo tu limuzinu u Bjelovar, onda je voda bila nutra u karterima, voda! Kako je voda tam došla? Iz cilindara, puknuti cilindar, stene puknute, i onda se iz hladnjaka raširi voda tam nutra... To su dve stene, nutra je vrlo usko i*

---

[58] ***Fajnmehaniker*** *(njem.* ***Feinmechaniker)*** *- fini mehaničar (današnji naziv precizni mehaničar). (VestaHR)*

[59] Osim u Čenkovu, radio je u Plzenu i u „Škodi“ do oktobra 1912.

[60] Ignaz Gridl, k. u. k. Hofschlosser und Eisenconstructeur *(Carski i kraljevski dvorski bravar i konstruktor željeznih konstrukcija – VestaHR),* graditelj metalnih konstrukcija, primjerice ostakljenih paviljona za botaničke vrtove i prozirnih krovnih konstrukcija.

[61] ***Bricknbau*** *(njem.* ***Brückenbau****), mostogradnja. (VestaHR)*

[62] U Wiener Neustadtu radio je mjesec dana skupa sa svojim bratom Martinom, kojega uopće ne spominje. Stanovali su u rubnom naselju Neudorfel na rijeci Leithi.

onda kad radi, dok je cilindar vruć jako, ne, onda se stisne, ali kad je malo hladniji, propušta vodu i, razumije se, paljenja ne može biti, ne pale jedan ili dva cilindra...

Kao industrijski radnik, drug Tito se vinuo do najvišeg statusa cesarsko-kraljevskog šlosera kod bečkog dvorskog liferanta, a dospio je postati i mehaničar, probni vozač luksuznih i trkaćih automobila tipa mercedes. Odustao je od emigracije u Ameriku, što je bila ispravna odluka, jer bi ondje kao sindikalni borac jako loše prošao, a za poziv kapitalista nije imao dovoljno radne upornosti.

Kao mladić, Tito je bio nestalan pustolov i, sasvim logično, na kraju će ga privući karijera tajnog agenta. No, prvo je, napunivši osamnaest godina, s regrutnim godištem 1913. unovačen za odsluženje vojnog roka. Prijavio se u šminkersku, elitnu 53. pješačku regimentu garnizoniranu u Zagrebu, u kojoj su 97 % sastava sačinjavali Hrvati i Srbi. Ali, bilo je popunjeno i dospio je među *hònvede*[63], u 25. domobranski puk (dva bataljona bila su smještena u Rudolfovim kasarnama na današnjem Trgu Franje Tuđmana, a jedan u Varaždinu).

Ja sam se u Zagrebu, kad su me uzimali, javio da budem u arzenalu[64]*, tehničkom arzenalu. Poslan sam u Beč, a tamo nisu do kraja šišali, čak su malo ostavili frizure. I tu sam bio 14 dana među samim Švabama, što se meni nije sviđalo, pa sam molbu dao da idem u Zagreb, u Drajundfinfcen* (pedeset i treću) *pukovniju. I oni mene pošalju, ali ne u 53., jer tamo nisu više uzimali, nego u 25. domobransku. Dobro je i tu, hajde. Tako sam došao na službu u Zagreb. To nije ni otac znao, ni majka, nitko, jer im nisam nikad pisao. Nego je otac saznao, netko mu je javio, pa je došao da me obiđe.*

Došao sam u 25. pukovniju 14 dana poslije ostalih, kad su već svi bili ošišani i započeli s vježbama. Ja sam došao iz Beča, s frizurom. I onda moram iti da se šišam. To je bilo prvo razočarenje – tam tehnički arzenal, a ovde domobranska kasarna i pukovnija s kaplarom – zvali smo Guskin Pisk. On lepo uzme mašinu pa mi prođe ovako skroz gore, a mašina prilično široka, imam ja sad jednu autostradu tu preko glave. Onda ide popreko, pa mi napravi križ. I kaže: Socijalist! Znali su da sam bio socijalista. To je tada bio bauk. Pa me ovaj tako mrcvari. Bio sam besan. Nije bio pravi kaplar, on je bio frajt (razvodnik)*, jedna zvezdica.*

Kako sam se bavio gimnastikom, odmah sam išao na mačevanje. Bio je jedan major Marković, mačevalac prvoklasni, on je podučavao. Vrlo brzo našao sam se na prvom mestu. Nas šesnaest vežbalo je za opšte austrougarsko natjecanje u vojnom mačevanju. Mačevalo se bodom i rapirom[65]*. Od tih šesnaest većina su bili podoficiri, zatim neki mlađi oficiri i ja, prosti vojnik. Pošto nisam bio gorostasan nego malo žgoljav, iako dosta razvijen, mišićav, pukovnik Matasić, komandant, lopuža jedna, Ličan, nije me trpeo, kaže – šta će on da ide na te predstave! Marković mu se suprotstavio: slušajte pukovniče, ovaj će sigurno da dobije neku nagradu! I sad je vežba, zadnja vežba nas šesnaest koji će iti, i ja ih svih petnaest pobedim – čak i moga najboljega*

---

[63] ***Kraljevsko Ugarsko Domobranstvo*** *(Magyar Királyi Honvédség, königlich ungarische Landwehr), najčešće samo* ***Honvéd****, bilo je sastavnica austrougarske vojske od 1867. do 1918., uz zajedničku vojsku i Carsko i kraljevsko domobranstvo (u austrijskom dijelu). (VestaHR)*

[64] ***Arzenal****, arsenal (riječ potječe iz arapskog* ***dār aṣ-ṣināʿa****, kuća rada/radionica). Arsenal je primarno skladište, oružnica ili radionica za proizvodnju i popravak oružja, streljiva i ratne opreme (pomorske ili kopnene). (VestaHR)*

[65] ***Rapir*** *je dugi, šiljasti mač, a* ***bod*** *je tehnika ubadanja tim mačem u tijelo protivnika (ubadanje vrhom mača). (VestaHR)*

prijatelja, i njega sam. I tako sam poslan u Mađarsku, gde sam malo bio u tremi, ali sam se brzo toga otarasio. U onom rajtšule, znate, gdje je škola za jašenje, tu se održavalo. Bio je prisutan i nadvojvoda Josip[66]*. On je cijelo vrijeme pratio takmičenje. Bilo nas je oko 600, bili smo podijeljeni po grupama. I ja mačujem ceo dan, i ceo dan sam prvi. Kad je pročitan rezultat, prosto sam se iznenadio. A bio sam skoro diskvalifikovan jer sam jednome dao bod, a oni nisu, izgleda, dobro vidjeli, pa se javim, jedva sam zucnuo – a oni mi ne daju ni pisnuti. O reko', boga ti!*

A meni krivo, ja sam njega udario, a ne on mene. Ali, taj prvi dan sam bio prvi, pročitali su mene, i još i nije dobro pročital – kaže Broš, a ja nisam nikakav broš, drugo nešto neg broš. Drugi dan je bilo ono s bodom, dosta teško. I nisam bio prvi – bio sam drugi. Šest stotina nas je bilo, dobio sam drugu nagradu.

Vojvoda sjedi gore na tribini i on dijeli te nagrade i diplome. Ja sam dobio srebrnu kao drugu nagradu, prva je bila zlatna. Dijeli ih i stisne ruku svakome. Šta znači da ti on stisne ruku, a ja prosti vojnik, jedini sam bio običan vojnik, a drugi sve šarže, oficiri... I dok svi prođu kroz tvoje ruke, na bodu i rapiru, to su stotine ljudi, Mađari, žandari, oficiri pojedinih pukova, kavaljerije[67]*, to je prilično krupna stvar za čovjeka! I sad ja onako veseo idem kući, dođem u kasarnu i već me dočekuje čitav oficirski kor. A pukovnik, pošalje on ordonansa*[68]*. I ja gore na prvi sprat kod njega, a on kaže: Dobro je, momče, dobro je! Pa me gleda i kaže: Nešta si mi žgoljav. Pa reko': znate šta, ne mogu svi biti jaki i debeli. On kaže: Daj ti jezik za zube!*

---

[66] Nadvojvoda Josef August Viktor Klemens Maria od Austrije (Alcsut, 9. august 1872. – Rain, 6. jul 1962.) bio je austrougarski nadvojvoda i vojni zapovjednik. U Prvom svjetskom ratu zapovijedao je 6. armijom i grupama armija na istočnom i talijanskom bojištu. Kako se osjećao prije svega Mađarom, tražio je od cara da služi u ugarskoj komponenti austrougarske vojske (Hònvedu) što mu je udovoljeno. U maju 1911. unaprijeđen je u podmaršala i zapovjednika 31. pješačke divizije u Budimpešti, gdje se ovo natjecanje i održavalo.

[67] ***Kavaljerija*** *(ili kavalerija) označava konjicu, odnosno vojnu jedinicu sastavljenu od konjanika. Pojam potječe iz talijanskog cavalleria (od cavallo - konj). (VestaHR)*

[68] ***Ordonans*** *(od franc.* ***ordonnance****) je vojnik, dočasnik ili niži časnik dodijeljen nadređenom časniku ili štabu za prenošenje zapovijedi, pošte i obavljanje pomoćnih poslova. (VestaHR)*

3.
PODOFICIR I DŽENTLMEN
U karpatskim gudurama

Petrovaradin, 1914.

S mačevalačkog natjecanja, dvadeset-trogodišnji cugsfirer[69] Broz polazi ravno u Prvi svjetski rat, u nevjerojatnu avanturu koju će preživjeti poslije pet godina patnji, zahvaljujući sreći, upornosti i sposobnostima.

I tako sam ja odmah dobio čin vodnika, mlađeg vodnika. Onda je došao rat, jer to je bilo negdje u maju, a jula je već rat. Ostao sam još u Zagrebu zbog popravke naoružanja, a onda otišao u Rumu, gdje je bio jedan ili dva naša bataljona. Srbi su naše potisnuli i jedan bataljon bio je negdje tu dolje na srpskoj granici, ne znam koji, treći ili drugi. A mi smo bili u Rumi.

Stabs-feldvebel[70] Broz jasno razlikuje „naše“ od Srba, ali to se, naravno, ne odnosi na „nas Hrvate“, nego na „našu“ honvedsku mađarsku 25. regimentu 42. divizije K. u. K. Armee koja se novačila po sjevernoj Hrvatskoj.

I sad najedanput došlo je u naš bataljon traženje jednoga ordonansa za diviziju, 42. diviziju[71], koji zna njemački. Razumije se, mene su odredili za ordonansa u diviziju. Kad sam onamo došao, javio sam se štabnom oficiru, to je bio grof Drašković[72], sad je negdje u Njemačkoj, bio je kapetan, onda vrlo mlad. Gleda me i kaže: Vi znate njemački? Reko': Ja Wohl[73]. Dobro, i mi na nemački počnemo razgovarati. Kaže: Vi ćete sada najprije ići da nađete gdje su stvari oficira koji su otišli u rat. Znate, oni su svoje kofere, paradne razne uniforme i ostalo ostavili i to je negdje otišlo, nitko ne zna gdje. Ali moralo bi biti negdje u Petrovaradinu. I kaže: Tražite to, nađite, morat ćemo poći preko u Galiciju, pa sad da vidimo, neke stvari da šaljemo kući i ne nosimo sa sobom, a neke ćemo, razumije se, uzeti.

I tako sam ja s dokumentima, jer su mi dali dokumente da svugdje imam pravo da idem i gledam, dođem u Zemun, pa iz Zemuna u Staru Pazovu, gdje je bio jedan depo. Tu sam sve pregledao, nisam ništa našao. Odem u Petrovaradin. U Petrovaradinu treba negdje da prenoćim. U jednom dvorištu nađem neke vojnike, Ličane. Reko': Drugovi, ako bi se tu moglo kod vas negdje

---

[69] ***Cúksfīrer*** *(njem.* ***Zugführer****), u austrougarskoj vojsci s njemačkim službenim jezikom; niži podoficirski čin; vodnik. (VestaHR)*

[70] ***Stabs-feldvebel*** *(njem.* ***Stabsfeldwebel****), stožerni narednik, odozgo drugi po rangu podčasnički čin, iza časničkog namjesnika (Offiziersstellvertreter). (VestaHR)*

[71] 42. domobranska divizija sudjelovala je u operacijama u Srbiji. Prema Dedijeru, koji je istraživao u bečkom Kriegsarchivu *(Ratni arhiv, VestaHR)*, njen 25. puk bio je raspoređen na Drini do kraja avgusta, a zatim je divizija u novembru prešla rijeku i napredovala prema Valjevu. Pretrpjela je teške gubitke u srpskoj ofenzivi na Kolubari. Na ovim se podacima zasniva hipoteza o Titovoj nazočnosti u borbama u Srbiji, o čemu u literaturi i dostupnim dispozicijama nema podataka. Riječ je o razdoblju od septembra do decembra 1914. godine, kad je 42. divizija prebačena u Galiciju, gdje u decembru sudjelovala u protuofenzivi u Karpatima.

[72] Josip IX grof Drašković, oficir 14. c. i k. Dragunske pukovnije. (*c. i k. – carska i kraljevska – prijevod na hrvatski njemačkog izraza k. und k. – kaiserlich und königlich – prim. VestaHR*)

[73] ***Ja wohl*** *– njemački: da doista. (VestaHR)*

prespavati. Uto izađe jedna djevojka, od gazdarice kuće, vrlo lijepa djevojka i kaže: Mama će doći uskoro, vi ćete kod nas spavati. Dobro. I sad ja s njom razgovaram, razgovaram, najedanput narednik, Ličanin, dođe k meni i kaže: Slušaj ti – a ja sam htio nešto saznati od djevojke, kakva je situacija itd. kaže: Hajde ti sa mnom. Reko': Kuda? Ja stariji od njega, već sam bio štabs-feldvebel. A on je bio vodnik, cugsfirer. Reko': Kako ti smiješ meni da naređuješ? Ja sam, kaže on, tu da sva sumnjiva lica privodim komandi mesta. Kakvo sam ti ja sumnjivo lice, evo ti dokumenta! On neće ni da gleda. I lijepo me svezaše, pristupila još dvojica, svezaše me i potjeraju. Vode me kroz park, a ljudi gledaju, gledaju čovjeka sa činom, kako ga vode svezanog. Sad, to u ratu nije bilo ništa čudno. Mogli su zateći špijuna, ili šta ja znam... Samo, tu više nije bilo komande mjesta, major Jung se zvao komandant, sjećam se vrlo dobro, nego mene strpaju u nekakav bunker, gdje je bilo tamno ko u rogu. Ja ušao unutra i pipam, ne mogu se snaći, mokro, mokar zid. I sjednem tako na jednu izbočinu. Reko majku mu, šta sad to znači, može li da netko ne dođe da me odvede k majoru. Čujem ja glas: Wer ist da?[74] *Nemac je bio, zatvorenik, radnik inače, ali ja mu nisam uopće lice vidio. Kaže da je već tri nedjelje unutra. Pitam ga zašto. Kaže, optužen je za špijunažu. Ja ga nisam pitao je li to istina ili nije. Kaže, ni njega nitko ne saslušava. Dobro, reko', ali ja moram da dođem pred majora, ja sam sasma drukčiji slučaj, mene ne optužuju za špijunažu, nego me doveo taj glupi narednik, odnosno vodnik.*

Drugo jutro zbilja se otvori ona kapija, zovu mene, ja izađem, bio je i taj narednik, ali bio je i jedan potporučnik. I odvedu me napokon pred majora Junga. Jung ima dokument kod sebe, onaj koji su mi oduzeli. . Kaže, izvinite, kaže, naredniče, ja sam dobio od vaše divizije upit znamo li gdje ste. Jest, rekoh, ovaj glupi vaš vodnik meni je priredio takvu situaciju.

Pa, izvinite, kaže, događa se, kaže, nemojte tražiti da se tu neka istraga vodi. Imate pravo, ali to je čovjek seljak, kaže, ne zna te stvari. I kaže, evo vam sad odmah dajem propusnicu da možete iti i sve magazine pregledati. Reko': Meni je to dovoljno, drugo nije važno. I odem, gledam, ali nisam našao ništa. To je sigurno bilo sortirano pa su drugi razvukli, pokupili.

U nekim Titovim hagiografijama[75] pisalo se da je u Petrovaradinu uhapšen zbog antiratne propagande. On to ovdje glatko demantira.

Kako je prilikom austrijske mobilizacije nastala strahovita konfuzija, budući da se načelnik imperijalnog generalštaba feldmaršal grof Franz Conrad von Hoetzendorf nije mogao odlučiti između koncentracije na južnom i na istočnom pravcu, protiv Srba ili Rusa, silna vojska stajala je neupotrijebljena u Srijemu, odakle je tek krajem godine upućena u Karpate pa nagnana u besmislen juriš preko nemogućeg terena, u ledenoj zimi, što objektivni vojni historičari ocjenjuju kao „bešćutnu ludost“. Feldmaršal Borojević, zapovjednik austrijske III. armije, pokušao se suprotstaviti toj zapovijedi, pa je smijenjen[76]. Ofenziva je pokrenuta i armija se odmah raspala. Tu je drug Tito naučio ponešto o ratovanju i pogotovu o

---

[74] ***Wer ist da?*** *– njemački: Tko je tamo? (VestaHR)*

[75] ***Hagiografija*** *(grč.* ***hagios****, „sveto“ +* ***graphia****, „pisanje“), životopis sveca, svetačka legenda. (VestaHR)*

[76] Svetozar Borojević von Bojna (1856. – 1920.), austrougarski feldmaršal rođen u selu Umetići, na Baniji. Sa 6. korpusom kreće u Prvi svjetski rat na Istočno bojište u Galiciju da bi 12. septembra 1914. godine preuzeo zapovjedništvo III. armije, koja je u prethodnim bitkama pretrpjela teške gubitke. Proslavio se kasnije na talijanskom frontu kao zapovjednik 1 bojišnice na Soči, gdje je odbio jedanaest talijanskih ofenziva. Jedini austrougarski feldmaršal koji nije završio Terezijansku vojnu akademiju, nositelj (od 1916.) najvišeg austrougarskog odlikovanja – Komanderskog križa vojničkog reda Marije Terezije.

preživljavanju u ratnim uvjetima – izviđač koji djeluje iza neprijateljskih linija, u povoljnijem je položaju od vojske u rovovima. Ima inicijativu i gospodar je vlastite sudbine.

Tad je već u Srbiji bila razbijena austrijska vojska[77]*, a jedan naš bataljon bio je na granici da spreči da Srbi pređu preko. Mi smo se dotle u Rumi pripremali za Galiciju. Rusi su prešli Karpate i prodrli do Marmor Sigeta*[78]*. Ostali smo u Rumi jedno mjesec, mjesec i pol, već je počinjala zima. Onda smo vlakom putovali u Galiciju. Trebalo je izbaciti Kozake. Oni su već bili s ove strane Karpata. A sneg pao, veliki sneg. Mi smo s njima malo tamo ratovali, poterali ih preko planina, prešli Karpate – visoki vrhovi gore, sneg ogroman. Kad smo prešli na drugu stranu, tu je artiljerija ruska bila jaka pa nas je zaustavila i mi smo tu u snegu pravili svoje tranšeje.*

Po noći pritisla zima, ujutro je bilo smrznutih, leže zamotani u one svoje šatore, mrtvi. Odande je teško bilo poći dalje, da teramo ove Ruse. Ali pošto sam ja bio u prethodnici – nahrihtpatrol[79]*, izvidnici – meni je bilo lako, ja sam ako sam hteo ratovati ratovao, a ako nisam – nisam. Idem napred i nitko me ne može kontrolisati. Tako da za čitavo vreme nisam izgubio ni jednoga čovjeka. Vrlo fino. Mi dođemo u selo, Kozaci, Rusi se povuku, mi ostanemo u selu, ovi Rusini optužuju Poljake, Poljaci Rusine, a ne znaš koji je gori, ali jedan drugoga optužuju...*

Tito učestalo koristi njemačke izraze (*algemajne gezelšaft, briknbau, fajnmehaniker, štrajkbreheri*). Njegova je *nahrihtpatrola* – austrijska jedinica. Oni koji bi htjeli da u Bosnu „pređu preko“, to su Srbi, neprijatelji. Suprotstavlja im se „naš bataljon“. Time bez krzmanja iskazuje svoju tadašnju pripadnost – nije se identificirao sa Slavenima, Hrvatima, Srbima ili Rusima, nego s K. u. K. armijom i poretkom u kojem napreduje po podoficirskim činovima, akumulirajući zvjezdice. U tom njegovom pozicioniranju unutar kozmosa velike, civilizirane austrougarske države (najveće u Evropi) ne primjećuje se nikakav revolucionarni poriv – zasad je vertikalno pokretljiv samo unutar zadanog okvira, u kojem nalazi priliku za isticanje.

Mi smo imali dve takve nahrihtpatrole, te izvidnice, jednom je komandovao baron – ima u Zagrebu njegova kuća gdje sam i ja posle stanovo, velika kuća gore u Tuškancu, šta je kralju poklonjena pa posle poklanjana meni, ne vila Weiss, nego odmah tu kad se ide Mesničkom prema gore...[80] *Taj baron je bio oberlajtnant* (natporučnik – kapetan) *pa su ga degradirali. Da bi se rehabilitirao, dali su mu jednu izvidnicu. U prvoj je izvidnici, dakle, on bio komandir, a drugu sam izvidnicu vodio ja. I tako smo se nekoliko puta dok smo krstarili, spreda sreli. I na jednom mestu on kaže meni: Ja dalje ne idem, ne znamo gde su Rusi, nismo ih napipali. Reko': Ja ostajem tu u tom selu do sutra i onda idem dalje napred. I sam sam drugi dan pošao napred, sneg, jedna ravnica je bila, plato pokrit snegom. Vidim da prema meni ide velika kolona u snežno-belim mantilima. I mi smo imali bele mantile i skije. Kad smo došli na jedno 300 metara razdaljine, ja pošaljem jednoga skijaša napred da vidi tko je to, ne znam jesu li Rusi ili tko je. On se vrati, kaže: Naši su! Odakle tu, kakvi naši? Pokazalo se da je komandoval toj jedinici Rus – prezivao se Rus,*

---

[77] Bitka na Kolubari vodila se u prvom tjednu decembra 1914.

[78] Rusi su 4. oktobra 1914. zauzeli Marmara Sziget na rijeci Tisi u Galiciji (mađ. Máramarossziget, rum. Sighetu Marmatiei). Armija Brusilova prešla je tada Karpate i razbila Austrijance, opsjela Przemysl te stala nastupati prema Krakovu.

[79] ***Nachrichtenpatrouille*** *bile su austrougarske vojne ophodnje zadužene za izviđanje i održavanje veza, najčešće koristeći konjicu ili bicikle. Ovi pokretni timovi, djelujući blizu neprijatelja, prenosili su ključne informacije, prateći neprijateljske snage i povezujući isturene postrojbe. (VestaHR)*

[80] Riječ je o vili Pongratz u Visokoj ulici, današnjoj državnoj rezidenciji Vlade Hrvatske.

Slovenac iz Ljubljane, kapetan. Pa reko', dobro, odakle vi ovdje? Kaže, ostao je od početka rata i bio odsečen i čitavo vreme je krstario između tih sela koja su bila proaustrijski orijentisana, i sačuvao čitavu jedinicu, imao je 200 ljudi. To je trajalo od augusta do, po prilici, februara mjeseca, više od pola godine.

I tako je *Stabsfeldwebel* austrougarske vojske ovdje po prvi puta naslutio mogućnosti koje otvara ratovanje samostalnim jedinicama. Ako se sačuva organizaciju i disciplinu u jedinici, ona može djelovati iza neprijateljskih linija. Tu je ključno osigurati podršku lokalnog stanovništva, što je lakše tamo gdje vlada etnička netrpeljivost jer disciplinirana vojska štiti stanovništvo i uvodi nekakav red i poredak. Situacija koju je zatekao u Ukrajini zvuči nam poznato: „Rusini optužuju Poljake, Poljaci Rusine, a ne znaš koji je gori, ali jedan drugoga optužuju“. Dragocjena iskustva koja će mu jednoga dana omogućiti da u Bosni usavrši taktiku partizanskog ratovanja na bazi pokretnih „proleterskih“ brigada i „narodnooslobodilačkih“ odbora koji im osiguravaju pozadinu.

Onda smo se, razumije se, izljubili, popili rakiju, on je imao čuture rakije, kaže da mu dobro ide, kaže, hrane ga tamo ljudi po selima. Sad sam ja njega pitao zna li dokle su Rusi došli ili gdje su sada odstupili. Kaže da točno zna, meni je dao sve podatke i ja sam se vratio. Vratim se dan kasnije nego onaj baron. Kad dođem tamo, a moj komandant bataljona se dere na mene: Ja ću vas u zatvor! A ja mislim – to bi mi baš i trebalo, boga ti, u zatvoru je bolje. Kaže, kakve vi imate podatke? Ja mu dam podatke, iscrpno sve, a on kaže – hm, pa to nije loše. Tu je završilo moje komandovanje, vraćen sam u trupu. A kod Jaroslava su nas Rusi gadno potprašili, pa smo odstupili natrag. Pa su nas onda iz Galicije prebacili u Bukovinu. Tu sam ja onda zarobljen bio. Tako je to završilo.

Kod zarobljavanja bio sam teško ranjen[81]*. Transport ranjenika vrlo je sporo išao, stajalo se na stanicama dugo, strašno teško je bilo, hrane nije bilo uvijek. Najprije smo bili dovezeni u Kijev, u tvrđavu gore, tu smo ležali par dana, onda su nas transportirali u Svjažisk. Svjažisk, to je manastir, pun nas ranjenika. Bilo je i tifusara. Doktori su bili naši, bilo je 18 zarobljenih doktora. Među njima se najviše isticao Kralj, doktor Kralj, on je bio primarijus nekad u Gracu, a poslije rata radio je i u Zagrebu neko vrijeme.*

Prilikom sloma austrougarske zimske ofenzive, slavenski vojnici masovno su se predavali, a cijeli Titov bataljun zarobljen je, dok je njega kopljem probo jedan Kozak ljevokrilne Dnjestarske grupe. O tim događajima imamo važno svjedočanstvo Titovog komandira čete Milutina Stipetića[82.]

Milutin Stipetić:

Krajem 1914. godine ruska carističkа vojska zaposjela je istočnu Galiciju, dio Bukovine, i držala prelaze u Karpatima. Postojala je opasnost od upada Rusa u Mađarsku. Njemačka i Austrougarska krajem decembra 1914. prebacuju trupe na sjevero-istočni front. Prvih dana siječnja (januara) *1915. godine, 42. domobranska pješadijska divizija iz Srijema prebacuje trupe*

---

[81] Zarobljen je 4. aprila 1915. sa cijelim bataljonom kod Okna, u Bukovini, i pritom proboden kozačkim kopljem kroz lijevo rame i lopaticu.

[82] Iskaz Vojnohistorijskom institutu JNA zabilježen 4. aprila 1975. godine.

željeznicom u ešalonima preko Temišvara na sjeverni front, tako i 25. zagr. domobranska pukovnija.

U selu Luki, u podnožju Karpata, primio sam od komandanta brigade generala Mihaljevića[83] *telefonom naređenje: 24. januara da izviđačka četa preuzima od mađarske pučko-ustaške formacije*[84] *prelaz Copilasuli 1510 /?/, a sljedeći dan borbom produži kretanje na sjever pravcem s. Žabić – Žabokrnki – Kšivorovnija. Izviđačka četa /Nachrichtendetaschment/ zaposjela je prelaz i sljedeći dan u borbi potiskuje slabije ruske dijelove na pravcu Žabić – Kšivorovnija.*

XIII. vojni zbor /korpus/, koji je bio grupiran od Marmaroš Sigeta i dalje na istok, trebao je da oslobodi opkoljeni Przemysl /Pšemisl/. Žestoke borbe u Bukovini i istočnoj Galiciji vođene su sve do sredine marta 1915., kada je posada tvrđave Pšemisla kapitulirala zbog nestašice hrane.

25. domobranska pukovnija u borbama nastupa u pravcu grada Jaroslava, u jugoistočnoj Poljskoj. U velikim šumama južno od toga grada, poslije borbi prsa u prsa, Rusi se povukoše. Pukovnija je izvučena iz borbe, pa onda pješačkim maršem, a zatim i željeznicom prebačena u Bukovinu, sjeverno od Cernovice /grad na rijeci Pruti/, na krajnje desno krilo AU vojske.

U borbama, koje se gore pominju, učestvovao je drug Tito kao podoficir u činu vodnika /Zugsführer/.

Nakon pada Pšemisla, ruska komanda počela je koncentrisati trupe, koje su opsjedale utvrdu, na desnom krilu AU vojske, na prostoru južno od Kamickec Podolskog, na lijevoj obali Dnjepra. Ruske trupe bile su svih rodova vojske: pješadija, artiljerija, konjica, mostovni tren sa pontonirima. Tendencija jasna – forsiranje Dnjestra i napad desnog krila austro-njemačke vojske.

Dva bataljona 25. domobranske pukovnije, pošto su iskrcana, krenula su u pravcu sjevera ka Dnjestru, u pravcu zamka Szamnszyu. 3. bataljon puka dobija zadatak, da posjedne odbrambeni položaj – s. Szamnszyu – 3. Onut i zatvori pravac Okna – Černovice.

Kretanje je već u visini zamka vršeno pod artiljerijsko-šrapnelskom vatrom. 3. bataljon kreće u formaciji za kretanje u artiljerijskoj vatri, a od zamka dalje na sjever u streljačkom stroju. Ruska zaprečna artiljerijska vatra sve je jača, bilo je gubitka, mrtvih i ranjenih. 1. bataljon na odstojanju 300 metara nastupa pozadi 3. bataljona. 3. bataljon, u kome je bio i drug Tito – na liniji Szamnszyu – g. Onut zaustavlja se i ukopava na brzinu ašovčićima /vidi skicu/.[85]

Komandant bataljona uočio je mladog, bistrog i okretnog podoficira Tita, uzima ga u svoj štab i povjerava mu razne dužnosti i zadatke.

Desno krilo odbrambenog položaja – na visini s. Szamnszyu ostalo je nezaposjednuto. Međutim, tim pravcem moguće je prikriveno podilaženje zbog mrtvog ugla ispred sela. Da bi prostor ispred sela i mrtvi ugao mogli biti pješačkom vatrom tučeni – položaj zapadno od s. Szamuszyna posjela je 1. četa 1. bataljona, ojačana sa osam teških mitraljeza uzetih iz 9. husarske konjič. pukovnije.

---

[83] Mihovil (Mihael) Mihaljević (1864. – 1925.), hrvatski general austrougarske vojske. U oktobru 1914. bio je zapovjednik 42. domobranske pješačke divizije na srbijanskoj bojišnici, a od studenog zapovjednik 83. domobranske brigade, s kojom je- početkom 1915. poslan na rusko bojište i promaknut u čin general-bojnika.

[84] Na temelju Nagodbe iz 1867., u Austro-Ugarskoj formirano je domobranstvo za svaku njenu polovinu: Carsko-kraljevsko domobranstvo (Landwehr) za Austriju i Kraljevsko ugarsko domobranstvo (honvéd) za Mađarsku. U Prvom svjetskom ratu Domobranstvo je pretvoreno u 42. domobransku pješadijsku diviziju, u koju su ušli: 83. brigada, 64. brigada te 37. i 6. poljski artiljerijski puk. Od mobiliziranih narodno-ustaških (pučko-ustaških) jedinica formirana je 104. hrvatsko-domobranska pučko-ustaška brigada te 11. i 12. domobranski doknadni (rezervni) puk. U sastavu XIII. korpusa 42. divizija sudjelovala je 1914. u borbama protiv srpske vojske, a početkom 1915. prebačena je na ruski front (Bukovina i Galicija).

[85] Skica nije sačuvana.

Tok događaja:

<u>3. aprila</u>

Uoči kat. i pravosl. Uskrsa, obaviješten sam od seljaka s. Szamuszin, da se na sjev. ivici sela u krčmi nalazi ruska patrola jačine 12-15 vojnika. Kad je pao mrak, naredio sam kadet aspirantu Branku Vuksanu da sa 20 domobrana naoružanih samo puškama i municijom krene u selo i zarobi ili uništi neprijateljsku patrolu. Oko 21 čas Vuksan je u najvećoj tišini krenuo u selo, a četa je bila u strogoj pripravnosti. Već nakon pola sata kadet aspirant Vuksan vratio se sa 12 ruskih zarobljenika, bez da je opaljen i jedan jedini metak. Saslušao sam zarobljenike i saznao da će sutra, 4. aprila, početi ruski napad. Odmah nazvah štab da obavijestim što sam saznao. Ađutant puka samo se nasmijao i rekao neka ne budem naivan, kako bi Rusi na svoj Uskrs krenuli u napad? Zarobljenike dao sam sprovesti u štab puka, da ih tamo saslušaju. Kod moje čete naredio sam da svaki vod postavi udvojene stražare ispred rovova, radi obezbjeđenja i opreza.

<u>4. aprila</u>

Točno u tri sata, ruska artiljerija otvara bubnjarsku vatru /Trommelfeuer/ po rovovima 3. bataljona, a nakon 10 minuta uz urnebesnu viku: Ura, Ura! – frontalno napadaju 3. bataljon, gdje je bio i drug Tito. Nastala je tišina. Moja prva četa otvara puščanu vatru prema selu, gdje se pojavio neprijatelj. Telefonom tražim štab 3. bataljona, nazivam štab puka – nitko se ne javlja. Držao sam, artiljerija pokidala vezu. Šaljem podoficira u štab 3. bataljona da uspostavim vezu. Podoficir se vraća izbezumljen. „Ustanite i pogledajte!“ Iza moje čete oko 500 metara ruski streljački strojevi u talasima već pred zamkom Szamuzyu dok je moja četa u borbi sa neprijateljem u selu. S leđa ruski vojnici navališe na mene i razoružaše me. U tom jurišu na 3. bataljon hrabro se borio drug Tito. Ondje je ranjen i zarobljen.

Kao zarobljenici pješke smo stigli do Podvoloseiske, pa onda vozom preko Kijeva, Penze u pravcu Kazana. Zaustavili smo se u s. Svijažisku, 12 km zapadno od Kazana. U Svijažisku podoficiri smješteni su u ženskom manastiru, a oficiri u jednoj privatnoj kući – prirodno pod stražom. Sa i drugom Titom u ženskom manastiru bili su kadet aspiranti dr. Bohaček, Branko Vuksan, medicinar Milaković /sin pjesnika/, desetnik Kunderna /sudski načelnik u Sl. Brodu/. Ranjenog druga Tita liječio je dr. Kralj /docent na klinici u Grazu/. U zgradi za oficire bila su četiri liječnika i 16 oficira, većinom rezervnih.

Raspolažemo i stenografiranim fragmentom u kojemu je kao izvor i naveden samo **„Esem, penzioner“**, vjerojatno Bošnjak u K. u K. vojsci:

E Godine 1916. u februaru oficiri su vozom prevezeni u Odesu, gdje se u to vrijeme formirao Srpski dobrovoljački korpus, kasnije nazvan Divizija Srba, Hrvata i Slovenaca. Podoficiri su upućeni u Ardatov, u logor, te na privredne radove, a sa njima je bio i drug Tito.

Historiografa koji analizira ove izvore malo će uznemiriti kontradikcija u iskazima oko podoficirskog čina druga Tita. On sam tvrdi da je čin vodnika (Zugsführer, odnosno vodnika u domobranskoj – honvedskoj – postrojbi s hrvatskim komandnim jezikom) dobio već poslije uspjeha na mačevalačkom natjecanju u Budimpešti, a zatim je, kaže, to ponavlja s neskrivenim ponosom, unaprijeđen u stabs-feldwebela (stožernog narednika, mađ. torzsormester), čin koji je, inače, uveden tek 1913. godine. To je jako visok čin (kao stariji vodnik I. klase u JNA) osobito za soldata od 22 godine, koliko je on tada imao, i to u hijerarhijski rigidnoj austrougarskoj armiji, gdje je strogo vrijedio princip ansijeniteta (starješinstva po godinama službe). Čini se

stoga posve nevjerojatnim da mu je povjereno samostalno zapovijedanje izvidničkom postrojbom. Njegov neposredni zapovjednik jasno ga označava kao cugsfirera. Iscrpno svjedočenje s preciznim dispozicijama taj oficir davao je, očito, na temelju bilješki iz svog ratnog dnevnika. Drugim riječima, Titove iskaze koji su uvijek pomalo mistifikatorski[86], jer u njima sebe prikazuje kao jedinog i najvećeg junaka svih vlastitih dogodovština treba ipak uzimati *cum grano salis*[87]. Nasuprot tim efemernim, možda i preuveličanim postignućima u mladosti, svoja stvarna karijerna dostignuća u subverzivnoj revolucionarnoj djelatnosti prikrivao je zaklanjajući se banalnostima i ideološkim frazama...

---

[86] ***Mistifikacija*** *je namjerno stvaranje neistinite predodžbe o nečemu, obmana ili varka. Pojam dolazi iz francuskog jezika i korijena vezanog uz misterij (tajnu). (VestaHR)*

[87] ***Cum grano salis*** *(lat.* ***sa zrnom soli****) je izreka koja znači prihvatiti nešto s rezervom, oprezom ili dozom kritičnosti, ne doslovno. (VestaHR)*

4.
SIBIRSKA ODISEJA
Slijepi putnik vlaka „Maksim Gorki“

Omsk, 1918.

Josip Broz Tito:

Šta da kažem, kao teški ranjenik još je nekako išlo dok sam samo tu ranu imao, ali poslije par mjeseci i ja sam dobio tifus, flek tifus, pjegavi tifus takozvani, i onda rana nezaliječena, i to mi se sve pogoršavalo. Padnem u delirijum i nađem se u jednoj sobi, a na krevetu imam privezanu crvenu vrpcu – to znači onaj koji odlazi. Otpisan je. Ja to onako apatično pogledam, ništa, dobro. Čovjeku ništa nije stalo tada. Dobro, onda se ja ipak dignem, izađem iz te sobe, prošla je kriza. Onda kod mene u sobi jedan drugi padne u delirijum, ustane, neki Zrinski iz Zagreba je bio, došeta do mene, pa me gleda. E, kaže, crknut ćeš. Meni kaže, a on je odmah drugi dan umro. Stalno mi je pričao dok je bio pri svesti da ima dvoje dece, da ima ženu, jako lepu ženu, dobru djecu, strašno je želio da dođe kući. I taj je umro, Zrinski. To su ovakve male epizode. Takvih stvari se ne može čovjek uvijek sjetiti u razgovoru, sitnice, ali je ipak interesantno.

Nisam mogao ni jesti. Srećom se baš taj naš doktor Kralj za mene zauzeo, njegovao me, liječio. Nabavljali su mi na svoj račun hranu koju sam mogao jesti, izvana. Tako da sam tu 13 mjeseci preležao, a rana nikako da se zaliječi, uvijek je curilo iz nje, malo se sužavala, ali je ipak curilo.

Nakon 13 mjeseci, ja sam bio rekonvalescent, izvadili su me iz bolnice. Naime, ruskom načelniku ove varoši dodijalo je da jedan Austrijanac tako dugo leži bolestan, a još mora imati posebnu hranu, pa je hteo čim prije da me se reši. Jedan me njegov odvede k sebi u Ardatov, kod Nižnjeg Novgoroda, dvadeset kilometara dalje, u selo Kalasjevo[88]*.*

Noću je došao kući, svojoj familiji i, evo, doveo sam, kaže, Avstrijca. Jer ja sam tamo bio Austrijac kao što smo svi mi bili Austrijci. Avstrijca, kaže, mehaničar je, bude radio u mlinu. Bila su tri kompanjona u mlinu, ovaj koji me doveo, još jedan bogatiji seljak i jedan siromašni, Garaj. On je umro prije tri godine. Zvao me kad idem u Rusiju da dođem kod njega, ali je umro prije nego što sam došao. Ova dva su ga varali, a ja sam bio s njim, Garajom, vrlo dobar, pa sam ga upozoravao. Bio sam tako u mlinu i tu mi se svašta događalo.

Recimo, seljaci dolaze pa stoje po dva-tri dana, nakupi se po 50-60 kola sa žitom. Idu po redu. Kad, došao pop iz susjednog sela. I moli da njemu uzmem žito bez reda, jer, kaže, mora misu služiti. Reko, dobro, dajte vi, to nije moje pitanje, vidite one tamo seljake. Ide kod seljaka, a oni se deru – pop njet, njet, njet. Onda sam rekao, ljudi znate šta, pop hoće misu služiti, a vi idete u crkvu, pustite ga k vragu, šta je to njegove tri vreće žita, oko 300 kila žita samljeti, to brzo ide. I dali mu. I sad pop mene poziva u nedjelju kod sebe u goste. Ja idem kod njega, a on ima ženu i kćerku, kćerka mu učiteljica u istom selu. I ručamo kod njega. Vrlo dobar ručak je bio. I pijemo ono njegovo sveto vino. Jednu flašu, pa onda posle ženi kaže, daj još onu drugu flašu. Ona kaže: Baćuška, a što v cerkvi budeš pit, treba pričest dati. Ničevo, kaže, davaj. I mi popili, do četiri sata,

---

[88] U današnjem autonomnom distriktu Mordovija ili Mordvinija, bivšoj Socijalističkoj Republici Mordoviji, 600 kilometara jugoistočno od Moskve.

ja i on pijemo, ja manje, on više, napio se pop. A crkva je ovako na jednom proplanku odmah se vidi kroz njegov prozor. Seljaci se sakupili, čekaju. Dođe već četiri sata, onaj zvoni već zadnji puta, popa nema. Najedanput šalju seljaci delegata. Vidim da se jedan odvojio pa dođe tamo u vežu, u predsoblje, metne onu svoju šubaricu pod ruku, priškrinul vrata, nije kucal nego priškrinul vrata. A pop se zdere na njega, kaže: Šta hoćeš? Baćuška, kaže, narod sabral se, kaže, nadal v cerkvu iti. Ajt ti tamo, kaže, ja pridu. On ode, opet mi dalje produžimo. Onda ga žena tera. Pa nikako. I opsovao joj mater, i sve, a ja sam pomislio: Eto, takvi su popovi, kad se on zabavlja, ti onda nema da ga diraš, nema boga, nema ničega...

Ili, na primjer, gledam kad se pod jesen sabiraju na groblju žene s jelom, samo žene, peku kolače, meso, pilići, peku svašta. Onda na groblju prave gozbu i tamo jedu. Groblje je bilo opkoljeno živicom okolo naokolo i vrata su tamo. A u selu je bilo još zarobljenika. Mađari neki, šta ja znam, koji su radili kod jedne, kako da kažem, barunice, koja je imala tamo imanje. Oni okolo živice čuče. I psi. Psi isto tako, sakupe se psi pa čuče, zarobljenici i psi, gledaju kroz živicu. Kad ove babe odu to sve navali nutra, na ostatke. Navale nutra i sve jedu, psi i zarobljenici. Meni je bilo to smešno. Je li tako i kod nas kod pravoslavnih jedu na groblju?

Ne samo da sam radio u tom mlinu, nego sam imao i druge poslove. Svi su imali motorne vršilice pa sam odlazio popravljati motore i tako sam zarađivao. Inače, tri rublja mesečno sam imal od države, kao zarobljenik. Tri rublja je morao dati onaj kod koga sam radio, isto tako državi, tako da ti država ništa nije dala, nego je davao onaj kod koga sam bio.

Nakon te zarobljeničke idile, otpremljen je u internaciju na Ural, u gradić Kungur, blizu Perma, na ruti Transsibirske željeznice Kazan – Novosibirsk.

Jednog dana pokupljeni smo po svim onim selima. Bio je jedan veliki transport zarobljenika, većinom Rumuna. Odvedeni smo na Ural. Najprije u Jekatarinburg, a posle u Kungur. U Kunguru smo bili raspoređeni na željezničkoj prugi. Ja sam imao nekih 200 zarobljenika, ne sjećam se koliko, koji su trebali popravljati prugu od Perma do Kungura[89]*. I to zimi i ljeti. Ja nisam radio, bio sam predradnik. Vodim računa da idu na rad, da li je ovaj išao na rad ili je bolestan i tako dalje. Koja su to gadna vremena, i bože dragi, bila – u tim nepreglednim strašnim krajevima, udaljen od svega, s nekih dvjesta Rumuna. Putevi slabi, strašno. Ljudi su umirali kao muhe. Ništa, ako neko umre, sahrane ga. Onda je još došla zima, strašna je zima bila. Radili su u jednom te istom odelu, vojničko se razderalo, pa su slabo obučeni, boluju. Jedan je imao čitavu nogavicu rascijepanu, pa je trebao da je sašije i ostao je kod kuće. Više ih je ostalo, njega nisam zabilježio, došla provjerka. Gdje je onaj? Evo ga tu, ne može da ide poderan, kažem. Onda me odrapio žandar, Kozak. Ja sam bio strašno besan. Čovek bi da ga ubije, samo da sam imao oružje, toliko sam bio ljut. I zatvorili me, jer da sam prevario upravu.*

Ja zatvoren par dana, kad ono došla Februarska revolucija. Najedanput otvore vrata, kažu: Nu, idi sičas, revolucija. A znao sam da se priprema. Bio je tamo jedan inžinjer boljševik, a i željeznički depo, pa sam s njima bio u kontaktu i dobivao stvari za čitanje. Inače, dok sam bio u zatvoru, ne znam, četiri-pet dana, nisam loše prolazio. Noću me tamničar uzimao k sebi kući, a kod kuće je imao ženu i dve djevojke u kući, ja bih kod njih spavao i večerao. Onda me ujutro rano odvodio natrag u zatvor.

---

[89] Permska pokrajina, 1.550 kilometara istočno od Moskve, sjeverno od Transsibirske pruge kojom se odatle do Omska putuje još 1.200 kilometara.

Pustili me tada van i sad, razumije se, došla revolucija, džumbus, ogromno previranje. Kakaja budet eta politika sičas, što budet? Boljševička organizacija prilično izašla na površinu. Nije bila samo jedna, nego su u svim tim malim preduzećima bile partijske organizacije.

Dobro, ja sam tada tražio od Crvenog krsta da nešto da, da se ljudi obuku. Došao je od Crvenog krsta jedan švedski delegat, zvao se Sarve, pamtim dobro njegovo ime. I dovezao prilično stvari, odela. Ja sam to podelio našim zarobljenicima, ali je falilo, falilo je dosta stvari. Imao sam spisak koji mi je dao i otišao je prije nego što sam ja to proverio. Javio sam mu da nisam sve dobio. Bio je negde u Permu, gde li, vratio se i pita, šta je? Reko', pokradeno. Ko je ukrao? Uprava, razumije se, pokrala tamo. Onda je on jako negodovao, protestirao. Kaže da će javiti to njihovom načalstvu gore, i šta ja znam. Čim on ode, oni mene ponovo u zatvor. Svega na dan ili dva, jer sjetili su se da ne bi dobro bilo ako ovaj sazna, pa su me pustili i prebacili na stanicu Jergač. Tu sam opet imao grupu Rumuna. S njima sam tamo živio. Vrlo fini ljudi su bili ti zarobljenici.

U svakom slučaju, izbjegao je da ga vlada Kerenskoga pošalje na Solunski front, gdje se stvarala 1. jugoslavenska dobrovoljačka divizija kojoj se, iz talijanskog zarobljeništva, htio priključiti i blaženi Alojzije Stepinac.

Jedno par meseci sam tamo proveo, a onda mi je dodijalo, reko', šta ću ja tu, revolucija je, život je nekako bujao, ljudi odlaze kući s fronta, neće da ratuju. I onda sam rešio da pobegnem. Rumuni su sabrali među sobom nešto novaca i ja dao sašiti civilni kaput jer sam inače nosio vojnički mantil.

Na tamošnjoj željezničkoj stanici otpravnik je imao sina inžinjera u Lenjingradu, Petrogradu tada. Dao mi je adresu, dokumente sam neke nabavio isto preko njega, i tako sam jedne noći pobjegao kroz prozor i otišao, pješke. Blizu Perma ušao sam u voz. Znate, tamo je bio jedan voz koji je cirkulisao između Petrograda i dalje u Sibiriju, zvali su ga „Maksim Gorki". Bio je dugačak kilometar. Sve bi pokupio po stanicama i vozio. Sporo je išao, strašno. Nitko nije kontrolisao, svi su se švercovali i vojnici su njime bježali. I ja uđem u taj voz. I dođem u Petrograd kod toga inžinjera, koji je bio boljševik. Pita me šta bih ja sad želio. Radio je u Putilovu, u fabrici Putilov. Pa i ja bih želio da radim u fabrici. Metalac sam. Kaže, dobro, ja ću to riješiti. I bio sam primljen[90]*. Onda je došao jul, julske demonstracije. Boljševici su ih dobro pripremili, bila je ogromna masa naroda, ali se doznalo pa su po svim zgradama bili raspoređeni mitraljezi i ohramniki*[91] *kako se kaže tamo. Pred varšavskim kolodvorom, sjećam se, tu sam bio prisutan, ogromna masa ljudi se okupila, kad su najedamput počeli pucati iz mitraljeza. Masa ljudi je pala, drugi su se razbježali. Ja sam se sakrio pod neki mostić, čučao tamo dok nije prošla hajka. Onda sam pobjegao. Najprije na Vražji otok, tada se još tako zvao, mali otok, gdje sam se neko vreme sakrivao, a onda krenuo pješke prema Finskoj.*

U Finskoj sam seo u voz, rešio sam da pobegnem iz Rusije. Mislio sam, sve je propalo. Gotovo je. Razbili su demonstracije. Hoću natrag u Austriju, kući, u Hrvatsku. Do Uljenburga sam dogurao, ali tamo su me uhapsili, tu su još Rusi bili, ruske straže. Ruski policajci, žandari. Poslije

---

[90] Putilovski zavodi u Petrogradu bili su tada jedno od najvećih svjetskih industrijskih poduzeća. Zapošljavali su 35.000 radnika koji su početkom 1917. pokrenuli opći štrajk, što je i dovelo do Februarske revolucije. Tvornica je proizvodila municiju i oklope, a 1916. započela je proizvodnju automobila, odnosno bornih kola (tzv. Austin – Putilovec) po engleskoj licenci.

[91] Pripadnici carske tajne policije, Okhrane, punim imenom: Otdeleniye po okhraneniyu obščestvenoj bezopasnosti i poryadka. *(Odjel za zaštitu javne sigurnosti i reda, VestaHR)*

demonstracija vatali su boljševike. Pa su me tu i ščepali. Mislili su da sam i ja neki opasni boljševik. I ne pita me nitko ništa, nego transportom prebacuju u Petrograd, u tvrđavu.

U tvrđavi sam tri nedelje sjedio, a nitko me ništa ne pita jer sam ipak bio tako nekakvi sporedni, ne baš najopasniji boljševik. Jednog dana došli su napokon po mene, pozoveju me na saslušavanje. Ja sam tada rešio da kažem da sam austrijski zarobljenik i da sam hteo pobeći. Durak, kaže on, počemu ne skazal, idi, kaže, ali ne da ja odem slobodno, nego me preuzeo jedan stražar i šupiraju me natrag od kuda sam pobegao, u Kungur. Ja sam putem pobegnul tome stražaru. Negde kod Vjatke sam pobegao, blizu Perma, i onda sam išao pješke. Boga mi sam jedno dva dana gurao pješke. Opet sam se ja na onoga „Maksima" kad je došao ukrcao pa – vozi dalje. Na jednoj stanici mnogo je bilo ljudi, vidim ima mnogo vojske, Kozaka, pa skočim iz vlaka, jer je sigurno bila provjerka. To je bilo uoči Oktobarske revolucije.

I onda pješke opet raspalim. Prošao sam i Kungur i sjeo opet u voz za Jekaterinburg. Kad na stanici pored mene prođe jedan stari bradati vojnik s onom dugačkom bajonetom i puškom, vodi jednoga bolesnika, moga Rumuna! Prepoznam obojicu, a i on je mene primetio i poviče: Još, Joška! Razveselio se čovjek. A ja strugnul u voz i bež. Taman je voz bio u laganom hodu i ja skočim gore i povezem se prema Omsku.

Tamo negde kod Tjumena došla proverka. Sjedim unutra s nekim ženama. Pitaju – zdjes jes li Avstrijac kod vas? Ja kažem – njet. Njet u nas. Govorim dijalektom. I on ode dalje. Tako ja doguram noću vozom do Omska, na stanicu Atamanski Hutor. Izađem, grad je bio 2,5 kilometra udaljen od stanice, sve je bilo pusto, nigdje ništa – a danas su tu bulevari...

Odem ja u grad pješke, noć je bila tamna, najedanput mene zaustavi: stoj, što takoje? A ja, šta da kažem? Ja reko, avstrijski zarobljenik. Nu, idi. Dođem kod njih blizu, vidim nekakve crvene zvezde na kapama, Kaže, ne boj se, sevodno mi vlast vzeli. Ja sam u vozu bio kad se u Lenjingradu desio preokret, a i tu isto, svugdje su odmah uzeli vlast, jer je organizacija bila dobra. Ne boj se, kaže. A ja još ne verujem, mislim da to nije neka prevara... A on izvadi novac i pokaže. Novac je već bio njihov. Oni su ga čak i u Omsku već imali.

Dobro, a šta sada? Ničevo. Ti nam ne nužan. Idi, kaže, na vojneplenih lager (zarobljenički logor) i u taj lager se javi, tamo je sabirna akcija za Crvenu gardu, internacionalne garde se formiraju. I ja veseo, otišao ja tamo i tu sam u tu Crvenu gardu stupio.

Ta rečenica ne slaže se baš s onim što je prije i kasnije izjavljivao, gdje boljševike uvijek spominje u trećem licu. Boljševičko prvoborstvo bilo mu je potrebno za kasniju biografiju ali, u osnovi, prema onome što je sam rekao, čini se da je bio nekakav „dopisni boljševik".

Posle su se, poznato je, Česi pobunili, nisu hteli iti s crvenima, nego su stupili u službu Kolčaka. Nije još Kolčak preuzeo komandu, nego je tu bio Černev[92]*, onaj socijaldemokrat. Lenjin je naredio da Česi predaju oružje kad idu kući, da ga ne nose sa sobom. Česi nisu pristali, pobunili su se i jedan dio, dosta veliki, prošao je kroz Omsk, nekoliko pukova. A kad su došli na stanicu Marjanov, to je 40 kilometara od Omska, zaustavili su se i pripremili da daju otpor. Iz Omska je poslan jedan ešalon, po prilici tri ili četiri stotine radnika iz depoa, a na čelu im je bio jedan komesar, zvao se Uspenski. On je došao tamo, dva kilometra pred stanicom je voz stao, radnici su se zgruvali svi dole u onaj jarak, uz voz, umjesto da su se razvili strelce. Uz voz su stajali, a komesar je otišao*

[92] Viktor Mikhaylovich Černov (1873. – 1952.) bio je vođa ruske Socijal-revolucionarne partije („esera"), poslanik u parlamentu i predsjednik Ustavotvorne skupštine, koji je, poslije Lenjinova preuzimanja vlasti u zemlji, u Samari osnovao anti-boljševičku vladu. Poslije poraza, emigrirao je i umro u New Yorku 1952. godine.

napred i rekao: V ime praviteljstva tražim da oružje predate. A tamo se našao ataman koji je došao iz stepe, kozački ataman. On je ovoga Uspenskog na mestu ubio. Radnici su počeli pucati, jedan drugome preko glave, a Česi su se razvili u liniju, švarm liniju, kako se kaže, vojni borbeni stroj, i pobili ih tamo skoro sve[93].

E, sad je išao internacionalni, mi smo pošli kad smo saznali da je u Omsku uništen taj bataljon. Pošla je internacionalna garda. Bilo je Mađara najviše, Poljaka i ono vojnika šta se našlo u Omsku. Tu je došlo do borbe na imanju barona Ungera. To je poznati belogardijac, baron Unger[94]*...i Došlo je do sukoba i razbili smo ih vrlo brzo, razbežali su se kud koji.*

Priča o borbi sa Čehoslovačkom legijom nije nalik ratnim zgodama u kojima je ranije sudjelovao pa iz njih zapamtio mnogobrojne detalje, dok je cjelina zbivanja ostajala u dalekoj pozadini, što i jest stvarna perspektiva borca na prvoj liniji. Čini se da je ovim koncizno opisanim događajima ipak svjedočio s malo veće distance. S tim se bolje slaže i nastavak priče.

Ja sam onda opet otišao na selo, gdje sam radio na vršilici. A onda sam pobjegao, jer je bilo opasno, pošto su išle kaznene ekspedicije. Česi. Tražili su svoje. Bio je tu i jedan Čeh, zapravo Slovak, koji se odmah javio u ovu vojsku, dobrovoljno. Jedna djevojka iz sela, Marina, došla mi je javiti da ih je upozorio kako i mene trebaju pokupiti. Došli su po mene, ali ja sam već prešao kod Kirgiza, što sam unaprijed dogovarao. Kod Isaja sam otišao, tako se zvao, da kod njega budem mašinista[95]*. I tako oni došli u selo, nisu me našli, razumije se, i ja sam ostao čitav.*

Tu sam kod Isaja radio prilično dugo, dok nisu opet došli boljševici. Za vreme toga moga bivanja bilo je svakakvih događaja. Ponekad sam odlazio u Omsk. Imao sam vezu sa željezničkom radionicom pošto se nigdje nije moglo kupiti mazivoga ulja. U depou su švercovali, pa sam od njih uzimao ulje. Tako sam se povezao s organizacijom. Imali su vrlo dobru organizaciju, četiri hiljade radnika je tamo radilo. Jedanput je u tom depou došlo do pobune. Radnici su sabotirali rad, popravak lokomotiva, pa su onda kozake dali nutra, a kozak, kad je videl da netko ne radi,

---

[93] Lenjin je napravio grešku kad je pokušao mobilizirati čehoslovačke zarobljenike – on je uvijek zanemarivao nacionalni element smatrajući da će radničko-seljačke mase, oslobođeni vojni zarobljenici, prirodno prići boljševicima, što se nije dogodilo. Češka legija, koju je regrutirala još ruska vlada za borbu protiv Centralnih sila, pretvorila se u instrument kontrarevolucije. Česi su stupili pod zapovjedništvo admirala Kolčaka čiju su vladu *de facto* priznavale sile Antante (a Kraljevina SHS i *de iure*). Pustolovni Česi zauzeli su prugu Transsibirske željeznice od Čeljabinska na Uralu do Bajkalskog jezera i držali je do početka 1919. godine. Borba komesara Uspenskog koju spominje Tito dogodila se u maju 1918. kod Marjanovke, 70 vrsta od Omska. Tada je zapravo Trocki naredio crvenima da se suprotstave Česima oružjem kako bi osigurao kontrolu nad Transsibirskom željeznicom, čime je zapravo udario temelj Crvenoj armiji. Ti su događaji ušli u hagiografiju revolucije, pa ih je vjerojatno Tito naknadno saznao. Vidi npr. Paul Dotsenko, *The Struggle for a Democracy in Siberia, 1917. – 1920.: Eyewitness Account of a Contemporary*, Hoover Institution Press Publication, 1983.

[94] Baron Roman von Unger-Sternberg rođen je u Grazu pa se s roditeljima preselio u Tallin. Završio je rusku mornaričku akademiju, prošao u rusko-japanski rat i zatim kao oficir služio u Mongoliji, da bi se u ratu 1914. u Galiciji borio u sastavu 34. kozačke pukovnije. Zatim je iza neprijateljskih linija organizirao samostalnu vojsku pa je usprkos nečuvenoj pokazanoj hrabrosti otpušten, da bi poslije Februarske revolucije otišao na turski front, gdje je okupljao dobrovoljce među Irancima („Asircima“). Zatim ratuje pod Kolčakom protiv boljševika u Sibiru, gdje je postao vođa bijelih i osnovao „Azijatsku konjičku diviziju“. Kao i diktator Mongolije, htio je provesti restauraciju Bogd-kana na Džingis-kanovu prijestolju (tema Pudovkinova filma „Potomak Džingis-kana“/„Storm Over Asia“), a zatim je u pravoslavnom obredu oženio mandžurijsku princezu i prešao na budizam. Boljševici su ga zarobili i strijeljali, a Hugo Pratt pretvorio u junaka jedne od najpopularnijih epizoda stripa „Corto Maltese“.

[95] Kod Isaja Dkaksenbajeva u kirgiskom selu 65 kilometara udaljenom od Omska ostao je od augusta do decembra 1918.

odmah ga je popleo onom petljom. I, došlo je do opšte pobune, ljudi su napuštali fabriku, a kozaci su nekolicinu ubili.

Tada sam ja dobio jednog pomoćnika. Saša mu je bilo ime, zaboravio sam prezime. Seljaci su išli s pijace iz Omska, a rijeka Irtiš je bila kao plato, možeš i kolima, čak i voz može iti preko leda, kad se osuši. Naši seljaci vidjeli su u ledu veliku rupu, a unutra leševi pobacani kao drvlje, tijela poginulih što su ih postreljali ovi kozaci. Jedan se, kaže, dok su gledali – pokušao dići i onda su ga izvukli i doveli ga kod mene tamo na taj hutor[96]. Uspio je, naime, reći tko je, a imao je rođake u selu. Bio je to mehaničar, odnosno šloser i jako fin dečko, Saša, našao se među streljanima, ali nije bio ranjen, pao je zajedno s njima, valjda se onesvijestio. Kako bilo, ja sam ti ga uzeo za ložača. Ali, glava mu nije bila čista posle, bio je uvek zamišljen, to je jako djelovalo na njega.

Front se približavao. Boljševici su pritiskali na širini od 800 kilometara, vrlo jako, te bijele. Bijeli su bježali. Dok boljševici nisu došli, opet smo bili u opasnosti. Ja sam bio u kući jednoga seljaka, kad se po noći najedanput otvore vrata i bane nutra neki bijeli oficir crvene kose. Kaže: Tko vi takoj? Reko' – ja sam avstrijski zarobljenik. I sad su se naselili beli u tu kuću, napravili svoj štab.

Dakle, Tito nije ni medu „belima“ ni među boljševicima koji su za njega, „u kući jednoga seljaka“, predstavljali opasnost...

Imao sam malu kočiju, tarantas[97], i jednog vrlo finog engleskoga konja kojeg sam kupio od belih. Vozim se, dakle, kad na putu stoje neka kola, jedan točak slomljen. Taj moj ložač Saša ih je vozio, pa je izvadio onaj čep na osovini, vozili su se jedno sto metara, a onda je točak izletio. I ovaj oficir dobro ga oplete dva puta, a onda, kad sam ja stigao, moja kola zapleni. Sad ja i Saša sjedimo pored onih razlupanih kola. Ipak smo se nekako dovezli kući.

Stalno je vrebala neka opasnost. Odemo, na primjer, u Omsk kad su boljševici ušli u grad, moj Kirgiz, njegov sin, jedan sluga i ja. Svaki ima svoje sanke, jer zimi se vozilo na saonama, starinskim, seljačkim. Blizu Omska, oko 20 kilometara daleko, kod Popovke, selo Popovka, dočekali nas neki uniformisani ljudi, elegantno obučeni, njih četvorica. Stoj, stoj! Zaustave najprije slugu gazde Isajeva. A on govori samo kirgiski, drugi jezik ne zna. Daj ga, kaže na ruskom jedan uniformisani, ubij, šta čekaš tamo. Ja viknem: Nemojte ga ubiti, ne zna čovjek ruski, on je sluga!

Ja sam se, naime, sporazumijevao i na kirgiskom. Težak je, potpuno izdvojen, ni Mongoli ga ništa ne razumiju. Bio sam u Mongoliji pa sam pitao tko tamo od njih govori kirgiski. Jedan se javio. Boga mi, slabije ga je govorio od mene, iako sam ga ja već bio prilično zaboravio.

Ova četvorica upere sad puške prema Isajevu i njegovom sinu, pa traže novac. A Isajev kaže: Nemam. Ovaj mu otkači bundu i odveže pojas. Imao je kod sebe velik pojas sa dvadeset hiljada u zlatu. Trgovali su konjima, pa je nosio to zlato da ih kupi. A drugi je isto tako naperio meni pušku. Vidi da nisam Kirgiz. Kaže: Tko si ti? Reko': Avstrijski zarobljenik. Imaš li novac? A ja imam pištolj. Bio je u zadnjem džepu. Šta možeš sad, da sam ja otvorio vatru, jednog bi ubio, drugi bi ubili mene. Posegnem u džep, uzmem novčanik i dam mu ga. On uzme novčanik, pogleda, ništa nije uzeo nego dve novčanice po 250 rubalja, a tamo je još bilo sitniša raznih, pa mi je vratio sve to natrag. I odoše.

---

[96] ***Hutor*** *(ruski:* ***xymop****, ukrajinski:* ***xymip****) je vrsta ruralnog naselja, odnosno izdvojeno poljoprivredno gospodarstvo, salaš ili majur s pripadajućom stokom. Karakterističan je za područja Rusije, Ukrajine i dijelove Istočne Europe, a obično se sastoji od jedne obiteljske kuće i okućnice udaljene od većih sela. (VestaHR)*

[97] ***Tarantas*** *(rus.* ***tarantass****) je vrsta starih ruskih putničkih kola s četiri kotača i arnjevima, prepoznatljivih po dugom okviru koji je smanjivao potresanje tijekom dugih putovanja u 19. stoljeću. (VestaHR)*

Ovaj Kirgiz sav zaprepašten što je ostao bez tolikog novca kad smo se vratili posle iz Omska, stane se ljutiti što nisam upotrebio revolver. A ja njemu kažem: Znaš šta, Isaj, ja nisam znao da ti uopšte šalješ novac, niti bi, reko', ja mogao tamo da uspijem jer su bila njih četvorica! Ali, on je bio ljut što je zlato propalo.

Odem opet u Omsk, tam sam neku električnu mašinu popravljal, pa sam išao jednog dana na takušku, pijacu, tam ima svašta, možete kupiti od igle do nameštaja i vidim dvojicu kako nekog vraga petljaju. Štandovi još nisu otvoreni, a oni na jednom vrte napršnik neki i jednu kuglicu. Igraju. Oba su bila iste, kako da kažem, branše. Ja gledam, pa mislim – gdje sam ih samo vidio? U civilu su. Onda se sjetim, pa to su dvojica od one četvorice, jedan je bio Tatar, imao je rapavo lice od kozica, po tome sam ga prepoznao. Odem malo dalje. Dođem do enkavedeovca koji je bio dolje na kraju i kažem: Ona dvojica su sigurno beli, pljačaši, oni koji se skrivaju otkako su razbijeni od boljševika. Ovaj onda mahne još nekima, pa ih njih trojica s tri strane zgrabe. Poslije su našli i drugu dvojicu. To su bili diverzanti, beli oficiri. Obukli bi tuđe uniforme takve pa svašta radili. Mnogo su gadosti napravili. Posle prvih meseci revolucije, i dugo posle, imali su tamo čitave bande. Tako da sam preživio dosta životnih opasnosti i teških situacija. Treba refleks da dobro radi, brzo da smisli čovjek i hladnokrvan se pritom mora biti. A da to postigneš, treba dugotrajna vežba. I disciplina...

Tifus, ranjavanje, bježanje u Petrograd, u Finsku, vraćanje, zatvori... To je išlo previše brzo jedno za drugim, tako da sam bio veoma slab u to vreme. Malo sam se bio oporavio kod Kirgiza. Ranije sam krv pljuvao. Liječio sam se kumisom[98]*. Imao sam tamo 60 metara dubok bunar odakle je parna mašina pumpala vodu. Dolje je bilo hladno, a ja bih tu držao jednu veliku flašu od pet litara punu mlijeka. I svaki dan sam jednu popio. I moram da kažem da sam se izliječio. Svaki dan čekao sam da odem – kad, evo ti vraga, i danas sam još tu... Dakle, kumis je vrlo korisna stvar.*

Puno je zarobljenika propalo od bolesti, više nego vojnika u ratu. Tifus je posle podavio mnogo. U zarobljeništvu se više umiralo. Polovica je najmanje pomrla. Po mojemu, pegavi tifus je jedna najpoganija bolesti. Strašno. Kad sam se ja vratio 1920. godine iz zarobljeništva, sreo sam onoga doktora Kralja u Vlaškoj ulici. Stanem pred njega: Dobar dan, doktore! Gleda. Reko, vi mene poznate. Ne, kaže on. Reko', ja sam vam Broz. Ma nije moguće! Pa me gleda. Kaže: Kako je u glavi? On je mislio da ću posle tifusa biti malo lud. Reko', ja mislim da je dobro. Meni je on sam izgledao malo šašav. Doktor.

Inače, svašta sam radio ondje. I električarske poslove, pa kovanje i sve dalje... Svi su mislili da sam Nemac. Nemci sve znadu. U lov nisam išao. Ali pušku sam uvijek imao jer je tam mnogo vukova. Recimo, idem kolima svojim podvečer kad ono vukovi sjede ko lastavice i samo te gledaju. Ali ne kidišu na ljude, jer ima dosta strvina i konja slobodnih koji okolo pasu. U zimi su malo nasrtljiviji. Znao sam nešto i ubiti. Jedanput sam istim metkom iz sačmarice ubio dva zeca. Sad kad se setim, krivo mi je. Dva zeca su se ljubili, a ja ih ubio. Moram da kažem da ja danas, kad god se toga setim, žalim. Nelovački je to bilo.

Iako ni sam to previše ne potencira, Broz je, tvrdi, tada postao organizirani boljševik. Ali, epizodi o povezivanju u željezničkom depou nedostaju bilo kakvi uvjerljivi detalji. Navodno je

---

[98] ***Kumis*** *(rus. iz tatarskoga), napitak od fermentirana kobiljega mlijeka, podrijetlom iz srednje Azije; sadrži 0,5 – 2,0 % alkohola („mliječno vino“). (VestaHR)*

u njegovoj jedinici bio jedan Poljak boljševik s kojim se sprijateljio i koji mu je našao posao i smještaj u Petrogradu kod svoga sina[99]

Predratnom socijaldemokratu ljevičarske ideje nisu, naravno, strane, i jasno je gdje on pripada u političkom spektru, ali, vidi se također kako ni trenutka nije pomišljao da se istinski uključi u sovjetski pothvat, nego je samo gledao kako da se izvuče iz kotla ruske revolucije i ode kući. Malo je to drukčije sam protumačio, ali, nesumnjivo, bio je vrlo realističan u procjeni svojih opcija.

U Omsku sam pročitao u novinama da je i u Jugoslaviji revolucija, da se oko Zagreba seljaci bune, šta ja znam, da vojska nastupa, da je revolucionarno stanje... Mene je vuklo kući. Tako sam isposlovao dokumente i pošao kući. S Pelagijom[100]. Tri nedjelje putovali smo „Maksimom" do Lenjingrada. U Lenjingradu bili smo u jednoj kasarni, dosta dugo. Onda su nas otpremili u Narvu, tvrđavu na Baltiku, južno od Lenjingrada.

Iz luke u Narvi brodom preko njemačke luke Stettin (Szczecin) evakuirani su ratni zarobljenici u domicilne zemlje. No, bijela armija Judeniča, koja se s juga kretala prema St. Petersburgu, zauzela je Narvu i svi su povratnici morali proći njihovu kontrolu.

Tu sam se susreo s Jaroslavom Hašekom. I on je išao kući, isto sa ženom.[101] Bio je upadljiv, suviše je nalikovao na intelektualca, pa je još neki zlatni zub imao, što je bilo jako opasno u ono vreme. Zlatni zub, znači intelektualac, dakle boljševik. Bio je komesar u Crvenoj armiji. A Narvu su zauzeli belogardejci, koji su nastupali pod Judeničem...[102] Pokupe nas pa gledaju, špijuniraju, prate kako se ko drži. Imali smo onde ciganski orkestar, također zarobljenici, sa svim instrumentima. I sad dolaze ti beli pa naređuju ciganima da sviraju Internacionalu. Kako, gospodin, kako... Sviraj! Sviraj, kaže, Internacionalu. I sad ovi zasviraju Internacionalu, i zagude oni to i sad beli svakoga gledaju i proučavaju kako reagira. Mali znak – ft, odmah hapse. Takve su provokacije pravili.

---

[99] Geoffrey Swain, *Tito: a Biography*, I. B. Tauris, London, 2011., str. 8.

[100] Pelagijom Bjelousovom Tito se oženio u Omsku, 7. septembra 1919. (imala je tada 15 godina).

[101] Jaroslav Hašek (1883. – 1923.), češki novelist i novinar, pisac remek-djela „Doživljaji dobrog vojnika Švejka u svjetskom ratu". Još od mladosti bio je uvjereni anarhist. Pisao je za novine i dobio otkaz u banci pa je pet godina putovao po cijeloj Evropi i nastupao po kabareima kao zabavljač, ali mu uskoro slijedi poziv u vojsku. Upućen je u Galiciju, gdje se njegova jedinica predala Rusima. U logoru na Uralu zarazio se tifusom. U proljeće 1916. godine pristupa Češkoj legiji i bori se protiv Austro-Ugarske na strani saveznika. Neće proći dugo i doći će u sukob s nadređenima kritizirajući uskogrudost i prekomjernu opreznost Češkog nacionalnog vijeća u Rusiji i vodstvo Češke legije. Početkom 1918. pokušava uspostaviti Revolucionarno vijeće čeških radnika i vojnika u Kijevu. Nakon neuspjeha seli se u Moskvu, gdje se pridružuje češkim socijaldemokratima (boljševicima). U Crvenoj armiji postaje politički aktivist. U Samari, Čeljabinsku, Omsku, Krasnojarsku i Irkutsku radi u političkom odjelu za nacionalne manjine Pete armije. Nakon završetka rata, vraća se u Prag s drugom suprugom Aleksandrom, kojom se oženio 1920. godine u Krasnojarsku, iako se nije razveo od prve supruge Jarmile. Nakon povratka, razočaran svim što vidi oko sebe, opija se i piše velebno djelo o Švejku. Umro je 1923. godine.

[102] Bijela armija Nikolaja N. Judeniča, pobjednika nad Enver-pašom na Kavkazu, doprla je u oktobru 1919., znači točno na prvu godišnjicu Oktobarske revolucije, na prilaze St. Petersburga, zauzevši Narvu, koja leži 150 kilometara južnije. Boljševička vlast pomirila se s padom grada, jer su crvene vojske bile angažirane u borbama s Kolčakom na Uralu, u Sibiru i protiv kozačkih armija u Ukrajini. Ali, Lav Trocki je sam otišao u St. Petersburg, podijelio oružje radnicima i razbio Judeniča, koji je pobjegao u Estoniju, odakle su njegove trupe evakuirali engleski brodovi.

Bili smo tamo, ne znam koliko, jedno četrnaest dana. Onda je došao brod, „Vili Fojerman" se zvao, „Evi Fojermar", tako nekako... Kazao mi je kapetan da mu je to zadnje putovanje. Morali su brod predati radi ratne reparacije Francuzima, pa su svi uzdisali, od mornara do kapetana, jer moraju taj lepi, veliki putnički brod dati. Dosta dobro su nas primili, u Stettinu (Szczecin, danas u Poljskoj) *ti Nemci. A u Nemačkoj užasno stanje, glad. Tu si morao imati korpu novaca, to su bili milioni, milijarde i bilioni, novac se samo štampao. Ja sam donosio ogromne milijarde u džepu, a nije vredilo sve skupa ništa kad sam došao u Jugoslaviju. Nisam bio baš pametan, menjao sam rublje koje su imale visoku cenu. Tako je sve propalo.*

Zašto se Broz vratio? Ta, imao je priliku da živi u prvoj zemlji socijalizma. Ali, u času kad je odlazio, početkom septembra 1919., Nijemci zaposjedaju estonski arhipelag, a Judenič nastupa prema Petrogradu. Istodobno u gradu polaznici vojnih škola (kadetski korpus) i pripadnici vojnog garnizona dižu kontrarevolucionarni ustanak. Posvuda u Rusiji boljševici vode posve neizvjesnu bitku. Na svim unutrašnjim i vanjskim ti frontovima bjesni građanski rat u kojem sile Antante novcem i vojnički podržavaju sovjetske neprijatelje. Doista, kad je Tito odlazio iz Narve, Lenjin je izgledao kao zadnji luzer[103], a onome tko je poput Broza dobro upoznao život u Rusiji, morala je ona izgledati, ne kao komunistički raj na zemlji, nego kao pakao. Uostalom, dvadeset-sedmogodišnji bravar nije bio obrazovani marksist, idealist koji bi vjerovao u dijalektičku[104] konstrukciju što je s matematičkom sigurnošću predvidjela povijesnu pobjedu revolucioniranih masa. Po svojoj prirodi zagorskog buntovnika revolucionarno je raspoložen, ali uvijek i nadasve realist, previše ambiciozan da bi šegrtovao kod kovanja tuđih revolucija.

---

[103] ***Luzer*** *(od engleskog* ***loser****) označava gubitnika, osobu koja se ne snalazi u društvu, ne postiže uspjehe ili je sklona apatiji. To je izraz za osobu koja je neprihvaćena, kojoj su „potonule lađe" ili se prestala truditi, a ponekad se koristi i za opisivanje nekoga bez životnog cilja. (VestaHR)*

[104] ***Dijalektika*** *označava umijeće vođenja rasprave i metodu filozofskog mišljenja koja traga za istinom otkrivanjem i razrješavanjem proturječnosti (sukoba suprotnih ideja ili činjenica). U najširem smislu, ona podrazumijeva shvaćanje da se svijet, priroda i društvo razvijaju kroz stalnu promjenu i sukob suprotnosti.U filozofiji i logici najčešće se koristi kroz tri stupnja:*

1. *Teza – polazna tvrdnja ili ideja.*
2. *Antiteza – suprotna tvrdnja koja negira tezu.*
3. *Sinteza – viša razina spoznaje koja spaja i razrješava sukob između teze i antiteze, stvarajući temelj za novi proces.*

Kratka povijest pojma:

- *Antika (Platon): Sokrat je dijalektikom nazivao umijeće propitivanja i raspravljanja putem pitanja i odgovora kako bi se došlo do istine.*
- *Klasični idealizam (Hegel): Postavio je temelje moderne dijalektike, smatrajući da se ljudski duh i cjelokupna stvarnost razvijaju kroz sukobe suprotnosti koji se uvijek iznova prevladavaju.*
- *Materijalizam (Marx i Engels): Preuzeli su Hegelovu metodu, ali su ju primijenili na materijalni svijet i društvo, naglašavajući da se povijest i društveni odnosi razvijaju kroz materijalne proturječnosti i klasne borbe. (VestaHR)*

5.
BOLJŠEVIK GEORGIJEVIĆ

Proleter kojega je kadrovirala Moskva

Kraljevica, 1925.

Vratio se u Zagreb krajem 1919. i odmah zaposlio kao mehaničar – tražili su se kao danas kompjuteraši.

Josip Broz Tito:

Tako sam došao kući. Došao sam u Zagreb. Moj otac i majka su se bili ranije odselili dolje blizu Zdenčine, u Kupinec. Došao sam kod jednoga rođaka u Zagreb, isto se Broz zvao, pravio je hamove, dućan je imao. Dođem kod njega, pitam zna li šta je s mojima. Jože, kaže, nemoj se žalostiti, majka ti je umrla prije dvije godine. To me tako potreslo bilo, kad mi je rekao da je majka umrla. Prosto me prošla volja da idem kući, kad majke nema. Ali ipak sam otišao. Našao sam i braću i sestre i oca. Tako da sam ostao tamo par dana, ostavio im tu ženu i otišao u Zagreb raditi[105].

Radio sam kod Bauma u Ilici, ali mi se nije sviđao posao, jer sam se negdje htio primiti za mašinista. Dobio sam posao u jednom malom mlinu u Mraclinu. Bio sam ondje tolko dugo dok nisam motor popravio, da je išao. Onda sam rekao – idem ja odavde. Novi posao našao sam onda u Velikom Trojstvu kod nekih Židova u mlinu[106]*. Zgoril je, nema ga više. To je bio mlin na valjke, tri vagona je mljel, samo belo brašno. Ostao sam tu dosta dugo, par godina. Moram da kažem da sam odlično prolazio, jer sam mnogo mašina naokolo popravljao.*

Upisao se u KPJ, koja je iste godine na izborima za Narodnu skupštinu Kraljevine SHS u Beogradu osvojila 59 mandata. KPJ je bila plod hladne fuzije: u Partiji, kao i u državi, dominiraju Srbi, odnosno bivši beogradski i užički socijalisti koji su pravovremeno usvojili teorijski maksimalizam, što je tada u trendu. Za komunističku „desnicu“ Oktobarska je revolucija predmet naučnog istraživanja, a ne praktične implementacije. Među revolucionarima „ljevice“ u Hrvatskoj ima i onih koji su proživjeli „seljačku buntovnu anarhiju“ zelenoga kadra, među njima i Krleža. No, za razliku od Broza i ostalih austrougarskih boljševika, oni nemaju revolucionarno iskustvo.

Zeleni kader naziv je za dezertere koji su za Prvog svjetskog rata prebjegli iz austrougarskih postrojbi u „zelena šumska prostranstva“. Ta je pojava poprimila masovno obilježje 1917. i 1918. u svim hrvatskim zemljama, osobito u Slavoniji i Srijemu, dijelovima Hrvatskog zagorja, Korduna i Banije. Najviše ih je bilo na Petrovoj gori (8.000 prebjega

---

[105] U novembru 1919. otišao je u Zagreb, zaposlio se kod Bauma, kod kojega je radio dva mjeseca i pritom sudjelovao u organiziranju demonstracija protiv Obznane, zakona kojim je Komunistička partija proglašena ilegalnom, a u prosincu rodila mu se kći Zlatica. Umrla je 1923. s dvije i pol godine (ni šest mjeseci poslije rođenja i smrti drugog Titova i Pelagijina djeteta, sina Hinka, koji je umro još kao novorođenče). No, već šest mjeseci kasnije rodio se Žarko, jedini koji je preživio. Tito uglavnom nije bio prisutan osim kod njihova začeća.

[106] U mlinu Samuela Polaka zaposlio se u januaru 1920.

organiziranih u vojne jedinice vođene zeleno-kaderskim časnicima), Zrinskoj gori (ili Šamarici) te na brežuljcima Hrvatskog zagorja u okolici Varaždina, zatim na Papuku, na posjedu Karlovačke patrijaršije (2.000 prebjega) i na Fruškoj gori (6.000 prebjega). U jesen 1918., u međuvlašću između raspada dvojne monarhije i odluke Narodnog vijeća SHS da se ujedini sa Srbijom i Crnom Gorom, zeleni je kader pokrenuo lavinu nemira. Potkraj oktobra, tijekom novembra i velikim dijelom decembra, nespremne oružane snage Narodnog vijeća (Narodna straža) sukobile su se s masovnim pokretom koji je glavni odušak našao u pljački i otimačini po gradovima i vlastelinstvima, ali i u političkim oblicima borbe (seljačke i crvene „republike“ u Banovoj Jaruzi, Donjem-Miholjcu, Feričancima – Petrijevcima). Neredi su uglavnom bili ugušeni do sredine novembra 1918., iako su pobune mjestimice izbijale i u decembru. U obuzdavanju nemira sudjelovale su i srbijanska armija i vojska Antante[107].

Jedan dan došao me potražiti neki Šabić, Stevo Šabić. Bio je austrougarski oficir, oblajtnant[108]*. Pa je bio zarobljen, i on u Rusiji. Bio je zatim načelnik štaba kod Muravjova“*[109]*. Kad su Muravjova razotkrili kao izdajnika i strijeljali, Šabić je preko Vladivostoka došao kući. Onda smo se nas dvojica našli, a pošto je on bio u dosta bogatih roditelja, para je imao, a imao sam i ja para, stalno smo hodali okolo, agitirali za Komunističku partiju i, naivno, počeli da prikupljamo oružje, puške itd. pa kad dođe do nečega, da imamo.*

Dotle sam ja u mlinu pilanu montirao. Ranije je bio samo mlin, onda smo kupili i pilanu. U temeljima, tu se duboko betoniralo, napravio sam posebne otvore gdje smo te puške spremali.

Stvorili smo organizaciju za bjelovarsko-križevački okrug. I sad odemo da se povežemo sa centralom[110]*. Krenemo u Zagreb, u sindikat. Ja sam u sindikat već bio upisan prije nego sam išao van raditi. Tako dođemo u sindikat i ja kažem – trebalo bi da s nekim iz Centralnog komiteta razgo varamo. Situacija je vrlo dobra, reko', ako bi sad bili izbori, dobili bismo dosta velik broj glasova. Onda oni mene povežu. Jedan sekretar sindikata kaže, doći će organizacioni sekretar, iz Beograda, siminovac*[111]*. I dogovorimo se da se u Gundulićevoj ulici sastanemo. U Gundulić kafani. I tu mi*

---

[107] Krleža se u svom djelu često vraćao zelenom kadru, jer je u njemu vidio antitezu građanskom jugo-nacionalizmu i njegovim iluzijama o potpori hrvatskih masa „tzv. kraljevskoj južnoslovjenskoj koncepciji“. Za njega je zeleni kader značio propušten revolucionarni spontanitet. Za nj je to „za onih davnih oktobarskih dana (1918.) [...] jedini punomoćni predstavnik (političke volje i svijesti) našega naroda“, koji je, doduše, djelovao „uludo“, bez „politički inteligentnih sila“, „bez vođa i bez inteligencije“. Krleža nikada nije uspio nadvladati žaljenje za nedostatkom lenjinske organizacije koja bi zagospodarila „seljačkom buntovnom anarhijom“ zelenoga kadra, niti je propuštao napomenuti da je zeleni kader „slomljen brahijalnom silom“ nove jugoslavenske države, u čemu je zdušno sudjelovala i hrvatska društvena elita. M. Krleža, *Jugoslavensko pitanje u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918*., Eseji V., Zagreb 1966.

[108] ***Oberleutnant*** *– natporučnik. (VestaHR)*

[109] Pukovnik Mihail Artemovič Muravjov, ruski oficir, borio se u Prvom svjetskom ratu u Galiciji pod Brusilovom. Poslije Oktobarske revolucije prišao je crvenima i kao zapovjednik obrane Petrograda potukao bijele trupe generala Krasnova, koji je stao uz Privremenu vladu Kerenskoga, formiranu u parlamentu poslije Februarske revolucije. Imenovan zapovjednikom Južnog fronta, a zatim Istočnog fronta u Kazanu. Tu se u ljeto 1918. odmetnuo pa je zarobljen i ubijen jer je, navodno, pokušao pobjeći (Tito to pojednostavljuje upućenom primjedbom da je likvidiran).

[110] Po običaju, Tito uveličava svoju ulogu, a izostavlja druge sudionike – u stvari, s KPJ ih je u Bjelovaru povezao Đuro Šegović, a ondje je odranije postojala jaka komunistička organizacija koja se miješala s ljevicom što je kasnije djelovala kroz legalni HSS, kao njegova „lijeva struja“.

[111] Sima Marković je na II. kongresu KPJ (Vukovar 1920.) izabran (uz Filipa Filipovića) za prvog sekretara Partije, a zatim je na izborima za Ustavotvornu skupštinu iste godine postao narodni poslanik KPJ. Na kongresu Komunističke internacionale 1921. izabran je u Izvršni komitet (IKKI). Uhićen poslije toga u Jugoslaviji i dvije

njemu ispričamo kakva je situacija, naime, vrlo dobra, jer je seljaštvo nezadovoljno, pa bi se moglo malo jače raditi i u drugim mjestima. Pa da pravimo revoluciju. Dobro, dobro, dobro, kaže, i on je bio nekakav profesor. Kaže, popodne opet dođite. Ali se sam nije pojavio. Onda ja pitam tamo ovoga sekretara sindikata, drvodjelac je bio, zašto sekretar nije došao? Ha, slušaj, kako će doći kad ste izgledali kao provokatori, vi tamo njemu pričate o nekakvoj revoluciji! Dobro, reko, ako je takva situacija onda ćemo i mi raditi malo više mirnodopski. Tako sam se razočarao u to rukovodstvo, Centralni komitet kojemu je Sima Marković bio na čelu. |

Zatim je došla Obznana, progoni, a ja sam bio na sreću nepoznat, pa me nije zakačilo. Rukovodstvo CK sve je bilo pohapšeno. Mi smo ranije imali, čini mi se, 58 poslanika u parlamentu. Među njima bio je i taj profesor s kojim smo razgovarali, zvao se, sad sam se sjetio – Radovanović Ljuba[112]*. Bili su pohapšeni i dugo je vremena trebalo, par godina, dok se Partija nije ponovo počela dizati. Ali frakcionaštvo, borba između lijevih i desnih bila je tako razorna, da nije moglo da bude nešto od značaja. Bilo je nešto po gradovima, ali van grada – vrlo malo, samo ponegdje pokoja organizacija.*

Onda sam 1925. otišao iz Bjelovara u Zagreb. U Zagrebu mi kažu, slušaj, najbolje bi bilo da odeš u Kraljevicu. Tamo ima neka mala organizacija, a to je ipak brodogradilište, sa jedno 400 radnika. To se meni sviđalo, reko', tu da idem. I otišao sam. Našao sam doktora Paju Gregorića. On je bio u bolnici, to je jedna bolnica u onoj Frankopanskoj kući. On mi je objasnio kakvo je tamo stanje. Nemaju nikakvu organizaciju. Ima neka mala ćelija, to je, kaže, tako, više ulična ćelija nego fabrička. Kad sam se u brodogradilištu zaposlio, bio je tamo samo jedan komunist, Štefani se zvao, umro je već. I još u gradu dva-tri.

Kraljevica, malen primorski gradić sa škverom od 400 radnika (za usporedbu riječko brodogradilište u to vrijeme zapošljava oko 5.000 radnika), ipak ima neki značaj. Tamo je (do 1924.) bilo sjedište Slobodne riječke vlade u egzilu, prognane iz Fijume (Rijeke) gdje su, pola godine prije Mussolinijevog Marša na Rim, na vlast došli fašisti. Posljedice potresa izazvanog Lenjinovom revolucijom dobro se osjećaju i na Kvarneru. Englezi u jesen 1923. u Kraljevici nude izgnanim Zanellinim[113] autonomašima da zaposjednu Zemlju Franje Josipa na Sjevernom polu i preotmu je od Sovjeta koji su tamo sagradili ribarsku stanicu. Ali, nisu ih uspjeli

---

godine proveo je na robiji u Požarevcu. Lenjinov prijatelj, intelektualac i sveučilišni profesor matematike, Marković je objavio nekoliko knjiga o teoriji relativnosti, političkoj ekonomiji, Kantu i dijalektičkom materijalizmu. Progonjen od policije, pobjegao je iz zemlje u Austriju pa emigrirao u SSSR, gdje je 1938. u čistkama uhapšen kao trockist i suradnik engleske obavještajne službe, strijeljan te 1958. rehabilitiran odlukom Vrhovnog suda SSSR.

[112] Ljuba Radovanović (r. 1887. - ?) profesor biologije i znanstvenik, bio je član CK KPJ od 1922., sudionik Osme konferencije zagrebačkih komunista održane 1928., a isključen je iz rukovodstva u sklopu Titova obračuna s frakcijama 1939., kao „siminovac“, pobornik Sime Markovića. Više puta hapšen od kraljevske policije on je 1941. zatvoren na Banjici, u logoru, gdje je uspio preživjeti. Uhapšen u aprilu 1949. kao informbirooovac, odveden je na Goli otok i bačen u tzv. Petrovu rupu, duboku sedam, a široku oko dvadeset metara u kojoj je bilo 130 zatočenika. Jedan od najstarijih robijaša na Golom otoku zadržan je kad su svi ostali pušteni 1954., pa je izašao na slobodu tek sa 67 godina.

[113] Riccardo Zanella (1875. – 1959.), izabrani predsjednik Slobodne Države Rijeke između 1921. i 1922. godine. Nakon fašističkog državnog udara u martu 1922. godine morao odstupiti i pobjeći iz Rijeke. U izbjegličtvo zajedno sa Zanellom otišlo je i 3.000 autonomaša koji ga vremenom napuštaju kada postaje očito kako neće doći do državne obnove. Blizak kralju Aleksandru, on će sve do Marsejskog atentata 1934. godine živjeti u Kraljevini SHS, lobirajući bez uspjeha za obnovu neovisne države, ali se te ideje nisu ostvarile ni poslije Drugog svjetskog rata zbog pomanjkanja zanimanja velikih sila. Umro je u Rimu.

nagovoriti da zasnuju riječku Palestinu na Arktiku[114]. Tito je kratkotrajno agitirao u tom fjumanskom volatilnom[115] satelitskom naselju, ali su ga ubrzo otpustili iz brodogradilišta...

Kad sam poslije štrajka koji sam organizirao otpušten u Kraljevici, otišao sam u Smederevsku Palanku, u fabriku vagona. Radio sam kao alatničar. To je bila francuska fabrika, strani kapital. Ali dosta zastarele mašine, slabo plaćanje, a moralo se raditi na otvorenom. Užasno zima, ljudi su se razboljevali. Ja sam onda morao urgirati, pošto sam izabran za povjerenika i uvijek su me zvali kad je trebalo nekome nešto pomoći. Onda me zamrzio upravnik, a kako sam radio na organizaciji štrajka, izbacili su me. Kud ću? Odem u Beograd na našu sindikalnu centralu i sa sekretarom dogovaram kud bih trebao da idem. Ondje je bio jedan bivši komunista, na Čukarici je imao kuću, a u Kumanovu mlin, pa mi je predložio da odem da upravljam tim mlinom, platit će me dobro. I meni se to sviđalo ispočetka. Seo ja u voz, ajde prema Kumanovu, ali sve nešto razmišljam – pa pošto ja, zapravo, idem? Zar sam došao samo da se nekako izdržavam? Šta ću ja tamo raditi? Nisam došao iz Rusije da se negdje smestim i samo tako živim, a ništa da ne radim revolucionarno, politički. Reko', ne idem. I ja se lepo skinem s voza, sačekam obratnu liniju i raspalim direktno za Zagreb.

Tu Broz sebe već doživljava kao proletersku avangardu – revolucija je njegov poziv, ni jedan drugi ga ne privlači, na radnom mjestu ostane po mjesec-dva, dok ne ustanovi da ga ova ili ona bravarska disciplina ne privlači dovoljno, da mu namještenje ne odgovara, a dotle već uđe u sukob s poslovođom, organizira štrajk, dobije otkaz i onda ide dalje u potragu za novom akcijom. Fast & Furious.[116]

Razume se, posla sam tražio. Dobio sam posao, ali uz to sam odmah bio počeo unutra raditi, pa su me prokljuvili... Namjestio sam se kod Hamela u Medulićevoj ulici. Vlasnica radione bila je udovica, imala je 15-20 radnika. Meni nije odgovarao taj posao, to je bio takozvani baušloseraj, po kućama su postavljali prozore, vrata, brave, pravili gatre (ograde). *Bio sam tamo kratko vreme. Opet sam se posvadio s poslovođom. I otišao odmah u sindikat, pa su me namjestili kao sekretara metalaca. Najprije za Zagreb, posle za celu Hrvatsku. Onda sam vodio štrajk sindikalista, u toj istoj radionici. Tada sam bio izabran i za organizacionog sekretara partijske organizacije Zagreba.*

Ta je 1928. godina presudna u Titovoj karijeri. Munjevit je uspon ovog nezadovoljnog bravara kojega je sindikat, čim se posvadio s poslovođom, postavio za sekretara metalaca Zagreba; a ubrzo i za „celu Hrvatsku“ Nakon što je herojski poveo štrajk „kod Hamela“ – u radionici od petnaestak radnika kojima je upravljala udovica – postao je organizacioni sekretar partijske organizacije Zagreba, najjače u Jugoslaviji! Njegovo napredovanje u masovnim organizacijama vezanim uz partiju ima, međutim, svoje objašnjenje.

Znamo da je tada uspostavio vezu s Moskvom, gdje je Staljinova kadrovska mreža upravo preuzimala vlast u Lenjinovoj partiji boljševika-revolucionara. Tito nije objasnio razlog svog

---

[114] Vijesti o tome nalaze se u riječkom dnevniku „La Bilancia“, oktobar 1923.

[115] ***Volatilno*** *(od lat.* ***volatilis*** *- leteći, krilat) označava visoku promjenjivost, nestabilnost. Sinonimi su nestabilno, promjenjivo, kolebljivo ili turbulentno. (VestaHR)*

[116] ***Fast & Furious*** *– engleski:* ***Brzi i žestoki.*** *Brzi i žestoki je filmski serijal pustolovno-akcijskih filmova u produkciji studija Universal Pictures. (VestaHR)*

munjevitog uspona. A upravo te godine tajanstveni Vladimir Nikolajevič „Sakun“, kao izaslanik Kominterne, obilazi partijske organizacije u Jugoslaviji[117].

Na tajanstvenog moskovskog gosta, zagrebačka je partijska organizacija, za razliku od beogradske, ostavila povoljan dojam. Kadrovirana je, naime, u skladu s potrebama nove, staljinske strategije komunističkog pokreta, što predviđa stvaranje jezgra radikalnih aktivista, većinom sindikalno organiziranih željezničara, bravarskih i obućarskih kvalificiranih radnika. Tako nastaje „proleterska“ organizacija, koja ulazi u konflikt, poduzima subverzivne akcije i izaziva ulične sukobe. Napušta se agitacija u širokom društvenom miljeu, uključujući djelovanje preko lijevo angažiranih umjetnika (*kulturkampf*[118]), znači rad u masama, u čemu su dominirali intelektualci koji od sada postaju nepoželjni. Nedostaje im, naime, tvrdoće, a ionako su otprije poznati policiji. Broz je dobio priliku. Postao je organizacioni sekretar zagrebačke partijske organizacije, Mjesnog komiteta.

Tko ga je mogao preporučiti?

Karlo Štajner svjetski je poznat po ispovijesti logorskog zatočenika „7.000 dana u Sibiru“ (1971.), koja je izašla prije Solženjicinova „Arhipelaga Gulag“ (1973.), ali isprva nije prevođena i publicirana na Zapadu, jer jugoslavenske vlasti nisu htjele izazvati aferu koja bi narušila odnose sa Sovjetskim Savezom.

Štajner je austrijski Židov rođen u Beču, gdje se kao mladi grafički radnik 1919. pridružio Komunističkoj omladini Austrije. Postao je član njenog Centralnog komiteta. Kad je u Jugoslaviji donesen Zakon o zaštiti države i zabranjena Komunistička partija, koja prelazi u ilegalnost, Štajner je upućen u Zagreb kao instruktor. Od 1922. do 1931. godine rukovodi partijskom tehnikom, što znači da je bio zadužen za veze i financije, odnosno da je pripadao strukturi kominternovskog OMS (Otdel mezhdunarodnoy svyazi / Odjel međunarodnih veza). Kad je u Zagrebu provaljena partijska tehnika, odlazi u Pariz, a zatim u Beč (gdje je navodno ranjen u antifašističkim demonstracijama) i naposljetku u Berlin, što su sve ključni punktovi sovjetske agenture. Prelazi naposlijetku u Sovjetski Savez 1932. godine. Tu je uhapšen u čistkama 4. novembra 1936. i optužen kao „agent Gestapoa“ zajedno s jugoslavenskim kadrovima Filipom Filipovićem i Antunom Mavrakom, s kojima je bio povezan radeći u OMS-u. Da je pripadao toj specifičnoj strukturi, koja je imala nadzor nad mrežama Kominterne u svijetu, povjerio je Štajner Predragu Matvejeviću, koji je napisao pogovor njegovoj knjizi sibirskih svjedočanstava. Matvejević to pouzdano prenosi u svom recentnom djelu „Istočni epistolar“ (VBZ Zagreb, 2013., str. 28).

---

[117] O Sakunu se ne zna puno, osim da je rođen 1902. u Odesi. U Jugoslaviji je boravio 1927. i 1928. pod pseudonimom „Milković“, odnosno „Mirković“. U Kominterni je predstavljao Jugoslaviju i bio član njenog Balkanskog sekretarijata od njegovog osnivanja 1927. Godine 1930. piše za organ KI članak o organizacionim problemima balkanskih KP, očito na temelju terenskih iskustava: Sakun, W. „Organisationsfragen der kommunistischen Parteien des Balkans“, *Die Kommunistische Internationale*, XI, 22-23, 18. jun 1930., str. 1294 – 1305.

[118] ***Kulturkamf*** *– (njem. sukob u kulturi). Originalno taj pojam vezan je za sukob između Katoličke crkve i njemačke države, vrhunac kojeg je bio 1870-ih pod kancelarom Ottom von Bismarckom. Cilj je bio ograničiti utjecaj Crkve na državu i obrazovanje, ali je rezultirao jačanjem političkog katolicizma. Danas se pojam često koristi za označavanje oštrih društvenih sukoba oko svjetonazorskih, kulturnih ili moralnih pitanja između konzervativnih i liberalnih struja. (VestaHR)*

Dvadeset godina Štajner je proveo na robiji u Sibiru, a 1956. jugoslavenski ambasador u Moskvi, Veljko Mićunović, Titov povjerljivi emisar kod N. S. Hruščova, pomoći će mu da dobije izlaznu vizu i preseli se sa ženom u Zagreb, gdje je zatim živio trideset i pet godina, do smrti 1991. godine.

Matvejević spominje kako je „Tito navodno zamolio da potraže njegova druga iz mladosti, Karla Štajnera: našli su ga među preživjelima i pustili."

Što je bio OMS?

„Stvorili smo svjetsku mrežu stalno dislociranih agenata, koji su funkcionirali kao oficiri za vezu između Moskve i nominalno autonomnih komunističkih partija Evrope, Azije, Latinske Amerike i Sjedinjenih Američkih Država) napisao je Valter Germanovič Krvicki (pravim imenom Samuel Ginsberg), koordinator sovjetske zapadnoevropske agenture, koji je 1937. prebjegao na Zapad i objavio knjigu „U Staljinovoj tajnoj službi: Bivši šef sovjetske obavještajne službe u Zapadnoj Evropi razotkriva ruske tajne operacije" (Harper's Brothers, 1939.).

„Kao rezidenti[119] Kominterne", objašnjava Krivicki, „predstavnici OMS-a držali su u zavisnosti šefove komunističkih partija zemalja u kojima su bili stacionirani. A obični članovi, pa ni svi rukovodioci, nisu pritom uopće znali za te predstavnike OMS-a, koji su odgovarali Moskvi iako nisu izravno sudjelovali u partijskom radu."

Ukratko, predstavnik OMS-a bio je na izravnoj vezi s Kominternom, što znači da su se viši funkcioneri, koji su donosili odluke o izboru kadrova na rukovodeće položaje, mogli poslužiti njihovim uvidom u lokalne prilike. Prvi je kadroviran Andrija Hebrang, hrvatski Židov iz Virovitice, a godinu ili dvije poslije njega Josip Broz Tito.

Tu je počeo jedan, kako da kažem, veoma intenzivan rad na okupljanju radnika i jačanju partijske organizacije. Imali smo 30 ćelija po fabrikama. Vrlo jaka organizacija, u Jugoslaviji, zapravo, najjača. Pripremala se Osma konferencija zagrebačkih komunista i ja sam obilazio sve te ćelije. Ne samo da sam ćelije obilazio, nego sam kao sekretar metalaca djelovao i po partijskoj i po sindikalnoj liniji. Blagoje Parović, sekretar kožaraca, uhapšen je, pa sam ja i to morao preuzeti, a Đuro Đaković je onda došao umesto mene. Obilazio sam po čitavoj zemlji. Tih kožaraca je bilo mnogo, to su bile masovne organizacije. Dosta mi je vremena uzimalo. A trebalo je u Zagrebu voditi štrajk, vodio sam kod „Sile" štrajk, posle i drugi. Bilo je provokatora. Naši su ubijali štrajkbrehere i policija me sumnjičila da imam u tome prste. Pa su mi dolazili u kancelariju. Sjedi detektiv, ja na pisaćoj mašini pišem, on vizavi mene pa me fiksira. A ja hladno, reko', gospodine, ako se vama sedi, sjedite vi samo. Čitav dan on sjedi i mene fiksira, jer su sumnjali da sam organizirao ubistvo tih štrajkbrehera.

Organizirao sam, dakle, Osmu konferenciju[120]. Iz Beograda su došli Sima Marković i Ljuba Radovanović, da čuju radnike šta govore, kako radnici misle. Sekretar Mjesnog komiteta KP bio je jedan Hercegovac, Dušan Grković. Dali smo koreferate. On je dao ljepšu sliku, a ja sam rekao

---

[119] ***Rezident*** *je osoba koja ima stalno boravište ili prebivalište u određenoj državi, bez obzira na državljanstvo, i u njoj upravlja obavještajnom službom. Rezidenti Kominterne su bili obavještajni kadrovi NKVD-a (sovjetske tajne policije) koji su radili pod okriljem Kominterne. Njihova zadaća bila je kontrola lokalnih komunističkih partija, prikupljanje obavještajnih podataka, vrbovanje agenata te provođenje direktiva iz SSSR-a. (VestaHR)*

[120] Inicijativu za njeno održavanje nije mogao sam dati u vojno ustrojenoj partijskoj hijerarhiji – kako inicijativa nije došla iz CK KPJ, jasno je da su to mogli potaći jedino instruktori Kominterne na terenu.

da je proletarijat revolucionaran, ali da se radi slabo. Bile su zastupljene 32 ćelije i ja sam od toga dobio 29 glasova. Veliki preokret dogodio se na samoj konferenciji. Grković je bio intelektualac, nije išao kod radnika, a ja sam sve ćelije obilazio. Tu sam onda izabran za sekretara, a prihvaćeno je da pošaljemo pismo Kominterni i onda je došlo do raspleta, skidanja Centralnog komiteta, kad je Đuro Đaković postavljen za sekretara KPJ[121].

Osma konferencija održana je 24. i 25. aprila 1928. u prisustvu rukovodilaca KPJ iz Beograda. Njen politički smisao može se razumjeti iz konteksta: to je doba sukoba Staljina i Trockog oko temeljnih pitanja revolucije. Iste godine Trocki će biti protjeran u Alma Atu, održat će se VI. kongres Komunističke internacionale na kojem je pobijedila Staljinova linija („socijalizam u jednoj zemlji"), a održat će se i IV. kongres KPJ u Dresdenu gdje je jugoslavenska partija praktički ukinuta. Đuro Đaković postavljen je za organizacionog, a ne za generalnog sekretara, kako je to uobičajeno u samostalnim nacionalnim partijama. Proklamirano je rušenje Jugoslavije i Grčke kao „reakcionarnih buržoaskih tvorevina", te stvaranje Balkanske federacije. Dmitri Manuilski iz Balkanskog biroa bio je delegat Kominterne. Na Osmoj konferenciji u Zagrebu Tito se pojavio u radničkom kombinezonu, kao predstavnik revolucionarne baze, iako je inače odijevao fina odijela. Izabran je u rukovodstvo zagrebačke organizacije, no uskoro je kraljevska policija u velikoj općedržavnoj akciji pohapsila sve vodeće partijske lidere, koji su dobili zatvorske kazne od pet do petnaest godina. Poslije toga komunisti djeluju u dubokoj ilegali, po novim „moskovskim pravilima", agenturno i u sklopu novog, staljinskog formata borbe unutar „nacionalnog fronta".

Dobili smo odmah podršku po čitavoj Jugoslaviji. Ja sam išao protiv obe frakcije, i lijeve i desne. Moram da priznam da sam više simpatizirao ove na lijevo, jer su imali revolucionarne parole. Ali ta je politika ipak bila frakcionaška, iživljavali su se u borbi s desnicom, umjesto da se dolje u masama sprovodi politika. Znači, to su bile samo riječi. Zaključio sam: ne valja ni jedno ni drugo, moramo novim putem iti i započelo je razračunavanje frakcijama. Što je imalo velik odjek, ali sam ja brzo poslije toga uhapšen.

U martu smo održali Osmu konferenciju, a 1. maja organiziral sam u Olimpija-kinu veliki miting. Zabranjen je. Sva ona masa šta se skupila u Ilici krenula je onda na socijal-demokratski skup. I tu sam uhapšen. Kad je hteo da govori jedan socijaldemokrat, ja sam povikao: Horvatin neka govori! Horvatin[122] *je govorio, a mene su šćapili, već su stajali kraj mene. Ja ih nisam poznavao, ščapili me svaki za jednu ruku i hajd u zatvor. I onda sam zatvoren na jedno deset dana, pa me pustili. I tako stalno.*

---

[121] Rođen u Slavonskom Brodu, Đuro Đaković izabran je kao zastupnik u Ustavotvornu skupštinu, te kao delegat sudjelovao na III. kongresu KI u Moskvi. Poslije toga je u zemlji zatvoren, a onda postao šef borbenog sindikata hrvatskih metalaca. Istupio je protiv frakcija na Osmoj konferenciji, a na IV. kongresu u Dresdenu izabran je za organizacionog sekretara KPJ. Ubili su ga žandari 1929. na austrijskoj granici skupa s Nikolom Hećimovićem, šefom Crvene pomoći, preko koje se komunistima dostavljao novac iz Moskve. Po Đuri Đakoviću nazvan je dobrovoljački bataljun Internacionalne brigade u španjolskom građanskom ratu, koji je poslije ušao u sastav bataljuna „Georgi Dimitrov".

[122] Kamilo Horvatin, Varaždinac, jugo-nacionalist koji je sudjelovao u atentatu na bana Cuvaja, jedan od osnivača KPJ i glavni urednik zagrebačke „Borbe", član CK KPJ, Politbiroa i Predstavništva partije u Kominterni. Od 1929. je u emigraciji, likvidiran u staljinskim čistkama i rehabilitiran u SSSR-u 1963. godine.

O tim danima imamo važno svjedočenje jednog sudionika Osme konferencije.

Mihajlo Vraneš:

Ja sam dvadeset i osme bio već član Mjesnog komiteta. Ujedno sam bio i sekretar trećeg rajona, Trešnjevka, pa sam već samim tim uzimao dosta aktivno učešće u pripremama Osme konferencije koja se održavala između dvadeset i petog i dvadeset i šestog februara dvadeset i osme. Nije neočekivano to o čemu se govorilo, jer su manje ili više svi bili s time upoznati, iznenadilo je to što se sad na ovako velikom skupu otvoreno iznosi problem i što to iznosi sam organizacioni sekretar, pred glavnim krivcima tih frakcijskih borbi i tog nerada samog vrha Partije. Jer, tu su bili predstavnici i desne struje s doktorom Simom Markovićem na čelu i predstavnici lijeve s Đukom Cvijićem na čelu. Tu je bio i predstavnik Komunističke internacionale i drugi gosti, kojih je bilo oko petnaestak, sve iz viših foruma.

Neobično je zanimanje pokazao i ovaj predstavnik Kominterne. To je bio jedan Ukrajinac, riđe kose, ne znam više kako se zvao, zaboravio sam, ali svejedno, ionako je to bilo ilegalno njegovo ime. Poslije je on još s Brozom govorio, kasnije smo čuli da je bio vrlo zadovoljan s konferencijom i odlukom konferencije da se, na prijedlog Georgijevića, pošalje otvoreno pismo Komunističkoj internacionali. Predstavnik Kominterne rekao je da vjeruje kako će to mnogo doprinijeti sređivanju odnosa u Kapejotu.

Zagrebačku Osmu konferenciju „koja se održavala između 25. i 26. februara dvadeset osme“, nije, dakle, organizirao Tito, a ono što se ondje dogodilo, zaista nije bilo neočekivano, jer su sudionici „manje ili više bili upoznati“ kako se prisjetio Vraneš. Broz je očito bio među više upućenima, a onaj Ukrajinac, predstavnik Kominterne, koji se „neobično zanimao za rad skupa“ na kraju je bio vrlo zadovoljan prijedlogom Georgijevića da se pošalje otvoreno pismo Komunističkoj internacionali... Internacionala je, naravno, dobila pismo koje je sama i izdiktirala.

O utjecaju Kominterne na KPJ dosta se govorilo i pisalo, ali to nikad nije egzaktno rasvijetljeno, odnosno, dovedeno u vezu s odlukama i imenovanjima ljudi u jugoslavenskoj partiji i ostalim partijama koje su, po nalogu Kominterne, formirane na teritoriju jugoslavenske države. Kako su se razvijali odnosi od 1919. do Georgijevićevog trijumfa na Osmoj konferenciji?

Nakon ozbiljnih pripremnih radova, u martu 1919. u Moskvi je u trijumfalnom ozračju održana Međunarodna komunistička konferencija na kojoj su sudjelovala 52 delegata 35 organizacija iz 21 zemlje Evrope, Azije Amerike. Na terenu je već unaprijed uspostavljena odgovarajuća infrastruktura. Osnovan je Biro za Zapad sa sjedištem u Amsterdamu, zatim za Skandinaviju u Kristijaniji u Kopenhagenu, za Kinu u Šangaju itd.

Na prvom kongresu Kominterne udaren je temelj organizaciji. Izvršni komitet (Ispolnitelnyy Komitet – ISPOLKOM) izabran je 26. marta 1919. U sastav Ispolkoma Komunističke internacionale (Ispolnitel'nyy Komitet Kommunisticheskogo Internatsionala – IKKI) ušla su šesnaestorica lidera, uz ostale Zinovjev, Litvinov, Buharin, Radek. Pripadnik srpskog radničkog pokreta Ilija Milkić (kooptiran 8. decembra 1919.) zadužen je za Jugoslaviju[123].

[123] Ilija Milkić (1884. – 1968.) bio je srpski i jugoslavenski komunistički aktivist i političar, pripadnik srpskog radničkog pokreta. Za vrijeme Prvog svjetskog rata u Švicarskoj je stupio u kontakt sa ruskim boljševicima.

Unutar IKKI-ja 1920. izabrano je Malo vijeće (uži sovjet) kao rukovodeće tijelo aparata, Uz dvojicu vodećih boljševika, Zinovjeva[124] i Buharina, imamo tu i stručnjake za vojnu obavještajnu službu i specijalne operacije poput Latvijca Peterisa Kuzisa (pseudonim: Jan Karlovič Berzin), legendarnog osnivača GRU-a u Radničko-seljačkoj Crvenoj armiji[125]. Gustav Klinger je pak sekretar IKKI-ja, ali ujedno i predstavnik komunističke partije ruskih povolških Nijemaca[126] – u Povolžju je bila osnovana Njemačka autonomna sovjetska republika, kao laboratorij za planiranu komunističku Njemačku, koja će naposlijetku nastati 1949[127].

Kominterna je zamišljena kao štab svjetske revolucije što se nakon ruskog Crvenog oktobra treba proširiti na ostale zemlje. Naravno, prioritet imaju velike evropske zemlje bliže granicama sovjetske Rusije, odnosno Sovjetskog Saveza. Ondje će se razgorjeti revolucija, ili će pak postati baza za kontrarevolucionarnu intervenciju, odnosno logističku potporu bijelim armijama. U Rusiji bjesni građanski rat, a boljševici drže samo veće gradove i tek su ovladali Transsibirskom željeznicom. Izgubljeni su svi bliski i udaljeniji dominioni ruskog carstva – napuštene su Finska, baltičke zemlje, zatim Kavkaz (Gruzija i Armenija), dok će dalekoistočna metropola Vladivostok ostati pod japanskom okupacijom do 1922. godine (na japanskom promptno nazvan Urajiosutoku) posljednji teritorij u rukama stranih intervencionističkih armija u revolucionarnoj Rusiji.

Lenjin vidi šansu da spasi svoj politički projekt širenjem revolucije u Njemačku. To bi osiguralo materijalna i tehnološka sredstva ključna za opstanak boljševičke revolucije ostvarene u jednoj nazadnoj, ratom opustošenoj polu-azijatskoj imperiji. Kad revolucija izbije 1919. u Bavarskoj i Mađarskoj, Kominterna stoga osniva posebne štabove (tzv. zagranične odjele) za te zemlje. Oba prevratnička pothvata su propala, ali iskustva ostaju. Komunisti su vojno organizirani pa učenje na pogreškama (tzv. samokritika) postaje dril od prvog dana stupanja u organizaciju.

Mađarska proglašava sovjetsku republiku 21. marta 1919., a 14. aprila osniva se u Mađarskoj Ured III. internacionale. Istog dana (14. aprila) otvoren je sličan ured u Bavarskoj,

---

Poslije izbijanja Oktobarske revolucije bio je među najistaknutijim jugoslavenskim pristašama boljševika. Sudjelovao je u ruskom građanskom ratu i kad je stvorena Treća internacionala Milkić je postao prvi predstavnik jugoslavenskih komunista u toj organizaciji. Sahranjen je u Beogradu u Aleji zaslužnih građana na Novom groblju, a u svojedobno dosta gledanoj tv. seriji o Dimitriju Tucoviću, prvom srpskom socijalističkom vođi, glumio ga je Žarko Radić.

[124] Grigorij Jevsejevič Zinovjev, pravim imenom Jevsej-Geršon Aronovič Apfelbaum (1883. – 1936.)

[125] Jan Karlovič Berzin. Od 1920. u Glavnoj obavještajnoj upravi Radničko-seljačke Crvene armije (Glavnoje razvedivateljnoje upravlenije raboche-krest'yanskoy Krasnoy armii – GRU RKKA), od 1921. šef agenture, a od 1924. do 1937. pomoćnik šefa i šef Uprave, zadužen za operacije dubinske penetracije (krtice). Osobno je regrutirao Richarda Sorgea i poslao ga u Japan i Kinu, formirao „Crveni orkestar“ u Belgiji, Francuskoj i Njemačkoj, koji je vodio Leonard Trepper, kao i grupu „Cambridge 5“ u kojoj je „Treći čovjek“ bio Kim Philby, koji je poslije ušao u sam vrh britanske obavještajne službe.

[126] Gustav Gasparovich Klinger (1876. – 1937.), Nijemac, zarobljen na istočnom frontu gdje se priključio boljševicima. Radio kao organizator i agitator među povolškim Nijemcima. Stradao u čistkama.

[127] Autonome Sozialistische Sowjetrepublik der Wolgadeutschen (Avtomnaya Sovetskaya Sotsialistitskaya Respublika Nemtsev Povolzh'ya / Autonomna Sovjetska Socijalistička Republika Povolških Nijemaca), imala je 1,8 milijuna stanovnika kad je osnovana 1924. godine. Glavni grad bio je luka Engels, ranije Pokrovsk, odnosno Kosakenstadt.

koja je dan ranije proglašena sovjetskom. Također je (14. aprila) otvoren i Ured za vezu za jugoistočnu Evropu u Kijevu, koji je trebao mađarsku revoluciju širiti na balkanske zemlje.

Ispolkom je zatim početkom maja 1919. dao zadatak Angeliki Balabanovoj[128], Kristijanu Rakovskom[129] i Jacquesu Sadoulu[130] da osnivaju terenske podsekcije. Prvi pododjel – Južni – osnovan je 22. jula 1919. u desi. Uzdignut je ubrzo na nivo Biroa (Yuzhnoye byuro IKKI) s novim sjedištem u Harkovu i enormnim budžetom od pet milijuna rubalja. U njegovu su rukovodstvu Rakovski i Sadoul, F. Kon, naš Ilija Milkić i A. Rudinski. Južni biro uskoro postaje jedan od najvažnijih operativnih centara Kominterne.

Ruski boljševici u svojoj SWOT-analizi na Njemačku, Austriju i Mađarsku gledaju kao na priliku (opportunity), dok na Balkanu naziru prijetnju (threat). Stoga na zapadnom pravcu borbe za svjetsku revoluciju Moskva ima ofenzivnu, „konstruktivnu“ ulogu i bavi se boljševizacijom, revolucionarnom transformacijom postojećih država, dok prema balkanskim zemljama, naprotiv, zauzima defanzivnu impostaciju[131] s obzirom na vojnu opasnost koja odatle dolazi po Sovjetski Savez. Komunisti Balkana trebaju naprosto spriječiti da se preko njihovih područja snage međunarodne reakcije šalju da interveniraju u Prvoj zemlji komunizma. Na Balkanu, dakle, nisu potrebni vizionari i emancipatori lokalnih zaostalih društava, u kojima se i ne očekuje revolucionarni uzlet. Traže se organizatori gerile i sabotaža koji trebaju stupiti u akciju na zadani znak Moskve. Uostalom, smatra se, povijest ovdje ionako stvaraju hajdučke harambaše, koje treba samo malo istrenirati i disciplinirati. Balkan je, viđen iz Moskve, naprosto evropski Kavkaz. Interesantno je da je i Fitzroy MacLean, tajni agent, pisac i političar, vojni izaslanik u Titovu ratnom štabu, na isti način percipira taj egzotični prostor koji ga podsjeća na škotska gorja nastanjenim ponosnim gajdašima u suknjama, žestokim ratnicima koji također nikad nisu mogli stvoriti vlastitu državu uslijed vječitog rata klanskih poglavica[132].

---

[128] Angelika Balabanova (1878. – 1965.), rusko-talijansko-židovska komunistkinja rođena u Ukrajini, školovana u Bruxellesu, upisala se u Talijansku socijalističku partiju kojoj je došla na čelo surađujući s Labriolom i Mussolinijem. Sudjelovala na konferenciji u Zimmerwaldu, 1917. priključila ruskoj revoluciji i postala sekretar III. internacionale. Razočarana u sovjetsku vlast vratila se u Pariz, zatim otišla u New York, a poslije rata vratila se u Italiju i priključila Socijalističkoj radničkoj partiji.

[129] Kristijan Rakovski (1873. – 1941.), bugarski revolucionar, bliski suradnik Lava Trockoga, sudionik konferencije u Zimmerwaldu u Švicarskoj, gdje je 1915. zasnovana prevratnička, boljševička III. internacionala. Sovjetski ambasador u Londonu i Parizu dvadesetih godina, optužio je Staljina kao „birokratskog centrista“ pa mu se priklonio, ali je ipak uhapšen i izveden na sud na procesu „Grupi 21“ u sklopu Moskovskih procesa, osuđen i zatvoren, te naposlijetku likvidiran u zatvoru.

[130] Jacques Sadoul (1881. – 1956.). Francuski oficir, komunist, pravnik školovan na Sorbonnei, francuski vojni ataše u St. Petersburgu, 1917. je prišao Lenjinu i postao sovjetski funkcioner. Vratio se u Francusku 1924. gdje je osuđen kao dezerter. Odlikovan 1927. Ordenom crvene zastave.

[131] ***Impostacija*** *(od tal**. Impostare**) – postaviti, namjestiti. (VestaHR)*

[132] U zadnjem izvješću, kojeg piše februara 1945., na kraju misije koja će Titu omogućiti da stekne status svjetskog državnika, Fitzroy Maclean primjećuje kako demokracija na Balkanu nikad nije ni postojala: „nakon razdoblja korumpirane parlamentarne zbrke uslijedila bi razdoblja podjednako korumpirane diktature. Dinastije i diktatori, parlamenti i političari brzo su se smjenjivali i brzo diskreditirali. Politika je privlačila najgore elemente u zemlji, uz moguću iznimku onih koji su bolju priliku za lopovluk vidjeli u vojsci ili u državnoj službi“. *Tito-Churchill: Strogo tajno*, izabrao i uredio Dušan Biber; prijevod Marijan Boršić, Bojana Mažuran, Vesna Zelić; verifikacija teksta prijevoda Josip Šentija, Zagreb-Beograd: Globus-Arhiv Jugoslavije, 1981, str. 463.

No, nasuprot tim rasističkim predodžbama o balkanskoj Nedođiji[133], većina rukovodilaca balkanskih kompartija su marksisti, intelektualci, nerijetko s doktoratima znanosti, stečenim na najprestižnijim univerzitetima Francuske, Švicarske i Njemačke. Elita je tu kozmopolitska, nastala pod utjecajem austrougarske, venecijanske i otomanske civilizacije. No, ljudi takvoga kova ne uklapaju se u planove i potrebe Moskve, koja diktira strategiju preko Kominterne. Tenzije će, dakle, biti neminovne.

Na južnom prostoru pod nadležnošću Južnoga biroa, traje veliki sukob komunističkog Istoka i kolonijalnog Zapada.

Do 1918. Mađarska je imala izlaz na more u Rijeci i aprila 1919. riječku luku zaposjeda jaka francuska vojna jedinica. Upravo su Francuzi, naime, zaduženi za intervenciju na južnom sektoru Evrope obodom: Jadran (Rijeka) – Balkan (Solun i Carigrad) – Crno more (Odesa), dok Englezi nastupaju na Baltiku (Reval – Tallin) te na Sjeveru (Murmansk, Arhangelsk).

Francuski general i počasni srpski vojvoda Franchet d'Esperey, zapovjednik Solunskog fronta, osvajač Carigrada, treba se, dakle, 1919. naći na čelu vojske koja će s juga ući u Mađarsku i ondje ugušiti revoluciju Bele Kuna. No, zapravo je za taj zadatak bila dovoljna rumunjska vojska, koja je zauzela Budimpeštu. Djelovao je i – Masaryk, sa sjevera. Srbi su ostali manje-više neangažirani.

U Aziji, Japanci drže Vladivostok, Englezi logistiku u Omsku, a Wilsonova Amerika sve financira do potpisivanja mirovnog ugovora u Versaillesu u ljeto 1919. godine. Jedan američki brod, „USS Olympia“ s ukrcanim marincima, ukotvljen je u Splitu. Iako se to kao beznačajna epizoda ne spominje u marinskoj himni (From the Halls of Montezuma to the shores of Tripoli...[134]), marinci će se iskrcati u Trogiru i intervenirati protiv revolucionarnih D'Annunzijevih epigona, fašističkih prevratnika koji su pokušali preuzeti Trogir. Prethodno su u Rijeci domaći iredentisti pod vodstvom Nina Hosta Venturija[135] napravili masakr francuskih

---

[133] ***Nedođija*** *označava krajnje nepristupačan, dalek ili zamišljen, negostoljubiv predio u koji je teško doći. (VestaHR)*

[134] ***„Od dvorana Montezuma do obala Tripolija...“*** *– Ovo je uvodni stih „Himne marinaca“, službene himne Američkog marinskog korpusa i najstarije službene pjesme u Oružanim snagama Sjedinjenih Država. Izraz sažima povijest i globalni doseg Marinskog korpusa, ističući dva velika ratna sukoba: „Dvorane Montezuma“ odnosi se na bitku kod Chapultepeca u rujnu 1847., tijekom Meksičko-američkog rata, gdje su američki marinci napali dvorac Chapultepec u Mexico Cityju; „Obale Tripolija“ odnosi se na Prvi berberski rat (1801. – 1805.), a posebno na bitku kod Derne 1805., koja je bila prva kopnena bitka američkih marinaca na stranom tlu. Tekst himne vjerojatno je napisao nepoznati autor u 19. stoljeću, a melodija je preuzeta iz francuske opere Geneviève de Brabant iz 19. stoljeća. (VestaHR)*

[135] Giovanni Nino Host – Venturi (1892. – 1980.) je predvodnik riječkih iredentista. Rođen kao Ivan Host u hrvatskoj obitelji iz Kastva, kao mladić odlazi u Italiju (Brescia) gdje 1913. 1 i pristupa paramilitarnom udruženju Sursum Corda i dobiva konspirativno ime „Venturi“. U I. svjetskom ratu dezertira i priključuje se talijanskoj vojsci zasluživši tri medalje za hrabrost. Aprila 1919. stvara „Riječku legiju“, paramilitarnu jedinicu koja vrlo brzo započinje borbene akcije protiv savezničkih okupacionih snaga u Rijeci. Maja 1919. ide u Italiju, gdje upoznaje Mussolinija, koji mu samo obećava moralnu pomoć za „riječku stvar“. Susret s pjesnikom Gabriele D'Annunziom puno je produktivniji i Host-Venturi će toga pjesnika, pustolova i revolucionara dovesti u Rijeku. U D'Annunzijevom kabinetu Host-Venturi 1920. održava kontakte s hrvatskim frankovcima, crnogorskim i albanskim separatistima radi destabilizacije Jugoslavije. Nakon aneksije grada 1924. Host-Venturi je neprikosnoveni vođa riječkih fašista, jedini koji se uzdigao do statusa „rasa“. Za vrijeme talijanskih ratova u Istočnoj Africi 1934. – 1938. sekretar za trgovačku mornaricu zadužen je za probijanje engleske pomorske blokade. Od 1939. do kapitulacije Italije ministar za komunikacije (resor uključuje poštu,

okupacijskih snaga – vijetnamskih kolonijalnih trupa, što nije nikoga posebno uznemirilo, ali je Antanta ipak naložila njihovu evakuaciju, te povlačenje talijanskog vojnog kontingenta, da se lokalni etnički sukob ne pretvori u teritorijalni *fait accompli*[136], dok još traje versajska mirovna konferencija. Odsustvo vojne vlasti iskoristio je tada nacionalistički fantast, pjesnik i pustolov Gabriele D'Annunzio, te grad zauzeo sa svojom gardom legionara-ardita[137]. On je izumitelj fašizma, a ne pjesnik Marinetti, koji je, doduše, osnovao „Fasci di Combattimento"[138] kao ni Mussolini, koji je taj pokret pretvorio u jednu pragmatičnu talijansku konzervativnu diktaturu. Lenjin je puno očekivao od ovog D'Annunzijeva prevrata u jadranskom Petrogradu – i bio je, kao nepogrešiv analitičar, potpuno u pravu. Iz danuncijade isklijao je epohalni svjetski revolucionarni pokret koji će obilježiti dvadeseto stoljeće – fašizam. Lenjin je pogodio magnitudu, ali ne i polarizaciju „crne revolucije", koja će za sljedećih dvadeset i pet godina postati smrtna prijetnja komunizmu.

Još na osnivačkom kongresu, Kominterna je odlučila otvoriti ispostavu u Beču, gdje je također izbila revolucija, ali je čovjek zadužen za osnivanje bečkog biroa, H. Gruber, pao u ruke rumunjskih vlasti budući da je u Beč, očito, krenuo iz Ukrajine, vjerojatno iz Kijeva, gdje se nalazio Južni odjel. Zbog serije takvih provala, kijevski je ured potom zatvoren i premješten u Harkov, gdje se već nalazio i Ilija Milkić.

Umjesto palog Grubera, stiže sad u Beč prokušana ekipa – Boris Jakovljevič Bronski, predstavnik KI u Njemačkoj i Austriji, te Bela Santo, pobočnik Bele Kuna. Zadaće Bečkog biroa bile su dalekosežne. Bečki regionalni centar Kominterne treba održavati na vezi kompartije Čehoslovačke, Austrije, Mađarske, Rumunjske, Jugoslavije, Albanije, Grčke i Bugarske. Uz to ide i odgovarajuća logistika – novac KI za sve te partije šalje se također preko Beča. Mreža austrijskih banaka, koja i danas djeluje u regiji, očito olakšava posao. Informacije i novac su jedan dio revolucionarnog posla. Drugi je, naravno, okupljanje ekipe vične nasilju i rukovanju oružjem, paklenim strojevima i ostalom tehnikom nužnom za obavještajne i subverzivne aktivnosti (sredstva veze, ilegalne štamparije itd.). U Beču se, dakle, okupljaju balkanski borci za rat na tajnom frontu.

---

telekomunikacije i trgovačku mornaricu). Nakon kapitulacije Italije jeseni 1943. pokušava ustrojiti četničku padobransku jedinicu „Nucleo paracadutisti dalmati" za borbu protiv Titovih partizana. Nakon rata emigrirao je u Argentinu, gdje je umro 1980., počinivši samoubojstvo nakon što mu je sin Franco nestao kao desaparesido *(„nestala osoba" – prim. VestaHR)*, angažiran u borbi protiv vojne diktature.

"Fašistički rasovi" *(tal. ras fascista) označavali su lokalne vođe fašističkog pokreta u Italiji, koji su imali veliku moć i autonomiju, posebno u ranim godinama fašizma (1919. – 1925.) (VestaHR)*

[136] ***Fait accompli*** *(francuski:* ***svršen čin****) označava situaciju koja je već gotova ili dovršena prije nego što su pogođene strane mogle utjecati na nju, čineći promjenu ili poništenje nemogućim. Često se koristi u politici i pregovorima kao taktika stvaranja nepovratnih činjenica, suočavajući drugu stranu s „gotovom stvari". (VestaHR)*

[137] ***Arditi*** *– je bio naziv koji je Talijanska kraljevska vojska koristila za posebne postrojbe u Prvom svjetskom ratu. Naziv u talijanskom jeziku približno znači „smjeli". Zadaća arditskih odreda je bila da izvrše proboj neprijateljske obrane, kako bi se omogućilo šire napredovanje „običnog" pješaštva. Arditi nisu predstavljali dio redovnih divizija, nego su imali poseban status. (VestaHR)*

[138] ***Fasci di combattimento*** *(tal.* ***borbeni svežnjevi****) označava prvu fašističku organizaciju koju je osnovao Benito Mussolini 23. ožujka 1919. u Milanu. To je temeljni politički pokret koji je transformiran u stranku 1921., a simbolizira radikalni nacionalizam, antiliberalizam i upotrebu sile, ujedinjujući ratne veterane i nezadovoljnike nakon Prvog svjetskog rata. (VestaHR)*

U januaru 1920. u Sofiji je održana III. konferencija Balkanske socijalističke federacije (BSF), koja se pretvara u Balkansku *komunističku* federaciju (BKF). BKF je priznala vrhovnu vlast Komunističke internacionale, odnosno, usvojila je 21 točku Lenjinova programa. Po istom scenariju, Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista), osnovana na Kongresu ujedinjenja u Beogradu od 20. do 23. aprila 1919. (dakle, mjesec dana poslije osnivačkog kongresa Kominterne u Moskvi), pretvara se na Drugom (vukovarskom) kongresu u junu iste godine, s paralaksom[139] od dva mjeseca, u – Komunističku partiju Jugoslavije.

Nakon druge konferencije KI održane 7. avgusta 1920. sazvano je prvo zasjedanje IKKI-ja. Ruska je organizacija, naravno, imala tu najjaču zastupljenost: Zinovjev, Buharin, Radek, Kobecki, Tomski, Ciperovič te kao kandidati – Lenjin, Trocki, Berzin, Čičerin, Staljin, Pavlovič. Najveći kalibri – Lenjin, Trocki, vrhovni obavještajac Berzin i Čičerin (narodni komesar za vanjske poslova) i Staljin, imali su status „kandidata“ što znači da u ovom ogranku revolucionarne vlasti nisu operativno nadležni, nego samo sudjeluju u diskusiji oko teoretskih pitanja iz sfere ideologije. Kao predsjedatelj Ispolkoma Kominterne izabran je Grigorij Zinovjev. U predstavništvu ostalih zemalja imenovan je za Jugoslaviju opet – Milković.

Tajni odjel (Sekretnyy otdel) osnovan je u oktobru 1920. Od jula 1921. preimenovan je u Odjel za međunarodne veze (Otdel Mezhdunarodnoy svyazi), čije prvobitno ime ukazuje na prirodu tih veza. OMS, čiji je šef Josip Pjatnicki[140], ima svoje glavne punktove u Berlinu, Carigradu, Bakuu, Sevastopolju, Odesi, Čiti, Rigi, Antverpenu i Tallinu. Primjećujemo da su to uglavnom luke – idealna mjesta za održavanje međunarodnih tajnih veza.

U augustu 1920. Ilija Milkić i Jacques Sadoul dobivaju zadatak da likvidiraju Južni biro sa sjedištem u Odesi, jer sad kao i ostale ispostave dobiva status „zagraničnog ureda“. Riječ je o centralizacijskoj mjeri: IKKI je odlučio da ispostave KI u inozemstvu više ne mogu dobivati političke zadaće od perifernih organizacija, „regionalnih ogranaka“, već samo iz moskovskog centra. Od toga časa – puno prije Staljinove diktature – uspostavlja se centralizirana komunistička svjetska vlast, jedinstvena organizacijska vertikala.

Treći kongres KI održan je 14. jula 1921. Od prisutnih članova s punim pravom glasa prisutan je iz Jugoslavije dr. Sima Marković, koji ulazi u glavna tijela Kominterne. Sima Marković bio je pametan, obrazovan čovjek, polemički nastrojen i imat će priliku da se iskaže i više puta u diskusiji konfrontira izravno sa Staljinom, i to oko jugoslavenskog pitanja, u čemu je pobijao Staljinova stajališta iz njegova djela „Pitanja lenjinizma“ – standardnog priručnika praktičnog staljinizma – što nesretnom Simi, naravno, neće nimalo pomoći u partijskoj karijeri.

---

[139] ***Paralaksa*** *je prividna promjena položaja objekta (pomak) kada se promatra iz dvaju različitih smjerova ili kutova. (VestaHR)*

[140] Josip Aaronovič Pjatnicki (1882. – 1938., pravo ime Iosif Aronovich Tarshis) vrlo rano stupa u boljševike i radi najviše u njihovim inozemnim centrima (London, Prag, Pariz). Nakon revolucije sovjetski funkcioner. Nakon osnivanja Odjela za međunarodne veze Pjatnicki postaje njegov šef, a ujedno glavni rizničar Kominterne. Na IV. kongresu KI 1922. ulazi i u Orgbiro KI, a nakon pada Grigorija Zinovjeva 1926. ulazi u najviše tijelo KI, Politički sekretarijat. Pjatnicki je, dakle, najmoćniji čovjek Kominterne sve do VII. kongresa 1935. kada pada u nemilost. Uhapšen 1937. strijeljan je godinu dana kasnije. Sin mu je napisao biografiju: Pyaatnitskiy V. V., *Pyaatnitskiy i Komintern na vesakh istorii,* Minsk: Kharvest, 2004*. (Pjatnicki i Kominterna na vagi povijesti – prim. VestaHR)*

U međuvremenu je Odjel međunarodnih veza ojačao pod vodstvom Pjatnickog, koji je osnovao ili reorganizirao punktove u Austriji (Beč), Švedskoj (Stockholm), Noveškoj (Varde na rusko-norveškoj granici kod Murmanska) te u Kini (Šangaj). OMS je bio zadužen za proizvodnju lažnih papira, kreiranje lažnih identiteta, za agitaciju, propagandu i doturanje materijala u strane zemlje (otprilike kao odjel CIA prikazan u „Oscarom“ nagrađenom američkom filmu „Argo“ iz 2012. godine). Aparat OMS radio je odvojeno od aparata lokalne kompartije. Domaći komunisti, prema tome, nisu bili obaviješteni o njegovim operacijama, sastavu i identitetu personala. To se tridesetih počelo mijenjati kad sovjetska obavještajna služba započinje penetraciju komunističkih organizacija. Provode se čistke, a najbolji kadrovi sami prelaze u službu sovjetskog obavještajnog aparata – npr. Broz, drug Valter ili Kopinič, drug Vokšin. Tranzicija se lijepo vidi u promjeni žargona kojeg komunisti koriste u komunikaciji. O čemu se zapravo radi?

U začetku je konspiracija tipičan modus operandi, ali i životni stil ruskih revolucionara. Kako djeluju u represivnom okruženju carske Rusije, gdje Ohrana majstorski ubacuje provokatore u njihove redove, ruski revolucionari svih boja razvijaju naviku prikrivanja, koja postaje njihova druga priroda. Kreću se pod lažnim imenima, s lažnim papirima, sastaju uvijek na drugim mjestima, služe lozinkama itd. Boljševici, i naravno, nisu nikakav izuzetak, no Lenjin izdiže konspiraciju na novi nivo: on ilegalnu organizaciju profesionalizira i centralizira. Njegova Partija, dakle, izgleda ovako: politbiro u emigraciji – mreža kurira s domovinom – legalne organizacije u zemlji, koje se bave propagandom i prikupljanjem fondova – zaseban konspirativni aparat čije je cjelokupno članstvo u ilegali, plaćeno iz tajnih fondova. Lenjinova iskustva postaju nezaobilazni tehnikum komunističkih partija dvadesetog stoljeća.

Nakon stvaranja Kominterne, pripadnost komunističkom pokretu dokazuje se potpunom subordinacijom ruskoj centrali. Budući da su pripadnici tajne organizacije koja se služi terorističkim metodama (atentati, likvidacije neistomišljenika u vlastitim redovima), a istodobno rade za drugu državu, komunisti ostaju van zakona u većini zemalja svijeta. Ni sama sovjetska država nije priznata od velikog broja zemalja (npr. od Jugoslavije do 1940.), a kako sovjetskim tajnim službama nužno trebaju operativci na terenu, stvara se mreža „ilegalaca“ sastavljena od ljudi čiji identitet često nije poznat ni njihovim partijskim suborcima.

Nakon poraza Trockog, koji je nade polagao u iskrene revolucionare ma gdje bili, „prekaljenog“ komunistu novog – staljinskog – formata nije moguće razlikovati od operativca sovjetske špijunaže.

Komunisti sada uče izradu lažnih dokumenata, bave se biznisom koji pokriva ilegalno djelovanje, nalaženjem stanova kao „sigurnih kuća“, stvaranjem mreže suradnika u svim sektorima društva itd. Promjena u operatici je ujedno i promjena u ideologiji Kominterne – od revolucionarne retorike dvadesetih, kad su se na ulicama borili za momentalne političke promjene i pritom prevrtali tramvaje, ide se na koncilijantnu[141] retoriku s pozivom na ostvarenje pozitivnih ciljeva nacionalne emancipacije te borbu za ljudska prava iz tridesetih

[141] ***Koncilijantan*** *(lat.* ***conciliare*** *– pridobiti) znači biti pomirljiv, popustljiv i sklon kompromisu. Osoba koja je koncilijantna pristupačna je razlogu, sklona izravnavanju nesuglasica, mirnom rješavanju sukoba i posredovanju. (VestaHR).*

godina, što je dio taktike narodnog fronta, koji predviđa da se u pozadini ustroji moćna ilegalna operativa, što partijska, što agenturna.

OMS dvadesetih godina regrutira svoje operativce u emigrantskim sredinama među komunistima-strancima u Sovjetskom Savezu. Regrutiranje toga nepouzdanog elementa povećavalo je rizik provala do kojih zaista dolazi upravo 1923. godine, što je motiviralo promjene u organizaciji OMS. Od tada, Odjel potpada izravno pod kontrolu sovjetske službe sigurnosti – Državne političke uprave, GPU (Gosudarstvennoye politicheskoye upravleniye pri NKVD RSFSR).

Četvrti kongres Kominterne (novembar – decembar 1922.) doveo je do daljnje centralizacije aparata. Između ostalog, slučajevi ostavke članova CK nekih kompartija izričito su osuđeni kao dezerterstvo, odnosno izdaja. Represivni organi, koje u to vrijeme KI počinje izgrađivati za djelovanje u inozemstvu, tako imaju od samog početka pune ruke posla. Poruka je jasna – partijska karijera je ozbiljna stvar, otprilike kao vojna u ratno vrijeme. To će u mnogim rukovodstvima partija u svijetu dovesti do malodušnosti i pasivizacije, budući da su se mnogi ljudi našli u položaju koji nisu izabrali, a iz kojega se više nisu mogli izvući, kao vojska u rovu, ali bez uniforme. Neki su pokušali politički reterirati „udesno“ (poput Sime Markovića u KPJ), a neki su otišli „u lijevo“ (recimo Đuka Cvijić) kako bi se valjda distancirali od zapovijeđene linije i represivne kontrole što se nametala dugom rukom Moskve. Ljudi koji su bespogovorno ostali na liniji postat će novi centar okupljanja. Bit će to dvojac iz Zagreba – Andrija Hebrang i Josip Broz.

I zaista, Sime Markovića više nema na IV. kongresu KI, kojemu kao predstavnici Balkana, a ne više Jugoslavije, odnosno KPJ, prisustvuju Bugar Vasil Kolarov i Rumunj M. Makovej. U decembru 1922. godine, Prezidijum IKKI-ja (najuže rukovodno tijelo Kominterne) postavlja svoje opunomoćenike pri kompartijama Francuske, Italije, zatim za Norvešku, Čehoslovačku, Englesku i Irsku... To više nisu domaći komunisti, nego *cast* moskovskog *Central castinga*. Za Francusku zadužuje se Njemica Klara Zetkin, za Italiju Mađar Rakoši, a potom Rumunj (Moldavac) Manuilski, a za Veliku Britaniju univerzalni Bugar Vasil Kolarov... No, tu je zabilježen i interesantan zaključak-naputak: *„V Yugoslaviyu – imet' v vidu N. Mil'yutina, no dlya okonchatel'nogo resheniya voprosa Kolarov dolzhen pogovorit' s Radovanovichem. V nachale yanvarya 1923 g. vopros o rabote Mil'yutina na Balkanakh byl reshen okochatel'no, tuda zhe byl napravlen Abramovich.“*[142]

„U Jugoslaviji – imati u vidu J. Miljutina[143]. Do okončanja spora – Kolarov mora razgovarati sa sekretarom Radovanovićem. Do početka januara 1923. pitanje angažmana Miljutina na Balkanu bilo je razriješeno, a dotle se ondje već nalazio Abramovič.“ Dakle, s jugo-kompartijom nešto nije u redu.

---

[142] *Točan prijevod: „U Jugoslaviji – imati u vidu N. Miljutina, no radi konačnog rješenja pitanja Kolarov mora razgovarati s Radovanovićem. Početkom siječnja 1923. g. pitanje o radu Miljutina na Balkanu bilo je konačno riješeno, tamo je već bio poslan Abramovič.“ (VestaHR)*

[143] Vladimir Pavlovič Miljutin (1884. – 1937.). Član VSKP (b) od 1910. (do tada je pripadao menjševicima (Ruskoj socijal-demokratskoj radničkoj partiji), izabran u CK sovjetske kompartije na njenom 13. kongresu (1924.) i potvrđivan sve do 16. kongresa 1930. Dok Staljin nije stvar čvrsto uzeo u ruke, kongresi su se održavali skoro svake godine!

KPJ je *de facto* suspendirana i nalazi se pod prinudnom upravom. Markovićev podsekretar, Ljuba Radovanović, razgovarao je s Vasilom Kolarovim, koji na IV. kongresu postaje generalni sekretar Ispolkoma Kominterne (IKKI). Odgovornim za Balkan Kolarov imenuje Vladimira Pavloviča – Miljutina (1884. – 1937.). Ukrajinac iz Kurske gubernije, on je diplomirani pravnik s petrogradske univerze, narodni komesar (narkom, ministar) za poljoprivredu u prvoj Lenjinovoj vladi. Od 1922. do 1924. bio je predstavnik Kominterne za Austriju i Balkan, a poslije se vratio u ekonomske resore (Gosplan, uprava za plansku ekonomiju).

Oko čega se vrti spor notiran u zaključcima IKKI-ja? Vidi se to iz „Brošure o stavu Komunističke internacionale prema sporu oko KPJ“ (koja je izdana i na srpsko-hrvatskom 1925. godine). Tu drug Staljin kaže da „drug Simić nije sam sasvim načisto sa boljševičkim tretiranjem nacionalnog pitanja. Boljševici nisu nikada dijelili nacionalno pitanje od općeg problema revolucije, ni do Oktobra, ni poslije Oktobra.“

Tretiranje nacionalnog pitanja u historiji ruskog marksizma po Staljinu je imalo dva stadija: do-oktobarski i oktobarski.

> „U prvom se stadiju nacionalno pitanje smatralo kao deo opšteg pitanja buržoasko-demokratske revolucije, to jest kao deo pitanja diktature proletarijata i seljaštva. U drugom stadiju, kada se nacionalno pitanje rešilo i pretvorilo u pitanje o kolonijama, kada se nacionalno pitanje, iz pitanja unutarnje-državnog pretvorilo u svetsko pitanje, nacionalno pitanje smatralo se već kao deo opšteg pitanja proleterske revolucije, kao deo pitanja diktature proletarijata. U oba slučaja metod je bio, kao što vidite, i revolucionaran. Ja mislim da sa svim tim drug Simić još nije potpuno načisto. Otuda i njegov pokušaj da svede nacionalno pitanje na ustavni teren, tj. da ga tretira kao pitanje reforme. Iz te njegove pogreške proističe i njegova druga pogreška, koja se sastoji u tome da on neće da razmatra nacionalno pitanje kao pitanje u suštini seljačko. Ne kao agrarno, nego kao seljačko, jer to su dve različite stvari. Sasvim je tačno da se nacionalno pitanje ne sme izjednačiti sa seljačkim, jer osim pitanja seljačkog, nacionalno pitanje sadrži u sebi još i pitanja nacionalne kulture, nacionalne državnosti itd. Ali nesumnjivo je to da osnovu nacionalnog pitanja, njegovu unutarnju suštinu, ipak čini pitanje seljačko. Time se upravo i objašnjava da je seljaštvo osnovna armija nacionalnog pokreta, da bez seljačke armije ne može biti i nema moćnog nacionalnog pokreta. To se upravo ima pred očima kad se govori da je nacionalno pitanje u suštini pitanje seljačko. (...) to neshvatanje i ta nedovoljna ocena su velika opasnost, jer u praksi to znači nedovoljnu ocenu unutarnje potencijalne sile koja se krije u nacional-oslobodilačkom pokretu, recimo Hrvata – ocenu, koja je puna veoma teških posledica po celu jugoslovensku Kompartiju.“[144]

Iz Staljinove ocjene lako je razumjeti sljedeće korake koji su uslijedili: Stjepan Radić pozvan je u Moskvu, gdje je njegov HRSS ušao u Seljačku internacionalu – Krestinternu[145] i

---

[144] O tome vidi Sima Marković: „Tragizam malih naroda: spisi o nacionalnom pitanju“. Staljinova polemika s Markovićem „Simićem“ je na str. 185 – 187.

[145] ***Krestinterna*** *(skraćeno od Seljačka internacionala ili ruski: Krestjanskij internacional) bila je međunarodna organizacija seljačkih partija osnovana 1923. godine u Moskvi, pod okriljem Kominterne. Njezin primarni cilj bio je privući seljačke mase iz cijelog svijeta u „sovjetsku orbitu“ te okupiti seljačke stranke i pokrete koji su se suprotstavljali kapitalizmu i zagovarali interese malih poljoprivrednika. (VestaHR)*

time dobio mogućnost da izgradi pravu masovnu partiju i priskrbi joj međunarodnu vidljivost. HSS je u tom smislu moskovska kreacija.

Staljinovo je rješenje, naime, dvojako – uz seljačku mobilizaciju na terenu ide ćelijski organizirana ilegalna kompartija u glavnim industrijskim središtima. Do 1928. nosioci takvog projekta u Hrvatskoj bit će Stjepan Radić i Ante Ciliga. U Beč, pak, 1924. upućuju svog superagenta Bazarova[146] kao ilegalnog rezidenta zaduženog za Jugoslaviju (ostat će na toj dužnosti do 1928. i prijelomne Osme konferencije).

Svog najboljeg terenskog revolucionarnog „podvižnika"[147] Moskva šalje da omasovi KPJ u Hrvata – to je Ante Ciliga, koji je sudjelovao u mađarskoj revoluciji 1919. i u pobuni „zelenokaderaša" u Varaždinu. Onda je 1921. digao protutalijansku antifašističku proštinsku bunu i osnivao „Labinsku republiku", jedno i drugo u okolici svog rodnog istarskog sela Šegotići, općina Marčana, blizu Pule. Revolucionirani Hrvati iz njegova kraja rade u golemom pulskom lučkom arsenalu, jadranskom Kronštatu, ako nisu rudari u labinskom rudniku mrkog ugljena, gdje ih je u doba rata bilo zaposleno oko deset tisuća. Kad su taj ustanak ugušili crnokošuljaši, Ciliga je izbjegao u Zagreb i tu 1924. doktorirao s tezom „O socijalno-filozofskom aktivizmu Rudolfa Goldscheida – Kritika i obrana marksizma na području filozofije". Osnovao je jugoslavenske komunističke novine „Borba"; a 1924. i 1925. od lokalne mjesne organizacije napravio najborbeniju komunističku grupu, potpuno osposobljenu za ilegalni rad. Tada je imenovan sekretarom Oblasnog komiteta KPJ za Hrvatsku i Slavoniju[148].

No, koncepcije su jedno, a stvarnost na terenu drugo – u Kominterni i sredinom dvadesetih godina raste nervoza jer je očito da se lijevi val prelomio i da predstoji protuudar reakcije.

Sovjetska vojska pod Tuhačevskim potučena je još 1920. u Poljskoj, ugušena je revolucija u Mađarskoj i Bavarskoj, a Mussolini je čvrsto zasjeo na vlast. Zbog provala i sve jače represije komunista u evropskim zemljama, još na IV. kongresu KI 1923. zadano je osnivanje „Stalne

---

[146] Boris Jakovljevič Bazarov, pravo ime B. J. Špak (1893. – 1939.). Godine 1921. prelazi na rad u OGPU, do 1924. radi na ilegalnoj agenturi za Balkan (Bugarska i Jugoslavija), a zatim do 1927. u političkom predstavništvu u Beču. Od 1927. šef balkanskog sektora INO OGPU, sljedeće godine putuje za Berlin, gdje ostaje do 1933., organizator nelegalnih skupina. Šef rezidenture u SAD (1935. – 1938.). Uhapšen kao špijun 3. jula, kad i Gorkić, te strijeljan u februaru 1939.

[147] ***Podvižnik*** *je osoba, najčešće u pravoslavnom kontekstu, koja ustraje na duhovnom uzdizanju kroz post, molitvu, pokajanje i čišćenje. On svjesno bira asketski život, odričući se uživanja kako bi postigao duhovno savršenstvo. Riječ dolazi iz ruskog podvížnik, što znači* ***isposnik****. (VestaHR)*

[148] Ante Ciliga (1828. – 1992.) odlazi 1925. u Beč kao predstavnik KPJ u Balkanskom birou, a zatim u Sovjetski Savez. Simpatizer „lijeve opozicije", blizak grupi Trockoga, predavao je na KUNMZ-u i Komunističkom univerzitetu u Lenjingradu, gdje je uhićen 1930. te prognan na četiri godine u Sibir, u kamp za preodgajanje kadrova, na samom početku stvaranja GULaga (Glavnoje upravlenije ispraviteljno-trudovyh lagerej i koloniyam / *Glavna uprava za popravno-radne logore i kolonije*, osnovano 25. aprila 1930.), kad to još nije bila staljinska genocidna mašinerija. Protjeran iz SSSR-a, odlazi u Francusku i u Parizu ostaje do njemačke invazije. Prethodno je 1938. objavio knjigu s prvim autentičnim prikazom unutrašnjeg ustrojstva sovjetskog represivnog sustava „U zemlji velike laži" („Au pays du grand mensonge"). Vraća se u Jugoslaviju gdje ga ustaške vlasti uhićuju pa poslije istražnog zatvora dospijeva u Jasenovac, gdje je ostao do 1943. Zatim postaje politički komentator za SSSR u endehaškom dnevniku „Hrvatski narod". Odlazi 1944. u Rim i poslije rata živi u Italiji i Francuskoj. Radio je za emigrantske novine, koncem osamdesetih dao intervju magazinu „Start" a onda se, potkraj života, vratio u Zagreb, gdje je umro nakon godinu dana.

ilegalne komisije“, formalno dio Orgsekretarijata IK[149] Njen je zadatak iznalaženje mogućnosti nastavka konspirativnog djelovanja KP u Italiji, Austriji, Jugoslaviji i Litvi, kao i provjera i obuka kadrova (tajnost, držanje na policiji itd.). Komisija je 1925. izdala brošuru „Pravila o konspiraciji“, obavezno štivo za svakog perspektivnog partijskog rukovodioca.

Pučistička taktika organizacije u Austriji, zadnjeg mjesta gdje se je još moglo legalno djelovati, osuđena je, a OMS se posebno aktivirao u Bugarskoj nakon dolaska na vlast fašiste Aleksandra Cankova 1923. (koji je srušio vladu Stambolijskog zahvaljujući neutralnosti komunista koje je zatim stao nesmiljeno progoniti pošto je uveo opsadno stanje). U aprilu 1923. šef OMS potpisuje dogovor o prisnoj suradnji s P. Mitrofanovom, načelnikom feldjegerskog korpusa GPU, paravojne formacije zadužene za prijenos dokumenata, ustrojene još 1796. u carskoj Rusiji (taj ruski „Pony Express“ opisao je Jules Verne u romanu „Michael Strogoff – Carev glasnik“).

Od toga časa, korespondencija OMS ide preko kanala GPU, što znači da je to moment kad sovjetska (vojna) tajna služba preuzima aparat Kominterne. GPU stječe potpunu sliku dislokacije svih centara OMS-a u SSSR-u i u inozemstvu (zagranični centri), preko kojih idu sve partijske veze i komunikacije. Inozemnim odjelom GPU rukovodio je tada Mihail Abramovič Trillisser – Moskvin[150].

Na V. kongresu Kominterne (jul 1924.) među članovima IKKI-ja imamo od Jugoslavena Voju Vujovića, dok jugoslavenske komuniste u zemlji predstavljaju B. Bošković (pseudonim

---

[149] Na njenom čelu nalaze se, uz Pjatnickog, još i Mikhail Trillisser, Emilien Yaroslavsky i Edward Prukhnyak kao sekretar kojeg će uskoro zamijeniti Litvanac Vikenti Mitskevich-Kapsukas.

[150] Mikhail Abramovich Trilisser (1883. – 1940.) vodi Inozemni odjel od 1921. kad se još nalazio u sklopu Čeke (Črezvičajnaja komisija, Izvanredne komisija E. E. Deržinskoga). Iduće godine Čeka je postala Glavnoje političeskoje upravljenije (GPU) odnosno Objedinjenoje GPU (OGPU) te, naposlijetku, 1934. NKVD (Narodnij komisarijat vnutrenih del). Riječ je o ministarstvu unutarnjih poslova, koje, međutim, ima i odjel za inozemne operacije. Posebna mu je dužnost – regrutacija agenata za likvidacije i otmice u inozemstvu. Taj odjel za inozemstvo OGPU – NKVD progresivno apsorbira OMS nakon VII. kongresa KI 1935., kad započinje pad Pjatnickoga. Na kraju Dimitrov i Manuilski (koji je naslijedio Pjatnickog) u oktobru 1937. šalju pismo Politbirou sovjetske partije upozoravajući da je OMS postao – stjecište stranih špijuna i narodnih neprijatelja i represivni organi NKVD-a pristupaju potpunoj likvidaciji OMS-a i njegovih ljudi. Čistke će pogotovu pogoditi jugoslavensku kompartiju (Vladimir Ćopić, Blagoje Parović, Filip Filipović, braća Vujović i ostali) jer je bila posebno angažirana u OMS-u.

ČEKA *(ruski akronim od Črezvyčajnye komissii po bor'be s kontrrevoljuciej i sabotažem), Izvanredna povjerenstva za borbu s kontrarevolucijom i sabotažom, osnovana u prosincu 1917. kao politička policija boljševika u građanskom ratu i stranoj intervenciji te kao obavještajna služba, kojoj je zadaća bila otkrivati i kažnjavati sve kontrarevolucionarne pojave, sabotaže, špekulacije i zloporabe položaja. Na čelu joj je od 1917. bio poljski plemić, bivši socijaldemokrat Feliks Edmundovič Dzeržinski (Feliks Dzierżyński). Od 1918. tijela ČEKE postojala su u pokrajinama, vojsci, željeznicama, a njezini su predstavnici imali pravo na licu mjesta pogubiti špijune i sabotere. Ukinuta je 1922. (VestaHR)*

GPU *(akronim od rus. Gosudarstvennoe političeskoe upravlenie / Državna politička uprava), organ sovjetske državne sigurnosti sa širokim ovlastima, nastao 1922. iz ČEKA-e; od 1934. njegove funkcije prelaze na narodni komesarijat (NKVD), glavni organ državnog terora. (VestaHR)*

NKVD *(ruski akronim od Narodnyj komissariat vnutrennih del / Narodni komesarijat unutrašnjih poslova) (VestaHR)*

Filipa Filipovića[151]) i Triša Kaclerović. Iduće, 1925., Sima Marković imao je prve sukobe sa Staljinom.

Novi prezidijum IKKI izabran je 17. marta 1926. Predsjednik je Zinovjev, a sovjetski članovi Buharin, Staljin i Manuilski (za Ukrajinu). Od Jugoslavena tu je opet Bošković (Filip Filipović).

U martu 1926. formirano je 11 nacionalnih sekretarijata Kominterne. Sekretarijat „za Bugarsku, Jugoslaviju, Rumunjsku, Albaniju i Grčku“ vodi Čeh Bohumil Šmeral, a članovi su mu Georgi Dimitrov, Filip Filipović, O. Pjatnicki i „Ercoli", Ercole Ercoli, dakle Palmiro Togliatti. Jula 1927. „nacionalni sekretarijati“ postaju „lendersekretarijati“, „zemaljski sekretarijati“ a Balkanski sad obuhvaća i Tursku. Tu i dalje šefuje robustni Šmeral. Vasil Kolarov ujedno predstavlja KP Bugarske i balkanske zemlje (Balkanlander). Balkanski je sekretarijat zapravo sekcija za neprijateljske države koje treba destabilizirati, uključujući Tursku.

Sve je spremno za prijelomni VI. kongres Kominterne (jul – septembar 1928.), gdje počinje ozbiljna staljinizacija. Broj landsekretarijata bit će administrativno reducirani sa 11 na osam, a Balkanski će dobiti nešto manji djelokrug (Bugarska, Jugoslavija, Rumunjska, Grčka, Albanija, Cipar). Šef je opet Šmeral, a zamjenik Bugar Mihajlov, te članovi Kolarov, L. Purman, Bela Kun i za KP Italije – Serrat (pravo ime: Angelo Tasca). U svim balkanskim sekretarijatima do raspuštanja Kominterne nalazio se barem po jedan Talijan (bili su to npr. Gennari, Tasca, Togliatti). Balkan je, naime, zona transfera utjecaja na talijanske komuniste, bez obzira na to dolaze li instrukcije iz Moskve, Ljubljane ili Beograda.

Šarena ekipa Balkanskog zemaljskog sekretarijata zapravo seminarski uvježbava tehnike pretvaranja manjih sukoba u građanski rat, što je osnovna pretpostavka za komunistički prevrat.

Struktura Kominterne za 1928. posve nam jasno pokazuje da „drug Milković“; odnosno Sakun, jako visoko kotira. On nije „delegat iz Moskve“, kako govore neupućeni sudionici zagrebačke Osme konferencije, nego čovjek koji je u samom Prezidijumu Kominterne, najvišem tijelu IKKI, zadužen za Balkan! Kao i Kolarov, s tim što je Bugarin tu praktično nadležan za južni Balkan. Osim toga, pozicioniran je u centrali, dok Milković neposredno drži teren, pa je on i organizirao Osmu u konferenciju zagrebačkih komunista! To znači da je kadrovirao, potvrdio Tita i naputio ga da piše pismo Kominterni, objasnivši mu tko je tu desno, a tko lijevo, a što je ispravna, „proleterska“, staljinistička linija. Na idućoj, nižoj stepenici, u polit-sekretarijatu IKKI, većinom su Rusi, te neki reprezentativni zapadnjaci, ukupno samo 14 članova i kandidata, među kojima nema nijednoga Bugara i uopće nikoga s ovih strana. Tek na još nižoj razini, u Kontrolnoj komisiji KI, gdje je društvo šareno, nalazi se Čižinski, zadužen za KPJ. Četvrtu stepenicu zauzima kvorum predstavnika svake partije, a Jugoslaviju tu zastupa – Đuro Đaković. Hijerarhija, dakle, ide ovako: Sakun – Gorkić – Đ. Đaković. Dakle, očito je „Georgijević“ (a zapanjuje da Vraneš tako naziva Josipa Broza još 1974.!) ima direktnu vezu sa riđim predstavnikom Kominterne, čovjekom koji je u Moskvi predstavljao KPJ u najvišem

[151] Filip Filipović (1878. – 1938.) pravi veteran, koji se u revolucionarni pokret uključio još 1899. U Petrogradu je bio sudionik revolucije 1905. godine! Jedan je od osnivača i prvi sekretar KPJ, godine 1924. postaje član IKKI-ja i najviše vremena provodi u inozemstvu.

forumu Kominterne. Zanimljivo je da taj čovjek – Sakun – u našoj historiografiji uopće ne postoji!

Naravno, Sakun „Milković“ organizirao je i druge skupove (npr. u Beogradu) prilikom svoje turneje (1927. – početak 1928.), no samo mu se u Zagrebu boljševička organizacija doimala čvrstom. Tito započinje svoju „antifrakcijsku agitaciju“ protiv rukovodstva KPJ već u martu 1927. On je odabran – beogradsko rukovodstvo Sime Markovića sačinjavaju građanski intelektualci (Sima je prvi doktor matematičkih znanosti u Srbiji, a doktorat je stekao u Berlinu na njemačkoj stipendiji!), dok Tito nema takav nepoželjan background[152]. Umjesto iz kompromisa građanske politike, on svoju snagu crpi iz organiziranja volatilne mase radnog naroda sklonog prevratu.

Po Ciligi, koji bi u sve to trebao biti izravno upućen, ali je kao trockist, zainteresirana strana u idejnom sukobu, nepouzdan svjedok, sve je počelo na III. nacionalnom kongresu KPJ, kojega saziva Izvršni komitet Kominterne (IKKI) u nakani da se potakne prevladavanje frakcionaštva u partiji, koje pogoršava nesmiljena represija nad komunistima u Jugoslaviji. Kongres je održan od 17. do 22. maja 1926. u Beču, a birokratizirana Kominterna, konstatira rezignirano Ciliga, povjerila je vodstvo KPJ desnom krilu partije, kojega predvodi Sima Marković, ojačan dvojicom sindikalnih vođa – Đurom Salajem i Jakobom Žorgom.

To je Buharinova linija – Buharin stavlja naglasak na sindikalnu borbu i zanemaruje nacionalno pitanje, objašnjava Ciliga. A Sima Marković za nj je glasnogovornik srpskog nacionalističkog pokreta u KPJ. U sljedeće dvije godine, Ciliga i drugi pripadnici lijeve struje, koji su tražili da se u redovima jugoslavenske partije prevlada hrvatsko-srpski spor i svi ostali nacionalni sukobi u Jugoslaviji, pretrpjeli su politički poraz[153].

Po Ciligi, koji o tome raportira iz druge ruke, jer je od 1926. u Moskvi, desna struja diskreditirala se u organizaciji svojom neaktivnošću pa CK KPJ u jesen 1927. odlučuje ukloniti političkog sekretara Simu Markovića, te formira novo vodstvo. Položaj sekretara Politbiroa tada je zauzeo Đuro Cvijić, vođa „povijesnog lijevog krila“ KPJ, što se od 1921. bori protiv mlakog Markovićeva reformizma (zapravo – austro-marksizma[154]). Ali, objašnjava Ciliga, nepopravljivi svjetski revolucionar iz Šegotića, ljevičari su u borbu za vlast u partiji prišli iz „ograničene jugoslavenske perspektive, bez koordinacije s drugim ljevičarskim skupinama

---

[152] ***Bacground*** *(eng.) ovdje predstavlja nečije podrijetlo, životno ili radno iskustvo, obrazovanje ili socijalni status. (VestaHR).*

[153] Ciliga Ante, *Come Tito si impadronì del Partito comunista jugoslavo*, Corrispondenza socialista, 7 (1961) str. 393 – 399. Ciliga je trideset godina kasnije te teze u još manje jasnoj formi ponovio, kao da i sam više nije u njih vjerovao: Tihomir Dujmović, *Razgovori s dr. Antom Ciligom*, Zagreb: Azur Journal, 1991.

[154] ***Austro-marksizam****, naziv za teoriju i s njome povezanu političku praksu austrijskih socijaldemokrata koja se, kao varijanta marksizma, javila potkraj XIX. st., a došla je do punog izražaja u godinama između dvaju svjetskih ratova. Nacionalno pitanje bilo je jedno od prvih na koje je morala odgovoriti austrijska socijaldemokracija. Suočena s nacionalnom borbom narodâ Austro-Ugarske, Socijaldemokratska stranka ponudila je kompromis putem kulturno-nacionalne autonomije (Brnski program, 1899). Tijekom I. svjetskog rata mnogi austro-marksisti promijenili su stavove i prihvatili potrebu da se Austro-Ugarska preobrazi u federativnu državu. Austro-marksisti su prvi među socijaldemokratima držali kako je moguć miran prijelaz iz kapitalizma u socijalizam putem tzv. postupne socijalizacije, tj. korištenjem institucija građanske demokracije, ali se nisu odricali ni „diktature proletarijata“. (VestaHR)*

unutar nacionalnih komunističkih partija u inozemstvu.“ Nisu se, dakle, priključili ostalim trockistima, raspršenim po međunarodnim krugovima komunističkog pokreta...

Zagrebačka organizacija KPJ, bastion lijevog krila, prihvatila je Cvijića bez prethodnog dogovora s Moskvom. Buharin i buharinovci, desna struja uz koju se svrstao Manuilski, nakanila je stoga raspustiti cijeli Politbiro CK KPJ. Glavni akter te operacije bit će, tvrdi Ciliga, Milan Gorkić. Zamisao je bila ovakva: u Jugoslaviju treba poslati nekoliko odabranih ljudi koji će pridobiti nekoliko partijskih komiteta da zahtijevaju intervenciju Kominterne, kako bi se potkopao autoritet lijevog centra i njegova vođe Đure Cvijića i onda „spontano“, „demokratski“ instaliralo novo rukovodstvo po volji Moskve.

Prvi kominternovski izaslanici s posebnom misijom bili su, objašnjava Ciliga, Đuro Đaković, sekretar sindikata metalaca, koji je cijelu tu akciju vodio, te Matija Brezović, imenovan sekretarom PK KPJ, ali kasnije isključen kao špijun jugoslavenske policije. Kontakti između Đakovića u Zagrebu i Gorkića te Buharina u Moskvi, održavaju se preko Jovana Mališića – Martinovića, koji je u tu svrhu poslan iz Beča. U ovom komplotu, navodi Ciliga, iskorišten je još jedan mladi član KPJ. Njegovo ime je – Josip Broz, to je budući maršal Tito. Đaković ga je pronašao da bi zatim odigrao nevjerojatno važnu ulogu u provedbi planova Buharina i Gorkića. Implementacija sheme realizirana je za samo nekoliko mjeseci. „Kao orgsekretar[155] Zagrebačkog komiteta KPJ, Tito je vodio tešku političku borbu protiv ljevičarske većine Zagrebačkog komiteta KPJ, koje se pokušalo oduprijeti tom manevru Moskve. Borba je kulminirala na Osmoj konferenciji zagrebačke KPJ u noći 26. februara 1928. Na ovoj konferenciji, Tito je predstavio izvješće u kojem je osudio političkog tajnika, Dušana Grkovića, za frakcionaštvo koje ometa rad stranke među masama. Titova demagogija[156] je djelovala na većinu delegata koji su prihvatili njegovo manjinsko izvješće i zatim izabrala Tita za novog sekretara. Za Tita to je bio prvi uspjeh u usponu prema vrhu jugoslavenske partije.“

Iz Sovjetskog Saveza, gdje se kreće samo u kominternovskim krugovima u kojima se bez kraja i konca intrigira i sve pokušava rastumačiti kroz ideološke prijepore, Ciliga ne razumije u potpunosti stanje na terenu, gdje ingerencije partijskih foruma preuzimaju obavještajci pod krinkom političkih instruktora. Naravno da se Buharin i Gorkić nisu morali poslužiti Đakovićem

---

[155] ***Organizacioni sekretar.*** *Dužnosti organizacionog sekretara u komunističkoj partiji uključivale su upravljanje cjelokupnim unutarnjim ustrojem stranke. Kao ključna operativna uloga (često uz političkog sekretara), organizacioni sekretar je bio zadužen za:*

- *Članstvo i kadrovsku politiku: Evidentiranje članova, prijem novih članova, provjeru njihove ideološke podobnosti i raspodjelu partijskih zadataka.*
- *Izgradnju partijske strukture: Osnivanje novih partijskih ćelija, nadzor rada nižih stranačkih tijela i koordinaciju organizacija na terenu.*
- *Provedbu direktiva: Osiguravanje da se odluke i političke smjernice vrha partije striktno provode unutar baze.*
- *Konspirativni rad: U uvjetima ilegalnog djelovanja, upravljanje mrežom tajnih kanala, zaštita identiteta članova i osiguravanje ilegalnih tiskara.*
- *Financije i administraciju: Prikupljanje članarina, financiranje stranačkih aktivnosti i upravljanje arhivom te internom partijskom komunikacijom. (VestaHR)*

[156] ***Demagogija*** *je politička metoda obmanjivanja javnosti lažnim obećanjima, neostvarivim programima i emotivnim govorom (strah, mržnja, lažna nada) kako bi se stekla ili zadržala vlast. To je „podilaženje puku“ (grč.* ***dēmagōgía****) radi manipulacije masama, često koristeći poluistine i spektakularne optužbe. (VestaHR)*

da bi proveli svoj plan i prenijeli instrukcije, kad je u Zagrebu na konferenciji prisutan sam vrhovni autoritet, član Prezidijuma, „crvenokosi Ukrajinac“ Milković – Sakun. Je li on Buharinov ili Staljinov, to je u tom času manje važno, bitno je što nastupa donoseći jasne direktive nove „proleterske“ linije.

Tito je, dakle, u ime zagrebačke organizacije zatražio intervenciju Komunističke internacionale u unutarnje partijske odnose. Poslano je pismo IKKI-ju s izvješćem o situaciji u stranci i nužnosti borbe protiv frakcionaštva u partijskim redovima. U aprilu 1928., IKKI stoga poziva te svoje lojalne kadrove na konzultacije u Moskvu u povodu njihova „otvorena pisma“. Kominterna zatim odlučuje smijeniti frakcionaško vodstvo „lijevog centra“ KPJ i imenovati tročlani privremeni Politbiro s Đurom Đakovićem na čelu. Od Osme konferencije „moskovska“ grupa Đaković – Tito predstavlja se kao anti-frakcionaška, objašnjava Ciliga, iako je i sama bila frakcija koja „iskazuje stalnu tendenciju da se bori u savezu s desnim krilom partije protiv njezine ljevice.“

Iza uobičajenog termina „lijevo krilo“, objašnjava Ciliga, u Jugoslaviji nije ono što se u pojavljuje kao ruska lijeva opozicija. „Čini se da je temeljni politički jaz između lijevog i desnog krila KPJ razlika u pristupu nacionalnom pitanju... Lijevo krilo u ime proleterskog internacionalizma istupa protiv velikosrpskih nacionalističkih tendencija Sime Markovića“. A Đakovićeva „antifrakcionaška“ frakcija, koja je zapravo isklijala iz lijevog krila stranke, zaključuje Ciliga, preuzela je u stvari velikosrpsku orijentaciju desnog krila, i po tome se ona razlikuje od autentične ljevice... Tu se Ante Ciliga u svojim dijalektičkim konstrukcijama već pogubio, pokazujući da ne razumije sasvim prostu stvar: borba se vodi oko vlasti u partiji, licenca za „antifrakcijsku borbu“ isto je što i dozvola da provedeš čistku po svojoj volji, a osim toga, budući da je za te domaće intrige čuo iz druge ruke u Moskvi, a o njima pisao više od dvadeset godina kasnije, Ciligi su promakli i drugi važni protagonisti...

Uz Tita, tada tridesetogodišnjaka, na Osmoj se konferenciji istakao još jedan mlađi zagrebački sindikalac, dvadeset-devetogodišnji Andrija Hebrang. On je član zagrebačkog Mjesnog komiteta KPJ još od 1925. godine, a 1924. kao agitator Crvene pomoći odlazio je u Makedoniju, u Kumanovo. To znači da je preko specijalnog aparata Kominterne kadroviran još puno ranije od Tita. Po nekim svjedočenjima, Hebrang je predsjedao Osmom konferencijom[157] i bio autor i koautor dokumenata koji se tu usvajaju – znači i famoznog „Pisma“ Kominterni. To je prilično uvjerljivo, budući da on od 1926. piše za „Borbu“, dok Tito radi u mlinu i u brodogradilištu. Stoga se Hebrang umjesto Tita našao u skupini od deset delagata, najviših funkcionera Partije, koji putuju u Moskvu da podnesu izvješće o Osmoj konferenciji. Tu je Sima Marković, sekretar CK KPJ, Vicko Jelaska, sekretar PK KPJ za Dalmaciju i Hebrang iz rukovodstva MK Zagreb koji spada pod PK Hrvatske i Slavonije, a zapravo je njegov najveći dio. Svi su uhapšeni u Grazu i deportirani u Jugoslaviju. Hebrang se vukao po kraljevskim zatvorima – puštan je pa opet lišavan slobode da bi mu se sudilo po uvođenju Šesto-januarske diktature 1929. i kao prvooptuženi u procesu dobio je dvanaest godina zatvora, dok je Josip Kraš tu kažnjen s pet.

---

[157] Hebrang, *Politički spisi*, Zagreb, 1993.

U pismu Hebrangu iz 1937. Broz se još potpisuje kao „Georgijević“ 1937., iako je tada osim kominternovskog „Valter“ već koristio i operativni nadimak „T. T“, odnosno „Tito“. „Georgijević“ je možda najznačajniji Titov pseudonim, jer je pod tim kodnim imenom od Moskve dobio – zajedno s Hebrangom – licencu za stvaranje posve nove, redizajnirane, boljševizirane partije.

Imenovan za orgsekretara zagrebačkog Mjesnog komiteta, Tito odmah demonstrira očekivanu agilnost „proleterskog“ boljševičkog operativca.

Josip Broz Tito:

Posle Radićeve smrti mi opet organiziramo demonstracije koje su se pretvorile u sukob, oružani sukob. Prevrtali smo tramvaje i šta ja znam šta sve. Evo, na primer, na Jelačić placu, onom ulicom, kako se zove, gore na potok ide, tu je jedna nova zgrada bila, a naši se ondje ušančili i odande pucali. Žandari i policija pucali su opet od Gajeve ulice. Iza ponoći odem onamo s jednim Martinovićem, koji je došao iz Kominterne[158] *pa se pravio jako hrabar, ali kad su, bogami, žandari na nas dvojicu pripucali, zaždio je vrlo jako. Imal je dugačke noge pa je brže od mene bežao...*

Krvavi događaji! Po noći je Centralni komitet zasjedao, a ja sam na Mirogoju gore kod groblja okupio Mesni komitet. Napravili smo apel na radničku klasu. Sve je bilo dobro politički motivisano, formulisano, i kad sam Đuri Đakoviću poslal da ga vidi, evo kaže, on, za čas ste to napravil, a mi, kaže, već dva dana se tu mučimo pa ništa. Bio je strašno besan. Onda je taj apel bio objavljen. I po noći krenem iz ovoga našeg centra gore na Mirogoju, uzmem automobil, tamo malo niže, na Zvezdi, i kažem šoferu da vozi do Vinogradske. Nisam mu rekao gde je stan. On me vozi, skrene s Jelačić placa na Ilicu, a kod „Corso“ kafane su barikade. Tu su iz „Corsa“ bili izneseni svi stolovi i stolice, napravljene vrlo dobre barikade, s jednim prolazom, gdje stoji grupa detektiva i policija. I sad, ne možeš natrag. Ja sam naoružan. Sedim mirno pozadi, a oni pitaju šofera kuda vi, ko ste vi? On kaže: Ja vozim gospodina na stan, na stari kolodvor; kaže. Detekiv dođe, pogleda, a ja obučen onako dosta elegantno, pogleda me i kaže: Prolazite. Zamislite vi da su me našli naoružanoga!

Odvezao me do Vinogradske, iako je bio rekao da idemo na kolodvor, valjda je nešto nanjušio taj taksi-šofer. Dovede me, dakle, do Vinogradske, ja se lijepo tu skinul i odem pješke gore u Vinogradsku 46 gdje sam stanovao. Kad sam došao u dvorište unutra, ništa mi sumnjivo nije bilo. Iza ugla ja hoću da skrenem da idem nutra, kad najedanput skočiše od pozadi dvojica, zgrabi mi jedan ruke, drugi me uhvati za glavu. Odmah su mi pištolj našli i izvadili ga. Onda mi svezali ruke napred, dosta krvavo. I ajde sada. Doveli me onda u Ilici na jednu malu ispostavu njihovu, tu me nutra pogledali sa svih strana, jer me u mraku nisu dobro vidli. A, kaže to smo lepo sad uspeli, kaže, da vas uvatimo, dugo ste nama prkosili. A ja sam bio često kod njih gost. Kažem im: Jeste. Pa šta nosite ovo oružje? Reko, nosim da se branim. Od koga? Reko: Od vas. Pa vi bi pucali! Reko', da sam imao sekundu mogućnosti ja bih, kažem, pucao. Poslije sam ja to porekao na sudu. Reko',

---

[158] Jovan Mališić-Martinović iz Danilovgrada u Crnoj Gori jedan je od osnivača KPJ 1919. godine, poslije sekretar CK SKJ, a ne „jedan Martinović“. Od 1924. je u Moskvi gdje predaje filozofiju. U njegovoj karakteristici koju je pisao za NKVD, Tito 1937. iskazuje: „Poznajem ga od ljeta 1928. kad je radio u zemlji... Bio je vrlo odvažan, ali je ostavljao dojam da je avanturist. Već je tada pokazivao tendencije da bude vođa. Za vrijeme mojih susreta s njim u Moskvi nije pokazivao nezadovoljstvo vodstvom... Naša partija makla ga je s dužnosti i on radi po liniji VKP(b). Mislimo da ga se može angažirati za teoretski rad u partiji, ali ja sam apsolutno protiv toga da ga se vrati u zemlju. U situaciji u kakvoj mi živimo ne bi ga bilo svrsishodno poslati“. Kominterna ga je doista 1937. poslala u Španjolsku da bi po povratku bio likvidiran u čistkama 1939. Rehabilitiran je 1958.

nije istina, laže policajac, nije istina. A sudija me pitao: Zašto ste nosili pištolj? Reko', znate kako je, da se branim.

Tu su me onda na policiji bili prilično pritegli. Tamo je bio i Božičković sa ženom, koji su vlasnici bili onoga stana u Vinogradskoj. Ispitivali su ih. A ja stojim i slušam. Onda kaže ovaj Rimaj, Rimaj nas je ispitivao, on je bio šef detektiva, kaže njoj – potpišite. Ona krene da potpiše, a ja skočim pa metnem ruku i ne dam, kažem, pročitajte vi to što potpisujete! Kak me ovaj krvavo pogledal! Zgrabio je stolicu, jedna drvena stolica dosta teška je bila, svom težinom me je tom stolicom udario u prsa, pa baš na ćošak, da sam imao sve krvavo, poplavila mi prsa. Udario me jedanput, pa drugi puta još u glavu, šakom, kako li, da sam skoro pao. A drugi detektiv koji je tamo bio brzo je stao kod prozora da slučajno ne skočim kroz prozor – kao da sam lud da skačem kroz prozor! Ja mu kažem onda, pogledao sam ga, ovo ćemo jednog dana da objasnimo.

Oni već znaju koga imaju u rukama. Jeste znali su. I reko im: Jednog dana mi ćemo se objasniti. I kad je naša vojska 1945. ulazila u Zagreb, on se ubio. Jer znao je šta ga čeka. Ali ne bih mu ja ništa. Možda bi dobio i penziju.

Na policiji su točno znali koga imaju u rukama, jer je, kako se čini, sve cinkao sekretar SKOJ-a Matija Brezović, Titov čovjek od povjerenja, koji će nedugo zatim nestati u Moskvi[159].

U svim sjećanjima na ilegalni rad, najzanimljivije je Titovo konzistentno omalovažavanje drugih revolucionara i partijskih kadrova. Đuro Đaković prikazan je kao polupismeni radnik s debelim prstima. Ne može kucati na pisaćoj mašini, a nekmoli sastaviti apel radnicima, dok ga Tito, tada na čelu Mjesnog komiteta, briljantno sastavlja iako je polupismen, a pretpostavljeni drugovi iz Pokrajinskog komiteta danima se uzalud muče. Profesori Sima Marković i Ljuba Radovanović su mlakonje, kvalunkvisti[160] bez pravog revolucionarnog oduševljenja. Njihovo i hrabro držanje u policijskim istragama, pod torturom i u ratu, ne znači ništa. Kamilo Horvatin je tek govornik na demonstracijama koje Tito organizira, a gensek[161] KPJ Mališić-Martinović „neki Martinović“ s dugim nogama na kojima može brže strugnuti...

O svim tim ljudima, te o drugim konkurentima poput Gorkića, Tito je u Moskvi napisao negativne karakteristike koje je uputio OGPU-u. Svi su likvidirani u čistkama, a on je postavljen za „stečajnog upravitelja“ KPJ na zapadno-balkanskom teritoriju. Te strijeljane komuniste Hruščov je rehabilitirao, ali Tito nije – više od deset godina poslije XX. kongresa KPSS, gdje je Staljin raskrinkan, govori o njima kao o smetalima, frakcionašima i nesposobnjakovićima koji

---

[159] Matija Brezović (1897. – 1931.), sekretar CK SKOJ-a 1927. i 1928., zatim sekretar PK KP za Hrvatsku i Slavoniju, član CK KPJ (od avgusta 1928.). CK SKOJ-a optužio ga je kao provokatora. Likvidiran u Moskvi.

[160] ***Kvalunkvizam*** *(tal.* ***qualunque*** *- svaki) je talijanski poslijeratni politički pokret i populistička ideologija osnovana nakon 2. svjetskog rata. Karakterizira ga populizam koji odbacuje ideološke podjele (lijevo – desno) i fokusira se na interes „običnog čovjeka“ (tal. uomo qualunque) i kritika etabliranih političkih stranaka, često s korijenima u bivšem fašističkom okruženju, fokusirajući se na apolitičnost i kritiku države. Danas se izraz kvalunkvist (pristaša pokreta) ponekad koristi za opisivanje populističkih pokreta koji se „ispuhuju“ ili onih koji su reakcionarni. (VestaHR)*

[161] *Generalni sekretar. Generalni sekretar komunističke partije (često i čelnik Centralnog komiteta) djeluje kao vrhovni vođa organizacije. Glavne dužnosti uključuju:*

- *Političko usmjeravanje: Određivanje ključnih ideoloških i strateških smjernica.*
- *Kadrovska politika: Upravljanje imenovanjima na visoke partijske dužnosti.*
- *Nadzor aparata: Koordinacija rada svih stranačkih tijela i organizacija.*
- *Predstavljanje: Zastupanje partije u zemlji i inozemstvu te donošenje konačnih odluka. (VestaHR)*

su mu pravili zapreke dok je praktički sam dizao revoluciju. Tek je sedamdesetih u jednom predavanju u Kumrovcu donekle ekskulpirao Gorkića. No, valja priznati da je zagrebačka organizacija kojoj je on bio na čelu doista pokazala veću borbenost od drugih, a Moskva je, preko Beča, pažljivo pratila događaje u Jugoslaviji. No, to nije bila samo njegova zasluga, ali prethodnici, po prokušanom receptu, izbrisani su iz partijske i opće povijesti.

Komunisti su se koncem dvadesetih upustili u oružane akcije napustivši političke forme otpora i sindikalnih prosvjeda, koje je diktatura onemogućila. U velikoj pravosudnoj akciji listom su pohapšeni, dok je Tito u Zagrebu izveden na senzacionalni „bombaški proces". U zgradi u kojoj je uhićen nađene su, navodno, neke bombe. Na procesu ga je branio dr. Ivo Politeo, a u ovom fundusu sačuvana su sjećanja državnog tužioca na tom procesu.

Ivo Marokini:

Političke borbe bile su velike, mačekovci, radićevci, nacionalizam je cvao. Komunistička partija bila je tu, ali njih nije bilo mnogo. Štampa je bila orijentirana po građanskim strankama, a bilo je i komunističkih glasila, „Organizovani radnik", a s vremena na vrijeme je izlazila „Borba". Ja sam onda služio kod državnog tužioca u Zagrebu i tu sam bio na cenzuri. Tu sam došao u dodir i s nekim komunističkim prvacima, s Kamilom Horvatinom, sa Živkom Cvijićem, Vladimirom Ćopićem, to su sve ljudi danas pokojni, ali bili su mojih godina, i oni su dolazili k meni pitati što bi, kako bi, a ja bih ih uputio, ovo nemojte pisati, ovo možete ovako, ovo drugačije, i tako. Novinari znadu to naredit (kajkavski – napraviti)*.*

Vidimo *modus operandi* stare generacije komunista, partijskih rukovodilaca koji su do uvođenja diktature 1929. odlazili kod državnog tužioca u Zagrebu po pravni savjet kao da im je osobni odvjetnik. Za novi tip staljinske partije takvi ljudi su bezvrijedni, mogu se jedino koristiti u propagandi, nikako u organizacione svrhe, jer izlažu čitavu organizaciju riziku da padne u ruke policiji.

Ovaj proces bio je u godini 1928., a prozvali su ga „bombaški proces" radi dvije ručne granate koje su se našle među „corpora delicti"[162]*, a u stvari nijedan od optuženih u tom procesu nije bio optužen, niti suđen zbog toga da je tim granatama rukovao. Općenito se znalo da su podmetnute, da je policija podmetnula, što je zaista lako moguće.*

Prije procesa ja za Tita nisam čuo. U ono vrijeme, 28. godine, Predsjednik Tito nije bio Tito. On je bio Josip Broz. Nije bio poznat kao Tito, to je novijega datuma došlo. On nije bio optužen, optužnica nije protiv njega nikad dignuta, pismena optužnica. Uhapšen je u momentu kad je pao u zasjedu policije, a prvi optuženi u ovom procesu bio je neki Božičković. Optužen je da je davao skloništе komunistima, da im je svoju sobu iznajmio, a u toj sobi su poslije hapšenja našli dosta štampanog materijala Kominterne. Leci, referati i tako, spremno za raspačavanje, sve u jednoj škatulji, ispod kreveta. I u tom materijalu bile su položene dvije ručne granate. Dvije ručne, vojničke granate, koje su onda ispale kao simbol tog procesa. Štampa ga je, dnevna štampa, vjerojatno da senzaciju poveća, onda nazvala „bombaški proces", a u stvari s tim bombama nije

[162] ***Corpus delicti*** *(lat. „tijelo zločina") označava materijalni dokaz ili skup tragova koji potvrđuju da je kazneno djelo počinjeno. To može biti predmet kojim je djelo izvršeno (npr. nož, pištolj) ili objekt na kojem je djelo počinjeno (npr. ukradena stvar, tijelo žrtve). (VestaHR)*

bilo ništa. Niti je Tito bio inkriminiran za bombe, niti drugi oni optuženici, oni su također oslobođeni po tom pitanju.

Da, da, i Josip Broz kad je bio uhapšen, u času kad je polazio na noćenje tamo, samo to ga je dovelo u vezu s prvooptuženim Božičkovićem. Međutim, Josip Broz s tim materijalima nije imao ništa. Nikakve veze nije imao, nego je, kad je saslušavan u sudnici, kazao one glasovite riječi: „Ja priznajem samo sud moje organizacije, a ne priznajem građanskoga suda". Tu je priznao da pripada jednoj organizaciji, a to je već po Zakonu o zaštiti države bilo kažnjivo. Samo pristajanje uz jednu organizaciju, već je to bilo kažnjivo, je li. On je to lijepo tamo priznao, nije potanko obrazložio, nije spominjao nikakva imena. To mu je svakako otežalo položaj, jer je bilo kažnjivo...

Branio ga je dr. Ivo Politeo. On je rekao da po zakonu o krivičnom postupku u ovakvom slučaju, kad je djelo dokazano, jer imamo priznanje, postoji blagodat neposredne optužnice. Tu je optužnicu državni tužilac morao dići na raspravi, na pretresu. To sam, dakle, ja učinio imajući u vidu da će se time, naravski, skratiti postupak, da neće biti istrage i istražnog zatvora. Što je Josipu Brozu svakako konveniralo i on je pristao. Jerbo, istražni zatvor, pogotovo u zagrebačkom zatvoru, bio je vrlo neugodan. Nehigijenske prostorije su bile. A ako je došao u Lepoglavu ili Mitrovicu tu je već bolja higijena. Komunisti su, kako je poznato, imali svoju posebnu kuhinju, a ustaše posebno svoju. Nisu jedni s drugima harmonizirali, naravski, a ovi zatvorenici općeg tipa, oni su imali svoju posebnu kažnjeničku ishranu. A pošto su komunisti dobivali tu i pakete i ovo i ono, to su oni sami međusobno dijelili u svojoj kuhinji i poboljšavali hranu, je li, što je bilo kudikamo bolje nego jedan istražni zatvor, đe je smještan politički kažnjenik sa svima drugima.

Istražni zatvor je bio nevolja za okrivljenoga. Na zagrebačkom okružnom sudu bio je zatvor pretrpan, pun stjenica. Sve posve nehigijensko, pravi starinski kazamat, posve zaostao, je li, a s druge strane, oni u Lepoglavi su lijepo imali svoju knjižnicu, komunisti su imali svoju menzu i svoju knjižnicu, tamo je drug Moša Pijade prevodio „Das Kapital" od Karla Marxa, tamo su u šetnji oni izmijenili svoje misli, cijeli dan učili i nisu badavađili, a nisu morali raditi...

Na mene je Josip Broz učinio utisak jednog staloženog i hrabrog čovjeka, koji je bio kadar da te riječi izgovori na sudu. On je po svom načinu, po svome ophođenju, po svome držanju, bio čovjek, vidilo se, odgojen i bilo je vrlo dobro i korisno da mu se dozvoli blagodat neposredne optužnice.

Danas nakon 50 godina, skoro 50 godina od toga procesa, toga se sjećam. Jer mi je to bilo neobično. Najčešće bi komunisti rekli – ja nisam u Partiji, nisam komunista, obično je to obrana bila, ali on je rekao, jest, ja sam član Partije, priznajem pravila Partije, a ne sud. To je bilo nešto neobičnoga, zato sam ja to zapamtio. Po naprijed određenom turnusu, kad je na tom procesu došao na mene red, ja sam od strane državnog tužilaštva određen da zastupam optužbu po službenoj dužnosti, kao državni tužilac. Tako sam dospio na taj proces. Dakle po nekom turnusu. Slučajno je bilo sve to skupa. I ovo kako sam ja određen i to da je Tito uhapšen na ovakav, način, pavši u zasjedu policije. Proces je sam po sebi, kako ga je vodio predsjednik suda Svetozar Tomić, vođen u jednoj smirenoj atmosferi, bez suvišnih zaoštravanja, do kakvih je dolazilo u nekim takvim slučajevima.

Štampa je procesu dala velik publicitet, nazvavši ga „bombaškim procesom", što se odnosilo na glasoviti „bombaški proces" u Crnoj Gori Đorđu Nastiću 1908. godine[163]*. Uzvitlao je veliku*

[163] Đorđe Nastić (1884. - 1919.), Srbin iz Mostara, bio je aktivni član nacionalnih srpskih organizacija u Sarajevu, da bi potom otišao u Beograd, gdje se povezao sa tada brojnim i nacionalnim, revolucionarnim i zavjereničkim organizacijama koje su djelovale u Srbiji van nje s ciljem srpskog ujedinjenja. Knjiga „Finale" Đorđa Nastića,

prašinu u Austro-ugarskoj monarhiji i doprinio da se ona počela rušiti. Onaj prvo-kotorski proces Đorđa Nastića, s bombama koje su imale biti prebačene iz Crne Gore u Austriju, je li, pa onda i upotrijebljene, taj je proces ondje pao pa se sad ovdje, dakle, 20 godina nakon toga, sugeriralo da je to takav zagrebački montirani „bombaški proces". To je radi senzacije bilo. Novinarska posla! A inače same te granate, te bombice, nisu bile nigdje postavljene, nego su samo ležale ondje u toj škatulji s lecima i propagandnim materijalom.

Odluka suda o krivici i kazni donesena je na tajnoj sjednici, što je po propisu bilo, onda, kao i danas. Znači bez prisustva tužitelja i obrane. Jedan časopis je donio da je državni tužilac dr. Marokini bio vrlo zaslužan za visinu njegove kazne. A to nije istina. To se nije moglo nigdje desiti, je je vijećanje bilo u zatvorenim prostorijama.

Ja mislim da je Tito bio zadovoljan. Pratim sve Titove izjave pa sam prije dvije godine primijetio da je nekim novinarima govorio o tom procesu i rekao da je bio tako kažnjen jer je suđen prije 1929. godine, prije diktature. Da sam poslije toga došao na sud, rekao je, ne bi mi falilo 20 godina. A ovako sam, kaže, prošao s pet. Jer, diktatura, kad je bila oglašena – 6. januara 1929., onda se, naravski, taj Zakon o zaštiti države puno strože primjenjivao. Ovako, gledajte, tamo je član 3. Zakona o zaštiti države inkriminirao već i članstvo u organizaciji. Prvi član je određivao da se onaj koji gleda da nasilnim putem izmijeni državni poredak kazni sa 20 godina, a treći da ako je član takve organizacije, dobiva najviše pet godina. Maksimum je dobio, ali po trećem paragrafu, i mislim da je bio zadovoljan, no ne mogu vam to točno reći.

Sad, da je on izjavio da nije pripadnik, možda bi bio i oslobođen. Zbog pomanjkanja dokaza. Ali, dokaz je bio indicijski jer je išao baš u tu sobu, đe je taj materijal bio, da prenoći. Imao je preko ruke ogrtač, i u tom ogrtaču bio je u džepu revolver, ali ga nije upotrijebio. Ja sada iz ove perspektive ne bih znao reći kako bi sud reagirao da se Josip Broz drugačije branio. Da nije priznao djelo, možda, možda bi bio manje kažnjen. Ili uopće ne. Da nije tu izjavu dao, možda ne bi bio

---

koja je objavljena 1908. u Budimpešti (prvo izdanje), a zatim iste godine u Zagrebu, je najcjelovitije svjedočanstvo do danas objavljeno o srpskoj zavjereničkoj organizaciji „Crna ruka". U svom svjedočenju Nastić je optužio kralja Petra Karađorđevića, prestolonasljednika Đorđa i „Slovenski jug" kao glavne podstrekače zavjere protiv kralja Nikole i režima u Crnoj Gori. Nastićevo svjedočenje je izazvalo revolt srpskih oficijelnih krugova i štampe koja je bila pod njenim nadzorom, jer je razotkrivalo zavjereničku politiku koja je u evropskim diplomatskim krugovima izazivala podozrenje još od krvavog Majskog prevrata 1903. Vrhovna centralna uprava, najviši organ „Crne ruke", često se sastajala i raspravljala o planovima da se ubiju bugarski kralj Ferdinand i crnogorski knjaz Nikola, kao glavni protivnici ujedinjenja Srba. Inače, Vrhovna centralna uprava kao najviši organ organizacije sa sjedištem u Beogradu u svom sastavu, pored članova iz Kraljevine Srbije, imala je i po jednog delegata iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Stare Srbije, Makedonije, Hrvatske, Slavonije i Srema, Vojvodine i Primorja. Nastićeva knjiga bila je osnova za optužnicu u sudskom procesu koji su vlasti Austro-Ugarske organizirale u Zagrebu 1909. protiv 53 člana Srpske samostalne stranke. SSS u to doba sa Hrvatskom strankom prava čini Hrvatsko-srpsku koaliciju, većinsku snagu u Hrvatskom saboru. Optuženi su za suradnju sa vlastima Srbije u zavjeri da se Južni Slaveni ujedine u zajedničku državu. Jedan od povoda procesu bio je bijeg u Srbiju austrijskog časnika Milana Pribićevića, mlađeg brata najutjecajnijeg srpskog političara u Hrvatskoj Svetozara Pribićevića, zagovornika integralnog jugoslavenstva. Među optuženima bila su još dva njihova brata, Valerijan i Adam. Sam Svetozar Pribićević nije bio optužen jer je, kao zastupnik u Hrvatskom saboru i u mađarskom parlamentu, uživao imunitet. Mađarski parlament odbio je skinuti imunitet njemu, dr. Srđanu Budisavljeviću (Jovankin stric!) i još jednom optuženom zastupniku. Uhićivanja su počela 18. avgusta, na rođendan cara Franje Josipa I. Istoga dana, vlasti u Beču donijele su odluku o aneksiji Bosne i Hercegovine. Nakon proglašenja aneksije 6. oktobra 1908. zavladala je ozbiljna evropska diplomatska kriza, u kojoj Rusija i Engleska istupaju protiv tog postupka. Prijetio je rat; optuženi su do marta 1909. sjedili u pritvoru i očekivalo se da će, ako rat počne, svi biti obješeni.

osuđen. Drugo je pitanje je li politički bilo zgodnije što je to rekao. Pa makar odsjedio u zatvoru tih par godina. Time je Partija dobila.

Tito je, naslućuje bivši državni tužilac koji ga je optužio na „bombaškom procesu“, iskoristio suđenje i senzacionalni novinski publicitet za vlastitu promociju. Što bi se reklo današnjim rječnikom, „izbrendirao se uz pomoć medija“. Klasični PR. Među vodećim partijskim kadrovima, bez pet godina robije, on bi bio nitko i ništa. Kad se pregleda komunistička top-lista, njegovih pet godina (plus godina i pol za pokretanje jednog štrajka za što je ranije uvjetno osuđen u Ogulinu pa mu je kazna pribrojena) značilo bi plasman u drugu ligu. Za prvu, ležalo se po deset – petnaest, poput Hebranga i Ivana Milutinovića. Šampioni su, pak, prosljeđivani ravno u komunističku Walhallu[164] – policija bi ih likvidirala prilikom insceniranog pokušaja bijega skakanjem kroz prozor na trećem katu... Tito je već u prvoj prilici pokazao fenomenalan talent za upravljanje javnom predodžbom o sebi, što je ključno svojstvo svakog lidera.

[164] ***Valhalla*** *(ili* ***Valhala****, staro-nordijski* ***Valhǫll*** *– „dvorana palih“) u nordijskoj mitologiji je veličanstvena dvorana u Asgardu kojom vlada bog Odin. To je raj za ratnike koji su poginuli herojskom smrću u borbi, gdje ih dovode Valkire kako bi se gostili i vježbali za konačnu bitku, Ragnarök. (VestaHR)*

6.
ROBIJAŠ
Revolucionarni univerziteti

Lepoglava, 1929.

U zatvorima se počela oblikovati nova generacija vođa koji su se više nego za marksističku izobrazbu zanimali za vojnu taktiku revolucije. U Lepoglavi, zagorskom veleučilištu zločina, Tito je upoznao Mošu Pijadea, grbavog beogradskog slikara i kritičara, židovskog intelektualca koji je u Mitrovici prevodio „Kapital“, a sad se pretvarao da Titu pomaže oko održavanja zatvorske električne centrale. Prije Kardelja i Bakarića, Moša će mu biti glavni partijski administrator, teoretičar i ideolog. Čovjek od punog povjerenja, kojega su prethodna dvojica skupa jedva uspjeli zamijeniti. Kao što je to u svojoj knjizi s portretima suvremenika, „Ljudi, ljudi“, rastumačio beogradski političar Dragoljub Jovanović[165], zlosretni Titov partner u narodnoj skupštini Konstituante 1945. godine – Moša je sam pokrivao cijelu jednu stepenicu u hijerarhiji nomenklature, obavljajući za Tita jedan ono što bi u drukčijem poretku obavljali mnogi...

Rodoljub Čolaković opisuje svoj susret s Titom u kaznionici u Mariboru.

Rodoljub Čolaković:

U proljeće 1931. godine dotjerana je u Maribor iz lepoglavske tamnice grupa robijaša. Prebačeni su iz Lepoglave u mariborsku tamnicu, kako se to zvanično govorilo – po kazni. Među tim robijašima bio je i Josip Broz, metalski radnik, poznati sindikalni i partijski funkcioner, osuđen na pet godina teške tamnice.

U to vrijeme mi stari „Mariborčani“ pripremali smo se za štrajk glađu. Glavni naš zahtjev bio je: zajednička soba. Dakle, mi smo tamnovali u samicama, u kojima je robija, neću da kažem dvostruko teža, ali sigurno mnogo teža nego u zajedničkoj sobi. Osim toga, zajednička soba za nas osuđene komuniste značila je mnogo više od proste činjenice da smo zajedno. Mi smo mogli da se organizujemo i da svoju robiju ne odrobijamo brojeći dane, nego radeći, pripremajući se za bitke koje ćemo voditi kada izađemo sa robije. Slučaj je htio da su oni upravo došli u vrijeme kad smo se mi pripremali za drugi štrajk, jer nam je prvi, prošle jeseni, dakle u jesen 1930. godine, propao. Ja sam bio zadužen od drugova da odem na raport upravniku i da mu postavim naše

[165] Dragoljub Jovanović (1895. – 1977.). U Prvom svjetskom ratu prešao je Albaniju, doktorirao na Sorbonne-i i postao profesor Beogradskog fakulteta. Od 1925. godine član Saveza zemljoradnika, jedan od vođa Udružene opozicije i njen poslanik u Skupštini poslije izbora u 1938. godine. Odlučno se suprotstavio ideologiji i pokretu fašizma i nacizma. Imao je odlučujuću ulogu u formiranju i djelovanju Narodnog fronta Jugoslavije. Posebno se angažirao a u pružanju pomoći španjolskim republikancima u borbi protiv Franca i 1938. godine boravio u Španjolskoj. Kad je u zemlji počeo rat protiv okupatora, opredijelio se za suradnju sa partizanskim pokretom. Preživio je krijući se po Beogradu i Srbiji. Poslije oslobođenja, prišao Jedinstvenom narodnooslobodilačkom frontu i postao poslanik u Privremenoj skupštini Demokratske Federativne Jugoslavije, kao oštar opozicionar komunističkom režimu. Uhapšen 1947., osuđen zbog veleizdaje na devet godina teške robije. Izdržao kaznu bez dana pomilovanja, smogavši snage da u tamnici u strašnim uvjetima napiše desetine hiljada stranica svojih političkih uspomena i tzv. medaljona o svojim suvremenicima.

zahtjeve. Očekivao sam da će mi upravnik, kao predstavnik birokratske mašine nešto da otkreše i pošalje me u samicu, ali, začudo, bio je mekan, dostupan razlogu i rekao je da će nas smjestiti u zajedničku sobu. Tako smo se mi junskih dana 1931. godine našli u zajedničkoj sobi. Od starih „Mariborčana", Radomir Vujović, zatim jedan obućar iz Celja, Kocmur[166]*, zaboravio sam mu ime, te radnik krojački iz Bele Krajine, Jakov Butala. Nas četvorica starih robijaša – komunista, a od novih, Lepoglavčana Josip Broz, dr. Salamon Levi*[167]*, Jovan Trajković*[168] *i Stevo Čolović*[169]*. To je za nas bila jedna krupna tekovina – naći se zajedno i sada moći robijati tako kako i mi donekle želimo, a ne samo da gnjijemo u samicama. Čim smo se našli tog dana, ja sam doznao zašto je upravnik bio takav. On je, naime, obilazeći nove zatvorenike, „Lepoglavčane", došao kod Tita. I Tito mu je odmah odlučno kazao a on neće tako robijati kao što su zamišljali gospodin upravnik i uprava, tj. u samici, nego da traži zajedničku sobu.*

Upravnik je vjerovatno osjetio da će biti tu natezanja i gužve, a zahtjevi koje smo mu postavili nisu bili takvi da on to nije mogao kao upravnik na svoju ruku da nam dozvoli. I tako smo se našli u zajedničkoj sobi. I odmah smo se organizovali, stvorili svoju partijsku organizaciju, a sekretar partijske organizacije postao je Josip Broz.

Može vam izgledati čudno, tu na robiji nas osam komunista – partijska organizacija i taj značaj koji ona ima u životu robijaša, međutim mi nismo mogli zamislit drukčije svoj život nego organizovano, kao članovi Partije sa svim onim što članstvo u Partiji iziskuje, osobito u robijaškim uslovima, ali ipak sa obavezama i pravima. Mi smo organizovali svoj rad tako da smo prvo zajednički radili u kružoku na izučavanju političke ekonomije. Svako veče kad bismo se našli svi na okupu, jer od nas su trojica išla na rad, naime Butala, Kocmur i ja, dok je Josip Broz bio određen da radi u zatvorskoj elektrani. Ali, on je počeo tako tamo da sabotira pa ga je upravitelj elektrane prosto najurio s posla kao nesposobnog. Tako je mogao da boravi u zajedničkoj sobi sa ostalom četvoricom, i da u vrijeme dok smo mi radili, može da nešto čita sam za sebe. Osim političke ekonomije, što je bilo obavezno za sve, svaki je od nas, po vlastitom izboru, radio nešto drugo. Neko je učio jezik, neko je prevodio, neko čitao iz neke oblasti koja ga je specijalno zanimala, no svi su o tome polagali račune na partijskom sastanku, koji je održavan svake subote. Tad smo pretresali sve ono što se dogodilo za proteklih osam dana. Pa smo tako, razumije se, referisali

---

[166] Ivan Kocmur (1901. – 1940.)

[167] Dr. Salomon Moni Levi (1896. – 1986.), liječnik, sanitetski general-major JNA. Rođen je 17. februara 1896. godine u Travniku. Za vrijeme studija u Beču aktivno je sudjelovao u radničkom pokretu i 1922. godine postao član Komunističke partije Jugoslavije. Član Mjesnog komiteta KPJ u Zagrebu, rukovodio tehnikom CK KPJ. U doba Šesto-januarske diktature, Državni sud za zaštitu države osudio ga je 1929. na 10 godina robije koju je izdržavao u Sremskoj Mitrovici, Lepoglavi i Mariboru. Za vrijeme boravka u Lepoglavi nalazio se u istoj ćeliji sa Josipom Brozom Titom. Iz zatvora je izašao 1939., sudionik NOB od 1941. Upravnik bolnice u Drvaru. Poslije načelnik Vojnomedicinske akademije.

[168] Jovan Trajković (1907. – 1942.), službenik, sudionik bijega robijaša-komunista iz sremsko-mitrovačkog zatvora avgusta 1941. godine. Član KPJ od 1929. godine. Zbog komunističke aktivnosti, uhapšen je 1929., i osuđen od Državnog suda za zaštitu države na 12 godina robije. Presudom Okružnog suda u Sremskoj Mitrovici kazna mu je povećana za još dvije zbog sudjelovanja u martovskim demonstracijama osuđenika-komunista. Priključio se Fruškogorskom partizanskom odredu, poginuo 1942. u sukobu s ustaškom patrolom.

[169] Stevo Čolović (1910. – 1941.) u KPJ je primljen 1928. Zbog raspačavanja letaka po Beogradu odmah poslije zavođenja monarhističke diktature kralja Aleksandra uhapšen i osuđen na pet godina robije. Kaznu je najprije izdržavao u Sremskoj Mitrovici, a zatim Lepoglavi, gdje su se nalazili Josip Broz Tito, Jovan Trajković i Salomon Levi. Svi zajedno, početkom 1931. godine, prebačeni su u Mariborsku kaznionu, gdje su zatekli Radomira Vujovića i Rodoljuba Čolakovića. Bio je politički komesar Ariljske partizanske čete osnovane 31. jula 1941. (na terenu između Čačka i Užica) sastavljene pretežno od komunista. Poginuo 1941. u borbi s četnicima. Narodnim herojem proglašen 1949.

svaki šta ko individualno radi. Da nam ne priča da se bavi ne znam čime, a zapravo samo misli kad će izić s robije. To mi nismo davali nikom priliku da se tim običnim robijaškim razmišljanjima bavi, nego smo tjerali da se koncentriše na učenje, da to vrijeme ne prođe uzalud i da se ne troši u jalova maštanja o slobodi. Sem toga, svake smo nedjelje poslije podne održavali predavanja. Svaki od nas trebalo je da održi predavanje na temu koju sam odabere.

Bilo je tih predavanja iz političke ekonomije, iz spoljne trgovine, zatim iz ruske revolucije, što je bio obično Broz referent, onda o literaturi... Mi smo na taj način učili da usmeno izlažemo, što je bila velika korist, a sem toga prilika da provjeravamo ono što smo naučili.

Poslije toga bilo je vrijeme, da tako kažem, razonode. Pošto bismo povečerali mi bismo organizovali pjevanje, tj. pjevali bismo. Prvo bismo iscrpili naš takozvani revolucionarni repertoar, sve pjesme revolucionarne koje smo znali na raznim jezicima. On naših pjesama, kojih je bilo mnogo, zatim ruskih, talijanskih, njemačkih, sve bismo to otpjevali, a onda prešli na narodni repertoar. Kako je ko znao i umio, ali to nam je svima godilo. Nije godilo tamničkoj straži, ponekad bismo mi pjevali glasno, pa bi došao stražar koji je bio dežurni, zakucao na ćelijska vrata i rekao: tiše, tiše, zabranjeno je pjevati. Mi kažemo – znamo, i prišao bi neko od nas kao parlamentarac, da s njim pregovara... Pa dobro, znamo, ali malo da ipak zapjevamo, nećemo suviše glasno i tako smo obično na lijep način apsolvirali taj prekršaj, jer je u kaznionici doista zabranjeno pjevati.

Kako sam ja doživio Josipa Broza, kao sekretara partijske organizacije kao robijaškog druga? Ja sam o njemu čuo i ranije, čuo sam za njega prvi put 1928. godine za vrijeme takozvanoga bombaškog procesa. Sjećam se dobro, u Mitrovici smo Moša i ja čitali zagrebačke „Novosti", koje su interesantno pisale o Brozu, sa simpatijama, sa poštovanjem.

On se, kao što je poznato, gordo držao, branio stvar Partije, branio revolucionarni radnički pokret, a ne sebe, držao se izvanredno, čuvena je ona njegova odluka da ne priznaje buržoaski sud. Moša i ja govorili smo da bi, ako već mora na robiju, dobro bilo da dođe među nas.

Međutim on je otjeran u Lepoglavu, gdje se ipak našao s Mošom. Kad sam ga upoznao u Mariboru bilo mu je 39 godina. Bio je mršav, jedno blijedo isposničko lice. Na tom licu isticale su se oči. One su bile čelično-plave boje. Ponekada su nekako sanjarski bludile, a ponekada umjele da sijevaju kao mač.

No, to je, kažem, taj spoljni utisak. Ja sam o njemu polako, robijajući s njim, učeći i radeći u tamničkom komitetu, upoznao prvi put proletera-rukovodioca. Kao mlad čovjek otišao sam na dugogodišnju robiju i ranije sam imao kontakt uglavnom sa srednjoškolcima. U Sarajevu bio je i poneki radnik. U Bijeljini, gdje sam živio, maloj, nerazvijenoj sredini, bilo je stotinjak esnafskih[170] radnika, tj. zanatlija, najviše opančara, obućara, krojača, bilo je par mlinarskih radnika. Priprost, poluobrazovan svijet, nepismen, prilično sirov, bez dovoljno razvijene klasne svijesti. Odjedanput, predamnom je bio jedan proleter drugog kova, čovjek koji je vidio svijeta. Industrijski radnik, koji je bio u Austriji, u Njemačkoj, u Rusiji, radio u našoj zemlji u većini industrijskih gradova, a onda u Zagrebu, koji je bio jedan od najjačih naših partijskih centara. To je bio čovjek prilično

---

[170] *Riječ **esnaf** (tur. **esnaf**, od arap. **asnāf**, mn. od **sunuf** - vrsta, razred) označava zanatsko ili trgovačko udruženje, odnosno skupinu ljudi koji se bave istim poslom ili zanatom. U zapadnoj terminologiji, najbliži ekvivalent za esnaf je ceh.Detaljnije značenje obuhvaća nekoliko važnih segmenata: Osnovno značenje: Udruženje obrtnika i trgovaca osnovano radi zaštite zajedničkih interesa, uspostavljanja standarda kvalitete robe, održavanja stabilnih cijena i međusobne pomoći (npr. potpora bolesnima ili obiteljima preminulih članova). Struktura: Svi obrtnici iste struke u jednom mjestu činili su jedan esnaf, a upravljala su ga izabrana tijela na čelu s majstorima (ustabaša, ćehaja).Prenošeno značenje: Izraz se koristi i u širem smislu za ljude istog zanimanja ili društvenog sloja, odnosno pripadnike određene profesije općenito (npr. „liječnički esnaf", „novinarski esnaf"). (VestaHR)*

obrazovan, on je znao dobro dva svjetska jezika: njemački i ruski. A tu je učio engleski. I kod njega je bilo stalna žeđ, stalna žeđ za novim saznanjima. Učio je uporno i sistematski.

Iako mu je formalno obrazovanje bilo vrlo skromno, Tito je u svojim ranim četrdesetim dostigao solidnu opću (tehničku i političku) kulturu, a znanje jezika mu je proširilo vidike. Rodoljub Čolaković je, pak, tipični lik srpskog socijaliste maksimaliste[171], građanski intelektualac inspiriran francuskim i ruskim političkim misliocima. Tito je do samosvijesti došao preko organiziranog rada u industrijskoj privredi sa solidnim tehničkim i profesionalnim iskustvom koje mu je osiguravalo mobilnost. On je za Čolakovića *„proleter drugog kova, čovjek koji je vidio svijeta. Industrijski radnik, koji je bio u Austriji, u Njemačkoj, u Rusiji, radio u našoj zemlji u većini industrijskih gradova..."* Srpski socijalizam predvode, pak, rafinirani snobovi poput Triše Kaclerovića[172], a radničku bazu čini *„priprost, poluobrazovan svijet, nepismen,*

---

[171] *Izraz **socijalist maksimalista** (ili samo maksimalist) u političkoj i povijesnoj teoriji označava radikalnog ljevičara koji odbija postupne reforme i kompromise s postojećim kapitalističkim sustavom. Njegov je cilj trenutačno i potpuno ostvarenje revolucionarnih ciljeva, poput ukidanja privatnog vlasništva i uspostave besklasnog društva. Pojam je nastao krajem 19. i početkom 20. stoljeća unutar europskih socijalističkih pokreta: Maksimalisti: Radikalna struja koja se zalagala za maksimalni program. Smatrali su da kapitalizam treba srušiti iz temelja nasilnim putem (revolucijom) kako bi se odmah ostvarili svi radnički zahtjevi, bez ikakvih prelaznih faza ili suradnje s buržoaskim strankama. Minimalisti (reformisti): Umjerena struja koja se zalagala za minimalni program. Vjerovali su u postupno poboljšanje položaja radnika kroz parlamentarnu borbu, sindikalno djelovanje i reforme unutar postojećeg sustava. Razlika u odnosu na boljševike i menjševike: Ova je podjela najpoznatija iz Ruske socijaldemokratske radničke partije (RSDRP), koja se 1903. godine rascjepkala na dvije dobro poznate frakcije: Maksimalisti su bili preteča boljševika (predvođenih Lenjinom), koji su zagovarali beskompromisnu i brzu socijalističku revoluciju. Minimalisti su bili preteča menjševika, koji su smatrali da Rusija prvo mora proći kroz fazu kapitalističkog i demokratskog razvoja prije nego što socijalizam postane moguć. U suvremenom političkom rječniku, izraz se danas rijetko rabi u svom izvornom obliku, a češće se koristi opisno za opis političara koji zagovara beskompromisna, radikalna stajališta i odbija politički dijalog. (VestaHR)*

[172] *Trifun „Triša" Kaclerović (Boka, 14. februar 1879 – Beograd 31. mart 1964) je bio novinar, advokat i ljhevičarski političar, jedan od osnivača Srpske socijaldemokratske partije, a kasnije osnivač i Generalni sekretar Komunističke partije Jugoslavije. Bio je urednik „Tipografskog glasnika", „Radničkih novina" i „Radnika". Kaclerović je još u mladosti pristupio socijalističkom pokretu u Kraljevini Srbiji. 23.3.1903. godine oko 5.000 studenata, đaka i radnika, je izašlo na demonstracije protiv apsolutističkog režima srpskog kralja Aleksandra Obrenovića, koje su organizirali studenti socijalisti Dimitrije Tucović i Triša Kaclerović, jer im nije dozvoljeno održavanje ljevičarskog skupa. Skup je završio nasiljem, u Beogradu je u sukobu s policijom poginulo pet, a ranjeno šest ljudi. Uhapšeno je više od 120 demonstranata, protiv 27 podignuta je optužnica, a Tucović i Kaclerović su emigrirali iz zemlje. Kaclerović je jedan od osnivača Srpske socijaldemokratske partije 2.8.1903. godine i Glavnog radničkog saveza. U saradnji sa Dimitrijem Tucovićem radio je na stvaranju socijalističke federacije balkanskih naroda. Za narodnog poslanika je izabran dva puta. 1908, kada je bio jedini poslanik Socijaldemokratske partije u skupštini, i 1912, kada je pored njega, poslanik bio i Dragiša Lapčević. Kaclerović je političke poteze Pašićevih radikala često tumačio kao „naređenje stiglo iz Moskve". 1917. godine sa Dušanom Popovićem je emigrirao iz okupirane Srbije. Kaclerović je bio jedan od osnivača Socijalističke radničke partije (komunista), aprila 1919. i član Centralnog partijskog veća od septembra 1919. godine. Izabran je za narodnog poslanika, na listi KPJ, novembra 1920. godine. Od proljeća 1921. godine nalazio se u rukovodećim partijskim tijelima KPJ. Os avgusta 1921. godine bio je sekretar, tada ilegalne, Komunističke partije Jugoslavije. Bio je član Centralnog odbora, legalne, Nezavisne radničke partije Jugoslavije (1923 – 1924). Delegat na Petom kongresu Kominterne 1924. 1928. godine se demoraliziran povukao iz svake političke aktivnosti. Zahvaljujući tome, jedini je generalni sekretar KPJ koji je preživio Staljinovu Veliku čistku 1930-ih. Umirovljen je 1948. godine kao sudija Vrhovnog suda FNRJ. Umro je 1964. godine u Beogradu. (VestaHR)*

prilično sirov, bez dovoljno razvijene klasne svijesti". Arhaični orijentalni svijet kalfa[173] i esnafa, gdje nikad neće shvatiti marksizam. Elite se tamo lako prilagođavaju svjetskim trendovima mijenjajući literaturu i kafane. Kako radnički pokret mobilizira bazu, razlike akumulirane stoljetnim divergencijama povijesnog i društvenog razvoja zemalja spojenih u Jugoslaviju neminovno izbijaju na površinu.

> *Učio je i čitao stvari neobične za proletera. Nije to bila samo politička literatura, nego psihologija, grčka filozofija, sjećam se dobro da je nekako brzo poslije dolaska u mariborsku tamnicu otišao na raport upravniku da mu iz njegovih stvari koje su ležale u magacinu dadu knjigu „Grčka filozofija". Kad je došao na raport Nikoli Vrabu, ovaj ga dočeko podrugljivo – što će vama, radniku, filozofija, kladivo u ruke, to je za vas, čekić. No ipak mu je morao dati, i onda je on proučavao grčku filozofiju. Bijeljinskim radnicima ja sam kao mlad komunist morao da objašnjavam elementarne stvari iz istorije radničkog pokreta, ono što sam i sam negdje pročitao u novinama ili u nekoj knjizi. Ali, sad sam dobio priliku da učim od radnika, od proletera i o stvarima koje u knjigama nećeš naći.*
>
> *Nedjeljom poslije podne izvođeni smo na šetnju. To je bila posebna šetnja za nas osuđene komuniste. Tad smo mogli da idemo, ne u mrtvoj šetnji, nego dva po dva, a ja sam sam mahom išao s Brozom. Razgovarali smo i tu sam od njega naučio mnogo stvari iz istorije naše Partije, naročito iz perioda kad su se dešavale prelomne stvari, jako značajne za njeno sazrijevanje u pravu proletersku, revolucionarnu Partiju. On mi je govorio o situaciji prije njegova hapšenja. Zagreb, frakcionaška borba na vrhuncu, Partija usljed toga prosto paralizovana, iako borba nije zahvatila široke krugove, nego je vođena mahom u partijskim vrhovima. Rukovodstvo je bilo paralizovano besprincipijelnim frakcionašenjem, nadmudrivanjem, trulom diplomatijom, svim onim što je Partiji onemogućavalo da saobrazno situaciji vodi jednu konkretnu proletersku politiku. Tako sam ja iz njegovog kazivanja nekako osjetio šta je to frakcionaštvo. Nisam ja to mogao da naučim ranije. A onda je izlagao svoju koncepciju Partije, objašnjavao ono što se u istoriji naše Partije nazivalo – zagrebačka linija. To jeste, frakcionaši gore u vrhu, oni su se bavili visokom politikom. Jedan od tih ljevičara znao je, na primjer, da vam odmah na licu mjesta opiše kakva je situacija u Urugvaju, kakva je situacija u Kini, ali šta se radi u zagrebačkoj željezničkoj ložioni, e, to je već bilo poteže. A to je Josip Broz znao. I on i onaj krug ljudi koji je s njim bio. To su, ne slučajno, po pravilu bili sindikalni funkcioneri.*

Sindikalni organizatori i agitatori poput Cilige, Hebranga i Broza sad su u prednosti jer za njih socijalizam nije pomodni „nauk" nego misija izgradnje nove „industrijske" – dakle organizirane i disciplinirane – političke supkulture.

> *Naši sindikati, tzv. nezavisni, oni pod uticajem Partije, nisu bili mnogobrojni, ali ipak bilo je tu tridesetak hiljada klasno svjesnih radnika. Svaki je znao da se, ulazeći u nezavisne sindikate, na neki način približava Komunističkoj partiji. To su znali radnici, to je znala i policija. Trideset hiljada, to je ta masovna baza na koju se možemo osloniti. Radnici su borbeno raspoloženi, ali to što se u vrhovima događa, to Partiji ne dozvoljava da se spusti na zemlju, da se s njima zaista poveže. Tek ako ulaziš u razne ekonomske, političke i druge bitke možeš se njima približiti, ako se boriš za*

---

[173] ***Kalfa*** *je izučeni obrtnički ili trgovački pomoćnik koji je završio šegrtovanje (naukovanje), a još nije stekao titulu majstora. To je središnja razina u tradicionalnom cehovskom sustavu u kojoj radnik već posjeduje napredna znanja, ali radi pod nadzorom majstora kako bi usavršio vještine. (VestaHR)*

njihove svakodnevno interese, za uslove rada, poštivanje barem onog zakonodavstva koje je stara Jugoslavija, tj. jugoslovenska buržoazija već otkrojila. Dakle, ne vodimo li takvu politiku, nas proleteri neće osjećati, i oni organizovani i oni neorganizovani. Pritom nikad nećemo zaboraviti svoje daljnje klasne ciljeve. I upravo boreći se za svakodnevne interese radnih ljudi, mi ćemo tako sticati povjerenje i pripremati radničku klasu, i ostale radne ljude za više forme borbe, od oružanog ustanka do revolucije. To sam ja na tim šetnjama od Broza naučio. U knjigama se to nije moglo pročitati, a govorio mi je to čovjek koji je govorio iz svoga vlastitog iskustva.

Spomenuo sam „zagrebačku liniju". Josip Broz, Blagoja Parović i drugi, oni su se pobunili protiv frakcionaštva i na zagrebačkoj Osmoj konferenciji ta je partijska organizacija, najjača u zemlji, jer je Zagreb bio najjači proleterski centar, ustali protiv lijevih i desnih tendencija u našoj partiji. Broz je tada bio organizacioni sekretar zagrebačkog Mjesnog komiteta, a Dušan Grković Dule, postao je politički sekretar.

Već u pripremama za konferenciju, Broz se odvojio sa svojim mišljenjem rekao da će pored referata političkog sekretara, on podnijeti svoj koreferat.

U Komitetu glasao je za njega samo jedan čovjek. Ali, na konferenciji situacija je bila drukčija. Toliko je ono što je govorio Broz bilo blisko ljudima, tako je to bilo razumljivo, jasno... Dule Grković bio je čestit čovjek, ali on nije mogao da se oslobodi svoga revolucionarnoga frazerstva. A izlaganje Brozovo na Konferenciji kao koreferenta bilo je tako ubjedljivo da je ta linija dobila većinu, ogromnu većinu, učesnika mjesne konferencije, koja je zato historijska. Međutim, ubrzo poslije toga došao je IV. kongres Partije, jedna, ja bih rekao, nesrećna epizoda u istoriji naše Partije. Na vojno-monarhističku diktaturu, teror, išlo se jednom neadekvatnom politikom toga rukovodstva izabranog na IV. kongresu, koje je pozvalo na oružani ustanak, kada uslova za oružani ustanak nije bilo. Značilo je to ići u avanturu, umjesto za ono za šta se borila zagrebačka linija. Broz je bio uhapšen u jesen 1928. godine i oteran na petogodišnju robiju, dakle on nije s tom ekipom, od koje su mnogi uhapšeni ili natjerani da emigriraju, tada nije mogao da pokrene proces ozdravljivanja naše Partije na ovoj liniji. Ali, to je on izvršio deset godina docnije, tj. 1938. godine s proljeća.

I, na kraju jedna anegdota: Te godine u ljeto, sjedili smo u Moskvi, Broz i ja u jednom društvu, miješanom, jugoslavenskom, ruskom, austrijskom. Sjedili smo i ćaskali, vodili političke razgovore, a na kraju je neko i zapjevao. Zapjevali su jednu pjesmu koja se Brozu dopala. Ja gledam sa strane, a on nešto zapisuje. Ja mu priđem pa kažem: Što to zapisuješ? Kaže, zapisujem riječi ove pjesme, dopala mi se, melodiju ću zapamtiti, kaže, može dobro doći za naš revolucionarni repertoar.

Govorio sam maločas o repertoaru pjesama koje smo pjevali na robiji. Dakle, tada, nadajući se da će uskoro u zemlju, računali smo i s robijom, kao onim što spada, jer je poputnina svakoga revolucionara.

U svjedočanstvu jednog od najpismenijih revolucionara iz Titove neposredne okoline, vidimo metalskog radnika prekaljenog u čelik u opasnim sindikalnim, uličnim i komitetskim borbama. Uvijek nepostojan, čovjek koji nije mogao zadržati posao jer je stalno tražio nešto drugo i nešto više, čovjek koji se nije vezivao za druge, iako bi oni njemu nerijetko ostajali lojalni desetljećima, sad se, odabran kao realizator moskovske „zagrebačke linije" u sklopu „proleterske" revolucionarne konspiracije, odjednom ukazuje kao idealno profiliran kadar za izvođenje takvog velikog prevratnog pothvata. Odjednom ta biografija u rasutom stanju

počinje izgledati kao CV[174] budućeg lidera ili vlastodršca. U turbulentnom dvadesetom stoljeću ovakvi su nesolidni, a iznimni likovi, na valu populističkih gibanja[175] pretvarali u diktatore, ili bi završili na vješalima, ili i jedno i drugo... Kako se postaje povijesni vođa? Upravo ovako: bijeda, ulica, borba, revolucija. Robijaš asketskog lica s plamtećim pogledom, kako ga opisuje Čolaković, spreman je za konačni uspon, iako je tek u baznom logoru podno himalajskog vrhunca... No, vremena uspjeha još su jako daleko.

Aktualna je ocjena Kominterne da su upravo jugoslavenski ekspanzionizam i pritisci glavni uzrok što je u Mađarskoj i u Bugarskoj 1923. pobijedila ekstremna desnica. Da Jugoslaviju neutralizira i jugoslavensku partiju boljševizira, tj. odstrani iz nje građanske intelektualce poput Sime Markovića i ostalih profesora pa je preustroji na proleterskim temeljima, bio je zadužen kao instruktor Kominterne Ukrajinac Vladimir Nikolajevič Sakun, koji se od 1927. do 1928., znači prije Osme konferencije zagrebačkih komunista, kreće po Jugoslaviji služeći se pseudonimom „Mirković". Tu treba, dakle, tražiti inspiraciju i logistiku „zagrebačke linije", koja se manifestirala na Osmoj konferenciji kad je Broz lansiran u komunistički kozmos...

Na zadnjem kongresu KPJ, održanom u Dresdenu iste 1928. godine pod „strogom prismotrom" Togliattija i Manuilskog kao predstavnika Kominterne, KPJ donosi odluku o vlastitoj suspenziji dok se ne iznađe „rješenje za nacionalno i seljačko pitanje". To je eufemizam za razbijanje Jugoslavije po etničkim šavovima. Staljin temelji naciju na seljačkom elementu, jedinom koji omogućuje držanje teritorija. Nacionalisti koji će se oduprijeti fašizmu trebaju, dakle, steći podršku seljaka i samo tada projekt nacionalne emancipacije ima šanse za uspjeh. Komunisti im moraju pomoći, a zatim, kad se ostvari pobjeda nad fašističkom reakcijom, aktivirati svoj revolucionarni plan. Ideja je genijalna, bazirana na sve-ruskim iskustvima, ali jugoslavenskim komunistima bilo je teško shvatiti takve direktive. Stoga od 1928. KPJ više ne postoji kao jedinstvena organizacija priznata od Kominterne, ali zato Radićev HSS odlično kotira.

Možemo zato mirno ustvrditi da za Staljina KPJ ne postoji od 1928., kad je na VI. svjetskom kongresu Kominterne konsolidirao svoju prevlast u Partiji i u vanjskoj politici (sukob s Trockim oko svjetske revolucije, odnosno staljinskog koncepta „socijalizma u jednoj zemlji" politike „narodne fronte" u ostalima, umjesto permanentne revolucije i marksističkog fundamentalizma, fantazije o svjetskoj prevlasti koju će omogućiti ispravno čitanje marksističkih klasika).

---

[174] ***CV*** *(lat. curriculum vitae – „tijek života") je dokument koji sadrži pregled osobnih podataka, školovanja, radnog iskustva i vještina, a koristi se prvenstveno pri prijavi za posao. Sinonimi su životopis, radna biografija ili kratka biografija. Cilj je predstaviti kvalifikacije poslodavcu u jasnom, strukturiranom obliku. (VestaHR)*

[175] ***Populistička gibanja*** *su politički pokreti koji mobiliziraju „običan narod" protiv korumpirane ili otuđene elite. Karakterizira ih pojednostavljivanje složenih društvenih problema, snažan vođa i retorički stil koji se obraća izravno emocijama građana, a mogu se pojaviti na krajnjoj ljevici i desnici. Društvo se dijeli na dvije suprotstavljene skupine: pošteni „narod" i korumpirana „elita" .Desni populizam: Često se povezuje s euroskepticizmom, nativizmom, anti-imigracijskim stavovima i zaštitom nacionalnog identiteta. Lijevi populizam: Fokusira se na ekonomsku nejednakost, kritiku krupnog kapitala, globalizacije i zaštitu radničkih prava. (VestaHR)*

Četiri mjeseca ranije, u februaru 1928., održani su praktično istodobno i prijelomni 9. prošireni plenum Izvršnog komiteta Komunističke internacionale, gdje je Josif Visarionovič preuzeo vlast, i Osma konferencija zagrebačkih komunista, na kojoj je vlast u partiji na zapadnom Balkanu, gdje će se ubrzo ustrojiti još dvije partije, preuzeo Josip Broz. Sinhronitet zbivanja u toj iz Moskve dirigiranoj globalnoj organizaciji može se i dalje pratiti – Kominterna na balkanski prostor ponovo 1933. i 1934. šalje svog operativca, Alihanova, gruzijskog Židova koji je izgradio 1921. aparat armenske KP[176]. On javlja u centralu kako je i u Rumunjskoj i u Jugoslaviji nacionalno pitanje postalo monopol građanskih stranaka, što je „nedopustivo". Po uzoru na KP Zapadne Ukrajine koja djeluje u Poljskoj, Alihanov nalaže osnivanje KP Besarabije u Rumunjskoj (današnja Moldavija), a u Jugoslaviji – KP Slovenije i KP Hrvatske. To je težišni prostor moskovske akcije. S beogradskim imperijalizmom i beogradskim austro-marksizmom Sime Markovića oni ne znaju što bi počeli, ali ovdje, u Zagrebu, gdje imaju te odvažne proletere, Broza i Hebranga, strategija je jasna. U sklopu Baltičkog i Balkanskog sekretarijata pristupa se komadanju glavnih protusovjetskih bastiona u Evropi – Poljske, Jugoslavije i Rumunjske. Rukovodeće garniture moldavske i slovenske KP već su formirane pri KUNMZ-u[177].

---

[176] Gevorg Sarkisovič Alihanov (ili Alihanjin 1897. – 1938.), armenski boljševik, sekretar armenske KP (1920. – 1921.), funkcionar KI (1931. – 1937.), predstavnik Balkanskog sekretarijata na zadatku u Jugoslaviji 1934. – 1935. Strijeljan u čistkama. Otac Elene Bonner, žene Andreja Saharova, tvorca sovjetske termonuklearne bombe i čuvenog disidenta.

[177] ***KUNMZ*** *je kratica za Komunistički univerzitet nacionalnih manjina Zapada (rus. Kommunisticheskiy universitet natsional'nykh men'shinstv Zapada), obrazovnu ustanovu osnovanu u Moskvi 1921. godine. Škola je služila za ideološko i političko obrazovanje komunističkih kadrova iz nacionalnih manjina koje su živjele u Sovjetskom Savezu, kao i komunista iz zapadne Europe. Djelovao je pod pokroviteljstvom Kominterne (Komunističke internacionale) te je bio ključno mjesto za obuku kadrova iz komunističkih partija zapadnih zemalja. Mnogi istaknuti članovi Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) studirali su ili predavali na KUNMZ-u u Moskvi tijekom 1920-ih i 1930-ih godina. (VestaHR)*

7.
KONSPIRATOR
Agent Balkanske federacije

Beč, 1934.

Pošto je 1934. pušten na slobodu nakon odsluženja zagrebačkog i ogulinskog mandata, poslije ukupno 2.047 dana zatvora, Tito je interniran u Kumrovcu, pa se dalje kreće s lažnim papirima, mijenjajući identitet kao Šakal[178]. Prešao je u Austriju bez isprava i javio se u Centralni komitet koji se nalazio u Beču, a ondje su ga odmah kooptirali u Politbiro. Ali, kako je opet uhvatio vezu s Partijom?

Budući da je skupa s Hebrangom kooptiran u zagrebački Mjesni komitet intervencijom ljudi koji su na terenu predstavljali Kominternu, potrebna mu je opet „žnora“, priključak na njenu svjetsku mrežu uspostavljenu puno prije interneta. U Zagrebu je glavni „link“ tada bila dr. Braina Fos-Rudin, žena koja je, kako se čini, odigrala ključnu ulogu u karijeri Josipa Broza Tita. Njihovi su se putevi sljedećih godina stalno ukrštali.

Braina Fos-Rudin, latvijska Židovka, rođena 1902. godine, završila je 1927. Medicinski fakultet Berlinskog univerziteta i počela raditi kao liječnica u berlinskim bolnicama. Članica je njemačke Komunističke partije od 1931. godine. Kad je Hitler preuzeo vlast, preselila se u Zagreb, zaposlila se u bolnici i preuzela zadatak održavanja partijskih veza s Bečom, znači s Balkanskim biroom[179].

Za komunikacije Kominterne tada je bio zadužen međunarodni odjel NKVD-a, sovjetske obavještajne službe, koju je vodio N. A. Trillisser, zadužen za Latviju i ostale baltičke zemlje, ali je ujedno i visoki funkcioner službe OMS. Bit će da je upravo Braina Broza uputila k Gorkiću. U svakom slučaju, kad Tito 1935. iz Beča odlazi u Moskvu, i ona tamo putuje. Ključnu rolu odigrala je zatim u Parizu. Gorkić ju je uključio u akciju slanja jugoslavenskih dobrovoljaca u Španjolsku. Poslao ju je 1937. u Beograd da agitira među komunistima i okuplja ih za ukrcaj na brod „La Corse“ koji ih je trebao otpremiti na ratište. I sama onamo odlazi iste godine, stupa u Internacionalne brigade, te postaje šef sanitetske bolnice. I njena sestra Mirjam sudionica je Španjolskog građanskog rata. Braina od 1937. do 1939. stalno dolazi u Pariz, dakle, upravo u razdoblju kad su ondje bazirani Tito i njegov CK KPJ. Poslije toga, putevi im se razilaze. Imala je

---

[178] ***Ilich Ramírez Sánchez**, poznatiji kao **Carlos Šakal** (Caracas, Venezuela, 1949.), bio je jedan od najtraženijih međunarodnih terorista, plaćenika i militanata 1970-ih i 1980-ih godina. Venecuelanac po rođenju, djelovao je kao ekstremno ljevičarski revolucionar, povezan s nizom krvavih napada, otmica i ubojstava, a od 1994. služi doživotnu kaznu u Francuskoj. Britanski tabloidi nazvali su ga „Šakal“ nakon što je u njegovom skrovištu pronađen roman Fredericka Forsytha „Dan šakala“, koji govori o atentatoru na francuskog predsjednika. (VestaHR)*

[179] Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom treći: Mart 1935 – nov. 1937, uredio Pero Damjanović, Beograd: Izd. Centar „Komunist“, 1977., str. 289.

tada već 37 godina, što znači da je bila prestara za njegovu kurirku, a sad su mu bili potrebni ljudi iz centara odlučivanja, a ne terenski operativci.

U Zagrebu, dr. Rudin-Fos bila je udana za Alfreda Bergmana Nenadova, koji je kao član KPJ poginuo 1941. godine – strijeljan je u Kerestincu. No, poslije Španjolske, vratila se 1939. u Moskvu i ondje radila u bolnici do 1941. Kad je počeo rat, poslana je u Ufu, gdje je evakuiran cijeli aparat Kominterne, što ukazuje na njenu pravu ulogu. U Uf je bila upraviteljica gradske bolnice. Poslije rata vraća se u Rigu, također na čelo medicinske ustanove, i ondje živi do 1973. godine, kad je umrla. Pokazala je izrazitu sposobnost preživljavanja kao i njen drug Tito – nisu je zahvatile čistke koje su koncem tridesetih pomele cijelu Trilliserovu ekipu.

S vezom koju je dobio u Zagrebu, Tito, dakle, odlazi u Beč.

Dok je boravio u zatvoru, svijet se sasvim promijenio. Staljin je ovladao Sovjetskim Savezom, a Hitler Njemačkom. Balkanska ekipa VMRO[180] – frakcija Ivana Vanče Mihajlova[181], koju podržavaju bugarska i talijanska vlada, a ne paralelna, kremaljska konspiracija, ubija omraženog kralja Aleksandra, čija dvorska kamarila stoji iza donošenja antikomunističke Obznane. No, u međuvremenu i KPJ je uništena. Dijelom je to bio rezultat efikasne represije, a dijelom rezultat svjesnog djelovanja Staljina i Kominterne još od 1925. godine. Staljin s pravom gleda na jugoslavensku versajsku tvorevinu kao na glavno uporište antikomunističke reakcije na Balkanu. Vidi samo jedno rješenje: njeno razbijanje na nacionalne sastavnice. KPJ je trebala provoditi takvu politiku, ali njen sekretar Sima Marković umjesto toga nalazi rješenje i utočište u austro-marksizmu. Austro-marksizam je, kao i on sam, reformistički, a ne revolucionarno nastrojen, i drugo, sa svojim originalnim rješenjem nacionalnog pitanja (oslobađanje nacije od teritorijalne povezanosti s državom, slično osmanskom milletu[182]) teoretski omogućuje preživljavanje multinacionalnog imperija, kakva je bila Austro-Ugarska, ali i Jugoslavija.

Moskva podržava samo revolucionarne borce i takva ne-boljševička KPJ ne može zadržati status članice KI. Postaje samo sekcija Balkanske komunističke federacije s operativnim

---

[180] ***VMRO**, odnosno **Vnatrešna makedonska revolucionerna organizacija** tajna je politička organizacija koja je djelovala od kraja XIX. stoljeća i početkom XX. stoljeća. Početni cilj organizacije bio je ishođenje autonomije za Makedoniju i Odrinski vilajet koje su tada bile još ostale u okviru Osmanskog Carstva. Kasnije je VMRO sve više postajao sredstvo za Bugarske ciljeve na Balkanu. VMRO je nakon Prvoga svjetskog rata slovio kao teroristička organizacija, koja je krajnjim sredstvima i oružanim terorom željela izmijeniti tadašnje granice europskog jugoistoka. (VestaHR)*

[181] Ivan Mihajlov Gavrilov (1896. – 1990.), poznat i kao Vanče Mihajlov. Školovao se u Štipu, Solunu i Skopju, gdje je bio na srpskoj državnoj stipendiji. U vrijeme Prvog svjetskog rata studirao je pravo u Sofiji – tamo postaje rukovodilac VMRO-a. Bio je osobni sekretar Todora Aleksandrova, a poslije njegovog ubojstva ulazi u CK VMRO 1925. Organizator terorističkih akcija, uključivši i atentat na kralja Aleksandra maja 1934. Nakon toga bježi u Tursku pa u Varšavu, gdje ostaje do 1941. Kada je uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska, dolazi u Zagreb kod svog prijatelja Ante Pavelića i tamo ostaje do kraja rata. U ljeto 1943. ide na razgovor kod Hitlera radi uspostavljana nezavisne države Makedonije, koja bi uključivala Pirinsku i Vardarsku Makedoniju. Nijemci to na početku odbijaju, a kad mu konačno daju podršku u septembru 1944 već je kasno jer su jedinice Crvene armije bile pred vratima. Konačno prebjegao je u Rim, gdje je i umro 1990.

[182] ***Milet** je sustav vjerske autonomije u Osmanskom Carstvu gdje su priznate vjerske zajednice imale autonomiju u upravljanju. To je bio sustav prema kojem su nemuslimanske zajednice (pravoslavci, katolici, Židovi) pod sultanovom zaštitom zadržavale svoje zakone, sudove i jezik. Pravoslavcima je upravljao grčki patrijarh (Rum-milet), a katolicima posebni poglavari (Latin-milet). (VestaHR)*

sjedištem u Beču, u kojem dominiraju Bugari i Slovenci. Kreatori kominternovske politike vide hrvatskog partnera u Radiću, vođi HSS-a, koji je 1925. i službeno u Moskvi pristupio seljačkoj internacionali – Krestinterni.

Josip Broz Tito:

Kad sam izašao s robije, situacija je bila vrlo teška. Diktatura, pritisak na Partiju. U Partiji je došlo do izvesnoga, kako da kažem, previranja, digle su se neke samostalne crvene zastave, u Zagrebu i drugdje, bilo je dosta frakcionaštva. Ja sam Partiju zatekao dezorganizovanu. Tu u Zagrebu odmah sam sakupio ljude koji su bili na raspolaganju, neki Kralj, onda onaj Brajer[183]*, Židov koji je držao Crvenu pomoć, i tako još nekoliko drugova. Bili su mi najbliži studenti. Oni su me prihvatili. Sabrali su pomoć za mene, Crvenu pomoć, a s njima sam imao i sastanke na samoborskim brdima, gore u šumi, dolazili su k meni, po desetorica, dvanaestorica bi došli. Oni su mi pronalazili stanove po Zagrebu. Bilo je među njima vrlo finih ljudi. Tamo su bile i te neke djevojke, jedna koja se prezivala Lozar, pa onda jedna buduća doktorica, pa Beba Krajačić*[184]*, zatim Vanda Novosel*[185]*. Ja sam napisao jedan dosta dugačak referat o fašizmu, čitao sam ovoga jednog talijanskoga pisca, kako se zvao, oko fašizma, pa sam onda upoređivao sa situacijom u Jugoslaviji, zaključujući da sve ide u pravcu fašizma, vojno-fašističke diktature. Fašizam u Njemačkoj, fašizam u Italiji, mora djelovati i na najreakcionarniji sloj u Jugoslaviji koji će voditi u pravcu fašizma. Ja sam to njima bio dao da čitaju i to je kolalo na univerzitetu među našim ljudima, a posle je i brošura napravljena. Pravo da kažem, lijepo su me primili i ja sam radio koliko sam mogao, ali sam morao da bježim preko granice.*

Pređem, dakle, s jednim švercerom u Austriju. S njim sam se drugi dan rastao da idem dalje. I znate šta se dogodilo? U to vreme je na vlasti bio Dollfuss[186]*, ali su se njegovi pristalice sukobljavali s fašistima... Posle je Dollfuss ubijen. I sad, ja najprije upadnem kod fašista. Išao sam nizbrdo, naiđem na par kuća, na selo, kad vidim kako ondje stoje uniformisani ljudi, u fašističkim uniformama, pod njihovim zastavama. Zaustave me i pitaju: Kuda? A ja imam legitimaciju turista, imam pravo 15 kilometara od granice da idem u unutrašnjost. Reko', idem, ja idem gore na Jesenice. Hajde, kaže, onda mi pokažu put da se ne bih sukobio sa dolfusovcima tamo, jer su oni bili opet tu jedno 500 metara niže. Onda ja odem, pa skrenem pa odem direktno kod Dollfussovih. A oni pitaju gdje su fašisti. Evo, gore iza onih živica, tamo su, reko. Nisu me ni pitali kuda idem. Nego, kaže, idite vi. Ja sam onda otišao direktno na stanicu i u Beč.*

---

[183] Mirko Breyer (1863. – 1946.), predsjednik udruženja „Narodni rad“ 1922.

[184] Bosiljka (Beba) Ević-Krajačić.

[185] Vanda Novosel, zajedno sa Olgom Žerdig-Kovačić i Slavom Ogrizović osnivačica je AFŽ-a u Hrvatskoj.

[186] Engelbert Dollfuss (1892. – 1934.) kancelar Austrije i klero-fašistički diktator od 1933. do atentata koji su na nj izvršili nacisti. Kad je Hitler proglašen za kancelara 1933. i učinilo se da će Nacional-socijalistička partija Austrije (NSPA) dobiti veliku većinu glasova na budućim izborima, zabranio joj je rad u junu 1933., a zatim i rad Komunističke partije te uspostavio jednopartijsku diktaturu svoje Kršćansko-socijalističke partije po uzoru na fašizam u Italiji. Socijaldemokrati su pozvali na ustanak; što je zamalo završilo građanskim ratom, koji je naposlijetku i izbio 12. februara i trajao je do 27. februara 1934. godine. Žestoke borbe vodile su se na ulicama i u okolici Beča te u sjevernim, industrijskim područjima Štajerske. Kao posljedica otpora, koja je zaustavljena policijskom i vojnom intervencijom, socijaldemokracija je zabranjena, a njihovi vođe pozatvarane ili su pobjegli u inozemstvo. Dollfuss je, pak, ubijen 25. jula 1934., kad su nacisti ušli u zgradu Parlamenta, pucali na nj i pokrenuli državni udar. Zaustavljeni su jer je Mussolini mobilizirao vojsku na austrijskim granicama za slučaj Hitlerove intervencije i Dollfussov nasljednik dr. Karl Schuschnigg uspio je održati vlast još naredne četiri godine, do njemačkog Anschlussa.

U Beču sam odmah imao javku, javim se, tu mi već nije bilo teško, jezik dobro znam. Onda je došao odmah Gorkić[187]*, prvi je Gorkić došao do mene, u jednoj židovskoj kući sam imao javku. I sad Gorkić mene odmah zaokupira. Kaže, znaš šta, Broz, ti ćeš meni sve ispričati, nikome drugome. Sve mi ispričaj, kaže, o tome šta je bilo tamo, kako je bilo, kako je sad u Jugoslaviji. Pa, reko', zar ne znate ništa? Kaže, vrlo malo znamo, padaju nam ljudi koju idu preko. O, reko'. Onda smo išli u Prater i tamo na nekom bazenu, neko je kupalište bilo, bazeni, ležali, kupali se i ja sam mu sve ispričao. Ali mi je odmah bilo vrlo neprijatno, čudno, jer nisu li tu u Beču svi članovi CK, a sad ja samo njemu pričam... Jeste da je on bio sekretar, ali boga mu, neka svi od mene čuju, zašto da im on prepričava? Vidio sam da nije zdrava situacija. Blagoje Parović je bio tamo, poslije je došao neki Muk, iz Budve ili odakle je bio. Bio je i neki omladinac, član CK iz Trbovlja, posle se jako deklarisao za Informbiro. Čudno je to koliko su ta rukovodstva vani ljude kvarila!*

Tito nakon izlaska iz zatvora 1934. pristupa u Beču klandestinoj[188] centrali Balkanske federacije, koja je ondje od 1923. do 1934. uspostavljena kao organizacioni okvir unutar kojeg komunisti iz čitave regije – Slovenije, Hrvatske i ostatka Jugoslavije, Grčke te važnih luka Trsta i Soluna, djeluju pod bugarskim rukovodstvom. Upravo je tamo i sam Radić 1924. uhvatio vezu s Moskvom pa se priključio seljačkoj internacionali. Tito se ovdje našao u ekipi koja mu je također osigurala put i vezu s Moskvom koju više neće napuštati idućih četrnaest godina.

Poslan opet na rad u zemlju kao ilegalac, Broz u Ljubljani upoznaje grupu mladih slovenskih aktivista, mahom intelektualaca, zadojenih nacionalizmom. Podrška koju Moskva daje slovenskim komunistima u njihovim nastojanjima da se osamostale od Beograda, odnosno, oslobode talijanskog jarma u Primorskoj, čini Partiju privlačnom širim društvenim slojevima. Slovenci imaju još jedan adut, naime, njihova Tršćanska sekcija djeluje potpuno samostalno, iako je formalno pod okriljem KP Italije.

Direktna veza s Bečom, regionalnom komunističkom centralom, uspostavljena još prije Prvog svjetskog rata u okvirima austrijske socijaldemokracije, omogućuju slovenskim komunistima opstanak i kontakt s Moskvom. Tito upoznaje nekolicinu mladih slovenskih komunista (među njima Kidriča i Kardelja) koji su, za razliku od starije garde bečkih austro-nostalgičara, ipak projugoslavenski orijentirani te prihvaćaju suradnju sa zagrebačkim sindikalcem (kojemu je slovenski materinji jezik). U svakom slučaju, pokrajinska partijska konferencija u Ljubljani završila je s punim uspjehom. Izostale su uobičajene provale i hapšenja i u decembru, pred sam Badnjak, održava se u stanu Borisa Ziherla[189] IV. zemaljska konferencija

---

[187] Josip Čižinsky (pseudonim Milan Gorkić), iz češke familije koja je u doba Austro-Ugarske preselila u Sarajevo, komunist i ilegalac, odlazi u emigraciju 1923. godine. Kominterna ga s Dimitrijem Parovićem i Vladimirom Ćopićem postavlja 1932. na čelo moskovske centrale KPJ, te šalje kao instruktora u zapadnoevropske zemlje. U septembru 1936. KI smjenjuje sve rukovodioce KPJ, osim Gorkića, koji je imenovan za generalnog sekretara sa sjedištem u Parizu, a Broza postavlja za organizacionog, sa zadatkom da ide u zemlju. Tito je o njemu napisao karakteristiku za NKVD, ocjenu od koje nije odustao ni 1953., kad je Dedijeru za svoju biografiju (serijaliziranu u „Timeu“) rekao: „Gorkić, koji je punih 14 godina boravio i u Moskvi, koji je imao puno povjerenje Kominterne (...) u stvari je stalno i sistematski radio protiv KPJ. Kao frakcionaš, on je ometao razvijanje novih rukovodećih partijskih kadrova, a naročito iz redova radnika.“ Uhićen 1937., Gorkić je nestao bez traga, no njegova je supruga uspjela postići da ga rehabilitiraju poslije antistaljinskog XX. kongresa KPSS.

[188] ***Klandestino*** *(od latinskog* ***clandestinus****, potajno) – tajno, ilegalno. (VestaHR)*

[189] Boris Ziherl (1910. – 1976.). Rođen u Trstu, student prava u Ljubljani, od 1930. član KPJ. Od 1932. do 1933. u privremenom pokrajinskom rukovodstvu KPJ za Sloveniju. Osuđen 1934. po Zakonu o zaštiti države na četiri

KPJ. Tamo Tita biraju u CK KPJ koji broji 11 članova, a (26. decembra 1934.) prilikom prve sjednice CK KPJ, članovi najužeg partijskog rukovodstva, Politbiroa, postaju Čižinski (Gorkić), Broz, Blagoje Parović, Kamilo Horvatin i Adolf Muk.

O tome imamo iskaz Sergeja Kraighera[190], koji je 1934. bio zadužen za partijsku tehniku slovenskog Pokrajinskog komiteta:

Sergej Kraigher:

U februaru 1934. primljen sam u SKOJ, a ubrzo zatim u KPJ. Najprije sam radio kao član Društva medicinara, a kada je komunistička lista pobijedila na izborima, postao sam predsjednik Društva medicinara. Na taj način sam došao u univerzitetski komitet KP a s vremenom su me kao nekompromitiranog člana počeli uključivati u ilegalni rad. Kada se dotadašnji tehničar PK kompromitirao, taj su zadatak povjerili meni.

Pokrajinska tehnika[191] *je tada bila vrlo značajna za povezivanje organizacija KP u Sloveniji, odnosno, povezivanje tih organizacija i Pokrajinskog komiteta sa Centralnim komitetom u Beču.*

---

godine robije, koju je izdržao u kaznionici u Sremskoj Mitrovici. Bavio se marksističkom publicistikom. Jedan od predstavnika komunista na osnivačkom sastanku Osvobodilne fronte. Vodio Agitprop CK KP Slovenije i partijsku školu u Kočevskom Rogu. Na Visu član propagandnog odjela VŠ NOV i POJ, a od oktobra 1944. član Agitpropa Centralnog komiteta KPJ u oslobođenom Beogradu. Po završetku rata neko vrijeme urednik „Borbe“ a od augusta 1945. do 1946. godine zastupa CK KPJ kod CK VKP(b) u Moskvi. Od novembra 1948. do novembra 1950. bio je direktor Instituta za društvene nauke u Beogradu, a zatim do 1953. ministar za nauku i kulturu u Vladi NR Slovenije. Socrealist, zalagao se za osudu „impresionizma, ekspresionizma i smjerova koji su slijedili – kubizma, futurizma i nadrealizma“. Bio je predstojnik Odsjeka za sociologiju na ljubljanskoj Univerzi i član Slovenske akademije. Osnovna škola u ljubljanskoj četvrti Bežigrad, koja se zvala po njemu, promijenila je 1997. ime u OŠ Bežigrad.

[190] Sergej Kraigher, (1914. – 2001.) slovenski prvoborac, blizanac narodnog heroja Borisa Kraighera, partizanskog generala, političkog sekretara Glavnog štaba NOV i PO Slovenije. Sergej je studirao medicinu u Ljubljani, a od 1937. u Zagrebu. Član KP od 1934. Iste je godine uhapšen i osuđen na dvije godine zatvora, provedene u Sremskoj Mitrovici. Godine 1941. se pridružio NOB-u. Na nekoliko mjeseci isključen je iz KPS zbog „idejnih razmimoilaženja“. Godine 1951. postao je guverner Narodne banke Jugoslavije, pa predsjednik Skupštine SR Slovenije, član Predsjedništva SFRJ i 1981. jednogodišnji rotacioni predsjednik Predsjedništva SFRJ naslijedivši na tom mjestu druga Tita.

[191] *Pod pojmom „**tehnika**“ u Komunističkoj partiji Jugoslavije (KPJ) podrazumijevala se cjelokupna ilegalna infrastruktura za tiskanje, umnožavanje i distribuciju propagandnog materijala (proglasi, leci, novine kao što je **Proleter**, brošure) te izradu lažnih dokumenata. U međuratnom razdoblju (posebno nakon uvođenja Šestojanuarske diktature 1929. i zabrane rada partije), tehnika je bila strogo konspirativna i djelovala je u ilegali.*

Organizacija i rad partijske tehnike:

- *Stroga konspiracija: Zbog opasnosti od policijskih racija, tehnika je bila izdvojena od redovnih partijskih veza. S osnovnom partijskom organizacijom komunicirala je preko samo jednog posebno odabranog člana (tehničara) koji je preuzimao materijale.*
- *Podzemni bunkeri i tiskare: Tehnike su često bile smještene u tajnim podrumima, skrivenim sobama ili posebno izgrađenim bunkerima unutar unajmljenih kuća. Primjerice, u Zagrebu je od 1937. godine djelovala tehnika u stanu Marice Pataki na Trnju, a nakon njezina otkrivanja, nova je podzemna tehnika organizirana 1939. godine na Trešnjevci (Gotalovečka ulica).*
- *Tehnička oprema: Koristili su se ručni tiskarski strojevi (preše), umnoživači (ciklosi/ciklostili) i pisaći strojevi. Zbog buke i sumnjivih zvukova, strojevi su često bili skriveni u dvorišnim zgradama ili su se koristili samo u određeno doba dana.*
- *Izrada lažnih dokumenata: Ilegalci su se bavili krivotvorenjem osobnih iskaznica, putovnica i drugih isprava potrebnih za nesmetano kretanje partijskih kurira i članova.*
- *Distribucija: Umnoženi materijal prenosio se tajnim kanalima, „odozgo prema dolje“ – od viših partijskih tijela do ćelija u tvornicama i selima. Kuriri su materijale prenosili u dvostrukim dnu torbi, koferima ili ušivene u odjeću.*

Organizirali smo ciklostilno umnožavanje letaka i novina („Rdeči signali“, „Rdeči prapor“ – glasila slovenskog revolucionarnog pokreta). Bili smo zaduženi za njihovo raspačavanje po Sloveniji, posebno u Ljubljani, zatim za održavanje šifrovane veze sa CK, za prijem kurira što ih je CK-u slao Pokrajinski komitet, za prijem literature, naročito „Proletera“, glasila KPJ i brošura „Što i kako da se radi“.

To je bio duboko ilegalni rad, koji nam je u priličnoj mjeri uspijevao, jer je Partija bila već toliko jaka da su punktovi, od skladišta do veza, drugova i drugarica, članova ili simpatizera Partije u trgovinama, na željeznici, u autobusnim vezama, po stanovima u raznim krajevima, funkcionirali kao dobro uhodan sistem.

Prvo šifrirano pismo iz Beča koje sam primio imalo je potpis druga Rudija. Tada nisam znao tko je to. U pismu su bile prve upute za pripremu partijske konferencije, čiji je zadatak bio da rezimira što je postignuto u obnovi Partije u prethodnom razdoblju. U godini 1934. Pokrajinski komitet, koji su vodili drugovi Kardelj i Kidrič, uspio je, ne samo obnoviti partijsku organizaciju gotovo u svim većim industrijskim centrima u Sloveniji, već postaviti i prve zametke partijske organizacije na selu, među seljacima. Povezali smo komuniste koji kod policije nisu bili kompromitirani, te osigurali njihov angažman u rješavanju osnovnih problema tvorničkih radnika u industrijskim centrima, kao i seljaka, a postigli smo i aktivno učešće u rješavanje osnovnih pitanja položaja Slovenije i Slovenaca u staroj Jugoslaviji, uključivanjem u borbu za rješavanje slovenskog nacionalnog pitanja, jer je tada, kao što je poznato, Slovenija bila podijeljena, raskomadana između tri zemlje: Austrije, Italije i Mađarske, dok je najveći dio bio u Jugoslaviji, gdje su postojali najbolji uvjeti za vođenje te nacionalne borbe.

To je bilo doba ekonomske krize i dnevni problemi radnog čovjeka bili su vrlo teški. Još su se iz godine u godinu pogoršavali, a to se zbivalo u sjeni pobjede fašizma i hitlerizma, s jasnom perspektivom neminovnog obračuna s demokratskim, naprednim snagama socijalizma.

Sve to shvatio sam iz pisma koje sam kao pokrajinski tehničar dešifrirao, a koje je pisao uglavnom drug Tito, potpisujući se kao Rudi. Tako sam saznao i to da se priprema njegov dolazak u Ljubljanu, prema zaključku CK, da bi pomogao u radu Pokrajinskom komitetu za Sloveniju u pripremama za 4. pokrajinsku partijsku konferenciju KPJ za Sloveniju. I, zaista, došao je u junu. Dobio sam poruku kurirke Milene Bežan[192] *da dođem u četiri popodne, toga se dobro sjećam, na Aškerčevu cestu, ispred tehničke škole; gdje će me čekati taj drug Rudi. Našli smo se i on je zahtijevao od mene posljednje brojeve „Proletera“. Tražio je da ih donesem u roku od dva sata. Rekao sam da će to biti teško, jer je skladište u nekoj seoskoj kući u okolici Ljubljane. Tito je onda malo kritizirao organizaciju tehnike, kada se za dva sata ne može dobiti materijal potreban za rad. Onda sam rekao da ću pokušati i, zaista, kroz dva sata pojavio sam se s onim materijalom. Rekao mi je: „No, vidiš da ipak ide“. Takav je bio, dakle, moj prvi susret s drugom Titom i zato mi je i ostao u sjećanju. Vidio sam da se to što zahtijeva uglavnom može izvršiti, iako je, naravno, potrebno malo više poduzetnosti.*

- *Spona s legalnim tiskarama: Članovi tehnike ponekad su surađivali s legalnim tiskarima i grafičarima koji su simpatizirali KPJ te su na skriveni način tiskali ilegalne materijale unutar legalnih tiskara.*

Ova predratna infrastruktura postavila je temelje za razvoj Centralne tehnike koja je odigrala ključnu ulogu u širenju otpora nakon izbijanja Drugog svjetskog rata i okupacije 1941. godine. (VestaHR)

[192] Milena Bežan, prije rata napredna ljubljanska studentica, Titu je službeno služila kao spremačica za vrijeme njegovih boravaka u Ljubljani. Poslije rata radila je u Trstu u redakciji „Primorskog dnevnika“; a kako je znala engleski, održavala je veze s Angloamerikancima.

Ne znam gdje je poslije otišao – ili u stan druga Zihrla, koji je tada bio na robiji, pa se smatralo da je njegov stan dovoljno siguran, jer je malo vjerovatnosti da bi policija tamo tražila nekog ilegalca, ili je bio na stanu kod druga Bojana Stupice, režisera tadašnje Slovenske drame.

Drug Tito živio je u Ljubljani radeći i sastajući se s članovima Pokrajinskoga komiteta. Mislim da je značajan bio njegov sastanak s drugom Kardeljem, kojeg sam ja organizirao u stanu moga bratića Danila (studenta Srednje tehničke škole) u Hrenovoj ulici, u starom dijelu Ljubljane. Za vrijeme sastanka sam s bratićem neprestano hodao gore-dolje po ulici, pazeći na sigurnost, tražeći znake koji bi upućivali da netko prati druga Kardelja. Poslije toga, drug Tito otišao je zakratko iz Ljubljane, to mi je rekla kurirka Milena, u Hrvatsku, u Zagreb, gdje se također pripremala slična pokrajinska konferencija. Na kraju, u decembru 1934., održana je IV. zemaljska konferencija u Ljubljani, također u stanu druga Zihrla.

A gdje smo prethodno održali pokrajinsku konferenciju? U rezidenciji ljubljanskog biskupa! To je mjesto izabrao sam Pokrajinski komitet u dogovoru s vrtlarom biskupske vrtlarije crkve Sv. Petra u Ljubljani. Vrtlar, drug Slivnik, došao je iz slovenske Koruške u Ljubljanu, te se zaposlio u tom biskupijskom vrtu. U njegovoj je vrtlarskoj kućici bilo stjecište komunista, njegovih znanaca. Tamo je zalazio drug Kardelj, zatim drug Kidrič, a i ja, jer je tu bila naša ciklostilna tehnika. Kada je to postala javka ilegalaca i kurira što su dolazili iz Beča iz CK, postalo je previše frekventno, pa smo tehniku povukli. Dakle, taj drug vrtlar, bio je vrlo poduzetan i kada smo ga upitali, može li pronaći sigurno mjesto za održavanje 4. pokrajinske konferencije KPJ, sjetio se svog poznanika, polubrata ili nećaka biskupa Rožmana. On je sa svojom porodicom živio u biskupskom dvorcu u Goričanima, iznad Medvoda. Nije, doduše, bio naš simpatizer, ali ni neprijatelj komunista, i bio je spreman, uz odgovarajuću nagradu, da nam pomogne. Tako je bilo dogovoreno da se konferencija organizira u biskupskom dvorcu u Goričanima.

S drugom Titom sam se našao ispred hotela „Union“ u centru Ljubljane. Još se i sada sjećam da je došao vrlo elegantno obučen, u nekom sivom odijelu, sa zlatnim naočalama. Izgledao je kao veoma ugledan gospodin. Rukovali smo se i skupa otišli do taksija. Rekao sam vozaču da bih sa stricem rado otišao na Gorenjsku i upitao može li nas odvesti do Mednoga. Putem je taxi vozač pokušavao s gospodinom stricem početi razgovor, ali ovaj se držao veoma rezervirano. Došli smo do Mednoga, gdje je iza nekog mostića tada stajala krčma. Izašli smo iz taxi automobila i ušli u gostionicu te pojeli, čini mi se, svaki po pola kobasice. Nastavili smo pješke u smjeru Medvoda, k biskupskom dvorcu. Bilo je lijepo popodne i u šetnji smo razgovarali o mnogo čemu praveći šale na račun našeg „srodstva“ i njegove elegancije. Pričao mi je kako ga je ta elegancija već više puta spasila u vlakovima, kada su žandari druge legitimirali, a njemu bi samo salutirali kada bi ih impresionirao vanjštinom. Tako smo došli u Goričane. Kada smo pokucali na vrata, odmah su se otvorila i tu je već bio drug Kidrič. Tu sam druga Tita ostavio objasnivši da moram dovesti još jednu grupu, a zatim izvidjeti situaciju u vezi s dolaskom ostalih sudionika iz drugih krajeva Slovenije. Na konferenciji se okupilo 20 delegata iz svih krajeva Slovenije (predstavnici svih, osim dviju organizacija). Trajala je dva dana i dvije noći. Policija je za konferenciju saznala tek 9. novembra, kada je došlo do provale u kojoj su i mene zatvorili, našavši skladište u kojem je bio materijal, uz ostalo referati s konferencije koji su zatim priloženi kao dokazni materijal na mom procesu.

Glavni je zadatak konferencije bio demonstracija snage naše organizacije i određivanje narednih zadataka Partije. U radu po poduzećima imali smo cilj da radničku klasu osposobimo za preuzimanje vodeće uloge u rješavanju svih aktualnih problema, u čemu se slovenska buržoazija, pod vodstvom građanskih stranaka, liberala kao i klerikalaca na čelu s Koroščem, pokazala

potpuno nesposobnom. Osnovna je tema, dakle, bila – rad u sindikatima. Drug Franc Leskovšek je kao član Partije bio naše snažno uporište u strukovnom savezu sindikata Slovenije. Za to, naravno, nitko nije znao, osim nekih članova PK i mene, koji sam s drugom Leskovškom imao vezu.

Već je tada bilo potpuno jasno da je neodrživa linija koju je još uvijek zastupao CK u inostranstvu – zahtijevali su frontalnu borbu, angažman protiv socijaldemokrata, koje je trebalo izjednačavati sa socijal-fašistima[193]*. Znali smo da to nikuda ne vodi i da moramo raditi u tim socijaldemokratskim, odnosno URS*[194]*-ovim sindikatima i ne samo u URS-ovim, već i u ostalima, koji, doduše, nisu bili tako snažni, ali su ipak bili dosta značajni – primjerice, sindikati kršćanskih socijalista.*

Drugi referat obrađivao je rad među seljacima i nacionalno pitanje. Mislim da smo tada u Sloveniji upravo taj klasni sadržaj nacionalnog pitanja u referatu druga Kardelja postavili na svoje mjesto, što nam je i omogućilo da na zemaljskoj konferenciji damo punu podršku inicijativi CK KPJ za osnivanje nacionalnih partija, KP Slovenije, KP Hrvatske, a kasnije i KP Makedonije[195]*.*

Nakon uspješno obavljena zadatka, Broz početkom 1935. odlazi u Moskvu, tobož da posjeti ženu Pelagiju, koju je ostavio u blatnjavoj Slavoniji, pa se ona vratila u komunističku metropolu. Zapravo, Tito očekuje promociju u karijeri.

---

[193] To je stari lenjinsko-trockistički format ekvidistance prema desnici i umjerenoj ljevici, s težištem na pripremu prevrata i preuzimanje vlasti oružanom akcijom, što je bilo moguće u doba Oktobarske revolucije provedene u kataklizmičkom kaosu poslije sloma stare Evrope, u Prvom svjetskom ratu. No, propalo je u Njemačkoj (ustanak spartakovaca) pa je Staljin promijenio pristup, sukobivši se oko toga pitanja s Trockim na V. kongresu Kominterne. Sučelili su se oko Kine – Staljin je ispravno zaključio da samo nacionalisti (Kuomintang) mogu srušiti reakcionarnu carsku vlast i oduprijeti se kolonijalistima. Čang Kaj Šeku je poslao u pomoć maršala Bljuhera i podržao Sjeverni marš (obračun nacionalističke vlade s marionetskim huntama u provincijama). Naredio je KP Kine da s Kuomintangom formira Nacionalnu frontu, iako će Čang Kaj Šek odmah zatim prići likvidaciji partijskih kadrova u Šangaju (što je opisao Malraux u romanu „La Condition humaine“).

[194] *Ujedinjeni radnički sindikati (URS) je skraćeni naziv za Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije(URSSJ), najbrojniju sindikalnu organizaciju u Kraljevini Jugoslaviji, osnovanu 1925. godine. Djelovala je sve do zabrane 1940. godine, a bila je poznata po zalaganju za radnička prava i borbi protiv tadašnjih poslodavaca i režima. (VestaHR)*

[195] Hrvatska i slovenska partija osnovane su 1937., a makedonska 1942., dok je KP Srbije osnovana 8. maja 1945., a crnogorska i bosanska – 1948. godine.

8.
SVJETLOST „LUXA“
Drug Valter u labirintu Kominterne

Moskva, 1935.

U Dimitrovljevom „Dnevniku“ Valter se prvi puta spominje 27. novembra 1934.[196] Sekretar Kominterne piše mu u Beč o reakcijama Socijalističke omladinske internacionale (Socijalističeskij internacional molodjoži; SJI) na apel za „jedinstvenu frontu“[197]. Valter je, dakle, na direktnoj vezi s vrhom KI što, sudeći po dnevniku njenog šefa, nije slučaj s ostalim jugoslavenskim rukovodiocima. Stoga naivno djeluju njegove priče da ga je progurao Gorkić tako što mu je napisao laskavu preporuku, a zatim u Moskvi lijepo primio Vladimir Ćopić Senjko, jedan od osnivača KPJ koji je Partiju zastupao kod Kominterne (istina, unutar Balkanskog sekretarijata, a ne kao samostalnu članicu). Već smo vidjeli kakva je bila upravna struktura u KI i tko je Titu bio stvarni šef. Nijedan od ove dvojice jugoslavenskih nižih pripadnika aparata nije redovnim putem komunicirao s decision-makerima[198] u hijerarhiji IKKI-ja.

Onda je došlo vreme da ja, u decembru 1934., idem u Moskvu. Bio sam već član Politbiroa. Iako sam već 1928. godine izabran, sad sam ponovo kooptiran.

Čudna je to fraza: prvo je izabran, a onda, „ponovo kooptiran“ – je li onda već i 1928. bio kooptiran, a ne izabran?

U svakom slučaju, Broz je na IV. Zemaljskoj konferenciji, održanoj na Božić 1934. u Ljubljani, kooptiran u CK KPJ, izabran u Politbiro i poslan u Sovjetski Savez. Dimitrov sredinom januara 1935., kao da ga već dobro poznaje, zapisujući dnevničku bilješku ne krije uzbuđenje što Valter polazi na put za Moskvu 27. januara (Dimitrov, dnevnik, str. 39). I kad Broz u februaru naposlijetku stigne, dobiva tuđi posao.

Došao sam u Sovjetski Savez kao referent u Kominternu za jugoslavenske probleme. A tamo je prije mene bio Rade Vujović[199]. Nisam znao. Meni je bilo jako žao da su njega smijenili, a mene

---

[196] Najpotpuniji prijevod „Dnevnika“ Georgi Dimitrova izašao je na talijanskom: *Georgi Dimitrov, Diario: gli anni di Mosca (1934. – 1945.), a cura di Silvio Pons*, Torino, Einaudi, 2002., str. 34.

[197] Taktiku jedinstvenog fronta Kominterna usvaja na svom III. i IV. kongresu (1921., 1922.), umjesto taktike ratnog komunizma, odbačene kao sektaške. Ali, pritom je vodeću ulogu u bazi, kod radničke klase i širokih masa sitne i srednje buržoazije grada i sela, trebalo osvojiti potiskivanjem socijaldemokratskih partija. No, nakon dolaska Hitlera na vlast u Njemačkoj početkom tridesetih, jedinstveni front opet se čini atraktivnim i izvlače ga iz naftalina dok nije zamišljena nova strategija, odnosno format narodnog fronta.

[198] ***Decision-maker*** *– Donositelj odluka je pojedinac ili entitet odgovoran za analizu informacija, vaganje opcija i usmjeravanje grupe ili organizacije prema određenim ciljevima. U profesionalnom ili organizacijskom kontekstu, to su obično osobe koje imaju krajnju ovlast za raspodjelu resursa ili obvezu na konačni plan djelovanja. (VestaHR)*

[199] Rade Vujović (1895. – 1938.) revolucionarnom je pokretu prišao kao đak požarevačke gimnazije; od 1921. do 1924. sekretar je Balkanskog sekretarijata KOI; od 1925. član CK KPJ. Uhapšen je 1938. u vrijeme Staljinovih čistki i likvidiran.

postavili, jer smo bili prijatelji na robiji. A prema njemu su, kako da kažem – imali rezerve, jer mu je brat bio trockist[200]*. Tako da sam ja bio određen za referenta.*

U ovom pasusu Tito brka braću Vujović: do 1934. predstavnik KPJ u Kominterni bio je Grgur Vujović[201], Radomirov brat. Od trojice Vujovića on spominje imenom samo Radomira, a zapravo sva su trojica bila na ključnim partijskim pozicijama.

U Moskvi sam ostao desetak dana, onda su me poslali na Kavkaz, na odmor. Ondje sam bio mesec dana. Kad sam se vratio, primio sam posao u Kominterni. Moj šef je bio Pieck[202]*, jedan od sekretara Kominterne. Vrlo fin čovjek, stari. Voleo me nekako. Ja sam se tamo saživeo sa njima.*

S kim je to on *saživeo*? Nakon supresije regionalnih (zemaljskih) lendersekretarijata 1935., Skandinavcima upravlja Nijemac Wilhelm Florin[203], a Balkancima Nijemac Wilhelm Pieck. Poljska, baltijski narodi i Finska direktno su pod Mihailom Abramovičem Trillisserom (pseudonim: Moskvin), šefom inozemnog odjela Čeke, poslije OGPU-a odnosno NKVD-a. Njegov je prvi zadatak – razbijanje poljske kompartije koja se nalazi u sklopu „Baltičkog

---

[200] Misli na Vojislava Vujovića. Tridesetih godina prošlog stoljeća on je bio jedan od najpoznatijih Jugoslavena u Moskvi, ali i jedna od prvih žrtava staljinističkog terora. Rođen je 1897. u Požarevcu, završio je studije na pariškoj Sorbonne-i, te postao lider Svjetske omladinske komunističke internacionale, koju je Kominterna osnovala u Moskvi. Prvi put uhapšen je 1927., drugi put 1935. u svom moskovskom stanu. Poslije prvog hapšenja protjeran je na tri godine u Arhangelsk, a poslije drugog osuđen na petogodišnje progonstvo u logor. Strijeljan je 1936. Zatim su agenti NKVD likvidirali i njegovu suprugu Reginu Budžinsku. Poslije Staljinove smrti oboje su rehabilitirani. Vojislav Voja Vujović je po Viktoru Sergeu jedan od glavnih tajnih moskovskih operativaca koji su organizirali izdvajanje maksimalista u talijanskoj Socijalističkoj partiji, od kojih je u Livornu 1921. nastala KP Italije. Tito je braću Vujović posmrtno izbacio iz KPJ.
Maksimalisti su bili radikalno, revolucionarno krilo Talijanske socijalističke partije (tal. Partito Socialista Italiano - PSI) s početka 20. stoljeća. Za razliku od reformista, koji su zagovarali postupne promjene unutar sustava, maksimalisti su težili ostvarenju „maksimalnog programa" – rušenju kapitalizma i uspostavi socijalizma putem revolucije. Oklijevanje maksimalista da bezuvjetno prihvate boljševičke uvjete Komunističke internacionale dovelo je do velikog raskola na kongresu u Livornu 1921. godine. Radikalnije krilo se odvojilo i osnovalo Komunističku partiju Italije (PCd'I). (VestaHR)

[201] Grgur Vujović (1901. - 1937.) član SKOJ-a od 1920., a KPJ od 1922. Radio je u aparatu Kominterne; od 1926. do 1928. bio je organizacioni sekretar CK SKOJ-a u Beču i zatim u Moskvi. Sekretar Balkanskog sekretarijata KOI; od 1932. do 1934. predstavnik KPJ u Kominterni. Stradao je u Staljinovim čistkama, strijeljan 1938. Njegova supruga provela je osam godina u jednom sovjetskom logoru i po izlasku iz logora ubrzo umrla.

[202] Njemački stolar, član Socijaldemokratske partije, koji se priključio Rosi Luxemburg i Karlu Liebknechtu, postaje 1922. u Moskvi šef Crvene pomoći, koja je za Kominternu obavljala ključni zadatak novčanog transfera političkim mrežama širom svijeta. Generalni sekretar Kominterne, vraća se u Berlin s Crvenom armijom i postaje doživotni predsjednik DDR-a uživajući uvijek totalno Staljinovo povjerenje.

[203] Wilhelm Florin (1894. – 1944.) njemački komunist. Nakon požara Reichstaga emigrirao u Pariz pa u Sovjetski Savez. Zajedno s Hermannom Schubertom, Franzom Dahlemom i Fritzom Schulteom član „lijeve" frakcije kritične prema liniji narodnog fronta, ali ju brzo napušta i priklanja se Wilhelmu Piecku i Ulbrichtu. Na VII. kongresu Kominterne 1935. Florin je također izabran kao član Izvršnog odbora Kominterne (IKKI) i njene Međunarodne kontrolne Komisije te ostao član obaju odbora do ukidanja Kominterne 1943. Nakon toga jedan od osnivača je Nacionalnog odbora za slobodnu Njemačku (Nationalkomitee Freies Deutschland), ali ubrzo zatim umire u Moskvi.

sekretarijata“ (zanimljivo, Trillisserov glavni operativac za poljsku partiju, Karol Waclaw Świerczewski[204], također nosi pištoljski nadimak Walther / Valter).

Meier Abramovich Trillisser – Moskvin šef je Petog međunarodnog (inozemnog) odjela NKVD-a. Od jula 1934. taj odjel postaje autonomno PGU GUGB NKVD, Pjervoje glavnoe upravljenije Glavnoye upravleniye gosudarstvennoy bezopasnosti Narodnyyog komissariata vnutrennikh del (Prva glavna uprava Glavne uprave državne sigurnosti Narodnog komesarijata unutrašnjih poslova), firma bolje poznata pod nazivom koje dobiva pod Hruščovom 1954., kad prerasta u posve neovisnu državnu agenciju, Komesarijat državne sigurnosti (Komitet gosudarstvennoy bezopasnosti; KGB).

Peti odjel Prve glavne uprave NKVD sovjetska je civilna inozemna obavještajna služba. Ona dvadesetih godina preuzima zadatak unutarnjeg nadzora Kominterne – nadzor nad kuririma, novcem i likvidacijama u inozemstvu. Trillisser je, pretpostavljamo, bio osoba s kojom je Tito komunicirao u tom ključnom razdoblju, za što imamo dovoljno indicija u poznatim izvorima iz ruskih arhiva.

Iz šematizma aparata Kominterne (1935. – 1941.) vidljivo je da je u sekretarijatu Wilhelma Piecka, toliko pouzdanog ruskog čovjeka da je poslije rata postavljen za predsjednika DDR, funkciju koja je poslije njegove smrti ukinuta, nalazi i sam Dimitrov, sekretara KI, što pokazuje koliko je taj Pieckov sektor bio važan[205].

> *Kad sam došao u Moskvu, počeli su me salijetati svaki dan telefonom naši politički emigranti. Ili dođe, pa mi priča, znate, ti ljudi uopće nisu znali da se to sve čuje. I ja se, boga mu, mučim, pokazujem tamo, na strop, pa na telefon... Poslije sam jastuk metno na telefon, ali, badava, ljudi, ne možeš da se zaustaviš, te se žali na ovo, te na ono...*

Broz brzo napreduje: 25. marta 1935. CK KPJ ga bira (s Vladimirom Ćopićem i Stjepanom Cvijićem[206]) za predstavnika CK pri Kominterni. Ljeti je Tito u delegaciji jugoslavenskih

---

[204] Karol Waclaw Świerczewski (Walter, 1897. – 1947.) je 1927. završio vojnu akademiju Frunze i radio u Generalštabu Crvene armije. Pod kodnim imenom General Walter poslan je u Španjolsku, gdje je zapovijedao XIV. internacionalnom brigadom, kasnije 35. internacionalnom divizijom. U Drugom svjetskom ratu služio je kao general Crvene armije, ali ga je zbog alkoholizma Žukov prebacio u komandu rezerve. Nakon 1944. ulazi u vladu Narodne Republike Poljske. Poginuo je u zasjedi Ukrajinske oslobodilačke armije kod Baligróda u istočnoj Poljskoj 1947.

[205] Njihovi su odnosi ostali jako prisni. Pieck je poslije rata postao prvi predsjednik Njemačke Demokratske Republike, a svoju kći Eleonoru Staimer je poslao kao ambasadora u Jugoslaviju, gdje joj je velika prednost bila što je odranije poznavala Tita i privatno bila s njim na „ti“. Eleonora Staimer je neobično dugo, od 1957. do 1969. godine, bila ambasador DR Njemačke u Beogradu. U Moskvi je Pieck imao daču, ali njegova kći, koja je radila u „Crvenoj pomoći“ živjela je u hotelu „Lux“. Od Pieckove ekipe na Zapadu je bio Herbert Wehner, visoki funkcioner njemačkog SPD-a, također u prisnim odnosima s Titom.

[206] Stjepan Cvijić (1905. – 1938:). Sa studija na Trgovačkoj akademiji u Zagrebu isključen je poslije hapšenja zbog aktivnosti u SKOJ-u. Član Pokrajinskog sekretarijata SKOJ-a za Hrvatsku i Slavoniju. Poslan na školovanje u Sovjetski Savez, gdje je završio studij na Sverdlovskom univerzitetu. Ilegalno je ušao 1928. u Jugoslaviju, radio kao instruktor CK SKOJ, dok 1929. godine nije uhvaćen u Dubrovniku, ali je uspio pobjeći ubivši žandara i policijskog stražara. Ilegalnim kanalima otišao je preko Sarajeva i Zagreba u Beč, a zatim preko Berlina i Pariza u Sovjetski Savez. U rukovodstvu KPJ, od 1934. bio je organizacioni sekretar Komunističke omladinske internacionale. U sastavu jugoslavenske delegacije sudjelovao u radu VII. kongresa Kominterne. Kao iskusni ilegalac, putovao je po zadacima Kominterne u evropske zemlje, a 1937. godine u Španjolskoj. Uhićen je u Moskvi 1938. umro je u zatvoru, navodno od srca. Posmrtno je rehabilitiran odlukom Vrhovnog suda SSSR. Iz

komunista na VII. Kongresu Kominterne, a po funkciji brinuo se za jugoslavenske kadrove na kongresu, po linijama tajne službe[207]. Od Jugoslavena na kongresu su još Čižinski – Gorkić, Blagoje Parović, Ivan Marić, Nikola Petrović, Ljuba Radovanović, Vladimir Ćopić, Stjepan Cvijić, Filip Filipović i Lovro Kuhar (Prežihov Voranc).

Na VII. kongresu, održanom 1935., bilo je 513 delegata iz 65 zemalja. Tu Kominterna usvaja politiku narodnih frontova. Razlozi su jasni: nakon Hitlerove pobjede, Moskva gubi najvažnijeg saveznika na Zapadu – njemačku kompartiju, najperspektivniju u Evropi. U Njemačkoj su se organizirali kongresi većine KP koje su bile primorane na rad u ilegali (npr. talijanski kongres 1927. u Koelnu, te IV. kongres KPJ održan 1928. u Dresdenu, u centralnoj partijskoj školi njemačke KP). Njemačka je bila baza komunizma, sad je baza fašizma. Sve je drukčije. No, iako su pragmatični razlozi za preokret jasni, teško ih je objasniti starim idealistima i revolucionarima. Sad, naime, treba tražiti savez s buržoaskim državama i priznati versajsko preuređenje Evrope, na kojemu se, inače, osniva i Jugoslavija. Neslužbeno priznanje versajske tvorevine daje napokon šansu za priznanje KPJ, kao prvi korak prema normalizaciji odnosa, ali militantnost jugoslavenskih komunista koji ne prihvaćaju politiku narodnih frontova i nesposobnost rukovodstva da je implementira, bit će za to rukovodstvo fatalno – svi će biti uklonjeni. KPJ je pak suspendiran kao organizacija dok se ne pronađu čovjek i model djelovanja na zadanom pravcu.

Na VII. kongresu Kominterne odlučeno je i o napuštanju institucionalnih zemaljskih sekretarijata (pa tako i Balkanskog sekretarijata). KI postaje monolitna, centralizirana organizacija koja direktno rukovodi komunističkim grupama i organizacijama u raznim zemljama. Preko službe u Pieckovu sekretarijatu, pristupa organizaciji koja uključuje bugarsku, grčku i albansku partijsku mrežu. One još nisu profilirane kao nacionalne partije, nego je to prostor pod izravnom skrbi centrale i samog sekretara Kominterne Dimitrova, koji mlade, perspektivne kadrove regrutira u moskovskim školama za profesionalne revolucionare.

Kominterna do 1934. ne priznaje KPJ kao svoju filijalu, što znači da jugoslavenski komunisti voze bez dozvole jer se sve radi preko „Balkanske federacije“, koju 1934. zamjenjuje „Balkanski sekretarijat“ (BLS). A 1935. dolazi do još jedne promjene u organizaciji KI. BLS sada postaje – Pieckov sekretarijat[208], naprosto operativna mreža, što znači da je akcenat na

---

zagrebačke porodice Cvijić su, osim Stjepana, potekla još dva revolucionara i komunista. Đuro Cvijić je neko vrijeme bio politički sekretar Politbiroa CK KPJ i stradao u staljinskim čistkama u Sovjetskom Savezu, a Branko Cvijić, koji je prije rata pomagao partijskim ilegalcima, dok za vrijeme rata nije mogao u NOB zbog bolesti, poslije rata se našao na mnogim odgovornim dužnostima.

[207] Nikita Bondarev: *„ENIGMA TITO. Moskovske godine Josipa Broza (1935. – 1937.)“*. Knjiga se bavi, kao što i njen naslov govori, dvjema godinama koje su postale ključne u cijelom Titovom životu i političkoj djelatnosti. Donijele su, pored ostalog, Titove prve kontakte sa sovjetskom obavještajnom službom, čijem rasvjetljavanju je posvećen dobar dio knjige. Bondarev je viši naučni suradnik sektora za euro-atlantska istraživanja Ruskog instituta za strateška istraživanja.

[208] Kroz BLS (Bugarska, Jugoslavija, Rumunjska, Grčka) prošli su u razdoblju 1926. – 1935.: B. Šmeral, G. Dimitrov, B. Kun, Mikhailov; te suradnici K. Manner, A. Tasca, H. Walecki, V. Kolarov; J. Broz (Tito), A. Ciliga, S. Dimitrov (Marek), P. Iskrov, I. Karaivanov, L. Purman, V. Vujović, N. Zachariades, V. N. Sakun (Milković), Ivanjuk, Weiss, Moravskaja, Lovčeva, L. Scheller, Gittel, Giorgieva.

regimentalizaciji[209] operativaca i agenata, a ne više na teritorijaliziranim partijama. Umjesto klasičnih teritorijalnih KP, stvara se, dakle, agenturna mreža.

Što se legalnog djelovanja tiče, sad komunisti trebaju tražiti mogućnosti otvorene suradnje s ostalim strankama (i napustiti prethodnu doktrinu „ujedinjenog fronta", koja je predviđala, ne zajedničko političko djelovanje, nego zajedničku borbu protiv buržoazije). Rezultanta je taktika narodnog fronta: s jedne strane Moskva drži tajni operativni aparat koji je pri Kominterni organiziran u sekretarijate, a zapravo je obavještajna struktura, a s druge se komunisti otvaraju prema ostalim političkim snagama koje su državno i teritorijalno ustrojene. Tako svaka KP treba očuvati i okvir, državu, i supstanciju – aparat.

U Moskvi to i nije neki naročiti problem, jer su ionako jugoslavenski komunisti (jugoslavenska kolonija u Moskvi brojila je oko 900 ljudi) sovjetski državljani i članovi Sveruske komunističke partije boljševika – VKP(b). Ne mali broj učlanjen je u KP Francuske, gdje postoji jugoslavenska podsekcija. Slovenci talijanskog državljanstva članovi su pak KPI, gdje imaju vlastitu slovensku (a ne jugoslavensku!) podsekciju. Sličnih manjih sekcija ima u Beču, Pragu i Münchenu. Makedonci su u pravilu u bugarskoj partiji „tijesnih"[210]. Kako KPJ ne posjeduje licencu i ne funkcionira normalno, hijerarhijski, unutarnji sukobi su pravilo, a provođenje partijske linije izuzetak. Zapravo, iz moskovske perspektive Jugoslavija je već razbijena: Slovenci djeluju preko talijanske partijske strukture, Makedonci preko bugarske, a što se tiče Hrvata, u Moskvi nadasve uvažavaju „politički kapacitet" te njihove omasovljene seljačke stranke, HSS-a, koja je republikanski i separatistički nastrojena u odnosu na beogradsku imperijalističku centralu.

Tito je prvi prišao pobjednicima, Staljinovoj grupaciji – oni su ga i kadrovirali uoči Osme konferencije zagrebačkih komunista. Mreža NKVD dotle pomalo preuzima političku infrastrukturu Kominterne. Što je i logično s obzirom na činjenicu da se Kominterna pokazala potpuno neefikasnom u dizanju revolucija koje su sve propale (Hamburg 1923., Šangaj 1927.) a istodobno onemogućuje normalizaciju odnosa Sovjetskog Saveza s demokratskim državama. S druge strane, fašizam jača u Zapadnoj Evropi, pa komunisti prelaze u ilegalu i prekidaju veze

---

[209] ***Regimentalizacija*** *(od lat.* ***regimentum*** *– uprava, vlast) označava proces uvođenja stroge, krute i nametnute discipline, organizacije ili reda u neku skupinu. U društvenom i političkom kontekstu: Pretjerano stroga kontrola i nadzor nad svakodnevnim životom, ponašanjem i razmišljanjem ljudi, što je karakteristično za totalitarne sustave, vojsku ili krute birokratske sustave. (VestaHR)*

[210] ***Bugarska stranka „tijesnih"*** *(često nazivana i tesni socijalisti) je povijesno revolucionarno krilo bugarskog socijaldemokratskog pokreta. Nastala je 1903. godine pod vodstvom Dimitra Blagoeva. Puni joj je naziv bio Bugarska radnička socijaldemokratska partija (tesni socijalisti). Nastali su odvajanjem od umjerenih, reformističkih socijaldemokrata (tzv. „širokih socijalista"), koji su se zalagali za postupne parlamentarne promjene. Tesni su socijalisti zagovarali strogu marksističku ideologiju, klasnu borbu i beskompromisan pristup radničkim pravima. Izrazito su se protivili bugarskoj imperijalističkoj politici u Balkanskim ratovima i Prvom svjetskom ratu. Nakon uspjeha Oktobarske revolucije i kraja Prvog svjetskog rata, partija se 1919. godine priključila Komunističkoj internacionali i preimenovala u Bugarsku komunističku partiju. Iz njihovih je redova potekao Georgi Dimitrov, istaknuti komunistički vođa i kasniji predsjednik Narodne Republike Bugarske. (VestaHR)*

s policiji poznatim masovicima[211] koji su otvoreno nastupali kao komunisti izlazeći početkom dvadesetih godina na parlamentarne izbore.

U Moskvi počinje diferencijacija između starih i novih kadrova. Broz stanuje u kadrovskom hotelu „Lux"; daju mu konspirativno ime Walter Friedrich, ali ga u hotelu malo viđaju. On tvrdi da je izbjegavao društvo pošto je volio samoću, međutim, šuškalo se da je pohađao tečajeve tehnike konspiracije te vojni tečaj na Akademiji „Frunze" u Rjazanu, kao što je to, na neki način, sam sugerirao svom biografu Dedijeru[212]. NKVD je pod Staljinom postupno preuzeo aparat Kominterne. Umjesto političke, stvara se globalna agenturna mreža, a Josip Broz postaje njena zvijezda pod pištoljskim kodnim imenom „Valter"[213]. Riječ je o malogabaritnom nisko-kalibarskom vatrenom oružju pogodnom za agenta, prikladnom za skriveno nošenje, teškom malo više od 600 grama[214], kakav u klasičnoj verziji Walther PPK nosi i tajni agent James Bond.

Kako je sam Tito opisao dvogodišnji boravak u Moskvi u doba kad su započele čistke pa su likvidirani gotovo svi visoki funkcioneri KPJ osim njega?

Josip Broz Tito:

---

[211] *Izraz **masovik** u političkom i komunističkom žargonu označava vještog agitatora, govornika i organizatora koji ima sposobnost mobilizacije i vođenja širokih masa. (VestaHR)*

[212] Kod Dedijera (Tom III) na pitanje o izvorima svoje vojne vještine Tito odgovara: „Klausewitz, klasici i Frunze" što bi se moglo protumačiti kao da je čitao djela Frunzea, ali možda i time da je pohađao general-štapsku Višu vojnu akademiju u Moskvi imenovanu po Mihailu V. Frunzeu, u kojoj su se obrazovali perspektivni trupni oficiri za unapređenje na zapovjedne položaje. Škola je također imala velik broj specijalističkih kurseva za „izvanredne studente". U Titovim sabranim djelima, tom 6:27, u referatu na V. zemaljskoj konferenciji on citira Staljinov govor održan 1935. pred mladim oficirima Crvene armije, na svečanoj priredbi kojoj je, kako se čini, nazočio. Kaže, naime: „Drug Staljin nam je govorio da..." Tito je tada prvi put vidio Staljina svojim očima (susrest će se tek deset godina kasnije, u septembru 1944.) Staljinov govor objavljen je u njegovoj hrestomatiji „Pitanja lenjinizma" (čije se prvo izdanje pojavilo u Zagrebu već 1939. godine!). To je „Govor apsolventima Više vojne akademije Crvene armije održan u Kremaljskom dvoru, 4. maja 1935.". Tito je tada u Moskvi, gdje piše svoje „Direktive o osnivanju proleterske samo-odbrane" što upućuje da je na nekom kursu seminarski obrađivao pitanja vojne taktike. S druge strane nije slučajno da je pred članovima KPJ na V. zemaljskoj konferenciji citirao upravo Staljinov govor namijenjen vojnim pitomcima – istoga dana on, pod prismotrom Josipa Kopiniča, kao predstavnika KI, osniva pri CK KPJ i – Vojni komitet. Ali to je epizoda iz njegove kasnije faze – kad se od „Valtera" već transformirao u „agenta T. T.". N. V. Bondarev smatra da je vojno školovanje izvršio za devet mjeseci (dakle akademsku godinu) od jeseni 1935. do ljeta 1936. jer u to doba nedostaju bilo kakvi podaci o njegovoj aktivnosti u KI. Inače, osobni kartoni personalne uprave KI, kao i arhiva OMS još uvijek nisu dostupni istraživačima.

***Hrestomatija** (grčki **chrēstós** – koristan + **máthēsis** – učenje) je zbirka odabranih tekstova, ulomaka ili članaka iz književnih ili znanstvenih djela. (VestaHR)*

[213] *Godine 1886 Njemački vojni veteran Carl Walther započeo je u obiteljskoj kući raditi streljačke sportske puške. Kućna radinost prerasla je u njemačku tvornicu oružja **Carl Walther GmbH** koja je originalno proizvodila lovačke i sportske puške. 1908 počela je proizvoditi pištolje. Popularnost je stekla svojim Walther PP modelima policijskih pištolja koje je počela proizvoditi od 1929. godine. Kompaniju je 1993 kupila njemačka kompanija UMAREX GmbH & Co. KG (dio holding kompanije PW group iz Amsterga, Njemačka). (VestaHR)*

[214] ***Walther PPK** (Polizeipistole Kriminalmodell, detektivski policijski pištolj) izrađuje se od 1931. godine pa do danas u više modela različitih kalibara, težine od 660 do 850 grama, s magazinom 7 do 10 metaka (ovisno o kalibru). Zbog svoje veličine bilo ga je lakše nositi prikriveno u civilnoj odjeći. (VestaHR)*

Jednog dana meni telefonira Filipović, Filip Filipović[215]*. Kaže, Valter, znaš šta, večeras će kod mene biti par drugova, jer sam primljen u društvo starih boljševika. Primljen je a par dana posle toga, Stari je zabranio društvo, raspustil ga je. „Pa dođi kod mene navečer, tamo u moj stan", kaže. Zapravo, ne u njegov, nego u stan onoga Martinovića, u Martinovićev stan. A Martinović je imao za ženu Šilovićevu kćerku*[216]*. Ja bio naveče tam. Tko su bili tamo ljudi? Bio je, ovaj, neki Kralj, iz NKVD-a. To je pitanje za sebe, to sam ja u Parizu imao muke s njima. Taj Kralj, to je bil lopov jedan. General NKVD-a*[217]*. Pa je bio prisutan brat Staljinove žene. Pijan ko tuka. Taj Kralj je cijelu večer kritizirao, ovaj, jugoslovensku Partiju. Da ona ništa ne vrijedi, da ničega nema... Pijanka je bila. Dobro, meni se to gadilo pa sam otišao kući. Drugo jutro mene zove Ćopić na telefon. On je ispod mene bio dolje, dva sprata niže. Dođi, kaže, Valter kod mene. Dođem ja kod njega. Kaže: „Dobro, ti si bio jučer na nekoj tamo zabavi." Ja sam rekao, „da, kod Filipa Filipovića, slavio je svoj prijem u Društvo starih boljševika".*

„Pa šta je bilo?"

„Kritizirali su cijelo vrijeme, najviše ovaj Kralj, meni se čitavo to društvo ne sviđa."

„Eh, pa nisi trebao ići tamo."

„Pa dobro, nisam trebao i neću više nikuda da idem."

I od onda nikuda nisam išao. Ma tko me zvao, nikud više. S nikim nisam htio diskutirati ni o čemu.

A pogotovu ne u „Društvu starih boljševika"...

Prosto sam se držao svog posla u Kominterni i učio. Imao sam dobru biblioteku i bio sam kod kuće. I to me spasilo. U Kominternu i natrag. Kupim u Univermagu[218] *kobasice i neko polupripremljeno pile i kako gore imam kuhinju, ja si to sam napravim. I to je mene spasilo. Nisam bio pod sumnjom. Na primjer, da sam uzeo Žarka, a mlad je bio, koliko godina, ne znam sad...*[219] *On*

---

[215] Profesor matematike rodom iz Čačka, jedan od osnivača KPJ i njen prvi sekretar. Izabran u parlament SHS 1922. Osuđen na „Vidovdanskom procesu" organiziranom poslije neuspjelog atentata na kraljevića Aleksandra, od 1924. u političkoj emigraciji u Moskvi, predstavnik KPJ u Balkanskom birou i Izvršnom komitetu KI. Autor više knjiga o materijalističkoj filozofiji. Pogubljen 1938., rehabilitiran 1957. godine.

[216] Dr. Srećko Šilović, liječnik, ugledni zagrebački mason, vijećnik ZAVNOH-a i poslijeratni ambasador. Otac mu je Josip Šilović, ban hrvatski, koji je predložio zakonsko uređenje zaštite majke i djeteta te osnovao Josipovac, današnji zagrebački dom „Vladimir Nazor" za nezbrinutu djecu.

[217] Ivan Kralj (1902. – ?). Rođen u Ljubljani, sindikalni funkcionar, emigrirao 1924. u SSSR, gdje je radio za NKVD. Uhapšen je u Moskvi 2. avgusta 1938., gdje je 4. marta 1939. i osuđen. Dvije i pol godine kasnije, 16. novembra 1941, u 39. godini, umro je u logoru. Tako piše u jednom uvjerenju o njegovoj smrti, izdanom 1960. u Proleterskom rejonu Moskve, a sudeći po drugom dokumentu Vojnog kolegija Vrhovnog suda SSSR iz novembra 1959., život Ivana Kralja okončan je već 4. marta 1939. U sovjetskim izvorima nema ni spomena o njemu kao o nekakvom „generalu NKVD-a". NKVD kao civilna služba nije imao vojne činove.

[218] Univermag (Universalny Magazin) naziv za lanac robnih kuća koje su u drugoj polovici tridesetih otvorene u glavnim sovjetskim gradovima.

[219] Rođen 2. februara 1924., Žarko je tada imao dvanaest godina. S majkom, Pelagijom Belousovom, živio je od 1928. godine u Sovjetskom Savezu, gdje je pošao sa majkom, poslije očevog hapšenja u Jugoslaviji. Odrastao je u domovima za djecu komunističkih funkcionera, kaže Tito, ali onda dodaje (*On je tamo besprizorni bio*...), što znači da je bio napušteno dijete. Kasnije je stupio u Crvenu armiju. Sudjelovao je u Velikom otadžbinskom ratu, gdje je u borbama izgubio desnu ruku. Odlikovan je Ordenom otadžbinskog rata. Godine 1944. došao je u Jugoslaviju. Ženio se tri puta i imao četvoro djece. U prvom braku sa ruskinjom Tamarom Veger, koju je doveo iz SSSR-a, imao je sina Josipa Jošku (1947.) i kći Zlaticu (1949.). U drugom braku, s Terezom Kujundžić iz Subotice, dobio je sina Edvarda (1951.), a u trećem braku sa Zlatom Jelinek, kći Svetlanu (1955). Umro je 1995. godine.

je tamo besprizorni[220] *bio, znate, imao je sve one osobine običnih huligana. I on tamo više puta također laje u mojoj sobi. A ja njemu čitulju čitam. Rekoh: Pa ne znaš ti da jedeš hleb – kažem – ovih ruskih radnika – rekoh – još od onih koji su prolijevali krv da bi vama bilo ljepše itd. A ja znam da sve slušaju... Kakav si ti – rekoh – magarac. Rekoh: Ti ćeš od mene dobit – rekoh – i batina ako se budeš tako ponašao. Badava, on je tada bio svojeglav, prilično*[221]*. Poslije se on polagano...*

I tu je Tito stao... U svakom slučaju odnos sa sinom mu nije bio lak, ni prisan. Kako svjedoči Ivan Ivanji, Titov prevodilac (s njemačkog) u jednom novinskom intervjuu (u beogradskom tjedniku „Vreme"), Titov sin Žarko je 1942. pohađao tajnu obavještajnu školu Kominterne u selu Kušnarenkovu (nedaleko od Ufe) u Baškirijskoj Sovjetskoj Republici, zajedno sa čuvenim Markusom – Mišom – Wolfom, šefom istočnonjemačke obavještajne službe HVA[222]. Žarko je u toj školi (101. diverzantska škola), koju su pohađala djeca rukovodilaca Kominterne stacionirana u Ufi, pripreman za djelovanje iza neprijateljskih linija, a kolala je i priča da su ga Rusi 1948. pokušavali okrenuti protiv Tita.

Jednog dana ja došao iz Kominterne, a oluka je sedam spratova visoka. On se je izvana po oluki popeo na sedmi sprat, izvana. I stoji gore i zafrkava se, tu se narod sakupio dolje. I viču, kaže: „Nemoj, nemoj, nemoj..." Čak i merdevine počeli vatrogasci da vode. On se onda spustio dolje. Njemu se sviđalo da zafrkava ljude. Evo, on je bio, tako, jedan huligančić.

Tito je u Moskvi boravio u hotelu „Lux" i povremeno svraćao na Komunistički univerzitet narodnih manjina Zapada (KUNMZ), regrutni centar za mlade evropske partijce[223]. Tu je susreo Kardelja, slabunjava slovenskog učitelja, moskovski kadar, polaznika i nastavnika na tom fakultetu za profesionalne revolucionare. Njegovo je svjedočanstvo jedno od rijetkih o tom razdoblju Titova života s kojima raspolažemo. Zbog uvijene naracije staroga lisca, Kardeljeve uspomene nipošto nisu lako štivo, pa ovdje dajemo samo neke odlomke u sažetom obliku:

---

[220] ***Besprizorni*** *- u ruskom jeziku (besprizornyy) pojam izvorno označava dijete bez roditelja i doma, napušteno od obitelji i prepušteno životu na ulici. Izraz je postao široko korišten u Rusiji početkom 20. stoljeća (nakon Prvog svjetskog rata, revolucije i gladi), kada su milijuni djece ostali siročad lutajući ulicama (besprizorniki – besprizornici). (VestaHR)*

[221] U Rusiji vlada glad, a stanovnike hotela „Lux" mrze u cijeloj Moskvi jer imaju posebni tretman – pristup u diplomatske magazine itd. Hotel jest zapušten, pun štakora, sumorni komunistički raj, ali u njemu su bile kuhinje u kojima se mogla spremati hrana kupljena u dućanu, što je tada bio prilično velik luksuz. O tome piše Walter G. Krivitsky, *In Stalin's Secret Service*, New York, 1937.

[222] Ivan Ivanji, *Puhovina, cviček i čivas: Šta je Tito stvarno jeo – i pio*, „Vreme" (1160.), 28. mart 2013.

[223] KUNMZ (Kommunistichesky Universitet Natsionalnykh Menshinstv Zapada / Komunistički univerzitet nacionalnih manjina Zapada) osnovao je osobno Lenjin krajem 1921. kao centar za školovanje predstavnika nacionalnosti Zapada u Sovjetskom Savezu. Prve su mu sekcije bile Litvansko-židovsko-latvijska; njemačka (ne treba zaboraviti da je do 1941. povolških Švaba bilo više milijuna!), poljska i rumunjska. Uskoro su im pridodane bjeloruska, bugarska, talijanska, moldavska i jugoslavenska sekcija. U septembru 1922. otvorena je i filijala KUNMZ-a u Petrogradu, koja je objedinjavala latvijsku, estonsku i finsku partijsku školu. Dakle, otvorene su sekcije iz onih država koje je SSSR planirao subvertirati. U nastavnoj 1922. upisano je 352 kandidata koju su dolazili po preporuci lokalnih partijskih ili omladinskih organizacija. Kurs je trajao tri godine. Obrazovalo se profesionalne revolucionare podučavanjem tehnike partijskog rada, te naobrazbom iz političke, ekonomske i upravno-pravne oblasti. Prvi rektor bio je poljski boljševik Julian Baltazar Marchlewski (1866. – 1925.), koji je na dužnost stupio 1922. i na njoj ostao do smrti 1925. u Italiji, kraj Genove. On je istovremeno bio na čelu organizacije Crvene pomoći – Međunarodne organizacije pomoći borcima revolucije (Mezhdunarodnaia Organizatsiia Pomoshchi Revoliutsioneram, MOPR).

Edvard Kardelj:

S Titom sam se prvi put sreo u junu 1934. godine. On se tada kratko zadržao u Ljubljani, a prije njegovog dolaska dobili smo poruku od CK KP Jugoslavije ili možda od Pokrajinskog komiteta KP Hrvatske, više se ne sjećam tačno, da mu olakšamo prebacivanje preko granice. Mi smo to i učinili. Tada nisam znao njegov pravi identitet, znao sam samo da je nedavno izašao s robije i da je kooptiran u Politbiro CK KPJ.

Slovenci su na robiji uglavnom ležali u Mitrovici i Požarevcu, pa ga nitko nije poznavao, jer je on bio zatočen u Lepoglavi i Mariboru. Obavijestili smo ga da pripremamo pokrajinsku konferenciju KP za Sloveniju, pa mu predložili da, pošto ide u CK u inostranstvo, na njoj učestvuje. Tito se s tim složio. Zatim smo se Boris Kidrič i ja češće s njim sastajali i raspravljali o temi konferencije, odnosno aktivnostima Komunističke partije u Sloveniji. Tito nas je sa svoje strane informirao o ocjeni koju daje Centralni komitet općoj političkoj situaciji u svijetu i u Jugoslaviji i, naravno, posebno o zadacima koji se postavljaju pred jugoslavenske komuniste, uključujući i one slovenačke. Također nas je bliže upoznao s političkim kursom ili političkim direktivama Kominterne, odnosno CK KPJ. U tim našim razgovorima s Titom veoma brzo se razvio jedan osjećaj obostranog povjerenja. A u ono vrijeme to je bilo izvanredni važno. U vrijeme teške ilegalne borbe kad su revolucionari bili apsolutno zavisni jedni od drugih, nije bilo ništa važnije od uzajamnog povjerenja i uzajamne pomoći. A imali smo i loša iskustva s nekim instruktorima i predstavnicima CK KPJ, koja su utjecala da smo bili prilično nepovjerljivi prema svima onima koji su k nama dolazili, čak i prema vezama, tehničkim vezama, s Centralnim komitetom, jer je zbog njih često dolazilo do policijskih provala u naše partijske organizacije. Uglavnom zbog nekonspirativnosti pojedinih drugova koji su izvana dolazili u zemlju.

Ti instruktori govorili bi što treba napraviti, često ne poznavajući stanje, što je, naravno. Bili su oni čestiti revolucionari koji su radili što su umeli i znali. Međutim, među njima su bili ljudi koji nisu bili dorasli zadatku jer nisu imali dovoljno političkog iskustva na terenu. Mlade ljude pozvali bi na kraće ili duže kurseve u Sovjetski Savez, gdje bi proveli po desetak i više godina pre nego bi se ponovo vratili u Jugoslaviju, a prilike su se, naravno, u međuvremenu mijenjale...

Naravno, te škole i kursevi odigrali su veoma pozitivnu ulogu u formiranju naših kadrova. Ne bih želio sve metati u jedan koš, ali, bilo je među njima i takvih koji su u tim školama postajali uskogrudi doktrinari pa u partijskom radu u zemlji, nekako na silu, nametali metode i oblike političke akcije koje nisu odgovarali konkretnim našim mogućnostima i uslovima, jer su bili više odraz određenih šema koje su se u ono vrijeme pravile pod utjecajem Kominterne, ili u Centralnom komitetu KP Jugoslavije, bazirane na generalnoj liniji KI. Ili, kao što je Ivan Cankar rekao za slovenačku socijaldemokratsku partiju – nije vidjela narod, a narod nije vidio nju... Tome je u najvećoj mjeri doprinijela sama Kominterna svojom ulogom centra svjetske revolucije i centralističkog arbitra u svim pitanjima međunarodnog radničkog pokreta, a isto tako i te njene škole s izrazito dogmatski i šematski usmjerenim nastavnim programima.

Naravno, mi smo u tim školama sami pokušavali da ono što smo tamo izučavali što više vežemo za problematiku konkretnog rada naše partije u zemlji... Ja sam ondje proveo svega šest mjeseci na jednom kratkom kursu lenjinske škole, a poslije sam bio predavač na lenjinskoj školi u KUNMZ-u. Predavao sam historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju Kominterne, kao i historiju radničkog pokreta Jugoslavije. A sem toga i pojedinačne lekcije iz oblasti marksizma i lenjinizma, sveukupno oko godinu i pol.

Bile su, u stvari, dvije škole: jedna za zapadne zemlje, a druga za azijske, afričke zemlje, za taj više-manje kolonijalni svijet, za Istok[224]*. Na svakoj školi, svaka je zemlja, svaka partija, imala svoj sektor, tako da je na lenjinskoj školi u KUNMZ-u postojao poseban jugoslavenski sektor, gdje smo kao predavači bili samo mi, ljudi iz jugoslavenske prakse. Međutim, ispiti koje su polagali naši studenti, polagali su se pred komisijama profesora iz moskovskih visokih škola.*

I Tito je predavao. On je tada bio u Balkanskom sekretarijatu, a istovremeno u predstavništvu naše partije u Moskvi.

No, kao što sam rekao, usprkos svim našim naporima oko tih nastavnih programa koji su se pravili u krugovima koji nisu imali pojma o konkretnim prilikama revolucionarne borbe u Jugoslaviji, nastavni su programi bili prilično sektaški zbog linije Kominterne, ali i poslije, kad je Kominterna mijenjala svoj kurs, oni su ostali dogmatski i šematski.

Kad kritički govorim o Kominterni i tim školama, ne bi bilo sasvim pravedno ako ne bih istovremeno rekao da su te škole u razvoju radničkog i komunističkog pokreta u svijetu odigrale i veoma pozitivnu ulogu. Pomoć Kominterne u raznim vidovima, uključujući školovanje revolucionarnih kadrova, bilo je ohrabrenje i podsticaj mnogima u svijetu u vrijeme kada je kapitalistički sistem još čvrsto stajao na svojim nogama i kada su komunističke partije gotovo u većini slučajeva bile potisnute ili u duboku ilegalu ili su se nalazile pod jednim žestokim pritiskom vladajućih sistema. Taj pozitivni aspekt rada Kominterne pogotovo je bio očit dok je u njoj djelovao Lenjin koji je uporno insistirao da Komunistička partija Sovjetskog Saveza ne može biti vodeća snaga Kominterne, nego jedna ravnopravna članica organizacije. Međutim, Staljin je poslije Lenjinove smrti, kako se razvijala njegova vlastita politika, Kominternu mijenjao i podređivao svojoj ličnoj politici. To se brzo događalo jer se čitav niz premisa na kojima je Kominterna za vrijeme Lenjina izgrađena, pokazao nerealnim. Kominterna je građena kao centar jedne svjetske, u najmanju ruku evropske revolucije. Međutim, pokazalo se da se evropska revolucija poslije Prvog svjetskog rata neće rasplamsati. Iskre su odmah ugašene i još je Lenjin za života počeo da sumnja u efikasnost Kominterne. Zapadnoevropski kapitalizam bio je čvršći nego se pretpostavljalo. U takvoj situaciji, naravno, komunističke partije bi morale mijenjati svoju taktiku, a Kominterna je produžavala kursem „klasa protiv klase", s parolom „demokracija i fašizam su blizanci". Što je dovodilo do potiskivanja komunističke partije u položaj sekti, koje se izdvajaju od masa. Kad je riječ o sudbonosnim greškama, samo da podsjetim, na primjer, zaista sudbonosne greške koju je Njemačka komunistička partija učinila neposredno pred dolazak Hitlera na vlast kada je u parlamentu glasala zajedno s nacistima i reakcijom protiv socijaldemokratskih vlada! Njemačka komunistička partija glasala je tako upravo pod utjecajem linije Kominterne, znači protiv radničke klase, te objektivno olakšala Hitleru da se dočepa vlasti.

Definitivni prelom u Kominterni i njenoj sektaškoj politici, prelazak na narodno-frontovsku liniju, koja je onda zaista omogućila komunističkim partijama da se orijentiraju na najšire narodne mase u borbi protiv fašizma, u odbrani od fašističke najezde, taj definitivni prelom, međutim, nastao je tek na Sedmom kongresu Kominterne 1935. godine. I zato, kad se površno gleda na te događaje, moglo bi se pomisliti da je taj kongres zauzeo, tako reći, antistaljinističke stavove, kurs koji je bio u potpunoj suprotnosti s ranijim kursom „klasa protiv klase" itd. Međutim,

---

[224] Riječ je o Komunističkom univerzitetu trudbenika Istoka ili KUTV-u (Kommunisticheskiy universitet trudyashchikhsya Vostoka). Tamo su se školovali Deng Xiaoping, Hô Chí Minh, najveći turski pjesnik Nazim Hikmet i generalni sekretar KP Grčke Nikolaos Zahariadis, za vrijeme građanskog rata, predsjednik grčke privremene demokratske vlade (1947. – 1949.).

i taj novi kurs narodne fronte inaugurirao je Staljin, koji je u to vrijeme jasno osjetio da se neke pretpostavke oko fašizma nisu obistinile i shvatio da fašizam sada postaje, ne samo opasnost za revolucionarni radnički pokret, nego i za sam opstanak Sovjetskog Saveza. Nažalost, Staljin je, kao i inače, prekasno shvatio tu činjenicu, a samim tim je i Kominterna puno prekasno promijenila svoj sektaški kurs, jer da ga je mijenjala ranije, vjerovatno ne bi došlo do te katastrofalne greške koja je učinjena u Njemačkoj, pred dolazak Hitlera na vlast.

Taktiku „klase protiv klase" kao doktrinu „trećeg razdoblja Komunističke internacionale" lansirao je Buharin u septembru 1928. Napuštena je 1934., kad Staljin dovodi Dimitrova na čelo KI da provodi taktiku narodnog fronta. Upravo u razdoblju 1934. – 1938. izvršene su čistke na svim nivoima sovjetskog aparata da bi se smirio revolucionarni radikalizam, koji se svugdje pokazao štetnim prijeteći samome opstanku SSSR-a. Službu sigurnosti Staljin je povjerio egzekutoru Nikolaju Ježovu[225], a na mjestu šefa diplomacije zadržao je prozapadnog Maksima Litvinova[226], s tim što ga je 1938. zamijenio Molotovim. No ti su detalji Kardelju promakli jer je bio zauzet terenskim radom.

Za vrijeme VII. kongresa ja sam bio na sjevernom Kavkazu, tamo smo bili na nekim praktičkom vježbama. Provodila se kolektivizacija brdskih rajona. Prva faza je bila kolektivizacija Ukrajine i tih ravničarskih dijelova, međutim, u to vrijeme kolektivizacija je zahvatala i Kavkaz i tamo smo ušli u jednu veoma tešku situaciju. Stvorila se velika napetost između seljaka i tih grupa, komisija, delegacija, koje su sprovodile kolektivizaciju u tom rajonu. Tako da smo u živoj praksi osjetili svu problematiku, rekao bih, konflikata i suprotnosti koje je izazvala Staljinova politika kolektivizacije.

Dakle, naši su se komunisti u SSSR-u na svojevrsnom „terenskom seminaru" imali prilike upoznati s organizacijom masovne represije kakva se provodila prilikom prisilne kolektivizacije. To će slovenskim polaznicima dobro doći u poslijeratnom razdoblju kad su se i u Sloveniji prisilno stvarale „kmetijske delavne zadruge".

Kad već govorimo Staljinovoj politici i njegovom utjecaju na Kominternu i tadašnju politiku evropskih komunističkih partija, ja bih želio da skrenem pažnju na jedan moment. Obično ljudi koji ne znaju dovoljno stvari iz historije Oktobarske revolucije suprotstavljaju Staljina i Trockoga uvijek na liniji jednog frontalnog političkog sukoba. Međutim, Staljin je preuzeo većinu stavova Trockoga. Trocki je bio pristalica permanentne revolucije. Trocki se orijentirao, i vjerovao je do svoje smrti da je evropska revolucija, takoreći, stvar sutrašnjeg dana. On je bio jedan od najdosljednijih nosilaca te sektaške politike. A Staljin je preuzimao od Trockoga neke njegove stavove. Među njima i orijentaciju na evropsku oružanu revoluciju u vrijeme kada za nju, praktički, nisu postojali nikakvi uslovi.

---

[225] Član CK VKP(b) (1934. – 1939.), narodni komesar unutrašnjih poslova SSSR-a (1936. – 1938.)

[226] Rođen u Bialystoku (u Poljskoj, na bjeloruskoj granici) 1876., Maksim Maksimovič Litvinov (pravo ime Meer-Genoch Movševič Vallach) pristupa 1903. boljševičkoj frakciji ruskih socijaldemokrata na njihovom kongresu u Bruxellesu. Prije Oktobra živio je dugo u Velikoj Britaniji i vratio se u zemlju 1918. te preuzeo funkciju narodnog komesara za vanjske poslove. Njegova su zasluga potpisivanje Rapalskog ugovora s Njemačkom 1923. i cijela serija sporazuma o nenapadanju sa zapadnim zemljama kao i postizanje američkog priznanja. Smijenjen 1939., ali postavljen za vice-komesara 1941., upućen je u Washington iste godine kao sovjetski veleposlanik, gdje potpisuje pakt o uzajamnoj pomoći sa SAD. Umro je 1951.

No, i zbog takve Staljinove politike i njegovog utjecaja na Kominternu, ona je prije usvajanja narodno-frontovske linije gurala komunističke partije, naročito u zapadnoj Evropi, u položaj sekti koje gube sposobnost povezivanja sa širokim masama i samim tim unosila u partiju dezorijentaciju, nejedinstvo, što je uzrokovalo frakcionaške borbe i, praktički, onesposobljavala ih u borbi za pridobivanje masa.

To je veoma čudna Kardeljeva konstrukcija – Staljin se s Trockim sukobio i pobijedio ga upravo na ključnom pitanju strategije revolucije. Obrana „prve zemlje socijalizma" uspjet će jedino ako se onemogući stvaranje premoćnog ujedinjenog fronta liberalno-kapitalističkih i fašističkih država, kao u Kini, gdje su kolonijalne sile i fašistički Japan zasebno, ali istodobno, rušili legalnu vlast, post-sun-jat-senovski Kuomintang i Čang Kaj Šeka[227].

Komunistička pobuna neće prerasti u svjetsku revoluciju, nego navesti neprijatelje da se ujedine. Stoga je kineska demokratska vlada dvadesetih godina kao i španjolska republikanska vlada tridesetih, jedinu stvarnu inozemnu pomoć primala od – Staljina. Razlika je jedino u tome što su zapadne demokracije u Španjolskoj, zadržavši nominalno neutralnost, oko zemlje uspostavile jedan prilično porozan sanitarni kordon, a u Kini su pokušali usput zadovoljiti svoje kolonijalističke apetite.

Staljin je imperator kojemu na Zapadu ne trebaju mase, nego pouzdani institucionalni partneri – upravo je to smisao politike narodnog fronta. Permanentna mobilizacija masa interes je revolucionara koje Staljin nije nikada podržavao. Narodno-frontovska linija pretvarala je komunističke partije u operativnu okosnicu sovjetske politike, što je uloga u kojoj se Tito sjajno snašao, a Kardelj, također njoj zahvaljujući, dobio priliku da odigra ulogu slovenskog državotvorca, zamijenivši tršćanske revolucionare prethodne generacije.

Podjednako nepouzdano Kardelj opisuje čistke u SSSR-u i Titovu ulogu u njima:

Od mojih sastanaka i razgovora s Titom u Moskvi, u sjećanju mi je posebno ostao zajednički rad na sređivanju spisaka naših partijskih kadrova koji su se nalazili po čitavom Sovjetskom Savezu. Bilo je to vrijeme staljinističkih procesa, čistki, jedne atmosfere žestokog pritiska, straha, gdje, u stvari, ljudi nisu znali šta ih čeka sutrašnjeg dana.

Tito se tada uporno trudio da što više naših ljudi izvuče iz Sovjetskog Saveza. Bilo da se vrate u zemlju na ilegalni rad ili da se legaliziraju u zemlji, i tada je zauzet i stav da oni koji mogu da se legaliziraju to učine čak uz rizik da neko vrijeme provedu u zatvoru. Ili da idu u Španiju. Neki su poslati na rad u emigraciju, u Ameriku itd.

S Titom smo tada pravili spiskove s tendencijom da što više ljudi izvučemo, da ih spasimo, jer je tada svaki inostranac bio pomalo sumnjiv.

---

[227] Kao i Lenjina, Sun Yat-sena (1866. – 1925.) su tokom Prvog svjetskog rata podržavali Nijemci.
Sun Jat-sen bio je kineski političar, revolucionar i prvi predsjednik Republike Kine. Kao jednom od predvodnika ideje republike u Kini, Sun Jat-senu se često tepa kao „Ocu domovine". Odigrao je vrlo važnu ulogu u svrgavanju dinastije Qing, tijekom Sinhajske revolucije, u listopadu 1911. godine Ovaj događaj označio je kraj carske Kine i nastanak Republike Kine. Godine 1912. postao je prvim predsjednikom Republike Kine. Ubrzo je zajedno sa Songom Điaorenom osnovao Kuomintang, i postao njegovim prvim predsjednikom. Sun je bio jedan od ujedinitelja post-imperijalne Kine i jedan je od rijetkih kineskih političara iz XX. stoljeća kojeg jednako cijene i u NR Kini i na Tajvanu. (VestaHR)

Kardelj tvrdi da je Tito nastojao spasiti što više drugova od Staljinove represije time što ih je slao natrag u domovinu ili na španjolsko ratište. Ipak ima naznaka da je u Parizu bio na vezi s likvidatorima NKVD-a koji su se bavili čišćenjem trockista i anarhista u redovima boraca. Znamo da u Moskvi piše karakteristike svojih drugova po nalogu izvjesnog Jakuboviča, predstavnika NKVD pri IKKI, koje također šalje članu kadrovskog odjela, Bugarinu makedonskog podrijetla, Ivanu Karaivanovu[228], Tito se dokazao pišući tajne karakteristike ostalih članova rukovodstva. Svi su strijeljani, a Pelagija, o kojoj je isto pridometnuo nekoliko nedobrohotnih riječi, prognana je u Sibir. Nisu te njegove denuncijacije presudile njihovu sudbinu, ali su njemu pomogle da opstane. Jedino što je čovjek mogao za sebe tada učiniti u Moskvi bilo je da se beskompromisno distancira od svih suradnika i članova familije i onda čeka što će NKVD i dragi bog, odnosno Staljin, presuditi. To je valjda smisao Brozovog i Kardeljevog „zajedničkog rada na sređivanju spisaka naših partijskih kadrova..."

Međutim, Tito je, naravno, u svemu tome samo djelomično uspio, jer pored njega, van naše partije, i drugi su pravili spiskove i postupali prema situaciji kakva je tada vladala u Moskvi. Kad je Tito napustio Moskvu i otišao na rad u Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije u Pariz, ubrzo poslije toga je tražio od predstavništva Komunističke partije Jugoslavije kod Kominterne da se ja vratim u zemlju na ilegalni partijski rad. Posebno u vezi s pripremom osnivačkog kongresa Komunističke partije Slovenije. Tito je tada požurivao da bi se ta dva kongresa KP Slovenije i KP Hrvatske, što prije održala, jer je opravdano pretpostavljao da će to povećati mogućnosti Partije da se poveže s nacionalno-oslobodilačkim pokretima koji su bili u Hrvatskoj i u Sloveniji jaki. Naravno, trebalo je kasnije da se stvori, uspostavi komunistička partija i za Makedoniju te za druge dijelove Jugoslavije.

O tome smo mi sa Titom već u Moskvi razgovarali, u vrijeme tih razgovora o kojima sam govorio, gdje smo se složili obojica da se čim bude prilika ja vratim na partijski rad u zemlju. Koliko god sam 1934. godine bio sretan što idem u Sovjetski Savez, tako da sam od radosti doslovno plakao na prelasku iz Poljske u Sovjetski Savez vidjevši prve sovjetske funkcionare, toliko sam, u stvari, 36. godine i 37. već jedva čekao da se vratim u zemlju. I Tito je po svoj prilici tu moju želju imao u vidu kada je krajem 36. godine tako uporno tražio da dođem iz Moskve na ilegalni rad u Sloveniji. Međutim, to nije išlo tako lako. Bilo je potrebno nekoliko Titovih intervencija u

---

[228] Ivan Karaivanov („Špiner", pravo ime Ivan Genčev, 1889. – 1960.). Rođen u zapadnoj Bugarskoj, 1918. postao član KP Bugarske. Godine 1923. sudjelovao je u neuspjelom Septembarskom ustanku, postavši član Revolucionarnog komiteta i bliski suradnik Georgija Dimitrova i Vasila Kolarova. Poslije propasti ustanka, po odluci Centralnog komiteta, emigrirao je u Beč, a 1926. godine otišao u Sovjetski Savez. Ondje je do 1929. godine radio u Institutu Marksa i Engelsa, a potom na Komunističkom univerzitetu radnika istoka (Kommunisticheskiy universitet trudyashchikhsya Vostoka, KUTV). Po zadatku Kominterne, 1929. godine otišao je u Kinu, 1934. se vratio u Moskvu i do 1944. radio u IKKI-ju. Godine 1944. odlazi u Bugarsku pod vlašću Otečestvenog fronta, ali u maju 1945. Navodno zbog nesuglasica s nekim rukovodiocima KP Bugarske, prelazi u Jugoslaviju, gdje postaje direktor Međunarodnog instituta u Beogradu (1946. – 1949.), te glavna Titova veza s Moskvom u doba Informbiroa (1949. – 1954.). Izrazito angažiran među grčkim ustanicima za vrijeme građanskog rata do 1948.
God. 1944. SSSR objavljuje rat Bugarskoj, a u narodnom ustanku iste godine (9. rujna) oborena je monarhija i ustrojena je vlada Domovinske fronte (Otečestveni front) K. Georgijeva (1944. – 1946.). Već u listopadu 1944. god. Bugarska stupa u rat na strani Saveznika. Domovinska fronta pobjeđuje i na parlamentarnim izborima 1945. god. (VestaHR)

Kominterni, i tek početkom januara 1937. godine saopštili su mi da treba da idem u Centralni komitet, odnosno u Jugoslaviju.

Dakle, za ovo sve, tu prepisku između Tita i Moskve o kojoj sam govorio, ja u to vrijeme uopće nisam imao pojma. To mi je Tito tek kasnije rekao, za neke stvari sam saznao tek iz arhive poslije rata. No, kao što sam rekao, bio sam presretan kad mi je ta odluka bila saopćena.

U Moskvi još nisam imao prave predstave o čemu se zapravo radi, tako da bi bilo iskonstruirano ako bih sad rekao da sam imao jedan apriori negativni stav u ono vrijeme prema onome što se tamo zbivalo. Ja sam to shvaćao kao tegobe, kao teškoće jednog revolucionarnog procesa. Tek mnogo kasnije su nam neki podaci počeli da govore da se tu radi o drugim stvarima. Pogotovo ako je čitav niz naših vlastitih kadrova u narednim godinama zaglavio u tim čistkama. Onda smo sebi postavljali pitanje: Šta se zapravo to radi u Sovjetskom Savezu? Ali u to vrijeme ja sam u najmanju ruku imao jedan odnos iščekivanja, a ne jedan negativni odnos prema tome. I prije svega Sovjetski Savez je bio takav kakav je bio, sa svim svojim masama, ipak uporište svjetskog progresa revolucionarnog pokreta radničke klase i mi smo se morali oslanjati na Sovjetski Savez, morali smo ga podržavati. Znači moja sreća da se vraćam u zemlju nije bila na liniji, rekao bih, razočarenja u Sovjetski Savez, nego jedne želje da se angažiram u konkretnom revolucionarnom radu na domaćem terenu.

Staljinske čistke uslijedile su poslije desetogodišnje idejne i političke borbe što je razdirala sovjetsku državu, pošto se partijska elita polarizirala između univerzalnih revolucionara, trockista, i staljinskih državotvoraca, koji će odnijeti pobjedu. Staljin se oslanjao na državu izgrađenu na represiji, a Trocki samo na ideološki diskurs. Tako se kalila i Kominterna – u njoj sve jači postaje NKVD, tajna policija, što na ovo svjetsko revolucionarno bratstvo gleda kao na svoju agenturnu mrežu, instrument subverzije u kapitalističkim državama koje prijete samom opstanku Sovjetskog Saveza.

Čistke nisu bile tek likvidacija onih koji su zgriješili, iako je možda pretjerano ponoviti ocjenu da se Staljin razlikovao od Hitlera samo po tome što je ovaj drugi ubijao jedino neprijatelje. Roj Medvedev u svom seminalnom[229] djelu[230] otkriva da su sve sovjetske institucije – partija, uprava, vojska, sveučilišta, vojska... očišćeni na razini 80 – 90 posto svih kadrova likvidacijom i progonstvom u Sibir stotina tisuća ljudi (sveukupno oko 14 milijuna ljudi prošlo je kroz sustav gulaga). To znači da je kompletna superstruktura boljševičke revolucionarne države uklonjena i u cijelosti zamijenjena ljudima povezanim s novom kralježnicom državne vlasti – aparatom sigurnosti[231]. Tako je od ruske revolucije nastala sovjetska država.

Kako je to konkretno izgledalo za komunista jedne od „zagraničnih“ organizacija? O tome imamo dragocjeno svjedočanstvo Vlajka Begovića koje je, pretpostavljamo, nimalo nedužno,

---

[229] *Izraz **seminalno** (od lat. **semen** – sjeme) označava djelo, ideju ili događaj koji je toliko plodan i inovativan da služi kao temelj za daljnji razvoj novih djela, teorija ili čitavih umjetničkih i znanstvenih pravaca. (VestaHR)*

[230] Disidentski povjesničar Roj Aleksandrovič Medvjedev u knjizi „Neka historija sudi“ objavljenoj u mnogo izmijenjenih izdanja, prvo 1972. kod Alfreda A. Knopfa u New Yorku, po zahvatu i broju podataka zaista se nametnula kao prvorazredni izvor, enciklopedija političkih zbivanja u doba staljinizma.

[231] Staljin je zapravo uništio boljševike kao permanentnu prijetnju njegovom projektu pretvaranja Sovjetskog Saveza u državu; o tome više: John Arch Getty and Oleg V. Naumov, *The road to terror: Stalin and the self-destruction of the Bolsheviks, 1932. – 1939.*, Annals of Communism, Yale, 1999.

zabilježio Dedijer u kontroverznom drugom tomu njegovih „Priloga“ i to baš u poglavlju gdje razmatra Titove moskovske godine[232]

Begovića su prvo priveli u Lubjanku, strpali u ćeliju i držali par mjeseci, a onda pokušali zavrbovati. Ivanovu, Bugarinu iz NKVD-a koji mu je nudio rad po „specijalnoj liniji“ (i to po drugi put, jer ga je već ranije pokušavao pridobiti, u Pragu 1935.). Begović se izgovara tvrdnjom da želi nastaviti studij i potom otići na partijski rad u zemlju. Na to mu je ovaj rekao: „Šta za vas znači partijski rad? Znači otići u Jugoslaviju, raditi ilegalno, a poslije sigurno pasti u ruke policiji, pa onda Glavnjača[233], a ukoliko ostaneš živ – suđenje i Mitrovica. A rad po liniji NKVD-a je rad elitan, imate dodir samo s elitnim kadrovima, nema velikog izlaganja opasnosti, materijalno si uvijek dobro osiguran i na tom sektoru ćete učiniti više za revoluciju i za Sovjetski Savez nego radeći u Partiji. Poslije revolucije tamo u Jugoslaviji pitat će se tko je bio član Partije, odat će mu se priznanje i dobit će odgovarajući položaj. Ali tko je bio suradnik NKVD-a – e, taj će tek da ima položaj!“

Ova razlika između nedostižnih funkcionara koje štiti sovjetska operativna mreža i lokalnih komunista koje muče na policiji i po raznim „glavnjačama“ lijepo se vidi na jugoslavenskom slučaju. Tita nakon 1934. više nitko nije hapsio, živio je kao gospodin, putovao Evropom i stjecao – iskustva. No ni drugima nije išlo tako loše, ma koliko Vlajko Begović minimizirao svoju suradnju s organima NKVD-a, započetu u Pragu 1931. O egzekucijama koje je izvršio u Španjolskoj širile su se legende, šuškalo se da je upravo on iz pištolja marke T.T.[234] ubio Blagoja Parovića, političkog komesara XIII. internacionalne brigade[235]. Prije Španjolske Begović će kao mnogi partijski egzekutori proći kroz Prag u dvogodištu 1935. – 1937. Nakon gubitka baze u Beču, a prije španjolskog građanskog rata i Pariza, Prag je bio glavna operativna baza sovjetskog tajnog aparata u Evropi. Nakon provala 1935. – 1936. veliki dio jugoslavenskih komunista naći će se iza rešetaka. Prirodno je da će takvo stanje stvarati tenzije. Jaz između onih mučenih na policiji i zlostavljanih na robijama, te raznih Gorkića, Valtera, Wintera i Sommera po Beču, Parizu i Pragu postaje nepodnošljiv. Nije teško pogoditi o čemu komunisti koji leže u tamnici diskutiraju u momentima kad uopće mogu komunicirati. U jugoslavenskim

---

[232] Vladimir Dedijer: *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Rijeka, 1981., str. 224 – 232.

[233] ***Glavnjača*** *je bio poznati zatvor u središtu Beograda izgrađen na dva kata u drugoj polovici 19. stoljeća, na mjestu današnjega Prirodno-matematičkoga fakulteta. Između dva svjetska rata u njemu je bila Uprava policije Grada Beograda a svoja suđenja političkim okrivljenicima (poglavito komunistima, sindikalcima i hrvatskim domoljubima) u njemu je održavao specijalni „Sud za zaštitu države“. Po osnovi političke krivnje samo u prvih deset godina postojanja prve Jugoslavije (Kraljevina SHS) izrečene su 24 političke smrtne osude, počinjeno je 600 političkih umorstava, obavljeno 30.000 političkih uhićenja a bilo je 3.000 političkih emigranata i bezbrojna masa političkih izgona. Glavnjača je bila poznata kao organizirana mašinerija za mučenje i priznanja „krivnje“. Postojale su i specijalne prostorije, zvane „dimnjak“, gdje su zatvorenike palili vatrom i na živo pekli. (VestaHR)*

[234] ***Tokarev TT-33*** *(rus. 7,62 mm Samozarjadnyj Pistolet Tokareva obrazca 1933 goda) je ruski poluautomatski pištolj. Razvio i dizajnirao ga je Fedor Tokarev 1930. godine kao službeni pištolj sovjetske vojske. U Jugoslaviji je tvrtka Zastava Oružje proizvodila licencne kopije pod nazivima M57, M65 i M70A. (VestaHR)*

[235] Blagoje Parović je ubijen 6. jula 1937. pored sela Villanueva de la Cafjada kod Madrida. Ubijenog Parovića je odmah po smrti fotografirao Vlajko Begović, za koga Dedijerovi zapisi iz slovenskog arhiva otkrivaju da je bio član štaba za likvidacije i to sa statusom „glavnog egzekutora u Španiji“.

kazamatima stvaraju se tako „divlje“ organizacije komunista na koje Partija teško može djelovati, a kamoli ih disciplinirati.

9.
DRUG T. T.
Sekretar s pištoljem

Prag, 1937.

Provale 1935. i 1936. uništile su Partiju koja u zemlji više ne funkcionira. Plan stvaranja narodne fronte u Jugoslaviji pod okriljem „Zembilja“ operativnog organa CK KPJ u zemlji, propao je i prije nego se počeo ostvarivati. Drug Valter 10. februara 1935. podnosi informativni izvještaj o situaciji u zemlji na nekakvom „partijskom skupu Jugoslavenskog sektora u KUNMZ-u“. Priznaje da su provale zahvatile cijelu organizaciju, dok pregovori oko stvaranja „Jedinstvene radničke partije“ nisu uspjeli, jer je vođa socijalista Živko Topalović[236] pristupio

[236] Živko Topalović (1886. – 1972.), kao i većina srpskih socijalista, rođen je u Užicu, gdje upoznaje Dimitrija Tucovića. U Beogradu je završio Pravni fakultet i doktorirao krivično pravo. Od 1910. do 1912. stručno se usavršavao u Berlinu i Parizu. Njegovu evropsku turneju prekinuo je Prvi balkanski rat. Kao rezervni oficir sudjeluje u oba balkanska rata, u borbama za Kumanovo i na Bregalnici. Član Izvršnog odbora SRPJ(k) 1920. napušta Partiju i postaje idejni vođa tzv. centrumaša (od njemačkoga Zentrum, za umjerene socijaldemokrate) i Socijalističke partije Jugoslavije. Na poziv Draže Mihailovića da pristupa njegovu pokretu i u aprilu 1944, pristiže na Ravnu Goru. Postao je jedan od članova Izvršnog odbora četničkog Centralnog nacionalnog komiteta – Mihailovićevog pandana AVNOJ-u. Mihailović ga šalje u diplomatsku misiju u Italiju, skupa s kapetanom Zvonkom Vučkovićem, koji je bio predviđen za šefa vojne misije. Neposredno prije formiranja privremene vlade DFJ po sporazumu Tito-Šubašić, sam dr. Ivan Šubašić susreo se s dr. Živkom Topalovićem u Bariju i predložio mu da uđe u novooformljenu vladu. Topalović je to odbio, a i sami rukovodioci NKOJ-a nisu ga željeli tvrdeći da je kompromitiran. Prije oslobođenja emigrirao je u Francusku. Kao ratni zločinac osuđen je u odsustvu na 20 godina zatvora. Početkom 1948. odlazi u Pariz gdje osniva „Međunarodni socijalistički biro“, u kome su surađivali poznati socijalisti. U Parizu je objavio veći broj članaka na pet svjetskih jezika o političkim prilikama u komunističkoj Jugoslaviji i čitavom radničkom pokretu u Evropi. Kritizirao je Petogodišnji plan, zakone o agrarnoj reformi, konfiskaciji, nacionalizaciji i prinudnom otkupu. Bio je veliki kritičar Informbiroa, nazivajući ga „tamnicom Evrope“. Umro je u Beču.

SRPJ(k) – ***Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista)****, osnovana je na Kongresu ujedinjenja u Beogradu, 20 – 23. travnja 1919. godine. Sudjelovalo je 432 delegata sa svih područja novostvorene Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Na drugom kongresu, u Vukovaru 20 – 25. lipnja 1920., partija mijenja ime u Komunistička partija Jugoslavije. (VestaHR)*

DFJ – ***Demokratska Federativna Jugoslavija*** *je ime koje je Jugoslavija u prijelaznom razdoblju između Prve (Kraljevine) Jugoslavije i Druge (SFR) Jugoslavije, od 7. ožujka do 29. studenoga 1945., iako se taj naziv spominje i u vrijeme konstituiranja federalnih država koje će kasnije biti nazvane narodnim republikama. Ime se pojavljuje nakon što je kralj Petar II. Karađorđević pristao na formiranje kraljevskog namjesništva, koje zatim daje mandat Josipu Brozu Titu za formiranje privremene vlade, u koju su ušli članovi NKOJ-a i šest istaknutih građanskih političara. Nova vlada nije prisegnula „kralju i narodu“, kako su prisezale vlade Kraljevine Jugoslavije, nego samo „narodu“«. Ime države promijenjeno je, iako monarhija (makar službeno) nije ukinuta. Ostala je na snazi odluka AVNOJ-a o zabrani povratka kralja u zemlju, te dogovoreno da će se to pitanje riješiti demokratskim putem po završetku rata. Istaknuto je federativno uređenje. Ustavotvorna skupština je 29. studenoga 1945. donijela odluku o ukidanju monarhije, te ime države promijenila u Federativna Narodna Republika Jugoslavija; novo je ime postalo službeno tek Ustavom od 31. siječnja 1946., a donijela su ga oba doma Ustavotvorne skupštine tj. Savezna skupština Ustavotvorne skupštine te Skupština naroda Ustavotvorne skupštine. (VestaHR)*

NKOJ *je akronim za* ***Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije****, koji je tijekom Drugog svjetskog rata (od 30. studenoga 1943.) djelovao kao najviše izvršno i naredbodavno tijelo partizanskog pokreta. Osnovan je na*

obnovi samostalne Socijalističke partije. Valter vidi izlaz u napuštanju sektaštva i stvaranju frontovskih organizacija, prije svega u sindikatima, kako bi se oslabile pozicije socijalista. No to je puno lakše reći nego ostvariti.

Gorkić 4. aprila 1936. saziva plenum Politbiroa KPJ u njegovu sjedištu u Beču. Prisutni su Vladimir Ćopić, Karlo Hudomalj, Adolf Muk, Stjepan Cvijić i Boris Kidrič. Predlaže novi Politbiro u koji trebaju ući Lovro Kuhar (Prežihov Voranc) i Tito, koji je još u Moskvi, a kojemu je Gorkić povjerio djelovanje u sindikatima. No sastanak je navodno organiziran bez prethodnog znanja Kominterne. Stoga se u augustu 1936. na savjetovanju „rukovodećeg aktiva KPJ" pri Izvršnom komitetu Kominterne (Tito i Kardelj prisustvuju kao članovi službene delegacije CK KPJ), daje kritička analiza „aprilskog plenuma" i poništavaju sve njegove odluke. Na osnovi višednevne diskusije usvajaju se nove smjernice za djelatnost KPJ i njenog rukovodstva „protiv nastupajuće fašističke reakcije, za okupljanje svih demokratskih snaga u borbeni front i u Jugoslaviji".

Koncem prethodne godine jugoslavenska policija razbila je organizaciju, pohapsila znatan dio članstva (gotovo tisuću od procijenjeno ukupno tri tisuće članova, s tim da brojka obuhvaća ljude primljene u doba masovnog, legalnog rada, koji su se u međuvremenu, pod policijskim terorom, pasivizirali). Pala je većina rukovodilaca u zemlji[237]. Stoga je odlučeno da se svi članovi CK iz Moskve „vrate u zemlju"; osim sekretara Gorkića, koji ostaje samo u funkciji veze s moskovskom centralom („Zagranični biro" u Beču). De facto, stara je partija raspuštena, a Izvršni komitet KI daje posebne ovlasti Josipu Brozu – Valteru, koji će po povratku u zemlju djelovati kao „orgsekretar" (*Organizacioni sekretar – prim. VestaHR*).

Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu kao privremena vlada koja je upravljala oslobođenim dijelovima Jugoslavije. Predsjednik NKOJ-a bio je Josip Broz Tito. Djelovao je do ožujka 1945. godine, kada je preoblikovan u privremenu vladu Demokratske Federativne Jugoslavije. (VestaHR)

[237] U novembru 1935. uhapšeni su sekretar PK KP za Hrvatsku i Slavoniju Franjo Kralj te Đorđe Mitrović, sekretar „Zembilja" (zemaljskog biroa CK KPJ, „ujedinjene revolucionarne komande" zadužene za rad u zemlji). Mitrović je prilikom hapšenja imao sa sobom mnoge partijske materijale sa šifriranim imenima aktivista te ga je policija podvrgla strahovitom mučenju nakon kojeg je provaljeno oko tisuću komunista u cijeloj Jugoslaviji. I sam režim iznenadila je razgranatost partijske organizacije pa je Vlada organizirala široku kampanju protiv KPJ čime je osujećeno stvaranje narodnog fronta. Uskoro su zabranjeni i legalni i polu-legalni listovi povezani s Komunističkom partijom.

Zemaljski biro CK KPJ *(poznat i kao Zembilj) bio je operativni organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije formiran sredinom 1935. godine. Ključni zadaci i funkcije Zemaljskog biroa:*

- *Povratak i reorganizacija: Prenošenje središta rukovodstva KPJ iz inozemstva u domovinu radi izravnog upravljanja partijskim organizacijama.*
- *Povezivanje terena: Održavanje i uspostavljanje veza sa svim pokrajinskim komitetima i partijskim ćelijama unutar zemlje.*
- *Reorganizacija sindikata: Usmjeravanje rada u sindikatima (URSSJ) i legalizacija sindikalnih komisija kroz radničke listove i izdavačke biblioteke.*
- *Ilegalni rad i propaganda: Koordinacija akcija masa, provođenje direktiva Kominterne te tiskanje i distribucija ilegalnog materijala i letaka.*
- *Provođenje nacionalne politike: Provedba odluka o rješavanju nacionalnog pitanja unutar Kraljevine Jugoslavije.*

Sjedište ureda nalazilo se u Zagrebu. Prvi tajnik bio je Đorđe Mitrović, a u radu su sudjelovali i istaknuti komunisti poput Borisa Kidriča i Drage Marušića. Nakon velike policijske provale u studenome 1935. godine, kada je uhićen velik broj članova, rad biroa bio je privremeno prekinut. Rukovodstvo je naknadno konsolidirano krajem 1930-ih dolaskom Josipa Broza Tita na čelo KPJ. (VestaHR)

Politbiro CK KPJ sastaje se zatim 8. decembra 1936. u Beču i Gorkić referira da je IKKI imenovao novo najuže partijsko rukovodstvo u sastavu: Gorkić (sekretar s pravom veta), Tito, Čolaković, Žujović, Leskošek. Prema moskovskim zaključcima, donesenim umjesto prethodnih bečkih aprilija, Partija dobiva dvojni zadatak.

Prvo, u zemlji treba ustrojiti samostalne nacionalne partije u Sloveniji i Hrvatskoj jer se politika narodnog fronta ne može ostvarivati preko unitarne KPJ. Kako bi se inače istodobno približili ljubljanskoj kuriji[238], hrvatskim radićevcima[239], dalmatinskim anarhistima[240] i beogradskoj čaršiji[241]? U Sloveniji su nakon masovnih provala 1935. došle do izražaja tendencije odvajanja od CK KPJ i CK SKOJ. Komunisti nastoje uspostaviti direktne veze s KI i s KOI. Naravno, teško je da su oni takve dalekosežne odluke mogli donositi i provoditi bez prethodnog usuglašavanja s Moskvom.

Drugo, aparat KPJ premješten u Pariz, preuzet će organizaciju prebacivanja dobrovoljaca iz cijele Istočne Evrope na ratište u Španjolskoj.

No, jugoslavenske komuniste za početak treba okupiti. Uvjeti rada u Austriji sve su teži pa se CK redovito sastaje i u Pragu, kamo je premještena i Centralna tehnika. Tamo je, zapravo, glavni obavještajni punkt u koji se slijevaju sve informacija o kretanjima i držanju članova Partije u zemlji, inozemstvu i u moskovskoj centrali. Tamo su od početka 1937. i glavni partijski egzekutori zaduženi za provođenje partijske „linije“ u ilegalnim uvjetima. U Pragu se nalaze

---

[238] *Izraz „**ljubljanska kurija**“ označava vrhovnu upravu Ljubljanske nadbiskupije i njezino središnje crkveno upravno tijelo, predvođeno ljubljanskim biskupom (ili nadbiskupom). U povijesnom i političkom kontekstu (posebno tijekom Drugog svjetskog rata i u poratnom razdoblju), ovaj se pojam često koristio za opisivanje utjecaja koji je tadašnji ljubljanski biskup dr. Gregorij Rožman imao na slovensko svećenstvo i formiranje antikomunističkih vojnih postrojbi. (VestaHR)*

[239] ***Radićevci** je povijesni politički izraz kojim su se označavali pristaše, sljedbenici i članovi Hrvatske seljačke stranke (HSS). (VestaHR)*

[240] ***Dalmatinski anarhisti** odnose se na sljedbenike političke filozofije i pokreta anarhizma koji su djelovali na području Dalmacije od kasnog 19. do sredine 20. stoljeća. Kao dio šireg radničkog i socijalističkog pokreta, zalagali su se za društvo bez države, hijerarhije i kapitalističkog izrabljivanja. Anarhisti su smatrali državu i crkvu institucijama prisile te su težili uspostavi slobodnih zajednica temeljenih na solidarnosti, samoupravljanju i kolektivnom vlasništvu. Djelovanje u Dalmaciji (posebno u središtima poput Zadra i Splita) bilo je snažno poticano iz Trsta od strane talijanskih anarhističkih skupina poput Germinal. U Istri i Dalmaciji isticao se postolar Luigi Coludrovich koji je aktivno širio anarhističku propagandu. (VestaHR)*

[241] *Izraz „**beogradska čaršija**“ ima dva ključna značenja. U doslovnom smislu označava povijesno trgovačko središte grada, dok se u prenesenom, sociološkom žargonu koristi kao sinonim za političku i društvenu elitu, javno mnijenje, te neformalne krugove moći koji utječu na donošenje odluka u srbijanskoj prijestolnici.*
***Povijesno-geografsko značenje:** Dolazi od turske riječi çarşı (perz. čārsū), a izvorno se odnosilo na staru trgovačku četvrt, bazar ili dio grada gdje su se nalazile glavne trgovine, obrtničke radnje i društveni život.*
***Sociološko značenje** (javnost i glasine): neformalno javno mnijenje – „masu“ ili „ulicu“. Često se koristi u kontekstu fraza poput „čaršija priča“, što označava gradske tračeve, glasine ili neprovjerene informacije.*
***Političko značenje** (neformalni centri moći): U političkom i medijskom diskursu, pojam se rabi pejorativno (pogrdno, omalovažavajuće) i opisuje utjecajne, zakulisne krugove, intelektualce, novinare i političare koji formiraju društveni i politički konsenzus. Ta neformalna mreža često ima veću društvenu snagu od formalnih institucija. (VestaHR)*

Vlajko Begović, Vladimir Ćopić, Ivan Krajačić, Ivan Krndelj[242], Karlo Hudomalj, Mustafa Golubić i, naravno, nezgodni Ivan Kralj, a od partijaca glavni je tu Boris Kidrič[243].

Prije nego što je otišao u Beč, odakle se još uvijek pokriva Jugoslavija, Tito je, kako sam tvrdi,

> *… najprije došao u Prag preko Poljske. Put je bio riskantan, ali sam brzo i lako tamo došao. U Pragu sam imao posao da raščistim sa starim rukovodstvom i neke drugove pošaljem u Španiju, dok su neki bili uopšte smenjeni. Posle toga sam otišao u Beč, gdje sam bio vrlo kratko vrijeme, tako da sam 1937. u proljeće došao u Zagreb.*

Nakon što je s nekima iz starog rukovodstva „raščistio", a neke i „uopšte smenio", Tito je Đura Cvijića poslao u Pariz, emigrantski centar i metropolu evropskog antifašizma iz kojeg se prebacuju dobrovoljci za Španjolsku[244]. Vladimir Ćopić, koji je još 1930. bio instruktor Kominterne pri KP Čehoslovačke u Pragu, pao je u nemilost i nalazi se među onim drugovima koje je drug koji se u „Proleteru" odnedavna! potpisuje kao „T. T." – „poslao u Španiju". Ondje će Ćopić dotjerati do herojske role komandanta XV. internacionalne brigade u sklopu koje se nalazio i američki bataljon „Abraham Lincoln"[245] da bi zatim po povratku u Moskvu u novembru 1938. bio uhapšen i u aprilu 1939. pogubljen kao, uostalom, i Đuro Cvijić. O svemu imamo i važno svjedočanstvo Steve Krajačića.

Stevo Krajačić:

> *Iako još nisam bio primljen u SKOJ, počeo sam aktivno da radim još 1928. i 1929. godine. Dok su se 1931. sjetili da me prime, ja sam već bio zreo i radio sve što i ostali skojevci. Zbog toga sam*

---

[242] Ivan Krndelj (1888. – 1941.), član KP postao je 1919. godine. Nakon toga je bio komunistički gradski zastupnik Zagreba sve do zabrane djelovanja KPJ 1921. Delegat zagrebačke partijske organizacije na Trećem kongresu KPJ, 1929. uhapšen je i konfiniran u Krapinu. Ilegalno odlazi u SSSR, gdje radi kao upravitelj Jugoslovenskog sektora Komunističkog univerziteta nacionalnih manjina Zapada (*Kommunistichesky Universitet Natsionalnykh Menshinstv Zapada*, KUNMZ), zatim u aparatu Profinterne do 1934. godine. Vraća se na rad u CK KPJ 1936. godine. Nakon povratka u zemlju, 1939. godine, uhapšen je i interniran u Lepoglavu. Pušten je i ponovo uhapšen 31. marta 1941. godine i interniran u koncentracioni logor Kerestinec. Ustaše su ga strijeljale u Dotršćini 17. jula 1941. godine.
Profinterna *(kratica za Crvenu internacionalu radničkih sindikata / Krasnyy internatsional profsoyuzov) je bila međunarodna komunistička sindikalna organizacija. Osnovana je 1920. godine u Moskvi kao pandan tadašnjoj Internacionali sindikata (koja je bila pod socijaldemokratskim utjecajem) s ciljem povezivanja i okupljanja revolucionarnih radničkih sindikata diljem svijeta pod okriljem Komunističke internacionale (Kominterna). Radila je na širenju komunističke ideologije među radnicima, organiziranju štrajkova i borbi protiv kapitalizma. S radom je prestala 1943. godine, nakon što je Staljin raspustio Kominternu radi lakšeg održavanja saveza sa zapadnim silama u Drugom svjetskom ratu. (VestaHR)*

[243] Boris Kidrič (1912. – 1953.), rođen je u Beču, a član KPJ od 1927., obnavlja KP u Sloveniji. U maju 1935. sekretar SKOJ-a u Zagrebu i delegat na VI. kongresu KOI u Moskvi. Nakon provala 1935. odlazi u Beč, gdje ga hapse i zatvaraju (1936/7). Prognan u Prag, gdje ostaje do jeseni 1937. kad odlazi u Pariz. Od 1939. je u Sloveniji. Na V. zemaljskoj konferenciji (1940.) kooptiran je u CK KPJ. Sekretar Izvršnog odbora Osvobodilne fronte. Za razliku od Kardelja, rat provodi u Sloveniji, dok mu žena Zdenka Armič vodi tajnu službu Oslobodilne Fronte – VOS (Varnosno-obveščevalnu službu).

[244] Staljin se u duhu politike narodnog fronta obavezao da se eventualna pomoć zapadnim demokracijama, koja treba ići preko Francuske, šalje nakon službenog zahtjeva zainteresirane vlade Sovjetskom Savezu.

[245] Puno podataka o Ćopićevom rukovođenju brigadom, prikupljenim iz memoara američkih sudionika, vidi u Cecil D. Eby, *Comrades And Commissars: The Lincoln Battalion in the Spanish Civil War*, Penn State Press, 2007.

1933. bio zatvoren, mučen, ali, normalna stvar, nisam priznavao, dobro sam se držao i poslije toga došao nazad na Željeznicu. Onda su me uzeli u Partiju i 1934. postavili za rukovodioca željezničke radione, to jest sekretara radničkog komiteta, pa sam odmah ušao u Gradski komitet, tada se zvao Mjesni komitet, i odmah iza toga i u Pokrajinski komitet. Važan moment ovdje su peto-majski izbori 1935. godine, kada smo – to je ono što je drug Tito jedanput napomenuo u svome izvještaju na Petom kongresu – počeli gubiti povjerenje prema ljudima koji su dolazili izvana, s idejom da bi rukovodstvo trebalo da bude u zemlji. I to je jedan od onih faktora gdje sam ja došao u sukob, ne samo ja, nego Gradski komitet, a ja specijalno, jer sam radio među dvije hiljade ljudi, kad je orgsekretar CK, Oskar, prezime mu ne znam, 30. maja došao i saopštio nam da će se izdati letak za generalni politički štrajk povodom izbora od 5. maja.

Ja sam rekao da je to nemoguće organizirati, da je nemoguće prigotoviti generalni politički štrajk jer je to prekratko vrijeme. I on je nas nekoliko koji smo dali otpor, rekavši da je to prosto nemoguće sprovesti, prozvao u najmanju ruku saboterima. Rekao je da ne marimo za radnički pokret. Ja sam rekao neka izvine, da smo mi među radnicima, te da smjelo tvrdim kako oni koji su tu instrukciju dali nisu nikada radili među dvije hiljade radnika. I da ne mogu znati kakav je ilegalni rad, ako misle da u roku od tri dana može partijska organizacija, makar i takva kao naša sa sto članova, koliko ih je bilo u radioni Državne željeznice – a sa SKOJ-em oko 120 – da ona može svih obavijestiti, jer su postojale uhode i špijuni u samoj radioni koje je vlasnik – država – organizirala. Dakle, to on nije mogao da shvati. To vjerojatno nisu mogla da shvate ni rukovodstva koja su živjela vani. Stoga je ono što je na Petom kongresu drug Tito rekao da smo mi u zemlji sumnjali u ono šta oni gore rade, jako pravilno rečeno.

Kad sam iza toga trebao biti treći put hapšen, donijeta je odluka da idem u školu u Sovjetski Savez, odnosno da se povučem u ilegalnost. Ja sam se 1935. povukao u ilegalnost i radio nešto do 1936. A onda se prebacio u Austriju. Slučajno je dok sam bio ondje održan nastavak plenuma koji je počet negdje u Parizu. Ja sam se tada nadao da ću vidjeti Josipa Broza. Međutim, tu ga nije bilo. Njega nisam vidio, no našao sam nekoliko poznatih drugova. Među njima je bio i Roćko, i Crni, i Marić, pa čak i Baljkas, koji je došao iz Amerike. Moje je bilo jedino to da im kažem kako je nepravilna politika bila za peto-majske izbore. Jer je to toliko nakaradno da čovjek ne može zamisliti. Ja sam osjećao onako kako radnik osjeća. E sad, ja to ponavljam na CK-u, iznašam, a jedini Ćopić prihvaća moju kritiku, dok se Oskar[246] *pobunio, on je i dalje stajao na stanovištu da mi nismo bili dovoljno aktivni i agilni, a i Gorkić je morao pristati na moju ocjenu, ali da Ćopić to nije podvukao, ne bi sigurno ni Gorkić odobrio. Dakle, prvi čovjek koji mi se svidio bio je Ćopić, jer su svi drugi šutjeli. A Ćopić je prihvatio moju diskusiju, dapače i razradio je, pošto je znao situaciju. Ja sam među njih došao kao novajlija, nisam mogao ništa da kažem o njihovom radu, ali sam mogao da ga osjetim ako je bila riječ o terenu.*

Tamo sam se susreo i s Adolfom Mukom i, budimo iskreni, odmah osjetio da ne mogu imati veliko povjerenje. On je mene kao ilegalca – dobro, ilegalca, čovjeka koji nije živio u Beču, vodio na sastanak u neke kafane. A on je izgledao kao gospodin, a ja kao običan radnik. U Beču se to vidi, ta razlika, to sam ja uočio u roku od par dana, razlika između normalnog čovjeka koji pohađa te lokale i novajlije koji je odnekud došao. Dakle, te sam stvari govorio Ćopiću, kad sam odlazio iz

---

[246] Karlo Hudomalj Oskar (1905. – 1943.) član KPJ od 1927. Po završenom partijskom školovanju u Moskvi 1926. – 1929. radio kao sekretar CK SKOJ-a 1932. - 1934., a kao instruktor i član CK KPJ od 1935. Uhapšen u junu 1936. u Beču, odakle je po izdržanoj kazni protjeran u Prag. Od 1938. do 1940. radio među jugoslavenskim emigrantima u Francuskoj. Kao pripadnik austrijskog pokreta otpora 1943. uhapšen je i upućen u Mauthausen, odakle se više nije vratio.

Beča nakon mjesec dana u Češku. Rekao sam da mi se ne sviđa odnos druga Muka prema drugovima koji s njime saobraćaju. I pokazalo se da je nepouzdan. Otišao je da organizira onaj brod za Španiju, „La Corse"; kad je uhapšen sve je priznao, provalio. Dobro, nisam ja to tada mogao predvidjeti, ali opet...

I sada drug Stevo dolazi na pravu instruktažu u Prag...

Dolazimo u Čehoslovačku, tamo je partija bila legalna, čekamo da idemo u školu u Sovjetski Savez, kad izbija građanski rat u Španiji, pobuna generala. U prvom momentu su novine donosile vijesti u kojima se nismo mogli snaći, ali smo od prvog momenta nas nekolicina govorili da je potrebno tamo otići, a ne ići na učenje suhe teorije u Sovjetski Savez. Tu sam ja zatražio da idemo, odmah na početku, ali dok je došla odluka, prošli su mjeseci, ali na koncu konca ipak smo uspjeli.

Prag je izuzetno važan punkt u povijesti Kominterne 1936. – 1938. i čudno je kako se tome u literaturi gotovo uopće ne poklanja pažnja. Razlog za dislokaciju je jednostavan – u Austriji jačaju nacisti koji su čak uspjeli ubiti kancelara Dollfussa, a 1935. dolazi i do velikih progona komunista, dok u Pragu stari lisac Edvard Beneš manevrira, očajnički tražeći izlaz iz Hitlerovog obruča, pa tolerira rad sovjetskih službi u Čehoslovačkoj. Prag postaje centrala staljinskog NKVD-a[247] nakon Beča, glavnog centra starih konspiratora Balkanske federacije. I sam Gorkić je – Čeh iz Sarajeva, idealni kadar za šefa balkanskih komunista u čehoslovačkoj centrali.

Posebni položaj Praga bit će kratkoga vijeka: u jesen 1938. Njemačka okupira Sudete, češka vlada zabranjuje rad Komunističke partije, a 1939. u grad ulaze njemačke jedinice, a s njima i Gestapo koji je do tada uspostavio uspješnu suradnju s NKVD-om poslije pakta Ribbentrop – Molotov. Dogovorena je, naime, razmjena nepoćudnih i Prag postaje skroz neatraktivan za revolucionare-aspirante.

Nikola Petrović:[248]

---

[247] Ivan Pfaff, *Stalins Strategie der Sowjetisierung Mitteleuropas 1935. – 1938*. Das Beispiel Tschechoslowakei, Vierteljahrs Hefte für Zeitgeschichte, 38. Jahrg., 4. H. (Oct., 1990), str. 543 – 587; Igor Lukes, *Stalin and Benes at the End of September 1938: New Evidence from the Prague Archives*, Slavic Review, Vol. 52, No. 1 (Spring, 1993), str. 28 – 48.

[248] Dr. Nikola Petrović (1910. – 1997.). Poslije završene gimnazije otišao je na studij u Prag, gdje se povezao sa studentima komunistima iz Jugoslavije. U to doba u Pragu je djelovao „tehnički punkt KPJ". Primljen je u SKOJ 1930., a u KPJ 1932. godine. Umjesto na školovanje u Moskvu, pošao je u Beograd i preko Veselina Masleše povezao se s Mjesnom organizacijom KPJ. Godine 1936. postaje generalni sekretar Jugoslovensko-čehoslovačke privredne komore. Aktivno je surađivao i u listu „Naša stvarnost", naklonjenom komunistima. U martu 1938., s Milovanom Đilasom i Radovanom Zogovićem, sastaje se s novoizabranim generalnim sekretarom KPJ Josipom Brozom Titom. Poslije njemačke okupacije Čehoslovačke, u Kraljevinu Jugoslaviju ilegalno je došao Jan Šverma, član Politbiroa Centralnog Komiteta (CK) Komunističke Partije Čehoslovačke (KPČ). Kako je Nikolu znao sa studija u Pragu, smjestio se u njegovom stanu u Dobračinoj ulici. Aprila 1940. Nikola, kao član tehnike CK KPJ, putuje u Čehoslovačku radi uspostavljanja operativnih veza rukovodstva KPČ, koje je prešlo u ilegalnost, s Moskvom i Kominternom, preko KPJ. Septembra 1944, godine zajedno s maršalom Titom prešao je s Visa u Rumunjsku, odakle je poslan u Bukurešt da preuzme poslanstva Kraljevine Jugoslavije i NDH. Februara 1945. godine izabran je za člana NKOJ i u tom svojstvu otišao je u New York, gdje je vodio pregovore s predstavnicima UNRRA o pomoći Jugoslaviji. Kada je 7. marta 1945. godine formirana Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije, imenovan je za ministra vanjske trgovine. Nalazio se i u sastavu delegacije (Josip Broz Tito, Ivan Šubašić, Milovan Đilas i Bane Andreev), koja je aprila 1945. godine otputovala u prvi službeni posjet Sovjetskom Savezu. Poslije proglašenja FNRJ u novembru 1945. godine, bio je ministar

Član SKOJ-a postao sam 1930. godine u Pragu. U Prag sam došao da se upišem na mašinstvo i tehniku. Imao sam dečačku ambiciju da postanem konstruktor aviona. Ali uslovi i prilike bili su takvi da su me brzo odvukli u politiku. Godine 1932. postao sam član Saveza komunista, a u ono vreme radili smo paralelno u našoj jugoslavenskoj partijskoj organizaciji i u češkoj partijskoj organizaciji. Vratio sam se u zemlju 1935. godine, u januaru. S drugom Titom upoznao sam se prvi put 1938. godine. Imali smo ilegalni sastanak u stanu mog pokojnog prijatelja, talentovanog kompozitora koji je poginuo u ratu, dr. Vojislava Vučkovića.

Znali smo da je naša Partija dobila novog sekretara i razume se da smo s velikim interesovanjem očekivali s njim sastanak. Prisustvovali su drug Radovan Zogović[249]*, naš poznati revolucionarni pesnik, i Milovan Đilas. Sastanak s drugom Titom održali smo u Skadarskoj ulici broj četiri, u najužem centru Beograda. Bio je zakazan u tri popodne. Mi smo došli ranije i zapričali se, zatvorili vrata od predsoblja i od prve sobe, seli u drugu sobu, vreme je odmicalo, nismo čuli zvono. Negde oko pola četiri bili smo zabrinuti. Znali smo da je drug Tito, stari, iskusni ilegalac, vrlo hladan. Nismo sebi mogli objasniti otkuda to da on kasni. Odjednom smo se setili da je možda greška do nas. Da možda i ne čujemo zvono. Pošto sedimo zapravo u trećoj sobi. Otvorili smo vrata i zaista kroz desetak minuta zazvonilo je zvono, skočili smo ko opareni, pojurili prema predsoblju, otvorili vrata. Na vratima je stajao drug Tito, očigledno ljut i uzbuđen. Ušao je unutra, presekao nas je pogledom i rekao: „Gde ste vi? Ja već po ne znam koji put dolazim gore i silazim dole da se šetam, zvonim, a niko ne otvara vrata!“ Bili smo potpuno svesni kakav smo težak propust napravili i kako smo se ogrešili o pravila konspirativnog rada, iako smo svi tada već imali sa sobom partijski staž od više godina. Drug Tito je morao, čekajući da se naše zvono oglasi, da se šeta centrom Beograda, gde je sve vrvilo od agenata, špijuna, pa možda i takvih ljudi koji su ga znali sa robije.*

Krajem 1938. godine preselio sam se u Dobračinu ulicu 25, preko puta poznatog istorijskog spomenika u Beogradu, Čukur-česme. Rečeno mi je jednog dana da će k meni doći drug Tito, tada sam već znao da je to pseudonim našeg partijskog sekretara i da treba da se sastane s drugom

---

vanjske trgovine, a zatim ministar elektroprivrede i ministar mašinske industrije. Jula 1951. godine isključen je iz KPJ zbog svojih stavova o Rezoluciji Informbiroa.

***UNRRA** (akronim od engl. **United Nations Relief and Rehabilitation Administration**), Uprava Ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu. Osnovana 9. XI. 1943. na prijedlog američkog predsjednika F. D. Roosevelta, i uz potporu koalicijskih snaga, radi pružanja pomoći civilima na područjima oslobođenima od okupacije sila Osovine. Administrativno se sastojala od glavnoga direktora, Središnjega odbora i Vijeća kao plenarnoga tijela u kojem su se nalazili predstavnici sve 44 države članice. Tijekom svojega postojanja pomogla je više od 8 miliona izbjeglica; prestala je djelovati 1947. u Europi, a 1949. u Aziji. (VestaHR)*

[249] Radovan Zogović (1907. – 1986.), crnogorski pjesnik. Pohađao je gimnaziju u Beranima, Peći i Tetovu, a književnost diplomirao na Univerzitetu u Skoplju 1933. Tridesetih je uz Milovana Đilasa, koji je također završio gimnaziju u Beranima, a fakultet u Beogradu nije, bio jedan od glavnih protagonista polemičkog sukoba sa Miroslavom Krležom („sukob na književnoj ljevici“) oko diskursa i estetike suvremene književnosti. Tu dvojicu i Jovana Popovića, koji je gimnaziju završio u Kikindi, a isti beogradski fakultet kao i Đilas nije, Krleža je u „Dijalektičkom Antibarbarusu“ obilježio kao Tri ovna (Radovan, Milovan i Jovan). Po današnjem hrvatskom Kaznenom zakonu bio bi kažnjen za „blaćenje“. Poslije 1948. Zogović se kao uvjereni simpatizer SSSR-a, sam povukao s visokih dužnosti.

***Diskurs** (od lat. **discursus** – govor, rasprava) označava način izlaganja, cjelinu govora ili pisani tekst o nekoj temi. U širem smislu, predstavlja skup pravila, ideja i jezičnih obrazaca kojima određena društvena skupina tumači stvarnost. (VestaHR)*

***Estetika književnosti** označava filozofsko i teorijsko proučavanje ljepote, umjetničke vrijednosti i doživljaja unutar književnih djela. Ona istražuje što tekst čini umjetnošću, kako nas on emocionalno i intelektualno dira te koje su specifične jezične i stilske zakonitosti književnog stvaranja. (VestaHR)*

Mošom Pijadeom, koji je upravo izašao sa robije. Druga Mošu sam znao od ranije. Upoznao sam se s njim kad je bio na lečenju u beogradskoj bolnici još kao robijaš. Pošto je drug Moša bio poznat beogradskim policajcima i agentima, morali smo poduzeti izuzetne mere predostrožnosti, da slučajno, preko druga Moše ne bi ušli u trag i drugu Titu. Meni je rečeno da čekam tačno u tri popodne u holu zgrade gde se nalazio moj stan. A drugu Moši rečeno je da dođe u tu zgradu i da će ga neko, koga on tamo poznaje, sačekati. Nije mu rečeno da ću to biti ja. I da će sastanak biti u mome stanu. Drug Moša je, razume se, došao na ugovoreni sastanak sasvim tačno, a kad me video, on se srdačno nasmešio i rekao: „Pa to si ti" i dodao, malo u šali, malo s ironijom, „a ja baš hteo da kažem, da me policija pitala kuda idem, idem da posetim Nikolu Petrovića!".

Otišli smo gore u moj stan, odveo sam Mošu u sobu u kojoj se nalazio drug Tito i dvojica naših revolucionara. Prvo su se rukovali i zatim srdačno zagrlili i izljubili. Bio je to uzbudljiv sastanak posle više godina provedenih na robiji, odnosno u ilegalnom revolucionarnom radu. Sastanak je trajao do kasno uveče, do 10 časova. Mi smo nosili s vremena na vreme kafu, zatim smo izneli i večeru i zajedno večerali i opet se povukli da bi drugovi Tito i Moša mogli mirno da razgovaraju. Razume se, uvek se tada moralo voditi računa o pravilima konspiracije.

Za ovaj stan u Dobračinoj ulici vezano je još mnogo uspomena iz godina kada se naša partija, pod rukovodstvom druga Tita, pripremala za događaje koji će uskoro nastupiti. Tu je, između ostalog, stanovao, tri meseca je kod nas proboravio, jedan od rukovodilaca KP Čehoslovačke, heroj slovačkog narodnog ustanka, Jan Šverma[250]*. On je došao u Jugoslaviju posle okupacije Čehoslovačke, preko Francuske. Trebao je prvo pokušati da se vrati u Čehoslovačku, ali to nije uspelo. Mi smo Kominterni javili da je to više nego riskantno i drug Tito je predložio da Šverma ide u Moskvu, a ne u Prag. On je u januaru napustio Jugoslaviju, uz našu pomoć, i preko Sofije otišao u Moskvu. Pre toga je bilo ugovoreno da ja posetim Prag i pokušam da uspostavim vezu između CK KPČS, koji se nalazio u Moskvi, i Zemaljskog biroa CK KPČS, koji je radio u Pragu. O tome neću ovom prilikom govoriti. Moram samo reći da sam imao dosta sreće i da mi je uspelo da taj zadatak rešim.*

Godine 1938. OMS je raspušten, većina članova pohapšena i pogubljena i Kominterna gradi novu kurirsku vezu sa zemaljskim biroima, koja će 1940. biti glavni razlog postojanja KPJ i upravo će to Tito kapitalizirati na V. zemaljskoj konferenciji, a dozvolu da je održi iz Moskve donijet će opet – inženjer Nikola Petrović.

Beneševa nervoza 1937. – 1938. usporediva je s onom što je knez Pavle osjećao 1940. – 1941. pa Zagreb, glavni grad Banovine Hrvatske, postaje posljednja reduta staljinske operative u Evropi. Za razliku od Austrijanaca 1934., Čeha 1938. ili Belgijanaca i Francuza 1940., Tito će, srećom po jugoslavenske komuniste, to kapitalizirati tako što će 1941. započeti oslobodilački rat i time spasiti svoju partijsku operativu, koja 1945. prerasta u državotvorni subjekt.

---

[250] Jan Šverma (1901. – 1944.), zajedno sa Klementom Gottwaldom, Rudolfom Slanskym i Josefom Gutmanom, vođa lijeve opozicije u Češkoj. Studirao na Međunarodnoj lenjinskoj školi 1926. – 1928. u Moskvi i prisustvovao VI. kongresu KI. Nakon odlaska Klement Gottwalda u Moskvu 1935. Šverma postaje partijski vođa u zemlji. Partija je inače bila legalna, peta po snazi u parlamentu. Podržao je izbor Edvarda Beneša na položaj ministra-predsjednika, što je Komunističkoj Partiji Čehoslovačke (*Komunistická strana Československa / Komunistička partija Čehoslovačke*, KPČS) i sovjetskoj službi omogućilo veću slobodu djelovanja. Izbačen iz KPČS zbog protivljenja paktu Ribbentrop – Molotov. Tokom rata prebjegao u Pariz pa u Moskvu. Nakon izbijanja narodnog ustanka u Slovačkoj priključuje se slovačkim partizanima u ljeto 1944. Umire prilikom uspona na brdo Chabenec zajedno sa 84 partizana, zameten u snježnoj mećavi.

Planovi mu 1937. još nisu mogli biti tako dalekosežni. Vraća se iz Moskve na Zapad sa zadatkom da sa slovenskim i hrvatskim pokrajinskim komitetom održi osnivačke kongrese (umjesto ranijih svejugoslavenskih „zemaljskih konferencija“), kako bi se od tih pokrajinskih organizacija ustrojile samostalne nacionalne komunističke partije. Kongres znači nacionalnu partiju, nacionalna partija jednako je – država. Znači, jedino KPJ poslije Dresdena nikad nije održala kongres – dok se pitalo Moskvu. Naredni, V. kongres KPJ sazvan je tek 1948. u Domu garde na Topčideru, i to s anti-staljinskom agendom, odricanjem od moskovske linije.

Edvard Kardelj:

Kraće vrijeme sam se zadržao u Centralnom komitetu u Parizu kojim je tada još rukovodio Gorkić. U stvari, ostao sam onoliko vremena koliko je bilo potrebno za osnovnu pripremu političke platforme Osnivačkog kongresa Komunističke partije Slovenije. Politbiro me zadužio da pripremim teze za tu platformu, što sam i učinio. Teze su bile na sjednici Politbiroa prihvaćene, a na bazi tih teza koje sam iz Pariza u zemlju nosio u glavi, a ne na papiru, napravio sam u Ljubljani referat i deklaraciju Kongresa.

Odnosi između Pokrajinskog komiteta za Sloveniju i CK KP Jugoslavije pretvorili su se u otvoren sukob negdje 1935. ili 1936. godine. Bio je toliki da je dio rukovodstva Komunističke partije u Sloveniji tražio raskid saradnje i organizacione povezanosti sa Centralnim komitetom Komunističke partije Jugoslavije i direktno povezivanje Komunističke partije Slovenije s Kominternom.

Moj zadatak bio je da prije osnivačkog kongresa raščistim i tu situaciju. U CK KPJ stav Pokrajinskog komiteta Slovenije bio je ocijenjen kao nacionalističko razbijanje jedinstva KPJ, što je u izvjesnoj mjeri bilo tačno. Međutim, upravo je Tito bio taj koji je u Centralnom komitetu zauzeo stav da ne treba sve svesti na takvu ocjenu jer dio krivice za sukob pada i na CK KPJ. On je pri tome ukazivao prije svega na nekonspirativnost CK KPJ u odnosima s ilegalnom organizacijom u zemlji što je dovodila do provala, te na rđava iskustva koja su organizacije u zemlji imale sa pojedinim predstavnicima CK, posebno zbog nesporazuma za vrijeme izborne kampanje u Jugoslaviji 1935. – 1936. godine. Tada se, naime, donekle počeo otapati taj led šesto-januarske diktature i pojavile su se neke mogućnosti da se Komunistička partija neizravno uključi u izbornu kampanju, što je i učinila, međutim, zbog Gorkićeve kolebljive linije, partijske organizacije u zemlji bile su dezorijentirane oko toga u kojoj mjeri i na koji način mogu ići u izborne saveze s građanskom opozicijom, s HSS-om, opozicijom u Srbiji, Sloveniji itd.

Znajući drugove iz Slovenije koji su bili upleteni u taj sukob, ja i sam nisam mogao da povjerujem da se tu radi samo o nekom nacionalističkom otporu. Bilo mi je, naravno, jasno da kroz to nužno probijaju i nacionalističke tendencije, odnosno da su one prisutne. Ali ipak sam ih smatrao više posljedicama nego uzrokom.

CK KPJ – u to vrijeme to je značilo Gorkić. On se zaista silno kolebao u sprovođenju politike narodnog fronta. Posebno je tu došla do izražaja i jedna Gorkićeva crta shematskog pristupa jer je pokušavao u svim dijelovima Jugoslavije primijeniti iste oblike djelovanja. A situacija u Sloveniji bila je drukčija nego u Hrvatskoj, a u Hrvatskoj pogotovo različita u odnosu na Srbiju. I tu imati jedinstveni ključ bilo je potpuno nemoguće. Zato je nastala zbrka i dobili smo izborne rezultate slabije nego što su mogli biti da je partijska linija bila konzistentna.

Drugi faktor je bila loša konspiracija, što je uzrokovalo provale i sumnju da tamo u CK sjedi izdajnik koji otkriva te veze, pa se stvarao odnos nepovjerenja prema CK. Kasnije je utvrđeno da je tamo zaista sjedio izdajnik, mada sve te veze, sve se te provale ne mogu samo uz njega vezati.

Kad govorim o nekonspirativnosti, najbolji je pokazatelj to kako sam u februaru 1937. godine ja sam putovao iz Pariza u Jugoslaviju. Prije toga sam iz Moskve za Pariz doputovao preko Finske, Švedske i Belgije s austrijskim pasošem na prezime Kramar. U tom pasošu bio sam šegrt star 17 godina, a meni je već bilo 27! Radi objašnjenja na granici izmislio sam neku priču da mi je otac fabrikant, a ja praktikant koji prakticira u njegovoj fabrici. Izgledao sam mlađi nego što sam bio, tako da s godinama nisam imao problema. I uglavnom sam bez teškoće prolazio iz Moskve do Pariza, pogotovo stoga što mi je viza bila tranzitna, a sve te zemlje su već bile naviknute da preko njih putuju – kako su tada govorili: emisari Moskve na Zapad. Nisu zaustavljali, puštali su da se ide dalje. Ali, na ulazu u Švedsku, švedski policijski oficir gleda pasoš i postavlja mi svakojaka pitanja na njemačkom. Na kraju je udario ulazni štambilj, ali se je ujedno nasmijao i rekao: Dobro, prođite kroz Švedsku, nemojte se zaustavljati mnogo tu, ali kad ubuduće budete putovali s austrijskim pasošem, naučite bolje njemački! On je točno vidio o čemu se radi, međutim, propustio me je, jer za Švede nije bio važan i nisu htjeli da se miješaju u te stvari.

Kasnije, kad sam došao u Pariz računao sam da ću dobiti drugi pasoš za putovanje u Jugoslaviju. Međutim, neposredno pred odlazak iz Pariza, Sreten Žujović, koji se brinuo o tehničkoj strani, rekao mi je da putujem sa starim. Upozorio sam ga da je na mom pasošu pečat sovjetske granične stanice, Njegoreloje, i da će prema tome policija znati da ja dolazim pravo iz Sovjetskog Saveza. Rekao sam: Dovoljno će biti da policija dovede nekoga tko zna dobro njemački pa će odmah utvrditi da nisam Austrijanac. Međutim, Žujović mi je rekao: Drugog pasoša nema, a ti treba što prije da ideš, više nemamo vremena da mijenjamo te stvari. Ja moram da vam priznam da mi je tada bilo prilično teško pri duši zbog takvog odgovora i da sam se pitao: ima li Centralni komitet pravo da tako malo brine o bezbjednosti ljudi koje šalje na ilegalni rad u zemlju? No, nisam imao izbora i pošao sam.

Na moju sreću ipak je sve prošlo dobro. Usput sam izmislio priču da sam koruški Slovenac, da kod kuće govorimo slovenački pa da se time opravdam budu li dvojili oko mog nedovoljnog znanja njemačkog jezika. Međutim, na granici u Sušaku, pošto sam prešao iz Rijeke, gdje sam došao vozom, i onda preko mosta, tamo me ispitivao jugoslavenski policijski komesar koji je slabo znao njemački – ja sam prema njemu bio majstor. Odmah sam prešao na slovenački objasnivši mu da sam koruški Slovenac itd. On me je onda upitao šta sam radio u Sovjetskom Savezu, jer je vidio pečat. Rekao sam da je moj otac fabrikant i da me poslao da vidim svijet, pa između ostaloga i jednu komunističku zemlju. Komesar se zadovoljio time i udario pečat. Danas mislim da ga je možda baš taj pečat granične stanice u Sovjetskom Savezu naveo da misli kako je nemoguće da bi neki opasni ilegalac došao s pasošem na kome je sovjetski pečat, te da prema tome treba vjerovati mojim navodima!

No, sreća je sreća, ali činjenica je da je takav dolazak u Jugoslaviju jednoga ilegalca bio više nego riskantan. Nisu baš sve greške u pogledu konspirativnosti ovako sretno završile. I upravo zbog toga ljudi su počeli da sumnjaju u čitav sistem tih veza sa CK u inostranstvu. I, naravno, počela se stvarati jedna psihoza, a onda se greške počnu preuveličavati i nastaje nepovjerenje, što na kraju dobije jedan politički oblik.

Negdje sredinom februara stigao sam u Sloveniju, a već dva mjeseca kasnije održali smo osnivački kongres KP Slovenije. Međutim, priprema kongresa u zemlji nije bila sasvim jednostavan zadatak. Kad sam odlazio za Sloveniju, CK KPJ nije mnogo znao o trenutnom stanju

u pokrajinskom rukovodstvu Slovenije, niti je mogao da me uputi na bilo kakvu javku, ili bilo kakvu adresu, nego sam išao bez ikakve prethodne najave.

Ja sam onda otišao pravo kod majke Borisa Ziherla – Boris Ziherl[251] *je bio na robiji, a Ziherlova porodica nije bila ni pod kakvom kontrolom policije. Majka mu je bila naš vrlo iskren simpatizer, koja je jako mnogo pomagala i Borisu i nama svima. Preko nje sam dobio vezu s Vidom Tomšić – koja je doduše tada bila van partijskog rukovodstva, ali me povezala s Pokrajinskim komitetom pa sam se tako uklopio u organizaciju. Našli su mi jedan stan u Zadobrovi. Pepca je tada bila član Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Slovenije, i na nju su me uputili da me vodi u taj ilegalni stan. Nismo se poznavali, a ona me dočekala tamo na rubu jedne šume na javki, na parolu, u mraku. Bila je noć s kišom, ali dosta toplo iako je bio februar. Vodila me po nekim livadama pa smo naišli na rupu koju je seljak iskopao da zasadi voćku. U toj tamnoj noći nisam vidio put pred sobom i pao sam u rupu ovako elegantan kakav sam došao iz Pariza, pa se praćakao u onom blatu i vodi na dnu rupe... Sijevnula je munja i ja prvi put ugledam Pepcu – držala se za trbuh od smijeha. Tako je počelo naše poznanstvo.*

Jako slatka sličica iz života slovenskog konspiratora, komunističkog Woodyja Allena[252].

Dakle, kad Tito dolazi u zemlju 1937. sa zadatkom da preuzme organizaciju, u prtljagu nosi i narodno-frontovski format[253], s kojim zasniva novu infrastrukturu.

U Zagreb i Ljubljanu Tito dolazi iz Praga u januaru 1937. Treba održati osnivački kongrese KP Slovenije i KP Hrvatske, likvidirati ostavštinu one drezdenske partije i od robijaša i mladih kadrova stvoriti novu. U proljeće 1937. osnovana je KP Slovenije.

---

[251] Boris Ziherl, slovenski političar i marksistički filozof rodom iz Trsta (1910. – 1976).

[252] *Izraz „**Kardelj je komunistički Woody Allen**“ zapravo je duhovita kulturna i politička analogija kojom se opisuje sličnost između jugoslavenskog političara i američkog filmaša na razini njihove osobnosti i načina stvaranja. Evo zašto se ta usporedba često koristi u esejima i političkim analizama:*

- *Intelektualizam i rad u sjeni: Kao što je Woody Allen samozatajni njujorški intelektualac koji iz pozadine stvara svoja djela opsesivno se baveći analizom odnosa, tako je i Edvard Kardelj bio glavni partijski teoretik i ideolog koji je iz sjene, pisanjem i promišljanjem, stvarao temelje jugoslavenskog socijalizma i samoupravljanja.*
- *Opsesija detaljima i kompliciranjem: Za Kardelja su mnogi govorili da je bio perfekcionist sklon beskonačnom teoretiziranju, često pišući opsežne i komplicirane tekstove o funkcioniranju sustava. Slično tome, Allen je poznat po neurotičnoj opsesiji analiziranjem svake sitnice u međuljudskim odnosima.*
- *Stvaranje „sistema“: Kardelj je autor poznatog djela Pravci razvoja političkoga sistema socijalističkog samoupravljanja (1977.), čime je stvorio golemu teorijsku i pravnu mašineriju. Ta razrada političkog sustava u njegovim tekstovima se u političkom žargonu često karikira kao Allenovo stvaranje filmskih zapleta iz neuroza – oboje stvaraju zamršene svjetove koji se čine vrlo kompliciranima za svakodnevno preživljavanje.*

Ova usporedba je zapravo satirični osvrt na činjenicu da je Kardelj bio oličenje intelektualnog „mozga“ sistema, koji je jednako tako mogao završiti kao neurotični pisac ili redatelj. (VestaHR)

[253] *Pojam **narodni front** označava široku političku koaliciju antifašističkih snaga, radničke klase i srednjih slojeva, nastalu 1930-ih godina kao odgovor na uspon fašizma koja djeluje djelujući ilegalno kroz radničke, sindikalne i omladinske akcije. Ključne karakteristike:*

- *Široki antifašistički savez: Okupljao je različite društvene i političke grupacije (komuniste, liberale, seljačke stranke i radnike) s ciljem borbe protiv fašizma i krupnog kapitala.*
- *Nadilaženje klasnih razlika: Za razliku od ujedinjenog radničkog fronta, narodni front je povezivao proletarijat sa seljaštvom i srednjom klasom.*
- *Dominacija Komunističke partije: Iako je formalno djelovao kao široki demokratski pokret, njime je u potpunosti upravljala Komunistička partija koja ga je koristila kao polugu za širenje svog utjecaja. (VestaHR)*

U kominternovskoj strukturi nema supsidijarnih partija. U Sovjetskom Savezu, postoje republičke partije, ali su one kao i same republike, nominalnog karaktera – to je samo rukovodstvo, a sve upravne funkcije su centralizirane, i odgovaraju višim, a ne lokalnim, tj. republičkim instancijama. Partijnost[254] u najvećoj mjeri znači državnost, te nacija donosi mogućnost, ali ne i nužnost njenog osnivanja. Tko god ima suverenu partiju, u kominternovskom sustavu ima pravo na državu. KPJ se tu pojavljuje kao anomalija – iz njene stečajne mase u zapadnom dijelu zemlje stvorene su dvije nacionalne partije, a na Istoku, preko Makedonaca, glavnu riječ imaju Bugari, dok se „ostalo", znači beogradski KPJ (tzv. Organizacija X), vodi kao zbirna kategorija, odnosno nesamostalna sekcija pri Balkanskom birou u Beču i poslije u Moskvi (Manuilski – Dimitrov). Svi komunisti koji bi iz Jugoslavije došli u Moskvu primani su u KPSS da bi mogli ostvariti punopravni status komunista, što im članstvo u KPJ nije garantiralo.

Tito se u Grazu susreće s Božidarom Adžijom, vođom URS-a[255], najjače sindikalne centrale u zemlji, radi ustrojavanja Narodne fronte u Hrvatskoj[256]. Zatim u Zagrebu intenzivno radi na stvaranju narodno-frontovskih organizacija: sindikata, centralne omladinske komisije (Ivo Lola Ribar, Leo Mates, Boris Kraigher), a nalazi se i s Bakarićem. U augustu 1937. osnovana je i KP Hrvatske.

Vladimir Bakarić:

Tita sam prvi put susreo godine trideset i sedme. Bilo je to ljeti ili možda početkom jeseni, točno se ne sjećam. Ja sam u to vrijeme bio advokat, imao sam dvadeset i pet godina; zapravo advokatski pripravnik na obaveznoj praksi na Okružnom sudu u Zagrebu. Dva puta sam već bio u zatvoru, uhapšen kao član Centralnog komiteta SKOJ-a i u to vrijeme radio sam s polu-legalnim i legalnim organizacijama, studentskim i omladinskim. S Titom me spojio, odnosno organizirao sastanak Leo Mates, koji je u to vrijeme bio, ne sjećam se točno, ili jedan od skojevskih

---

[254] ***Partijnost*** *je politički i ideološki pojam koji u užem smislu označava pripadnost nekoj političkoj partiji (stranci). U širem smislu, to je načelo prema kojem cjelokupno javno, političko, pa čak i znanstveno i kulturno djelovanje mora biti podređeno ciljevima, interesima i ideologiji te partije. Riječ dolazi od ruskog izraza* ***Partiynost****, a povijesno se najviše vezuje uz djelovanje komunističkih partija tijekom 20. stoljeća. Ključne dimenzije pojma:*

- *Stranačka pripadnost: Označava čvrstu odanost i bespogovorno provođenje partijske linije.*
- *Ideološka obaveznost: Zahtijeva da se u svakom segmentu života i rada (od umjetnosti do znanosti) promiču partijski stavovi i svjetonazor.*
- *Kadrovski kriterij: Često se koristi kao sinonim za „stranačku podobnost" – situaciju u kojoj je članstvo u vladajućoj stranci (ili odanost njezinoj politici) ključni kriterij za zapošljavanje, napredovanje ili obavljanje javnih funkcija.*

Iako je pojam izvorno nastao u teoriji marksizma-lenjinizma kako bi opisao klasni pristup u politici i filozofiji, u suvremenom političkom rječniku se rabi prvenstveno kritički, kao opis politizacije institucija i društva. (VestaHR)

[255] *Ujedinjeni radnički sindikati (****URS****) je skraćeni naziv za* ***Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije****(URSSJ), najbrojniju sindikalnu organizaciju u Kraljevini Jugoslaviji, osnovanu 1925. godine. Djelovala je sve do zabrane 1940. godine, a bila je poznata po zalaganju za radnička prava i borbi protiv tadašnjih poslodavaca i režima. (VestaHR)*

[256] Božidar Adžija („Karlo", 1890. – 1941.), Socijalist i sindikalni borac iz Drniša. Doktorirao je u Pragu prije Prvog svjetskog rata. Pristupio radničkom pokretu; član KPJ od 1935. Istodobno član Inicijativnog odbora za stvaranje Jedinstvene radničke partije i Narodnog fronta. Surađivao je u mnogim legalnim listovima Partije objavljujući niz radova i rasprava. Tito ga je 1937. predložio u CK SKH. Zatvaran u Bileći i Lepoglavi poslije sporazuma Cvetković – Maček, zatočen je od ustaša u Kerestincu i strijeljan 9. jula 1941.

rukovodilaca ili član CK Hrvatske. Vidite, ako je već osnovan CK Hrvatske, znači da je bilo iza 1. augusta, dakle u kasno ljeto, ili prva jesen 1937. godine. On me s Titom spojio negdje na Črnomercu, na potoku. Sjedili smo tamo, gledali u vodu i razgovarali.

Ono što je za Tita bilo karakteristično i što sam ja odmah primijetio jest da je vrlo pažljivo slušao. Slušao je ono što sam mu imao reći o omladinskom pokretu, a i moje ocjene koje su bile malo šire od omladinskog pokreta. Postavljao je mnogo pitanja i ostavljao odmah utisak da nije čovjek koji će samo analizirati i onda neće znati šta bi uradio, kao što su bili neki njegovi prethodnici, nego čovjek kome je bilo nadasve stalo da se nešto uradi, promijeni, da se pokret organizira i jača iz dana u dan pa postane stvarni politički faktor, a ne čista propaganda, jedna propagandna mašinerija. S tog sastanka otišao sam vanredno zadovoljan. On mi je tada rekao da uđem u Agitprop CK Hrvatske. Ja to nisam ostvario, nisam... Nisu me drugovi iz CK primili dosta dugo vremena, čak bih mogao reći ušao sam prije u CK nego u Agitprop. To je doba kad je pala prva fašistička žrtva, student kojega su ustaše nožem izboli u đačkom domu. To je bilo doba oštrih sukoba s ustašama i doba kad je naš pokret počeo dobivati sasvim definitivne konture... Ja sam vrlo brzo iza toga negdje u trideset osmoj ili početkom trideset devete ušao u Inicijativni odbor Stranke radnog naroda. Prvo smo stvarali polu-legalnu Jedinstvenu radničku partiju s tezom da treba ostvariti jedinstvo radničke klase pa onda dalje razvijati političku djelatnost, što je bila propisna šablona koja se po Evropi primjenjivala, a temeljila se na iskustvu Njemačke.

Što je u jugoslavenskoj komunističkoj praksi trebao biti staljinski narodno-frontovski format?

Znamo da je bio uspješan u Francuskoj, gdje je *Front populaire* juna 1936. formirao vladu pod vodstvom Leona Bluma, u kojoj je participirala i Komunistička partija Francuske, koja postaje model nacionalne komunističke organizacije po novom staljinističkom modelu. Dobro je poznat neuspjeh takve politike (i gubitak rata) u Španjolskoj, te uspjeh u Kini, gdje su nacionalisti u savezništvu sa Sovjetskim Savezom zaustavili Japance pa preuzeli vlast u državi, da bi ih komunisti naposljetku svrgnuli. Format se svodi na to da prvo ohrabriš nacionaliste da preuzmu vlast (kao „Eseri“ u ruskoj Februarskoj revoluciji[257]), a onda ih ukloniš i prigrabiš vlast (Oktobarska revolucija). To se može izvesti preko agenturne strukture koja djeluje kao skrivena okosnica partije, ili penetracijom organa državne vlasti u zemljama pod sovjetskom okupacijom (jaltanska istočna sfera u Evropi poslije Drugog svjetskog rata).

Dakle, na početku Kominterna stvara komunističke partije gdje god okolnosti omogućuju razvoj revolucionarne djelatnosti – znači, u nestabilnim, konfliktnim područjima, gdje su

[257] Partija socijalista, revolucionara (skraćeno PSR. – otud naziv es-er-i) članica je Druge socijalističke internacionale. Program Partije oblikovan 1904. bazirao se na konstataciji da se u Rusiji do izgradnje socijalizma može doći bez prelaska kroz kapitalističku fazu kako je nalagao ortodoksni marksizam Druge internacionale. U tom smislu eseri razvijaju program kolektivizacije zemlje kroz stvaranje tzv. kooperativnih kolhoza, odnosno stvaranje institucija radničke demokracije – profsojuza (nešto poput vijeća udruženog rada u samoupravljanju). Partijom je rukovodio Vrhovni sovjet, a kao izvršni organ postojao je CK PSR. Očito je, dakle otkuda Lenjinovim boljševicima politička taktika i strategija djelovanja kao i sami temelji organizacije i ustroja Partije. Revolucija 1905. je propala, ali su zato eseri poveli februarsku revoluciju 1917. čiji je vođa Aleksandar Kerenski bio blizak eserima. X Sovjetsku su državu, dakle, zamislili eseri, a realizirali boljševici.

društveni poredak i ekonomija dovedeni u terminalnu krizu. Idealni je moment poslije poraza u ratu. Iza četiri jahača apokalipse[258] dižu se tada revolucionarne crvene (i crne) zastave.

U Jugoslaviji naprosto nije bilo uvjeta za uvođenje narodno-frontovskog formata, bar ne u režiji KPJ. Kao prvo nije postojala jugoslavenska nacija pa su glavne stranke bile nacionalno obojene. Stvaranje nacionalnih kompartija u Jugoslaviji (KPH i KPS) je prema tome logično i sigurno je bilo od pomoći, ali onda je nastao problem – što sa ostatkom, naime s KPJ? Masovna hapšenja koja su uslijedila nakon provale Zembilja 1935. – 1936. samo su još pogoršala situaciju. Slovenci se de facto odvajaju od KPJ (i ostaju odvojeni praktički čitavo desetljeće, do 1944.) a KPH upada u krizu i prije nego što je uspio zaživjeti: ondje gdje Partija funkcionira, kao u Dalmaciji, te uspješno parira masovnim organizacijama HSS-a, automatski raste otpor prema partijskoj centrali CK KPJ odnosno KPH, jer im je jasno da samostalno mogu uspješnije djelovati.

KPJ traži svrhu svog postojanja. Karijera čelnika KPJ kao što je bio Vladimir Ćopić to zorno prikazuje. Radi za sovjetsku službu, pa odlazi u Prag kao instruktor Kominterne, no nakon VII. kongresa, odnosno lansiranja taktike narodnog fronta, očito je da zapada u krizu – ne zna što bi i kako započeo. Rat u Španjolskoj doživio je kao izbavljenje, ali ga to nije spasilo od Staljinovih čistki. Na čelo partije postavljen je Gorkić, birokrat, no jedini koji je ispravno razumio novu staljinsku doktrinu.

U međuvremenu, u Sovjetskom Savezu traje permanentna revolucija koja izgara i razara društveno tkivo. Od 1917. do 1928. održano je deset kongresa VKP(b), šest kongresa Kominterne, pa kongresi Komsomola, Omladinske internacionalne (KOI), sindikata (Profinterna), seljaka (Kresinterna), bezbrojni plenumi, sastanci, uz neprekidnu agitaciju, a, istodobno, zapela je svaka industrijska aktivnost, zavladala glad i postale nedostupne najjednostavnije usluge. Britanski socijalist i pisac naučne fantastike H. G. Welles, veliki simpatizer komunističkog pothvata, boravio je u Moskvi početkom dvadesetih godina kao gost samoga Lenjina i zapanjen ustanovio da se i najvišim rukovodiocima odjeća raspada na tijelu. Nisu vozili tramvaji, ljudi su po gradovima živjeli u obiteljskim komunama, vladao je kaos i teror ideologije. Lenjin je pokušao olabaviti revolucionarni kurs uvođenjem Nove ekonomske politike (NEP) koja je trebala stimulirati sitno gospodarstvo, uzgoj na okućnicama i tako osigurati elementarnu ponudu robe na tržištu, ali to je bilo u neskladu s osnovnom revolucionarnom linijom i zahtjevom da se revolucija smjesta izveze u cijeli svijet. No, izvoz u

---

[258] ***Četiri jahača Apokalipse*** *iz posljednje biblijske knjige (Otkrivenje) simboliziraju neizbježna zla i katastrofe koje prethode smaku svijeta i Božjem sudu. Svaki jahač jaše konja drukčije boje i predstavlja specifičnu nesreću koja pogađa čovječanstvo:*
Bijeli konj: Predstavlja osvajanje, pobjedu i pravednost. Često se tumači i kao prikaz trijumfalnog širenja vjere ili, u negativnom kontekstu, kao simbol lažnih proroka i antikrista.
Crveni konj: Simbolizira rat, krvoproliće i nasilje. Jahač nosi veliki mač koji označava sukobe i ratovanje među narodima.
Crni konj: Predstavlja glad i oskudicu. Jahač u ruci drži vagu, što simbolizira kontrolirano dijeljenje i visoke cijene osnovnih životnih namirnica.
Blijedi (zelenkasti) konj: Simbolizira smrt i uništenje (često uzrokovano bolestima i kugom). To je jedini jahač koji je izričito imenovan – „Smrt“, a prati ga Podzemlje.
Metaforički, ovi se jahači često koriste kao općeniti simboli za rat, glad, bolest i smrt. (VestaHR)

Evropu nije uspio. Bilanca je prvog desetljeća svjetske revolucije čista katastrofa. Kristalizirale su se zatim dvije linije: jedna trockistička, ljevičarska, koja je insistirala na tome da je upravo stoga potrebno još više revolucije, i to odmah, i druga, Staljinova, koja je zahtijevala obnovu države kao subjekta. Ali, u idejnim borbama, kompromisni centrumaš Buharin koji je htio nastaviti Lenjinovim putem „umjerene revolucionarnosti“ proglašen je nosiocem „desne frakcije“! Kaos je dotle stvorio nužne okolnosti za uvođenje autokrata čvrste ruke. Borba se vodila ne oko pozicija u vlasti, nego oko ideologije – Sovjetski Savez prva je zemlja na svijetu u kojoj se politička prevlast ostvaruje pobjedom u konkurenciji idejnih koncepcija. Nije to, dakle, natjecanje tehnokratskih garnitura oko hijerarhijskih položaja u stohastičkom[259] političkom univerzumu, nego konkurencija opredmećenih političkih ideja, ali opasnija od borbe u rimskoj areni – gubitnike u doktrinarnim nadmetanjima baca se divljim zvijerima!

Sukob počinje oko „vanjske politike“ dakle oko same koncepcije svjetske revolucije.

Godine 1928. (VI. kongres KI) Staljin iznova otvara seljačko pitanje. Zamisao je: sidrenje KP na realnu zemlju, a ne na utopiju. Oko 1935. (VII. kongres KI) svjetska partijska mreža pretvara se pod njegovim rukovodstvom u agenturu (u jugoslavenskim prilikama, Balkansku federaciju nasljeđuje „Pieckov sekretarijat“). Dakle, ono što je važno su ljudi, a ne teritoriji na kojima djeluju, zato što se teritorijalne ingerencije raznih sekretarijata ionako preklapaju. Stari princip – jedna zemlja, jedna KP, sad je ograničen samo na vidljivo, narodno-frontovsko djelovanje.

Banovina Hrvatska, ustrojena 1939., pruža idealni primjer. HSS traži izvjestan teritorij (Mačekove „Zagrebačke punktacije“ iz 1932.[260]), a KPJ ga u tome bez krzmanja podrži. Dakle, KPH se prilikom osnivanja 1937. uspostavlja na području koje će dvije godine kasnije, stvaranjem Banovine Hrvatske, tek postati jedan paradržavni entitet![261] A jasno je da je tu partiju Tito osnovao na izričit nalog Moskve jer mu uopće nije bila potrebna, pa je stalno umanjivao značaj njene samostalnosti i Hebrangovu „državotvornu“ inicijativu na III. zasjedanju ZAVNOH-a – koju je tretirao kao politički projekt Moskve – shvatio je kao neprijateljski čin i ovoga svoga suparnika odmah uklonio!

---

[259] ***Stohastički*** *(grč.* ***stochastikós*** *– onaj koji pogađa) opisuje događaje, pojave ili procese koji u sebi sadrže elemente slučajnosti, nepredvidljivosti i vjerojatnosti. (VestaHR)*

[260] Zagrebačke punktacije, rezolucija Seljačko-demokratske koalicije od 7.11.1932 (glavnu ulogu imaju HSS i Samostalna demokratska stranka prečanskih Srba), izložena je u točkama („punktima“), kojom koncentrirana opozicija izražava osudu šesto-januarske diktature i srpske hegemonije, zahtijeva federativno preuređenje države, ističe načelo demokracije, narodni suverenitet i narod kao jedini izvor vlasti te seljaštvo kao temelj organizacije života.

[261] „Prema tom sporazumu osniva se posebna banovina pod nazivom Banovina Hrvatska. Sastoji se iz teritorija koji smo, kako sam već spomenuo, Cvetković i ja još u Vukovoj Gorici ustanovili. Dobiva posebni hrvatski parlament (Sabor), koji je uz kraljevu sankciju isključivo kompetentan za donošenje sviju autonomnih zakona, te svoju autonomnu vladu, kojoj je na čelu ban imenovan po kralju, i to ne uz supotpis predsjednika zajedničke vlade, nego uz svoj vlastiti supotpis, i koji je odgovoran jedino Hrvatskom saboru. Kao autonomni poslovi Banovine Hrvatske ustanovljeni su poslovi uprave, pravosuđa, školstva, socijalne politike, narodnog gospodarstva, šumarstva i rudarstva, građevina te zdravstva. Kao zajednički poslovi pridržani su centralnom parlamentu i centralnoj vladi vanjski poslovi, uključivši vanjsku trgovinu, poslovi vojnički, pošta i željeznica te neke važnije ceste, naročito cesta Beograd – Zagreb – Sušak. Izrijekom je bilo spomenuto da se autonomija Hrvatske može i proširivati prenošenjem „i drugih poslova“ iz zajedničkih poslova u autonomne, ali se ne može sužavati bez pristanka Hrvatskog sabora“. Vladko Maček: *„Memoari“*, str.179 – 194.

Pod Staljinom, mijenja se pristup nacionalnom pitanju u revoluciji. Josif Visarionovič bio je elastičan u formuliranju doktrine. Duboko je razumijevao političke i strateške odnose u svijetu. Naravno, to mu je omogućavao centralizirani aparat ruske super-države. Ali, sve informacije, on je procesuirao logično i učinkovito. Politički formati koje je zadavao nisu bili rigidni, nego je tamo gdje je to bilo primjereno, ondje gdje je postojala etablirana[262] nacija, propisivao narodni front, dok se ostalo rješavalo pragmatično, odnosno vodilo pod „razno" Jugoslavija je čak tretirana pluralno. Slovenija i Hrvatska kao prikladne za narodno-frontovsko djelovanje, a ostatak države kao politički nedefiniran prostor, u kojem se ne mogu naći partnerske stranke s nacionalno-emancipatorskim[263] programom. U karađorđevićevsku državu može se ući kao i u Bugarsku ili Rumunjsku tek ako se Srbiju svede na nacionalnu državu, odvojenu od južnoslavenskih dominiona[264], pošto se uništi matrica[265] balkanskog imperijalizma[266], „pijemonteški"[267] i crno-rukaški[268] vječni komplot[269] komita[270], bulevarskih

---

[262] *Pridjev **etablirano** (dolazi od glagola etablirati, prema francuskom **établir**, lat. **stabilire** – učvrstiti).označava nešto što je potvrđeno, učvršćeno, općeprihvaćeno ili stabilno u nekom području. (VestaHR)*

[263] ***Nacionalno-emancipatorsko** značenje odnosi se na ulogu koju pojam, pokret ili ideja imaju u oslobađanju, buđenju i suverenom oblikovanju jednog naroda. To je proces u kojem potlačena ili ovisna etnička skupina stvara svijest o vlastitom identitetu te se bori za političku, kulturnu i društvenu neovisnost. U navedenom slučaju radi se o političkoj emancipaciji – stvaranju države: uspostava vlastite suverene države umjesto života pod u Kraljevine Jugoslavije. (VestaHR)*

[264] *Riječ **dominion** dolazi iz engleskog jezika (od latinskog **dominium**), a označava vrhovnu vlast, suverenitet, gospodstvo ili kontrolu nad nekim područjem. To je bio službeni naziv za samoupravne teritorije unutar nekadašnjega Britanskog Carstva (kasnije Commonwealtha). Dominioni (poput Kanade, Australije i Novog Zelanda) imali su vlastite parlamente i vladu, a britanski monarh im je bio formalni suveren. U ovom slučaju dominioni su dijelovi Jugoslavije izvan Srbije pod suverenitetom kraljevske kuće Karađorđevića. (VestaHR)*

[265] ***Matrica** - okvir, obrazac, model prema kojem se nešto izvršava. (VestaHR).*

[266] ***Imperijalizam** je politika i ideologija kojom jedna država nastoji proširiti svoju vlast, utjecaj i kontrolu nad drugim državama ili narodima. Provodi se radi osvajanja teritorija, stjecanja sirovina i ekonomske dobiti, a ostvaruje se vojnom silom, političkom dominacijom ili kulturnom i ekonomskom prevlašću. (VestaHR)*

[267] *Pridjev **pijemonteški** odnosi se na sjeverozapadnu talijansku regiju Pijemont (tal. **Piemonte**) i njezine specifičnosti. Izraz potječe od talijanske riječi piemonte, što doslovno znači „podnožje brda". U prenesenom značenju (**Politički pijemont**) izraz simbolizira žarište nacionalnog preporoda i ujedinjenja. Budući da je Pijemont bio središte ujedinjenja Italije u 19. stoljeću, u prenesenom smislu „pijemont" označava zemlju ili državu koja okuplja, vodi i služi kao pokretač ujedinjenja šireg naroda ili teritorija (U ovom slučaju misli se na Srbiju kao središte okupljanja i stvaranja budućeg jedinstvenog jugoslavenskog naroda, kao što je Pijemont imao ulogu u stvaranju talijanskog naroda. (VestaHR)*

[268] *Izraz **crno-rukaški** odnosi se na djelovanje, ideje ili metode tajne srpske vojne organizacije „Ujedinjenje ili smrt", u javnosti poznatije kao „Crna ruka". Osnovana 1903. godine, ova je skupina koristila metode revolucionarne borbe, uključujući političke atentate i terorizam, kako bi ostvarila velikosrpske nacionalne ciljeve. Izvorni „crnorukaši" bili su časnici srpske vojske predvođeni Dragutinom Dimitrijevićem Apisom. Najpoznatiji su po organiziranju Majskog prevrata 1903. (ubojstvo kralja Aleksandra Obrenovića) te Sarajevskog atentata 1914. godine (atentat na nadvojvodu Franju Ferdinanda, što je bio povod za Prvi svjetski rat) Danas se taj pojam u političkom i društvenom prostoru koristi kako bi se opisale nedemokratske metode, politički fanatizam i nasilni ekstremizam. (VestaHR)*

[269] ***Komplot** (franc. **complot**) označava tajni dogovor, urotu ili zavjeru između više osoba s ciljem nanošenja štete nekomu, rušenja vlasti ili počinjenja nekog kažnjivog djela. (VestaHR)*

[270] ***Komite** su pripadnici neregularnih vojnih formacija ili gerilskih skupina koji se bore protiv okupatora ili nametnute vlasti. Riječ dolazi od latinske riječi **comes** (pratilac, suputnik). Za vrijeme Osmanskog Carstva to su bili gerilci i naoružani pobunjenici koji su se borili protiv osmanske vlasti na Balkanu. U Crnoj Gori (1916. – 1929.)komite su bili domoljubi i pristaše kralja Nikole koji su ratovali protiv austrougarske okupacije, a kasnije i protiv sjedinjenja Crne Gore sa Srbijom. (VestaHR)*

novina[271] i tajne policije povezane s ruskom carskom ambasadom.

Komunističke partije ustrojavaju se, dakle, prema tome gdje postoji nacionalni naboj, odnosno definirana nacija spremna za političku emancipaciju! U raznim dominionima, protektoratima, kolonijama, autonomijama i na drugim takvim mjestima, Kominterna i Moskva nemaju što tražiti – oni za to nemaju rješenje. Ako djeluju isključivo preko nacionalnog pokreta i nacionalne partije, zauzimaju mjesto markirano granicama prethodne, nacionalne, buržoaske revolucije. Druge, pak, prostore ispunit će kao vakuum razne marksističko-lenjinističke sljedbe, lenjinisti-trockisti, ekstremistički luzeri.

Partijski suverenitet, dakle, dobivaju samo partije koje imaju jasno definiranog „domaćina" na kojem će parazitirati. A komunistički suverenitet je podloga za stvaranje potonjeg državnog suvereniteta, što je jedini Tito uspio izigrati, jer je zadržao osobnu vlast u jednoj nadnacionalnoj, „imperijalnoj" partiji, koju je nominalno raspustio, a zapravo održao kao „hijerarhijski okvir". Poslije je i sam stvarao nove „teritorijalne" partije, pa ih razmnožio poput ameba. Osim nacionalnih partija u republikama FNRJ/SFRJ, stvarao je suverene i polu-suverene kompozitne i parcijalne partijske centrale u Bosni (gdje je Muslimanima dao naciju bez teritorija – tu je neki refleks austro-marksizma ili možda otomanskoga milleta), a zatim na Kosovu i u Vojvodini... No, već 1937. partijska se struktura pod njegovim direktivama zapravo federalizira (s tim da je očuvao kontrolu po vertikali) i takva ostaje do kraja Jugoslavije početkom devedesetih godina prošlog stoljeća.

Nakon velikih provala 1935. i 1936. godine, Partija je u zemlji praktički iskorijenjena. Oko 70 % organiziranih, aktivnih kadrova nalazilo se iza rešetaka. I sam Dimitrov u Moskvi je jednom upitao Tita – postoji li u zemlji uopće partijska organizacija? Možda je pitanje bilo namjerno provokativno, s podtekstom: ako je većina komunista u zatvoru, zašto se onda tamo ne bi stvorilo i novo partijsko jezgro?

Partija je zapravo implodirala pa su svi postali frakcionaši. U svakom slučaju, budući da postoje neizvjesnosti oko toga što je uopće ostalo od organizacije, Kominterna vjerojatno održava više linija s jugoslavenskim komunistima.

Sjedište CK sad je u Parizu, gdje se Tito najviše približio Slovencima, pogotovo sa Lovrom Kuharom (Prežihov Voranc), koji je kao i on na VII. kongresu KI bio predstavnik KPJ bez prava glasa, što sugerira da su obojica bili na istoj liniji personalne uprave. Prima iz Španije pisma Dragotina Gustinčiča[272], slovenskog tvrdog staljinista (iz stare tršćanske, pred-kardeljevske garniture) o odnosima među jugoslavenskim inter-brigadistima te o rješavanju pitanja predstavnika KPJ u Španjolskoj. Istovremeno se sastaje s Kardeljom te Borisom i Zdenkom

---

[271] ***Bulevarske novine*** *(poznate i kao žuti tisak ili tabloidi) su dnevne ili tjedne novine koje se obraćaju širokoj javnosti. Fokusiraju se na senzacionalističke i popularne teme, a stilom i sadržajem često ugađaju jednostavnijim ukusima čitatelja. (VestaHR)*

[272] Član jugoslavenskog odbora (1882. – 1974.), jedan od osnivača KPJ 1920., član najužeg slovenskog rukovodstva do 1931. kad odlazi u Moskvu i postaje član Balkanskog sekretarijata. Sudjeluje u Španjolskom građanskom ratu od 1936. do 1939. Namješten u Institutu sovjetske Akademije nauka, 1945. Postaje dekan Ekonomskog fakulteta u Ljubljani. Isključen iz KPJ 1948. i skupa sa ženom poslan na Goli otok, te pušten zbog teških ozljeda 1951., vraćen u Partiju i isključen iz političkog života. Njegov sin je poznati slovenski novinar Jurij Gustinčić.

Armič-Kidrič. U zemlji mu neprilike stvara splitska grupa okupljena oko Ive Marića (zvanog Željezar)[273] koja podržava Petka Miletića i njegove „kakiće“ (članove Kaznioničkog komiteta, KK)[274] pa Tito partiju počinje čistiti od tih frakcionaša[275].

O tome je Tito nešto izjavljivao još 1952. godine:

Josip Broz Tito:

Kada se radilo o tome da se sredi Partija, razumije se, ja to nisam mogao da radim sve iz Zagreba. Da se očisti Partija od raznih elemenata. Taj moj posao uglavnom se odvijao u Parizu. Ja sam bio vrlo kratko vreme u Beogradu, odnosno u Zagrebu, a onda sam odmah išao natrag u inostranstvo, u Pariz, i uglavnom sam u Parizu radio, zajedno s rukovodstvom koje je tamo bilo. Tamo sam se mogao više da posvetim proveravanju svih ljudi koji su dolazili s robije, onih koji su još na robiji, zatim raznih provokatora i njihovih provokacija, te raščišćavanju s raznim frakcionašima. Dok sam bio u Beogradu, pre nego što sam otišao u Pariz, ja sam već imao jednu jezgru, bio je tu Đilas, zatim Lola Ribar, Rade Končar, Kraš iz Zagreba, Leskovšek iz Ljubljane, niz drugova koji su bili sposobni da po mojim direktivama obave posao u zemlji. Ja sam bio često u zemlji, ali često i u inostranstvu. Više sam puta putovao iz Zagreba u Pariz i iz Pariza natrag u Jugoslaviju. Tako da sam 1937. tri puta dolazio u Jugoslaviju i tri puta sam izlazio. Isti je slučaj bio i 1938. godine i 1939. Tako da se čitav moj rad, uglavnom, tada svodio na to da očistimo Partiju od raznih sumnjivih elemenata. Tu je bio otkriven čitav niz provokatora, koje je policija ubacila. Razumije se da su se mnoge stvari otkrivale i u inostranstvu, na primjer, kad su drugovi odlazili u Španiju itd. I kroz tu liniju se moglo otkriti neke ljude.

Potpuno konfuzan i nepouzdan iskaz, koji ipak sugerira da nešto tu nije bilo u redu... Sekretar koji se hvalio da je „vratio CK u zemlju“ ipak se samo „vrlo kratko vreme“ zadržavao u Beogradu, odnosno u Zagrebu, a „uglavnom je radio u Parizu, zajedno s rukovodstvom koje je tamo bilo“. To se i nastavilo: „Godine 1937. tri puta sam dolazio u Jugoslaviju i tri puta sam izlazio.“ Isti slučaj je i 1938., kao i 1939. godine.

Čišćenje od sumnjivih elemenata, o kojemu je tu riječ, bio je, zapravo, udar na najsnažniju partijsku organizaciju u zemlji koja je brojala dvije stotine komunista – osuđeni na

---

[273] Splitski vodoinstalater Ivan Marić, koji je pokušao izmanevrirati druga Tita, nije dobro prošao. Izbačen iz KPJ, vratio se u Split 1940. i ondje skrivao od policije. Kad je počeo rat, u partizane ga nisu htjeli primiti kao trockista, pa je interniran u talijanski logor. Poslije rata uhićen je kao gestapovski špijun i osuđen na deset godina robije, a 1948. prebacili su ga među imformbiroovce na otok Sv. Grgur. No odležao je šest godina, malo duže od ostalih, većinom puštenih do 1953.

[274] ***Kaznionički partijski komitet*** *je tajna, ilegalna organizacija koju su formirali članovi Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) dok su bili u zatvorima ili kaznionicama (poput Sremske Mitrovice) prije Drugog svjetskog rata. Ovaj je komitet unutar zatvora imao sljedeću ulogu:*

- *Povezivanje: Djelovao je kao ilegalna veza između zatvorenih komunista i slobodnog vodstva Partije.*
- *Organizacija otpora: Vršio je ideološku obuku zatvorenika i organizirao štrajkove glađu te prosvjede.*
- *Održavanje discipline: Provodio je strogu partijsku stegu i pravila ponašanja među zatvorenim članovima.*

Ime je također kolokvijalno korišteno unutar same strukture zatvorenika kao skraćenica (npr. kakić ili kaznionički komitet). (VestaHR)

[275] Kaznionički partijski komitet imao je i svoj Politbiro u sastavu Petko Miletić (sekretar), Boris Vojnilovič (1912. – 1942.), organizacioni sekretar, i Ivan Korski (strijeljan u Kerestincu). Po ocjeni Titovog CK KPJ (Moša Pijade), uži krug frakcionaša sačinjavali su Hivzija Čatović, koji je kao tehničar Kaznioničkoga komiteta održavao veze i organizirao Miletićev odlazak u Kominternu u Moskvu, te još nekoliko Crnogoraca. U svakom slučaju činjenica je da je Petko u Moskvi imao svojih referenata.

zatvorske kazne, većinom su bili u Sremskoj Mitrovici. Provale 1935. i 1936. imale su, dakle, dvojak učinak – uništile su terensku operativu i stvorile alternativnu partiju iza rešetaka. U Mitrovici, Andrija Hebrang je bio na meti Petkovih „vahabita“[276] pa je zajedno sa svojim pristašama (njih 15) zatražio da bude smješten u samicu. Tito se u tom času mogao pouzdati samo u Mošu te u Slovence, poput Sergeja Kraighera.

Sergej Kraigher:

Mjeseca jula 1937. godine ponovo sam se susreo s drugom Titom. Tada sam već nešto više od šest mjeseci bio na slobodi. Drugarica Vida Tomšić mi je ispred Univerziteta, gdje smo se mi studenti obično sastajali, rekla da je drug Tito u Ljubljani i da želi govoriti sa mnom. Sastali smo se drugoga dana ujutro i ponovo je bio lijep proljetni dan, ovoga puta na Rožniku, na Cankarevom vrhu. Drug Tito je bio s jednom kurirkom iz Zagreba. Vida i ta kurirka počele su svoje razgovore, a nas smo dvojica pošli roškim stazicama i razgovarali. Tada je druga Tita najviše zanimalo kakvi su odnosi u Mitrovici, na robiji. Pripovijedao sam mu o tome, a moram reći da sam tada još bio pod utjecajem grupe Petka Miletića (koji je tamo imao vodeću riječ), kojoj je uspjelo izolirati Mošu Pijadea, a i druge koji se nisu osobno slagali s Petkom. Nama, mladim robijašima te su sporove prikazivali kao razlike u odnosu prema upravi zatvora, tvrdeći da su drugi oportunisti[277] (to se, prije svega, odnosilo na Mošu Pijade, a djelomično i na Hebranga) koji neće da se bore, dok je Petko onaj koji se već na policiji držao vrlo hrabro (iako se to kasnije pokazalo kao netočno i montirano od policije) i koji je i sada, na robiji za to da se s akcijama, borbom protiv uprave, poboljšaju uvjeti, naročito za studij, izobrazbu komunista na robiji. Još se i sada sjećam kako je dug Tito bio začuđen slušajući moje pripovijedanje, i kako nije mogao shvatiti postupak prema Moši Pijadeu i Hebrangu. Začudio se njihovim položajem u Mitrovici. Zatim smo razgovarali o organizaciji CK SKOJ-a. Kasnije sam, u oktobru ili novembru 1937. godine, upoznat s pismom što ga je drug Tito odaslao u Mitrovicu (tada već kao sekretar CK) u kojem predaje sva ovlaštenja Moši Pijadeu da raščisti situaciju s Petkom Miletićem i razbije frakcijski karakter partijske organizacije u zatvoru. To sam pismo slao na način koji je bio dogovoren s drugovima u Mitrovici, preko jedne knjige, u koricama. Poslali smo ga i drugim kanalima, a imalo je ulogu u raščišćavanju situacije među komunistima u kaznioni, jer se u Sremskoj Mitrovici zatim to doista odigralo. Razbijena je frakcija Petka Miletića.

Frakcija Petka Miletića zapravo je razbijena tek kad je Moskva prihvatila ekskluzivno Tita i njegovu grupu nakon potpisivanja pakta Molotov – Ribbentrop 1939. godine.

Rodoljub Čolaković:

---

[276] ***Vahabiti*** *– Izvorno se pojam odnosi na sljedbenike vehabizma, konzervativnog islamskog pokreta koji je u 18. stoljeću utemeljio Muhammad ibn Abd al-Wahhab u Saudijskoj Arabiji. Taj pokret zagovara doslovno tumačenje vjere i povratak izvornim islamskim izvorima. U pogrdnom smislu pojam* ***vehabit*** *(ili vahabija) koristi se kao izraz za pripadnike ultrakonzervativnih političkih struja. U svakodnevnom se žargonu rabi za diskreditaciju, izazivanje straha ili označavanje vjerskih i političkih fanatika i potencijalnih ekstremista. (VestaHR)*

[277] ***Oportunisti*** *su osobe koje se beznačelno prilagođavaju svakoj situaciji i mijenjaju svoja stajališta kako bi izvukli osobnu korist, zanemarujući pritom moralna načela i druge ljude. Riječ dolazi od latinske riječi* ***opportunus*** *(što znači „povoljno“ ili „odgovarajuće“), a pojam se najčešće koristi u politici, poslu i svakodnevnim međuljudskim odnosima. (VestaHR)*

Prvi put sam se susreo s drugom Titom u kavani „Cluny“ na raskršću bulevara Saint Germain des Pres i bulevara Saint Michele, popularno „Bulmiš“. On se tada bio vratio iz Jugoslavije. Treba objasniti odakle nas obojica u Parizu.

Krajem decembra 1936. godine, CK KPJ je održao svoju zadnju sjednicu u Beču, gdje je prethodnih pet godina bilo njegovo sjedište. Zaključeno je da se premjesti u Pariz, jer je Beč postajao sve nesigurniji. Jačala je reakcija i uticaj nacista. To se osjećalo u čitavoj atmosferi, a uslovi našeg rada bili su sve teži. Stoga smo donijeli odluku o prebacivanju u Pariz, a na istoj sjednici zaključeno je da Tito ide u zemlju i radi na jačanju partijskih organizacija. Trebalo je pronaći i uvesti nove ljude u partijske forume u Hrvatskoj i u Sloveniji. Trebalo je obezbijediti njihove veze s našim partijskim forumima. I s onim masovnim organizacijama u kojima je ležala naša osnovna snaga. To su na prvom mjestu sindikati. Tito je krajem decembra zaista otišao u Jugoslaviju i ondje obavio velik posao. Uspostavio je solidne partijske forume u Hrvatskoj i Sloveniji, čvrste veze sa Beogradom i s partijskom organizacijom u Srbiji. U martu je podnio izvještaj, usmeni, a poslije i pismeni, a zatim smo s njim održali nekoliko sjednica CK. Došao je opet u maju i ostao do juna. I onda ponovo otišao u zemlju.

Do 1939. glavna je Titova zasluga stvaranje KPS i KPH. Kako je sam priznavao, on u Srbiji do 1941. nije imao pravi uvid u situaciju, jer je većina komunista djelovala izvan organizacije, što u prijevodu znači – izvan *njegove* organizacije. U decembru 1936. odlukom Kominterne Tito je imenovan u Zagranični biro CK KPJ. Smješten u Beču, Biro su sačinjavali ljudi uglavnom izabrani još u decembru 1934. na IV. zemaljskoj konferenciji KPJ. Sama činjenica da ta partija ne održava kongrese, nego „zemaljske konferencije“, demonstrira njen provizorni status.

„Drug broj jedan“ u sazivu 1936., kao i onom starom, iz 1934., bio je Čeh Josip Čižinski alias Milan Gorkić (32), generalni sekretar „s pravom veta“. Josip Broz (44), „drug Oto postaje pak od običnog člana Biroa iz 1934.“ orgsekretar zadužen za rad u zemlji. Još su tu Rodoljub Čolaković (36), terorist i dugogodišnji robijaš pa pariški bonvivan[278]; zatim Franc Leskošek Luka (39), radikalni sindikalist, školovan u Moskvi, te Sreten Žujović – Crni (37), bivši legionar i pravnik, najstariji komunist, još s prvog, beogradskog kongresa Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), koja će 1920. u Vukovaru postati KPJ.

To je nova generacija vodećih kadrova, svi profesionalni revolucionari obrazovani u Staljinovoj Kominterni. Ilegalci i proleteri, robijaši, veterani antirežimske borbe koja se u Jugoslaviji od uvođenja diktature 1929. vodi na ulicama.

Josip Čižinski, sin češkog činovnika, rođen u Sarajevu, uzeo je pseudonim Gorkić, po Maksimu Gorkome, još kao tinejdžer, skojevac, dok je u rodnom gradu pohađao Trgovačku akademiju. Primljen je u partiju, a kad je ona zabranjena, s dvadeset godina otišao je u političku emigraciju i preko Beča stigao u Moskvu. Tu se profesionalizirao u aparatu KI i kao njen instruktor putovao u Englesku, Francusku, Čehoslovačku i Grčku. Bio je osoba od totalnog povjerenja, čovjek Moskve. Preuzeo je 1934. partijsku organizaciju bez ikakvih neposrednih

[278] ***Bonvivan*** *(franc.* ***bon vivant*** *– dobar život) označava osobu koja uživa u lagodnom životu, tjelesnim užicima, dobroj hrani, piću i udobnosti. To je hedonist, životni sladokusac i veseljak koji se podređuje traženju užitaka i razonode, često izbjegavajući napore. (VestaHR)*

saznanja o situaciji i kadrovima u zemlji, ali zato sa dobrim vezama u Pragu, gdje se nalazio važni punkt Kominterne.

Josip Broz je bravar, koji je odležao šest godina robije u kaznionici podalje od mitrovičke zatvorske partijske centrale, u kojoj je djelovala najbrojnija partijska organizacija, idejni i politički centar u kojem se prevodio i izučavao Marxov „Kapital“. On nije čovjek iz komitetskih krugova, iako je prošao svoj nauk u Moskvi. U Zagrebu je kadroviran kao taktičar uličnih okršaja u oružanoj fazi borbe proleterskih Crvenih brigada, kad je koncem dvadesetih počela otvorena borba crvenih i crnih na ulicama evropskih gradova. Vodio je udarne grupe koje su izazivale građanske nerede. On se 1928. istakao na Osmoj konferenciji zagrebačkih komunista zagovaranjem „proleterske linije“ (tzv. zagrebačke linije) koja je, u osnovi, značila prijelaz na nov staljinistički format narodnog fronta (ilegalna partija potiče bunt masa, nastojeći istodobno stvoriti pragmatično savezništvo s nacionalnim snagama i svakim demokratskim, antirežimskim i antifašističkim pokretom ili strankom). Odakle mu saznanja o najnovijoj moskovskoj doktrini koju je Staljin upravo proklamirao na 15. kongresu sovjetske partije, održanom dva mjeseca prije Osme konferencije?

Staljin je upravo na toj temi nadvladao Trockoga, zagovarajući nacionalnu frontu i pragmatična savezništva s nacionalistima u borbi protiv fašizma, umjesto opće insurekcije[279] i svjetske revolucije... Odakle mu – pa iz izvora. U Zagrebu su tada boravili instruktori Kominterne, koji su umjesto masovika poput Kamila Horvatina ili rukovodilaca bivše KPJ (koja će biti de facto raspuštena u novembru iste godine) podržali upravo ovog „okovanog radnika“, boljševički raspoloženog šlosera, koji je još od 1924., po vlastitom priznanju, samoinicijativno sakupljao oružje s dugim cijevima. Kad je na Osmoj konferenciji postavljen za sekretara Mjesnog (gradskog) komiteta, budućnost druga Georgijevića, kako se tada potpisivao, bila je u Moskvi osigurana...

U Zagraničnom birou, formiranom u Beču, uz Čižinskoga (druga Gorkića) i Broza, (druga Ota, ex-Georgijevića) naći će se i Rodoljub Čolaković – Rudi, nesvršeni student, potonji pariški bonvivan, koji je dvadesete proveo iza rešetaka zbog ubojstva jugoslavenskog ministra unutrašnjih poslova[280]. Izvršio ga je kao pripadnik terorističke organizacije „Crvena pravda“[281].

---

[279] ***Insurekcija*** *dolazi od latinske riječi* ***insurrectio*** *(podizanje, ustajanje) i označava oružanu pobunu, ustanak ili masovno dizanje naroda protiv postojeće vlasti. (VestaHR)*

[280] *Atentat na ministra policije Milorada Draškovića priprema Rudolf Hercigonja sa crveno-pravdašima. Međutim, ubrzo se povlači i protiv je atentata, jer „ideje iz Manifesta revolucionarne organizacije Crvena pravda nisu još popularizirane“. Neki navode da je pod pritiskom partijskog rukovodstva odustao je od terorističkih akcija. No, ostali omladinci – Alija Alijagić, Dimitrije Lopandić, Rodoljub Čolaković – odlučuju ga izvršiti. 21. srpnja 1921. godine, član ove organizacije, Alija Alijagić, izvršio je atentat na Draškovića u Delnicama, ubivši ga sa dva revolverska hica. Neki crveno-pravdaši (Janko Mišić, Zlatko Šnajder i Marijan Stilinović), su uhapšeni još prije atentata. Nakon atentata Alija Alijagić je obješen, a Rodoljub Čolaković, Dimitrije Lopandić, Nikola Petrović i Stevan Ivanović osuđeni na dugogodišnje tamnovanje. Glavni inicijator atentata Rudolf Hercigonja je uspeo pobjeći u inozemstvo. Poslije ove akcije „Crvena pravda“ prestala je postojati. (VestaHR)*

[281] ***Crvena pravda*** *je bila teroristička organizacija koju je u veljači 1921. godine u Zagrebu osnovala grupa mladih članova Komunističke partije Jugoslavije na čelu sa Rudolfom Hercigonjom, nezadovoljnih oportunističkom politikom tadašnjeg partijskog rukovodstva. Nakon Obznane i zakonske zabrane komunističkog djelovanja, ova je organizacija prihvatila individualni teror kao jedino preostalo sredstvo borbe proletarijata u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. „Crveno-pravdaši“ su bili spremni na radikalne metode borbe, teror i atentate. Već*

U Ogulinu[282] ubili su Milorada Draškovića, jer je sankcionirao „Obznanu“[283], ukaz kojim je 1920. zabranjena Komunistička partija.

Franc Leskošek, još jedan član toga Biroa, metalo-strugar je iz Celja. On je u sindikat stupio još prije Prvog svjetskog rata. Skupa s Kardeljom i Titom boravio je 1935. u hotelu „Lux“ kad se u Moskvi selektirala nova generacija ilegalnih partijskih kadrova, koja će stupiti u borbu protiv fašizma u ilegalnim formacijama što se formiraju u skladu s potrebom nove staljinske politike narodno-frontovske borbene strategije.

Jedini je Žujović, bivši dobrovoljac u Legiji stranaca, završio prave škole, pravo na Sorbonne-i, ali u svemu ostalome njegova je biografija podudarna s onima ostalih pripadnika ovog dream-teama[284]. To je grupa vrlo opasnih ljudi, spremnih na sve – Komunistička partija više neće u Jugoslaviji biti stranka za legalnu agitaciju, puna profesora i masovika koji umiju držati govore, proučavaju djela klasika i sami pišu knjige. Sad su na cijeni ubojice, teroristi, ljudi pogodni za konspirativni rad, proleteri i radnici, sindikalni borci. Tu organizaciju u Jugoslaviji, monarhističkoj diktaturi što ustrajno progoni komuniste poput bilo kojeg fašističkog režima, trebao bi voditi Gorkić, jedan pouzdani moskovski birokrat bez mrlje u biografskom kurikulumu[285]. S obzirom na karakter posebnih zadataka koje sad daju NKVD i GRU, to će za nj biti fatalno.

---

u travnju 1921. godine, član „Crvene pravde“ Nikola Petrović, student, pokušao je u Beogradu izvršiti atentat na ministra unutrašnjih poslova Milorada Draškovića kad je ovaj izlazio iz restorana „Kolarac“. Na Vidovdan 28. lipnja iste godine, komunistički revolucionar Spasoje Stejić je izvršio neuspjeli atentat na regenta Aleksandra Karađorđevića. Na regentov automobil je bačen dinamit, ali regent je preživio. (VestaHR)

[282] *Netočno – atentat je izvršen u Delnicama u Gorskom Kotaru. (VestaHR)*

[283] ***Obznana*** *je naziv za dekret kojim je vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 30. prosinca 1920. godine zabranila rad Komunističke partije Jugoslavije i prokomunističkih sindikata, te suspendirala razna radnička i ustavna prava. KPJ je zabranjena nakon što je velikim uspjehom na prvim poslijeratnim izborima postala treća po snazi stranka u Skupštini, a na općinskim izborima pobijedila u 59 najvećih gradova novoosnovane države. Obznanom je naređeno da se „zabrani svaka komunistička i druga razorna propaganda“, ugase njihove organizacije, zatvore njihova mjesta okupljanja, zabrane „njihove“ novine i spisi koji bi propovijedali „diktaturu, revoluciju ili ma kakvo nasilje“. Zatvorom do mjesec dana je zaprijećeno svima koji pozivaju na generalni štrajk, naređeno je da se protjeraju svi stranci koji se „pridružuju smutnjama“, da se iz državne službe se otpuste svi činovnici koji bi vode „propagandu boljševizma“ i da se oduzme pomoć za školovanje svima studentima komunistima. Autor Obznane je bio ministar policije Milorad Drašković, koga je nedugo potom ubio komunistički atentator Alija Alijagić. Nakon atentata donijet je 2. kolovoza 1921. godine Zakon o zaštiti države u kome je politika KPJ ocijenjena kao protudržavna i zabranjeno je njezino legalno djelovanje. (VestaHR)*

[284] *Izraz* ***dream-team*** *(u slobodnom prijevodu „momčad snova“) označava skupinu vrhunskih stručnjaka, pojedinaca ili igrača koji su udruženi kako bi ostvarili vrhunske rezultate. To je idealan, besprijekoran tim u kojem svaki član briljira u svojoj ulozi. Izraz je izvorno nastao za američku košarkašku reprezentaciju na Olimpijskim igrama 1992. godine. Tada su se prvi put u povijesti okupile najveće NBA zvijezde (Michael Jordan, Magic Johnson, Larry Bird), stvorivši nepobjedivu ekipu. (VestaHR)*

[285] ***Biografski kurikulum*** *označava jedinstven tijek učenja, rada i životnih iskustava koji pojedinac stvara tijekom života. Točnije, to je individualna (auto)biografija učenja – sve ono što ste naučili, iskusili i postigli kroz formalno obrazovanje, neformalne aktivnosti i svakodnevni život. Za razliku od tradicionalnog životopisa (koji samo sažeto nabraja poslove i škole), biografski kurikulum dublje oslikava vaše osobne motive, razvoj vještina i životna usmjerenja. (VestaHR)*

Preustroj započet 1928. s prelaskom od formata revolucionarne masovne partije[286] na format kadrovske partije[287], koja traži savezništvo s nacionalnim snagama što se odupiru fašizaciji, neće se u Jugoslaviji pokazati uspješnim, jer organizacija koja izvodi mase na ulice, umjesto da se u konspiraciji u potpunosti posveti agenturnim zadacima, nije dovoljno otporna da opstane u represivnim uvjetima policijske države u jednoj malignoj balkanskoj monarhističkoj diktaturi, gdje su vlastodršci premazani svim mastima.

Stoga je Jugoslavija laboratorij za komunistički pokret osuđen ubuduće na rad u ilegalnosti: mutacijom, ovdje će nastati najotpornija kultura tajne operative.

U Njemačkoj, gdje su komunisti istupili otvoreno protiv nacista, razbijeni su i potpuno eliminirani, a samo je mali broj funkcionera uspio pobjeći u emigraciju. U Italiji, gdje su fašisti zarana uzeli vlast, revolucionarna ljevica eliminirana je dok se još nije bila preustrojila iz agitacijskog[288] formata masovne partije revolucionarnih socijaldemokrata u ilegalnu subverzivnu[289] organizaciju komandiranu iz Moskve. U drugim zapadnim državama, komunisti pak djeluju legalno ili polu-legalno, nesmetano održavajući veze s Kominternom. No, pokazat će se da neće ostvariti baš nikakav utjecaj na ukupna politička kretanja u tim zemljama koje, jedna za drugom, skreću udesno, pretvarajući se u fašističke ili desničarske, odnosno kriptofašističko-klerikalne[290] diktature, poput one Dollfussove u Austriji. Za Moskvu, saldo je negativan. Na zapadnim granicama umnožavaju se neprijatelji, a sav trud oko ljevice daje

---

[286] ***Revolucionarna masovna partija*** *označava političku organizaciju koja teži korjenitoj, nasilnoj ili dubokoj društvenoj promjeni (revoluciji), a pritom se oslanja na široku podršku i aktivno sudjelovanje širokih narodnih slojeva, najčešće radničke klase. Za razliku od elitističkih stranaka, ova partija okuplja stotine tisuća ili milijune članova kako bi imala izravan utjecaj na ulice, tvornice i društvo. Njezin je cilj rušenje postojećeg kapitalističkog poretka i uspostava socijalizma, a kasnije i besklasnog društva. Često funkcionira kao „avangarda" – sastoji se od najosviještenijih i najdisciplinirani jih članova koji usmjeravaju i educiraju ostatak radničke klase. U praksi je ovaj model najpoznatiji kroz povijesne komunističke partije (poput boljševika u Rusiji) koje su mobilizirale mase kako bi provele političke i ekonomske prevrate. (VestaHR)*

[287] ***Kadrovska partija*** *je tip političke organizacije koja se ne oslanja na široko članstvo i masovnu podršku, već na uzak krug profesionalnih političara, stručnjaka i odabranih aktivista (kadrova). Fokusira se na kvalitetu, utjecaj i stručnost svojih članova, a ne na njihov broj. Umjesto političkog prosvjećivanja masa, glavni joj je cilj osvajanje vlasti i učinkovito upravljanje državnim institucijama. Koncept se često veže uz strukture bivših komunističkih partija koje su strogo birale svoje članstvo. (VestaHR)*

[288] ***Agitacijski*** *(pridjev od imenice agitacija) znači poticajni, nagovarački ili promidžbeni. Odnosi se na aktivnosti kojima je cilj pridobiti, uvjeriti ili potaknuti ljude na podržavanje određene ideje, stranke, pokreta ili akcije. (VestaHR)*

[289] ***Subverzivno*** *(od lat.* ***subversio*** *– rušenje) označava djelovanje, ideje ili ponašanje koje ima rušilačka, prevratnička ili razorna svojstva usmjerena protiv postojećeg političkog poretka, države, društvenih normi ili autoriteta. To je tajno ili otvoreno podrivanje temelja sustava, često s ciljem njegove radikalne promjene ili obaranja. (VestaHR)*

[290] ***Kriptofašističko-klerikalna*** *je složenica koja se sastoji od dva pojma i koristi se u političkoj teoriji i sociologiji kako bi opisala skriveno, prikriveno djelovanje koje spaja dvije krajnje ideologije:*

- ***Kriptofašizam****: Dolazi od grčkog* ***kryptós*** *(skriveno) i* ***fašizma****. Označava prikriveno podržavanje, simpatiziranje ili promicanje fašističkih ideja, metoda i vrijednosti, iako se javno formalno odbacuju.*
- ***Klerikalizam****: Politička i kulturna koncepcija koja se zalaže za pretjeran i snažan utjecaj crkve (klera) na državni, politički, kulturni i cjelokupni društveni život.*

Kada se koristi kao opisni iznos (često u političkoj polemici ili kritici), ovaj pojam označava političke struje, grupe ili tendencije koje javno djeluju pod okriljem religije ili crkvenih organizacija (klerikalizam), ali se ispod te fasade zapravo kriju autoritarne, nedemokratske i ekstremno desne (fašističke) ideje koje teže isključivanju neistomišljenika i kontroli društva. (VestaHR)

suprotan rezultat. U Španjolskoj, nakon dugotrajnog ratnog napora, pobjeđuje fašizam. U Kini traje građanski rat. Japan je okupirao Mandžuriju.

Staljin je sve više svjestan da mu je Kominterna beskorisna, dapače štetna. Dimitrova i njegov aparat marginalizira, zamjenjuje aparatom sigurnosti koji penetrira, uz ostalo i Komunističku internacionalu.

NKVD postaje okosnica staljinske države, na unutrašnjem i na vanjskom planu. Sistematski se provode čistke u sovjetskoj i u kominternovskim partijama. Ne uklanjaju se nepouzdani, nego svi krivo nakalemljeni – i lenjinisti, i trockisti, bilo koji i bilo kakvi revolucionari... Teoretičari, marksisti i filozofi dobivaju pak metak u potiljak, a uklanjaju se ili izgone u Sibir gotovo svi ostali koji su samo obavljali svoj posao. Jer, država se gradi iznova i to isključivo od kadrova koji su se dokazali kao pripadnici represivnog aparata, provodeći čistke.

Prema upućenim procjenama, u aparatu, u vojsci te u svim poduzećima i organizacijama čistke zahvaćaju više od četiri petine vodećih kadrova, a preživljavaju samo oni koji su se odrekli svih oko sebe i zdušno uključili u projekt staljinskog apsolutizma. Nema nevinih, nema neutralnih, nema onih koji se nisu na vrijeme u potpunosti predali sovjetskoj državotvornoj liniji.

„Zagranični biro“ je dotle kao „istureno zapovjedništvo“ KPJ bio rasut između Praga i Beča pa je, današnjim rječnikom, „uprava restrukturirana“ i sjedište prebačeno u Pariz, s obzirom na to da su u Beču, gdje nadire fašizam, nemogući uvjeti za ilegalno djelovanje, Stvaranje jakog punkta sovjetskih službi u Pragu podudara se s godinama Velikog terora 1936. – 1938. i sa Španjolskim građanskim ratom. U Prag dolaze na instrukcije egzekutori koji onda putuju u Pariz, zatim na republikanski „oslobođeni teritorij“ u Španjolskoj, ili gdje će već biti potrebno...

Josip Broz Tito:

U Pragu sam imao posao da raščistim sa starim rukovodstvom i neke drugove pošaljem u Španiju, dok su neki bili uopšte: smijenjeni. Poslije toga sam otišao u Beč, gdje sam bio vrlo kratko vrijeme, tako da sam 1937. u proljeće došao u Zagreb.

U Zagrebu je punkt gdje sam se javljao bio Stevan Galogaža. Ja sam se preko njega povezao sa drugovima u Zagrebu, a onda i s drugovima u Beogradu. Oni za koje sam ja smatrao da treba da se oslonim u zemlji i koje sam pozvao kod sebe, bili su sekretar omladine, Lola Ribar, student na beogradskom univerzitetu, onda Milovan Đilas, u Zagrebu Rade Končar, a u Sloveniji neki drugovi koje sam pozvao umjesto druga Kardelja, koji je tada još bio u inostranstvu.

Zašto sam se baš njima obratio? Zato što sam bio siguran da su vjerni, a prije toga bilo je u našoj Partiji mnogo provala, konfidenata, provokatora i tako dalje. Ja sam se obratio na drugove s kojima sam već radio, koje sam dobro znao, koji su sa mnom bili na robiji. Sve provjereni ljudi, drugovi u koje sam ja imao puno povjerenje. Meni je naročito to bilo važno da u prvo vrijeme rukovodstvo bude u Zagrebu, jer je tu policija manje mogla prodirati u redove komunista, nego što je bio slučaj u Beogradu, gdje je imala vrlo sposobne policajce, koji su znali kako da ubacuju provokatore u redove komunista. Tako da je već 1928. razotkriven čitav niz ljudi u Komunističkoj partiji koji su bili provokatori beogradske policije. A ja sam se zadržao u Zagrebu i zbog toga što sam smatrao da sam tu mnogo sigurniji, jer sam lično poznavao masu ljudi, koji su meni bezuslovno ostali vjerni, tako da sam mogao lako naći stan, a mogao sam se i kretati. Doduše,

ilegalno, maskiran, ali sam mogao normalno da se krećem. To je meni u Zagrebu omogućilo da mogu mnogo efikasnije da radim, nego u bilo kojem drugom mjestu Jugoslavije.

Čišćenje Partije od raznih elemenata odvijalo se uglavnom u Parizu. Jedan od najtežih problema koje sam u to vrijeme imao bilo je pitanje frakcionaštva na robiji u Mitrovici. Tamo se pojavio jedan od ovih osuđenih, po imenu Petko Miletić. Za njega se znalo, štampa u inostranstvu i komunistička štampa mnogo je o njemu pisala. Mi smo, dapače, svi radili na tome da ga populariziramo. Čak se u Španiji jedna baterija zvala njegovim imenom. U Americi su se sakupljali potpisi i novac, a napredna štampa pisala je o njemu kao o komunističkom heroju. Meni je čitava stvar bila sumnjiva uslijed toga što je on na robiji pokušavao da baš uništi najbolje i najzaslužnije naše ljude. Na primjer, Mošu Pijadea, koji je stari revolucionar. Svim silama nastojao je da stare kadrove diskreditira pred onim drugovima koji su bili na robiji. Tamo je bila velika grupa naših komunista, mladih ljudi, koji su ne znajući njegov pravi lik krenuli za njim.

I on je uspio da nam prilično mnogo napakosti. Ljudi koji su izlazili s robije bili su zadojeni „petkovštinom". I oni koji su išli u Španiju. Ja sam s nekim od njih razgovarao. Oni su htjeli čuti da netko u našoj jugoslavenskoj partiji postoji osim Petka Miletića. Meni je to palo u oči i ja sam veliki dio vremena proveo, a to je bilo vrlo teško, u raščišćavanju i raskrinkavanju te stvari. Prikupljao sam materijal koji je dolazio s robije. Razumije se, najprije je dolazio u ogromnim količinama materijal koga su slali Petko Miletić i njegova grupa, a ja sam dobivao i ono s druge strane od Moše Pijadea i ja sam tu stvar onda analizirao. Jednog dana morao sam da donesem oštru odluku. Kad je Gorkić pozvan u Moskvu, ja sam napisao pismo Moši Pijadeu i u ime CK dao mu mandat za rukovođenje partijskom organizacijom u Mitrovici. To je spasilo situaciju, jer je Moša Pijade energično uzeo stvar u ruke, a tu je bio i čitav niz starih drugova koji su s njim išli, i tako smo tu situaciju mi počeli polako raščišćavati.

Ja sam kasnije bio također pozvan u Moskvu, Gorkić je otišao u Moskvu i on je bio uhapšen, jednom riječju bili su uhapšeni skoro svi koji su bili Jugoslaveni. Došao sam gore i više nikoga nisam nikoga našao osim Ćopića i još nekog tamo učitelja iz Srbije, koji je inače isto bio policajski špijun. I tako mi je u Moskvi bilo vrlo teško, jer su tada sumnjali na svakoga. Samo blagodareći tome što se ondje, dok sam u Moskvi živio, nisam nikad s nikim družio, nego učio i radio, kretao samo između Kominterne i „Luxa", ta moja izoliranost pomogla je da nisam došao na spisak s kojeg su sve odreda poslije pohapsili. Sad sam u Moskvi dobio zadatak da prevodim istoriju ruske komunističke partije[291]*. Trojica nas je bilo u redakciji, Ćopić, ja i još jedan čovjek. No, poslije redakcije prve glave, oni su obojica bili uhapšeni i ostao sam samo ja pa sam morao da radim tri mjeseca uporno noć i dan. I na prelamanje sam morao biti u tiskari, a dok nisam to svršio, nisu me pustili. Kad sam taj posao svršio, krenuo sam 1939. preko Turske za Jugoslaviju. A dok sam bio gore, jednoj grupi Bugara, kojoj je bio na čelu onaj Damjanov, koji je kasnije postao ministar vojni u Bugarskoj*[292]*, a tada je bio šef balkanskog odjeljenja Kontrolne komisije, omogućeno je da na svoju ruku, protiv moga znanja, dovedu iz Jugoslavije Petka Miletića.*

---

[291] Riječ je, naravno. o „Kratkom kursu": *Historija Svesavezne komunističke partije (boljševika). Kratki kurs u redakciji komisije CK SKP(b)*. Drugo masovno izdanje izašlo je u ediciji Kultura (Biblioteka marksizma-lenjinizma) 1945.

[292] Georgi Părvanov Damjanov Belov (1892. – 1958.). Nakon Prvog svjetskog rata, u kojemu je služio kao oficir poražene bugarske vojske, ulazi u KP Bugarske i djeluje legalno od 1919. do 1923. Nakon neuspjelog puča 1923. (gdje je sudjelovao u borbama za Mihajlovgrad i u Bojčinovskom boju, bježi u Jugoslaviju, gdje stvara ilegalnu KPB u sjeverozapadnom dijelu Bugarske koju kao terorističku operativu podržavaju jugoslavenske vlasti. Zbog pojačane represije režima Aleksandra Cankova, odlazi 1925. preko Jugoslavije u Sovjetski Savez,

Bilo je nemoguće doći u Sovjetski Savez bez strahovite provjere, ali on je uspio dovući Petka Miletića. Ja to nisam znao, tek su me kasnije obavijestili neki moji drugovi iz ruske partije. Javili su mi da je tamo i da piše izvještaj protiv mene, tvrdi da sam trockista i već je ogroman materijal protiv mene sastavio. I ja jednog dana sretnem Petka Miletića, ranije ga lično nisam znao, u autobusu, kad je išao u Kominternu. Upitam onda ovog Damjanova, Belov se zvao, odakle vama ovaj Petko Miletić ovdje, tko ga je doveo? Kaže, ja ne znaju. Reko': To nije istina, vi ste njega doveli. Opet ste se umiješali u naše unutrašnje partijske stvari, vi ćete nam onemogućit da izvršimo konsolidaciju. Jel' vi znate da je to frakcionaš, da nam je razbio organizaciju? On je kazao da ništa ne zna o tome. Dobro, reko', vidjećemo. I poslije izvjesnog vremena, Petko Miletić je uhapšen. Ja nisam znao-zašto, ali NKVD ga je uhapsio. A uhapsio ga je zbog toga što je NKVD imao špijune koji su bili na vezi s beogradskom policijom, koji su javili da je Petko Miletić na policiji u istrazi sve izlajao. Kad smo mi kasnije došli u Beograd i kad je ministar unutrašnjih djela Ranković preuzeo sve te arhive, našli su u arhivima da je Petko Miletić bio zapravo zavrbovan od policije. On je na policiji svih izdao, ogromnu masu ljudi upropastio, a policija je aranžirala da postane heroj, kako bi lakše mogao da vrši policijsku službu. Tako da sam ja imao prilično dobar, onako, instikt, da s njim nešto nije u redu[293].

Moram da kažem da su moji najteži časovi upravo to što sam za onih par mjeseci 1939. godine doživio u Moskvi. Jer, tada se svih hapsilo, ko je kriv i ko nije kriv, i ja nikad nisam bio siguran da neće i mene jednog dana da pokupe. Ali nije bilo nikakvih, kako da kažem, dokaza ili dokumenata, jer se ja s nikim nisam družio, a oni gore svakog prate. Osim toga, Dimitrov je prilično povjerenje imao u mene i smatrao je da treba da ja primim cjelokupno rukovodstvo u ruke, postanem generalni sekretar, idem u zemlju i sredim Partiju.

Bilo je tamo ljudi koji su bili protiv toga da ja idem natrag u zemlju. Ali je Dimitrov kazao – ako ga ne pustimo u zemlju, onda moramo Partiju raspustiti, jer mi tamo ne znamo ove druge ljude. Tako da je pobijedila ta teza Dimitrova i još nekih tamo mojih prijatelja i drugova i ja sam otišao u zemlju 1939. godine.

No borbe protiv frakcije Petka Miletića trajat će još dugo: grupa koju Mihailo Bumbulović aprila 1941. prevodi u partizane nestaje bez traga[294]. U Crnoj Gori u rajonu Uvca (odakle je potjecao Petko Miletić) Titovi će partizani pod komandom Đilasa progoniti i nemilosrdno uništavati Petkove „trockiste“. Prije nego će se okomiti na okupatore, Tito će temeljito počistiti konkurenciju. Poslije će se to podvesti pod „lijeva skretanja“[295], promašeni obračun s „klasnim

---

gdje završava 1929 vojnu akademiju „Frunze“ gdje postaje predavač i funkcioner u Crvenoj armiji. Godine 1937. sudjeluje u radu VII. kongresa KI, a nakon toga je šef „zagraničnog rukovodstva“ KPB i šef balkanskog odjeljenja Kontrolne komisije KI (IKKI). Od 1946. do 1950. bio je bugarski vojni ministar.

[293] Kompromitacija u naknadno pronađenim dokumentima provodi se i u slučaju Hebrang. Operativci jugoslavenske tajne službe u Rimu su poslije rata oteli bivšeg šefa antikomunističke policije NDH i kod njega tobože pronašli dokaze o Hebrangovoj kolaboraciji s ustaškim režimom.

[294] Mihailo Bumbulović (1902. – 1941.) član KPJ od 1923., član KP Francuske od 1926. (u Francusku nije došao po zadatku, nego tražeći posao). Od 1929. do 1932. pohađa KUNMZ. Dolazio iz SSSR kao instruktor CK KPJ. Krajem 1935. uhapšen je u Beogradu, do 1941. bio je u sremsko-mitrovačkom zatvoru. Odatle bježi s grupom komunista i odlazi u partizane, gdje mu se krajem te godine gubi trag.

[295] *„**Lijeva skretanja**“ (ili lijeve greške) povijesni je pojam koji se odnosi na radikalnu politiku, masovna smaknuća i crveni teror koje su provodili partizani i članovi Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) krajem 1941. i početkom 1942. godine, primarno na području Crne Gore. Ovaj fenomen u tom je kontekstu označavao:*

neprijateljem“ zbog čega će propasti ustanak u Crnoj Gori, a mjesno nadležni Milovan Đilas i Ivan Milutinović dobiti partijsku opomenu. Sve će pokriti crna zemlja.

Priče o Titovoj tobožnjoj povezanosti s bazom, po čemu se razlikuje od ostalih moskovskih emisara na terenu, obična su glupost, uz važan izuzetak Slovenije, pretpostavljamo stoga što su ga Slovenci već u Moskvi doživjeli i prihvatili kao svoga. Preko-sutlanski kajkavski koine[296], tu mu je dobro poslužio.

Petkova grupa, osim u sremsko-mitrovačkoj robijašnici, bila je popularna u Crnoj Gori i Dalmaciji – po njemu se u Španjolskoj zvala jedna protutenkovska baterija, dok je druga nosila ime Stjepana Radića. U Beogradu, Titov se, pak, utjecaj osjećao samo među kozmopolitskom studentskom populacijom, gdje su na KI i njene predstavnike gledali kao danas na Soroševu zakladu[297], s obzirom na mogućnosti školovanja i napredovanja u raznim međunarodnim sferama što se preko nje pruža.

Rukovodstvo KPJ preseljeno iz Beča u Pariz, gdje od tada ima prioritetni zadatak da u Španjolsku šalje dobrovoljce, za što je zadužen „zagranični“ (inozemni) kosekretar[298] Gorkić,

---

- *Ekstremnu klasnu borbu: Umjesto širokog narodnog antifašističkog fronta, politika se okrenula nasilnom obračunu s unutarnjim „klasnim neprijateljima“, stvarnim ili potencijalnim političkim protivnicima (poput imućnijih seljaka i svećenstva).*
- *Crveni teror: Provedena su masovna ubojstva (često bacanjem ubijenih u jame, poput jame Veleta), pljačke i konfiskacije imovine.*
- *Političke aktere: Kao ključni provoditelji te politike u Crnoj Gori u literaturi se najčešće spominju Milovan Đilas i Moša Pijade.*

Ovakvo radikalno djelovanje i zločini nanijeli su veliku štetu partizanskom pokretu jer su izazvali strah i odbojnost kod lokalnog stanovništva, zbog čega su mnogi seljaci počeli pristupati četnicima. Vrhovni štab i Josip Broz Tito osudili su i zaustavili „lijeva skretanja“ u proljeće 1942. godine. (VestaHR)

[296] ***Kajkavski koine*** *(ili kajkavski inter-dijalekt) nadregionalni je zajednički jezik koji je nastao međusobnim prožimanjem i ujednačavanjem različitih kajkavskih mjesnih govora. Koristi se za komunikaciju među govornicima različitih kajkavskih pod-dijalekata na širem prostoru sjeverozapadne Hrvatske, a služi i u književnosti. (VestaHR)*

[297] ***Soroševa zaklada****, službeno poznata kao* ***Zaklada Otvoreno društvo*** *(eng.* ***Open Society Foundations*** *– OSF), međunarodna je mreža za dodjelu bespovratnih sredstava koju je osnovao američki milijarder i filantrop George Soros. Osnovana 1984. godine, njezino je značenje podijeljeno u nekoliko ključnih aspekata:*

- *Filozofija „Otvorenog društva“: Zaklada je utemeljena na idejama filozofa Karla Poppera o otvorenom društvu. Zalaže se za izgradnju demokratskih institucija, transparentnu vlast, vladavinu prava i zaštitu ljudskih prava.*
- *Financiranje nevjerojatnih razmjera: Jedna je od najvećih privatnih filantropskih mreža na svijetu. Kroz nju je Soros donirao desetke milijardi dolara za borbu protiv siromaštva, reformu pravosuđa, obrazovanje, neovisno novinarstvo i javno zdravstvo.*
- *Politička kontroverza: Zbog snažnog financiranja lijevo-liberalnih i progresivnih inicijativa, zaklada je česta meta kritičara, konzervativaca i autoritarnih režima koji je optužuju za političko uplitanje, nametanje globalističkih ideologija i potkopavanje nacionalnih suvereniteta.*
- *Djelovanje u Hrvatskoj: Tijekom 1990-ih godina, zaklada Otvoreno društvo Hrvatska imala je golemu ulogu u financiranju neovisnih medija, civilnog društva i humanitarnih projekata u jeku rata i tranzicije. Iako je zatvorila svoj formalni ured u Zagrebu, slične aktivnosti i danas se podupiru iz njezinih središnjih europskih fondova. (VestaHR)*

[298] *Pojam* ***kosekretar*** *(ili ko-sekretar) u kontekstu KPJ označava osobu koja je dijelila dužnost i odgovornosti glavnog sekretara na nekoj partijskoj razini. U stranačkoj hijerarhiji često je dolazilo do podjele funkcija na:*

- *Političkog sekretara: Vodio je političku liniju, strategiju i ideološki rad.*
- *Organizacionog sekretara (često kolokvijalno nazivanog i kosekretar): Vodio je kadrovsku politiku, unutar-partijsku organizaciju i brinuo o provedbi odluka na terenu.*

dobiva posljednju šansu da spasi bilo kakvu inozemnu „nad-organizaciju“ KPJ čiji će rukovodeći kadrovi također dobiti priliku da se iskažu na bojištu i u ratu u velikom broju postradati. Ostali će biti nešto kasnije pogubljeni u Moskvi.

Ovaj pojam se najčešće veže uz ilegalni rad partije prije Drugog svjetskog rata i tijekom samog rata, kada su komiteti uvodili dvovlašće na čelu organizacije kako bi osigurali funkcioniranje partije u slučaju uhićenja jednog od rukovoditelja. (VestaHR)

10.
RATNIK IZ SJENE
Revolucionari s Bulevara St. Germaine

Pariz, 1938.

Brod „Monte Promina“ od 643 tona izgrađen je 1903. u britanskom brodogradilištu Yarrow za vlasnika brijunskog bjelosvjetskog rađa[299] Carla Kupelweisera. Služio je kao shuttle service[300] za bogate goste koji su tamo dolazili igrati golf. Za rata rekvirirala ga je austrijska mornarica, a nakon propasti višenacionalnog imperija Franje Josipa, osnovnog predloška za buduću Titovu Jugoslaviju („Viribus Unitis“[301] vs. „Bratstvo i Jedinstvo“), pripao je Italiji kao i ostatak austrijske flote te dospio u vlasništvo lošinjskih brodovlasnika, obitelji Martinolić. Oni ga prodaju u Genovu 1930., a četiri godine kasnije u Marseillesu kupuje ga Korzikanac Louis Carlini[302]. To mu je admiralski brod pa ga i naziva „La Corse“. Na zastavi ističe korzikanski nacionalni simbol – glava maurskog gusara – budući simbol korzikanske državnosti.

U noći 28. februara „La Corse“ sidri kod otoka Brača, gdje je od devet uvečer do ponoći trebao biti izvršen ukrcaj dobrovoljaca za Španjolski građanski rat. No, kako je žandarmerija znala pravo odredište te sumnjive ekipe još i prije njihova dolaska na tu olupinu na kojoj se vijori zastava s crnim profilom korzikanskog gusara, brod je presreo čamac financijske straže i dobrovoljci, glavna udarna snaga KPJ svršila je u tamnicama, osim nekolicine najsmionijih koji su se uspjeli spasiti plivanjem. Gorkićev zadnji pokušaj da pokaže kako mu firma (KPJ) još zavređuje pažnju međunarodnih ulagača, moskovske internacionale, neslavno je završio.

Tito se gradio da je za pojedinosti propale akcije saznao tek u Pragu, gdje se krajem decembra 1936. susreo s Gorkićem koji mu je rekao da je za upućivanje dobrovoljaca iz Dalmacije i Crne Gore pripremljena lađa i da je za rukovođenje tim poslom određen Adolf Muk „kao dobar poznavalac mora“. Uz njega je na tome radio neki Antun Franović, instruktor CK KPJ, vjerojatno čovjek Kominterne. Gorkić je, osim toga, u Beograd poslao dr. Brainu Fos-Rudin s instrukcijama da ondje popularizira akciju sakupljanja dobrovoljaca. Možda se spojila s nekom pogrešnom ekipom te policiji pružila priliku da osujeti akciju. U svakom slučaju, ova afera dogodila se ni godinu dana nakon velikih provala u Partiji. Tako su nakon toga propalog

---

[299] *Izraz „**bjelosvjetski rađ**“ u hrvatskom jeziku označava svjetski poznatog mangupa, skitnicu, prevaranta ili protuhu. To je osoba sumnjivog morala koja se „vuče“ posvuda, a izraz često nosi i prizvuk šarmantnog, ali nepouzdanog snalažljivca. (VestaHR)*

[300] ***Shuttle service** (shuttle prijevoz) označava oblik organiziranog, redovitog prijevoza putnika koji neprekidno prometuje amo-tamo između dviju točaka ili na kraćim, specifičnim kružnim rutama. (VestaHR)*

[301] *„**Viribus unitis**“ je latinski izraz koji znači „zajedničkim snagama“ ili „ujedinjenim silama“. Najpoznatiji je kao osobno geslo cara Franje Josipa I, tijekom njegove vladavine Austro-Ugarskom Monarhijom, simbolizirajući zajedništvo. (VestaHR)*

[302] Čini se da je nakon 1937. nastavio ploviti za Španjolsku, jer ga je 1938. rekvirirala mornarica španjolskih republikanaca. Nakon nasukavanja, preuzela ga je Francova vlada i ponovno osposobila i preimenovala u „Castillo Jarandilla“. Izgorio je 1944. u Melilli, španjolskoj koloniji na marokanskom tlu.

pokušaja slanja dobrovoljaca opet uslijedila masovna hapšenja komunista i njihovih simpatizera. Gorkića, jedinog sekretara u povijesti KPJ s pravom veta, u ljeto hapse u Moskvi. Pao je naposljetku u nemilost jer je za mjesto operativca GRU u Jugoslaviji preporučio Eduarda Klanjšeka, običnog provokatora, koji se javno odrekao komunizma i Moskve, 1941. prišao ustašama i završio u Argentini.

Tito optužuje Gorkića za neuspjeh akcije „La Corse", Gorkića zovu u Moskvu, ondje ga hapse i uskoro strijeljaju. KPJ više ne dobiva dotacije i njena pariška podružnica ide u stečaj. Tito tada šalje Srđana Pricu da radi među jugoslavenskim emigrantima u SAD kao „predstavnik CK KPJ pri CP USA" (ma šta god to značilo!). Znači, pritjecat će barem neki novac iz Amerike (naša je prekomorska emigracija uvijek izdašno financirala domaće ekstremiste). Time KPJ sebi osigurava presudnu (financijsku) samostalnost. U Parizu se koriste razne mogućnosti za dolazak i rad bez lažnih dokumenata koje je inače pribavljao OMS. Pogoduje što se u Parizu upravo održava svjetska izložba. Na kurirskim zadacima ističu se mlade komunistkinje koje rade u partijskoj tehnici, kao Veda Zagorac[303] i Olga Kreačić[304].

Rodoljub Čolaković:

U julu 1937., generalni sekretar KPJ Gorkić pozvan je u Moskvu. Sreten Žujović i ja održali smo s njim sastanak u jednoj kafani na Madlenu i u razgovoru odredili otprilike šta bi sve trebalo svršiti u Moskvi. Računao je, poziv kao i svaki drugi, odgovorni partijski ljudi pozivaju ga gore da podnese izvještaj, da porazgovara o problemima s iskusnim ljudima, sve ono što su kadrovi iz raznih partija obično tražili i dobivali u Kominterni.

Ni po čemu se nije moglo zaključiti da to nije običan poziv. Pošto je prošlo možda petnaestak dana od njegova odlaska u Moskvu, razgovaram s predstavnikom Kominterne za zapadnu Evropu, čije je sjedište bilo u Parizu, poznatim češkim komunistom Bohumilom Smeralom.

---

[303] Veda Zagorac bila je žena Teodora Stanivukovića iz Zagreba i Titova bliska suradnica i s njim je često putovala po partijskim zadacima do Beča i Pariza. Uzeli su skromnu kuću u Zagrebu na Grbovcu br. 20, gdje je bila postavljena spomen-ploča na koju je uklesano: „U ovoj kući je 1939. – 1940. godine ilegalno radio i stanovao generalni sekretar KPJ-u Josip Broz Tito. Veda Zagorac je poslije rata kuću poklonila pa je ušla u sklop vile „Zagorje" (danas: Predsjednički dvori). Vedu Zagorac i njenog muža okupacija je zatekla u toj kući, no kako po ustaškoj naredbi sjeverno od Ilice nije mogao stanovati nijedan Srbin ili Židov, Veda i Teodor su morali napustiti Zagreb. Došli su u Šid 30. aprila 1941. i sklonili se na obiteljski salaš. Ubrzo su ustaše došle da ih traže. Teodor je pobjegao prerušen, dok su Vedu, iako je porijeklom bila Hrvatica, odveli u zatvor. Veza iz Zagreba pomogla joj je da se izvuče, pa se odvezla u Zagreb, dok se muž Teodor krio na tavanu roditeljske kuće. Nakon nekog vremena i on se prebacio u Zagreb, a zatim su oboje otputovali na Sušak, gdje je Vedina majka radila kao profesorica. Priključili su se pokretu, a zatim stupili u partizane. Stanivuković odlazi za Slavoniju kao komesar bataljona. Nakon pogibije muža, Veda Zagorac se poslije rata udala za diplomata dr. Zdravka Pečara. Poslije dugogodišnjeg boravka u Africi, ona i muž poklonili su gradu Beogradu mnoge umjetničke predmete iz tih krajeva, od kojih je formiran današnji Muzej afričke umjetnosti u Beogradu.

[304] General Otmar Kreačić – Kultura, španjolski borac i narodni heroj, bio je pedesetih godina treći čovjek u JNA, poslije maršala Tita i zamjenik načelnika I. političke uprave JNA, dakle glavnog političkog komesara vojske, Svetozara Vukmanovića Tempa. Oženio se Olgom Žerdnik, s ilegalnim pseudonimom Žoga (Lopta), diplomiranom ekonomistkinjom, Titovom partijskom kurirkom još od 1937. godine. Olga Kreačić postala je direktorica Tanjuga, a 1967. državna podsekretarka u Ministarstvu informacije. Nisu imali djece. On je umro 1992., a supruga 1988. Oboje su pokopani u Beogradu.

Češki komunist Bohumil Šmeral predstavnik je Kominterne za zapadnu Evropu čije je sjedište sad bilo u Parizu, a operativni centar u Pragu. Istu „ratnu formaciju“ usvojilo je rukovodstvo KPJ poslije instruktaže u IKKI-ju kojoj je prisustvovao i Tito.

Razgovor je s njime mene odjedanputa ponukao da drukčije razmišljam o odlasku Gorkića u Moskvu. Ja sam taj razgovor prepričao Žujoviću. Tada smo odlučili da pozovemo Tita iz zemlje, smatrajući da je on poslije Gorkića najodgovorniji funkcioner u našem rukovodstvu. I, Tito je doista u augustu došao iz zemlje. Obavijestili smo ga o razgovoru sa Šmeralom. Preuzeo je rukovođenje Partijom, a odlučili smo, to je bio stav jednodušan, da nastavimo svoj posao u Parizu, bez obzira na to što se Gorkić ne vraća i što nikakva glasa od njega nema.

Sjećam se da je tada napisao, podnio prije svega usmeno, a poslije i opširan izvještaj Kominterni o tome šta je uradio u zemlji. Međutim, Moskva na to nije reagovala, na te izvještaje, a ni na naša pisma. Nama je to držanje Kominterne bilo neobično, neobjašnjivo. Jer, veza između nas u Parizu i Kominterne bila je do tada dosta brza. Moglo se čak i legalno poslati poštom nešto što nije jako konspirativno.

Osim nas trojice koji smo sačinjavali to, pa recimo i krnje rukovodstvo, bilo je u Parizu nekoliko aktivista naše partije. Bio je Ivo Krndelj[305]*, poznati zagrebački sindikalni funkcioner; koji je već godinama boravio u emigraciji, u Sovjetskom Savezu, a ponekad u Beču i Parizu. Njega je Tito, također, privukao na rad u naše partijsko rukovodstvo pozivajući ga na sjednice kako bi učestvovao u raspravama. Zatim Lovro Kuhar, poznati slovenački književnik i istaknuti komunist, poznatiji pod pseudonimom Prežihov Voranc.*

Na sastanke je pozvan i Ivo Marić, koji je bio uhapšen u Beču, pa je poslije godinu dana u zatvoru došao u Pariz. Tito je sve snage htio da okupi na jednom konstruktivnome radu, bez obzira na to kako će se dalje stvari razvijati. A već se pomalo govorkalo, šuškalo, da su gore čistke. No, bez obzira na sve, treba raditi onaj prilično razgranat posao koji se i do tada obavljao.

Šta smo radili? Na prvom mjestu bile su naše veze sa zemljom. Tito je za vrijeme svoga boravka u Jugoslaviji od decembra 1936. do augusta 1937. obavio veoma značajan posao, uspostavio vrlo dobre veze s rukovodećim ljudima na terenu, specijalno u Hrvatskoj i u Sloveniji.

Dalje, važan posao koji smo tada svršavali bio je slanje literature u Jugoslaviju. Na prvom mjestu to je bio organ CK „Proleter“, koga smo ovdje uređivali u Parizu, a štampan je u Belgiji, u Bruxellesu. Zatim, komunistička literatura, koju smo dijelom štampali u Parizu ili Bruxellesu, a dijelom je dolazila iz Moskve.

Pariz je za nas uvijek bio značajan punkt. Od 1919. do izbijanja Drugog svjetskog rata, tu se razvijala manja ili veća aktivnost jugoslavenskih komunista.

U Francuskoj je uvijek bio znatan broj pripadnika naše ekonomske emigracije. Na prvom mjestu, tu su bili svilenački rudari, koji su imali jednu tradiciju organizovanja. Stvarali su sindikalne i kulturne organizacije, a među njima je bilo klasno svjesnih proletera koji su se povezivali s francuskom partijom, tako da je to već bila masovna baza i mogli su da budu korisni

---

[305] Ivan Krndelj (1888. – 1941.). Član KPJ postao 1919. Nakon toga je bio je komunistički gradski zastupnik do zabrane djelovanja KPJ 1921. Član PK za Hrvatsku i Slavoniju. Za vrijeme Šesto-januarske diktature 1929. godine je uhapšen i konfiniran u Krapinu. Ilegalno odlazi u SSSR, gdje radi kao upravitelj Jugoslovenskog sektora Komunističkog univerziteta nacionalnih manjina Zapada (KUNMZ). Vraća se na rad u CK KPJ 1936. godine. Nakon povratka u zemlju, 1939. godine, uhapšen je i interniran u Lepoglavu. Pušten je i ponovo uhapšen 31. marta 1941. godine i interniran u koncentracioni logor Kerestinec. Ustaše su ga strijeljale u Dotršćini 17. jula 1941. godine.

našem pokretu. U Parizu je, također, radio priličan broj naših zanatskih radnika, opančara koji su pravili sandale, po tome su bili poznati, pravili su vrlo lijepe sandale, a onda, bilo je i drugih esnafskih radnika, organizovanih u francuskom radničkom pokretu.

Osim toga, uvijek je u Parizu bilo studenata iz Jugoslavije koji su nastojali da nešto učine i za svoju zemlju, Partiju i radnički pokret. To se naročito osjetilo dvadesetih godina, kada su tu studirali Veselin Masleša, Aleš Bebler[306]*, Todor Vujasinović, Bratko Kreft i niz drugih. U borbi protiv terora nad političkim osuđenicima u Jugoslaviji, u Parizu naši su ljudi izdavali list „Protiv Glavnjače". Tu je bio aktivan Lovro Kuhar. Zatim je izlazio partijski list koji se zvao „Ćelija". Otvorili smo knjižaru u Saint Germaineu, koja se zvučno zvala „Les Horizontes", „Horizonti". Bila je jako skromna, ali za nas vrlo važan punkt. Tu smo prodavali naša izdanja i „Proleter" i „Klasnu borbu" te razne brošure, marksističku literaturu na francuskom, a i na srpskohrvatskom. Izdanja štampana u Moskvi, jedan izbor iz Lenjinovih djela u 12 tomova. No osim toga, u knjižari su se svršavali i drugi poslovi, tj. ako bi čovjek došao u knjižaru sa određenom parolom, on je uvođen u jednu malu odajicu pored knjižare, koju smo mi zvali „ardija". Ardija je u bosanskim radnjicama zanatskim ona prostorija uz glavnu prostoriju gdje se razne stvari ostavljaju, meću nastranu. U toj ardiji taj bi čovjek ako je donio pismo to predavao, a ako je donio neku poruku, mogao je mirno da je prenese ili zatraži da mu se omogući određena veza. Kao kuriri dolazile su ličnosti kao što je Krista Đorđević*[307]*, ugledna beogradska dama, koja je bila predsjednica ili jedan od aktivista Društva žena za umjetnost – „Cvijeta Zuzorić". Dolazila je kao partijski kurir Julijana Vučo, žena književnika Aleksandra Vuča, koja je držala salon u Beogradu, salon mode, u kome su bile najuglednije beogradske gospođe. Dakle, tako su ljudi raznih profila i socijalne pozicije dolazili kao partijske veze, neko sa pismom, neko s nekom porukom.*

Održavali smo žive odnose s našom prekomorskom ekonomskom emigracijom, prije svega onom u Sjedinjenim Američkim Državama, zatim Kanadi, Australiji i Novom Zelandu. Veze sa zemljama Latinske Amerike, bile su slabije.

Ekonomska naša emigracija nas je materijalno pomagala, nije to bila velika pomoć, ali je bila stalna. Oni su uvijek smatrali KP Jugoslavije svojom maticom. Nije to bio velik broj kadrova, ali oni su bili istaknuti aktivisti našeg pokreta. Na prvom mjestu ljudi koji su bili vješti uređivanju novina, uopće tom, da tako kažem, agitpropovskom poslu. Između ostalih, tamo je bio Nikola Kovačević, zatim Srđan Prica. Sjećam se da smo Tito i ja držali s njim sastanak tu u jednoj kafani

---

[306] Dr. Aleš Bebler (1907. – 1981.) narodni heroj, španjolski borac, general i jugoslavenski diplomat. U mladosti je bio sokolaš i skojevac, član KP od 1929. Školovan je u Moskvi. Zamjenik komandanta Glavnog štaba Slovenske partizanske vojske 1941. godine. Poslije rata bio je ministar financija u slovenskoj vladi, ambasador u OUN, Francuskoj, Indoneziji i Indiji. Autor je nekoliko knjiga. Njegov sin dr. Anton Bebler, rođen u Moskvi, diplomirao je u Beogradu i doktorirao u Pennsylavniji, redovni je profesor Univerziteta u Ljubljani, autor nekoliko knjiga, a kao predsjednik Atlantskog saveza vodio je kampanju za ulaz Slovenije u NATO.

[307] U knjizi „Masoni u Jugoslaviji 1764. – 1980." Zoran D. Nenezić piše: „...vezu između Moše Pijade... Milovana Đilasa, Lole Ribara i Josipa Broza Tita, koji se tada nalazio u Parizu, održavala je Kristina Đorđević. Ona je sa slobodnim zidarstvom bila vezana na specifičan način – njen suprug dr. Đurica Đorđević, jedan od osnivača Medicinskog fakulteta u Beogradu, za života je bio slobodan zidar. Kako je Krista Đorđević bila iz ugledne i bogate porodice Šumanović, njen stan je bio mjesto okupljanja beogradske intelektualne elite, a svojim djelovanjem u različitim građanskim krugovima stekla je mnogobrojna poznanstva, koja su kasnije i te kako dobro poslužila za partijski rad. Bez znanja tehnike Partije, Kristu je na vezi za naročite i složene zadatke držao Lola Ribar. Koliko je povjerenje ona uživala i kakve je sve zadatke obavljala svjedoče i podaci da je njen stan bio mjesto ilegalnog boravka Josipa Broza, a on joj je bio povjerio na čuvanje i dio partijske blagajne, koji je ona u vidu istopljenog grumena zlata, po oslobođenju Beograda, predala na prvom prijemu organizovanom u čast oslobođenja."

preko puta „Comedie Francaise“, u „Palais Royaleu“. Održali smo sastanak i dali mu, ono što se kaže, instrukcije pred polazak u SAD.

Pošao je kao „crni putnik“ na brodu „La Normandie“, na koji ga je prošvercovala partijska ćelija na tom brodu, partijska ćelija KPF. Bio je i Slovenac, poznati aktivista Slovenije, Albert Hlebec.[308] *Slali smo im naša izdanja, koja su oni onako redovno i sistematski plaćali, obračunavali, vrlo su bili u tom pogledu vrijedni.*

Kako smo tada živjeli u Parizu? Jasna stvar, svi smo živjeli ilegalno, s lažnim pasošima. Bili smo najčešće Čehoslovaci, jer je najlakše bilo doći do čehoslovačkog pasoša, a na čehoslovački pasoš nije trebala ulazna viza u Francusku. Kad naša tehnika taj pasoš obradi, više nisi morao da ideš na francusku ambasadu da tražiš vizu i da tamo neko provjerava je li pasoš falsifikovan, je li ona fotografija naknadno nalijepljena itd.

Taj režim za strance bio je u Francuskoj veoma liberalan. Vi ste mogli doći i ostati dva mjeseca s tom vizom ili bez vize zavisno iz koje zemlje ne tražeći od policije drugu dozvolu za boravak. Znači, dođem u hotel, prijavim se, a naša je tehnika već udesila ulaznu vizu, ako mi je trebala, s jučerašnjim datumom. Onda se ja prijavljujem u hotelu u Latinskom kvartu i dva mjeseca živim kao turist u Parizu. Kad taj rok već ističe, svako od nas, u našoj tehnici uzima drugi pasoš, ovaj ostavi tehnici, sjeda u auto i juri u drugi kvart, uzmimo XX., i tu se ponovo javljate i skrivate. Zaronite u Latinskom kvartu, izronite tamo negdje na Villetu, opet ste došli u Pariz kao turist. I tako živite još dva mjeseca. Francuska policija je bila nekako diskretna, ali ona nije bila neefikasna i mi smo to znali da nas ona ipak prati. Stoga mi u našim hotelima nismo držali ništa od materijala po kojima bi se moglo zaključiti da se bavimo nečim drugim, a ne samo gledanjem znamenitosti Pariza. Ako bismo imali i neki izvještaj ili nešto, to smo obavezno morali da dajemo ljudima koji su imali ilegalne stanove, gdje smo ih sklanjali. Konspiracija je bila daleko manja ovdje u Parizu, upravo zbog tih odnosa, nego što je bila u Beču.

Situacija se jako pogoršala kad je 1938. Daladier zaplovio u reakcionarne vode. Tada je policija pooštrila režim i rekla, turistička, taj turistički boravak je osam dana. Poslije osam dana valja već tražiti dozvolu od policije za dalji boravak, prema tome više taj stari način u Parizu nismo mogli praktikovati i morali smo se brinuti kako god je ko znao da nađemo nov način da dođemo do papira, ili da riskiramo ilegalni boravak. Više nismo mogli stanovati u hotelima.

Sastanke smo održavali u kafanama, ali sastanke CK držali smo u stanovima. Nekoliko sastanaka održali smo u stanu jedne holandske novinarke udane za našeg zemljaka Zdenka Rajha. On je bio Osječanin, a studirao je u Parizu filozofiju.

Godine 1937. bila je u Parizu Velika svjetska izložba. To smo mi vrlo dobro iskoristili. Velik broj Jugoslavena dolazio je na izložbu, pasoši su dobijani ralativno lako, jer je svako mogao da objasni kako želi da vidi svjetsku izložbu i dolazili su ljudi u prilično velikom broju, među njima dosta naših simpatizera, ili članova Partije koji nisu bili kompromitovani.

Oni su, osim toga što su vidjeli svjetsku izložbu, hvatali vezu preko drugarica koje su radile u sekretarijatu izložbe. Bile su naši simpatizeri, a možda i članovi Partije, nisam siguran. Jedna od njih je bila Veda Zagorac, a druga Olga Žerdik udata Kreačić. Preko njih smo dolazili u kontakt s našim simpatizerima iz zemlje, koji bi, kad su se vraćali u Jugoslaviju, preuzimali kofer sa duplim dnom, da ga uruče na određenu adresu.

---

[308] O tome 1985. piše Ivan Očak, koji je iz Amerike između dva rata emigrirao u Sovjetski Savez (!). Tu aktivnost jugoslavenskih komunista u SAD koordinirao je Nikola Kovačević.

U tom periodu u zemlju smo poslali velik broj Lenjinovih djela i druge partijske literature. Lenjinova djela, tih 12 tomova u plavim koricama, predstavljaju knjižni fond o kome je svaki naš komunista u Jugoslaviji mogao prosto da sanja – takva djela i to na srpskohrvatskom jeziku!

Pariz je, također, bio važan kanal za Španiju. Kad čovjek misli o tom periodu građanskog rata, ne može da se toga sjeti bez određenog uzbuđenja.

Svi antifašisti znali su da je to je jedna krupna naša bitka s fašizmom i nastojali smo u svim zemljama sa sredstvima s kojima smo raspolagali da pomognemo republikanskoj Španiji da porazi Franca i pobunjenike, ali politika velikih sila zapadne Evrope, kao što su Engleska i Francuska, na određen su način pogodovale Francu, dok su ga Mussolini i Hitler otvoreno podržavali.

Kroz Pariz je prošlo na stotine dobrovoljaca iz naše zemlje, koji su odlazili na španjolsko poprište. Vodila se bitka, a mi smo osjećali da je to jedna od uvodnih bitaka u veliki sudar sa evropskim fašizmom.

Iz Jugoslavije je otišlo oko 1.600 Jugoslavena, od toga jedan dio iz emigracije, ekonomske, a drugi dio iz zemlje. Mogu da kažem mirne savjesti, bez hvalisanja, malo je komunističkih partija u svijetu koje su toliko učinile u pogledu slanja dobrovoljaca kao KP Jugoslavije. Mi smo bili ilegalna partija, a trebalo je proći nekoliko granica da bi se došlo do Španije. Pa su ipak naši momci bukvalno hrlili na poprište. Da su imali samo jednu granicu da preskoče, ja mislim da bi ih bilo najmanje deset puta toliko. Naši su se tako divno ponašali u Španiji, kao ljudi na frontu, borci, pa samo da kažem da je njih preko polovine i izginulo, da je niz naših ljudi dobilo dole oficirske činove, a nekolicina su postali viši oficiri španske vojske. Vlado Ćopić je bio komandant brigade i potpukovnik, a Blagoje Parović komesar brigade. Bilo je još niz drugih komandanata bataljona, četa itd.

Jednom riječju, mi smo već tada u junu 1937. dobivali izvještaje od CK KP Španije, da se Jugoslaveni izvanredno bore. Međutim, bez obzira na takvo izvanredno držanje naših ljudi u Španiji, dogodio se niz problema, koje je tamo trebalo rješavati. Neke do njih s našim partijskim aktivom, a neka sa CK Španije. I Tito je u septembru odlučio da ja odem onamo u ime našega CK i da te probleme riješim.

Na prvom mjestu, trebalo je riješiti pitanje predstavnika naše partije u Španiji – u početku je to bio Blagoje Parović. On je već u julu poginuo. Odlučili smo da ga zamijeni Božidar Maslarić, do tada komandant bataljona u jednoj španskoj brigadi. On se nikako nije javljao na novu dužnost. Trebalo je vidjeti o čemu se radi. Jer, kako je rastao broj naših boraca u Španiji, rasli su i problemi sa ranjenicima, naročito sa invalidima, sa bolesnicima, koji više nisu bili za front. Trebalo je rješavati njihovo pitanje.

Bilo je niz drugih stvari, javljali su se i neki nezadovoljnici, koji su počeli tamo da čine stvari, koje nisu baš za pohvalu. Ja sam otišao u septembru u Španiju. Proveo sam tamo oko dva mjeseca, vratio se i podnio CK izvještaj i prijedloge. Kad sam se vratio, stigla je vijest da je Gorkić u Moskvi uhapšen. A onda se javila jedna nova opasnost za našu partiju.

Boraveći u Beogradu, ja sam od Milovana Đilasa i Lole Ribara doznao o vezama neformalnog emigrantskog centra u Parizu, koji su sačinjavali Ivan Marić i Labud Kusovac, s komunistima na robiji u Sremskoj Mitrovici. Kusovac je svojim porukama poslanim preko brata Dušana, beogradskog ginekologa, širio ono od čega smo svi mi, a naročito Tito, nastajali da sačuvamo naš partijski aktiv. Nismo htjeli da se žalosna emigrantska petljanija prenose u zemlju. O svemu sam po povratku u Pariz obavijestio Tita. I danas se sjećam kafane „Cafe d' Angeleterre", gdje smo sjedili. Ja sam mu odmah podnio usmeni izvještaj. Sjećam se dobro kako me je ispitivački gledao,

gotovo sa sumnjom, da vidi govorim li istinu. Ja sam to osjetio i kazao mu da za ovo šta govorim jamčim svojim partijskom biletom, tj. partijskom knjižicom. Petnaest dana poslije toga stigao je od Đilasa zvaničan izvještaj u kome je manje-više to isto potvrdio.

Tada se javlja jedna velika opasnost za našu partiju, opasnost od grupaške funkcionaške borbe. U Parizu je to pokrenuo Ivo Marić. On je bio nezadovoljan svojom pozicijom. Smijenjen je iz Političkog biroa u jesen 1936. godine. Kad je novo rukovodstvo imenovano u sastavu Gorkić, Tito, Žujović, Čolaković, Leskošek – on nije uključen, kako se tada govorilo, u kombinaciju. Zato je bio ogorčen, jer je smatrao sebe zaslužnim, tipičan „lider". Nezadovoljstvo nije otvoreno pokazivao, ali kad je doznao da je Gorkić uhapšen, nastupio je otvoreno, tvrdeći da ovo rukovodstvo treba raspustiti, a sve udaljiti iz Partije jer su Gorkićevi ljudi. Na prvom mjestu to sam bio ja, onda Sreten Žujović, donekle i Krndelj, jer je Krndelj, iako nije bio član CK, uvijek pozivan na sjednice.

Tko je zagonetni Krndelj? Iako nije bio član CK, uvijek je pozivan na sjednice. Prema „praškom šematizmu" očito je da je i on bio jedan od egzekutora Kominterne, zadužen za sankcioniranje partijske linije izvan dosega domovinskih formacija NKVD-a. Prva obavještajna uprava Narkoma unutrašnjih poslova, dakle sovjetskog MUP-a, djelovala je u inozemstvu, jer revolucija ne poznaje granica oko pitanja političke linije i ako je riječ o partijcima, to uvijek ostaje u djelokrugu „unutrašnjih poslova".

Pokušali su da i Tita uvuku u tu svoju grupašku frakcionašku igru, ali Tito je to odmah osjetio. On je imao bogato iskustvo borbe s frakcionaštvom. Bio je čovjek principijelan i smatrao da u toj situaciji mi treba da čekamo, disciplinirano, da Kominterna odluči. Ona je to rukovodstvo postavila, ona može i da ga smjenjuje. To je bio njegov tadašnji stav. Dotle treba svi da radimo svoj posao. A Kominterna će odrediti i formu i način kako će da ispita odgovornost svakog pojedinca u rukovodstvu za ono što su činili i za ono što nisu.

Međutim, to nije uticalo na Marića, koji se spregao s Labudom Kusovcem. Labud je bio jedan vrlo ambiciozan intelektualac, koga je lično Gorkić postavio za predstavnika naše partije u Komitetu za pomoć republikanskoj Španiji. Njegov glavni posao je bio da prihvata naše dobrovoljce i isprati ih preko francuske granice u Španiju. Dodvoravao se Gorkiću. Da bi to nekako zabašurio, postao je jedan od najglasnijih boraca protiv „gorkićevštine"[309] *u Partiji.*

Preko njega je Marić uhvatio vezu s Petkom Miletićem u tamnici u Sremskoj Mitrovici. I odjednom se u listu „Rundschau", to je bio tjednik Kominterne koji je izlazio na njemačkom, francuskom i engleskom jeziku, našao članak o Petku Miletiću, kao jednom od istaknutih vođa Komunističke partije Jugoslavije, koji se nalazi u tamnici, ali ondje stječe zasluge za boljševičko vaspitanje kadrova KPJ.

Jednom riječju, to je bio ditiramb[310]*. Svi smo se začudili šta je to i tko je to dao u „Rundschau". Jer je „Rundschau" primao po pravilu dopise i priloge o stanju u raznim partijama preko partijskih*

---

[309] ***Gorkićevština*** *je u političkom žargonu KPJ označavala frakcijske borbe, ideološka lutanja i oportunizam koji su se vezivali uz ime Milana Gorkića (pravo ime Josip Čižinski), generalnog sekretara KPJ u egzilu od 1932. do 1937. godine. Nakon Gorkićeve likvidacije, Kominterna je osudila njegovu dotadašnju političku liniju. „Gorkićevština" je postala pogrdan izraz za sve njegove pristaše, kao i za stranačko djelovanje koje se smatralo devijantnim i suprotstavljenim staljinističkoj ortodoksiji. (VestaHR)*

[310] ***Ditiramb*** *je poletna lirska pjesma u kojoj se zanosno slave životne radosti, priroda i snaga postojanja. Nastala je u antičkoj Grčkoj kao svečana zborna pjesma u čast boga Dioniza, a prema Aristotelu poslužila je kao temelj za razvoj grčke tragedije. (VestaHR)*

rukovodstava. Pogotovo kad se radilo o ilegalnim partijama. Jer, svi su ilegalci u tom listu sarađivali pod pseudonimima. Ja sam, na primjer, sarađivao kao P Vuković. Ispostavilo se na kraju da je članak dao Kusovac. I Tito ga je pozvao na sastanak i oštro upozorio na to da prati šta on radi. Da preko svoga brata Dušana Kusovca, beogradskog ginekologa, održava veze s Petkom. U toj komunikaciji ima pseudonim: kako se zvao Labud, pseudonim mu je bio – Golub. I na tom sastanku, to nam je poslije Tito pričao, on je rekao: „E, Golube moj, ne možeš ti tako raditi u našoj partiji!" Ovaj se osupnuo, prenerazio jer Tito zna i za njegov pseudonim.

Sva ta upozorenja i jedan Titov lojalan stavu u pokušaju da ih zaustavi na nizbrdici kojom su klizili u apsolutno frakcionaško blato, nisu pomogli – oni su nastavili po svome. Krajem decembra došao je iz Jugoslavije Ivo Lola Ribar i donio vrlo značajne poruke od Milovana Đilasa, koji je tada bio sekretar privremenoga PK-a za Srbiju. U toj poruci je bilo da u mitrovačkoj tamnici spremaju bjekstvo Petku Miletiću.

Ali, to ove frakcionaše nije obeshrabrilo. Oni hvataju veze s francuskom partijom, s njezinim CK, i hvataju vezu s Kominternom mimo CK. Njihova je teza bila ova: Gorkić je špijun. S njim su sarađivali ljudi kao što su Čolaković i Žujović. Oni su gorkićevci, zagriženi. Čolaković broj jedan, Žujović broj dva. To nam je, kao, bila nomenklatura. A dok Gorkić nije otišao, s nama su bili u vrlo dobrim odnosima! No, zaključili su, došao je čas da se riješe i tog rukovodstva u Parizu. I pokušali su da vrbuju za to Tita. Tito je odlučno odbio. On je bio čovjek od discipline, on je znao da nemamo prava da te stvari rješavamo bez znanja Kominterne. Kominterna nam je poslala to rukovodstvo, a kad budu javili kakva je odgovornost nekog druga, prema njemu će se poduzeti mjere, kako je to u našoj partiji uobičajeno. Nećemo mi sami da smjenjujemo rukovodstvo i uzimamo nove ljude. A jasna je stvar, ako Tito izbaci Žujovića i Čolakovića, onda ulazi Marić. Tito je to odlučno odbio. Međutim, oni, koristeći takvu situaciju, hvataju vezu s Petkom Miletićem na robiji.

Petko Miletić je tada bio sekretar partijske organizacije u sremsko-mitrovačkoj kaznioni. To je bila najbrojnija naša partijska organizacija. Vrlo značajna za nas, za našu partiju po tome što je u njoj bio veliki broj rukovodilaca partijskih sreskih i pokrajinskih komiteta. To je bio kadar s kojim je Partija računala.

Tito je već predosjetio da nešto nije u redu sa Sremskom Mitrovicom. Za vrijeme jednog boravka u zemlji, primijetio je da kaznionički komitet pokušava da utiče preko otpuštenih robijaša na politiku u pojedinim krajevima. A ta je politika bila skroz sektaška. Kad smo mi o tom raspravljali, Petko Miletić i komitet kojem je on stajao na čelu, bili su, po nama, nosioci jedne sektaške politike, koja je u suprotnosti s linijom naše partije koja se povinovala odlukama VII. kongresa Kominterne. Tada je došla vijest iz Beograda, donio ju je u Pariz Lola Ribar od Milovana Đilasa, koji je tada bio odgovoran za partijski rad u Srbiji, da se sprema bjekstvo Petku Miletiću iz Sremske Mitrovice, te sazivanje partijske konferencije na kojoj bi se izabralo novo rukovodstvo KPJ, budući da je Gorkić uhapšen, a svi ostali drugovi iz rukovodstva kompromitovani. Tito je u međuvremenu dobio opširan izvještaj od Moše Pijade s robije. Bio je odlučno protiv pokušaja kaznionskog komiteta da se umiješa u rad partijske organizacije napolju. Jer to je već značilo podvajanje rukovodstva. Kad je Tito sazvao sastanak CK, bio je prisutan i Lovro Kuhar, koji je u međuvremenu stigao u Pariz, bio je Ivo Krndelj, a i Ivo Marić, koga je Tito, bez obzira na njegovo ponašanje, pozvao. Na tom sastanku Lola Ribar je referisao o situaciji i donesena je odluka o onom čuvenom pismu robijaškom kolektivu u Sremskoj Mitrovici. To je pismo odnio Lola Ribar. U njemu se ističe potreba za jedinstvom naše partije, da pojedinci u partijskom rukovodstvu i Partiji ne znače ništa, da je Partija glavno, da je glavno njeno jedinstvo. Zato se smjenjuje kaznionski komitet na čelu sa Petkom, a kao opunomoćenik CK postavlja Moša Pijade, sa zadatkom da

raščisti situaciju u partijskoj organizaciji i sazove konferenciju na kojoj će biti izabran novi kaznionski komitet. Tad je Ivo Marić, poslije te sjednice CK, napisao Titu pismo – poručio je da on ima povjerenja samo u njega, te da neće dolaziti na sastanke na kojima budu prisutni Čolaković, Žujović i Krndelj. Nas je trojicu imenovao kao Gorkićeve ljude, koji su sprovodili Gorkićevu liniju pa nismo dostojni da sjedimo u partijskom rukovodstvu i on ne želi da sa takvim ljudima sarađuje. Tito je vidio da on stvarno želi da razbije rukovodstvo i njega uvuče u svoje frakcionaške mreže. Kao čovjek koji je imao smjelosti da se kao zagrebački proleter odupre jednom Simi Markoviću, vođi desnice, i Rajku Jovanoviću i Đuki Cvijiću, vođama ljevice, nije oklijevao da to ocijeni kao neprincipijelnu stvar i borbu za vlast u Partiji.

Obavještava se o tome Kominterna, a ona po običaju ne odgovara. Tada u istoriji naše partije nastupa jedan preloman momenat. Naišao je kroz Pariz jedan delegat Kominterne, koji je išao za Španiju i on u Parizu nije potražio Tita, nego se sastao sa Marićem. Tito je osjetio da mora djelovati na drugi način. Ne više čekati šta će stići od Kominterne, nego je lijepo na osnovu jedne depeše, jednog detalja u njoj, raspustio rukovodstvo u Parizu i otišao u zemlju i tamo formirao privremeno rukovodstvo KPJ. Za to je trebalo političke hrabrosti, to nije bilo uobičajeno u odnosu Kominterne i bratske partije. Do tada je Kominterna imenovala rukovodstva, po pravilu birala ljude. Znači, sklapa novo, privremeno rukovodstvo od ljudi koji su na poprištu, u Jugoslaviji, ondje gdje je bila živa Partija. Po njegovom shvatanju, ona nije bila ono nekoliko stotina emigranata koji su ili našli neko zaposlenje u SSSR-u, ili negdje u Evropi radili nešto ili ništa, nije to Partija, KPJ je u zemlji, ti ljudi po fabrikama, po našim mjestima, u ustanovama, koji se okupljaju, učlanjeni u Partiju, u sindikat, gdje se bore za njenu liniju, za njenu politiku, sprovode je na raznim mjestima, prema generalnoj liniji koju nalažu Kominterna i KPJ. Tu je i klica onoga što će se dogoditi docnije, u toku rata, kada Tito nije uvijek slušao štab, direktive iz Kominterne, nego radio kako ga je njegova revolucionarna savjest i pamet učila. To je korijen zbivanja 1948. godine. Oduprijeti se odgovornost je rukovodstva jedne partije prvenstveno pred radničkom klasom svoje zemlje, a ne pred Kominternom.

Tito je u proljeće 1938. godine postupio na način neuobičajen u Kominterni, jer se bojao da ona ne uzme da rješava situaciju na stari način, tj. tako da probere nekoliko ljudi iz emigracije, koje će onda proglasiti rukovodstvom KPJ. A ono će sjediti u nekakvom Parizu ili nekakvom Beču i odatle tobože rukovoditi Partijom. Rukovoditi Partijom iz inostranstva, jednom revolucionarnom partijom, to je nemoguće, to je iluzija. Treba djelovati na samom poprištu. Djelovati odmah da bi se bio politički efikasan, osluškivati glas mase neposredno na terenu, u praksi.

I tu je, naravno, Roćko najtanji: upravo je Tito taj koji „sjedi u nekakvom Parizu ili nekakvom Beču“ dok Petko čami u ćeliji! Dakle, Titova odluka da se „nešto učini u zemlji“ proistekla je iz potrebe da se parira zahtjevima kaznioničkog komiteta.

On je to mogao da učini jer je on od decembra 1936., kad je kao član rukovodstva odlazio u zemlju, uspostavio veze s rukovodećim aktivom naše partije u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji. A i ljudi su njega upoznali i stekao je njihovo povjerenje. I kad se obraćao aktivistima, to nije sad bio nekakav anonimni CK, nego određen čovjek. Upoznali su njegove kvalitete rukovodioca, njegovu principjelnost, njegovu hrabrost, političku i ličnu, njegovu upornost, njegovu dosljednost, sve su to oni znali iz rada s njim. Za njih on, dakle, nije bio neki anonimus s pariške kaldrme.

Drugo, Tito je bio čovjek, koji je imao određene veze u Kominterni. Sa Wilhelmom Pieckom, koji je bio rukovodilac Balkanskog sekretarijata. Znao ga je i Dimitrov. Uživao je političko povjerenje tih ljudi, naročito Dimitrovljevo.

Ovo „drugo“ da je bio „čovjek, koji je imao određene veze u Kominterni“ zapravo je „prvo“, a vrijedi, ne od 1938., nego od 1928. Glavni su antagonisti Petkove kažnjeničke bojne i njegove „samonikle partijske organizacije“, upravo Tito (izvan mitrovičkih zidina) i Hebrang (unutar njih)! Obojica su lansirani na Osmoj konferenciji kao ovlašteni operativci moskovske centrale. A komunisti koji se ne povinuju, bit će obilježeni kao „lijevi“ i „desni“ frakcionaši, što znači da se ne uklapaju u zapovjednu liniju po hijerarhijskom, disciplinskom ili idejnom ključu pa će bespovratno ući u monstruoznu mašinu staljinske čistke. To je idejni boj na život i smrt, ruski rulet sa četiri metka u bubnju.

Rodoljub Čolaković:

Tito je poslije toga u Parizu čekao oko dva mjeseca na vizu i tek je na jedno inzistiranje lično kod Dimitrova viza stigla negdje u augustu 1938. godine. Otišao je da objasni Kominterni kako to stoje stvari u KPJ.

Tito je otišao u Moskvu nakon boravka u zemlji i znao je da u svojim izvještajima kaže mnogo više nego da je stigao s pariške kaldrme. Mogao je da objasni kako istinski izgleda KPJ, što ona radi, kakve organizacije ima, kakve je uspjehe postigla, šta je stvoreno od decembra 1936. godine.

Drugo, Titova je koncepcija bila da rukovodstvo mora biti tamo gdje se bije bitka, tj. u zemlji, a ne u emigraciji. To je, uostalom, mislio i Dimitrov. Odavna je govorio jugoslavenskim komunistima: „Ma, ne, manite te petljarije iz inostranstva, slanje letaka i ilegalnih listova! Otiđite vas nekoliko u zemlju, stvorite rukovodstvo, pa radite, sigurno ćete uraditi mnogo više nego onako!“ On je to predlagao još 1930. i 1931. godine, kad je KPJ isto bila u teškoj situaciji. A sad se to podudarilo s Titovom inicijativom.

Treća je povoljna okolnost bila što su Tita dobro poznavali. Zagrebački ugledni funkcioner, jedan od aktivista Partije, sekretar Mjesnog komiteta, a zatim član CK, prvo organizacioni, poslije politički sekretar, koji se sad povezao s mlađim kadrovima. Tu je bio Kardelj, bio je Kidrič, bio je Đilas, niz ljudi. Ranković. On im je bio na čelu i uživao njihovo povjerenje. I znao je da s njima i osloncem na svoje životno i partijsko iskustvo, i ono stečeno u Kominterni, i ono koje je stekao čitanjem i vlastitim razvojem, kao čovjek koji zna šta treba i koji zna gdje su izvori naše snage, svjestan je bio da ga iz te pozicije nitko neće moći pomjeriti ili izbaciti.

Tako, kažem, kad je Tito došao sa svojim izvještajem, sa svojim prijedlozima Dimitrovu, Dimitrov je osjetio da je to čovjek koji može, ako iko može, izvući Komunističku partiju Jugoslavije iz stanja u kojem je bila. U Kominterni su se, naime, uveliko vodili razgovori o raspuštanju KPJ kao partije u kojoj ne znaš ko je špijun, ko nesiguran kolebljiv elemenat, ko trockist, jednom riječju, vidjeli su je kao partiju zrelu za raspuštanje. Ako iko, eto, taj čovjek može bar da pokuša. I tako Tito dobiva mandat od Kominterne.

Njegovo bogato iskustvo, životno i partijsko, njegova načelnost i upornost u radu, bili su povezani s političkom intuicijom koja mu je omogućivala da osjeti šta je u datom momentu glavno u datoj situaciji.

Bio je zaista izvanredan organizator, koji je umio da okupi ljude, a osim toga, reći ću nešto što se meni čini posebno važno – imao je revolucionarni i nacionalni ponos. Boljelo je nas mnogo što nas tako malo cijene kao da smo mi neka partijica tamo negdje na periferiji, pa postojala ili ne

postojala, nije važno za međunarodni radnički pokret... A naročito je boljelo njega. Pričao je Veljko Vlahović, kad se Tito u tim teškim danima u Kominterni, obreo s Vlahovićem u restauraciji „Luxa", kako nitko nije htio da sjedne za njihov sto, jer su Jugoslaveni sumnjivi. Tito je tada kazao Vlahoviću: Ovi sada izbjegavaju da sjednu za naš sto, a jednoga dana grabit će se da za njega dođu!

Prijelomno razdoblje Titove kominternovske karijere dvanaest su mjeseci od augusta 1937. do augusta 1938. godine, dok djeluje odsječen od zapovjedne linije. Uhapšen je Gorkić, provedena čistka kominternovskih kadrova u Moskvi, pukao je OMS!

Taj ključni zaplet u njegovoj karijeri počinje još u doba povratka s dvadeset i dva mjeseca dugog školovanja u Moskvi u oktobru 1936. godine. Izabran među jugoslavenskim kadrovima, upućen je na terenski rad u zemlju. Petko je pokušavao dospjeti na vrh pošavši suprotnim putem, s terena prema matici, iz baze u centralu, što je suprotno naravi zapovjedne hijerarhije i morao je izgubiti tu bitku: centrala štiti svoje operativce.

U evropskim ljevičarskim krugovima dotle traje idejni sukob oko španjolskog rata. Istodobno, suočavaju se sa strahotama revolucije – doba je velikog terora. To mobilizira evropsku desnicu, a kompromitira i izolira Sovjetski Savez. Čistke su počele usporedno s idejnom polarizacijom oko strategije i taktike antifašističkog rata koji je u Evropi počeo na Iberijskom poluotoku. Historičari koji danas istražuju narodno-frontovske formacije uočavaju da su čistke među „internacionalistima" u Moskvi kao i na terenu, u inozemnim žarištima svjetskog komunističkog pokreta. Znači, dok na domaćem tlu Staljin reinventira državu oko svog represivnog aparata, ista okosnica, uklopljena u kominternovsku svjetsku mrežu, započinje „diferencijaciju"[311] za koju su na neprijateljskom terenu zaduženi likvidatori, specijalci poput Ramona Mercadera, koji će nešto kasnije smaknuti i samog Trockog. Tu su i mnogi jugoslavenski operativci u praškoj i pariškoj taktičkoj bazi.

Politika narodnog fronta trebala je omogućiti stvaranje široke mreže savezništava s nacionalnim i demokratskim strankama kojima bi komunistička partija prišla kao lojalni suporter buržoaske demokracije dok bi, naravno, u pozadini stvarala pouzdanu agenturu. Kadrovsku, a ne masovnu revolucionarno-sindikalnu prevratničku organizaciju. Učahurena u nacionalno-oslobodilačku i antifašističku koaliciju, čekala bi zatim signal za aktivaciju virulentne sekvence[312] svoga koda, koji će stići iz Moskve.

Činjenica je da politika narodnog fronta u Španjolskoj nije uspjela zato što se kao takva uopće nije konzekventno provodila. U Barceloni (još jednoj revolucionarnoj luci poput Petrograda i Rijeke!) ili u Madridu, nije se mogao uspostaviti autoritet legalne vlasti jer su joj ga odmah oduzele radničke milicije komunističkih i anarhističkih sindikata. PCE, doduše, stupa

---

[311] ***Diferencijacija*** *u politici označava proces izjašnjavanja i provjeravanja članova stranke kako bi se uklonile neprikladne političke ideje ili politički neistomišljenici. (VestaHR)*

[312] ***Viruletna sekvenca*** *označava specifičan redoslijed genetskog materijala (DNA ili RNA) koji kodira faktore virulencije – gene i proteine koji omogućuju mikroorganizmima (bakterijama, virusima ili gljivicama) da napadnu domaćina, izbjegnu njegov imunološki sustav i uzrokuju bolest. (VestaHR)*

u borbu s anarhistima[313], ne bi li nametnula politiku narodnog fronta, ali je prekasno, sila se preselila na ulicu, nastalo je revolucionarno vrenje koje se može suzbiti jedino uspostavljanjem suverene vlasti, a to je nemoguće, jer konfuzna koalicija ne može pobijediti organiziranu neprijateljsku vojsku... Sve ono što već nije shvatio u Gruziji, gdje je paktirao s menjševicima[314], odnosno kod Varšave, gdje je zamalo zarobljen kao komesar Buđonijeve Konarmije[315] koju su pobijedili poljski nacionalisti (što je teorijski posve nemoguće prema svim čitanjima klasika marksizma) Staljin je iznova izučio u praktikumu[316] Španjolskog građanskog rata. Revolucija i revolucionarna retorika razorit će Republiku i pobijedit će fašisti, ako se revolucionarna dinamika surovo ne suzbije, ali 11. („proleterska“) divizija Enriquea Listera, interventni timovi NKVD-a i kominternovski „specijalisti“ kao njihov „rezervni sastav“ neće za to biti dovoljni.

U Španjolskoj se formiraju internacionalne brigade u kojima je 80 posto komunista i socijalista (ima i 1.500 „Balkanaca“), a njihova idejna orijentacija krije se iza fasade „naprednog“ i „antifašističkog“ opredjeljenja... Vrlo uspješna propaganda koja je definirala potonji image Španjolskog građanskog rata, ali nije zavarala nijednog decision-makera u zemljama zapadne demokracije.

Tito će dotle pristupiti stvaranju novih partijskih organizacija u zemlji, čime će Staljinu omogućiti da konačno eliminira „staru“ strukturu i revolucionarnu doktrinu („trockizam“, „frakcionaštvo“) iz redova jugoslavenskih komunista. Oni koji prežive purgatorij[317] španjolskog ratišta bit će prekaljeni borci podobni za buduće izazove antifašističke borbe. Sva četiri

---

[313] ***Anarhizam*** *je politička filozofija i društveni pokret koji se zalaže za ukidanje države i svih oblika hijerarhije te uspostavu društva temeljenog na dobrovoljnoj suradnji, slobodi pojedinca i samoupravljanju. Temeljne postavke:*

- *Odbacivanje vlasti: Državu i njezine represivne aparate (vojsku, policiju, sudove) smatraju nepotrebnim, nasilnim i štetnim institucijama.*
- *Sloboda i jednakost: Teži apsolutnoj slobodi pojedinca, ali u harmoničnom društvu gdje se osobna sloboda ostvaruje kroz brigu za zajednicu.*
- *Autonomija: Umjesto autoriteta odozgo, zalaže se za samoorganiziranje pojedinaca kroz sindikate, komune i lokalne skupštine.*

U svakodnevnom govoru i medijima riječ anarhija se često koristi kao sinonim za kaos, bezakonje, nasilje ili teror. Međutim, prema filozofskim i političkim definicijama, ***anarhija označava odsutnost vlasti (države), a ne odsutnost reda****. Anarhisti vjeruju da red nastaje prirodno kroz dogovor i suradnju slobodnih ljudi, a ne prisilom koju nameće država. (VestaHR)*

[314] ***Menjševik*** *je naziv za pripadnika umjerenog, reformističkog krila Ruske socijaldemokratske radničke stranke. Naziv dolazi od ruske riječi* ***men'šij*** *(manji), budući da su na stranačkom kongresu 1903. godine ostali u manjini nasuprot radikalnijim boljševicima. Glavne razlike između ove dvije struje uključuju:*

- *Menjševici: Zalagali su se za postupne političke promjene i demokratski socijalizam. Smatrali su da Rusija još nije spremna za pravu socijalističku revoluciju te da joj prethodi buržoasko-demokratska faza.*
- *Boljševici: Predvođeni Lenjinom, zagovarali su nasilnu socijalističku revoluciju, rušenje carizma i uspostavu strogo centralizirane partije profesionalnih revolucionara (bili su u većini). (VestaHR)*

[315] ***Buđonijeva Konarmija*** *(skraćenica od rus.* ***konnaja armija****) - Prva konjička armija pod zapovjedništvom* ***Semjona Buđonija*** *iz vremena Ruskog građanskog rata i sovjetsko-poljskog rata (1920.). (VestaHR)*

[316] ***Praktikum*** *(od grč.* ***praktikós*** *- praktičan) označava oblik praktične nastave, prostoriju opremljenu za izvođenje vježbi ili posebnu vrstu priručnika. (VestaHR)*

[317] ***Purgatorij*** *(lat.* ***purgatorium****) ili čistilište je, prema katoličkom učenju, mjesto ili stanje privremenog čišćenja u kojem se duše umrlih čiste od lakših grijeha i posljedica grijeha kako bi postigle svetost potrebnu za ulazak u raj. U prenesenom, kolokvijalnom značenju, izraz se koristi za opisivanje stanja mučne neizvjesnosti, prijelaznog razdoblja patnje, stresa ili čekanja u kojem se osoba nalazi „između dva svijeta“ (VestaHR)*

zapovjednika armija NOVJ u Drugom svjetskom ratu bit će istaknuti španjolski borci. Ali, mnogi će stradati u čistkama, primjerice potpukovnik Vladimir Ćopić, hrvatski komunist iz Senja, legendarni zapovjednik XV. internacionalne brigade sastavljene od Amerikanaca, Britanaca, Kanađana, Francuza, Belgijanaca i „Balkanaca“ (himna brigade, „Jarama Valley“, u izvedbi Woodyja Guthrieja jedna je od najpoznatijih pjesama Španjolskog građanskog rata).

Što je objašnjenje koje povjesničari nude za provođenje staljinskih čistki u Sovjetskom Savezu i kominternovskom svjetskom sustavu, o njihovu tajmingu?

Što ih je izazvalo? Zašto su započete? Jesu li bile samo posljedica Staljinove perverzne zloće koja je zahtijevala nove žrtve u konsolidaciji kulta ličnosti ili su tu ipak po srijedi neke međunarodne okolnosti? Zanimljivo je da se to nije stavljalo u politički ili vanjskopolitički kontekst nego uvijek objašnjavalo kao „dijalektika“ kulta ličnosti, odnosno rezultat unutrašnjih sovjetskih prilika.

U novijim djelima ima ipak drukčijih pokušaja interpretacije kroz kontekstualizaciju[318] suvremenih zbivanja[319]. Staljin se najviše boji – saveza liberalnih demokracija i fašizma. Izravnog ili prešutnog, jer ne želi da zapadnoevropske zemlje gurne u neki revolucionarni proces, koji bi završio neuspjehom poput spartakističkog ustanka[320] u Njemačkoj, što je bio debakl koji je ugrozio buržoaziju, zaplašio srednju klasu i otvorio put nastupajućem fašizmu. Birajući između crne i crvene revolucije, buržuj će uvijek izabrati fašiste, jer oni ne dokidaju privatno vlasništvo. Staljin ne želi komunističku revoluciju u Španjolskoj, ni uspjelu, a nekmoli neuspjelu, naprotiv, on priželjkuje da ondje uspije buržoaska nacionalna revolucija poput francusko-ruske Februarske[321], koju se poslije lako obori Oktobarskom, i to je smisao

---

[318] ***Kontekstualizacija*** *je postupak smještanja neke informacije, pojave, teksta ili događaja u njihov pripadajući kontekst. To znači promatranje stvari unutar okvira širih okolnosti (vremena, mjesta, kulture ili situacije) kako bi se postiglo njihovo točno razumijevanje i interpretacija. (VestaHR)*

[319] Primjerice, u knjizi Philipa B. Minehana, *Popular Front, Civil War and Revolution in Spain, Yugoslavia and Greece, 1936 – 1949*, Palgrave Macmillan, 2006. Upozorava se kako su staljinske čistke 1936. započele kao posljedica „diferencijacije“ u Sovjetskom Savezu i u „široj socijalističkoj, odnosno komunističkoj idejnoj zajednici“ oko politike Narodnog fronta u Španjolskoj zahvaćenoj građanskim ratom. Španjolska je ključ – to znaju svi evropski fašisti, komunisti i liberalni demokrati. Kako taj pretpremijerni sukob završi, završit će, vrlo vjerojatno i naredna, opća konfrontacija koja slijedi.

[320] ***Spartakistički ustanak*** *(poznat i kao Siječanjski ustanak) bio je neuspjeli komunistički puč koji se odvijao u Berlinu od 5. do 12. siječnja 1919. godine. Pobunu su predvodili Karl Liebknecht i Rosa Luxemburg iz radikalnog „Saveza Spartaka“, a cilj je bio rušenje privremene vlade i uspostava sovjetske republike u Njemačkoj. Izbio je u jeku kaosa nakon Prvog svjetskog rata, nezadovoljstva radničke klase i smjene vlasti. Pobunjeni radnici zauzeli su četvrti s novinskim kućama i tiskarama u Berlinu. Vlada je ubrzo izgubila kontrolu te je pozvala vojsku i desničarske paravojne postrojbe (Freikorps) u pomoć. Uslijedile su krvave ulične borbe u kojima je vojska brutalno ugušila ustanak. Vođe ustanka, Rosa Luxemburg i Karl Liebknecht, uhićeni su i ubijeni od strane pripadnika Freikorpsa 15. siječnja 1919. godine. (VestaHR)*

[321] ***Februarska revolucija****, poznata i kao Februarska buržoaska revolucija, bila je politička revolucija koja se dogodila u Rusiji u veljači 1917. godine prema julijanskom kalendaru (ožujku prema gregorijanskom kalendaru). Revolucija je dovela do rušenja carske monarhije i stvaranja privremene vlade. U vrijeme Februarske revolucije, Rusija se nalazila u teškom položaju zbog uključenosti u Prvi svjetski rat, ekonomskih problema i nezadovoljstva građana s autokratskim režimom cara Nikolaja II. Protesti i demonstracije izbili su u Petrogradu (sada Sankt Peterburg), tadašnjem političkom i ekonomskom središtu Rusije. Mase radnika, vojnika i drugih građana okupile su se na ulicama, tražeći kraj rata, bolje uvjete rada i političke reforme. Vojska, koja je bila ključni faktor u održavanju vlasti, pridružila se revoluciji i odbila poslušnost prema carskoj vladi. Kao rezultat toga, car Nikolaj II. je prisiljen abdicirati 2. ožujka 1917. godine, čime je okončana 300-*

punktacija koje 1936. diktira republikanskoj vladi preko KP Španjolske[322]. Njegovi su uvjeti za vojnu pomoć:

1) obrana španjolske republikanske buržoasko-demokratske vlade od fašista, anarhista i kontrarevolucionara;

2) sve konfiskacije koje se provode moraju se smatrati oduzimanjem imovine od neprijatelja, a ne mjerama protiv privatne svojine kao takve;

3) uvažavanje vjerskih osjećaja naroda, što znači da se zauzimanje samostana može poduzeti samo kao dio vojnih aktivnosti ako su pretvoreni u neprijateljska utvrđenja;

4) Vlada garantira neotuđiv posjed strane imovine, uključujući imovinu podanika zemalja koje su u građanskom ratu angažirane na strani neprijatelja Republike.

Staljin, naime, jasno vidi kako se može dobiti španjolski rat – u savezu s nacionalno-demokratskom legitimnom republikanskom vladom, uz prešutnu podršku Francuske i Engleske. Za to je, umjesto povoljne recepcije u lijevim krugovima, među zanesenjacima, trockistima[323] i intelektualcima, potrebno pridobiti mejnstrimske[324] opinion-makere[325] liberalne javnosti[326], te umiriti krupne zapadnoevropske kapitaliste. Ono što se dogodilo na

---

godišnja vladavina Romanovih. Privremena vlada, koju su formirali liberalni političari, preuzela je vlast i obećala provedbu političkih reformi, uključujući slobodu govora, formiranje ustavotvorne skupštine i opća izborna prava. Međutim, privremena vlada nije uspjela ispuniti očekivanja naroda, što je kasnije dovelo do ***Oktobarske revolucije*** *u kojoj su boljševici pod vodstvom Vladimira Lenjina preuzeli vlast. Februarska revolucija smatra se prekretnicom u ruskoj historiji i jednim od ključnih događaja koji su doveli do uspostave komunističke vlasti u Rusiji. (VestaHR)*

[322] O tome vidi seriju MASK Intercepts u *Spain Betrayed: The Soviet Union in the Spanish Civil War*, Edited by Ronald Radosh, Mary R. Habeck, and Grigory Sevostianov, Yale University Press, New Haven and London, 2001.

[323] ***Trockizam*** *je marksistička i lenjinistička politička teorija koju je utemeljio ruski revolucionar Lav Trocki. Predstavljao je glavnu opoziciju staljinizmu unutar Sovjetskog Saveza. Glavne odlike trockizma uključuju:*

- *Permanentna revolucija: Smatra se da socijalistička revolucija mora kontinuirano trajati na globalnoj razini kako bi bila uspješna, odbacujući Staljinovu tezu o mogućnosti izgradnje „socijalizma u jednoj zemlji".*
- *Međunarodni karakter: Trockisti se zalažu za širenje radničke revolucije preko nacionalnih granica i promicanje svjetskog komunizma.*
- *Antistaljinizam: Kritizira autoritarni i birokratski sustav koji je u SSSR-u uspostavio Staljin te se zalaže za radničku demokraciju. (VestaHR)*

[324] *Izraz* ***mejnstrim*** *(od eng.* ***mainstream****) označava glavnu struju, odnosno prevladavajući način mišljenja, ponašanja ili kulturni trend koji prihvaća većina društva. To je sve ono što je uobičajeno, popularno i široko prihvaćeno, za razliku od alternativnih, sub-kulturnih ili marginalnih pojava. U politika i društvu predstavlja općeprihvaćene stavove i vrijednosti koje dijeli većina građana unutar jedne zajednice. (VestaHR)*

[325] *Izraz* ***opinion maker*** *(dolazi iz engleskog jezika) u doslovnom prijevodu znači tvorac mišljenja, a u hrvatskom jeziku se najčešće prevodi kao oblikovatelj javnoga mišljenja. To je osoba, skupina ljudi ili institucija čije mišljenje, stavovi i djelovanje snažno utječu na razmišljanja, odluke i ponašanje šire javnosti. Najčešće su to utjecajni novinari, kolumnisti, politički analitičari, stručnjaci u određenim industrijama, poznate osobe i influenceri na društvenim mrežama. Svoj utjecaj šire putem medija (televizija, novine, portali) i digitalnih platformi, kreirajući javni diskurs o važnim temama. Oni ne prenose samo informacije, već ih tumače i usmjeravaju način na koji će ih ljudi shvatiti, čime zapravo diktiraju društvene trendove i stvaraju javnu sliku o određenim događajima. (VestaHR)*

[326] ***Liberalna javnost*** *je društveni pojam koji označava dio građana, intelektualaca, medija i civilnog društva koji se zalažu za temeljna ljudska prava, slobodu pojedinca, vladavinu prava, toleranciju, sekularizam i demokratske institucije. Ovaj se pojam u javnom i političkom diskursu najčešće povezuje sa sljedećim karakteristikama:*

terenu bio je pak – pravi revolucionarni kaos s kojim bi i Lenjin bio zadovoljan. A Trocki, istinski politički antitalent, na kongresu IV. internacionale u Genevi tada zaključuje: „Politika Narodnog fronta stvara povoljne uvjete za pobjedu fašizma, a politiku koalicije s buržoazijom platit će proletarijat godinama novog zlostavljanja i žrtvama, ako ne i dekadama fašističkog terora."

Kao što je povijest jasno pokazala (u Drugom svjetskom ratu) poraz fašizma omogućilo je tek savezništvo liberalnih demokracija s komunističkom centralom, koliko god i jednima i drugima bilo teško prihvatiti taj privremeni aranžman. Za Lenjina i Trockog jedino revolucija, revolucionarno preuzimanje vlasti, legitimira revolucionare, a takav subverzivni ustanak, po njima, može se provesti bilo gdje, u bilo kakvoj državnoj zajednici gdje postoji suprotnost ugnjetenih i ugnjetača, kapitalista i radnika, imperijalista i seljačkih masa, svejedno. Nacionalno pitanje rješava se a posteriori[327]. Lenjinsko ispravno rješenje nacionalnog pitanja svodi se na postupnu asimilaciju – proglasi se, doduše, sovjetska republika, sovjetska autonomna republika, distrikt ili teritorij (primjerice, u Sibiru je osnovana židovska država prije nego su je Englezi napravili u Palestini). No, partija je samo jedna – KPSS, jedan je državni aparat, a nacionalna kultura i jezik, kao i populacijski razlikovni element, zatim se ubrzano gube... Prema Staljinu, naprotiv, partije izvan sovjetske imperijalne super-države, sudjeluju u nacionalno-oslobodilačkoj antifašističkoj ili antikolonijalnoj borbi (svejedno) kao manjinski partner, a onda se izvede prevrat, ili državni udar, recimo, kao u istočnoevropskim zemljama narodne demokracije. Njihovo pripojenje u vojnom, ekonomskom pa i u državno-pravnom smislu ostaje zatim otvorena opcija.

Revolucija i revolucionarna retorika tridesetih godina je najveća opasnost za Staljinovu sovjetsku državu. Treba je surovo suzbiti i pretvoriti u golu zapovjednu hijerarhiju državnoga apsolutizma[328]. On gradi poredak na kojemu bi mu pozavidio i car Nikolaj I. Pavlovič. Iz toga je jasno zašto je Staljin organizirao čistke, ali zašto je, zapravo, uklonjen Milan Gorkić?

Njegovi kadrovi pokazali su se nepouzdanima. Čovjek kojega je preporučio sovjetskoj Vojnoj obavještajnoj službi (GRU), pokazalo se, bio je ustaški agent. Gorkića je u Parizu 1937. kontaktirao povjerenik GRU u Francuskoj (po svemu sudeći bio je to Ivan Srebrnjak Antonov ili možda misteriozni Ivan Kralj) tražeći da odredi pouzdanu osobu koja će raditi na uspostavi agenture GRU u Zagrebu. Gorkić mu predstavlja Eduarda Klanjšeka, koji će 1941. prijeći ustašama. Čolaković kaže da bi on i sam objasnio o kakvom je tipu riječ da ga je Gorkić kojim slučajem konzultirao. Iz toga se vidi koliko je obavještajna komponenta postala važna u

---

- *Sloboda i prava: Zagovaranje zaštite manjinskih prava, slobode govora, medija i izražavanja.*
- *Otvorenost: Promicanje multikulturalizma, rodne ravnopravnosti i društvene progresivnosti.*
- *Institucije: Inzistiranje na neovisnom pravosuđu, transparentnosti vlasti i borbi protiv korupcije.*

U praksi, liberalna javnost djeluje kao korektiv vlasti te predstavlja bedem protiv autoritarnih tendencija, nacionalizma i konzervativnog ekskluzivizma. Često se isprepliće s pojmovima kao što su građanska ili progresivna javnost. (VestaHR)

[327] *Izraz **a posteriori** (lat. iz onoga što dolazi poslije, naknadno). (VestaHR)*

[328] ***Apsolutizam** je oblik vladavine u kojem vladar (monarh ili diktator) ima neograničenu, centraliziranu vlast. U takvom sustavu vladar ujedinjuje sve tri grane vlasti – zakonodavnu, izvršnu i sudsku – a njegova moć nije podložna provjeri niti je ograničena ustavom ili parlamentom. (VestaHR)*

djelovanju Partije, ali Čižinski, birokrat s političkim, a ne s obavještajnim backgroundom[329], nije bio dorastao novim zadacima koje Moskva dijeli.

Kad je shvatio koga Gorkić predlaže, sovjetski obavještajac ismijao ga je, okrenuo mu leđa i otišao. Bio je to posljednji pokazatelj da izdaja i nesposobnost izjedaju tu ionako nepoželjnu, bastardnu „Komunističku partiju Jugoslavije“ koja je već jednom ukinuta na Dresdenskom kongresu i koja, formalno, koliko se Kominterne tiče, i ne postoji, jer se njeni pripadnici u Moskvi, gdje rade pod Balkanskim sekretarijatom KI, prvo primaju u VKP(b) kako bi uopće stekli status članova Partije.

Nakon toga posljednjeg debakla, Gorkić dobiva poziv za Moskvu. Prethodno je još početkom 1937. jugoslavenska policija zauzela brod „La Corse“ koji je s Brača trebao prevesti na stotine jugoslavenskih dobrovoljaca u Španjolsku. Do provale je došlo uslijed manjkave konspiracije. Volonteri su svršili u tamnici. KPJ, zaključili su u Moskvi, kao tajna revolucionarna mreža, ne vrijedi ni pišljiva boba.

Po svjedočenju Vicka Krstulovića, starog dalmatinskog partijskog aktivista, sekretara PK KPJ Dalmacije, Tito je također bio involviran u tu operaciju koju je vodio Adolf Muk. On je (*A. Muk – prim. VestaHR*) uhapšen i na policiji je odao drugove. Tito je, piše Vicko u svojim memoarima, donio u Split novac za najam broda „La Corse“. No, u svakom slučaju, njega nitko s tim neuspjehom nije identificirao. Nastradao je Gorkić, koji se dotle nalazio u Parizu, ali on je kao sekretar odgovoran za organizaciju.

Poslije Gorkićeva nestanka, Živojin Pavlović[330], glavni urednik časopisa „Proleter“, pariškog organa CK, prijatelj upravo uhićenog genseka Gorkića, vraća se u Beograd, zapošljava se u vladinom uredu za štampu te objavljuje pamflet „Bilans sovjetskog termidora“ (1940.) u kojem s upućenošću opisuje čistke u SSSR-u. To je druga najvažnija antistaljinska knjiga koju su objavili komunistički disidenti, a obojica iz Gorkićeve sfere, bivši visoki funkcioneri KPJ. Još 1938. izašla je, naime, knjiga „U zemlji velike laži“ („Au pays du grand mensonge“) Ante Cilige,

---

[329] *Riječ **background** dolazi iz engleskog jezika, a u hrvatskom se najčešće prevodi kao pozadina ili podloga. Njezino značenje ovisi o kontekstu u kojem se koristi. U osobnom kontekstu odnosi se na nečije obrazovanje, radno iskustvo, obiteljsko nasljeđe ili životnu povijest. (VestaHR)*

[330] Živojin Pavlović (1898. – 1941.) je bio jugoslavenski novinar i komunist koji je pisao o staljinističkim čistkama u Sovjetskom Savezu. U Užicu je završio gimnaziju i sudjelovao u Prvom svjetskom ratu kao dobrovoljac. Nakon rata je započeo studij prava u Beogradu, a završio pravni fakultet u Parizu, gdje je upoznao mnoge ljevičarske intelektualce. Pisao je novinske članke za partijske i sindikalne novine, pokretao i izdavao političke listove. Bio je izdavač i urednik „Proletera“, glavnog organa KPJ, kasnije „Borbe“ te lista „Protiv Glavnjače“. Objavio je preko tri stotine članaka po novinama u Parizu, Bruxellesu, u Kanadi i, ilegalno, u Jugoslaviji. To su uglavnom tekstovi o antifašizmu i antifašističkom pokretu, zatim analize o razvoju događaja u Poljskoj, Češkoj, Španjolskoj, o agraru i ekonomiji. Bio je član KPJ i KP Francuske, u Parizu je rukovodio partijskom knjižarom i prikupljao „crvenu pomoć“, okupljao emigraciju, pomagao odlazak jugoslavenskih boraca u Španjolsku, da bi se 1940. vratio u Beograd i zaposlio u ondašnjem Centralnom press birou (pandan Ministarstva informiranja). Pavlović je 1940. godine u Beogradu objavio knjigu *„Bilans sovjetskog termidora: Prikaz i otkrića o delatnosti i organizaciji Staljinskog terora“*, u izdanju autora. Knjiga govori o Staljinovim čistkama krajem tridesetih godina u kojima su nestali mnogi njegovi prijatelji, uz ostale, generalni sekretar KPJ Milan Gorkić. U „Komunistu“, organu KPJ, knjiga je recenzirana kao „zbirka provokacija i kleveta protiv naše partije, KI i SKP(b), Sovjetske vlade i druga Staljina“. Godinama kasnije Milovan Đilas priznaje da je upravo on napisao taj prikaz. Pavlovića su tokom kratkotrajnog postojanja Užičke republike 1941. godine uhvatili i strijeljali partizani. Tek šezdeset godina kasnije jedini sačuvani primjerak Pavlovićeve knjige pronašao je i objavio sociolog Slobodan Gavrilović.

tiskana na francuskom u Parizu. U sjedištu NKVD-a u moskovskoj Lubjanki mogli su biti sigurni da su likvidirali jednu potpuno bankrotiranu firmu. Moskva stoga 1937. prekida svaki kontakt sa „zagraničnim biroom“ CK KPJ u Parizu.

Tito je na raskrsnici. Kad je Gorkić uhapšen, on je orgsekretar, najprominentniji preostali kadar biroa. Na poziv Žujovića i Čolakovića dolazi u Pariz i spremno preuzima Partiju, iako je izgubila vezu s Moskvom, a time i legalitet te financiranje preko Odjela međunarodnih veza, koje disponira meksičke zlatne i američke dolare što se šalju inozemnim partijskim centralama.

Dva tjedna prije Gorkićeva nestanka, Tito je u Samoboru osnovao KP Hrvatske i time završio preustroj partijske organizacije u zemlji. KP Slovenije funkcionira još od marta, kad ju je formirao u rezidenciji ljubljanskog biskupa. Beograd, odnosno KPJ kao treću „partiju ostatka zemlje“, vode u njegovo ime ljudi od povjerenja – Đilas, Lola Ribar i Ranković, prva dvojica zaduženi za Beograd i njegovu studentsku populaciju u kojoj ima puno komunističkih simpatizera. Ranković je bivši „vahabit“, razbijač iz Miletićeva kruga, sad zadužen za vezu s mitrovačkom kaznionicom, glavnom partijskom utvrdom u zemlji. Otkako je prišao Titu, Tito mu poklanja sve veće povjerenje. Osim Đilasa, jedini je kadar u vrhu koji nije prošao moskovsku školu, nego je skojevac, koji je u partiju ušao iz sindikata, kao bivši kalfa u abadžijskoj[331] radionici (u kojoj se šivaju seljački koporani[332] od proste čoje[333]).

Znači, partiju rasformiranu u Dresdenu i privremeno zakrpljenu provizorijem s Gorkićem koji djeluje pod Balkanskim biroom, Tito sad vodi kao osobnu mrežu. Ona formalno sadrži tri zasebne nacionalne partijske organizacije, posve izjednačena statusa, jer u Kominterni ne postoji nikakav oblik „partijske supsidijarnosti[334]“, „savezne“ partije iznad nekih „regionalnih“ ili „federalnih“ partija. Nacionalna partija je za Moskvu vrhunski izraz državnosti. Jedina je nadređena organizacija – Kominterna.

Od tri jugoslavenske partije nastale nimalo nevinom partenogenezom[335], samo jedna ima popunjeno mjesto generalnog sekretara. Kod Slovenaca to je Kardelj, koji usto uživa Titovo povjerenje. Povezali su se u Moskvi. Kardeljeva žena Pepca sestra je Ivana Mačeka – Matije, koji skupa s Kardeljom tada pohađa moskovsku „Lenjinovu školu“ 1935. godine. Tu je još i Zdenka Armič, koja će se poslije udati za Borisa Kidriča, a 1941. osnovati Varnostno-obveščevalnu službu (VOS), „slovensku Čeku“ čije će „trojke“ Tito uklopiti u svoju Oznu tek u

---

[331] ***Abadžija*** *je tradicionalni obrtnik ili krojač koji šije i izrađuje odjeću (najčešće narodne nošnje i seljačka odjela) od abe – turski naziv za vrstu grubog, valjanog vunenog sukna. (VestaHR)*

[332] ***Koporan*** *je kratki gornji dio odjeće (haljetak ili jakna) dugih rukava, koji se obično nosi do struka. Tradicionalni dio odjeće u dinarskim i jadranskim krajevima (često izrađen od domaćeg sukna). Također naziv za vojničku bluzu koja se kopčala sa strane. Riječ vuče podrijetlo od talijanske riječi* ***capperone****. (VestaHR)*

[333] ***Čoja*** *(češće zvana i čoha) označava vrstu mekanog, debelog i gustog vunenog sukna. Kao materijal koristi se za izradu tradicionalne narodne odjeće (kaputi, hlače), ali i kao podloga za biljarske stolove. (VestaHR)*

[334] ***Supsidijarnost*** *(lat.* ***subsidiarius*** *– pomoćni, pričuvni) označava načelo po kojem se odluke donose i poslovi obavljaju na najnižoj mogućoj razini društvene ili institucionalne hijerarhije. Više razine vlasti uskaču u pomoć i preuzimaju nadležnost samo ako niže razine ne mogu samostalno i učinkovito riješiti problem. (VestaHR)*

[335] ***Partenogeneza*** *(od grč.* ***parthenos*** *– djevica i* ***genesis*** *– stvaranje) je oblik razmnožavanja u kojem se nova jedinka razvija iz neoplođene jajne stanice. Potomak koji nastane genetski je identičan roditelju (klon), a iako se prirodno javlja kod beskralježnjaka i nekih gmazova, kod sisavaca ne postoji. (VestaHR)*

proljeće 1944. Revolucionarno bratstvo iz hotela „Lux“ povezano je obiteljskim, koterijskim[336] i robijaškim vezama. Vlast u Sloveniji zadržali su do 1991. godine, a utjecaj i mnogo kasnije. No, nije osobno Titovo povjerenje jedini razlog istinske autonomnosti slovenske partije u kompoziciji koju vuče lokomotiva „Josip Broz“.

Samostalnost slovenske partije tekovina je koju ona donosi kao popudbinu u njegovu operativu. Naime, KPS je nastala od grupe radikalnih ljevičara u sklopu slovenskog austro-marksističkog pokreta. Od začetaka (1898.) do kraja Prvog svjetskog rata centar im je bio u Trstu, kao glavnom industrijskom središtu slovenskog proletarijata. I nakon talijanske aneksije grada i pripadajuće mu Julijske Krajine tršćanski Slovenci gledaju na istok, na Beč, a onda, naravno, i na Moskvu kao izvor inspiracije i materijalne podrške. Talijanski socijalisti vrlo sporo podliježu Lenjinovom maksimalizmu tako da će Moskva odrediti upravo Jugoslavene, kao Voju Vujovića[337], i Slovence, među kojima se ističe Ivan Regent, da organiziraju boljševičku frakciju unutar Socijalističke partije Italije kako bi konačno 1921. u Livornu došlo do izdvajanja komunističke frakcije, od koje je nastala KPI. No to nije bilo sve – talijanske će se komuniste po prilici kao i Simu Markovića teretiti za nedostatak revolucionarnosti te mirno prihvaćanje Mussolinijevog fašizma. Opet su jedino Slovenci iz Trsta iskreni antifašisti, jer kako je to pravilno procijenila Kominterna, samo se ugnjeteni narodi dižu protiv fašizma. Nakon 1923. operativna baza revolucionarnog komunizma premješta se bliže Trstu – u njegovu bivšu metropolu Beč. I tako se sve vraća na staro: bečka austro-marksistička centrala sad postaje glavni stan balkanske revolucije, organizirana pod paskom komunističke Balkanske federacije. Njeni uredi i operativa ostaju u Beču do 1934., a poslije i tamo prelaze u ilegalu, no upravo će pouzdane bečke veze koje drže Slovenci omogućiti Titu da se ponovno spoji s Moskvom 1934. Prednost je slovenskih komunista da imaju tri nezavisna, a opet međuzavisna centra: Beč, Trst i Ljubljanu, koje samo njihova organizacija drži na vezi. Uostalom, veteran tršćanske partije Dragotin Gustinčič u septembru 1937. koristi priliku i šalje Titu iz Moskve direktive o tomu kako treba postupati sa slovenskom partijom. Gustinčiču komunizam služi da bi opravdao promjene granice iz 1918., odnosno potakao buduće pripojenje Trsta slovenskoj državi u nastajanju. Juna 1945. kao i novembra 1918. cilj je bio nadohvat ruke, ali Tito nije uspio u nastojanju da to ostvari. Zbog neuspjeha agresivne politike prema Trstu i zapadnim saveznicima, diskretno će se s dužnosti povući Josip Smodlaka, jugoslavenski ambasador u Italiji, a Gustinčič će se 1948. naći na Golom otoku.

Za razliku od slovenske, hrvatska nacionalna partija jedna je provizorna tvorba. Načinjena je po strogom naputku i u skladu s moskovskom formulom narodnog fronta. Kompartije, naime, moraju korespondirati s nacijama jer su nacionalisti primarni target prilikom formiranja zamišljenog ujedinjenog antifašističkog fronta. U Hrvatskoj glavnu bi ulogu

---

[336] ***Koterijski*** *je pridjev koji se odnosi na koteriju – usku, zatvorenu skupinu ljudi (kliku) povezanu zajedničkim interesima, koja spletkama, protekcijom i međusobnim dogovaranjem štiti svoje probitke nauštrb drugih. Riječ dolazi iz francuskog jezika (**coterie** – družba). (VestaHR)*

[337] Viktor Serge je Rus crnogorskoga porijekla (pravo ime Victor Lvovich Kibalchich) i on će se spojiti sa braćom Vujović: Viktor Serge, *Memoirs of a Revolutionary*, str. 170. Victor Serge, 1890. – 1947.

u tome trebao odigrati radićevski revolucionarni i separatistički HRSS[338], ali s Hrvatima je problem što se, budući da su kozmopoliti, uvijek priklone nekim širim kombinacijama konsocijativnosti[339] pa je Radićev nasljednik Maček naposlijetku prihvatio opciju jugoslavenskog ujedinjenja kroz sporazum s knezom Pavlom i praktično riješio hrvatsko pitanje (samo što se Jugoslavija nije mogla održati u balkanskom ratnom scenariju). Bez ugnjetavanja nema prevrata i revolucije, a kako je HSS (ne više Hrvatska republikanska seljačka stranka) zauzimao sav prostor političkog centra, teoretski su preostali jedino frankovci, kriptofašisti, a protiv fašista cijela je ova kominternovska zamisao i zasnovana. No, zapovjed je zapovjed, obavezujući format staljinske Kominterne je bezizniman, u Kini kao i u Hrvatskoj, i drug Tito u Anindolu 1937., nešto više od dvije godine prije sporazuma Cvetković – Maček koji će cio taj pothvat učiniti izlišnim, formalno osniva KPH s tim da je već iz kadrovske strukture CK jasno kako tu nema nijednog njegova zaista povjerljivog čovjeka, osim možda Rade Končara, koji je isto više terenski radnik nego povijesni vođa.

Tajnik (sekretar) te Komunističke stranke Hrvatske (tako se isprva zvala), postat će Đuro Špoljarić, sporedan lik, koji će poslije rata završiti na Golom otoku. U skupini od 16 „delegata“ okupljenih na „krnjem kongresu“ u gazebu iznad Samobora, Tito ima prekaljene komuniste poput Pavla Gregorića, koji je i njega samoga primao u partiju prije trinaest godina. Tu su intelektualci poput Adžije, pa hrabri i odani terenski operativci, muškarci i žene poput Anke Butorac[340]. Većina će propasti u zatvorima ili poginuti u ratu, a njihova imena nosit će poslije

---

[338] ***HRSS*** *je povijesna kratica koja označava Hrvatsku republikansku seljačku stranku. Pod ovim je imenom Hrvatska seljačka stranka (HSS) djelovala u razdoblju od 1920. do 1925. godine. Stranku su 1904. godine osnovali braća Stjepan i Antun Radić (prvotno kao Hrvatska pučka seljačka stranka).Dodatak „republikanska“ u naziv je uveden 1920. godine zbog Radićeva zalaganja za republikansko uređenje i protivljenja monarhističkom režimu u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Godine 1925. stranka izbacuje riječ „republikanska“ i mijenja ime u Hrvatska seljačka stranka (HSS), kako bi lakše sudjelovala u tadašnjem parlamentarnom životu. (VestaHR)*

[339] ***Konsocijativnost*** *(od lat.* ***consociare*** *– udružiti, povezati) označava društveno-političko uređenje u kojem je različitim etničkim, vjerskim ili kulturnim skupinama zajamčeno sudjelovanje u vlasti. Svrha ovog modela (poznatog i kao konsocijacijska demokracija) jest sprječavanje dominacije većinskih naroda i očuvanje stabilnosti u duboko podijeljenim društvima. Prema teoriji politologa Arenda Lijpharta, počiva na četiri ključna stupa:*

- *Velika koalicija: Izvršnu vlast dijele predstavnici svih značajnih društvenih i etničkih skupina.*
- *Proporcionalnost: Zastupljenost u institucijama vlasti, javnoj upravi i raspodjeli resursa strogo je proporcionalna veličini svake skupine.*
- *Međusobno pravo veta: Svaka konstitutivna skupina ima mogućnost blokiranja odluka koje zadiru u njezine ključne interese, čak i ako većina želi drugačije.*
- *Autonomija segmenata: Skupine imaju visoku razinu samouprave u pitanjima vlastite kulture, obrazovanja i tradicije.*

Ovaj model se često koristi u višenacionalnim državama ili regijama. Poznati svjetski primjeri uključuju:

- *Švicarsku: gdje se vlast dijeli između jezičnih i vjerskih zajednica.*
- *Belgiju: koja je podijeljena između flamanske i valonske jezične zajednice.*
- *Bosnu i Hercegovinu: čiji ustavno-politički ustroj uvelike počiva na konsocijacijskim mehanizmima (konstitutivnost naroda, domovi naroda, etničko predstavljanje). (VestaHR)*

[340] Anka Butorac (1904. – 1942.) član KPJ od 1926., žena Blagoja Parovića. Često hapšena, od 1931. do 1934. bila je na partijskom školovanju u SSSR-u. Po povratku u Jugoslaviju član PK KP Hrvatske. Hapšena je 1937., 1938. i krajem 1940., kada je sprovedena u koncentracioni logor u Lepoglavi. Poslije bijega iz logora, početkom 1942. ranjena je i zarobljena. Ustaše su je strahovito mučili i najzad umorili.

najveća zagrebačka poduzeća (Končar, Kraš, IKOM[341] – Marko Orešković). No, hrvatski CK sastavljen od tih ljudi nikad neće igrati važnu ili samostalnu ulogu. KPH, osnovana prema moskovskom formatu narodnog fronta kao nacionalna partija koja bi trebala ući u antifašističke kombinacije s demokratskim i građanskim strankama, neće ozbiljno prionuti toj roli zacrtanoj u Moskvi, dok na čelo rukovodstva ne dođe Andrija Hebrang, komunist-internacionalist, koji ozbiljno shvaća naputke iz centrale i uživa neposrednu podršku Moskve. No, u času dok Tito osniva Partiju u Anindolu, Hebrang još leži u kraljevskom zaptu...

U Beogradu, u rezidenturi KPJ, Titov je namjesnik Đilas. Ondje je i Ivo Lola Ribar, sin uglednog hrvatskog građanskog političara dr. Ivana Ribara, čestitog unitarista, zastupnika hrvatsko-srpske koalicije u hrvatskom i hrvatsko-ugarskom Saboru u Budimpešti, člana Narodnog vijeća SHS te potom zastupnika Demokratske stranke u beogradskom parlamentu. Malo u pozadini nalazi se, pak, sigurni čovjek, egzekutor Leka Ranković, sekretar SKOJ-a, bivši „vahabit“ iz sremsko-mitrovačke kaznionice. Španjolsku bojišnicu i potom izbjegličke logore u Francuskoj, Tito je također pokrio ljudima na koje može računati.

Španjolski je građanski rat epopeja evropske ljevice koja se sad konačno i na Zapadu mogla iskušati na terenu revolucije. Tu je stasao i jedan zagrebački željezničar o kojemu i danas kolaju legende. Popularniji je ili zloglasniji u Srbiji, nego u vlastitoj domovini, gdje puno lošije razumiju arhitekturu moći u tajnom aparatu i golemi utjecaj koji je Ivan Krajačić – Stevo imao u Titovoj Jugoslaviji kao neke vrsti orgsekretara KPH u sjeni, istodobno protuteža Bakariću u Zagrebu te saveznim sigurnosnim strukturama u Beogradu. Ljudi koje će on nominirati prijelomne 1966. i 1971. bili su postavljeni na čelo civilne i vojne tajne službe. Ako i nije točno da je „kadrovirao“ Titovu suprugu Jovanku Budisavljević, svakako ju je „provjeravao“, pa je njegovim kanalom stigla u Užičku 15 u Beogradu, s još dvije drugarice, koje su Titu diskretno prezentirane jer je za normalni državni protokol trebalo pripremiti i jednu partizansku prvu damu.

Stevo je, naravno, ratno-obavještajnu karijeru počeo u Španjolskoj. Ondje je već kolala legenda o partijskom vođi i obavještajcu koji se odnedavna u „Proleteru“ potpisuje pištoljskim pseudonimom „T. T.“.

Stevo Krajačić:

I našao sam se u Francuskoj, gdje sam se sastao s Matom Vidakovićem i Karlom Mrazovićem. Dok smo bili u Češkoj, održavalo se suđenje Kamenjevu, Buharinu i Tuhačevskom, onaj veliki proces, a meni se to nešto baš nije svidjelo, nije mi bilo jasno, pa sam tražio od nekoga da mi to objasni. Međutim, nisam naišao na razumijevanje kod Karla Mrazovića, on se vjerojatno iz konspirativnih razloga nije usudio da priča što zaista jest nego je tvrdio nešto drugo. Ali ja sam i dalje sumnjao. Priznajem, da sam tada otišao u Sovjetski Savez, ne znam bi li se vratio, jer sam uvijek imao koliko-toliko svoje ja, da sam morao negdje da nešto kažem.

---

[341] ***IKOM*** *je skraćenica (akronim) za poznatu hrvatsku* ***Industriju komunalne opreme i mjerila****. Ova tvrtka, smještena u Zagrebu, desetljećima je bila prepoznatljiva po proizvodnji i servisu plinskih peći te uređaja za plin i vodu. (VestaHR)*

Mato Vidaković mi je ipak nešto priznao. Tako je Mrazović otišao u Sovjetski Savez i mislim da je ondje bio predavač, a Mato i ja odosmo u jedinicu na teruelski front i tu smo bili obojica ranjeni, ali to je jedna duga, druga priča.

Poslije ratovanja na teruelskom frontu našao sam se na jugu, u bazi partizanskih odreda, to jest diverzantskih grupa i ondje sreo Božu Maslarića. Bilo je to negdje u martu 1937. Bio je komandant jednoga španskoga bataljona pošto je u Španjolsku došao nešto ranije. Mi smo stigli tek u ujesen, a on u ranijim mjesecima 1936. Ispričao sam mu kako sam bio na plenumu CK koji je održan u Beču i kako me ondje nije nitko podržao osim Ćopića. Gorkić je bio ni za ni protiv, držao se onako kao svaki činovnik koji sjedi u vlasti, a Božo Maslarić je na to rekao: nema od toga ništa, od tih ljudi nema ništa, tu treba da dođe Valter. Dobro, reko, ko ti je Valter, kakav Valter? Kaže: Josip Broz. Zašto to misliš? Pa zato što je on taj koji je razbijao frakcionaštvo. To sam doživljavao u Zagrebu, kaže, i mislim da je on jedini koji može pravilno da vodi našu partiju. Tu sam se ja s njime složio. Ja sam samo još upitao – a šta misliš o Paroviću i o Ćopiću. Kaže mi on: Sad su ovdje – oni su bili tada u Španiji, – došli su ovamo i obadvojica se jako dobro držali. Parović je brzo poginuo, ali Ćopić je postao komandant brigade sastavljene od boraca sa svih strana svijeta, Amerikanaca, Engleza, Kanađana. Bio sam jednom kod njega, bilo je fantastično... To je ono preko čega čovjek ne može preći, to naime, da mi nismo bili ondje jer smo bili neki vojni umovi, nego zbog toga što se nismo plašili. Granate su pucale, on je išao ispred svoje brigade, što je bila normalna stvar; i ja s njime. Tako je bilo isto i kod Bože Maslarića. Mogli smo izginuti ko ništa. Ali trebalo je pokazati tim ljudima kako i na koji način treba da se vodi bitka.

Ja sam onda nekako odmah javio poznatima da bi bilo dobro da se postavi Božo Maslarić za rukovodioca Partije u Španiji, ali već je bio do tada neko odlučio da se on postavi. I tako smo vodili bitku protiv nekoliko ljudi koji su došli iz Sovjetskog Saveza, koji su bili protiv svega toga, jer su bili i protiv toga da se vrate u zemlju. A odluka je bila: svi nazad u zemlju iza završetka Španskog građanskog rata, specijalno kad je vlada donijela odluku da se internacionalne brigade povlače.

Tu treba napomenuti da je bilo nekoliko ljudi koji su došli karijere radi u Španiju iz Sovjetskog Saveza. Na povratku iz Španije ja sam bio orgsekretar u logoru za repatrijaciju, pa smo morali da muku mučimo jer oni nisu uopšte htjeli da razgovaraju našim jezikom, nego su govorili ruski. Mi člani SKP(b), mi građani Sovjetskoga Sojuza. Znate kakva je to bila muka njih vraćati... Mene su u logoru obavijestili da je naređenje Partije da se vratim što prije u zemlju. Kad sam izašao iz logora s identitetom jednog našeg Kanađana, pa preko Le Havra otišao u Pariz, dobio sam zadatak od nekih ljudi koji su ondje radili na organizaciji diverzantskih grupa, koje su se pripremale pod parolom da je obrana Madrida – obrana Moskve, Pariza i Beograda. Jer, bilo je očito da će uskoro Drugi svjetski rat neminovno početi. Tako da je Marko Orešković prvi uspio da dođe u zemlju, a ja drugi, u maju 1939. godine. Došavši u zemlju zatražio sam da ne idemo direktno na partijske kadrove koji rade na partijskim zadacima. Tražio sam simpatizere, da od njih organizujemo grupe za borbu, za diverzantske akcije u koje ćemo sigurno krenuti, jer se vidjelo da će, bez obzira na trenutnu situaciju, Hitler napasti ne samo Sovjetski Savez, nego okupirati cijelu Evropu, kao što je već bio zauzeo Austriju i Češku.

No, i partijska se organizacija isto tako spremala kao što smo se mi paralelno spremali s pojedinim grupama i kad je došlo do napada na Sovjetski Savez, bilo je jasno da svi trebamo ići u borbu, da tu više nema nekakvih posebnih grupa. I ja sam onim ljudima s kojima sam radio rekao: Drugovi, obavezno idite u jedinice koje stvara Partija, u partizanske odrede, i borite se tu, a ja ću sam da odem u Beograd i da pokušam da nešto napravim, ako je moguće, ja ću sam to da učinim...

U „aferi Sremska Mitrovica“ Tito će formalno ukloniti Petka Miletića i zamijeniti svojim pouzdanikom s robije u Lepoglavi, Mošom Pijadeom. S Petkom povezanog disidenta iz pariškog rukovodstva, Ivana Marića, izigrat će tako što će formirati komisiju koja će nepristrano razmotriti slučaj „Miletić“. Radila je u sastavu: Tito, Marić i moskovski slovenski kadar Lovro Kuhar (poznat po partizanskom literarnom pseudonimu Prežihov Voranc)[342]. Većinom glasova od 2:1 usvojeni su Titovi zaključci i Marić je, formalno, sam sebe osudio i obavezao da zaključak provede na vlastitu štetu. Tipičan komitetski manevar.

Sve ove herkulske pothvate kadroviranja i organizacije, Tito je obavio za dvanaest mjeseci dok je djelovao samostalno, bez veza s Moskvom prekinutih poslije uhićenja Gorkića, bez logistika i novaca koje su odatle dobivali, na svoju ruku, za svoj račun, putujući ilegalno po svim dijelovima Jugoslavije, s lažnim dokumentima. Prvu polovicu 1938. proveo je tako u zemlji, da učvrsti organizaciju što ju je sam uspostavio bez nadzora iz Moskve. Svoj ilegalni rad financirao je iz iseljeničkih izvora, prilozima iz Amerike, koje su ondje pribavljali njemu odani ljudi poput Srđana Price.

Tito je kao ovlast Moskve koja mu omogućuje da upravlja Partijom i partijskim aktivom, protumačio tehničku instrukciju Kominterne. U decembru 1937., točno godinu dana poslije uklanjanja Gorkića, KI šalje u Pariz ovu škrtu opasku: „Rukovodstvo će se do svog raspuštanja brinuti za Kuću, a glavna odgovornost ostaje u rukama druga Ota“. „Drug Oto“ je, naravno, „drug Valter“, koji je ujedno i „drug T.T.“ ovisno o funkciji u strukturama Kominterne.

Na temelju tog post skriptuma[343], Broz je ustrojio vlastitu partijsku strukturu u Jugoslaviji. Nova organizacija sastavljena od mladih ljudi, „proleterska“, konspirativna je i nadasve njegova. On je za svaki teritorij postavljao lokalne kadrove „izrasle na terenu“; a nije iz partijske hijerarhije određivao povjerenike, nego je dvije nove nacionalne partije pretvorio u „kadrovski pool“[344]. Zašto?

Zato što on ne vjeruje u narodno-frontovski format. Da ga je zbilja usvojio, mogao je za sebe zadržati samo jednu od te tri partije, hrvatsku, a ona samo po sebi ništa ne vrijedi, jer onda potpadaš pod Balkanski biro ili Pieckovu komisiju, nisi nikakav poseban slučaj ni važan lik i postaješ neznatni funkcioner samo jedne, provaljene i razjedinjene kompartije s dvije zasebne cjeline što uopće nisu srasle. Uz Pokrajinski komitet za Hrvatsku i Slavoniju, postoji PK za Dalmaciju, u kojoj dominira „frakcionaška struja“ Ivana Marića, Vicka Jelaske i Ive Baljkasa,

---

[342] Prežihov Voranc – pravo ime Lovro Kuhar (1893. – 1950.). U ranoj mladosti bio je poljoprivrednik, a bavio se i tesarskim poslom. Kasnije je radio kao fizički radnik u fabrikama u Trstu i Gorici. Po izbijanju Prvog svjetskog rata 1914. godine mobiliziran u austrougarsku vojsku, 1916. godine dezertira u Italiju. U razdoblju između dva svjetska rata bavi se političkim radom. Član je KPJ i politički instruktor u više evropskih zemalja. Godine 1934. izabran je u CK KPJ. Sudjelovao je kao delegat KPJ na VII. kongresu Kominterne. U jesen 1939. godine se ilegalno vraća u Sloveniju. Osvobodilnoj fronti pristupa 1941. Njemačke okupacione snage su ga uhapsile kao ilegalaca OF 1943. godine i deportirale u koncentracione logore u Sachsenhausenu i Mauthausenu. Poslije oslobođenja bio je savezni narodni poslanik.

[343] ***Post scriptum*** *(skraćeno P. S. ili PS) dolazi iz latinskog jezika i u doslovnom prijevodu znači „naknadno napisano” ili „poslije svega”. Tradicijski se koristi za dopisivanje naknadne misli, obavijesti ili komentara koji su vam pali na pamet nakon što ste već završili i potpisali pismo ili službenu poruku. (VestaHR)*

[344] ***Kadrovski pool*** *(engl. talent pool) je strukturirana baza potencijalnih kandidata. Služi tvrtkama za brže popunjavanje radnih mjesta. Umjesto ponovnog raspisivanja natječaja, poslodavci iz ovog bazena biraju već provjerene stručnjake za nove projekte ili zamjene. (VestaHR)*

najuglednijih lokalnih komunista. Oni uporno odriču poslušnost ljudima koji su dvadesetih i početkom tridesetih kao instruktori i funkcioneri navraćali u Split iz Beča, Praga i Moskve, donoseći kontradiktorne direktive. Vidjelo se da nemaju pojma o realnom stanju na terenu – naručivali su ustanke i revolucije, ili savez sa građanskim strankama, a onda bi došao glas da su po povratku u Sovjetski Savez strijeljani kao „trockisti“, izdajnici i špijuni stranih sila.

Nadležan za cijeli jugoslavenski prostor, jer je to ipak jedna država, Kraljevina Jugoslavija, i jedan jedinstveni neprijatelj – njena buržoaska vlast, Tito ovako upravlja s dvije nacionalne partije i sa stečajnom masom KPJ na ostatku teritorija ne odričući se čak ni Makedonije, s kojom Kominterna ima vrlo komplicirane račune. Istočno-balkanska problematika još je gora od zapadno-balkanske. Terorizam i odmetništvo tu se razvijaju još od 1903. i famoznih „solunskih atentatora“[345] koji su dizali u zrak banke, pošte i putničke brodove pune civila, nadahnuti od klasika revolucije s kojima su osobno općili u Švicarskoj – s anarhistom Bakunjinom[346] doduše, a ne s njegovim puno radikalnijim suvremenikom Karlom Marxom...

Tito dvije nove nacionalne partije zapravo ustrojava kao revolucionarne „aktive“, samo nominalno samostalno strukturirane. Osnivajući KPH, ostavio je upražnjeno mjesto generalnog sekretara (u očima Moskve, to je njegova formacijska pozicija), dok je u Sloveniji „drug broj jedan“ sasvim jasno i jednoznačno drug Kardelj. Za obojicu je to vrlo bitno, jer znači da se briše cijela pred-titovska i pred-kardeljevska, odnosno pred-staljinska bogata povijest slovenske partije. Komunizam kod Slovenaca nije procvao tek 1934. u vrtu ljubljanskog biskupa, nego u Trstu 1918. godine. Ta prethodna slovenska partija bila je zapravo tršćanska sekcija talijanske partije povezane izravno u Balkanskom birou u Beču. Ali, drug Bevc (*E. Kardelj – prim. VestaHR*) pokorava se drugu Titu, pa je u redu da nominalno zauzima poziciju koju Kominterna dovoljno ozbiljno shvaća da sve depeše koje šalje Valteru, uredno u kopiji dobiva i Kardelj, znači drug Birk, odnosno Sperans. Treća pak kopija ići će u Zagreb drugu Ivanu Srebrnjaku zvanom i „Antonov“, „Doktor“ i „Ivančić“[347] što znači da će osim linije po NKVD-u

---

[345] ***Solunski atentatori*** *(poznati i kao Gemidžije) naziv je za skupinu mladih makedonskih revolucionara i anarhista koji su u travnju i svibnju 1903. godine izveli seriju bombaških napada u Solunu. Ovaj pojam označava njihovu konkretnu akciju te ima važno mjesto u povijesti kao očajnički čin žrtvovanja s ciljem podizanja svijesti međunarodne zajednice o teškom položaju makedonskog i slavenskog stanovništva pod osmanskom vlašću. Akcija se odvijala od 28. travnja do 1. svibnja 1903. godine u Solunu, tada važnom europskom i trgovačkom središtu Osmanskog Carstva. Skupinu je činilo desetak mladih intelektualaca rodom iz Velesa, poznatih pod nazivom Gemidžije (tur. gemici = lađari, jer su djelovali i prenosili eksplozive vodenim putevima). Predvodio ih je Jordan Pop Jordanov – Orceto. Napali su ključne objekte kako bi privukli pozornost velikih europskih sila: Francuski brod Guadalquivir, zgradu Otomanske banke (ispod koje su mjesecima kopali tunel), poštu i telegrafske vodove, glavnu električnu centralu i plinovod. Iako su gotovo svi atentatori poginuli u samoubilačkim akcijama ili su uhićeni i osuđeni na dugogodišnje robije, njihov je cilj ostvaren. Vijest o terorističkim napadima u Solunu odjeknula je europskim tiskom i natjerala tadašnje sile da se aktivnije uključe u rješavanje takozvanog „makedonskog pitanja“ unutar Osmanskog Carstva. (VestaHR)*

[346] *Ovo nije točno – Mihail Aleksandrovič Bakunjin, ruski revolucionar i politički pisac, umro je u Bernu 1876. godine, 28 godina prije solunskih atentata. (VestaHR)*

[347] Ivan Srebrnjak, obućarski radnik iz Slavonskog Broda, 1929. je napustio Jugoslaviju i u Francuskoj se povezao s Alešom Beblerom, koji se po partijskom zadatku tada nalazio u Parizu. Poslije izvjesnog vremena Srebrnjak je upućen u SSSR, gdje je studirao na Komunističkom univerzitetu nacionalnih manjina Zapada (KUNMZ), u jugoslavenskoj sekciji. Za vrijeme studija upoznao se sa Francikom Klinc, koja je 1930. došla u Moskvu kao politički emigrant. Godine 1934. Srebrnjak je zavrbovan od NKVD i upućen na kurs obavještajne službe. Sa svojom prijateljicom Klinc, koja je također bila zavrbovana od sovjetske obavještajne službe, upućen je u

koju drži Kominterna (Kopinič) u Zagrebu paralelno funkcionirati druga regionalna centrala, linija po GRU-u, vojnoj obavještajnoj službi. No, sve će se to dogoditi tek kad Tito legalizira svoju poziciju u Moskvi. Za sada, on još djeluje posve samostalno. Ali to je, naravno, neodrživo na duži rok...

Irkutsk, gdje je pripreman za odlazak u inozemstvo. Ponovo su vraćeni u Moskvu na studije. Zatim je Srebrnjak poslan u Francusku i Španjolsku. U Parizu je 1936. organizirao sovjetski obavještajni centar za zapadne zemlje. Francika je završila radio-telegrafski kurs, pa je i ona upućena u Francusku. Godine 1939. Srebrnjaku je naređeno da napusti Pariz i pođe za šefa obavještajne službe za Balkan. Došao je u Jugoslaviju ilegalno s Francikom, ali ona je prijavila boravak i deset dana provela u zatvoru zbog ranijeg ilegalnog napuštanja zemlje. Po kapitulaciji Jugoslavije, Srebrnjak je iz Beograda prešao u Zagreb. Dobio je zadatak da organizira diverzantske akcije, a održavao je vezu i sa CK KPJ. On je bio protiv širokog razmaha narodnog ustanka, za diverzantske i sabotažne akcije manjih grupa, kakve još 1944. u Trstu vodi azerbajdžanski diverzant Mehdi Huseinzade – Mihajlo (1918. – 1944.). Zanimljivo je izvješće Vladimira Bakarića, političkog komesara Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske, od 2. januara 1942. Centralnom komitetu KPH o vojno-političkoj situaciji: „Ne sviđaju mi se ovi Antonovljevi ljudi. Vrlo hohštaplerski izgledaju, a dolaze i po porodičnoj liniji (...) Svi su Antonijevi opremljeni kao za izlet, a znam da su pljačkali nekog šnajdera, kojemu je to čak bilo sumnjivo (...) Teško nam ih je transportirati baš zbog takvog izgleda“. (*Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, Tom V., Knjiga 3, Borbe u Hrvatskoj 1942. god., Vojnoistorijski institut Jugoslavenske narodne armije, Beograd, 1952.), Februara 1942. provalio ga je njegov suradnik Slavko Đukić. U ustaškom zatvoru saslušavan je od Gestapoa i priznao je svoj rad. Ustaše su ga strijeljali kao taoca, na što je Gestapo uložio protest i zabranio da se bez prethodne suglasnosti likvidiraju njihovi zatočenici.

Hohštaplerski izgled *označava pojavnost kojom osoba, često odjevena u skupocjena ili pretjerano elegantna odijela te s nametljivim modnim dodacima, projicira lažan dojam visokog društvenog statusa, bogatstva ili profesionalnog uspjeha. Cilj takvog izgleda jest stvaranje autoriteta i privlačenje lakovjernih ljudi, nerijetko s prikrivenom namjerom prijevare. Izraz dolazi od njemačke riječi* ***Hochstapler*** *(varalica, špekulant). (VestaHR)*

11.
TRIJUMF FAŠIZMA
Rezident Moskve u Hitlerovoj Evropi

Carigrad, 1939.

Gorkićev neuspjeh u nastojanju da za GRU u Jugoslaviji pronađe pravog čovjeka koštao ga je glave. Moskva je prekinula kontakt s Parizom. Tito djeluje kao orgsekretar, bez nadzora, ali i bez novca, nastojeći održati kontinuitet, te postupajući u skladu s prethodnim instrukcijama iz – Moskve. No, kad je na proljeće 1938. doznao da je izaslanik Kominterne u Parizu uspostavio kontakt s Marićem zaobišavši njegov „zagranični biro“, odnosno pariški CK KPJ, odmah je firmu raspustio i zatražio (intervencijom preko vlastitih veza, vjerojatno preko druga Karaivanova iz Personalne službe, dakle pripadnika NKVD-a) da ga u Moskvi primi Dimitrov. Poslije dva mjeseca neizvjesnosti stigla je viza i on odlazi u Moskvu te onamo stiže 24. avgusta i podnosi izvješće.

Poslije četiri mjeseca razmatranja, 5. januara 1939., dobiva mandat Izvršnog komiteta Kominterne (ali privremeni, otkriva dnevnik Georgija Dimitrova) da kao generalni sekretar uvede reda u poslovanje, dok Petko Miletić, kojega su također pozvali kako bi sve pažljivo razmotrili i odvagnuli, dobiva metak u potiljak. Moskva je već nadomak odluke da škartira tu provaljenu organizaciju koja se idejno-teoretski ne uklapa u format jer je Jugoslavija „neprirodna tvorba“, oružje klero-fašizma protiv SSSR-a i komunističkog pokreta (što je zaista i bila do pragmatične i pro-osovinske vlade koju je uz pomoć Cvetkovića i Mačeka kreirao knez Pavle). No, vijest koju donosi Tito o tome da je cijelu zemlju premrežio novom, pouzdanom konspirativnom strukturom, te osnovao dvije narodno-frontovske partije, koje su održale svoje zemaljske konferencije bez policijskih provala, prima se sa zadovoljstvom, jer stvar svjetskog komunizma nigdje u Evropi ne stoje dobro. Daju mu, dakle, još jednu priliku da učini što se može – u roku od tri mjeseca!

Tito se vraća u zemlju preko Kopenhagena i Pariza, prelazi granicu na Sušaku i odlazi u Ljubljanu.

U martu i aprilu održava tu konstitutivni sastanak CK KPJ, gdje obnaroduje da je primio moskovsku investituru[348]. Zatim preko Pariza ide opet u Moskvu, po nove instrukcije, a na putu, na Baltičkom moru, upravo u širinama u kojima je dočekao kraj Prvog svjetskog rata, zatječe ga početak Drugoga. Upravo 1. septembra 1939. kad započinje njemački napad na Poljsku, brodom „Sibir“ stiže u Lenjingrad, a sutradan ekspresnim vlakom u Moskvu, gdje provodi dva mjeseca preuzimajući nov zadatak – ustrojavanje čiste agenturno-subverzivne

---

[348] ***Investitura*** *(lat.* ***investire*** *– odjenuti, uvesti u službu) označava svečani pravni čin uvođenja osobe u posjed nekog položaja, službe ili feudalnog dobra. (VestaHR)*

organizacije koja će raditi u najdubljoj konspiraciji i pripremati Partiju za oružanu borbu u neprijateljskoj pozadini.

Tita zatim šalju u Istanbul, gdje se nalazi jedan od glavnih sovjetskih obavještajaca, Mihail Baturin, šef sovjetske rezidenture u Turskoj[349]. Baturin je poslije revolucije obavljao nadzor granice u kaspijskoj zoni pa napredovao i 1940. godine postao šef sovjetske tajne službe u Carigradu. To je najvažniji špijunski punkt na početku Drugog svjetskog rata – važniji od neutralne Švicarske ili Portugala, gdje su djelovale britanske i njemačke agenture. U turskoj metropoli, naime, odakle se nadzirao Balkan i cijelo mediteransko područje, ratovale su tri mreže – osim ove prethodne dvije i ruska, kojoj je na čelu bio Baturin.

Carigradska centrala britanske obavještajne službe organizirala je beogradski anti-osovinski puč 1941. godine („Bolje rat nego pakt!“), a Baturin je angažiran na drugoj strani, jer je „politička linija“ bio sporazum Ribbentrop – Molotov pa su i jugoslavenski komunisti u tim prevratnim događajima odigrali sporednu ulogu... Drug Tito bio je njegova operativna veza na terenu – prošao je kroz Carigrad 1939. i tu ostao na instruktaži prije nego je otišao u Zagreb da preuzme jugoslavensku kompartiju objedinjenu s obavještajnim punktom za Zapadni Balkan i Zapadnu Evropu.

U jesen 1939. Staljin je izabrao – suživot s fašistima, umjesto savezništva s Francuskom i Britanijom. To stanje potrajat će gotovo dvije godine. Za nj to znači likvidaciju političke aktive Kominterne u Evropi pod fašističkim okriljem. Samo su komunisti u Jugoslaviji, jedinoj preostaloj doista neutralnoj evropskoj zemlji, osposobljeni za ilegalno djelovanje. Sad se pretvaraju u čistu agenturu, a njihov šef od kominternovskog Valtera postaje asset[350] GPU pod novim pištoljskim pseudonimom T. T. Dobio ga je po nazivu modela „Tula Tokarjeva“[351], odnosno čuvenom „tetejcu“, oficirskom oružju koje se poslije po licenci proizvodilo i u Kragujevcu za JNA.

Imena pištolja kriju i ključ Titove dvostruke uloge: on je „T. T.“ samo kada se obraća jugoslavenskim komunistima, a za komunikacije s Kominternom koristi uvijek nadimak „Valter“. Razloge nije teško razabrati: T. T. je vojno oružje, a i Partija je oruđe subverzije, dok je njemački Walther, lagani malogabaritni pištolj prikladan za prikiveno nošenje, oružje tajnog

---

[349] Mihail Matvejevič Baturin (1904. – 1978.). U revoluciji 1918. godine služio je kod povjerenika Revolucionarnog odbora u Bakuu, a poslije obnove sovjetske vlasti 1920. pridružio se Crvenoj armiji pa je dodijeljen tajnoj operativnoj jedinici (SOČ) u Dagestanu. Dalje služi u posebnim graničnim jedinicama u Tiflisu, Batumu, Bakuu. Studira na turskoj sekciji Instituta za orijentalne studije „Narimanov“ u Moskvi. Odlazi u Tursku uredno prijavljen kao trgovinski predstavnik SSSR-a pod lažnim imenom Mihaila Matvejeviča Baklanova (1940. – 1947.). Zapravo je šef rezidenture u Ankari, pa zamjenik rezidenta u Istanbulu, a od maja 1942. šef rezidenture NKVD u Turskoj. Od maja 1940. do marta 1944, uspješno je regrutirao devet ključnih agenata preko kojih je sovjetska služba u Turskoj nastavila djelovati i nakon njegovog odlaska. Biografiju mu je napisao i objavio sin akademik Jurij M. Baturin, astrofizičar, pravnik i novinar, šef sovjetskog svemirskog programa, Jeljcinov pomoćnik za obavještajnu službu i oružane snage, koji je dva puta letio u orbitu svemirskim brodovima tipa „Sojuz“.

[350] *A**sset** (hrv. izvor, sredstvo ili suradnik) označava bilo koju osobu, resurs ili lokaciju koja obavještajnoj službi pruža vrijedne informacije ili podršku. To može biti tajni doušnik, lokalni vodič, tehnički uređaj za prisluškivanje ili sigurna kuća. Izraz doslovno prevodi englesku riječ za imovinu ili prednost, naglašavajući da ta osoba ili stvar ima visoku vrijednost za obavještajnu misiju. (VestaHR)*

[351] *Pištolj je dizajnirao Fedor **Tokarev** a proizvodio ga je od 1930. do 1957. **Tula** Arsenal (osnovan od ruskog cara Petra I 1712. godine kao Imperatorskiy Tulsky Oruzheiny Zavod / Carska tvornica oružja u Tuli). (VestaHR)*

agenta. Njime se služi i James Bond, blijeda kopija ovog špijunskog pustolova iz stvarnog života, koji je umjesto s Bondgirls[352] okružen atraktivnim mladim kurirkama Centralnog komiteta. Tito? Tako se približno izgovara T. T. na ruskom, i zapravo je trebao biti drug Tetejac, ali on je pretendirao da bude gospodin, a ne neki popularni odmetnik, Čaruga[353] ili Cartouche[354] i silno se trudio da nalikuje Bečanima koje je promatrao u mladosti, pa je pseudonim pomalo gentrificirao[355] i pretvorio u rimsko carsko ime.

Tito se u zemlju vratio preko novog zagraničnog regionalnog obavještajnog centra u Carigradu (Prag i Beč već su pali), gdje je njegov boravak misteriozno potrajao više od četiri mjeseca. Stanovao je u najboljem hotelu „Park" na trgu Taksim i stolovao u „Pera Palace", istanbulskoj „Esplanadi", gdje je ranije svakoga dana zalazio i sam turski predsjednik Mustafa Kemal Ataturk, diktator s imageom dendija[356], koji će balkanskom socijalistu nesumnjivo služiti kao uzor.

Vladimir Velebit:

Krajem 1938. godine prišli su mi neki drugovi u Zagrebu i zamolili za uslugu – da jednom drugu iz Partije, koji se trenutno nalazio u Carigradu, odnesem neke dokumente.

Ti su dokumenti bili jedan lažni, falsificirani pasoš, koji mu je trebao omogućiti prelazak preko granice i dolazak u zemlju, kao i izvještaj Centralnog komiteta.

Budući da sam ja u ono doba bio advokat u Zagrebu, postojala je dobra mogućnost da dobijem pasoš bez većih poteškoća. S jednom firmom, poduzećem koje sam zastupao, dogovorio sam da otputujem u Carigrad, kao na neko poslovno putovanje i dobio sam od njih i pismo u tu svrhu. Kad sam te formalnosti završio, krenuo sam u januaru 1939. Orijent-ekspresom u Carigrad,

---

[352] *Izraz **Bond djevojka** (engl. **Bond girl**) označava lik žene koja se pojavljuje u bliskoj vezi s glavnim likom, tajnim agentom Jamesom Bondom, u njegovim filmskim, književnim ili televizijskim avanturama. One mogu biti Bondove romantične partnerice, saveznice koje mu pomažu u misijama, ali često i njegove neprijateljice. Tradicionalno su poznate po iznimnoj ljepoti, eleganciji i inteligenciji. Često su fizički vrlo sposobne, snalažljive i opasne, a u ranoj fazi franšize često su nosile dvosmislena imena s igrama riječi. Dok su u ranim filmovima (iz 1960-ih i 1970-ih) češće služile samo kao estetski dodatak ili tipične femme fatale (fatalne žene), u novijim filmovima Bond djevojke su postale kompleksniji, ravnopravniji likovi koji jednako samostalno utječu na rasplet radnje. (VestaHR)*

[353] ***Jovan Stanisavljević**, poznatiji kao Čaruga (1897. – 1925.), bio je razbojnik koji je pljačkao na prostoru Slavonije i Like za vrijeme i nakon Prvoga svjetskog rata. U njegovo doba u narodu su o njemu i njegovim pothvatima stvorene brojne legende te su se o njemu prepričavale priče i nastajale pjesme o zaštitniku siromaha koji napada samo bogate, poput Robina Hooda. Zvali su ga Gorski tić i Slavonski Robin Hood a ostao je zapamćen kao Čaruga. Ostalo je zapisano da je bio srednjeg rasta, da je imao crne brkove i kosu, tamne oči te bio vitak, hitar i brz na oružju. U zoru 27. veljače 1925. godine, u dvorištu Kraljevskog sudbenog stola u Osijeku, vješala i više od 3.000 ljudi čekali su na Jovana Stanisavljevića Čarugu. Kada ga je općinski činovnik prozvao: „Jovan Stanisavljević!", Čaruga je nadodao: „Ja sam Jovan Stanisavljević Čaruga. Moj naklon, gospodine krvniče. Zbogom narode, Čaruga putuje!." Pokopan je na osječkom groblju sv. Ane, a o njegovu grobu sada se brine Poglavarstvo grada Osijeka. (VestaHR)*

[354] ***Cartouche** (pravim imenom Louis-Dominique Garthausen, poznat i kao Bourguignon, 1693. – 1721.) bio je legendarni francuski kriminalac i drumski razbojnik. Djelujući u Parizu tijekom 18. stoljeća, postao je poznat po drskim pljačkama bogataša te se pretvorio u neku vrstu narodnog heroja i „francuskog Robina Hooda" koji je dio plijena dijelio siromašnima. (VestaHR)*

[355] ***Gentrifikacija osobnog imena** označava sociološki fenomen u kojem se tradicionalna, narodna ili radnička imena napuštaju, a zamjenjuju ih „modernija", internacionalna ili povijesna imena koja preferiraju više društvene klase. Riječ dolazi od od eng. **gentry**, niže plemstvo. (VestaHR)*

[356] ***Imidž dendija** označava stil života, ponašanja i odijevanja koji se temelji na besprijekornoj eleganciji, profinjenosti, duhovitosti i stavu intelektualne i estetske superiornosti. (VestaHR)*

ponijevši sa sobom te dokumente. Naivno sam mislio da sakrijem izvještaj Centralnog komiteta i izdubio sam u svom sapunu za brijanje jednu rupu, gdje sam ga zalijepio. Naravski, mene nitko nije na granici pregledavao, i ja sam bez ikakvih poteškoća i avantura dospio u Carigrad i krenuo u hotel, koji mi je bio naznačen. I tamo sam se prvi put susreo s drugom, koji je danas Predsjednik Republike. On me vrlo srdačno primio i tražio od mene da mu lično iznosim svoje zapažanje i svoju ocjenu političke situacije u zemlji. Taj razgovor koji smo vodili istog dana, iste večeri kad sam stigao u Carigrad, nastavio se, i umjesto tri dana, koliko je bilo predviđeno da ostanem u Carigradu, ja sam po njegovom traženju i prijedlogu, ostao cijeli tjedan.

Tu nedjelju smo iskoristili ne samo za političke razgovore, jer je Tito bio vanredno zainteresiran da čuje od jednog nezavisnog čovjeka, mladog intelektualca, političara, ocjenu političke situacije u našoj zemlji, ali pored tih političkih razgovora i informacije koju sam davao, vrijeme smo iskoristili za vrlo interesantne ekskurzije u okolini i razgledanje istorijskih spomenika, tako da je moj boravak u Carigradu bio ne samo koristan, nego i izvanredno prijatan.

U istom hotelu stanovala su još dva druga, odnosno drug i drugarica, koji su došli zajedno s Titom iz Sovjetskog Saveza. Radilo se o drugu Kopiniču i njegovoj drugarici, koji su u Carigrad došli sa specijalnim zadatkom da se prebace u Jugoslaviju i da uspostave radio-vezu s Kominternom.

Ja u ono doba nisam znao da će mene zapasti zadatak da budem njihov pomoćnik u tome radu. Kad sam pokazao Titu remek-djelo naše tehnike, taj pasoš koga sam donio, on se nasmijao i rekao – s takvim pasošem ne mogu ni da izađem u Carigradu, a nekmoli pređem jugoslavensku granicu! I kaže mi da ja to poručim našim drugovima u Zagrebu, pa neka pošalju drugi pasoš, ili će se na drugi način snaći, kao što se kasnije i desilo, jer mi je on poslije rekao da je putovao s kanadskim pasošem, koji je uzeo sa sobom iz Moskve.

Dakle, taj dio moje misije je bio priličan neuspjeh. Kako rekoh, ja nisam znao s kim imam posla u onom periodu, ja nisam znao tko je taj moj sugovornik, vanredno lijep i zanimljiv čovjek. Znao sam samo da je on funkcioner i to visoki funkcioner jugoslavenske Partije.

Tek šest mjeseci kasnije, kad sam se bio vratio u Zagreb, jednog dana sam pozvan da se sastanem s drugom Titom, a drugovi koji su mi prenijeli tu poruku ispričali su mi da se radi o generalnom sekretaru Partije Josipu Brozu Titu.

Poslije tog boravka od osam dana, dogovorili smo se da ću se vratiti u Jugoslaviju i da će u Zagrebu prenijeti njegovu želju da mu se dostavi novi pasoš, jedan koji bi bio bolje napravljen, i koji bi možda bolje poslužio za njegove svrhe. Čuo sam kasnije da je u tu svrhu otputovala drugarica Borisa Krajgera. Međutim, o tome nemam nikakvih ličnih saznanja.

Poslije nedjelje dana provedene u Carigradu, dogovorio sam se s drugom Titom da se vratim u Zagreb i prenesem njegove poruke zagrebačkim drugovima. Ja sam se vratio i nisam nekoliko mjeseci razmišljao o Titu i o mom putovanju u Carigrad. Kad me jednog dana pozvaše i rekoše mi da je drug Tito izrazio želju da me lično vidi i da mi dade neke zadatke.

Ja sam se s njim sastao u jednoj zagrebačkoj kafani, razgovarao s njim i tom prilikom postavio mi je dva pitanja. Prvo je bilo, zašto nisam član Partije? Rekao sam da nisam član Partije zbog toga što do sada nitko nije to pitanje postavio. Upitao me želim li da budem član Partije? Ja sam rekao – svakako, smatram da je to za mene čast, i on je rekao neka onda smatram da sam od dana kad sam se s njim sastao u Carigradu učlanjen u Partiju. Dakle, mogu da kažem da spadam među rijetke ljude, koji su u našu partiju primljeni lično od generalnog sekretara.

Drugo je pitanje bilo jesam li u mogućnosti da nabavim jedan radio-odašiljač. Ja sam se u čudu zagledao jer, stvarno, kao advokat, u ono doba bio sam advokat u Zagrebu, nisam imao

nikakve veze s tehnikom, niti sam imao poznanstava koji bi mi omogućili da dođem, da nabavim takav jedan aparat.

Međutim, obećao sam da ću se raspitati i da ću vidjeti da li sam u stanju da taj zadatak izvršim. Drug Tito mi je rekao da je to vrlo važan zadatak i da moram svakako da napregnem sve svoje sile da ga postignem i da ga zadovoljim. Nisam znao stvarno šta da radim. Konačno sam se sjetio jednog prijatelja s Univerziteta, inžinjera Premrua, koji je bio studirao u Beogradu, završio elektrotehniku u Beogradu i radio u Zagrebu u jednom poduzeću.

Otišao sam kod njega i upitao sam ga da li je on u mogućnosti da sagradi jedan radio-odašiljač. On me upitno pogledao. Ja sam rekao da nemam prava da mu kažem zašto mi treba taj odašiljač, ali da može da zamisli kako mi je to važno kad ga posjećujem poslije toliko vremena i molim ga za tu uslugu. On je rekao da će razmisliti i da će mi dati odgovor. Za nekoliko dana smo se ponovo sastali i on je rekao da je suglasan i da je spreman da to uradi, pod uslovom da ja nabavim dijelove i nabavim nacrt, šemu odašiljača.

Uspio sam da nabavim šemu odašiljača iz neke inostrane literature, ali je onda nastao strahovito težak problem pronalaženje dijelova. Nedjeljama sam obilazio sve zagrebačke radnje koje su se bavile prodajom tih dijelova, pa iz inozemstva naručivao kondenzatore i slično, dok konačno nisam uspio da sastavim sve što je trebalo. U razmjerno kratkom roku od mjesec dana obavijestio me je drug Premru, da je on uspio da sagradi taj odašiljač i da ga mogu preuzeti.

Kad sam to javio drugu Titu, on je naredio da iznajmim jednu vilu, na pogodnom mjestu, udaljenu od drugih kuća, koja bi mogla trošiti razmjerno veće količine električne energije, potrebne za rad odašiljača i da surađujem ili stanujem s drugom Kopiničem i njegovom drugaricom.

Bez većih poteškoća našao sam jednu vilu na Milerovom brijegu i poslije kratkog vremena uspjeli smo uspostaviti vezu s Kominternom u Moskvi.

12.
RATNA IGRA U DUBRAVI
Posljednja evropska kompartija

Zagreb, 1940.

Kraljevine Jugoslavija bila je antikomunistički i antisovjetski orijentirana. Dijelom je to proizlazilo iz endogenih[357] razloga – pravoslavna dinastija Karađorđević orodila se s Romanovima i povezala s njenom obavještajnom kamarilom[358], koja je sponzorirala „Crnu ruku“. Dijelom je, pak, to bio dio kontinentalne političke arhitekture – antisovjetizam je osiguravao podršku zapadnih, osobito francuskih kancelarija srpskom Dvoru. U Beogradu se stoga, kao i u Parizu i Pragu, nalazio glavni stan bijele ruske emigracije. Ta je činjenica uvjetovala rano širenje sovjetske agenture u tim metropolama. Isto kao i jugoslavenska Udba sedamdesetih godina prošlog stoljeća, sovjetska je služba najčešće operirala preko agent-provokatora ubačenih u emigrantske sredine. Često se išlo tako daleko da je boljševička vlast financirala i organizirala aktivnosti antiboljševičkih organizacija u Evropi, kao prikladan medij za djelovanje duboko implantirane agenture.

Zanimljiva je tu karijera Fjodora Mahina, šefa beogradske filijale emigrantskog „Zemgora“, Zemaljsko-gradskog komiteta za pomoć ruskim građanima u inozemstvu. Mahin je, inače, dobivao podršku i preko kanala evropske masonerije, koja je također pomogla da se na vlast uspne Aleksandar Fjodorovič Kerenski. Među njegovim prijateljima koji su antišambrirali[359] u kabinetima ruske Privremene vlade formirane poslije Februarske revolucije 1917., isticao se i jugoslavenski kraljevski diplomat Momčilo Ninčić. Mahin će 1942. u Titovu Vrhovnom štabu biti referent za odnose s Moskvom i specijalni savjetnik za pitanja sigurnosti. Olga Ninčić, kći Momčila Ninčića, bila je 1944. prevoditeljica prilikom susretu Tita i Churchilla sa Šubašićem.

I sam Šubašić, prvi i jedini ban Hrvatske banovine, bio je sovjetski špijun dok je služio kao ambasador jugoslavenske kraljevske vlade u Washingtonu 1943. godine. Njegova je žena bila Ruskinja. Veze HSS-a i Moskve poznate su, ali nisu istražene. Dostupna su sovjetska operativna izvješća o pripremama Radićeva posjeta Moskvi, ali nitko to nije analizirao povezujući sve činjenice koje upućuju na sovjetsku ulogu u stvaranju HSS-a kao narodno-

---

[357] ***Endogeno*** *znači da nešto potječe iznutra, odnosno da je uzrokovano unutarnjim čimbenicima ili procesima. Dolazi od grčkih riječi* ***endon*** *(unutra) i* ***genes*** *(koji stvara, porijeklo). (VestaHR)*

[358] ***Kamarila*** *je manja, zatvorena skupina ljudi (klika) koja se nalazi oko vladara ili moćnog pojedinca. Oni spletkama i zakulisnim igrama utječu na politiku radi ostvarenja vlastitih interesa, često na štetu općeg dobra. (VestaHR)*

[359] ***Antišambrirati*** *znači čekati u predsoblju, obijati pragove ili ponizno moljakati za prijem kod neke važne, utjecajne osobe. Izraz se često koristi u prenesenom značenju kada netko uporno čeka i trudi se ostvariti neki cilj (poput audijencije ili usluge) strpljivim boravkom pred nečijim vratima. Dolazi od francuskog izraza* ***antichambre*** *(predsoblje), odnosno glagola* ***antichambrer*** *koji se izvorno odnosio na sluge koje čekaju u predsoblju na zapovijedi svoga gospodara (VestaHR)*

frontovske, potencijalno savezničke stranke u sklopu lijevog narodnog fronta u zapadnom dijelu Jugoslavije. O „polarizaciji interesnih zona“ kao uvodu u moguću podjelu zemlje ima i nekih informacija iz britanskih izvora[360]. Zamisao da se u Jugoslaviji podrži podjela na srpsku i hrvatsku komponentu, realizirana 1939. formiranjem Banovine Hrvatske, svakako je dobro primljena u Moskvi, pogotovo što je na čelo novog entiteta postavljen Ivan Šubašić, čovjek s kojim su sovjetske službe uspostavile operativnu komunikaciju. Granice Banovine anticipirane su prilikom stvaranja KPH 1937. Time je provedena odluka Kominterne iz 1935., tako da nije teško razabrati porijeklo toga rješenja, utemeljenog koncepcijom narodno-frontovske politike, u aktualnim okolnostima prihvatljivog i Berlinu i Moskvi koji upravo te 1939. godine dijele Evropu.

Staljin cilja na pripojenje istočnog dijela Jugoslavije po uzoru na aneksiju istočnog dijela Poljske. Srbiju je već dobrano izbušio agentima, a na Zapadu osnovao dvije komunističke partije, slovensku i hrvatsku, kao agenturu u dubokoj konspiraciji koja će nastaviti djelovati i u slučaju da se ti krajevi nađu u granicama Hitlerova Trećeg Reicha. Čovjek trenutačno zadužen za te dvije zapadne kompartije, kao i za ostalu partijsku aktivu na teritoriju Kraljevine Jugoslavije, dobro je poznat operativac Kominterne, drug Valter, koji je u međuvremenu prešao u vojnu operativu te postao drug Te-te, a zatim Tito, Titus, kako ga još naziva Gorkić, evocirajući ime rimskog cara i vojskovođe (vojnog tribuna) u Germaniji i u judejskom ratu. On 1940. u Zagrebu započinje s vojnom obukom za partijski sastav KPJ, s tim što su direktive za Srbiju i Crnu Goru drukčije od onih za Sloveniju i Hrvatsku.

U Beogradu je Titov organizacijski rad 1940. bio prije svega usmjeren na pridobivanje kraljevskih oficira za sovjetsku stvar, odnosno njihovo pretvaranje u petu kolonu Moskve. Tako je privukao Arsu Jovanovića, crnogorskog rusofila, koji će mu poslije poslužiti kao šef vrhovnoga i generalnog štaba. Arso će 1948. poginuti na rumunjskoj granici prilikom navodnog pokušaja bijega Sovjetima.

Slovenci su pak dobili agenturne zadatke i usmjereni su prema Mussolinijevoj Italiji, za koju su zbog Trsta i Primorske bili sudbinski vezani, te prema Trećem Reichu, koji je poslije Anschlussa 1938. ušao u Korušku i Štajersku. Jugoslavija iz 1939. prefigurira, dakle, Staljinov generalni plan za Jugoslaviju: Srbiju će pripojiti računajući na difuzno rusofilstvo Srba i Crnogoraca, a Hrvatsku s Bosnom odvaja od Beograda i prepušta Hitleru, ali kao komunističkog Trojanskog konja u Hitlerovoj „Tvrđavi Evropa“. Slovenija će, pak, biti sovjetsko agenturno utočište na obodu Mussolinijevog Mare Nostrum.

S paktom Ribbentrop – Molotov sve se promijenilo. Moskva je priznala dugogodišnjem neprijatelju – fašistima, i to najekstremnijima, njemačkim nacistima, primat u Zapadnoj Evropi.

Pakt sjedne strane znači priznanje faktičkog stanja – jer i bez Staljinove pomoći Evropa podliježe fašizmu. Hitler je 1938. već anektirao Austriju i Češku, a Njemačkoj i Italiji priključuje se na idejnom frontu i Francov režim. Komunistička operativa je svugdje razbijena. Znači, u perspektivi nacističkoga porobljavanja Evrope, trebalo bi pripremiti konspirativnu mrežu

[360] Jerca Vodušek Starič objavila je knjigu „Slovenski špioni in SOE: 1938. – 1942“ (2002.) koja nije nikad prevedena na hrvatski, iako je posvećena djelovanju britanskog obavještajnog centra u Zagrebu, koji se donedavna nalazio u Ilici, u sjedištu „British Councila“.

partijskih agenturnih struktura. Tako nešto 1940. postoji samo u Jugoslaviji, gdje je Tito od KPJ uspio stvoriti militantnu ćelijsku organizaciju koja se pokazala otpornom na policijske provale i provokacije. Partija je prošla sva iskušenja jake represije. Ništa joj, doduše, nije toliko naudilo koliko Staljinov izrazito negativni stav prema samom postojanju KPJ uopće. Taj je stav on samo kratkotrajno promijenio u doba afirmacije politike narodnog fronta, ali iskreni pokušaji da se ta linija zaista primijeni u Jugoslaviji trajali su samo od 1936. do 1937. godine. U to je doba Partija dobila „licencu“[361] – Gorkić je postao prvi sekretar u njenoj povijesti s pravom veta, znači sa stvarnim, a ne puko simboličkim ovlastima, nešto što Moskva Titu nikad neće dati! Kao što smo vidjeli, Gorkić i njegovo rukovodstvo nisu prošli ispit i Partija je de facto 1937. raspuštena, a nesretni Čižinski likvidiran, baš kao i praški punkt.

Broz, za razliku od Gorkića, nije aparatčik, netko prikladan za svilenu revoluciju, nego tvrdi operativac i agent. U radu na obnovi Partije oslonio se na ljude sličnih sklonosti, dok je intelektualce koristio kao paravan za slučaj ideološkog spora. Teoretičari više nisu jezgro partije shvaćene kao organizacije što okuplja avangardu radničke klase, poput Lenjinova komunističkog „trusta mozgova“. Za ondašnje doba velika novina – Titovi komunisti potpuno su dezideologizirani. Marxa čitaju i prevode reda radi. Moskva ih privlači kao centar panslavenskih prostora što se protežu od Trsta do Vladivostoka, dakle, to je tradicionalna srpska i crnogorska rusofilija, odnosno endemski[362] kraški antifašizam prisutan u arealu[363] distribucije čovječje ribice, u osnovi slovenski revanšizam za gubitak Julijske krajine 1918. godine. Etničkih Hrvata u Titovoj ekipi gotovo nema, a oni malobrojni (kao Krajačić ili Srebrenjak) više odgovaraju tipu avanturista iz kakvog vesterna nego slici prilježnog sudionika partijskih kongresa. Oni, uostalom, tada još nisu Titovi ljudi, nego operativci Petog odsjeka Narodnog komesarijata ministarstva obrane, koje će u februaru 1940. postati Obavještajna uprava Generalštaba Crvene armije (Razvedupr RKKA). S Dalmatincima je u Parizu Tito, pak, imao samo neprilike. Šire hrvatske mase priklonit će se njegovom komunističkom pokretu tek nakon talijanske okupacije Dalmacije 1941. Pokret se tada širi preko dalmatinskog sve do albanskog krša, a pripadajući antifašizam nastaje kao njegova površinska, vidljiva politička manifestacija. Sve u svemu, to nije dostatno za revoluciju po ortodoksnom receptu, u skladu s priručničkom građom na lenjinističkim kursevima u moskovskoj partijskoj školi, ali i s tom marksističkom popudbinom bez Marxa, Tito će se lijepo snaći te zavladati zemljom. U „Bloodlandsima“, kako Tymothy Snyder[364] naziva zahvat Evrope poslije Trojnog pakta i Dvojnog pakta, sporazuma Ribbentrop – Molotov, Titu će se pružiti prilika za stvaranje novog tipa države na Balkanu – kreativnog spoja hajdučkog glavnog stana i privatne Kominterne s planetarnim ambicijama...

---

[361] ***Licenca*** *je službeno odobrenje ili dozvola kojom vlasnik prava (davatelj licence) daje drugoj strani (stjecatelju) pravo na korištenje, proizvodnju ili prodaju određenog dobra, tehnologije, patenta ili intelektualnog vlasništva. (VestaHR)*

[362] ***Endemski*** *(ili endemičan) opisuje pojavu, organizam ili bolest koja je autohtona, jedinstvena i prirodno ograničena na točno određeno geografsko područje. (VestaHR)*

[363] ***Areal*** *(lat.* ***area****: ravnina, površina) označava područje prostiranja ili rasprostranjenosti nečega na Zemljinoj površini. (VestaHR)*

[364] Timothy Snyder*, Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*, 2010.

Godina 1940. je prekretnica: Tito ima u svojim rukama potpuno novu partiju, no da bi dobila dozvolu za rad, treba još priznanje Kominterne. Najbolji način da se to izvede jest da ona održi kongres, nešto što KPJ nije smjela od 1928. kad je u dalekom Dresdenu bila de facto raspuštena – barem dok ne riješi nacionalno i seljačko pitanje! Nije imala rješenja ni 1940., ali sada su se moskovski zahtjevi promijenili od nedostižnog narodno-frontovskog formata u korist djelotvorne konspirativne organizacije. Tito ju je imao pa je žurio s priznanjem kako bi se čvršće etablirao.

Josip Broz Tito:

Ja sam, dakle, uvijek bio po nekoliko meseci, nekada i kraće u zemlji, inače sam u Parizu imao glavno sjedište. Dođem u zemlju i održim više tako raznih manjih konferencija. Ja sastanke dogovaram s drugovima preko kurira. Imao sam kurire. To su bile djevojke ili sa Univerziteta, ili radnice. Ili kuriri isto tako – studenti. U Zagrebu nisam hteo da riskiram da kompromitujem kuće i tako ja sam radije sastanke održavao vani.

Na primjer, idem u Sloveniju, zakažem sastanak, recimo, na Lisci, da drugovi dođu iz Srbije, Slovenije itd. Bio je planinarski dom na Lisci, bila je oblačna jesen, snijeg je počeo padati malo u Zagrebu i ja uzmem skije, obučem se skijaški i dođem u Sloveniju. Sunce, nigdje ni traga snijega nema. Sada ja odem s onim skijama i skijaškim odelom gore na Liscu, a svi me seljaci gledaju u čudu – toplo je, bogamu, toplo, možeš u košulji hodati.

Često su te kamuflaže koje sam upotrebljavao više mogle da me kompromitiraju nego da mi pomognu. Drugovi su već počeli da prave viceve, kako ja sve njih učim planinarenju, ovi iz Beograda nikako nisu voljeli da idu tako visoko gore. A ja sam uvek išao rado negde visoko, malo dalje, teško i naporno, jer smo tamo bili sigurni i mogli raditi po čitav dan, ili po dva dana. Tako da sam održavao te sastanke u raznim mestima naše zemlje Jugoslavije, a najviše u Sloveniji.

I u Crnu Goru sam išao na partijsku konferenciju 1940. godine na Žabljak. Išao sam tamo avionom[365]*. I kad sam došao, usred ljeta, u današnji Titograd, tada je bila Podgorica, bila je užasna vrućina. Dođem na javku, a oni svi koji su tamo bili, čim sam jednome rekao da sam taj i taj, ali neki pseudonim sam dao, ovaj se okrene i svima nešto šapće, a oni se razlete na sve strane i poslije, vidim, jure tamo po onom placu i oni dremljivi seljaci koji prodaju lubenice, bostan, sve gledaju kakav je to došao stranac... A onda me šofer odveo autom na Žabljak. To je bio jedan auto koji sam ja morao s obje strane držati, da se ne razleti. Jer ovaj šofer je brzo vozio, a ono se sve klimata. I morao sam obje strane da držim u rukama, da se ne raspadne putem.*

Tako sam došao i na Žabljak i na tu partijsku konferenciju. Ali tu je bio čitavi niz takvih, vrlo smešnih stvari, to je za mene bilo neobično, ali vrlo veselo, ovako, čovek se rado seća na to.

I u Beogradu sam bio na konferencijama, na Čukarici je održana, jednom riječju, u Bosni jedino nisam bio, jer su iz Bosne drugovi dolazili, a po skoro svim drugim pokrajinama sam se tada kretao, bez obzira na policiju.

Tito je po potpisivanju pakta Ribentrop – Molotov radio gotovo isključivo na agenturnim zadacima. „Manje konferencije“ su zapravo ustrojavanje konspirativne organizacije, a ne partijski agitacioni rad na pobuđivanju masa. Promjena međunarodnog konteksta i približavanje Kraljevine Jugoslavije Sovjetskom Savezu otvara pak po prvi puta mogućnost

[365] Tito putuje avionom 14. avgusta 1940. iz Beograda za Podgoricu.

uzajamnog priznanja između dviju država pa to pridaje smisao postojanju jedne, jedinstvene KPJ. Prioritet je stvaranje čvrste partijske strukture čiji su zadaci prije svega vojno-operativne prirode.

Rat u Evropi u punom je zamahu, a čini se da ga Hitler dobiva. Nakon pada Francuske, Turska i Jugoslavija zadnje su preostale stvarno neutralne evropske zemlje. Pred KPJ sad su novi, drukčiji zadaci. Pod Titovim rukovodstvom, ona prvi put nakon 1928. doista stječe bezuvjetno priznanje Kominterne, no u Moskvi su još oprezni oko dugoročnog statusa organizacije pa umjesto dozvole za održavanje Kongresa, što je Tito zatražio, dopuštaju tek seriju pokrajinskih i naposlijetku – zemaljsku konferenciju.

Peta zemaljska konferencija održana je od 19. do 23. oktobra 1940. Prisustvuje 101 delegat iz svih triju partija – KP Slovenije, KP Hrvatske i KP Jugoslavije. Kongres bi ih legalizirao kao jedinstvenu organizaciju, ali to će se dogoditi tek 1948. godine. Zemaljska konferencija jedino omeđuje teritorij, a ne definira državu, aktualnu ili buduću, onu koja se stvara kroz „partijsku legitimnu suverenost“, jer Moskva o uređenju Balkana još nema definitivna stajališta. Balkanski sekretarijat (Wilhelm Pieck, Manuilski), ukinut je de iure u Kominterni još na VII. kongresu KI, ali de facto je i dalje nadležan za taj prostor. I to direktno, jer Internacionalom i tom ekspertnom referadom za Balkan rukovode sam glavni šef KI, Bugarin Georgi Dimitrov, i njegov „second banana“[366], moldavski Rumunj Dmitrij Z. Manuilski. Ali Titova klandestina[367] centrala polako će preuzimati kontrolu kao ovlaštena privremena „prinudna uprava“ nad partijskim organizacijama kneževe Kraljevine Jugoslavije što je poslije sporazuma Cvetković – Maček pretvorena u asimetričnu federaciju dvaju entiteta: autonomne Velike Hrvatske i malo smanjene Velike Srbije.

Osim za tri jugoslavenske, Tito je na terenu zadužen i za ostale partije na evropskom jugoistoku – za KP Italije, KP Austrije, zatim KP Grčke i za još nepostojeću partiju Albanije! To je zbilja veliko povećanje njegova portfelja, iako zasad realno puno ne teži – Italija i Austrija su fašističke, Grčka leži iza sedam gora, a u Zemlji orlova treba nešto tek zasnovati. U tom času neki Enver Hoxha radi kao mladi kulturni ataše u albanskoj ambasadi u Bruxellesu, gdje je nesumnjivo već uhvatio vezu s ekspoziturom moskovske centrale (glavni grad Belgije evropsko je sjedište sovjetske obavještajne službe). No, Titu će bolje odgovarati Koci Xoxe, makedonski limar iz Florine. Sve je to, doduše, još na dugome štapu, ali već za pet godina bit će podloga jedne grandiozne vizije u skladu s ambicijama tipa kod kojega nikad nije primijećen manjak te supstancije.

Prije Pete zemaljske Tito je, neprekidno u ilegali, pod lažnim identitetima i „kamuflažama“, prokrstario cijelu Jugoslaviju. Poslije sporazuma Cvetković – Maček, postignutog u ljeto 1939., i pogotovu poslije uspostave diplomatskih odnosa Beograda s

---

[366] *Izraz **„second banana“** je engleski idiom koji označava osobu u podređenom položaju, pomoćnika ili nekoga tko igra sporednu ulogu u odnosu na glavnu figuru. Izraz dolazi iz svijeta vodvilja i burleske. Glavni komičar (zvijezda) zvao se „top banana“, a njegov komičarski partner, pomoćnik ili „čovjek koji trpi šale“ bio je „second banana“. (VestaHR)*

[367] *Riječ **klandestina** (lat. clandestinus) označava nešto potajno, skriveno, tajno ili ilegalno. Dolazi od latinske riječi **clam**, što znači "skriveno". Izraz se najčešće koristi u pravnom, političkom ili svakodnevnom kontekstu za opisivanje radnji ili pojava koje se odvijaju izvan očiju javnosti ili zakonskih okvira. (VestaHR)*

Moskvom, represija više neće biti stroga kao u doba Obznane, sve dok Vlada, uoči pristupanja Trojnom paktu u martu 1941., ne počne opet progoniti komuniste. Tito stoga mirno susreće kraljevske oficire koji su članovi ili simpatizeri KP, leti na svoja partijska savjetovanja avionom, ili putuje šofiranim automobilom. U Beogradu je sazvao CK KPJ u maju, u avgustu 1940. leti u Podgoricu, gdje je u Rugiša Bari sazvana pokrajinska konferencija za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju.

U Zagreb se vraća koncem ljeta, održava 1. konferenciju KPH, iznajmljuje kuću u Dubravi, kupuje službeni automobil marke ford i u novom prostoru saziva konferenciju SKOJ-a okupivši na sastanak partijske aktiviste iz Beograda. Naposlijetku se od 19. do 23. oktobra tu održava Peta zemaljska konferencija. No, prethodno je u Moskvu bio otputovao inženjer Nikola Petrović s upitom smije li KPJ održati kongres. Odgovor će stići zrakom.

Nikola Petrović:

Pripremala se V. konferencija naše partije. Zato mi je drug Tito negde u proleće saopštio da se spremim da putujem ilegalno u Moskvu. Partijskim poslom. Prvo smo rešili da putujem falsifikovanim čehoslovačkim pasošem. Uspeo sam da nabavim od čeških emigranata jedan pasoš i pokojni naš poznati slikar Đorđe Andrejević Kun izradio mi je savršene kopije pečata za moj pasoš s ubačenom fotografijom i sa svim potrebnim pečatima, kao da sam upravo došao iz Čehoslovačke, bio je gotov. Uto smo dobili vesti iz Sofije, a trebalo je da putujem preko Sofije, da je Gestapo onde napravio jedan vrlo jak punkt i da naročito prati čehoslovačke državljane, odnosno tada građane češkog protektorata. Bilo je, prema tome, riskantno sa falsifikovanim čehoslovačkim pasošem putovati preko Sofije za Moskvu. Ja sam tada predložio drugu Titu da menjamo plan i da pokušamo da na jedan veštiji način obmanemo jugoslovensku policiju.

Evo u čemu se sastojao taj plan, koji je drug Tito u potpunosti odobrio i koji je posle toga i sproveden u život: da ja zajedno sa svojom drugaricom otputujem u Sofiju, da preko radio-stanice koju smo imali javimo Kominterni da nam sovjetska ambasada u Sofiji izda vizu na naš jugoslovenski pasoš, da iz Sofije avionom odletimo za Moskvu i da tamo posvršavamo poslove koji su mi stavljeni u zadatak i da se po povratku u Sofiju uputimo u Atinu i tamo, tobože, izgubimo naše legalne pasoše, javimo se jugoslavenskoj ambasadi i tražimo da nam daju putnu ispravu da bismo se mogli vratiti natrag u zemlju. Ja sam u to vreme bio generalni sekretar jugoslavensko-čehoslovačke Privredne komore, službeno sam dosta boravio u inostranstvu i računao sam da će ta naša varka uspeti.

Ona bi i uspela da se nije dogodio jedan nepredviđeni događaj. No pre nego što se na to vratim, treba nešto reći o mom boravku u Moskvi, koji je trajao 13 dana, od sredine septembra do prvih dana oktobra.

Na moskovskom aerodromu trebalo je da me čeka neko iz Kominterne. Nažalost, na aerodromu nije bilo nikoga. Ja sam čekao dok su se putnici razišli, otišao u milicijsku stanicu na aerodromu i rekao, molim vas, povežite me s Kominternom, odnosno javite Kominterni da je stigao drug Nikola Petrović sa svojom drugaricom po partijskom zadatku. Relativno brzo došao je odgovor. Rečeno nam je – vaši će uskoro doći, čekajte. Tu smo ručali, došli su po nas autom, otišli smo u poznati hotel „Lux“, na Gorkijevskom prospektu i odande su nas odveli u hotel „Metropol“, gde smo se potpuno legalno smestili, jer mi smo putovali kao jugoslavenski turisti, s legalnim svojim pasošem.

Sledećeg jutra došli su po mene, otišli smo u zgradu Kominterne i tu sam se sreo sa sekretarom balkanske sekcije Kominterne Wilhelmom Pieckom, starim nemačkim socijaldemokratom, zatim spartakovcem i komunistom, a posle II. svetskog rata i stvaranja Demokratske Republike Nemačke, dugogodišnjim predsednikom prve nemačke socijalističke države. Predao sam mu kofer sa duplim dnom, koji mi je dao drug Tito da ga donesem u Moskvu, i rekao mu da imam najsvežije podatke o najvažnijim političkim i organizacionim pitanjima iz rada naše partije. Isto tako sam mu saopštio, uzgred, da je drug Tito poslao jedno odelo za svoga sina Žarka, koji je tad imao 15 godina i živeo u Moskvi.

Pick je odmah sazvao Balkanski sekretarijat Kominterne u sastavu: Pieck, Vasil Kolarov, Ercoli, tj. Palmiro Togliatti, jer je njegov pseudonim bio Ercole Ercoli. Punih šest dana vodile su se diskusije u Sekretarijatu o pitanjima naše partije. Detaljno su pretresena mnoga pitanja i pošto je završena diskusija, meni je rečeno da napišem referat za egzekutivu Kominterne (IKKI), koja će se specijalno, povodom mog boravka i održati. Radio sam nekoliko dana na tom referatu u kancelariji veoma simpatičnog i dragog čoveka Wilhelma Piecka. Ja sam inače dobro govorio nemački, tako da smo se lepo sporazumevali, pa sam spremio referat na nemačkom i pročitao ga na sastanku egzekutive (Izvršnog komiteta) Kominterne.

Tom sastanku prisustvovali su vrlo poznati komunistički rukovodioci, čija sam imena znao iz štampe i prema kojima sam se kao mlad komunista odnosio sa velikim strahopoštovanjem. Bili su prisutni: Dolores Ibaruri, Andre Marti, Johan Keplenik, Dmitrij Zaharovič Manuilski, Vasil Kolarov, Togliatti, niz poznatih komunista, koji su se nalazili u Moskvi na radu u Kominterni i u emigraciji. Georgi Dimitrov bio je odsutan, jer se nalazio na godišnjem odmoru.

Kada sam svoj referat pročitao, otvorena je diskusija.

Posle nekoliko govornika javio se za reč Vasil Kolarov, član Balkanskog sekretarijata, i počeo da stavlja neke kritičke primedbe koje, moram reći, meni nisu bile baš sasvim jasne, a trebalo je, razume se, posle diskusije da na njih odgovorim. Uto primetim kako po velikoj sali, gde je sastanak održan, nervozno šeće Manuilski, praktično čovek broj dva u Kominterni, već po tome što je predstavnik KP Sovjetskog Saveza. On se odjednom naglo zaustavio, prekinuo Kolarova u govoru i rekao: „Vasilj, ja tebja voebšče ne ponjimaju. Govori jasnjeje.“ Ili srpski: „Vasilj, ja te uopše ne razumem. Ne znam što hoćeš da kažeš. Reci jasnije.“ Kolarov se zbunio, nastala je malo neugodna pauza od nekoliko sekundi.

Ja sam s uzbuđenjem očekivao da vidim šta će biti. Na to se Manuilski uspravio i kratko rekao: „Jugoslavenski komunisti molodci. Oni boljše zdjelali“. Ili, srpski, „Jugoslavenski komunisti su delije. Oni su mnogo učinili.“

Tako visoka, odlučna ocena, koju je dao čovek od takvog autoriteta, kao što je bio Manuilski, izazvala je među prisutnim rukovodiocima Kominterne dubok utisak. Ja lično, moram priznati, bio sam ne samo uzbuđen, nego i istinski zadovoljan. To je bila satisfakcija najvišeg foruma svetskog komunističkog pokreta našoj partiji, koja je prolazila kroz mnoge krize i poteškoće. I naposletku uspela da se pod rukovodstvom druga Tita brzo konsoliduje, sredi svoje redove i postigne zavidne rezultate. I za nas je, ponavljam, bila velika satisfakcija i veliko zadovoljstvo, što je egzekutiva Kominterne, preko Manuilskog, dala tako visoku ocenu rada naše partije i njenih uspeha pod neposrednim rukovodstvom druga Tita.

Ja ne mogu sve tačno rekonstruirati šta sam tada u svom referetu rekao, a taj se referat nalazi, verovatno, u arhivi Kominterne. Mi ga još nismo dobili. Nedavno sam bio prijatno iznenađen kada mi je saopšteno da je stigao protokol o mom boravku, ja ću pokušati da taj protokol nađem, u

kome je egzekutiva Kominterne odgovorila na četiri pitanja, koje je drug Tito preko mene postavio.

Protokol, mislim da se ovde nalazi, je potpisan sa strane drugova Piecka, Ercolija, odnosno Togliattija, Gottwalda i Manuilskog. Taj značajni dokumenat nalazi se sada ovde kod nas u Beogradu i verujem da će dobro doći našim istoričarima prilikom rada na istraživanju prošlosti naše partije.

Posle toga ja sam imao još jedan dug sastanak sa Manuilskim, gde smo još s nekim pitanjima opširno razgovarali, no najvažnije je bilo to što me drug Manuilski dočekao rečima: Pao mi je kamen sa srca, upravo je stigla depeša, da je V. konferencija vaše partije uspešno završila svoj rad. Iskreno vam moram reći, kaže Manuilski, bojao sam se u uslovima stroge ilegalnosti, kakve kod vas vladaju, da tako velik skup može privući pažnju policije, a bila bi strašna stvar, da je vaš rukovodeći i partijski kadar, koji je tako uspešno pod rukovodstvom druga Valtera počeo da radi, pao u ruke policiji. Još mi je rekao, prema mojim obaveštenjima, vi ste poznati inženjer na dosta visokom položaju, i dosta sam zabrinut za vaš povratak. Čim se vratite javite nam preko radio-stanice da znamo da li je sve dobro funkcionisalo. No, stvari su sa mojim povratkom rđavo funkcionisale. I to iz jednog banalnog razloga.

Kad sam sa svojim pasošem otišao u grčku ambasadu u Sofiji, da tražim vizu za Atinu, oni su rekli vrlo rado, vrlo rado, uopšte im nije bilo sumnjivo što je tamo bilo mnogo sovjetskih pečata, ali su rekli – tu nema više mesta da vam udarimo našu vizu. Sovjetske vlasti su mi tamo naudarale masu jednu pečata i na moje zaprepaštenje zaista je pasoš moj i moje žene bio prepun. Mesta za grčku vizu nije bilo. Odjednom smo se našli u neočekivanoj situaciji. Trebalo se vratiti u zemlju sa pasošem na kojem je bio čitav niz sovjetskih pečata. I to u uslovima gde je, razume se, jugoslavenska policija strogo pazila na to da neko ne putuje u Sovjetski Savez, mada su diplomatski odnosi neko vreme pre toga bili uspostavljeni. No meni ništa drugo nije preostalo nego da se vratim natrag u zemlju. Ja sam iz Moskve nosio jedan kofer sa duplim dnom. Ostavio sam ga u Sofiji kod bugarskog filozofa Todora Pavlova, koji ga je sklonio i s njim sam ugovorio lozinku za kurira koga ćemo mi poslati, da iz Sofije kofer s duplim dnom donose u Jugoslaviju.

Sasvim razumljivo, drug Tito je bio veoma zadovoljan što je naša partija dobila tako visoku ocenu za svoje uspehe i za svoj rad.

Sa Manuilskim sam se sreo četiri godine i nekoliko meseci kasnije kad sam u aprilu 1945. godine bio u Moskvi u delegaciji koju je predvodio drug Tito na potpisivanju ugovora o prijateljstvu sa Sovjetskim Savezom. To možda ne izgleda kao dugo razdoblje, ali valja pomisliti šta se sve odigralo u tom istorijski relativno vrlo kratkom periodu od onih dana kada je naša partija još bila mala ilegalna partija i njen sekretar drug Tito, sekretar jedne male, ilegalne partije, do trenutka kad je 1944. – 1945. već postao svetski poznata ličnost, jedan od lidera, vojskovođa i političara Drugog svetskog rata i šef naše države i Partije na čelu službene delegacije u Sovjetskom Savezu.

U Tito nije nikoga obavijestio o Petrovićevom putovanju u Moskvu. To mu je svojstveno: on ključne vlastite operativne veze s ljudima od potpunog povjerenja drži zasebno, a ne kao nekakav partijski resurs. Princip tajnosti (Need-to-Know) kod njega je vrijedio i prema unutra, a ne samo prema vani. Bili su to naprosto ljudi od njegova osobnog povjerenja. Radije je za specijalističke zadatke koristio nespecijaliste od povjerenja, nego specijaliste kojima ne može do kraja vjerovati. A to povjerenje svi su nastojali zadržati i opravdati pod svaku cijenu. To je

bio ključ uspona u njegovu osobnom režimu. Još koncem sedamdesetih godina operativci državne sigurnosti bili su svjesni da pored svih mnogobrojnih konkurentskih jugoslavenskih obavještajnih službi između kojih nikad nije uspostavljeno formalno razgraničenje nadležnosti, postoji i jedna polu-legalna „Titova mreža“ koja se širi ravno iz njegova maršalskog kabineta. Takve je prirode od početka bio njegov odnos s Velebitom, Krajačićem, Petrovićem... Koristio ih je za različite poslove, pa i izvan područja njihove ekspertize, a o tome što mu donose i što im daje kao zadatke nije govorio nikome.

U vrijeme kada je Petrović polazio na put, glavni predstavnik Kominterne u Beogradu 1940. bio je inženjer Vojislav Gavrilović. Boravio je u Moskvi koncem tridesetih kao i Tito, a KI ga zatim šalje u Pariz, gdje je otvorio kemijski laboratorij. Poslan je zatim 1939. u Beograd da izvidi mogućnosti normalizacije odnosa između Jugoslavije i SSSR-a. U Parizu se sprijateljio sa Leom Grafom, poljskim kunst-historičarom[368] bliskim Hitleru[369] S takvim vezama Vojislav Gavrilović stalno je putovao po Balkanu i slao Kominterni depeše i materijale preko sovjetskog poslanstva u Sofiji[370]. Ali, Tito je u Moskvu poslao **svog** inženjera, nije mu ni na um padalo da se služi bjelosvjetskim svačijim posrednicima. Petrovićev zadatak je da ustanovi smije li KPJ napokon održati kongres kao bilo koja egzotična partijica u nekom dalekom kraju svijeta, poput Komunističke partije Perua, ili Komunističke partije Novog Zelanda, koje su se, na obroncima Anda i na Antipodima, tridesetih lijepo razvijale i uredno održavale najviše partijske skupove. Ali, odgovor koji je Tito primio iz Moskve bio je negativan[371]. Kominterna mu nije mogla dati ono za što je jedino sama bila nadležna: formalnu vlast nad različitim komunističkim partijama (KPS, KPH, KPJ), koje je on htio fuzionirati iz vlastitih političkih motiva i u skladu s vlastitim neomeđenim ambicijama.

Josip Broz Tito:

Kod sazivanja V. konferencije primio sam na sebe ogromnu odgovornost. Pripremati konferenciju u zemlji prvi put poslije toliko godina, s tako velikim brojem ljudi, jer je na konferenciji učestvovalo više od sto drugova, to nije bio lak posao. Nikada prije u Jugoslaviji za vrijeme ilegalnosti nije održana jedna takva konferencija, s takvim brojem ljudi. I onda sam ja cijelu stvar preuzeo u svoje ruke. Glavni su mi, kako da kažem, pomoćnici, bili Rade Končar i još neki drugovi iz Zagreba. Mislio sam da ću je onde moći najlakše održati. Ja sam sam hodo okolo, tražio sam stan gdje bi se održala.

---

368 *Povjesničar umjetnosti. (VestaHR)*

369 Pravo ime mu je Leo Maria Lanckorotiski (1884. – 1967.). Autor klasičnog djela „Das roemische Bildnis in Meisterwerken der Muenzkunst“ (*Rimski portret u remek-djelima kovanog novca – prim. VestaHR*) i drugih iz područja antičke numizmatike, prevodilac na njemački talijanske renesansne poezije.

370 Sačuvano je izvješće o Gavriloviću upućeno u ravnogorski štab Draže Mihailovića 1944. godine, puno tračeva poput članaka u modernim beogradskim tabloidima, što, uostalom, upućuje na provenijenciju te novinarske discipline. Ali, kao i uvijek, ima i korisnih podataka: „Gavrilović je komunista, ali ima visoke veze. Stanuje u Strahinjića Bana broj 74. Hapšen je od Specijalne policije i po nalogu Nemaca (vojne obaveštajne službe) odmah je pušten. Ima sve isprave jedne velike nemačke obaveštajne jedinice.“

371 „Sazivanje kongresa Partije: Uslijed ozbiljne opasnosti da policija otkrije održavanje kongresa na kome treba da bude oko 100 delegata i zbog opasnosti da svi rukovodeći drugovi budu uhapšeni, zasad bi trebalo odustati od sazivanja kongresa Partije. Odluka sekretarijata IKKI na nekoliko pitanja sekretara CK KP Jugoslavije druga Valtera dostavljenih usmeno (preko druga Petrovića), dana je u Moskvi 15. septembra 1940.“ *Sabrana djela JBT*, tom 6, str. 201.

Konferenciju smo pripremali ja i Kardelj, nas dvojica smo najviše na tome radili. Mnogo su nam pomagali drugovi iz Zagreba, komunisti. Ja sam čak stanove tražio. Kupio sam novi „Fordov“ automobil, jedan mali. Posle su mi ga ustaše uvatili kad su došli u Zagreb. Šofer je kod mene bio jedan Malešević. Ubijen je, policajci su ga ubili kad smo iz Kerestinca htjeli ljude oslobađati.

S automobilom bio sam nezavisan, prije smo uvek pozajmljivali automobile. I sad, jurili smo okolo i tražili pogodno mjesto. U Sloveniji, u Hrvatskoj blizu granice, čak kod jednoga fratra tamo blizu Brežica, u vinogradima. Al bit će tu mnogo ljudi, preko sto, treba naći dovoljno veliku prostoriju.

Onda sam saznao za Koporčića, Koporčić je zapošljavao same komuniste, gde god je neki izbačen, uzeo bi ga on u „Ventilator“, to je bila njegova fabrika. I onda sam se ja kod njega tobože namestil kao inžinjer Babić.

Pročitao sam u novinama da se izdaje jedan stan u Dubravi, zapravo cela kuća.

Dobro, reko, boga mu, da vidim, to bi bilo nešta. A tamo još nije bilo puno kuća, sad je sve naseljeno. Kod te kuće koju sam iznajmio, visa vis nje bila je neka jedno-spratnica u kojoj je živio jedan rezervni oficir, predsjednik udruženja rezervnih oficira Jugoslavije. Kuća za najam također je bila njegova. Javio sam mu se i rekao da sam u novinama pročitao da iznajmljuje. On gleda. A to je, znate, bio reakcionar. Reko: Ja sam inžinjer u fabriki „Ventilator“ kod toga i toga. Dobro. A kako biste vi to iznajmili?

Ja bih, reko, na jedno šest mjeseci, pa da onda vidimo dalje da napravimo ugovor, reko, prvo na šest mjeseci. Dobro, oko cene nije bilo ništa naročito. Ja sam platio koliko je tražio. I tu smo kuću onda unajmili.

Sad smo ja i Kardelj jednoga dana otišli u Zagreb, pa pokupovali suđe, lonce velike, sve dimenzionirano prema sto ljudi. Velike lonce, šerpe razne i te stvari. I strpali to u taj naš – mi smo ga zvali „Miki Maus“, u taj moj auto. I idemo dolje prema toj kući u Dubravi gdje se malo spušta cesta, gdje se sad benzin toči. Spušta se cesta, al kao useka je, znate, pa s leve strane je usečen također jedan put, cesta. I vozač je usporio kad je išao kroz useku, pošto je znao da je tamo također put, da ne bi neko doletio, i na sreću vozio je malom brzinom, nije išao ni 40 kilometara, kad je naletio na biciklu, poštar ili šta li je bio. I kako ga je udarilo bacilo ga je na haubu, i mi smo, razumije se, stali. I sad se sakupio narod, ljudi, i policaj je odmah tamo bio. A ja i Kardelj, ko da nam su te šerpe važne, zgrabili svaki po tri-četiri i raspalimo preko livada. A jedna baba viče: Oni, kaže, oni su krivi! A ovaj Malešević, naš šofer, kaže, izvinite, ja sam šofer, ja vozim, oni nemaju veze sa time, ja odgovaram. Policajac kaže: Tačno je to, ja sam isto vidio, kaže, šta se vi tu derete? I nas dvojica mirno produžimo, unesemo šerpe u našu kuću. Posle sam tamo nutra kao domaćina uzeo mog sinovca i njegovu ženu. On je isto bio metalac. Tri moja sinovca koji su bili zanatlije, sva trojica su 1941. poginuli. Sva trojica. Od brata deca.

Dobro, mi smo, dakle, i to suđe donesli. Gledali smo da konspiracija bude čim veća. Bilo je vrlo strogo naređenje svim delegatima koji su došli da ne smiju svi u jedan dan doći, nego da par dana moraju polako ulaziti. Velika soba bila je tamo u prvom spratu. Za nuždu je bilo malo teško, ali smo mi gumene cevi dole sproveli u baštu, tako da je i to bilo rešeno. A išlo se po noći kad se trebalo malo više zadržati.

Tako su ti svi delegati došli, a nijedan nije nikakav rep za sobom doneo. Bilo je više od sto ljudi. Tri dana je trajala konferencija. Dolazili smo i odlazili samo ja i Kardelj. Drugi su bili nutra čitavo vreme. Konferencija je bila vrlo dobro pripremljena. Ja sam pisao referat, tamo sam ga pisao prije same konferencije. U svakom je pogledu dobro uspela, niko pao nije. To je značilo u ono vrijeme veoma mnogo: da je policija izgubila mogućnosti da prodre u Partiju špijunažom. Dakle, pod

nosom policije u Zagrebu, koja je bila veoma jaka, mi smo održali takvu konferenciju. To je krupna stvar. Peta konferencija je najznačajnija stvar u pripremi za obranu zemlje.

Kasnije, kad je Konferencija sretno svršila, a naši kuriri odveli sve delegate koji su tu bili, a da nigde ni jedan delegat nije pao policiji u ruke, rešili smo da tamo održimo i partijsku školu. I mi smo je u istoj sobi zatim držali dvadeset dana. Tu sam i ja predavao. Dolazio sam gore iz Sevnice gde sam stanovao skoro svaki dan kolima.

Eto, tako je svršila ta prva faza celokupnih naših priprema, od čišćenja Partije, jačanje Partije, biranje novih rukovodstva, jednom rečju, intenzivno smo radili na tome da pripremimo našu partiju na velike događaje koji su se spremali. Već na toj V. partijskoj konferenciji vidjeli smo da imamo snažnu Partiju, jer imamo verne, revolucionarne ljude. Rukovodioce mlade doduše, ali pune elana i energije, sa kojima sam verovao da ćemo moći okupiti mase, ako dođe teški čas i nužda da preduzmemo i veće akcije, što se kasnije i obistinilo.

Ovu disciplniranu komunističku školsku regimentu, koja se za malu nuždu koristi unaprijed provučenim gumenim cijevima, a za veliku suzdržava, okupili su dvojica prekaljenih obavještajaca u automobilu „Mickey Mouse“. Prethodno su pribavili lonce za kuhanje i partijsku literaturu. Oni su, zapravo, ravnopravni ravnatelji te vježbovne ofenzive, samo što se to ne ističe, a poslije se sakriva[372]. Kao predstavnik Kominterne na V. zemaljskoj KPJ, koja se ujedno kod Slovenaca vodi kao I. konferencija KPS – poslan je Josip Kopinič, porijeklom iz Bele Krajine, kao i Ivan Maček, Titova desna ruka za Sloveniju. Znači, Valter, Birk i Vokšin, koji drže sve komunikacije s Moskvom i međusobno komuniciraju iskvarenom pograničnom slovenščinom, drže sve konce u ovom pothvatu.

Od KPJ Tito stvara vojnu komponentu, od KPH narodno-frontovsku (težište je u radu komunista u sindikatima, odnosno stvaranju koalicije komunista sa HSS-om i Samostalnom demokratskom strankom), a od KPS agenturnu, vlastiti Odjel međunarodnih veza, opravdan i omogućen borbom slovenske manjine u susjednim državama – Austriji (dakle njemačkom Reichu) i Italiji. Tri partije s tri funkcije: to Dimitrov vjerojatno nije planirao jer su one trebale biti zasebno teritorijalno ustrojene!

No, u Jugoslaviji to je realnost – zbog nemogućnosti implementacije nacionalnog, opet je prevladao kompozitni, imperijalni model koji sad ima i imperatora, samo što on radi u ilegalnosti.

U doba V. zemaljske Kominterna šalje svoje ljude u Jugoslaviju, ali za razliku od prethodnih razdoblja kada su iz Moskve dolazili s instrukcijama, sada stižu mladi perspektivni kadrovi iz Italije, Austrije, Slovačke da bi ovdje nešto naučili o konspiraciji i stvaranju borbeno spremne partije po uzoru na Titovu. Tako primjerice kroz KPJ prolazi jaki čovjek austrijske komunističke partije Franz Honner.[373] On je Titov čovjek – u Španjolskoj je 1938., a 1940.

---

[372] Najviše partijsko rukovodstvo KPJ u proljeće 1940., pored Tita, sačinjavali su Edvard Kardelj i Miha Marinko (u Zagrebu), Franc Leskošek (u Ljubljani) i Milovan Đilas i Aleksandar Ranković (u Beogradu).

[373] Franz Honner (1893. – 1964.) član CK KP Austrije 1927. Organizator austrijskog bataljona u Španjolskom građanskom ratu zvanom „Bataljon 12. februara 1934.“ (u spomen na datum neuspjelog radničkog ustanka u Beču). Organizator austrijskog partizanskog bataljona u Drugom svjetskom ratu koji je od 1944. do 1945. djelovao u sklopu NOVJ. Honner je bio zamjenik ministra unutrašnjih poslova privremene austrijske vlade 1945. i zamjenik šefa KPA 1945. – 1951.

osniva KPA u ilegali nakon što se u Splitu sastao s Titom[374]. Inače „službenu“ KPA je Staljin skršio nakon pakta Ribbentrop – Molotov, s time što je predao Hitleru cijelo rukovodstvo koje je bilo u Moskvi. Znači, ilegalna ekipa koja se naslanja na Tita, Staljinu ostavlja mogućnost da sačuva konspirativni aparat na neprijateljskom terenu, a ne iznevjeri naciste s kojima ima sporazum o međusobnom izručenjima nepoćudnih elemenata. Uz Honnera je i misteriozni Rudolf Prikryl (Prikril), koji je poslije rata na tri dana postao gradonačelnik Beča, iako nikome nije bilo jasno iz kojeg se on bečkog vica pojavio[375].

Što se KP Italije tiče, Moskva 3. oktobra 1940. javlja Titu da je u Jugoslaviju stigao Rigoletto Martini s ciljem obnavljanja partijske organizacije u Italiji, koja je prvi zaista važan zadatak koji Titu povjeravaju izvan njegove neposredne jugo-partijske domene[376]. Utjecaj na talijansku partiju i politiku zadržat će Tito do kraja života.

Pošto je ustrojio agenturnu vertikalu i Partiju pretvorio u konspirativnu mrežu, Tito se posvećuje drugoj najvažnijoj misiji svakog tajnog agenta – subverziji. Sazvao je Petu zemaljsku konferenciju, na kojoj su se održavali vojni kursevi u sklopu priprema za prelazak u gerilu, vodeći računa o iskustvima Španjolskog građanskog rata – barem u teoriji.

To objašnjava Krsto Popivoda[377] kojega je Tito i zadužio za izobrazbu kadrova u Crnoj Gori pa preko Kosova i u Albaniji, gdje će njegovi ljudi zapravo osnovati KP Albanije.

Krsto Popivoda:

---

[374] Staljin u Austriji dokle je živ (znači do 1953.) gura narodno-frontovsku kombinaciju, a Honner će otpasti 1948. očito zbog bliskosti s Jugoslavenima i umjesto njega doći će Ernst Fischer, koji je poput Togliattia ili Thoreza 14 godina proboravio u Moskvi.

[375] Rudolf Prikryl (1896. – 1965.) vodoinstalater koji se borio u Španjolskoj, a nakon toga gubi mu se svaki trag, ali se govorilo da je bio u francuskim i u Titovim partizanima. Po jednoj verziji prepoznao ga je vrlo visoki sovjetski oficir kad je došao u Beč pa ga postavio za privremenog gradonačelnika (13. do 16 aprila. 1945.). To se čini krajnje neuvjerljivim – političke odluke toga ranga nisu donosili slobodnom voljom nekakvi sovjetski oficiri na terenu, nego sovjetski sigurnosni aparat, najjači na svijetu. Nakon toga Prikryla je zamijenio general Theodor Körner, jedan od bivših komandanata Schutzbunda (paramilitarne organizacije socijaldemokratske stranke u Austriji što je formiran poslije I. svjetskog rata).

[376] *Moscou Paris Berlin: Télégrammes chiffres du Komintern 1939. – 1941*. (*Moscow Paris Berlin: Coded Telegrams of the Komintern 1939. – 1941.*) str. 327. Rigoletto Martini (1907. – 1942.); od 1930. u ilegali u Francuskoj, gdje surađuje s inozemnim rukovodstvom KPI. Nakon toga u Moskvi sa zadatkom održavanja veza s talijanskim komunistima. U španjolskim Internacionalnim brigadama, primljen u CK KPI i upućen u Zagreb sa zadatkom obnove komunističke organizacije u Italiji. Uhapšen i stavljen u koncentracioni logor Nova Gradiška. Nakon bijega talijanska policija ga hapsi u junu 1941. u Rijeci prilikom pokušaja da prijeđe u Italiju. Istovremeno 1940. stigao je u Ljubljanu Umberto Massola i on je bio bolje sreće pa je 1942. ustanovio partijsku organizaciju u Milanu, koja je započela izdavati partijski organ „L'Unita“ i od jeseni 1943. rukovoditi talijanskim partizanskim jedinicama „Garibaldi“. Alberto Magnani, *„Umberto Massola e la riorganizzazione del Partito comunista clandestino a Milano (1941. – 1943.)“, Storia in Lombardia* (2) 2010.

[377] Krsto Popivoda (1910. – 1988.), narodni heroj rođen kod Cetinja u siromašnoj seoskoj obitelji završio je pravo u Subotici, gdje ga je u Partiju primio Mato Vidaković. Uhapšen dok je rasturao ilegalni list „Revolucionarni front radnika i seljaka“ u policijskoj raciji 1934., dr Popovoda našao se u zatvoru u doba atentata na kralja Aleksandra, gdje su ga mučili i osudili na 18 mjeseci u Sremskoj Mitrovici. Po izlasku iz zatvora prelazi u ilegalnost i postaje član Oblasnog komiteta za Srbiju. Opet je uhapšen i podvrgnut naročito okrutnoj torturi pa je zbog „herojskog držanja pred klasnim neprijateljem“ jedini uz Spaseniju Canu Babović dobio partijsko priznanje „Heroj ćutanja“. Opet dvije godine u Sremskoj Mitrovici, a zatim na terenu te u nastavi na ilegalnim partijskim školama. U doba rata na partijskim i vojnim zadacima u Bosni, na Kosovu te u CK KPJ i Vrhovnom štabu. Vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata ministar i funkcioner savezne vlade te član CK SKJ.

Kad su počele pripreme za održavanje V. zemaljske konferencije, ja sam se nalazio na partijskom radu u Crnoj Gori.

To je bilo u ljeto 1940. godine. Kao član Pokrajinskog komiteta i delegat CK bio sam na radu u Crnoj Gori još od polovine decembra 1939. Obilazio sam partijske organizacije na području Kosova. Prisustvovao sam sreskoj konferenciji u Peći i Đakovici. Sa mnom je bio i Miladin Popović, tadašnji sekretar oblasnog komiteta za Kosovo i Metohiju[378]*. U Prizrenu smo održali sastanak sa jednom grupom komunista, obišli smo Uroševac i tamo uspostavili kontakte, stigli u Prištinu. Tamo je organizacija bila dosta slaba, nagrižena frakcionaškim djelovanjem i uticajem Petka Miletića. Ali, uspjeli smo da mlade komuniste, studente i radnike okupimo i jednu čitavu grupu da primimo u partiju. Zatim smo otišli u Kosovsku Mitrovicu, i gdje je također održana sreska konferencija.*

Partijska organizacija na Kosovu i Metohiji brojila je u to vrijeme oko 240 ili 250 članova Partije, ali smo imali i veći broj skojevaca. Političko raspoloženje za rad bilo je dosta dobro, ali što se tiče albanske manjine, njih je u Partiji bilo samo oko pedeset.

To su bile pripreme za VIII. partijsku konferenciju za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju, koja je održana na Žabljaku u kući, u jednoj seoskoj kući na Barama Žugića. Tom prilikom sam se prvi put sreo s drugom Titom.

Bilo je ondje dvadesetak delegata, a pored druga Tita, kao sekretara partije i predstavnika Centralnog komiteta, prisustvovao je i član CK Ivan Milutinović. Drug Blažo Jovanović podnio je politički referat, meni je povjereno da referiram o organizacionom stanju u Partiji. Na konferenciji je sudjelovao i drug Vlado Popović, instruktor CK SKOJ-a. Drug Tito je istakao da je partijska organizacija Crne Gore, Boke, Kosova, Sandžaka, Kosova i Metohije sad vrlo aktivna i da se izvlači iz onih slabosti od kojih je ranije bolovala, a to je naročito bilo sektaštvo. Napomenuo je da je razvila uspješan rad među ženama. S Kosmetom imala je u svojim redovima oko 1.200 članova, od toga 60 žena.

Drug Tito je na konferenciji posebno razgovarao sa mnom. Saopštio mi je da ima namjeru da mi povjeri jedan novi zadatak – da se bavim problemom školovanja partijskih kadrova, te da zato treba da dođem u Zagreb, gdje je bilo sjedište Centralnog komiteta.

Preko lozinke koju mi je ostavio drug Tito, došao sam u Zagreb sa lažnom legitimacijom i povezao sam se preko drugarice Bosiljke Krajačić. Ona me odvela u Vinogradarsku kod druga Tita. Rekao je: „Idemo odmah negdje van grada da porazgovaramo." Pozvao je šofera, to je bio Branko Malešević, pa smo pošli u pravcu Samobora. U Podsusedu smo vidjeli jednu kafanicu, sjeli i jeli, a pošto je bilo lijepo vrijeme, nijesmo uopšte ulazili, nego smo sjeli pred kafanu. Tu su bile

---

[378] Miladin Popović (1910. – 1945.) član KPJ od 1934., sudionik V. zemaljske konferencije, krajem maja 1941. godine dolazi u Beograd da se poveže sa CK KPJ. U Kosovskoj Mitrovici uhapšen je jula 1941. mučen i interniran kod Elbassana u Albaniji. Okružni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju, uz pomoć albanskih komunista, organizirao je njegov bijeg iz zatvora. Po odluci CK KPJ od oktobra 1941. godine do septembra 1944. bio je na partijskom radu u Albaniji kao delegat CK KPJ. Još avgusta 1941. oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju ostvario je prve kontakte s predstavnicima albanskih komunističkih grupa „Skadar", „Mladi" i s najmnogobrojnijom grupom „Korča". Na tom su zadatku radili kao instruktori CK KPJ Miladin Popović, Dušan Mugoša i Fadilj Hodža. Tako je na ilegalnoj konferenciji održanoj 8. novembra u Tirani izabran privremeni CK Albanije od 11 članova KP Albanije (Partia Komuniste e Shqipërisë – koja će se 1948. preimenovati u Albansku partiju rada – Partia e Punës e Shqipërisë). Na Popovićevu inicijativu u septembra 1942. godine formiran je Glavni narodnooslobodilački odbor Albanije, Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske Albanije, a zatim i Antifašističko vijeće i Nacionalni komitet Albanije. Ubili su ga u Prištini 13. marta 1945. godine pripadnici nacionalističke organizacije „Balli Kombetar".

stolice, stolovi, sve poluprazno. Namjestili smo se u jedan ćošak i vodili razgovor o školovanju partijskog kadra...

Drug Tito se tom prilikom kritički osvrnuo na to da mi nijesmo do tada uspjeli da organizujemo školovanje partijskih kadrova u tim vrlo teškim ilegalnim uslovima, pa su nam ostajale, uglavnom, dvije mogućnosti. Na jednoj strani to je robija, na koju su, naravno poslije osuda i mučenja, bili slati komunisti, aktivisti Komunističke partije. Oni su robiju pretvorili u školu, ali to je bila mogućnost samo za one koji su dospjeli do robije.

Sem toga imali smo do tada mogućnost školovanja kadrova vani u inostranstvu, slanjem u SSSR na kurs, ali i to je kao i školovanje na robiji imalo svojih manjkavosti, koje su se ogledale u tome da su onde bili odvojeni od masa i od neposredne akcije. Mogli su da izučavaju knjiški i odvojeno od svakodnevnog života i borbe radničke klase. A naši najbolji kadrovi regrutovali su se rukovodeći akcijama, štrajkovima, demonstracijama, borbom za promjenu društvenih odnosa kakvi su postojali u staroj Jugoslaviji. Svakodnevna borba s klasnim neprijateljem izbacivala je na površinu one najhrabrije, najodlučnije, najsmjelije, one koji su znali da mobilišu. Ali bilo im je potrebno sistematsko školovanje da steknu marksističko obrazovanje.

Došao je, dakle, na ideju i otprilike ovako je izložio: „Mi moramo", rekao je, „na jednom mjestu, ilegalno, sakupiti izvjestan broj aktivista, drugova komunista iz partijskih rukovodstava, koji bi pod rukovodstvom iskusnih predavača, na bazi programa koji CK utvrdi, izučavali teoriju marksizma lenjinizma, i tekuću politiku, aktuelnu politiku, zadatke koji se pred komunistima u sadašnjim uslovima postavljaju.

To je nazvao partijskom školom. Održavali bi se na oblasnom i pokrajinskom nivou, a povremeno, kad se stvore uslovi, za čitavu Jugoslaviju. Kao dokaz da se to može iznio je slučaj da je prilikom obilaska Dalmacije učestvovao na pokrajinskoj konferenciji, u vezi s pripremama za održavanje V. zemaljske konferencije. Tu je iznajmio jednu kuću, vilu u kojoj se takav kurs može održati kao partijska škola CK Jugoslavije. Rekao mi je da sam određen da se bavim ovim problemom i da ću ostati na radu u CK Jugoslavije.

Kao prvi, neposredan zadatak dobio sam da skupa s drugom Pavlom Papom[379] *održim u Makarskoj taj partijski kurs, na koji će biti poslani drugovi iz Hrvatske, iz Dalmacije, zatim nekoliko drugova iz Srbije i dva druga iz Slovenije. Tako je zamišljeno i to je idućeg mjeseca i realizovano.*

Drug Tito mi je rekao da je kuću iznajmio na ime inženjera Branka Babića, te dodao da će se drug Pavle Pap pobrinuti da mi tamo dobijemo sve ono što nam je potrebno, uključujući ilegalnu literaturu koja nam je potrebna za izvođenje toga programa, te ostali materijalni i tehnički uslovi. Ja sam u to vrijeme bio bolešljiv, imao sam neke teškoće s jetrom, a pošto je do početka škole ostalo još dvadesetak dana, Tito je rekao: „Pa, druže Krsto, mogao bi ti sada da odeš u Rogašku Slatinu..." I izvadio je dvije hiljade dinara, dao mi i rekao: Idi ti sada pa čim to završiš, kreni početkom septembra za Makarsku, odnosno u Split i javi se Pokrajinskom komitetu, koji će te povezati sa Makarskom."

Ja sam tako i postupio i početkom septembra našao sam se u Makarskoj.

Tito je odlučio da stvara vlastite kadrove umjesto da se kale po Moskvi i prekaljuju na robiji, izvan njegove kontrole. Tito, znači, razmišlja unaprijed i na najširoj osnovi, o tome kako

[379] Pavle Pap (1914. – 1941.) na V. zemaljskoj primljen u CK KPJ podnosi referat o konspiraciji, koji je kasnije umnožen u brošuru za partijske operativce. Rukovodio je centralnom partijskom tehnikom u Beogradu, a pred rat u Zagrebu. U avgustu 1941. upućen u Dalmaciju radi organiziranja partizanskih odreda. Prokazan, uhapšen i strijeljan od Talijana u Skradinu.

graditi organizaciju s kojom će provesti revoluciju i stvoriti vlastitu državu. Njegovu megalomaniju opravdava jedino uspjeh njegovih pothvata.

Peta zemaljska konferencija u svojoj je rezoluciji postavila jednu platformu, koja je zamijenila program jer mogućnosti za održavanje kongresa i donošenja programa Partije, odnosno statuta partije, nije bilo u to doba.

U oktobru četrdesete godine, Partija je imala oko osam hiljada članova i oko dvadeset i pet do trideset hiljada članova SKOJ-a. Zahvaljujući činjenici da je postignuto jedinstvo u Partiji i da su organizovani članovi Partije svi bili kadrovi, ljudi koji su sami, svaki pojedinačno, predstavljali i program Partije, odnosno njene principe, imali smo pokretačku snagu da mobilišemo mase i da ih vodimo u revoluciju. Taj kadar profesionalnih revolucionara koji su se regrutovali iz redova radnika, izabrao je onda kandidacionu komisiju u koju sam i ja ušao, pored još nekolicine drugova, a bio je izabran i drug Tito i kad smo se sastali on je došao sa prijedlogom sastava Centralnog komiteta i Politbiroa CK.

Pošto smo živjeli u ilegalnim uslovima i prijetila nam je velika opasnost od hapšenja, postojao je rizik da se najveći dio tadašnjeg vodećeg kadra iz svih pokrajina nađe na spisku progonjenih ako se otkriju stvarna imena. Zato se kod izbora delegata, na pokrajinskim konferencijama držalo pravila konspiracije. Nisu bili pravljeni spiskovi pravih imena, nego su bili dati – i to je sačuvano u muzeju, u arhivi Muzeja revolucije – samo osnovni podaci: pseudonim, godine starosti, godine partijskog staža, nacionalnost ili pokrajina iz koje je dotični drug, držanje pred klasnim neprijateljem, ideološki nivo i tako dalje... Kad smo taj spisak utvrdili, evidentirali smo, koliko se sjećam, oko četrdeset drugova, predloženih što u CK, što za kandidate za članove CK, sa istim ovim podacima. Mi smo u taj spisak unijeli neke male izmjene. Radilo se o dva slučaja. U CK je predložena samo jedna drugarica, Vida Tomšić[380]*, a kandidaciona komisija je došla do zaključka da bi u tom sklopu ipak trebalo da se biraju barem dvije žene i zato smo odmah dali dopunu da se i Spasenija Cana Babović*[381]*, predložena za kandidata za člana CK, predloži u CK Jugoslavije.*

---

[380] Vida Tomšić r. Bernot (1913. – 1998.), narodni heroj, diplomirana pravnica, članica CK KPJ. U ilegalnosti početkom 1941. osnovala feministički partijski list „Naša žena“, rodila sina u avgustu, u decembru uhapšena s mužem Tonetom, narodnim herojem i organizatorom ustanka, strijeljanim 1942. Mučena u zatvoru, nije odala ni svoje ime, odvedena u gestapovski zatvor skupa s Pepcom Kardelj. Osuđena na 25 godina zatvora i poslana u Italiju u logor Campobasso. U logoru osnovala partijsku organizaciju i Prvu prekomorsku brigadu, u kojoj je bila zamjenik političkog komesara. Delegat SNOS, nastavila borbu u IX. korpusu. Poslije rata predsjednica Skupštine SR Slovenije, visoki funkcioner Jugoslavije i Ujedinjenih naroda. Od 1978. redovita profesorica obiteljskog prava na ljubljanskoj Univerzi.

[381] Narodni heroj Spasenija Babović r. Đuković (1907. – 1977.), tekstilna radnica, povezala se s partijom u Beogradu preko Kulturno-umjetničkog društva „Abrašević“ i primljena u KPJ 1927. godine. Udala se za Ibrahima Babovića, komunista osuđenog na 12 godina robije, koji je umro u sremsko-mitrovačkoj kaznionici. Poslije velikih provala Partije s Blagojem Parovićem obnovila Mjesni komitet Beograda, a nakon više hapšenja upućena u SSSR. U doba VII. kongresa Kominterne upoznala Tita. Vraća se u zemlji i radi ilegalno na terenu u Srbiji i BiH. Uhapšena, prebačena u Glavnjaču i podvrgnuta strašnom mučenju pod nadzorom zloglasnog načelnika Đorđa Kosmajca. Partija joj je dodijelila jedinstveno priznanje „Heroj ćutanja“. Poslije robije vraća se u partijske redove. Izabrana je za člana CK na V. zemaljskoj konferenciji. Sudjelovala je na „majskom savjetovanju“ u Zagrebu 1941. U operativnoj grupi Vrhovnog štaba, zamjenica političkog komesara 2. proleterske brigade. Osnovala Antifašistički front žena (AFŽ). Članica Predsjedništva AVNOJ-a. Šefica kadrovske komisije CK KP Srbije od osnutka 1945. godine. Poslije rata na visokim državnim funkcijama. Na njen prijedlog Ranković je 1966. isključen iz SKJ, a 1972. izjasnila se protiv Latinke Perović i Marka Nikezića, srpskih partijskih „liberala“.

Isto tako bilo je odlučeno da u sastav CK uđe jedan seljak. Predložen je Stipe Romac, delegat iz Dalmacije[382].

Drug Tito je na sastanku Kandidacione komisije predložio da ja u ime Komisije predložim sastav CK. Ja sam onda prvo izašao s prijedlogom da druga Tita izaberemo za generalnog sekretara Partije. Tita su svi znali, i po referatu i po svemu onome što je govorio na konferenciji. Osim toga, to su već bili kadrovi koji su druga Tita znali iz susreta ili po čuvenju pa nijesmo iznosili njegovo ime nego smo govorili – Tito. Ali bilo je jasno da se radi o Josipu Brozu.

Prijedlog je prihvaćen jednoglasno. U konspirativnim prilikama živjeli i nijesmo mogli mnogo pljeskati, niti galamiti, da se ne bismo otkrili. Potom sam predložio da izaberemo CK i pročitao listu drugova koji se predlažu za CK. To je, također, sve jednoglasno usvojeno. Zatim sam pročitao listu kandidata za Centralni komitet. Na kraju, iz sastava Centralnog komiteta, još nekoliko drugova pored druga Tita u Politbiro. Ušli su drugovi Edvard Kardelj, Milovan Đilas, Aleksandar Ranković, Franc Leskovšek, Rade Končar i Ivan Milutinović.

Dovršena 1940., KP Jugoslavije, koju je Tito izgradio od temelja do Staljinove krovne organizacije, posljednja je komunistička aktiva u fašističkoj Evropi. Cijeli jugoslavenski „crveni orkestar“ sad svira pod ravnanjem mehaničara, koji je završio revolucionarne univerzitete i doktorirao preživljavanje u Moskvi. On je ovdje sve pokorio, razjurio konkurente, a ono što je stavio pod kontrolu, zauvijek je zadržalo zaseban identitet u međunarodnom komunističkom pokretu. To je bio njegov vlastiti brend. Glavni ljudi kojima se okružio bili su mu odani do groba, ili su završili u grobu, s jednom jedinom iznimkom – drugim fenomenom međunarodnog komunizma, otpadnikovim otpadnikom, Milovanom Đilasom.

[382] Stipe Romac (r. 1895.), zemljoradnik. Član KPJ od 1932. Kao komunist aktivan u organizacijama HSS-a na području Cetinske krajine. Od 1936. član Kotarskog, a zatim Okružnog komiteta KPJ za Sinj, kojemu je jedno vrijeme bio sekretar. Sudjelovao je kao delegat na V. zemaljskoj konferenciji KPJ, gdje je izabran za člana CK KPJ.

13.
DIVERZANTI CRVENE ARMIJE
Špijunsko gnijezdo na Dedinju

Beograd, proljeće 1941.

Drugi svjetski rat u Jugoslaviji vodio se od početka do kraja kao specijalni rat: svi komandanti na terenu bili su po zanimanju profesionalni obavještajci.

Talijanski general Mario Roatta zapovijedao je od 1942. najvećom vojnom formacijom u okupiranoj Jugoslaviji[383]. Njegova 2. armija je nakon aprilskog pohoda postala zapovjedništvo grupe armija SUPERSLODA[384] (Vrhovna vojna uprava Slovenija – Dalmacija). Roatta je, inače, tokom čitavog španjolskog građanskog rata 1936. – 1938. bio šef talijanske vojne obavještajne službe SIM (Servizio Informazioni Militari).

Njegov će glavni protivnik biti komunistički partizani, čiji je zapovjednik Tito za vrijeme španjolskog građanskog rata kao orgsekretar i „asset“ NKVD-a bio odgovoran za slanje „po specijalnoj liniji“ jugoslavenskih komunističkih dobrovoljaca. Nakon Hitlerovog osvajanja Evrope, njegova je konspirativna operativa jedina aktiva Moskve koja još funkcionira zapadno od sovjetske granice.

Jugoslavenska kraljevska vlada nakon evakuacije pravcem Nikšić – Jeruzalem – Kairo – London na terenu ostavlja odlikovanog pukovnika Dražu Mihailovića, solunskog junaka, koji je od 1940. bio na čelu vojne obavještajne službe. Proglasila ga je 15. novembra zapovjednikom Jugoslavenske vojske u otadžbini (JVuO), što baš nije impresioniralo vojvodu Kostu Pećanca, kojemu nije padalo na um da se pridruži nekom makar i simboličnom otporu, ali je privuklo razne slovenske rojalističke fanatike poput pukovnika Rudolfa Perhineka – rat su proveli u Dražinom štabu na Ravnoj gori ili su osnivali jedinice po Sloveniji.

---

[383] Mario Roatta (1887. – 1968.) talijanski general. Nakon Prvog svjetskog rata ataše u Varšavi s nadležnošću nad Rigom, Tallinnom i Helsinkijem. U razdoblju politike narodnog fronta (1934. – 1939.), kojom se rukovodilo iz Pariza, Roatta je šef SIM-a, talijanske vojne obavještajne službe. Od 1936. zapovijeda talijanskim trupama u Španjolskoj koje se bore na strani Franca, a zatim je od 1939. vojni ataše u Berlinu. Vraća se u Italiju 1940., gdje mu je zadatak da od Nijemaca sakriva talijanske planove za invaziju na Grčku i Jugoslaviju. U Jugoslaviji je komandant 2. talijanske armije, zatim načelnik Štaba armijske grupe SUPERSLODA. U februaru 1943. postaje komandant 6. armije na Siciliji, a od 1. juna šef Generalštaba do kapitulacije 12. novembra 1943. Optužen je i uhapšen jer je u jesen 1943. bez borbe prepustio Rim njemačkim jedinicama, ali već u martu 1945. bježi iz zatvora i preko Vatikana stiže u Španjolsku, odakle se vraća 1966. nakon što je sud poništio presudu. Napisao je memoare; Mario Roatta, *Sciacalli addosso al Sim*, Roma, Ed. Corso, 1955.

[384] ***SUPERSLODA*** *je skraćenica od talijanskog naziva* ***Comando Superiore Slovenia e Dalmazia*** *(Više zapovjedništvo oružanih snaga za Sloveniju i Dalmaciju) kako je krajem 1942 preimenovano visoko vojno zapovjedništvo talijanske vojske tijekom Drugog svjetskog rata, osnovano početkom 1942. godine kao Druga talijanska armija (Regio Esercito). Zapovjedništvo je upravljalo talijanskim okupacijskim snagama i civilnom upravom na anektiranim i okupiranim područjima Kraljevine Jugoslavije, što je uključivalo dijelove Slovenije, Hrvatsko primorje, Gorski kotar, Liku, Dalmaciju i zaleđe. Bila je zadužena za provođenje talijanske okupacijske politike, gušenje partizanskog ustanka, osnivanje koncentracijskih logora (poput logora na Rabu i u Gonarsu) te za suradnju s četničkim postrojbama u borbi protiv partizana. (VestaHR)*

Njemački je Wehrmacht pak u Zagrebu, u formalno Nezavisnoj Državi Hrvatskoj za vojnog attachea postavio austrijskog generala Glaisea von Horstenaua, posljednjeg šefa austrougarske vojne obavještajne službe[385].

Balkan je pretežito neprohodan planinski kraj gdje civilizacija sporo prodire i kao takav podesan je za gerilsko ratovanje. Lokalni je živalj u brdima čobanski, što znači da je mobilan, neprestano u pokretu i može preživjeti u potpunoj izolaciji u planinskim bespućima. Gerilci su tu, dakle, u prednosti pred konvencionalnim armijama što troše silne resurse na logistiku, koja je ovdje uglavnom neefikasna.

Očito je, dakle, kakav će biti karakter ratnog sukoba na ovom terenu – sukob politika, rat ideologija, puno propagande, pozornica za ostvarivanje revolucionarnih i kontrarevolucionarnih programa, a ne normalni evropski rat na jasnim frontovima, gdje se bez puno filozofije može odjednom samljeti sto tisuća ili milijun ljudi.

Politički gledano, Balkan nije nikad bio kolijevkom nacija. Veliki dio svoje povijesti nalazio se u sastavu velikih imperija, gdje je uvijek predstavljao granicu (limes), perifernu „zonu sumraka“ (Bosna – tamni vilajet[386], Karadag[387] – Crna Gora). Nacionalne države ovdje se stvaraju u dva povijesna trenutka u proteklih tisuću godina: prilikom raspada Bizanta (13. – 14. stoljeće) i nakon raspada Osmanskog i Habsburškog carstva (19. – 20. stoljeće). Oba procesa inicirana su izvana. Rušenje Bizantskog carstva pod naletima križara (Četvrti križarski rat) omogućilo je uspon malih država domaćih barbarskih poglavica koji su netom primili kršćanstvo služeći se posebnim pismom nalik klinopisnoj stenografiji što su ga za njih izumila dva solunska monaha promaknuta u svece jer su uspjeli zabilježiti slavenske frikative[388] koji su izlazili iz grla plemenitog divljaka – „le bon sauvage“.

---

[385] Edmund Glaise-Horstenau (1882. – 1946.) odrastao je u časničkoj obitelji i školovao se u Terezijanskoj vojnoj akademiji. U Prvom svjetskom ratu služio je kao časnik austro-ugarske vojske, a 1915. službovao u Generalštabu u Uredu za štampu i politiku. Poslije rata studirao je povijest na Bečkom sveučilištu i služio kao šef u obavještajnoj službi (*Evidenzbureau*), a od 1925. do 1938. bio je direktor Austrijskog ratnog arhiva. Od novembra 1939. na raspolaganju OKW kao „general za posebne namjene“ (General zur besonderen Verwendung). Od aprila 1941. do septembra on je njemački opunomoćeni general za Hrvatsku, dakle predstavnik Wehrmachta pri režimu Ante Pavelića. Paveliću inače Nijemci nisu dali komandu ni nad hrvatskim jedinicama u NDH (učinit će to tek 3. maja 1945. nakon povlačenja posljednjeg njemačkog vojnika iz Zagreba). Horstenau je naposlijetku smijenjen na ličnu intervenciju Ante Pavelića, pa se nakon toga povukao u Austriju gdje je, navodno, od februara do aprila 1945., tražio načina da Austrija sklopi separatni mir sa Saveznicima kao što je to spretno učinio Badoglio u Italiji 1943. Počinio je samoubojstvo u Nürnbergu 1946. Bio je direktor bečkog ratnog arhiva i urednik kapitalnog djela *Österreich-Ungarns letzter Krieg* (Austro-Ugarska u Prvom svjetskom ratu) u sedam tomova, te seminalnog djela *Die Katastrophe: Die Zertrümmerung Österreich-Ungarns und das Werden der Nachfolgestaaten* (Katastrofa: Rastakanje Austro-Ugarske i postanak država nasljednica), Wien, Amalthea Verlag 1928. Njegovi su memoari ključni izvor za povijest NDH: Peter Broucek, *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaise von Horstenau*, tri toma, Wien, Böhlau 1980. – 1988.

[386] ***Vilajet*** *(tur.* ***vilâyet****, od arap.* ***wilāya*** *– vlast, uprava) označava veliku administrativno-upravnu jedinicu, odnosno pokrajinu. Najveća teritorijalna i upravna jedinica u Osmanskom Carstvu, kojom je upravljao guverner ili valija. Vilajeti su se dijelili na manje jedinice – sandžake. U prenesenom (pogrdnom) smislu riječ se koristi kao sinonim za zaostalu sredinu, provinciju ili mjesto iz kojeg se teško izlazi. (VestaHR)*

[387] ***Karadag*** *(od turskog Karadağ:* ***kara*** *= crno +* ***dağ*** *(ili dag) = gora, planina) je povijesni i turski naziv za Crnu Goru. (VestaHR)*

[388] ***Frikativ*** *(ili tjesnačni suglasnik / strujnik) je vrsta suglasnika koji nastaje tako da se govorni organi (jezik, usne, zubi i nepce) približe, ali ne zatvore potpuno, stvarajući uski tjesnac kroz koji se zračna struja probija uz*

Raspad osmanskog imperija bio je sličan proces. Svaka je velika evropska sila pritom za sebe izborila jedno područje interesa. Bugarska je ruski projekt, Rumunjska francuski, Grčka engleski, a Srbija i Crna Gora od početka nestabilni austrijsko-ruski kondominij[389], toliko volatilan da će 1918. u propast povući oba imperija koji su ih kreirali.

Na Balkanu stoga veći utjecaj na događaje ostvaruju manjine, nego nacije. Klijentske nacije samo odražavaju trenutni ekvilibrij velikih sila u regiji. Politička povijest Balkana 19. i 20. st. stoga je sličnija povijesti Afrike ili Indokine nego Evrope. Rusko-austrijska kontrapozicija u Srbiji, primjerice, očitava se u polarizaciji klanova Karađorđević / Obrenović, a u Crnoj Gori – Petrović / Plamenac.

Ta nestabilnost, endemski faktor habsburškog suvereniteta spojen s nadmetanjem s Rusijom, imperijem zasnovanim na teroru, otvorit će lokalnim voždovima, vojvodama i vladikama put do političke autonomije, odnosno do državnog suvereniteta.

Najzad, Karađorđevićeva Jugoslavija nastaje 1918. kao francuski bastion protiv Sovjetske Rusije. Francuska je, naime, zadužena za južno krilo antisovjetskog *containmenta* (okruženja) pa, uz Jugoslaviju, podržava i Rumunjsku dok se Englezi koncentriraju na sjever i potpomažu baltičke države. Nakon atentata u Marseillesu 1934. Beograd započinje oprezno približavanje Njemačkoj. Kolaps Francuske 1940. izbacio je iz igre glavnog sponzora dinastije Karađorđević pa se u igru mogla uključiti i Moskva. Uoči njemačke agresije aprila 1941. Jugoslavija je u diplomatskoj izolaciji jer su Engleska i Rusija u suprotstavljenim taborima, a to će stanje prekinuti tek njemački napad na Sovjetski Savez 22. juna 1941. Drugi svjetski rat omogućuje savezništvo sovjetske Rusije s Amerikom i Engleskom i sve tri sile će moći usklađeno djelovati na južnoslavenskom, odnosno zapadno-balkanskom prostoru.

Od početka svima je, dakle, jasno da je poslije Španjolske Jugoslaviji suđeno da postane poprištem specijalnog rata. Vodit će se nekonvencionalnim sredstvima – špijunažom, gerilom i sabotažama.

Poslije završetka Španjolskog građanskog rata, gensek PCE (*Partido Comunista de España / Komunistička partija Španjolske – VestaHR*), Jose Diaz Ramos izradio je analizu s poukama iz neuspjeha u građanskom ratu. Kako je već bio vrlo bolestan i uskoro je umro od raka, moguće je da je Tito, kao visokopozicionirani logističar u Parizu, toj analizi nešto doprinio, iako je u doba izlaska časopisa „Boljševik“, teoretskog organa Kominterne gdje je članak objavljen u februaru 1940[390], već bio u Carigradu.

---

*karakteristično trenje. U hrvatskom jeziku frikativi su: f, v, s, z, š, ž, h. Izraz dolazi od latinske riječi **fricare**, što znači trljati. (VestaHR)*

[389] *Izraz **kondominij** (lat**. condominium** – suvlasništvo) je područje (teritorij) nad kojim dvije ili više država imaju zajedničku vlast i upravu temeljem međusobnog sporazuma. (VestaHR)*

[390] Hose Dias, *Ob urokah voyny ispanskogo naroda (1936. – 1939.)*, „Boljshevik“, 4 (1940.), p. 34; u Geoffrey Swain, *The Comintern and southern Europe*, u T. Judt: *Resistance and revolution in Mediterranean Europe*, London, 1989. Swain izričito tvrdi da je Tito u jeseni 1939. sudjelovao u debatama koje su prethodile Diazovim „poukama“. Maslarić napominje da su svi španjolski povratnici pisali izvještaj Kominterni. B. Maslarić: *Moskva – Madrid – Moskva*, Prosvjeta, Zagreb 1952., str. 93.

Pouke su, zapravo, bile dalekosežne, pertinentne[391] za svaki narodno-frontovski pokret otpora u južnoj Evropi, pogotovo za budući rat protiv okupatora u Jugoslaviji i Grčkoj, ali, s obzirom na to da su neke iste greške ponovljene, pitanje je jesu li pouke zaista interiorizirane[392], kako u Moskvi, tako i u kompartijama koje su implementirale moskovske direktive. Što se pokazalo pogubnim u Španjolskoj?

1. Komunisti su prerano „izašli iz ormara“, a eksperimenti s revolucijom i naoružanim proletarijatom pokazali su se fatalnima, jer su u ranoj fazi odlučili sudbinu rata izolacijom republikanske vlade od Zapadne Evrope.
2. Frontovsko ratovanje bilo je stihijno, jer se nije znalo tko je nosilac oružane borbe, nego su se vodile mnoge defanzivne bitke u raznim pokrajinama, a neprijatelju je stalno prepuštana strategijska inicijativa i odabir gdje će izvršiti koncentraciju. I to se događalo upravo u zemlji gdje je početkom XIX. stoljeća izumljeno gerilsko ratovanje protiv nadmoćnih Napoleonovih trupa!
3. U pozadini fronte vršljaju revolucionari, anarhisti i avanturisti, politička vlast je podijeljena između raznih političkih frakcija, nesposobna da mobilizira resurse.
4. PCE je ujedno previše vidljiva, izravno odgovorna za događaje koje ne kontrolira, nema jasnu politiku ni za borbu, ni za izgradnju civilne vlasti (a njeni kadrovi dotle krvare na frontu).

Kako je, dakle, stvar trebalo voditi da uspije? Rat je morala voditi republikanska vlada jedinstvenom voljom, što bi omogućilo poduzimanje potrebnih vojnih mjera – formiranje operativne glavnine koja će manevrirati bez obzira na ugroženost pojedinih teritorija... To je Tito ostvario kad je formirao svoju (proletersku) operativnu grupu Vrhovnog štaba.

PCE je morala biti u dubokoj pozadini, infiltrirana u organe vlasti, ali to je bilo nemoguće, jer je partija bila masovna, legalna, a ne kadrovska, obavještajna organizacija... Ni tu grešku Tito neće ponoviti. Posvuda je gradio svoju vlast, preko Narodne / Osvobodilne fronte, konspirativnim tehnikama koje je njegova organizacija usvojila kao svoju prirodu.

Španjolska se mogla održati jedino da su u prilog republikanske vlasti intervenirale Francuska i Engleska, a to je u ona doba bilo nezamislivo. Ali, Britanija i Amerika pomogle su Titu strateškom logistikom i priznale mu status savezničke zaraćene strane.

Bez obzira na to je li sudjelovao u redigiranju članka za „Boljševik“, Tito je isprva ponovio osnovne pogreške u vođenju rata. Ustanak u Užicu, Crnoj Gori i Dalmaciji završio je porazno – prva ratna godina bila je debakl na svim frontovima. No to samo znači da pouke iz Španjolskog građanskog rata nisu usvojili u moskovskoj centrali, odakle su dolazile instrukcije da se odmah ide na ustanak, te da komunistički kadrovi izlaze iz gradova i idu na teren te izvode diverzije, kako bi se umanjio pritisak na Crvenu armiju. To nisu bile realne vojne mjere, nego isforsirane slomom sovjetskog fronta. Istodobno, Kominterna je „po špranci“, starom idejnom obrascu

---

[391] ***Pertinentan*** *(lat.* ***pertinere*** *- ticati se, dopirati) znači pripadan, prikladan, koji se odnosi na razmatrani predmet ili temu. To je sinonim za relevantan, a označava nešto što je važno, osnovano i usko povezano s onim o čemu se trenutno raspravlja. (VestaHR)*

[392] ***Interiorizirati*** *znači usvojiti, usvojiti u svijest ili integrirati vanjske vrijednosti, stavove, norme ili znanja tako da postanu dio nečije osobnosti i ponašaju se nesvjesno, kao da su izvorno vlastiti. (VestaHR)*

insistirala na stvaranju narodno-frontovske zajedničke komande s četnicima, što je trebalo potaći nacionalno-oslobodilački rat. Polazilo se od premise da će epicentar otpora biti u Srbiji. U stvari, Srbija je mirovala sve do jeseni 1944. godine. Nakon užičkih događaja, nastalo je dugotrajno zatišje. Prema izvješću Hermanna Neubachera, Hitlerova političkog komesara za Balkan[393], okupaciju je osiguravao jedan njemački policijski bataljon, bugarske okupacione trupe, te pripadnici Nedićeve Državne straže i Ljotićeva Zbora. Te su kvinslinške formacije raspolagale s desetak tisuća momaka, naoružanih trofejnim streljačkim oružjem, dok su četnici čuvali sela od partizana, a antikomunistički eksperti beogradske policije asistirali njemačkoj Državnoj tajnoj policiji (Gestapo) u očuvanju poretka u prijestolnici.

Do podjednako katastrofalnog poraza u Srbiji i Crnoj Gori u prvoj godini rata došlo je zbog pogrešne, „španjolske" strategije poticanja općeg narodno-frontovskog ustanka. Usiljeno se optira i za ustanak u Dalmaciji, koja nije bila politički zrela za otpor jer je talijanska okupacijska vlast isprva nastojala pridobiti stanovništvo, a teren je zaposjela brojnim snagama, koje, za razliku od njemačkih, nisu napustile ratište, nego su tu ostale trajno garnizonirane. Glavna komanda (Comando 13. Superiore FF.AA. „Slovenia e Dalmazia – SUPERSLODA) raspolagala je trupama 2. armije sastavljene od pet korpusa, od toga jednog motoriziranog i jednog konjičkog, ukupno četrnaest divizija i jednim odredom alpinaca. Bili su raspoređene u Sloveniji, Dalmaciji i Crnoj Gori, a osim toga odmah su naoružali lokalne pomoćne odrede M.V.A.C. (Milizia Volontaria Anti Comunista / Dobrovoljačka antikomunistička milicija) koji su bili podijeljeni na katoličke, grčko-ortodoksne i muslimanske formacije. Sveukupno im je podijeljeno oko 30.000 pušaka.

U Crnoj Gori ustanak je spontano buknuo već 13. jula 1941. i tu su se komunisti pokušali nametnuti kao ekskluzivno vojno vodstvo, dok su u pozadini terorom provodili sovjetizaciju[394], što nije bila dobra ideja – u tim katunima[395] vječno vlada zakon krvne osvete. U Užicu partizani su pokušali podijeliti vlast sa četnicima, naoružali su radnike, digli crvenu zastavu i proglasili neznabožačku republiku. U Dalmaciji herojski su i uludo poginuli pripadnici Prvog splitskog odreda i šibenski komunisti, njih 25, među kojima je smaknut strijeljanjem s leđa i Rade Končar, član Politbiroa CK KPJ[396].

Titovoj superiornoj inteligenciji ostalo je da procesira sva tri krupna promašaja u prvoj godini partizanskog ustanka. Ono što je zatim, od 1942. ustanovio kao svoj smjer, pa ga

---

[393] Herman Nojbaher, *Specijalni zadatak Balkan*, Službeni list SCG, 2004, srpski prijevod od Hermann Neubacher, *Sonderauftrag Südost, 1940 – 1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten*, 1956.

[394] ***Sovjetizacija*** *je proces preoblikovanja društva, politike, ekonomije i kulture po uzoru na Sovjetski Savez (SSSR). Provodio se u zemljama Istočnog bloka nakon Drugog svjetskog rata, a uključivao je uspostavu komunističke diktature, nasilnu industrijalizaciju, kolektivizaciju poljoprivrede, cenzuru i ideološku indoktrinaciju. Ključne odlike sovjetizacije: Monopolska vlast jedne komunističke partije, gušenje oporbe, tajne službe i političke čistke; ukidanje privatnog vlasništva, uvođenje planske privrede i osnivanje državnih poduzeća i poljoprivrednih zadruga; stroga cenzura, uvođenje socijalističkog realizma kao jedinog dopuštenog umjetničkog stila te diktatura državne ideologije u obrazovanju i znanosti. (VestaHR)*

[395] ***Katun*** *je povremeno, privremeno pastirsko naselje na planinskim pašnjacima. Tipično je za brdsko-planinska područja Balkana, a pastiri u njima borave tijekom ljeta kada izvode stoku na ispašu. (VestaHR)*

[396] U ratu su poginula tri člana Politbiroa, osim Končara, Ivo Lola Ribar i Ivan Milutinović, a generalni sekretar Josip Broz Tito lako je ranjen.

nametnuo i u Hrvatskoj, u Sloveniji, a zatim posvuda, vrlo je kompleksno rješenje, koje dosad, zapravo, nitko nije analizirano kao sklop političke i vojne strategije... Ali, iz te jedinstvene kombinacije proizašao je uspjeh njegova revolucionarnog prevrata u Jugoslaviji, dok je ustanak u Grčkoj, u podudarnim okolnostima, ali bez Titove komande, koncepcije, menadžmenta i kredibiliteta, naposlijetku propao.

Španjolski rat je prekretnica u političkom smislu: tu se dokazuje nemoć doktrine popularnog fronta, a pouke izvlače operativci s Titom u prvom planu – umjesto narodnog fronta treba osnivati strukture narodne vlasti (NOO- narodno-oslobodilački odbor), koji su Titova glavna inovacija u povijesti svjetskih insurekcija[397]. Narodni front stvara se, dakle, kao organ pozadine, dok u organizaciji oružane borbe treba djelovati samo gerilski. Vidimo tu jednu generacijsku promjenu: nakon Dimitrova i Togliattija mlada generacija izvlači pouke iz španjolskog rata i bez nekog posebnog partijskog treninga i teoretske egzegeze[398] u kominternovskom idejnom laboratoriju... Nakon pada Francuske i sam Staljin, uostalom, više ne zna šta bi s Dimitrovom i njegovim narodnim frontovima. Kominterna od 1940. zapravo životari. Njezino ukidanje 1943. daje partijskim organizacijama koje moraju djelovati isključivo u konspiraciji, slobodne ruke. Ali, samo je Tito još u igri, ostalih partija u Evropi zapravo više i nema. Ostali su, dakle, Tito i Mao. Oni nalaze slično rješenje. To je kraj priče o narodnim frontovima, odnosno o moskovskom političkom monopolu u dizajniranju komunističkih revolucionarnih pokreta.

Tito je u Jugoslaviju došao s instrukcijama da razvija agenturnu mrežu, odnosno „uspostavi posebni kominternovski obavještajni kanal kroz Evropu“[399], a samo je njemački iznenadni napad na Jugoslaviju spriječio da se on aktivira. Paralelno, on uspostavlja narodno-frontovske okvire, ali formula koja iziskuje povezivanja s građanskim strankama i nacionalnim pokretom ostat će u referatskom virtualitetu[400]. Uostalom, poslije pakta Ribbentrop – Molotov napušta se narodno-frontovski format jer Partija mora u totalnu ilegalu, a na sceni više nema koalicionih partnera. Više nije moguće ni posredovano djelovanje kroz masovne organizacije, budući da režim preuzima sindikate, ženske asocijacije i omladinski pokret, uključujući skaute. Od političkog instrumenta partija se pretvara u čistu obavještajno-subverzivnu mrežu.

Uostalom, Tito uopće ne vjeruje u narodno-frontovske koalicije. On je lenjinist, trockist ili autokrat koji vjeruje jedino u prevrat, revoluciju i samodržavlje, a ne u podjelu vlasti. Zato su i njegove nacionalne Komunističke partije – aktivi, koji se mogu emancipirati od apstraktne KPJ, ali ne i od njegova vlastitog vodstva, a osim toga, prilično su arbitrarno ustrojeni i nisu ne osobito reprezentativni. U Hrvatskoj su, recimo, od tri člana najužeg rukovodstva dvojica

---

[397] ***Insurekcija*** *je oružani ustanak, pobuna ili dizanje naroda protiv postojeće vlasti. Dolazi od latinske riječi* ***insurrectio*** *(u značenju "podizanje" ili "ustajanje"). (VestaHR)*

[398] ***Egzegeza*** *(grč.* ***eksegesis*** *- vođenje, razlaganje) je kritičko, analitičko tumačenje i objašnjavanje tekstova. Iako se najčešće veže uz sustavno proučavanje Biblije i vjerskih spisa, pojam se koristi i za tumačenje gramatičkih, pravnih te povijesnih dokumenata. (VestaHR)*

[399] Milomir Marić, *Deca komunizma*, Beograd, peto izdanje 1989, intervju sa Nikolom Petrovićem, str. 130.

[400] ***Virtualitet*** *označava stanje u kojem nešto postoji kao mogućnost, sposobnost ili potencijal, a ne kao materijalna, fizička stvarnost. To je snaga ili moć djelovanja koja postoji u prividu ili potencijalu, nasuprot onome što je zbiljski prisutno. (VestaHR)*

Srbi[401]. Za Tita nije važno što si, nego jedino odakle si, poznaješ li lokalne prilike, s tim što Tito najsposobnije kadrove stalno rekombinira u skladu s potrebama implementacije svoje šeme, rukovodeći tvrtkom preko upravnog odbora koji sačinjava ne više od desetak jako pouzdanih i sposobnih, njemu posve odanih ljudi.

„Aktivi“ koji nose gordo ime nacionalnih partija, na početku su samo skupine jugo-komunista pod njegovim čvrstim rukovodstvom.

Srbija je za Titovu KPJ od drugorazrednog interesa dok se još primjenjuje narodno-frontovski format. I obrnuto. Za takvo što, naime, u Beogradu, središtu centralističke kraljevine kneza Pavla, nema interesa. Nitko tu ne teži nacionalnom oslobođenju. Imperijalni integralistički projekt stvaranja balkanske nacije jugoslavenskog „barbarogenija“[402] bio je ondje svakako privlačniji od nekakvog svetosavskog i lazarovskog podvižništva[403], ili od revolucije. Tu nema dovoljno radnika za ustanak potlačene klase, a ni simpatija za

---

[401] *U lipnju 1941. godine, Centralni komitet KPH formirao je **tročlano Operativno partijsko rukovodstvo** koje je imalo ulogu užeg vojnog i političkog štaba za podizanje ustanka. Članovi tog tročlanog rukovodstva bili su: Rade Končar (sekretar/tajnik CK KPH, po nacionalnosti Srbin), Vlado Popović (delegat CK KPJ, po nacionalnosti Crnogorac, u tadašnjem kontekstu često generalno svrstan pod srpski/crnogorski kadar) i Andrija Hebrang (član CK KPH, po nacionalnosti Hrvat).*

***Rade Končar** je po nacionalnosti bio Srbin iz Hrvatske. Rođen je 1911. godine u selu Končarev Kraj blizu Korenice u Lici, u srpskoj pravoslavnoj obitelji (od roditelja Štake i Gece Končara). Kao sekretar/tajnik Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske (KPH), bio je jedna od ključnih figura u organizaciji antifašističkog ustanka u Hrvatskoj, a u povijesnim izvorima i literaturi često se ističe upravo kao simbol zajedničke borbe i jedinstva Hrvata i Srba na ovim prostorima.*

***Vlado Popović** – Španac je po nacionalnosti bio Crnogorac. Rođen je 1914. godine u selu Gornji Brčeli u Crmnici (današnja općina Bar, Crna Gora). Iako je Popović bio etnički Crnogorac, u kontekstu izjave o „dvojici Srba“ u tročlanom rukovodstvu KPH iz 1941. godine javljaju se dva razloga zašto ga se u nekim povijesnim raspravama ili memoarima kolokvijalno svrstavalo u taj koš: U političkom i partijskom kontekstu Kraljevine Jugoslavije, a često i u kasnijoj publicistici, crnogorski i srpski kadar izvan Hrvatske promatrali su se kao jedna (nehrvatska) politička cjelina nasuprot lokalnim hrvatskim komunistima. Popović je u Hrvatsku došao kao izravni delegat CK KPJ (iz Beograda) kako bi nadgledao i pokrenuo ustanak. Zbog toga je u užem partijskom vrhu u Zagrebu percipiran kao predstavnik „beogradskog“ ili „srpsko-crnogorskog“ vrha partije. Nakon rata, Vlado Popović je ostvario veliku karijeru kao istaknuti jugoslavenski diplomat (bio je veleposlanik u SSSR-u, SAD-u i Kini) te bliski suradnik Josipa Broza Tita.*

***Andrija Hebrang** je po nacionalnosti bio Hrvat. Rođen je 1899. godine u selu Bačevac kraj Virovitice. Tijekom Drugog svjetskog rata bio je jedan od vođa antifašističkog pokreta u Hrvatskoj i vodeći hrvatski komunist, poznat po tome što je unutar partizanskog pokreta snažno zastupao hrvatske nacionalne interese.(VestaHR)*

[402] *Pojam **barbarogenij** označava novovjekovnog heroja elementarne čistoće, sirove snage i iskonske muževnosti koji posjeduje stvaralački genij. Kao ideal oslobođen od stega dekadentne zapadne civilizacije, predstavlja spoj barbarske snage i stvaralačkog genija. Koncept je osmislio srpski avangardni pjesnik i teoretičar Ljubomir Micić, a postao je središnji pojam njegova međunarodnog umjetničkog pokreta zenitizam (pokrenutog 1921. godine). Micić je barbarogenija vidio kao „balkanskog čovjeka“, odnosno autentičnog novog čovjeka s Istoka koji posjeduje sirovu energiju kojom će duhovno i kulturno obnoviti umornu i jalovu Europu. Za razliku od zapadnoeuropskog intelektualca opterećenog tehnologijom, racionalizmom i imperijalizmom, barbarogenij je oslobođen konvencija i djeluje izravno, instinktom i kreativnošću. U današnjem se kontekstu izraz rabi rjeđe, a najčešće se koristi u publicistici, književnoj kritici i esejistici (nerijetko s ironičnim ili pogrdnim prizvukom) kako bi se opisao politički ili društveni lik koji se nameće svojom sirovom snagom, primitivizmom ili beskompromisnim stilom vladanja, a pritom pokazuje određeni instinkt za uspjeh. (VestaHR)*

[403] ***Svetosavsko i lazarovsko podvižništvo** označava duhovni podvig, asketski i moralni napor pojedinca unutar pravoslavnog kršćanstva, utemeljen na učenju i životu Svetog Save i kneza Lazara. Predstavlja način života posvećen pročišćenju duše od grijeha, sticanju vrlina i postizanju bogolikosti i ljubavi prema Bogu i bližnjima. (VestaHR)*

obespravljene nacije. Narodno-frontovsku koaliciju u kojoj bi Komunistička partija trebala igrati podređenu ulogu, doduše, pokušava ugovoriti s vladom Cvetković – Maček čovjek iz sovjetskog veleposlanstva, što je otvoreno po uspostavljanju te vlade srpsko-hrvatskog nacionalnog jedinstva. To je isti onaj general Kornjejev koji će poslije Titu doći u Drvar kao šef sovjetske vojne misije. Tito dotle u Beogradu, početkom aprila 1940., prima oficire kraljevske vojske koji nude suradnju – ne, naravno, s komunističkom terorističkom organizacijom, nego s predstavnikom Moskve na terenu. Riječ je o normalnim srpskim rusofilima, kakvih se u toj prijestolnici može naći u svakom povijesnom razdoblju...

Cilj V. zemaljske konferencije bio je da pripremi KPJ za djelovanje u ratnim uvjetima. Nakon dvodnevne sjednice, održani su vojni kursevi za pokrajinska rukovodstava, a delegati su imali zadatak diseminacije[404] stečenih iskustava u svojim matičnim organizacijama. U mjesecima nakon V. zemaljske održavaju se pokrajinske konferencije u Sloveniji, Srbiji, Crnoj Gori, Kosovu... Tito im prisustvuje kao supervizor. Te pripreme omogućit će brzu mobilizaciju Partije.

Beogradske demonstracije od 27. marta 1941. ulična su reakcija na pokušaj princa Pavla da pristupanjem Trojnom paktu ostane u pozadini velikog rata koji je na pomolu. Ali, gubitak neutralne pozicije doživljava se kao kapitulacija, iako nije bilo nikakve mogućnosti da Jugoslavija izbjegne i rat i pakt. Tjeskobno raspoloženje masa bolje je odražavala Stojadinovićeva kabinetska parola „Ni rat ni pakt“ nego usklik „Bolje rat nego pakt“ koji se raširio ulicama. Srpske mase, traumatizirane kalvarijom u prethodna tri rata na početku stoljeća, nisu priželjkivale sudjelovanje u Drugom svjetskom ratu, kako na osovinskoj, tako ni na protu-osovinskoj strani. Partija u svakom slučaju ne sudjeluje u tom „događanju naroda“. Već 28. marta Staljin šalje CK KPJ telegram s uputstvom da se zauzme vrlo oprezno držanje, što će potkrijepiti i idućeg dana, 29. marta[405]

No, evropski rat nije moguće izbjeći, a sad ni njemački napad. Jugoslavija će se istoga ljeta raspasti nakon četiri dana nekoordiniranog oružanog otpora, a zatim će uslijediti pohod na Sovjetski Savez.

Crvena armija unekoliko je oslabljena čistkama, te imobilizirana promjenama savezništava i strategija. U dugotrajnoj međunarodnoj izolaciji, Sovjetski Savez je u permanentnom stanju strateške paranoje, što traje desetljećima, sve od Oktobarske revolucije. Od tada ne prestaju stvarne prijetnje opstanku države na njenim granicama. Od kraja 1936. i na papiru postoji njemačko-japanski Antikominternovski pakt, kojemu će se zatim priključiti i Italija. To je globalni kontekst sovjetske politike suočene s prijetnjom rata na dva fronta. Buđenje iz toga košmara bit će stravično – u paklenom kotlu njemačke ofenzive... Ali, Sovjetski Savez u međuvremenu je prerastao u vojničku velesilu. Na sibirskom frontu; Žukov je 31. avgusta 1939. dokrajčio japansku Kvantunšku armiju pobjedom kod Khalkin Gola (Nomonhan). Staljin je tako mogao s Hitlerom postići sporazum verificiran 23. avgusta 1939.,

---

[404] ***Diseminacija*** *označava proces širenja, raspršivanja ili raznošenja informacija, znanja, rezultata ili drugih pojava (poput sjemena ili bolesti) široj javnosti ili ciljanim skupinama. Izraz dolazi od latinske riječi* ***disseminatio****, što u doslovnom prijevodu znači sijanje ili rasipanje. (VestaHR)*

[405] Diary of G. Dimitrov, str. 152.

koji će Nijemcima omogućiti da upadnu u Poljsku bez straha od nedoglednog rata na dva fronta. Isti rizik izbjegli si time i Sovjeti, jer je suspendiran Antikominternovski pakt Italije, Njemačke i Japana, te ruska istočna granica miruje sve do 1945. godine. Sovjetske snage tri tjedna poslije sporazuma Ribbentrop – Molotov ulaze u Poljsku, do 6. oktobra posjedaju liniju razgraničenja s Wehrmachtom i još tri tjedna kasnije, 30. novembra 1939., napadaju Finsku započinjući „zimski rat". Samo preko Švedske stizat će Fincima dobrovoljci i skandinavska pomoć, dok Hitler naređuje „silenzio stampa", kako u nacističkim medijima ne bi bilo slika sudara crvene zvijezde i kukastog križa kojim su označeni finski dvokrilci engleske proizvodnje „Gloster Gladiator". Usprkos toj naklonoj neutralnosti, SSSR je sad na svim zapadnim i istočnim granicama okružen državama koje su pristupile Trojnom paktu, dok je na jugu, u Kini, prisutna milijunska japanska intervencionistička armija. Na jesen 1939. Staljin je stoga odabrao – suživot s bliskim fašistima, umjesto saveznštva s Francuskom i Britanijom, udaljenim demokracijama, koje su vojnički inferiorne. Kohabitacija[406] s crnim đavolom potrajat će dvije godine.

Za Staljina to znači likvidaciju političke aktive Kominterne u fašističkoj Evropi. Samo su komunisti u Jugoslaviji, zadnjoj preostaloj doista neutralnoj evropskoj zemlji, bili osposobljeni za ilegalno djelovanje.

Iako je „Barbarossa" iznenadila Staljina, ipak se Crvena armija dugo spremala za rat. Tako je u Moskvi, od 23. januara do 22. feburara 1941., zasjedalo vijeće načelnika obavještajnih odsjeka prigraničnih vojnih okruga kojima su dane instrukcije za prelazak s mirnodopskoga na ratno stanje. Predsjedao je načelnik 7. odjela sovjetske vojne obavještajne službe (pogranična služba) pukovnik I. V. Vinogradov. U tom smislu pristupilo se organiziranju izdvojenih obavještajnih baza i uporišta do 400 km u dubini zemlje za slučaj prodora neprijatelja. Tempo napredovanja njemačkih jedinica u prvim mjesecima operacije „Barbarossa" bio je takav da su se takve mjere pokazale nedovoljnima.

Potpisivanje sovjetsko-jugoslavenskog pakta o nenapadanju od 6. aprila 1941. bila je previše slaba i zakašnjela gesta da bi zaustavila Hitlera na Balkanu – istog dana Njemačka stupa u rat protiv Grčke i Jugoslavije. To je trebalo povući sovjetsku objavu rata Njemačkoj, jer je s Beogradom potpisan garantni ugovor. Francuska i Engleska prihvatili su takvu svoju obvezu nakon njemačke objave rata Poljskoj[407]. Ali, Staljin, umjesto toga, 18. aprila 1941. šalje tek signal da je otpor naroda koji žele mir nasuprot imperijalističkoj agresiji – legitiman[408].

---

[406] ***Kohabitacija*** *označava suživot ili zajedničko djelovanje različitih političkih ideologija. (VestaHR)*

[407] Poslije napada država antikominternovskog pakta na Jugoslaviju, sovjetsko-jugoslavenski ugovor više nije mogao da služi kao sredstvo za osiguravanje neutralnosti Jugoslavije, nego je mogao da se pretvori u casus belli SSSR-a i Njemačke. Faktički, situacija je ličila na okolnosti pod kojima je carska Rusija bila uvučena u Prvi svjetski rat zbog avanturističkog ponašanja određenih balkanskih političara prije završetka općeg programa modernizacije ruske vojske. Ispostavilo se da je lider SSSR-a imao više realizma (ili cinizma) nego pokojni Nikolaj II. Aleksej Timofejev, *Rusi i Drugi svjetski rat u Jugoslaviji: Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941*, Institut za noviju istoriju Srbije – 2011, str. 236.
Casus belli *je latinski izraz koji u doslovnom prijevodu znači "povod za rat".U međunarodnom pravu i politici, to je službeno opravdanje ili događaj koji jedna država koristi kako bi opravdala i legitimno objavila rat drugoj državi. (VestaHR)*

[408] *Diary of G. Dimitrov* str. 155.

Nekoliko dana ranije, 7. aprila, CK KP Slovenije je poslao svoje predstavnike, Borisa Kidriča i dr Aleša Beblera, komandantu Dravske divizijske oblasti generalu Lavadinoviću. Ponudili su mu pomoć Partije u obrani dežele, ako ne i otadžbine. Znači, Slovenci opet djeluju samostalno.

U selu Veljem Brdu (kod Titograda) održan je 24. aprila 1941. sastanak PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Na osnovu direktive CK KPJ donesena je odluka da se izvrše pripreme za oružanu borbu protiv okupatora i formira vojna komisija koja će organizirati prikupljanje oružja i municije, evidentirati oružje i municiju kojom raspolažu članovi i simpatizeri KPJ i drugi rodoljubi na koje se može računati u oružanoj borbi protiv okupatora; te razviti najširi politički rad u objašnjavanju uzroka kapitulacije bivše Jugoslavije i njene vojske.

Nakon napada sila Osovine na Jugoslaviju KPJ djeluje pod ratnim uvjetima. Već 10. aprila 1941. Politbiro CK KPJ je u Zagrebu održao sjednicu na kojoj je analizirao situaciju stvorenu rasulom kraljevske vojske i proglašenjem kvislinške NDH. Tito saziva nekoliko sastanaka rukovodilaca KPJ, što su poslije ušli u povijest kao „Majsko savjetovanje". Izvor za to Majsko savjetovanje su izvješća koja je u maju 1941. poslao IKKI-ju i članak u „Proleteru"; glasilu KPJ.[409]

Tito je u izvješću ustvrdio da je raspad Kraljevine Jugoslavije preživjela samo ilegalna Komunistička partija Jugoslavije. U njegovu izvješću Informativnom birou Kominterne pisalo je: „Bez obzira na to što je Jugoslavija podijeljena među imperijalistima i što su stvorene nove granice, KPJ je ostala jedinstvena, a CK rukovodi nesmetano u svim oblastima. Dokaz za to jeste održavanje savjetovanja rukovodećih drugova početkom maja ove godine, na kojem su bili zastupljeni rukovodeći drugovi iz Srbije, Crne Gore, Hrvatske, Slovenije, Vojvodine, Bosne i Hercegovine. Zbog tehničkih razloga nisu mogli stići drugovi iz Makedonije i Dalmacije."

Do 1990. povijest socijalističke Jugoslavije i njezine Komunističke partije pisana je u skladu s naknadnim tezama i potrebama KPJ, kako ih je na V. kongresu 1948. u svom referatu sažeo Josip Broz Tito. Iako u tom Titovom kanonskom[410] referatu nije bilo Majskog savjetovanja iz 1941., ono je od pedesetih godina prošlog stoljeća postalo nezaobilazno mjesto u interpretacijama partijske povijesti Drugog svjetskog rata. Tu su, objašnjavalo se, usvojeni zadaci Partije i određen karakter budućeg ustanka.

Uistinu, famoznog „Majskog savjetovanja" iz 1941., naprosto nije bilo. Umjesto toga došlo je do više susreta s partijskim rukovodiocima iz Hrvatske i Slovenije, a Tito se odmah seli u Beograd, jer ondje gospodare Nijemci, a u Zagrebu ustaše, nekontroliran element koji ne haje za finese sporazuma Ribbentrop – Molotov što i dalje vrijedi, bez obzira na raspad Jugoslavije – tako sovjetska ambasada u Beogradu i dalje nesmetano radi.

Ono što se u partijskoj literaturi i naknadnim interpretacijama sugeriralo jest da je KPJ već tada objavila rat osovinskim silama, ne čekajući instrukcije iz Moskve. To je potpuno besmislena ideja, čista mistifikacija. Nema nikakvih naznaka da je Tito tada izašao iz okvira koji

---

[409] Jelić, Ivan: *Majsko savjetovanje rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije u Zagrebu 1941. god.* (Prilog razmatranju nekih pitanja), „Časopis za suvremenu povijest", Zagreb, 3/1984.

[410] *Pojam **kanonski** (izveden iz grčke riječi **kanon**, što znači štap, mjerilo ili pravilo) označava nešto što je u skladu s utvrđenim pravilima, propisima, mjerilima ili priznatim autoritetom. Označava standardni model ili skup djela koja se smatraju uzorom, klasikom i nezaobilaznim temeljem nekog područja. (VestaHR)*

mu je zadavan iz Moskve. Prioritet mu je da održi mrežu pod svojom kontrolom, a ne poduzima nikakvu provokativnu akciju, čak ni na spašavanju cijelog hrvatskog partijskog rukovodstva koje se nalazi u Kerestincu. Oni su sad u bliskoj smrtnoj opasnosti. Ni prije Majskog savjetovanja, ni poslije njega, nije ih pokušavao osloboditi – da je odlučio sam dići ustanak, to bi mu bio prvi logičan cilj.

Josip Broz Tito:

Nažalost, kad su Nemci došli u Jugoslaviju a ustaše s njima i Talijanima, izgubili smo jedan tako veliki broj rukovodilaca tamo u Kerestincu, gdje nam je palo oko stotinu najodanijih ljudi.

Bili su toliko dragocjeni da je i danas teško shvatiti kako smo mogli da se oporavimo. Znate, to je najveći udarac koji nam je zadat. Razumije se, padali su i kasnije naši ljudi u ruke i Nijemaca i ustaša, ali to su ipak bili pojedinci, ili ljudi sa strane, a ne oni na najodgovornijim mestima. A tamo u Kerestincu bili su partijski rukovodioci, stariji komunisti, zatim ljudi od pera kao Prica, Cesarec i čitavi niz drugih. To je bio zbilja jedan vrlo jak udarac za nas. No, kao što se poslije pokazalo, mi smo to nekako prebrodili. U Zagrebu smo imali grupu nevjerovatno sposobnih ljudi, koje nije policija mogla da uhvati prvih dana. To je bio Rade Končar, Anka Butorac, Bakarić i drugi. Uspjeli smo ipak sačuvati gro naših kadrova za onaj teški period kad ćemo početi narodni ustanak.

Dakle, umjesto da organizira napad na Kerestinec, što bi bilo nezamislivo suprotstavljanje Staljinovoj generalnoj liniji s obzirom na sporazum s Hitlerom, Tito odlazi u Beograd, gdje se pakt R – M još drži. Iz Kopiničeve „sigurne kuće“ u Vrapču, koja će se ubrzo pokazati vrlo nesigurnom, odlazi u sigurnu vilu Ribnikarovih na Dedinju, gdje također postoji radio-stanica koja opslužuje Partiju i omogućuje veze s Kominternom, NKVD i GRU.

Kad je došlo do napada na SSSR, Kopiniča je dopalo da pokuša izvući zatočene u Kerestincu pa je pretrpio neuspjeh i odmah stao optuživati Valtera i njegovu organizaciju zbog lošeg rada prilikom prelaska na ratno stanje. Ali Valter, odnosno T. T., više nije tu, prebacio se u drugu državu manevrom „strategijskog izvlačenja“. Tu se opet nazire genij Titova survajverstva – isto tako umjesto njega stradao je Gorkić, okrivljen za neuspjeh s brodom „Corse“ iako je stvar bila u neposrednoj Titovoj nadležnosti. On je imao tu sposobnost da iščezne sa scene kad bi mogle uslijediti neugodne konzekvence i opet se pojavi kad treba administrirati kritiku „prema dolje“ ili eventualno preuzeti neke nesumnjive zasluge.

Krsto Popivoda:

Drug Tito pozvao me u Derenčinovu ulicu broj 33 u Zagrebu, ne sjećam se točno je li to bilo na prvom ili drugom spratu, u stan jednog simpatizera Komunističke partije. Tu sam se s njim našao 27. marta. U podužem razgovoru, iznio mi je opštu situaciju u kojoj su se našli naša zemlja i Partija i dao mi zadatke koje sam trebao da izvršim.

Drug Tito je razgovor sa mnom počeo riječima: „Druže Krsto, rat je tu!“ Zatim mi je objasnio kako je njegova procjena i procjena Politbiroa CK, o tome šta će sada da uslijedi, jer je 25. marta bio potpisan pristup vojnom paktu od strane vlade Cvetković – Maček. Dvadeset sedmog marta, to je to jutro, taj je pakt bio poništen pod pritiskom pobunjenih masa.

Mi smo kao partija, kao rukovodeća snaga radničke klase i svih naprednih, progresivnih snaga naše zemlje već dugo vodili upornu i žestoku borbu protiv fašizma i protiv fašizacije naše zemlje.

To je vrijeme kada je još na snazi sporazum između Staljina i Hitlera, ali naša orijentacija bila je da onaj narod čija je sloboda ugrožena ima pravo da se brani, da se bori.

Drug Tito, ocjenjujući tadašnju situaciju, rekao je da mi moramo učiniti sve što je u našoj moći da damo što snažniji otpor porobljavanju naše zemlje.

I tu bih mogao reći da je drug Tito izrazio jedno uvjerenje, ne bih mogao tačno ponoviti riječi, da će otpor protiv snaga fašizma, izdaje i reakcije u našoj zemlji biti daleko snažniji, nego što se možda misli... Naročito u Srbiji, s bogatim tradicijama Prvog svjetskog rata. Zbog konglomeracije terena, rekao je drug Tito, doći će najverovatnije do povlačenje snaga prema zapadnim dijelovima Srbije, zatim prema Sarajevu, prema Bosni i Crnoj Gori.

Govorio je što mi sad treba da preduzmemo da dođemo do izražaja kao snaga koja je uz svoj narod, štiti ga, brani njegove interese i mobiliše ga za borbu. Ako vlada i reakcionarni krugovi ne usvoje takvu politiku, treba izvršiti pritisak da se otvore kaznione, uspostavi savez sa Sovjetskim Savezom i narod naoruža, kako bi pružio otpor. Pretpostavljajući da će put povlačenja biti prema Sarajevu, drug Tito me poslao da odem onamo i Pokrajinskom komitetu prenesem direktive o držanju naše partije u novonastalim događajima. Ja sam istog dana krenuo i stigao u Sarajevo, sazvao san Pokrajinski komitet, čiji je sekretar tada bio Iso Jovanović[411]*, i prenio mu direktive.*

Drug Tito mi je također rekao da treba da iskoristim vrijeme i osim upoznavanja s Pokrajinskim komitetom, održim jednu sjednicu s Mjesnim komitetom i sa još nekim partijskim organizacijama. U periodu od 27. marta pa do 6. aprila, dok nisam sav ovaj put prošo, nijedne noći nijesam lijegao u krevet. I kad sam stigao natrag u Sarajevo, na Marijin dvoru, dočekao sam bombardovanje grada. Počeo je slom stare Jugoslavije.

Na početku rata Tito, dakle, daje kriva predviđanja ratnih događaja i pogrešnu ocjenu raspoloženja naroda – što će nešto kasnije uroditi debaklom u Užicu.

No, usprkos tome i činjenici da „Majsko savjetovanje“ nikad nije održano u nekoj konferencijskoj formi, nego se on naprosto nalazio s raznim drugovima po stanovima poput onoga na uglu Zvonimirove i Derenčinove ulice u Zagrebu, bitno je uočiti kako je Tito tu utvrdio da u njegovoj organizaciji, koja je, za razliku od Jugoslavije, ostala čitava, i dalje vrijedi jedinstvena komanda. To je izvorni, operativni, a ne doktrinarni smisao politike bratstva i jedinstva. Nije, dakle, riječ o sloganu za miran suživot iz doba jugoslavenskog socijalizma, nego o ofenzivnoj ratnoj doktrini, koju Tito prepoznaje kao fundamentalnu političku pretpostavku za uspjeh u budućoj borbi.

Okupacijske sile podijelile su zemlju na nekoliko zona i tako rascjepkale svoje snage, protiv kojih će se on boriti tamo gdje može postići uspjeh napadom, a ne u obrani, ratovat će gerilski i teritorijalno, a ne frontovski, ali objedinjenim snagama... No to je samo vojna perspektiva koja će se naknadno iskristalizirati, ključna je pak politička pretpostavka da se protiv okupatora može boriti samo jedinstven politički pokret koji neće dopustiti da se ratni napor rastoči, podijeli na nekoliko samostalnih frakcija s posebnim nacionalnim programima, što onda neminovno vodi u građanski rat, kao u Grčkoj. Jer, nisu problem oni koji su ušli u aranžmane sa silama osovine. Osovina će izgubiti rat protiv Sovjetskog Saveza (vjeruje i zna

[411] Politički sekretar PK za BiH, poslan iz Vojvodine kao kadar CK KPJ, bio je Rankovićev šogor Iso Jovanović, a Avdo Humo bio je organizacioni sekretar.

drug Tito) a s njima, propast će i domaći klijenti, vulgo kvislinzi[412]. Problem su stoga oni koji bi mu mogli oduzeti monopol u Narodno-oslobodilačkoj borbi. Njihova će snaga, za razliku od snage „nacionalnih izdajnika“, kao i akcije saveznika rasti, a ne padati. Stoga su mu u tom času opasniji od četnika – haesesovci. No, kako su mačekovci odabrali neutralnost, što je u ratnim okolnostima samo nijansirana kolaboracija, brzo su mu se sami makli s puta...

Zanimljivo je da impresivni sovjetski film „V gorah Jugoslavii“, ratni spektakl snimljen 1946. (redatelj Abram Matvejevič Rom) kao ključni moment ustanka prikazuje upravo spektakularizirano „Majsko savjetovanje“. Tu Tito (igra ga Ivan Nikolajevič Bersenjev), odjeven u dvoredno bijelo odijelo, u nekom muzejskom atriju okružen kipovima, razgovara s grupom podjednako dotjeranih ljudi, koji zajedno nalikuju na Upravni odbor njujorškog Metropolitan muzeja, a ne onu realnu bulumentu robijaša i ubojica, moskovskih pitomaca kominternovskog koledža, predvođenih bravarem koji je zarana postao modna žrtva. Tito u filmu kaže: „Tovariši! V etem času...“ Odnosno: „Drugovi, najvažnije u ovom času je – politika bratstva i jedinstva!“ Ostali manekeni iz Politbiroa to ponavljaju jedan drugome ozbiljno klimajući glavama kao zadivljeni majstori pjevači iz Wagnerove opere. Razumije se, film u takvom apokrifnom[413] tonu ruskog spektakla, u kojemu su svi likovi iz naroda bili odjeveni u narodne nošnje iz Etnografskog muzeja, pa su žene izgledale kao Meštrovićeve folklorne dive, a muškarci kao statisti iz „Tarasa Buljbe“, nije se mogao prikazivati u domaćim kinima, gdje je publika bila navikla na moderne njemačke i američke narativne filmove umjerenog patosa[414]. Ruski velefilm stoga je diskretno bunkeriran i sličnu ludost nismo vidjeli do „Winnetoua“ snimljenog na Plitvicama. No autori sovjetskog filma, u duhu socrealizma, precizno su ugođeni na politiku i vjerno prenose glavni slogan ustaničke ideologije KPJ: bratstvo & jedinstvo, to je pobjedonosna formula!

U maju 1940., Dimitrov i Staljin se ne bi složili s tom doktrinom, koja je u suprotnosti s njihovom percepcijom Balkana, no za razliku od Sime Markovića, koji je Jugoslaviju branio iz teoretskih, Tito je tu jedinu efikasnu koncepciju odabrao iz praktičnih razloga, kao perspektivnu strategiju djelovanja u ratnim uvjetima, što svjedoči, ne samo o njegovoj inteligenciji, nego i o velikom iskustvu profesionalnog revolucionara, dovoljno samosvjesnog da u danim okolnostima primijeni vlastite zaključke, bez obzira na format zadan iz Moskve.

Šest dana nakon njemačkog napada na Sovjetski Savez, 28. juna 1941., Tito je obavijestio Kominternu o zaključcima Zagrebačke konferencije (Majsko savjetovanje). Tvrdio je kasnije kako je brzojav o tome da samostalno započinje ratne aktivnosti poslao u Moskvu s velikim zakašnjenjem, što izgleda kao neka njegova mistifikacija koju je poslije napuhala prilježna partijska historiografija. Dakle, što se tiče trenutka kad otpor započinje, to je nepouzdan izvor, ali u pogledu modaliteta, sve je jasno jer imamo članak objavljen u „Proleteru“. Tu se izrijekom objašnjavaju glavni zadaci Partije: „Okupljati jugoslavenske narode na najširoj osnovi u borbi

---

[412] *Izraz **kvislinzi** označava izdajnike vlastite domovine, odnosno suradnike i pomagače stranog okupatora. Riječ **vulgo** (lat.) znači „u narodu“ ili „narodski rečeno“, pa se sintagma najčešće koristi kao pogrdan naziv za marionetske sluge agresora. (VestaHR)*

[413] *Izraz **apokrifni** (od grč. **apokryphos** – skriven, tajan) označava tekstove ili podatke sumnjive vjerodostojnosti, neautentične izvore ili spise koji nisu uvršteni u službeni vjerski kanon. (VestaHR)*

[414] *Riječ **patos** označava duboko uzbuđenje, zanos, strast, toplinu i snažnu osjećajnost. U negativnom smislu može označavati pretjerano povišen ton, patetičnost i izglađenost u govoru. (VestaHR)*

protiv okupatora i njegovih pomagača; boriti se protiv raspirivanja nacionalne mržnje i izazivanju bratoubilačkog rata; ukazivati masama na odgovornost buržoazije za aprilsku katastrofu i boriti se protiv pokušaja neprijatelja da tu odgovornost prebaci na pojedine narode; očuvati i učvrstiti jedinstvo jugoslavenskih naroda; nastaviti učvršćenje i proširenje partijskih organizacija i širiti utjecaj na mase."

Naglašeno je da KPJ ne priznaje komadanje Jugoslavije. Uz to je CK KPJ izjavio da komunisti trebaju biti spona između naroda Jugoslavije, te da moraju stati na čelo oslobodilačke borbe u svim krajevima zemlje pa i onima koji su poslije Prvog svjetskog rata ostali pod tuđim suverenitetom. Time je Tito odmah definirao svoj maksimalistički ratni nacionalni program – Hrvatima i Slovencima obećao je Istru, Trst i Julijsku krajinu, što je ujedno bio znak da će očuvati teritorijalne dobitke poslije Prvog svjetskog rata u Vojvodini i na jugu zemlje, te da će eventualno otvoriti druga teritorijalna pitanja s izgledne pozicije pobjednika. To je bila vrlo dalekosežna politička platforma, nitko drugi nije imao ni približno potentan projekt za predstojeće specijalno ratovanje na Balkanu.

Ali, to nimalo ne nalikuje narodno-frontovskom političkom formatu i Dimitrov, stara kominternovska papiga, reagira iz Moskve kritikom da „sad ne treba dizati revoluciju, nego pokrenuti nacionalno-oslobodilački rat" (Srećom po Tita, Staljin nije imao puno vremena da u tim teškim trenucima, dok njemačka vojska uništava sovjetsku, razmjenjuje misli s okoštalim kominternovskim birokratom, kojemu je mjesecima uskraćen pristup i telefonski kontakt). Ali, ove instrukcije reflektirat će se nepovoljno na vođenje ustanka u 1941. godini.

Tito je u aprilu došao u Beograd. Jugoslavija je već osvojena, a Tito ureduje na Dedinju, u vili Ribnikar, kod vlasnika dnevnog lista „Politika"[415]. Izbor nije slučajan. Ribnikar je operativac GRU[416]. Nakon odlaska sovjetske misije u maju 1941. (vojni ataše bio je general Aleksandar Georgijevič Samohin[417], vila postaje centar sovjetske *razvedke* (*špijunaža – prim.*

---

[415] Vladislav S. Ribnikar (1900. – 1955.), završio je u Francuskoj arhitekturu i poslije smrti svoga strica dr. Slobodana F. Ribnikara 1924. postao direktor lista „Politika", kojega je osnovao njegov djed Vladislav E. Ribnikar. U Moskvi 1927. stupa u vezu sa članovima KPJ u emigraciji. Njegova kuća na Dedinju postala je sastajalište ilegalaca, a 4. jula tu je održana sjednica CK KPJ o podizanju ustanka. Krajem oktobra 1941. godine uhapšen je i odveden u logor na Banjici. Pušten marta 1942. godine, držan je u kućnom pritvoru. Sredinom 1943. godine, zajedno sa suprugom Jarom, uspio se prebaciti na oslobođeni teritorij. Njegova supruga Jara Ribnikar, rođena Hajek, u Hradec Kralovi u Čehoslovačkoj (1912. – 2007.), pristupila je radničkom pokretu 1939. godine. Poslije okupacije bila je kurir CK KPJ, a zatim, zajedno s mužem, radila je na „Informativnom biltenu" te u agenciji TANJUG, koju je osnovao Ribnikar, koji postaje član Prezidijuma AVNOJ-a, potpredsjednik NKOJ-a i povjerenik za informacije. Poslije oslobođenja bio je ministar u Vladi FNRJ, od 1946. godine predsjednik Komiteta za kulturu i umjetnost. Poslije 1948. bio je na drugorazrednim dužnostima.

[416] Vječeslav Mihajlovič Lurje, Valerij Jakoblevič Kočik: *GRU, dela i ljodi 1918. – 1960*, OLMA Media grup, 2002, str. 523 – 524. Lurje je ruski historičar, autor knjiga „Admirali i generali Ratne mornarice SSSR 1946. – 1960.", „Obavještajna služba Ratne mornarice 1946. –1960." i „GRU: postignuća i ljudi 1918. – 1960."; zatim Pomorskog biografskog leksikona ruske flote 18. stoljeća te drugih stručnih radova vojne i obavještajne prirode.

[417] A. G. Samohin (1902. – 1955.), načelnik Pješadijskog vojnog učilišta u gradu Ordžonikidezeu, postavljen je u augustu 1940. za vojnog atašea u Jugoslaviji, a pisao je izvještaje načelniku GRU GŠ RKKA generalu Golikovu pod pseudonimom Sofokl. Obnašao je dužnost točno godinu dana, do maja 1941., kad je u Moskvu javio o pripremama za njemački napad na SSSR. Nakon okupacije Jugoslavije vratio se u Sovjetski Savez preko Rumunjske. Bio je načelnik Drugog (informativnog) odsjeka GRU Generalštaba Crvene armije (februar – april 1942). U aprilu 1942. pao je u njemačko zarobljeništvo kao komandant 48. armije Brjanskog fronta. Iako nije

VestaHR)u Beogradu, ujedno mjesto gdje se Tito nalazi sa suradnicima iz redakcije „Politike“, Đilasom i Dedijerom. Svi su oni zaštićeni jer pakt R – M još vrijedi.

Tito i CK KPJ borave tih sudbonosnih mjeseci (april – jun 1941.) u Beogradu i tu se formira Vojni komitet s Josipom Brozom Titom na čelu. Za radio-vezu s Moskvom zadužen je Miša Brašić, sin armijskog đenerala Ilije Brašića[418]. Miša surađuje s GRU-om od 1932. godine. Njemu je sovjetski pukovnik Maslov predao radio-prijemnik prilikom odlaska iz Beograda, na put preko Rumunjske u Teheran, gdje će preuzeti dužnost vojnog atašea 1941. – 1942. Okruženje (*containment*) Njemačke sad se s Balkana, gdje je stvar propala, pomiče na Srednji Istok, u Iran, gdje se po prvi put u povijesti realizira pragmatična britansko-sovjetska suradnja po principu fifty – fifty: zajednički svrgavaju nepouzdanog Rezu šaha Pahlavija i postavljaju na prijestolje njegova dvadeset-dvogodišnjeg sina Mohammeda Rezu te zemlju vojno okupiraju zajedničkom vojnom operacijom koja je započela 25. augusta 1941., znači mjesec dana nakon početka „Barbarosse“.

Na Balkanu, znači, osim Kopiničeva centra u Zagrebu, koji potpada pod Kominternu odnosno NKVD, a servisira i Srebrnjakov GRU, u Beogradu djeluje i drugi obavještajni centar „Pavlodar“, za koji je zadužen beogradski novinar Miša Brašić pod konspirativnim imenom „Džin“. U Beogradu je tada i Mustafa-Golubić[419], likvidator NKVD-a, koji je od 1940. u Jugoslaviji na tajnom zadatku. U Rumunjskoj se pak iza neprijateljskih linija bori legendarni sovjetski komandos Nikolaj K. Patrahaljcev (pojavit će se i kod Tita u Drvaru), ali ubrzo napušta teren i vraća se poslije u Sovjetski Savez, gdje postaje pomoćnik načelnika Diverzantskog odjela GRU u Generalštabu Crvene armije. Sve je to gotovo ništa – dok sovjetska vojska gubi rat na širokom frontu od Baltika do Crnog mora, sve kombinacije s narodno-frontovskim politikama i militantnim borbenim jezgrama komunista, agentima i diverzantima, pokazale su se kao tlapnja. Sve je to golema promašena investicija. A kako se čini iz Moskve, ni od ove proleterske operative jugoslavenskih konspiratora neće biti velike koristi...

---

odao nijednu tajnu, osuđen je 1952. na 25 godina robije, ali je oslobođen odmah nakon Staljinove smrti. Umro je 1955. godine. Alekseev M. A., Kolpakidi A. I., Kočik V. J: *Enciklopedija voennoy razvedki 1918. – 1945*., Moskva, 2012., str. 685-686.

[418] Armijski general Ilija Brašić (1882. – 1951). Sudjelovao je u Balkanskim ratovima i gušenju Arnautske bune 1913. a u 1. svjetskom ratu, sa činom majora, obavljao je značajne vojne dužnosti. Neposredno pred II. svjetski rat, postaje armijski đeneral. U vrijeme njemačkog napada 1941. godine, bio je komandant 3. armije, koja je imala zadatak da napadne i eliminira Talijane iz Albanije. Međutim, njemački napad bio je munjevit i Jugoslavija je kapitulirala, a umjesto u Albaniji, u borbi s Talijanima, Ilija Brašić se našao u logoru u Nuernbergu. Podržavao je Nedića, rat proveo u zarobljeništvu, a zatim emigrirao u Ameriku. Našao se na potjernici OZN-e kao ratni zločinac. Umro je u emigraciji u SAD.

[419] Mustafa Golubić je bio pripadnik „Crne ruke“ i sudjelovao je u Sarajevskom atentatu. Četrnaestog aprila 1915. Srpska kraljevska misija u Petrogradu posredstvom Ruskog generalnog štaba šalje ga u Turkestanski vojni okrug da organizira armiju Srba, Hrvata i Slovenaca u ruskom zarobljeništvu. Dvadesetih godina radio je u OGPU pri Kominterni, vjerojatno za personalnu upravu. Hvalisao se pred poznanicima da je „general NKVD-a“ što je očita laž, jer generalski čin u NKVD-u nikad nije postojao. Pao je u ruke Gestapou 7. juna 1941. i strijeljan je u junu nakon tri tjedna mučenja.

14.
PROPALI USTANAK
Poraz narodnog fronta

Užice, jesen 1941.

Stigavši iz Zagreba, generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito uselio se početkom maja 1941. u vilu obitelji Nenadović na Dedinju u Beogradu i ondje ostao do 16. septembra, kad odlazi na slobodni teritorij zapadne Srbije.

Maj i jun, šest tjedana do početka napada na SSSR, prošli su u pasivnim pripremama, u skladu s direktivom iz Moskve da treba „zadržati oprezan stav". Izvješće o „Majskom savjetovanju" poslao je, navodno, tek u junu, kad je počeo otvoreni rat s osovinskim silama, ali i to je primljeno s negodovanjem u Kominterni – ondje ustrajno insistiraju na narodno frontovskoj suradnji s nepostojećim nacionalnim snagama koje bi bile spremne za ustanak protiv mrskog okupatora. No, dok se nižu katastrofalni porazi Crvene armije koji konsterniraju i komuniste najčvršćih živaca, sve je to ionako akademsko pitanje, prikladno jedino za seminarski rad na KUNMZ-u da nije zatvoren prije pet godina jer su alumni[420] završili u Sibiru. Staljin je zauzet ratovanjem u Štabu vrhovne komande (Stavka). GRU traži momentalno aktiviranje komunističke mreže koja će uz njihovu vlastitu prilično beznačajnu efektivu za subverzivno djelovanje izvoditi diverzije i tako konkretno pridonijeti sovjetskim ratnim naporima. Kominterna, pak, poziva na ustanak u suradnji s nepostojećim nacionalno svjesnim snagama, seljaštvom i građanima, koji će iz zasjede nasrnuti na njemačke panzer-divizije.

Kakva je uopće bila situacija u Jugoslaviji između svršetka „Operacije 25" osvajanja Jugoslavije i početka „Barbarosse", invazije Sovjetskog Saveza?

U Zagrebu su odmah po dolasku na vlast ustaše započele progon Židova i komunista. Kao što Tito nije do kraja uvažavao Moskvu, nisu ni ustaše Rim i Berlin, nego su odmah pošli u obračun sa svojim zakletim neprijateljima. Na Balkanu zaista nije lako održavati red ni među fanaticima. Prst igra na obaraču, ruka lako poteže handžar...

Još dok je Vlada Cvetković – Maček pripremala potpisivanje Trojnog pakta, hrvatski ban haesesovac dr Ivan Šubašić, dao je u martu 1941. pohapsiti praktički čitav zagrebački partijski aparat i zatvoriti ga u dvorac Kerestinec. Nakon njemačkog napada na SSSR, ustaše su s pretekstom odmazde za ubojstvo jednog tipa, koji je pronađen mrtav u jarku, pa su za odmazdu postrijeljali dio kerestinečkih zatočenika, među njima novinara Otokara Keršovanija, dr. Božidara Adžiju, matematičara Ognjena Pricu i teoretičara Zvonimira Richtmanna, autora knjiga o Freudu i teoriji relativnosti. Optužili su ih kao „duhovne začetnike zločina" izvršenog 1. septembra nad ustaškim generalom Ljudevitom Tiljkom, koji je namamljen u jedan stan,

[420] ***Alumni*** *(lat. množina od* ***alumnus****) označava bivše studente ili učenike određene obrazovne ustanove (fakulteta, sveučilišta ili škole). Izraz se često koristi i za bivše zaposlenike ili članove neke organizacije. (VestaHR)*

ubijen i isječen na komade, iznesene u kanti za smeće i zakopan u Maksimiru. To baš ne liči na modus operandi tankoćutnog i kratkovidnog fizičara Zvonka Richtmanna, koji je kao i Krleža raskrstio s komunistima – izbacili su ga iz Partije jer su doktrinari načelu s Mladenom Ivekovićem, zaključivši da je zaglibio s kvantnom teorijom koja, posumnjali su, dovodi u pitanje samu dijalektičku filozofiju! Što znači i Marxa. A onda – i samoga Staljina... Ustaše se nisu upuštali u te nijanse – oni nisu razlikovali stajališta Božidara Adžije od stajališta Zvonka Richtmanna, oko kojih su njih dvojica polemizirali u lijevoj štampi. Za Ustaše, provincijske klaunove u dimnjačarskim kostimima, obojica su naprosto bili komunjare, pa su ih s još sedmoricom izveli na prvu livadu i postrijeljali da osvete Tiljka.

Sovjetski agent Kopinič poduzeo je 13. jula zakašnjelu akciju oslobađanja preostalih zatočenika, ali je ona izvedena skandalozno nekompetentno i gotovo su svi opet pali u ruke ustaške policije. Pobijeni su prilikom hvatanja ili strijeljani u Maksimiru, u Dotršćini, a među njima i August Cesarec.

U tom događaju čudnih obrisa, debaklu proizašlom iz dugotrajnog nedjelovanja, možda se može nazrijeti ranija oportunistička Staljinova politika – nastojanje da se, u duhu savezništva s Njemačkom, neutralizira najrevolucionarnija partijska organizacija u zemlji... Zapovijed za oslobađanje upućena je poslije napada na SSSR izravno operativcu Kopiniču, a ne partijskoj strukturi. Tito se prije toga nije mogao usuditi da ih izvlači, jer bi to bio neposluh prema važećoj liniji s obzirom na sporazum Ribennetrop – Molotov.

Dok je vladala konfuzija, Kopiničeva sovjetska linija (ona primarno obavještajna) preuzela je inicijativu budući da je izostala ranija ili istodobna akcija dirigirana iz partijskog centra KPJ. Što se točno događalo, nemoguće je razlučiti iz postojećih svjedočanstava i zabilježenih uzajamnih denuncijacija. No, za razliku od te propale akcije, samo pet tjedana kasnije, 22. augusta 1941., organiziran je masovni bijeg iz Sremske Mitrovice, odakle se spasilo trideset komunista, od kojih će osmorica postati narodni heroji, uključujući Ivana Mačeka – Matiju, budućeg šefa slovenskih tajnih službi, jednog od najmoćnijih ljudi Titove Jugoslavije.

Dotle u Zagrebu Ivan Srebrnjak Antonov, koji je Titu strašno smetao, kao zasebni operativac vojne obavještajne službe na izravnoj (i posebnoj) liniji s Razvedpurom GRU u Moskvi počinje stvarati samostalnu gerilsku organizaciju koja će izvoditi diverzije protiv neprijateljskih vojnih efektiva i logistike. To je unaprijed bilo pripremano za slučaj rata u IV. Odjelu Generalštaba Crvene armije (Glavnoj obavještajnoj upravi) regrutiranjem prokušanih španjolskih boraca. Uz Srebrnjaka se u istoj agenturnoj „sigurnoj kući“ na Milerovu brijegu u Vrpču nalazio i Kopinič, a to je i Hebrangova javka otkako se opet povezao izašavši s robije u februaru iste godine. Kao kurirke su bile angažirane Srebrnjakova žena Franciška Beba Klinc i njena prijateljica Olga Kohn, koja će se poslije udati za Hebranga. Skupina će se održati nešto manje od godinu dana.

Mjesec i pol dana nakon napada na SSSR, Glavni štab odreda Narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije (po nazivu se vidi da je usvojena Dimitrovljeva opaska u kojoj insistira na narodno-frontovskom pozicioniranju!) izdaje u Beogradu prvi broj svog „Biltena“. Štampan je 10. augusta 1941. u tiskari CK KPJ na Banjičkom vencu i sadrži uputstvo o formaciji i zadacima odreda NOP Jugoslavije, što je pod naslovom „Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih

odreda“ objavljen kao uvodnik. Tu se razrađuju osnovne postavke strategije i taktike partizanske borbe i konstatira „da se dosad zanemarivalo pitanje opšteg narodnog ustanka“ i da je potrebno „hitno likvidirati taj nedostatak, jer u protivnom partizani mogu biti izolovani od masa koje su spremne da se bore za svoju pravednu stvar“. To je, dakle, odjek moskovskih odjeka na dalekovidne zaključke mistificiranih „majskih savjetovanja“.

Crnogorski ustanak počeo je 13. jula kao čista replika Španjolskog građanskog rata – frontovska borba. Partija preuzima odgovornost za vojne operacije i za potonji poraz. Istodobno se radikalizira, ulazi u fazu crvenog terora (kao o Kataloniji). Na kraju, Partija gubi politički autoritet. Izvanredan recept za gubitak rata, dokazan u praksi prije četiri godine... Znači, Tito i nadasve njegovi naredbodavci u Moskvi u prvoj su godini rata opet egzercirali[421] zastarjele revolucionarne obavezne forme iz neposredne prošlosti. U Crnoj Gori pokazat će se da ta narodno-frontovska orijentacija naprosto ne funkcionira, kao što se to pokazalo i u Španjolskoj, obrazloženo još u onom Diazovu članku u „Boljševiku“, izdanom poslije stručne diskusije u Moskvi u kojoj je vjerojatno sudjelovao i Tito.

Sad Tito odlazi u jugozapadnu Srbiju, gdje je spontano započeo ustanak, samo što su tu u prednosti četnici, teritorijalci poražene kraljevske vojske, odani izbjegličkoj vladi i predvođeni pukovnikom Dragoljubom – Dražom Mihailovićem, načelnikom Štaba jugoslavenske 2. armije u Sarajevu. On se povukao u šumu sa svojih 80 ljudi. General-štapski oficir, po struci obavještajac, bivši načelnik Vojne obavještajne službe školovan u St. Cyru, po uvjerenju je uskogrudi nacionalist. Bio je došao u konflikt s načelnikom Đeneralštaba Nedićem kad je predlagao da se vojska podijeli na jedinice po nacionalnom ključu (Nedić ga je za tu zamisao kaznio kućnim zatvorom). Dok je u Sofiji bio vojni ataše, Mihailović je pokušao skuhati manji vojni udar pa je protjeran iz Bugarske.

Tito se, pak, opremio kvalitetnim štabom, jer je za načelnika uzeo rusofila, crnogorskog majora Arsu Jovanovića, autora priručnika pješadijske taktike na oficirskoj akademiji u Sarajevu.

Nakon napada na Sovjetski Savez Nijemci su s Balkana povukli glavninu svojih snaga. U raspadnutoj Jugoslaviji ostavili su samo jedinice za nadzor prometnica između Ljubljane, Zagreba, Beograda i Soluna, jer su one omogućavale opskrbu jedinica na bojištu u Grčkoj (odakle je koncem maja izvršen desant na Kretu).

O samom početku ustanka u Jugoslaviji, imamo pak važno svjedočanstvo Svetozara Vukmanovića.

Svetozar Vukmanović Tempo:

Da, o Titu se može govoriti kao o tvorcu naše revolucije. Velika je naša revolucija, velik je njen tvorac. Kad govorimo o revolucionarima, moram iznijeti jednu stvar – vrlo rijetko se javljaju momenti u istoriji kada se revolucionari potvrđuju. A drug Tito tako se potvrđivao.

Ja ću vam iznijeti samo nekoliko momenata, da se vidi kakva je njegova veličina, i kakva je veličina naše Revolucije.

---

[421] *Riječ **egzercirati** znači vježbati, obučavati ili drilati. Najčešće se veže uz vojsku i označava provođenje vojnih vježbi, strojevih koraka i rukovanja oružjem. Dolazi od latinske riječi **exercere** (vježbati), preko austrijsko-njemačkog izraza **Exerzier**. (VestaHR)*

Bilo je to 4. jula 1941. godine. Trebalo je odlučiti da li ići na oružani ustanak ili ne. Površna ocjena situacije bila bi da je to avantura. Jer, Hitlerove armije nadirale su u Sovjetski Savez, a obični ljudi u Beogradu pričali su da ondje više nema fronta, nego da Nijemci ulaze ko u tijesto. Kod naših drugova, a i u narodu, stvorilo se razočaranje jer smo vaspitavani da se rat neće voditi na sovjetskoj teritoriji, nego na tuđoj, jer je snaga Sovjetskog Saveza takva da može da razbije svakog napadača i rat prebaci na teritorij neprijatelja. To su bile riječi sovjetskih vođa Molotova i Staljina. I odjedanput preokret: njemačke armije prodiru skoro bez otpora, bar je nama to tako izgledalo tada...

Hitlerove trupe bile su već dva mjeseca u Jugoslaviji. Sastali smo se u Boićevoj ulici, u kući Vladimira Ribnikara. Bilo smo šestorica – Tito, Ranković, Đilas, Milutinović, Lola Ribar, Žujović i ja. Pretpostavljao sam da se radi o krupnim odlukama, ali nisam zapravo znao o čemu će biti riječi. Među drugovima i u narodu mnogo se razgovaralo o tome zašto Nijemci tako lako prodiru pa smo mi skoro zaboravili na naše zadatke. I Tito me uveo u stvar, jer me tog jutra, kad sam ušao u sobu, dočekao sljedećim riječima: „Dosta si radio na štamparijama, sad treba uzet pušku i organizovat ustanak!"

To je čovjek, revolucionar, koji odmah ide na glavni zadatak! Odmah daje ton. Odlučuje. Vidio sam čovjeka koji se odlučio da ide na revoluciju. I to u kojim uslovima! U uslovima nepovoljnim na stranim frontovima, ne samo u Sovjetskom Savezu, nego i u Evropi. Saveznici se drže još samo na Britanskim ostrvima, Evropa ćuti, dok Kominterna traži, traži preko radio-stanice, traži da se ustane na oružje, da se vrše sabotaže... Poziva evropski proleterijat na ustanak, ali borbe nema nigdje.

U tim uslovima, gledao sam ga, on se odlučio. On se odlučio na oružanu borbu. Gledam situaciju u zemlji: 12.000 članova Partije, a to je Partija ilegalna, doduše povezana s masama. On je to osjetio kao revolucionar. I tu, u takvim momentima istorijskim, tu se potvrđuju veliki revolucionari. Jer takvi momenti ne nastaju svakog časa, oni se rijetko javljaju u istoriji. I kad se pojave, veličina revolucionara vidi se po tome da li je on odlučio i iskoristio situaciju ili nije.

Na sastanku 4. jula dobio sam zadatak da organizujem sastanak u Bosni i Hercegovini. Naravno, s drugovima iz rukovodstva BiH. Znao sam za direktivu Kominterne da se radi samo o oslobodilačkoj borbi protiv okupatora, a ne o socijalističkoj revoluciji. Da se ne radi o borbi za vlast. A istovremeno, Tito je odlučno istupio da se borba, oslobodilačka borba može izvojevati samo ako se pretvori u socijalističku revoluciju. I dok sam ga slušao, razmišljam: šta će uraditi ostali revolucionari u Evropi, u evropskim zemljama, u Komunističkim partijama? Hoće li se povinovati Kominterni, ili izgubiti šansu za pobjedu Revolucije?

Iz Moskve su dolazili kontradiktorni napuci – Kominterna traži pokretanje nacionalno-oslobodilačkog ustanka u savezništvu s antifašističkim i demokratskim strankama raspoloženim za ratovanje, kakvih na terenu uopće nema, traži također da se odmah, bez ikakva oklijevanja, započne masovni ustanak te izvedu udari na neprijateljske pozadinske linije. Članstvo Partije treba, pak, pretvoriti u diverzante koji će izvršavati akcije zajedno s minornim efektivama sovjetske vojne obavještajne službe, a ljudi na terenu ne znaju napraviti eksploziv.

Ivan Stevo Krajačić:

Pošto je okupirana Jugoslavija, Partija je dala proglas za opšte-narodni ustanak, to jest za borbu. Ja sam se povukao u ilegalnost iako sam do tada bio zaposlen u ložionici Državne željeznice, gdje mi je bilo najlakše posmatrati manevre kompozicija koje su prolazile. Imao sam

dobar pregled odande. To mi je bilo ovako najzgodnije mjesto s kojega sam mogao da budem od koristi, bez velikog aparata, par mašinista i to je bilo dovoljno...

Slučaj je htio da Mate Vidaković bude ranjen. On je od početka bio sa mnom, iskren i dobar prijatelj. Otišao je u Sovjetski Savez i vratio se u zemlju 1939. godine po istom zadatku. Trebao je da ide u Beograd, pošto je zagrebačka grupa već postojala. Razne stvari su nam dali kao recept za pravljenje eksploziva koji može da zapali sve što se upaliti može. Mi smo im, naravno, slijepo vjerovali. I tako, iako sam čuo da je jedan inženjer nastradao jer je došlo do eksplozije, a da je Mato Vidaković pritom ranjen, otišao sam u Zemun. Tražio sam Tita da mu kažem da ću sam pokušati zapaliti te bombe i ovaj brod što ih vuče, a oni su dotle donijeli odluku da idem za komandanta Treće operativne zone. Ali, nismo se sreli.

Pošao sam u Zemun kao inžinjer Jovan Kokanović koji dolazi na gradnju mosta. Pokušao sam da napravim eksploziv iz tih raznih tekućina. Došao sam do kašastog materijala. Prema receptu, da bi bio upaljiv, taj materijal mora biti suh, da ga se može sabiti. Posebno ide upaljač, to je posebna tehnika.

Nisam htio da kompromitiram naše simpatizere i znance, nego sam, jer sam ondje bio zaposlen, iznajmio hotel u Zemunu. Sobu koja je imala štednjak i sam sam tu počeo izrađivati eksploziv, iako sam već čuo da je Mato Vidaković nastradao, ostao bez obje ruke. Ali ja sam nekako bio uvjeren da ja to mogu napraviti, i da neću stradati, jer sam zaista toliko slijepo vjerovao u te recepte, koji su, navodno, dobro poslužili u Mandžuriji i ne znam u kojim sve krajevima svijeta. I šta se dogodilo?

Dakle, ja sam izradio eksploziv i postavili smo ga kod bombi. Kućica u skladištu je otišla u zrak, ali bombe su ostale neoštećene. Kasnije kad sam prešao u Beograd iznajmivši ondje kuću, opet se nisam našao s Titom. On je ostavio ceduljicu Blagoju Neškoviću, koji je bio u Beogradu, s porukom. Dakle, nisam ni tu imao prilike da se s njim nađem. lako sam bio u Zemunu, a on u Beogradu, ali ja nisam prelazio dok ne obavim onaj posao.

Morao da pređem iz Zemuna u Beograd jer je postalo „vruće" kad se pročulo da nešto radimo, pa sam iznajmio kuću u nekoj Dorčinovićevoj ulici. Još sam ondje pokušao da eksploziv ubacim u brod „Karađorđe" da makar nešto napravim. Bili su brodari dobri pa smo ubacili, ali nije to bila velika eksplozija, nego jako mali kvar, nije se zapalilo, iako je naprava ubačena u strojarnicu. To je sve bila jedna propala stvar...

Čim je započela operacija „Barbarossa", počinje hapšenje komunista, a u Beogradu likvidira punkt GRU. Ribnikar je interniran na Banjici. Padaju i Golubić i Brašić, koji gubi svoju radio-stanicu, ali će ona ipak posredno opet dospjeti u Titove ruke. Istodobno, beogradska policija koja je bila privremeno pacificirana u doba Vlade Cvetković – Maček i pakta Ribbentrop – Molotov, opet se aktivira, sad pod upravom njemačke Državne tajne policije (GESTAPO). Počinje hajka na komuniste. Tito 16. septembra napušta Beograd i odlazi prema području jugozapadne Srbije, gdje se stvarao pokret otpora.

S putnom ispravom na ime „inženjera Petrovića" i legitimacijom komandira čete četničkog odreda vojvode Javorca, koja će mu poslužiti na odredištu, Tito vlakom napušta Beograd, elegantno odjeven, u pratnji jednog pravoslavnog svećenika, Dragoljuba Milutinovića, koji mu je i pomogao da dođe do tih isprava. Prate ga i dvije mlade djevojke – njegova personalna asistentica i ljubavnica, studentica Davorjanka Paunović – Zdenka (20), te drugarica Veselinka Malinska (24), kurirka CK KPJ iz Skoplja. S njima ide radi kamuflaže i

Joachim Jaša Rajter, Nijemac, član Kulturbunda[422], predratni komunist (i poslijeratni direktor Beogradskog sajma). S njim Tito putem razgovara na njemačkom. Žandari im samo salutiraju. Stižu u užički kraj gdje su se sjatili i prvi komunistički gerilci predvođeni španjolskim borcima Sretenom Žujovićem i Kočom Popovićem.

Jaša Rajter:

U prvim danima okupacije 1941, godine, s obzirom na moje poreklo, bio sam jedan od retkih Beograđana kojima okupator nije oduzeo automobil. Ostao mi je jedan mali „štajer", pa sam se s njim mogao kretati po gradu. U maju mesecu dobio sam zadatak da jednog druga prevezem kroz grad. Jer, taj drug ne bi smeo da se peške kreće po Beogradu. Zadatak sam dobio od jednog člana Gradskog komiteta, a nisam ništa znao o vezi koja treba da me dočeka na Čukarici i da mi toga druga preda. Rečeno je samo da će me dočekati jedna drugarica i da će držati novine pod miškom, a karanfil u ruci. Ugovorena javka je da pitam gde je Zemunski most, a ona treba da odgovori da je na Dunavu...

Došao sam na Čukaricu i parkirao kola u jednoj sporednoj uličici i odmah primetio rođenu sestru. Stajala je sa karanfilom u ruci i novinama pod miškom. Okretala se. Pomislio sam da je to slučajnost. Pričekao sam malo, ali i nekoliko minuta, vidim da ona i dalje stoji. Prišao sam joj i pitao je gde je Zemunski most. Ona mi je rekla: „Na Dunavu". Bilo je očigledno da je javka u redu. Rekao sam joj: „Kakav Dunav, vidi se odavde! Govori koga treba da vozim!" Ona je smesta otišla u drugu ulicu i ubrzo se vratila s jednim drugom koji je imao tamne naočari. Došli su do kola. Krenuli smo. Kako se mome „Štajeru" otvarao krov, a bio je otvoren, zamolio me da ga zatvorim. Objasnio je zatim da i on ima ista takva kola u Zagrebu. Posmatrao sam ga u vožnji, ali nisam mogao zaključiti ko je. Dovezao sam ga do Kalenića pijace i tu, u jednoj uličici, on je izašao iz kola i nekud otišao. Tom prilikom nisam ništa o njemu saznao. Bilo mi je unapred rečeno da ću voziti druga iz višeg partijskog foruma. Tako se završio naš prvi susret.

U avgustu 1941. godine dobio sam opet zadatak – da jednog druga dovedem na oslobođenu teritoriju u okolini Valjeva, a naći ću se s njim na železničkoj stanici. Celi taj deo grada bio je srušen, pa i tvornička zgrada i pošta. Umesto železničke stanice bila je podignuta neka privremena zgrada. Zadatak sam prihvatio na samoj železničkoj stanici, a drugarica s kojom sam tu došao pitala me da li mogu da prepoznam druga koga treba da odvedem na oslobođenu teritoriju. Pogledao sam putnike koji su stajali na peronu i prepoznao druga koga sam u maju vozio kolima po Beogradu. Rekao sam da mi, ako je to taj drug, ne trebaju više nikakva uputstva. No, uputstva su bila potrebna – naloženo mi je da tog druga nigde ne smem ostaviti, a u slučaju gužve da mu moram omogućiti da se skloni. Prišao sam i pozdravio se s njim. Bio je u društvu s jednom

---

[422] ***Kulturbund*** *(skraćeno od njem.* ***Schwäbisch-deutscher Kulturbund*** *– Švapsko-njemački kulturni savez) je bila kulturno-prosvjetna organizacija njemačke manjine (folksdojčera) koja je djelovala na području Kraljevine Jugoslavije. Ovisno o povijesnom kontekstu, termin nosi specifična značenja:*

- *Izvorno značenje (1920.): Osnovana 1920. godine, organizacija je prvotno imala cilj očuvanje njemačkog jezika, kulture, školstva i narodnih običaja među manjinama u Banatu, Bačkoj i Sremu.*
- *Politička radikalizacija (kasne 1930-e): Dolaskom nacionalsocijalista (nacista) na vlast u Njemačkoj, organizacija je postupno pala pod njihov utjecaj. S vremenom se pretvorila u političku i profašističku organizaciju koja je radila na širenju nacističke ideologije.*
- *Uloga u Drugom svjetskom ratu: Tijekom rata, Kulturbund je djelovao kao produžena ruka Trećeg Reicha i služio je za regrutiranje i mobilizaciju njemačkog stanovništva te kao peta kolona.*

Zbog svoje uloge u ratu, organizacija je raspuštena, a njezina imovina konfiscirana nakon 1945. godine. (VestaHR)

drugaricom. To je bila drugarica Zdenka, Davorjanka, oko nas motao se neki pravoslavni sveštenik. Nisam znao je li ide s nama, putujemo li zajedno, ali on se stalno držao uz nas. Zbog velike gužve koja je vladala na peronu predložio sam da uđemo u vagon i da se smestimo, jer voz treba uskoro da krene. Karte sam bio kupio za vožnju do Kraljeva. I tako smo se našli u kupeu drugarica Zdenka, drug koga sam pratio i ja. Drugarica Veselinka Malinska, koja je bila sa mnom u partijskoj organizaciji, moja veza, nekud je nestala. Verovatno je bila u drugom delu voza.

Razgovarali smo na nemačkom jeziku. Samo povremeno govorili smo srpskohrvatski. Nemački smo govorili da kod naših saputnika u vozu otklonimo svaku sumnju. Ko bi pomislio da oni koji govore nemački odlaze na partizansku teritoriju? Tokom vožnje primetio sam u dva-tri navrata da je pravoslavni pop bio u hodniku, ispred kupea. Stajao kraj prozora, a drug kog sam ja vodio izlazio je i nešto s njim razgovarao. Bilo mi je iz toga jasno da taj pop ima neke veze s našim putovanjem.

lako smo imali putne karte za Kraljevo, promenili smo voz i krenuli prema Čačku i Užičkoj Požezi. Taj prekid putovanja trajao je otprilike pet sati. Bila je noć kad smo izašli iz voza i našli smo se na peronu male stanice. Predložio sam da pređemo u gostionicu preko puta da sačekamo polazak.

U toj gostionici za jednim stolom okupili smo se uz druga koga sam pratio Veselinka, Zdenka, pop Milutinović i ja.

Divio sam se njegovom načinu razgovora sa seljanima koji su bili u kafani. Pitao ih je o svemu i svačemu. Tražio je da mu objasne: ko to puca u šumi, ko uzima od seljaka hranu i kako je uzima, odnosno da li je plaća, i uopšte kako se ponašaju oni u šumi prema seljacima. Dobijao je razne odgovore. Neki su ga odgovori očigledno razveselili, jer se pokazalo da oni koji su u šumi sve što uzimaju plaćaju, da ne maltretiraju narod, da skupljaju oko sebe sve borce protiv okupatora.

Kafana ko kafana: morali smo nešto da poručimo. Drugarice su naručile kafu, pop Milutinović rakiju, drug kojeg sam vodio špricer, a ja... Hteo bih ja da popijem špricer, ali to nekako ne smem da kažem. Iza leđa druga kojeg pratim pokazao sam konobaru dva prsta i on donese dva špricera. Posle petnaest minuta razgovora opet dođe konobar. Napominje da će brzo doći voz i pita ko ima što da plati, a drug koga sam vodio izrazi želju da mu se donese još jedan špricer. I ja opet pokažem konobaru dva prsta. On donese dva špricera. Drug se okrenu, pa me pita: „Je li, na kojem ti to jeziku poručuješ špricere?“ Nisam odgovorio, ali sam špricer popio. O meni je inače vladalo mišljenje da sam kafanski čovek, da volim pevačice, špricere, rakiju. To mi kod nekih ljudi nije mogla biti preporuka...

Pruge su u leto 1941. već bile iskidane. Vozovi su išli od mosta do mosta. U kupeu smo se nalazili Veselinka Malinska, Zdenka – Davorjanka, drug koga sam ja vodio i ja. Ali, u jednom trenutku nestala je nekud Veselinka Malinska. Drug koga sam vodio prišao mi je i rekao: „Bilo bi dobro da prođeš kroz voz i nađeš Veselinku i da joj kažeš da dođe i bude s nama u kupeu.“

No, direktiva koju sam ja pre putovanja dobio bila je vrlo stroga: ne udaljavati se od njega i u slučaju gužve omogućiti mu da se on izvuče, a ja tu gužvu nekako da zadržim. Gledao sam druga i rekao mu: „Znaš šta, druže, direktiva koju sam dobio vrlo je jasna, ja ne mogu da idem kroz voz“. Posle dužeg ubeđivanja ipak sam pristao da potražim drugaricu pod uslovom da on otvori prozor da se nagne kako bih ga ja stalno vidio dok idem pored voza i tražim drugaricu. Pristao je, otvorio je prozor, naslonio se na njega. Ali, nakon jednog minuta, pred našim vagonom se stvorila neka gužva. Brzo sam se vratio nazad neobavljena posla. Drug me je pitao da li sam našao Veselinku, a ja mu rekoh da nisam. „Zašto si se vratio?“ – pitao je. Objasnih odmah da je gužva, nije mi jasno šta se zbiva i zato ne želim da je tražim. U prtljažniku smo imali poveći kofer. Usled naglog trzanja

voza, kofer je poleteo i drugarica Zdenka je progovorila: „Pazi, Tito!“ Tog momenta kad sam čuo to ime bilo mi je jasno koga ja vodim u partizane.

Dakle, Jaša vodi Tita u partizane, što znači samo jedno – da su postojali i prije, odnosno nezavisno od njega...

Bilo mi je jasno pa sam odrekao poslušnost kad mi je rekao da idem da tražim Veselinku. Smatrao sam da sam postupio pravilno, jer je direktiva vrlo jasno određivala da se od njega ne odvajam. Shvatio sam da pratim generalnog sekretara Partije, jer sam kao mlad komunista čitao list „Proleter“ i video da principijelne članke potpisuje Tito. Znači sekretar, sekretar KPJ. Kasnije sam dobio pohvalu za takvo držanje.

Silaskom sa voza došli smo u hotel u Valjevu, gde je pop Milutinović rezerviso za nas sobu kao za dva bračna para. Međutim, pucnjava koja se začula kad smo ulazili u hotel navela me da predložim da ne idemo u sobu, nego da ostanemo uz šank i dočekamo patrolu koja će doći da nas legitimiše. Moji su saputnici ipak otišli u sobe. Bio sam u pravu, jer kratko vreme posle toga došla je feldžandarmerija koja je želela da zna ko su gosti koji su došli iz voza i koji su odseli u hotelu. Ja sam im se legitimisao i rekao da su ostali moji prijatelji koji leže gore i spavaju, pa nema smisla da ih uznemiravaju. Sa njima sam proveo dosta vremena uz šank. Jeli smo i pili. Vajkali su se što su na dužnosti. Dok su pili smetali su im šlemovi, pa su ih skinuli. Dobro su pili i pošto su se pozdravili sa mnom metnuli su ponovo šljemove na glavu i otišli. Sprečio sam njihov odlazak u naše sobe, jer bi bilo malo nezgodno. Mi smo bili prijavljeni kao dva bračna para, a – u stvari nismo bili bračni parovi i legitimacije bi to pokazale.

Kad sam došao u sobu video sam da tu postoje dva gvozdena kreveta. Na jednom su ležale drugarice Veselinka i Zdenka, na drugom drug Tito. Pokušao sam da legnem pored njega, ali nije išlo. Krevet je bio kao korito. Zato sam pored kreveta povukao na jedan mali kanape i legao. Negde pred zoru, osetio sam da neko hoće da me digne. Probudio sam se i video druga Tita koji stoji pored mene i šapuće mi: „Dosta sam ja spavao, sad legni malo ti da spavaš“. Ja sam to odbio. Rekao sam da ne želim da ležim u krevetu, da sam ja dosta spavao. All, ni on nije hteo dalje da spava. Ostao je sedeći na krevetu i tiho smo razgovarali: o tome šta će biti, koliko će rat trajati, zašto mi treba da se borimo i koji su naši osnovni potezi. Taj razgovor je dosta dugo predstavljao za mene jedan politički kapital, pomogao mi da u toku rata ne pogrešim, da uvek imam jednu vodilju koja mi je data u tom momentu. Razgovarali smo otprilike dva sata.

Ujutro svi smo se digli, obukli i sišli dole u kafanu da stvorimo plan za dalje putovanje. Dobio sam nalog da unajmim jednog kočijaša, s kojim bismo se odvezli do Kosjerića. Bilo je to vrlo teško, jer je Kosjerić već u to vreme bio ničija zemlja. Uspeo sam da nađem jednoga koji je za dobre pare pristao da nas poveze do tamo. No kasnije je morao i dalje da nas vozi, jer nismo imali prevoznog sredstva, pa smo ga privoleli da dođe s nama do Ražana. Usput sam na pijaci, dok sam unajmljivao fijaker i kočijaša, kupio jednu malu kačicu kajmaka, jer je put bio neizvestan. Taj kajmak je veoma dobro došao. U Kosjeriću, koji je bio potpuno pust, pred jednom smo ga kafanom pojeli, to nam je zapravo i bio ručak toga dana.

Fijakerista koga smo dugo morali u Kosjeriću da ubeđujemo da nas doveze do Ražane celo vreme puta je grdio sve one koji pucaju po šumi, koji ga sprečavaju da radi i tvrdio da u šumi ima svega i svačega. U jednom momentu okrenuo se prema nama i upitao: „Da ne idete slučajno i vi u šumu?“ Drug Tito ga je pogledao i pokazao na sebe i upitao: „Zar ima tamo i ovakvih? Zar ovaki idu u šumu?“

On ga je pogledao i rekao: „Boga mi, koliko sam čuo, ima tamo nekih i sa cilinderima!“ Razgovor se prekinuo. O našoj želji da se vozimo dalje sa njim nije hteo ni da čuje. Nismo ga isplatili i nastavili smo put za jednim seljakom koji je pristao da poveze naš kofer. Ostalo smo nosili u rukama i produžili dalje peške.

Prolazeći pored jednog mesta ugledali smo sveže humke, crne marame i nešto svežeg cveća. Drug Tito je stao i upito seljaka koji je išao sa nama šta je to. Seljak mu je odgovorio da su to prve žrtve, taoci, koje je okupator streljao. Drug Tito je ušao među one humke, skinuo šešir i dugo stajao. Vraćajući se rekao je: „Ove žrtve mi moramo osvetiti.“ Došao je čas da skinemo kofer sa kola i da se pozdravimo s kočijašom, gledajući mogućnost kako dalje da stignemo do sela Bačevaca, odnosno do sela Rebaja. Da bismo se odmorili od pešačenja, svratili smo u jednu kafanu. Ličila je na drumsku mehanu. Ništa sumnjivo, ali kad smo ušli u nju videli smo da je puna četnika.

Teško je bilo utanačiti koji su to četnici. Tada su postojale dve vrste četnika. Oni Draže Mihailovića i oni Koste Pećanca.

Kako smo ušli, prišli su nam, stali pored nas i upitali kuda idemo, kako nas nije strah. Ovo je ničija zemlja, nema vlasti, puca se... Ne znajući koji su to četnici, drugarica Veselinka reče: „Pa, nije nas strah. Idemo sa ovim gospodinom koji je Nemac“. Skočili su dva, tri, sa puškama u rukama i prišli su mi, a ja sam stajao uza zid. Jedan je uperio pušku na mene. Nisam znao šta da radim. Pogledao sam u druga Titu, ali on mi je dao znak da budem miran, digao se i glasno upitao: „Ko je ovde u kafani glavni?“ Izdvojio se jedan od njih. Otišli su nešto u stranu. Nisam znao o čemu su razgovarali i šta je bilo. Kad su se vratili, onaj četnički komandant ili komandir rekao je: „U redu je, u redu je, ostavite ga.“

I umesto komplikacija i maltretiranja, mi smo dobili pratnju koja nas je vodila, nosila naš kofer i naše stvari do sela Robaja, gde smo imali vezu sa partizanskom patrolom. Posle rata pitao sam jednom druga Tita kako se završio čitav taj slučaj. Odgovorio mi je da je imao legitimaciju četničkog komandanta koji ide na pregovore sa partizanima. Takvu legitimaciju dao mu je pop Milutinović koji je u onim danima bio vojvoda, četnički vojvoda Javorski. Eto, sa tom legitimacijom završen je ceo incident, ako tako može da se kaže. U kasnijim sećanjima drug Tito često je imao običaj da kaže: „Pogledajte onog Jašu Rajtera! On je mene branio od Švaba, a ja njega od četnika.“

Sa pratnjom iz one kafane stigli smo do sela Robaje, do škole u kojoj je bila jedna učiteljica. Ona nas je prihvatila, ali nas je sumnjivo gledala. Nije joj se sviđalo što smo došli u pratnji naoružanih četnika koji su čak i naše stvari nosili. Rekla nam je da ostanemo tu, jer će patrola koja navraća u selo doći kasnije pa možemo sa njom da se povežemo. Čekajući patrolu počeli smo da razgovaramo i da pričamo. Čak su počele i neke pesme da se pevuše.

Ja sam počeo da pevam stare revolucionarne pesme, a to pevanje promenilo je raspoloženje naše učiteljice. Počela je blagonaklono da gleda na nas. Kratko vreme nakon toga pojavila se jedna patrola, nekoliko omladinaca. Pomagali su nam u nošenju kofera, ali na svakom odmaralištu, na svakom stajanju, oni su se odvajali u stranu, razgovarali, i došaptavali se. U jednom momentu prišao sam drugu Titu i rekao mu da smo veoma sumnjivi ovim omladincima i da se verovatno dogovaraju kako da nas likvidiraju. Drug Tito je malo gledao, a onda im je prišao i vrlo otvoreno rekao: „Drugovi, ja znam da smo mi vama sumnjivi zbog načina kako smo došli do vas! Ako treba vi nas vežite, ali terajte nas u štab odreda.“ Verovatno su te reči uticale na njih, jer su kasnije drugu Titu dali konja koga je on jašio, takoreći, do samog štaba odreda.

Najzad – dolazak u dvorište u kome je bio smešten štab odreda. Zastajemo, a jedan omladinac, vođa grupe, ulazi u kuću i podnosi izveštaj. Koliko sam ja mogao da čujem, izveštaj je glasio: „Druže komesare, dovodim neke sumnjive ljude.“

Čovek kome je taj raport podnešen bio je drug Drakulić. Izišao je da vidi te sumnjive ljude, a drug Tito mu je prišao i predstavio mu se: „Ja sam sekretar Komunističke partije Jugoslavije.“

Verujem da je to bilo prvo i jedino predstavljanje druga Tita na takav način. Drakulić se veoma zbunio i brzo je otišao da to proveri, jer je u odredu bio jedan drug komunista koji je bio na robiji. Taj se brzo pojavio, pogledao nas i potvrdio da je to Valter, jer ga je znao iz kaznionice.

U tom momentu grupa partizana s kojom smo došli u odred okrenula je puške i, umesto da su puške uperene na nas, okrenute su kao pratnja i zaštita cele naše grupe.

Kratko vreme nakon toga pojavio se drug Miloš Minić. On je bio sekretar Okružnog komiteta u tom kraju i posle kratkog upoznavanja odmah je dogovoreno da sutra rano izjutra drug Tito ide na sastanak s Dražom Mihailovićem.

U štab Valjevskog partizanskog odreda u selu Robaje kod Mionice (rodno mjesto vojvode Živojina Mišića) Tito je stigao 18. septembra, a već 19. septembra susreo se u podnožju Ravne gore s Dražom Mihailovićem. Sastanak nije urodio plodom: u očekivanju prikladnijeg trenutka, Mihailović je konfrontaciju s Nijemcima ograničio na najnužniju, a što je najvažnije, htio je očuvati poredak, staru vlast. Četnici su ušli u Užice tako što su se postrojili ispred zgrade općine pa im je njemački komandant svečano predao gradsku upravu, a partizani su ondje gdje se Tito smjestio izvjesili 23. septembra crvenu zastavu sa srpom i čekićem. Kao sjedište svoje komande odabrao je zgradu Narodne banke u čijem je trezoru bilo 56 milijuna dinara.

Partizani su uveli pozdrav *Smrt fašizmu!* kojeg je izmislio Tito, na što se odgovaralo – *Sloboda narodu!*, kako je predložio Ranković. Užice ih je opskrbljivalo novcem i oružjem – tamo je bila tvornica naoružanja, koja je u kratko vrijeme proizvela veliku količinu municije, a što je najvažnije, zauzevši teritorij, stekli su i samopouzdanje.

Njemačka komanda započela je I. neprijateljsku ofenzivu, čišćenje zemlje od odmetnika po provinciji da otpor ne bi eskalirao i ugrozio eksploataciju rudnika bakra neophodnog njemačkoj industriji, te zaprijetio jedinoj komunikaciji s Grčkom (dolina Morave). To i izvoz radne snage u njemački Reich bili su osnovni strateški ciljevi okupacije Srbije. Ustanici su se teritorijalizirali na području „Užičke republike“ između Drine i Zlatibora. Njemačka komanda malo precjenjuje otpor, kao i sam Tito prije rata, te angažira dvije divizije, od kojih je jedna dopremljena iz Francuske, a druga povučena s odmora poslije boravka na Istočnom frontu. Još jedan puk privučen je iz Grčke. Ustaške snage i dijelovi 718.njemačke (legionarske) divizije na drugoj strani Drine sprječavaju prebacivanje partizana u Bosnu. U akciji su sudjelovale i jedinice Nedićeve Državne straže te Ljotićeva Srpskog dobrovoljačkog korpusa, naoružani zarobljenim jugoslavenskim streljačkim oružjem. Zapovijedao je štab XVIII. njemačkog korpusa generala Franza Boehmea.

Čišćenje terena počelo je u Mačvi, gdje je strijeljano dvije tisuće ljudi, a više od 20.000 otjerano u logore. U Kragujevcu su masovno strijeljani civili i cijela gimnazija s profesorima. Dok se to događalo, u Užicu su počele međusobne borbe partizana i četnika. Njihova kohabitacija odmah se pretvorila u otvoren sukob. U napadu koji su iznenada izvršili 1.

novembra, četnici su odbijeni i poraženi, a partizani su zauzeli i Užičku Požegu. Vrhovni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (NOPOJ) ponudio je 3. novembra obustavljanje neprijateljstava, formiranje zajedničke komande i obrazovanje mješovite komisije za ispitivanje uzroka sukoba. Sporazum je sklopljen, ali ga je Mihailović odbacio već 5. novembra, pa su se borbe nastavile do dolaska njemačkih snaga koje prodiru prema gradu što ga je Tito spreman odlučno braniti. Najbolja jedinica, užički Radnički bataljon – kakav je vidio u Omsku, a ustrojavali su se i u Španjolskoj – poslana je u bitku na Kadinjači 29. novembra 1941. godine.

Partizani su potisnuti, a u zalaznici Vrhovnog štaba izginuo je cijeli Radnički bataljon, koji baš nije bio elitna proleterska jedinica, nego četiri čete manufakturnih radnika – željeznička četa, krojačko-obućarska, tkalačka i pekarska. Da svih 260 ljudi nije izginulo, bila bi to farsa, jer je protiv njih nastupala 342. infanterijska divizija pod zapovjedništvom general-lajtnanta dr. Waltera Hinghofera. Jedinice pod komandom toga bečkog doktora prava, rođenog u Transilvaniji[423] (njemačkoj Sedmogradskoj), izvršile su masovne ratne zločine na Balkanu gdje god su bile stacionirane. Transilvanski background prevagnuo je nad bečkom uljudbom.

Pokušaj ustanka u Užicu je propao i Nijemci su zamalo posve uništili partizane, no partizani su imali sreću što su Nijemci gonili njegove postrojbe samo do rijeke Uvca, tj. do linije razgraničenja između njihove i talijanske okupacijske zone, inače rodnog kraja Petka Miletića, gdje Tito nije bio osobito popularan. Tako su se povukli u Sandžak, gdje ih nitko nije poznavao, a ondje je protiv njih u proljeće 1942. pokrenuta Operacija „Trio“ koja se u jugoslavenskim izvorima vodi kao II. i III. neprijateljska ofenziva, iako je riječ o jedinstvenoj, velikoj, sinkroniziranoj akciji na Ozrenu i u donjem toku Drine, koju su provele kombinirane okupacijske snage i neke kvislinške jedinice. Tito je 7. decembra 1941. navodno ponudio ostavku na sjednici Politbiroa u selu Drenovi na Sandžaku. Nije jasno da li se to odnosilo na položaj vrhovnog partizanskog zapovjednika ili generalnog sekretara Partije[424]

U svakom slučaju, bio je to veliki debakl. Nastojeći se povinovati diktatu iz Moskve, odakle su ga bombardirali zahtjevima da se poveže s četnicima kao nacionalno-oslobodilačkim snagama (iako oni u stvarnosti nisu uopće bili zainteresirani za nacionalno-oslobodilački rat protiv Nijemaca), odabrao je pogrešnu taktiku i strategiju, istu vojnu doktrinu koja se primjenjivala u Španjolskom građanskom ratu, odakle je dolazio i njegov komandni kadar. Inače, rasjed između „španaca“ i „domaćih“ zapovjednika, koji se jasno nazire u memoarima generala Pavla Jakšića, nije nikad uklonjen jer su prvi dobivali veliku prednost nad potonjima[425].

U nedavno objavljenim memoarima Vicka Krstulovića, sekretara Pokrajinskog komiteta za Dalmaciju i zapovjednika dalmatinskog vojišta, karizmatičnog ratnog vođe koji je za godinu i pol dana od početka rata formirao pet brigada i jednu diviziju, po prvi put je rasvijetljen sukob

---

[423] ***Transilvanija*** *(rum. Transilvania ili Ardeal, mađ. Erdély, njem. Siebenbürgen) povijesna je regija u središnjoj i sjeverozapadnoj Rumunjskoj. (VestaHR)*

[424] Pirjevec: *Tito i drugovi*, str. 118 – 119.

[425] Pavle Jakšić: *Nad uspomenama*, Rad, Beograd, 1990.

u koji je dospio s hrvatskim i jugoslavenskim političkim vrhom oko direktiva za podizanje ustanka. To istodobno objašnjava i užički i crnogorski promašaj.

Od CK KPH, naime od „dvojice Vladimira“ – Popovića i Bakarića – Rade Končar i Vicko dobili su naređenje 1941. da neodložno idu na omasovljenje borbe i partijske kadrove odmah šalje u zaleđe, gdje treba organizirati napade na okupatora. Tako je izginuo Prvi dalmatinski odred kod Splita, tako su pali šibenski revolucionari, a među njima i član Politbiroa CK KPJ Rade Končar. PK je zbog toga dobio ukor, a ubrzo se razjasnilo kako je tu nerealnu instrukciju hrvatski CK dobio od Tita, a on, naravno, izravno iz Moskve[426] Odgovornost je, međutim, trebalo ponijeti rukovodstvo na najnižoj razini, jer je Staljin imao prešne potrebe, a Tito, razumije se, nije mogao biti kriv. Bakarić i Popović bili su čista transmisija. Odgovornost, ali ne i zasluge, padale su ondje gdje je i inače padao teret – na neposrednu operativu. To je svojstveno svim striktno hijerarhijskim i vojnim organizacijama. Sinjski[427] komunist i brodogradilišni radnik u Splitu, Krstulović, nikad nije čuo za stih lorda Tennysona iz pjesme „The Charge of the Light Brigade“ („Juriš lake brigade“) koji sve to lijepo objašnjava:

„Theirs not to make reply / Theirs not to reason why / Theirs but to do and die...“

„Nije njihovo da odgovaraju / Nije njihovo da se pitaju zašto / Njihovo je da izvrše i umru...“

Istodobno s debaklom u Dalmaciji, propao je ustanak u Crnoj Gori, te sad Tito započinje beskompromisno primjenjivati doktrinu „pokretne revolucije“ i u selu Rudom, na Staljinov rođendan 21. decembra 1941. osniva Prvu proletersku brigadu. Napušta koncepciju nacionalno-oslobodilačkog rata. Počinje revolucija: jedinica na kapama nosi crvenu zvijezdu sa srpom i čekićem. Ta je distinktivna insignija ostala Prvoj gardijskoj mehaniziranoj diviziji sve do moralnog poraza u bici za Vukovar 1991. godine.

Peko Dapčević:

Početkom decembra mjeseca 1941. godine kao zamjenik komandanta Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku poslan sam u Užice da podnesem izvještaj. Trebao sam Vrhovni štab i druga Tita upoznati sa stanjem u Crnoj Gori i vratiti se sa instrukcijama kako da se akcije nastave. Ali, u Užice nijesam mogao ući jer sam stigao 16. decembra, a naše snage već su se bile povukle. Obaviješten sam da se Tito nalazi u selu Kasindir. Dođem tamo, uvedu me u dvorište jedne oveće kuće i pokažu stasitog čovjeka u uniformi sa dvogledom i s revolverom o pojasu. Ja sam za trenutak zastao, jer sam tu prvi put vidio Tita. Prišao sam mu i rekao ko sam. Na to je on rukujući se sa mnom, i dalje ostao zauzet – gledao je kako će se rastovariti jedan konj. Mene je to začudilo, ali sam odmah doznao da se radi o radio-stanici Vrhovnog štaba koja je održavala veze s jedinicama Narodnooslobodilačke vojske po čitavoj Jugoslaviji.

Naravno, nije baš tako. Godine 1941. jedinice Narodnooslobodilačke vojske nisu imale radio-vezu, a pogotovo ne „po čitavoj Jugoslaviji“. Radilo se, naime, o stanici „Pavlodar“, koja

---

[426] Vicko Krstulović, *Memoari jugoslavenskog revolucionera - Dalmacija, fragmenti historije 20. vijeka* / Prvi tom 1905. - 1943. / Mostart - Buybook 2012, str. ?

[427] *Netočno. Vicko Krstulović, rođen u Splitu 27.04.1905, cijelo vrijeme do početka rata proveo je u Splitu. (VestaHR)*

je Titu služila za vezu s Moskvom, koju je uzeo od Miše Brašića Džina, no vjerojatno Peko nije bio upoznat s njenom pravom namjenom.

Pošto je vidio da ja tu stojim, Tito mi reče da pođem gore u kuću. Tu je bio smješten Vrhovni štab. Poslije nekoliko minuta pojavio se i počeo sa mnom jedan nevezan razgovor. Ja sam se u međuvremenu pozdravio sa članovima Vrhovnog štaba. Neke sam od njih i ranije poznavao. Bilo je vrijeme večere. Pošto ja nijesam imao kašike, Tito mi je ponudio svoju. Dogovorili smo se da ćemo opširnije razgovarati u Rudom, jer, kako mi reče Tito tada, tamo će biti formirana i Prva proleterska brigada. I stvarno, šest dana kasnije formirana je Prva proleterska, ali mi smo u Rudo bili stigli već 20. decembra zajedno sa još nekim članovima Vrhovnog štaba. Među njima se nalazio i drug Kardelj. Tito nam je tada iznio svoju odluku. Ja sam i sam bio pristalica da se što prije formira regularna vojska, jer me to poučilo iskustvo iz Španije. A Tito je, u stvari, iznio temelje čitave zamisli, taktike i strategije daljeg vođenja našega rata. Kada sam mu upao u riječ i pitao da li i mi da formiramo takve brigade, proleterske brigade, on je brzo i odlučno odgovorio: „Ne, bez našeg odobrenja nikako, jer ćemo i zbog formiranja Prve proleterske imati teškoća".

Radilo se, dakle, o stvaranju partijske vojske kako će to Tito i sam priznati zbunjenom Đilasu.

Poslije formiranja Prve proleterske brigade Tito je ponovo razgovarao sa nama. Ja sam mu tek tada iznio situaciju u Crnoj Gori. Začudilo me je opet što Tito uopšte nije govorio mnogo o porazu naših jedinica u Srbiji, pa ni o porazu crnogorskog odreda u napadu na Pljevlju. Govorio je o našem prestrojavanju, o tome da mi jedino kao ofanzivna armija, vojska koja će biti stalno u pokretu i akciji, možemo dobiti rat. Stvaranjem prvog jezgra armije, Prve proleterske, mi udaramo temelje našoj budućoj taktici i strategiji. I zaista nije prošlo ni šest mjeseci, već u julu 1942. godine, formira se glavna grupa Vrhovnog štaba koja je sastavljena od pet proleterskih i udarnih brigada.

Kad je stigao na Sandžak s razbijenim ostacima svoje partizanske grupe, Tito je na samom dnu vojne karijere, ali, istodobno, i na početku velikog uzleta.

Kominterna s njim praktično prekida komunikacije. Što će im taj luzer, koji nije u stanju po zadanoj formuli „narodne fronte" povesti široki nacionalno-oslobodilački ustanički rat? Tito ih uzalud u svojim depešama uvjerava da je lojalno pokušavao ostvariti suradnju s četnicima, ali da su ga omeli engleski agenti, koji su se iskrcali s podmornice u Crnoj Gori pa se sad protiv partizana bore skupa s Nijemcima (?!). Te izlike u Moskvi nitko nije bio spreman slušati. Praktično su ga otpisali. Uostalom, četnici su vojna sila kraljevske vlade u izbjeglištvu koju je SSSR priznao još 1940., a Staljin sad sigurno ne namjerava antagonizirati njihove britanske pokrovitelje radi revolucije po balkanskim gorama, gdje su Titovi elitni pekari i obućari ionako već na prvom koraku pretrpjeli totalni poraz. A prvi britanski konvoj s ratnim materijalom stigao je u Murmansk 1. septembra 1941. dok je drug Tito još boravio u Beogradu. Do kraja rata doplovit će još 1.400 britanskih brodova. A već 29. septembra 1941. u Moskvu stižu i američki diplomat Averell Harriman te Churchillov izaslanik Lord Beaverbrook da obećaju svu pomoć protiv Njemačke. Staljinu, koji je Hitleru izručivao komuniste da ne ugrozi sporazum Ribbentrop – Molotov, sigurno ne pada na um da se u tom času zbog nekakvog Tita sukobljava sa Churchillom. Sovjetski Savez samo je na dva mjeseca suspendirao odnose s beogradskom

vladom u Londonu, a sad je opet priznaje kao i njenog ministra vojnog đenerala Dragoljuba Mihailovića i to sve do oktobra 1944., kad se stvar sama od sebe skinula s dnevnog reda[428].

Tito je poslije priznao Dedijeru kako bi, da je slušao instrukcije iz Moskve, zasigurno propao. Gdje bi u Jugoslaviji, koja se upravo raspala na nacije, našao saveznike za nacionalno-oslobodilačku borbu? Sa svakom od njih morao bi se boriti protiv ostalih, a onda i protiv sebe, odnosno protiv svojih snaga koje se pojedinom takvom partneru priklone... Uostalom, ti su teoretski saveznici bili posve nespremni da ratuju – hrvatski nacionalisti dobili su odmah državu, makar i ustašku, a pobijeđeni Srbi samo su gledali kako da izbjegnu rat kakav je tri puta u prošlom pokoljenju prorijedio populaciju i zapravo traumatizirao naciju. Srbi iz Srbije bili su spremni da ratuju isto koliko i Francuzi, također pobjednici Prvog svjetskog rata, a na ustanak će se dići jedino oni u NDH, gdje se provodio ustaški teror, kao što su se i hrvatski Dalmatinci digli u proporcionalno daleko najvećem broju, istodobno ugroženi od Talijana i četnika, ali s protivnikom koji je bio neusporedivo slabiji od njemačke ratne mašine.

Tito je krajem 1941. pošao na svoj „Dugi marš“[429] po Bosni. Svjestan da u neposrednoj perspektivi ne treba očekivati prodor sovjetske vojske (kao što su započinjući ustanak vjerovali Crnogorci 1941. godine) shvaća da treba stvoriti ustaničku vlast koja će biti sposobna preživjeti zimu. Zima je i za hajduke uvijek bila razdoblje mirnog bivstvovanja. Za Đurđevdan (23. aprila) odlazili su u planinu, a vraćali se kućama za Mitrovdan (8. novembra), pa je iz tog vremena ostala izreka: Đurđev danak – hajdučki sastanak, Mitrov danak – hajdučki rastanak. No Wehrmacht sigurno nije bio isto što i osmanska vojska...

Realna perspektiva sovjetske pobjede vremenski se malo razvukla. Krajem 1941. članovi Partije bili su uvjereni da će već u ratnoj sezoni 1942. sovjetske snage izbiti na jugoslavensku granicu. A one su u zimu te godine tek zaustavile njemačko napredovanje prema Moskvi (operacija „Saturnus“) i u ljeto počele veliku, pobjedonosnu bitku za Staljingrad te 1943. postigle nadmoć kod Kurska. Ljeto 1944. potrošit će se na operaciju „Bagration“ u kojoj je Wehrmacht zapravo slomljen i u jesen iste godine dvadeset ruskih armija stiže na

---

[428] Svojstveno balkanskoj kvazi-historiografskoj mitografiji, sve su osnovne činjenice o relacijama važnih sila s jugoslavenskim zaraćenim snagama u tom narodnooslobodilačkom građanskom ratu ostale nepoznate – poput podatka da Vatikan nikad nije priznao NDH, nego je papski nuncij cijeli rat boravio u Beogradu! A njegov kuhar Budo Blagojević poslije je tu otvorio legendarni restoran u „Klubu književnika“.
Mitografija *(od grč.* ***mythos*** *– mit, legenda i* ***graphia*** *– pisanje) označava sustavno bilježenje, opisivanje, sakupljanje i proučavanje mitova.* ***Mit*** *je tradicionalna priča o nadnaravnim bićima, bogovima i junacima kojima se objašnjavaju postanak svijeta, prirodne pojave ili podrijetlo i identitet nekog naroda. U prenesenom značenju, mit označava neutemeljeno mišljenje, zabludu ili lažno vjerovanje o nekoj osobi ili pojavi. (VestaHR)*

[429] ***Dugi marš*** *(kin.* ***Chángzhèng****) odnosi se na golemo vojno i strateško povlačenje kineske Crvene armije (preteče Narodnooslobodilačke vojske) između 1934. i 1936. godine, kojim su preživjele komunističke snage pod vodstvom Mao Ce-tunga izbjegle uništenje od strane nacionalističke vojske Kuomintanga. Vojska je prešla više od 12.500 kilometara kroz negostoljubive planinske lance, močvare i rijeke, probijajući se pod stalnom neprijateljskom paljbom. Marš je započelo oko 86.000 ljudi, a zbog teških uvjeta, bolesti i borbi preživjelo ga je samo oko 7.000 do 8.000 vojnika koji su stigli na sigurno u pokrajinu Shaanxi. Dugi marš je učvrstio autoritet Mao Ce-tunga kao neprikosnovenog vođe Komunističke partije Kine. U kineskoj je političkoj kulturi postao simbolom ustrajnosti, ideološke čvrstoće i otpora. Danas se pojam „Dugi marš“ često koristi metaforički za opisivanje dugotrajnih, teških i iscrpljujućih pothvata koji zahtijevaju veliku žrtvu s ciljem postizanja konačnog uspjeha. (VestaHR)*

jugoslavensku granicu na Dunavu. Znači, procjene i očekivanja pokazali su se opravdanima, uz vremensku paralaksu od dvije godine.

Te dvije godine partizanske kalvarije Titov su „Window of Opportunity“[430], prilika da se samostalno osovi u ratu koji vodi isprva bez ičije pomoći. On se u zimu 1942. vraća na shemu koju je primjenjivao u ilegalnom radu – prioritet je stvaranje i održanje ilegalne kadrovske mreže, ekskluzivne partijske formacije što će s osnivanjem Prve proleterske brigade prerasti u elitnu oružanu silu. Na tu operativnu glavninu – revoluciju u pokretu – sad u ratnim uvjetima vezuje male grupe terorista (po gradovima) i gerilce (na terenu) pa ih spaja u strategijsku cjelinu i angažira prema prilikama na ratištu. Ne oslobađa teritorij osim privremeno, a posvuda na tim privremeno oslobođenim teritorijima stvara novu, revolucionarnu vlast koja će nastaviti funkcionirati i kad s vojskom napusti teren. Oslobođena pozadina, čak i kad je neprijatelj ponovo okupira, transformirana je organizacijom i agitacijom u komunistički poredak. Okosnicu vlasti sačinjavaju ilegalci koji sankcioniraju kolaboraciju i izdajnike, a kroz Narodnooslobodilačke odbore (NOO) reprezentativna (komunalna i lokalna vlast) prepušta se ispravnim vanpartijcima, pa tako širi osnova pokreta. Kod ponovne neprijateljske okupacije ilegalna partijska operativa funkcionira kao obavještajna i jatačka mreža, a podrška u populaciji raste zbog represalija okupatora i kvislinga zbog pružanja utočišta komunističkim prevratnicima. Zato je, eto, Che Guevara, pripremajući se za odlazak u Boliviju, dolazio kod profesora Dušana Bilandžića, tada još pukovnika zaduženog za Teritorijalnu obranu u Generalštabu JNA – htio se obavijestiti o doktrini oslobodilačke borbe koja je dala tako fenomenalne rezultate u ratu na evropskom kontinentu.

U razdoblju 1942. – 1943. Tito usavršava taktiku partizanskog ratovanja. Važni su ljudi, a ne teritorij. Suprotno od ratovanja u Užicu i Crnoj Gori 1941. godine gdje je vrijedila ista promašena termopilska[431] parola iz Španjolskog građanskog rata – No passaran!.

Operativna okosnica stalno je u pokretu, a strateški resurs su ljudi na okupiranom teritoriju organizirani u partijskoj mreži i NOO-ima koji djeluju ilegalno... Takav poredak se na nacionalnoj skali učvršćuje i legalizira kroz I. AVNOJ. S tim se provizornim suverenitetom onda može dočekati Crvenu armiju.

Godina 1942, presudna je za pretvaranje sovjetskog operativca Valtera u vojskovođu Josipa Broza Tita.

Opet je shvatio da se ne isplati slijepo slijediti naputke iz Moskve. Partiju je ustrojio 1937. i 1938. kad je izgubio vezu s centralom, a u jesen 1941. odlučio je povesti ustanak izašavši ispod idejnog kišobrana Dimitrovljeve odumrle Kominterne, dok je 1942. iznašao stratešku i taktičku koncepciju koja će mu omogućiti da preživi na terenu. Iduća 1943. od vojskovođe će napraviti državnika. Ali, pritom će opet morati izigrati Staljinove direktive.

---

[430] *Izraz „**window of opportunity**“ (u prijevodu: prozor mogućnosti) označava kratko vremensko razdoblje tijekom kojeg postoji jedinstvena prilika za poduzimanje radnje koja će donijeti željeni rezultat. Ako se ta prilika ne iskoristi brzo, „prozor“ se zatvara i šansa je nepovratno izgubljena. (VestaHR)*

[431] ***Termopilska bitka** (prema klancu Termopil u Grčkoj) označava povijesni sukob iz 480. pr. Kr. u kojem se malobrojna grčka vojska, predvođena spartanskim kraljem Leonidom, herojski suprotstavila golemoj perzijskoj vojsci. U prenesenom značenju, izraz simbolizira suočavanje s nadmoćnijim neprijateljem te posljednju crtu obrane i junački otpor do samoga kraja. (VestaHR)*

15.
BOSANSKA HEREZA
Komunistička država u ilegali

Bihać, 1942.

Nakon neuspjeha u Užicu, gdje je Tito stvarao narodno-frontovsku ustaničku vladu kakva bi zadovoljila Dimitrova, a mogla je imati nekoga smisla jedino u slučaju brzog ruskog prodora na Balkan, kolaps Crvene armije omogućuje mu da eksperimentira. Naime, njegov strateški neuspjeh sad je ionako relativiziran: sovjetska vojska još dugo neće biti na vidiku, pa se računa samo ono što sam uspije ostvariti – tako je bilo i 1937., nakon što je pao Gorkić pa mu se otvorila mogućnost za vlastite kombinacije.

Osim Tita, na vezi je s Moskvom i Kominternom, preko sovjetske obavještajne službe NKVD, njihov čovjek u Zagrebu, Josip Kopinič, drug Vazduh. U Zagrebu je također radila ćelija sovjetske vojne obvještajne službe GRU (Ivan Srebrnjak Antonov), ali ju je razbila ustaška policija u februaru 1942. godine. Sa Srebrenjakom uhapšen je i Hebrang, Titov suparnik, koji je istodobno kadroviran i pozicioniran na sličnu funkciju, možda kao igrač u rezervi.

U svakom slučaju, Tito je prepušten sam sebi.

U SSSR-u vlada konfuzija, konflikt raznih službi i vidova vojske oko toga kako organizirati obranu. To se reflektira i u izboru taktike: vojna obavještajna služba Crvene armije, GRU, privilegira špijunažu i sabotažu, a NKVD i Kominterna gerilu, ali unutar narodno-frontovskog formata prokušanog (neuspješno) u Španjolskoj i (veoma uspješno) u Kini. Dilema između različitih pristupa ostaje otvorena i tokom prvih godina rata u Jugoslaviji (1941. – 1942.). Dobar primjer za to bilo je upravo držanje Andrije Hebranga. Iako je bio rukovodilac Vojne komisije CK KPJ, on se nije mogao odlučiti da li da se suprotstavi okupatoru onako kako je to nalagala Kominterna, ili po instrukcijama CK KPJ, pa je čekao, i to mu je naposljetku pribavilo najoštriju osudu Moskve koja je preko Dimitrova napala „podlo i izdajničko ponašanje hrvatskih komunista“[432]. Kopinič je tada uz pomoć zagrebačkog mjesnog komiteta pokušao smijeniti CK KPJ, ali mu se Hebrang suprotstavio i to nije uspjelo... Kopinič je nakon toga organizirao bijeg zatočenih u Kerestincu, što je tragično završilo, pa Tito nalazi odličan pretekst da se liši te „paralelne linije“ i svake kontrole pa šalje telegram Kominterni tražeći da ona Kopiniča makne s položaja. No Moskva je odgovorila da Kopinič mora i dalje ostati na svojem mjestu[433].

Kopinič je od 1942. boravio u Sloveniji, u Kočevskom Rogu (u Bazi 24 koja će postati centrala slovenske OZN-e), jer ga poslije Kerestinca valjda nisu htjeli u Zagrebu. Poslije 1945. šutnut će ga u Tursku da radi za Ruse, za koje je i inače uvijek radio. Ali, nije bio lud da ode u

[432] Dimitrov, 9. jula 1941, u *Diario* (ur.) Silvio Pons, cit. str. 326; kod Pirjevca str. 105.
[433] Pirjevec, str. 106.

Moskvu. Znao je da mu je ipak bolje kod Tita nego kod Staljina. Čak se i Petrovu rupu[434] moglo lakše preživjeti nego Kolimu[435] – između mediteranskog i polarnog odredišta, čak ako je riječ o koncentracionom logoru, nemaš što birati... Postavili su ga naposljetku za direktora „Litostroja“[436], gdje je eksperimentalno uvedeno samoupravljanje, a zatim za direktora „Uljanika“[437] u kojemu su Sovjeti naručivali goleme tonaže brodovlja. Stanovao je na Stoji[438] s još nekim mutnim, obavještajno zanimljivim uglednicima bivšeg režima. Kad bi ga Tito sreo na nekom službenom prijemu u Puli, uvijek bi mu nešto spustio...

Problemi u koje su upadali Tito i jugoslavenski komunisti s Kominternom ne svode se na osobno nadmetanje Tita s Kopiničem i Hebrangom, nego, zapravo, ima duboke korijene. Osnovni je problem što je i Jugoslavija bila ustrojena kao imperij, pa je i njena KP u sebi

---

[434] ***Petrova rupa*** *(poznata i kao logor R-101 ili „Manastir“) bila je zloglasni izolirani dio logora na Golom otoku. Služila je kao najsuroviji „logor u logoru“ za najteže političke kažnjenike i visoke komunističke dužnosnike koji su pali u nemilost tijekom obračuna s Informbiroom. Ime je dobila po Petru Komneniću, istaknutom crnogorskom političaru i predsjedniku crnogorske Skupštine, koji je u nju bio među prvima zatočen, a svega nekoliko godina ranije bio je jedan od najviših državnih dužnosnika. Nalazila se u unutrašnjosti otoka, skrivena i ograđena 3 metra visokim zidom, a sastojala se od jedne velike barake u kojoj je boravilo oko 130 kažnjenika. Baraka je bila smještena u rupi ostaloj nakon iskapanja boksita od strane Talijana u 2 svjetskom ratu, dubine 8 metara i širine 25 metara. Predstavljala je mjesto najekstremnijih fizičkih i psihičkih mučenja. Kažnjenici su bili izolirani od ostatka logora, izloženi cjelodnevnom teškom radu (tucanje kamena na suncu), stalnom batinanju i ponižavanjima u kojima su sudjelovali drugi zatvorenici, a često su klečali i boravili u vlastitim fekalijama. Zbog svoje izolacije i potpunog odsustva ljudskih uvjeta, u povijesnom i prenesenom značenju simbolizira „dno pakla“ i apsolutnu represiju totalitarnog sustava iz koje je bilo gotovo nemoguće izaći bez trajnih fizičkih ili psihičkih posljedica. (VestaHR)*

[435] ***Logori na Kolimi*** *bili su zloglasni sovjetski radni logori (dio sustava Gulag) smješteni u istočnom Sibiru, uz rijeku Kolimu. Predstavljali su jedan od najbrutalnijih dijelova sovjetskog represivnog sustava zbog iznimno teških klimatskih uvjeta, prisilnog rada u rudnicima zlata i goleme smrtnosti. Područje je poznato kao „pol hladnoće“, gdje se zimske temperature spuštaju i do – 60°C. Logoraši su služili kao radna snaga za eksploataciju rudnika zlata, urana i kositra te sječu šuma. Zbog nečovječnih uvjeta, pothranjenosti i iscrpljenosti prisilnim radom na ekstremnoj hladnoći, očekivani životni vijek novopridošlih logoraša često je bio kraći od nekoliko mjeseci. Ovi su logori detaljno opisani u književnosti, prvenstveno u djelu Priče s Kolime ruskog pisca i bivšeg logoraša Varlama Šalamova, koje svjedoče o potpunoj dehumanizaciji čovjeka u totalitarnom sustavu. (VestaHR).*

[436] ***Litostroj*** *je bila poznata slovenska tvornica teških strojeva i opreme sa sjedištem u Ljubljani, osnovana 1947. godine. Naziv je kratica od „Lito“ (ljevaonica) i „stroj“, a kroz povijest je označavao jedan od najvećih industrijskih kompleksa u bivšoj Jugoslaviji. Tvornica je bila ključni proizvođač vodnih turbina (za hidroelektrane), dizalica, viličara i druge teške opreme. Litostrojske turbine i oprema i danas proizvode električnu energiju diljem svijeta, a tvornica je surađivala s domaćim divovima poput Končara. Nakon raspada Jugoslavije, tvornica je restrukturirana i podijeljena na više manjih tvrtki, od kojih su najpoznatije Litostroj Power i Litostroj Steel. (VestaHR)*

[437] ***Brodogradilište Uljanik*** *je povijesni industrijski div i jedno od najstarijih brodogradilišta na svijetu, smješteno u Puli (Hrvatska). Ime je dobilo po otočiću Uljaniku (nekadašnjem otoku maslina) na kojem je osnovano 1856. godine kao austro-ugarski carski ratni arsenal. Više od 160 godina bio je okosnica gospodarstva i identiteta cijele regije, zapošljavajući tisuće radnika. Bio je poznat po gradnji iznimno složenih brodova (poput najvećih svjetskih tankera) i vlastitoj proizvodnji brodskih motora, dizel-generatora i druge brodske opreme. Od 2025. godine izvorno poduzeće odlazi u povijest i stečaj, a tradiciju brodogradnje na toj lokaciji nastavlja tvrtka kći Uljanik Brodogradnja 1856. (VestaHR)*

[438] ***Stoja*** *je naziv za poluotok, popularno gradsko kupalište i istoimeni gradski kvart u jugozapadnom dijelu Pule. Naziv potječe od riječi „stojnica“ (prostor za privremeni boravak ili sklonište), što se izvorno odnosilo na skloništa koja su lokalni ribari koristili na tom području. (VestaHR)*

sadržavala genotip[439] imperijalnog projekta, u kojemu Kominterna i Moskva nisu imale što tražiti. Slično je i s KP Turske – umjesto jedne, tamo, zapravo, ima petnaestak komunističkih partija! Normalno da tu nije uredovala Kominterna, jer staljinska narodno-frontovska metoda nije se mogla primijeniti u imperijalnim ili kompozitnim državama i društvima... Znači, u Turskoj sovjetske vlasti nema, na Balkanu se muče, a na Kavkazu potpuno su izgubljeni, onda kao i danas! Zato drug Tito ne uspijeva uskladiti mišljenja i akcije s drugom Dimitrovom.

Nemogućnost ruskog prodora daje mu, doduše, priliku (kao i Maou u Kini!) da se konsolidira na drugim, iskustvenim osnovama. Kako bi preživio, bit će stalno u pokretu, na privremeno oslobođenom teritoriju, među seljacima, a ne, kako je to predviđeno u skladu s ortodoksnom komunističkom doktrinom, stvarajući špijunsko-diverzantske skupine koje se kriju po gradovima među revolucioniranim radništvom... No umjesto da se štab revolucije zavuče u neku rupu i poput židovskih ustanika protiv Rima koji su u pećinama Mrtvog mora čekali intervenciju s neba, ili poput Draže Mihailovića, koji se skrivao po planinskim kućama, slao telegrame u London i računao da će sile povijesti ostvariti željeni učinak, a savezničke vlade da nikad neće priznati vlast jednog prostog kriminalca čija je jedina poznata fotografija preuzeta iz „crne kronike“ zagrebačkog tabloida, Tito je, kao i Mao na dugom kraju svijeta došao do istog, službenoj komunističkoj doktrini suprotnog osvjedočenja. Najvažnija je akcija, vojna dinamika, manevar, neprestana ofenziva širom zemlje, povezivanje sa seljačkim masama, koje treba revolucionirati (podjela zemljoposjeda i teror nad mandarinima[440] tu su odlična stvar). Politička i ratna nadmoć može se steći jedino revolucionarnom inicijativom. Ako se revolucija ne može provesti na cijelom teritoriju, valja pronaći neku zabit u kojoj se može napraviti komunistički Shangri-La[441], utočište i obećana zemlja bolje budućnosti, gdje se već uvodi novi politički poredak. Otok slobode, zemlja smiješka. Ili nešto slično iz repertoara komunističke eshatologije[442] i milenarizma[443]. Stoga je Mao krenuo na svoj Dugi marš kako bi

---

[439] ***Genotip*** *je cjelokupna genetska struktura ili skup svih gena koje jedan organizam nosi u svojim stanicama. To je nevidljivi „nacrt“ naslijeđen od roditelja koji određuje sve potencijalne osobine nekog živog bića. (VestaHR)*

[440] *U carskoj Kini,* ***mandarini*** *su bili visoki civilni ili vojni državni službenici. Izbor za tu poziciju bio je izuzetno strog i zahtijevao je polaganje ispita iz konfucijanizma. (VrstaHR)*

[441] ***Shangri-La*** *je fiktivna, utopijska dolina opisana u romanu Izgubljeni horizont (1933.) britanskog autora Jamesa Hiltona. U prenesenom značenju, simbolizira raj na Zemlji, skriveni kutak mira, harmonije i dugovječnosti, odnosno bilo koje idilično mjesto koje je savršeno, ali često nedostižno. (VestaHR)*

[442] ***Eshatologija*** *(od grč.* ***éschatos*** *– posljednji, i* ***logos*** *– govor, znanost) je teološko i filozofsko učenje o „posljednjim stvarima“. Bavi se konačnom sudbinom čovjeka, čovječanstva i cijelog svemira, uključujući smrt, zagrobni život, sudnji dan i svršetak svijeta. (VestaHR)*

[443] ***Milenarizam*** *(od latinskog* ***mille*** *– tisuću) označava vjerovanje u uspostavu sretnog, tisućugodišnjeg kraljevstva mira i pravde. U širem smislu, pojam se koristi za svako iščekivanje korjenite preobrazbe društva i uspostave „zlatnog doba“. Sociolozi i antropolozi koriste ovaj pojam za društvene ili političke pokrete koji vjeruju u nagli, nasilni ili čudotvorni prijelaz u bolji svijet (npr. oslobođenje od ugnjetavanja, uspostavu idealnog društva). (VestaHR)*

stvorio Janansku republiku[444], a Tito u bespuća Bosne, gdje će formirati svoju bihaćku državu[445].

No, situacija za Titovu partizansku vojsku poslije prelaska Drine bila je i dalje dramatična. Bez obzira na formiranje Prve proleterske i operativne grupe VŠ, odnosno baš zbog toga... Krupne vojne formacije, naime, navlače neprijateljsku silu, a ako je riječ o Nijemcima, to nikad ne može dobro završiti. I, poslije Užica, Tito se drži isključivo talijanske okupacione zone (Foča – Bihać – Drvar – Jajce).

Operacija „Trio“ (II./III. ofenziva) pokrenuta je u cijeloj dolini Drine, upravo stoga da se eliminiraju ostaci partizanske vojske razbijena u Srbiji. No, Tito je naposljetku pronašao recept za partizanski rat: pohod, revolucija u pokretu, a ne obrana teritorija! O tome imamo svjedočenje njegovog možda najpopularnijeg ratnog komandanta Peke Dapčevića:

Peko Dapčević:

Kod Vrhovnog štaba tada su stigli delegati Oblasnog komiteta istočne Bosne. Trebalo je donijeti odluku o tome kuda poći. Kuda usmjeriti ofanzivna dejstva o kojima je Tito govorio i kako postići da ona budu u isto vrijeme i faktor povezivanja svih snaga oslobodilačke borbe. Naravno, uporište pri tome mora dobiti nov kvalitet, tj. u pitanju su sada dejstva regularne vojske. I tada i uvijek Tito je napominjao jednu misao: da formiranje Prve proleterske i glavne operativne grupe kao jezgra naše operativne armije, nikako ne smije ići na štetu širine naše borbe. I dalje ostajemo pri partizanskim odredima. Moramo težiti sve širem sveobuhvatnijem karakteru naše borbe. Po mom mišljenju, to je bila jedna od najmudrijih odluka koje su se mogle donijeti u to vrijeme, jer je obezbijedila širinu našeg oslobodilačkog ratovanja. Na tom sastanku bilo je i ideja o tome da jedan dio naših krene u istočnu Bosnu, a glavne snage da krenu prema centralnoj Bosni. Tito je iznio tada misao koja je nakon nekoliko dana i realizovana, da se što prije moramo naći u centralnoj Bosni, jer smo tu u sjedištu Jugoslavije. Rekao je da u Dalmaciji stvari idu vrlo dobro i da se cijela ta pokrajina nalazi pred ustankom, da se u Bosni vode teške borbe, ali naše jedinice, bez obzira na to što trpe velike gubitke, uspijevaju da održe visoku inicijativu. Takva je situacija u Bosni iako četnici preduzimaju akcije protiv nas, naslonjeni na njemačke i talijanske jedinice.

Znači, izabrao je zlatnu sredinu – težište njegove jugoslavenske planinske tvrđave.

Odmah poslije toga počeo je poznati pohod proleterskih brigada. Pod borbom, teškim borbama, ali i sa velikim uspjesima mi smo se brzo probili do centralne Bosne. Livno, Duvno,

---

[444] *Dugi marš kineske Crvene armije završio je dolaskom u sjevernu kinesku pokrajinu Shaanxi. Grad Yan'an („**jananska republika**“) u pokrajini Shaanxi postao je ratno središte i „revolucionarna baza“ komunista. Odatle su komunisti širili svoj utjecaj, organizirali seljake i pripremali se za konačno preuzimanje vlasti (što se dogodilo 1949. godine). (VestaHR)*

[445] ***Bihaćka republika** označava veliki slobodni teritorij u okupiranoj Jugoslaviji tijekom Drugog svjetskog rata. Postojala je od studenog 1942. do siječnja 1943. godine s Bihaćem kao administrativnim i političkim središtem. Ovaj teritorij, koji su partizani oslobodili u Bihaćkoj operaciji, imao je ključnu povijesnu važnost. U Bihaću je 26. i 27. studenoga 1942. održano Prvo zasjedanje AVNOJ-a (Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije), čime su postavljeni temelji poslijeratne jugoslavenske države. Teritorij se protezao na oko 50.000 četvornih kilometara. U tom razdoblju formirane su prve divizije i korpusi Narodnooslobodilačke vojske (NOVJ). Predstavljala je organizirano partizansko zaleđe s razvijenim sustavom narodnooslobodilačkih odbora, školstvom i antifašističkim organizacijama (AFŽ, USAOJ). Izraz „republika“ koristio se simbolično jer je područje funkcioniralo kao nezavisna slobodna teritorija okružena snagama Sila Osovine, sve dok nije srušena tijekom velike njemačko-talijanske ofanzive početkom 1943. (poznate kao Bitka na Neretvi). (VestaHR)*

Petrovac, Drvar... Došli smo u pravi čas. Spojili smo se sa brigadama Bosanske Krajine, a čitava Dalmacija je pristupila Narodnooslobodilačkoj borbi. To je bila veoma srećna okolnost i mogućnost da naše iscrpljene jedinice popunimo, pa smo odmah pristupili formiranju novih brigada. Iz svega što se dogodilo, shvatili smo koliko je bilo pametno izabrati baš taj pravac. Ne samo zbog toga što je tamo živjelo nekoliko naroda, Hrvati, Srbi, Muslimani i moglo se u vatri borbe kovati bratstvo i jedinstvo naših naroda, nego i zbog toga što smo vidjeli da se s tog nivoa može potpuno ostvariti ideja koju je zamislio Tito.

Što je to zamislio Tito? Spojio je vojnu operativu (proleterske brigade glavne operativne grupe) s aparatom narodnooslobodilačkih odbora – partizanske civilne vlasti u pozadini neprijatelja.

Kao komandant Četvrte brigade, razgovarao sam sa ostalim komandantima a osjećalo se u razgovoru sa borcima da svi shvataju koliko je srećna okolnost što je Tito u isto vrijeme generalni sekretar Partije i vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Jer, jedino tako mogla se ostvariti osnovna ideja povezivanja čitave naše borbe, i njene vojničke i političke strane, jedino tako mogla se ta borba voditi i dovesti do kraja.

Jasno je da je rat jedna stvar, a predodžbe druga Dimitrova koji se bavi kreiranjem radio-programa za okupiranu Evropu nešto drugo. On polako napušta Valtera (odnosno Valter napušta KI!) i sve se više okreće bugarskim pitanjima, gdje je, valjda, kod kuće. No ni tamo mu ne ide – cijeli je bugarski CK pao u ruke neprijatelju pa se kod Dimitrova pojavio Fitin[446] raspitujući se o čemu je riječ – a nakon ovoga je Dimitrov, zapravo, gotov. Politički je izgorio.

Kad 29. novembra 1941. na Kadinjači Nijemci razbijaju Užičku republiku, Tito shvaća da mu je glavni problem legitimitet. On se ne mora uspostaviti na teritorijalnom principu, ali uz vojni i sigurnosni aparat (za stvaranje tih struktura bio je dobro osposobljen) treba mu još nešto, okvir, „krovna organizacija“. Tako nastaje AVNOJ. Iako je na zalasku, to je potakao – Dimitrov. Ali, prvo pravi smetnje da se pokret „registrira“. Iz Dimitrovljeva dnevnika:

21. mart 1942. – „Dao sam Valteru do znanja da ne mislimo objaviti njegov apel u ime partizanske vrhovne komande, dok nismo definitivno pojasnili pitanje naših odnosa s jugoslavenskom vladom u Londonu.“ (str. 427)

17. aprila 1942. – „Problemi u Jugoslaviji se nastavljaju – Valter (iz Jugoslavije) javlja da je engleska misija koja je došla u njegov štab, nestala. Ostavili su za VŠ jedno sramotno pismo, a pritom su sa sobom pokupili i jednog srpskog generala kojemu su naši spasili život od Draže Mihailovića!“ (str. 434)

---

[446] Pavel Mihajlovič Fitin (1907. – 1971.) tada je zamjenik načelnika 5. (inozemnog odjela) GUGB NKVD, kojega izvor Venona obilježava kodnim imenom „Viktor“.
GUGB (Glavnoe upravlenie gosudarstvennoi bezopasnosti) je bila Glavna uprava državne sigurnosti unutar sovjetskog NKVD-a. Kao primarno tijelo sovjetske tajne policije, bila je zadužena za zaštitu režima, obavještajne poslove, protuobavještajnu djelatnost i provođenje političkih čistki. Osnovana je 1934. godine kada je dotadašnji OGPU uklopljen u novoformirani Narodni komesarijat unutarnjih poslova (NKVD). Provodila je političku represiju, nadzor nad stanovništvom, uhićenja i ispitivanja tijekom „Velike čistke“ i masovnih terora pod Josifom Staljinom. Sastojala se od nekoliko odjela (posebni odjeli za vojsku, ekonomski odjel, protuobavještajni, tajno-politički, te odjeli za vanjsku obavještajnu službu i zaštitu sovjetskih dužnosnika). Godine 1941. GUGB je izdvojen iz NKVD-a i postao je Narodni komesarijat za državnu sigurnost (NKGB), a kasnije se razvio u zloglasni MGB. (VestaHR)

Maj 1942. „Valter mi javlja da je napustio Foču zbog nadiranja premoćnih protivničkih snaga.“ (str. 445).

22. maja 1942. Dimitrov neumoljen šalje recepte za proizvodnju eksploziva u domaćoj radinosti... kao da ima posla s izviđačima!

Istodobno, Kominterna zapravo broji posljednje dane: Dimitrov i društvo preseljeni su u Ufu, a njeni najbolji kadrovi sad se bave isključivo propagandom.

I, napokon, 1. juna 1942. Dimitrov šalje seriju telegrama Valteru: savez s četnicima je i dalje u planu ali se dopušta provođenje diferencijacije medu četnicima – treba pridobiti jedne, neutralizirati druge i uništiti bez milosti one najdivljije... Kako samo napraviti tu osjetljivu političku trijažu? I zašto? Kao što je Milovan Đilas kozerski[447] objašnjavao poslije rata, nisu svi četnici podjednako krivi – neke bi trebalo objesiti sto puta, neke samo dvadeset... To je prava titovska ideja nacionalnog fronta. Ali, iz duboke sovjetske pozadine, tisuću i petsto kilometara od ruskih bojišta, Dimitrov sad šalje i nešto korisno – instruira da treba u partizansku propagandu uvući i predstavnike civilnog društva, ljude iz politike, javnog i kulturnog života. Treba sazvati nekakav nacionalni komitet podrške NOB-u sastavljen od predstavnika jugoslavenskog naroda u koji bi ušle javne ličnosti i rodoljubi svih jugoslavenskih naroda da u zemlji i inozemstvu propagiraju partizansku borbu – dakle receptura za AVNOJ, što je puno korisnije od one upute za mućkanje nitroglicerina, koja je prethodno stigla iz Ufe[448]!

AVNOJ bi po tome, dakle, trebao biti puko propagandno oruđe. Ali, Tito ga pretvara u svoj Konvent[449] koji će mu na Drugom zasjedanju osigurati investituru i dati suverenitet[450], a zatim se opet pretvoriti u Vijeće staraca[451]. Prije nego sazove Prvo zasjedanje, Tito centralizira

---

[447] *Izraz **kozerski** (pridjev izveden od imenice kozer) označava način izražavanja ili ponašanja koji je ležeran, šarmantan, duhovit i zabavan, a koristi se za opisivanje opuštenog razgovora ili pripovijedanja. Riječ dolazi od francuske riječi **causer**, što znači ćaskati ili čavrljati. (VestaHR)*

[448] Dimitrov, *Diary*, str. 455 – 457; U svakom slučaju Dimitrov je na kraju popustio na Titovoj liniji. Jedino što je još uspio napraviti – poslao je svog čovjeka, Steriju Atanasova, na Prvo zasjedanje AVNOJ-a u Bihać...

[449] ***Konvent** (od latinske riječi **conventus**, što znači sastanak ili skup) označava skupštinu, sabor ili samostan, ovisno o kontekstu u kojem se koristi. Najpoznatiji primjer je Narodni konvent (francuski: Convention nationale), koji je bio vrhovna ustavotvorna i zakonodavna vlast u Francuskoj tijekom Francuske revolucije. (VestaHR)*

[450] ***Suverenitet** označava vrhovnu, neograničenu i nepodijeljenu vlast države ili naroda. Predstavlja pravo i moć samostalnog donošenja odluka unutar vlastitih granica te potpunu neovisnost prema vani, odnosno slobodu od utjecaja i uplitanja bilo koje druge strane vlasti. Dijeli se na dva osnovna oblika:*

- *Unutarnji suverenitet: Vrhovna vlast države nad njezinim teritorijem i cjelokupnim stanovništvom. Država je konačni autoritet iznad svih pojedinaca i društvenih skupina unutar svojih granica.*
- *Vanjski suverenitet: Međunarodna neovisnost i ravnopravnost. Znači da je država subjekt međunarodnog prava i da ima slobodu samostalno određivati svoju vanjsku politiku bez diktata drugih zemalja.*

Ovisno o tome tko nosi vlast, najčešće se spominju dva tipa:

- *Državni suverenitet: Vlast koju država vrši na svom teritoriju.*
- *Narodni (nacionalni) suverenitet: Koncept prema kojem je narod izvor vlasti i koji ju ostvaruje neposredno ili putem svojih izabranih predstavnika. (VestaHR)*

[451] ***Vijeće staraca** (grč. **gerousía**, lat. **senatus**) povijesni je i antropološki pojam koji označava upravno ili savjetodavno tijelo sastavljeno od najstarijih i najuglednijih članova neke zajednice. Svrha mu je donošenje ključnih odluka i rješavanje sporova na temelju životnog iskustva i mudrosti. Najpoznatiji primjeri iz povijesti uključuju:*

- *Sparta (Geruzija): Političko tijelo od 28 starijih građana (starijih od 60 godina) i dva kralja, koje je pripremalo zakone prije glasanja u narodnoj skupštini i imalo pravo veta.*

represivni aparat (prvo će tome služiti partijska vojska, a kasnije OZNA[452]). Čim je Kominterna i faktički crkla (ljeto 1943.) AVNOJ je automatski postao – samostalna organizacija jednog suverenog političkog subjekta, s kojom se moglo mahati pred saveznicima i u Teheranu.

Prvo zasjedanja AVNOJ-a sazvano je 27. novembra 1942. na oslobođenom području u Bihaću radi „što tješnjeg i čvršćeg povezivanja pozadine s frontom za uspješnije vođenje rata“, ali, zapravo, kao glavno sredstvo za osvajanje vlasti[453]. AVNOJ jest vlada po svojoj formi i konstituciji, međutim, njeni su članovi predstavnici onoga što danas nazivamo civilnim društvom[454]. Imaju, dakle, velik ugled i utjecaj u narodu, ali nikakvu političku težinu.

Slovenci u tu kombinaciju ulaze rezervirano, s vlastitim aparatom. Postoji zasebna slovenska vojska Osvobodilna fronta, te VOS koji nadzire tročlani kolegij CK KP Slovenije. VOS djeluje samostalno od augusta 1941. do februara 1944. Tada Tito dobiva sovjetsko priznanje svoje supremacije[455] („komunističkog suvereniteta“) na cijelom jugoslavenskom prostoru, pa preuzima sve ingerencije u Sloveniji i operativci Ozne pokrivaju VOS-ovce po principu „jedan

---

- *Rimska Republika (Senat): Vijeće staraca koje je preraslo u najmoćnije upravno i zakonodavno tijelo Rima. Sam naziv „senat“ dolazi od latinske riječi senex, što znači starac.*
- *Antička Atena (Areopag): Vijeće sastavljeno od bivših visokih državnih dužnosnika koje je nadziralo zakone i sudilo u slučajevima teških zločina.*
- *Tradicijske zajednice: Tijela starješina u plemenskim i seoskim zajednicama diljem svijeta koja su očuvala običaje, rješavala sukobe i donosila odluke važne za opstanak plemena.*

U prenesenom značenju, izraz se danas često koristi za opisivanje neformalnih skupina iskusnih stručnjaka, mudraca ili starijih članova neke organizacije čiji se savjeti visoko cijene. (VestaHR)

[452] ***OZNA*** *je kratica za Odjeljenje zaštite naroda (ili Odelenje za zaštitu naroda). Bila je to zloglasna jugoslavenska sigurnosno-obavještajna agencija i tajna komunistička policija osnovana 1944. godine. U narodu je ostala zapamćena po uzrečici „OZNA sve dozna“ zbog svojih metoda praćenja i političkih progona. Osnovana je 13. svibnja 1944. godine odlukom Josipa Broza Tita u Drvaru. Službeno je služila za borbu protiv neprijatelja (nacista, ustaša, četnika), no u praksi je djelovala kao tajna politička policija usmjerena na gušenje bilo kakve opozicije komunističkom režimu. Agencija je bila strogo centralizirana i podijeljena na četiri odsjeka: 1. odsjek: obavještajni rad (u zemlji i inozemstvu); 2. odsjek: kontraobavještajni rad (suzbijanje neprijateljskih agenata); 3. odsjek: sigurnost unutar vojske; 4. odsjek: tehnika i kriptografija. Već u ožujku 1946. godine OZNA je preustrojena u civilnu UDB-u (Upravu državne bezbednosti) i vojni KOS (Kontraobavještajnu službu). (VestaHR)*

[453] Prvo zasjedanje AVNOJ-a održano je u Bihaću 26. i 27. novembra 1942. Osnivačku skupštinu AVNOJ-a sazvao je, u ime Vrhovnog štaba NOV i POJ, drug Tito. Predviđeno je bilo da zasjedanju prisustvuje 79 članova, od kojih je osam trebalo biti iz Slovenije. Međutim, zbog prekinute radio-veze Vrhovnog štaba NOV i POJ s Glavnim štabom i Centralnim komitetom KP Slovenije, delegati iz Slovenije nisu pojedinačno tada određeni, a od sedamdesetorice kojima je uručen poziv – na zasjedanje nisu mogla stići sedamnaestorica uslijed neprijateljskog djelovanja, udaljenosti i drugih smetnji. Ipak je Skupština, na prijedlog verifikacionog odbora, i njima potvrdila vijećnički mandat. Na tom Prvom zasjedanju AVNOJ se, iz vanjskopolitičkih obzira, nije formalno konstituirao kao zakonodavno tijelo i vrhovni organ vlasti, već kao najviši politički organ Narodnooslobodilačke borbe jugoslavenskih naroda. U praksi, pak, AVNOJ je odmah po osnivanju otpočeo obavljati funkcije opće-jugoslavenskog državnog organa s prerogativima zakonodavne i izvršne vlasti.

[454] ***Civilno društvo*** *je prostor slobodnog djelovanja građana koji se nalazi između obitelji, države i tržišta. Obuhvaća sve oblike dobrovoljnog udruživanja radi zaštite zajedničkih interesa, promicanja ljudskih prava i pružanja pomoći, a djeluje s ciljem stvaranja javnog dobra, a ne ostvarivanja profita. U civilno društvo spadaju brojne i raznovrsne organizacije:*

- *Udruge i zaklade: Formalni oblici organiziranja za rješavanje specifičnih problema.*
- *Sindikati i strukovne komore: Borba za radnička i profesionalna prava.*
- *Vjerske zajednice: Osim duhovne uloge, često pružaju humanitarnu i socijalnu pomoć.*
- *Sportske, kulturne i ekološke inicijative: Razni klubovi i neformalne građanske akcije. (VestaHR)*

[455] ***Supremacija*** *označava stanje apsolutne nadmoći, prevlast, najviši autoritet ili vrhovnu vlast nad nekim ili nečim. Izraz dolazi iz latinskog jezika (**suprematia**). (VestaHR)*

na jedan“. Ukida se, dakle, posebna slovenska obavještajna služba (Varnosno-obveščevalna služba), koju je osnovala i vodila Kidričeva žena Zdenka Armič-Kidrič. Šef slovenske Ozne postao je Ivan Maček Matija, brat Pepce Kardelj, žene najodanijeg Titovog slovenskog partnera, Edvarda Kardelja. Hebrangov pandan u Sloveniji, Boris Kidrič, predsjednik Osvobodilne fronte i prvi predsjednik poratne slovenske vlade, na vrijeme se ostavio liderskih ambicija. Zato je i preživio, doduše u drugom redu slovenske politike. Tito ga je povukao u Beograd i umjesto Hebranga postavio na čelo jugoslavenskog petogodišnjeg plana. Ekonomski resori kod njega su bili od drugorazredne važnosti – velike poslove ugovarao je sam s globalnim partnerima.

„Unitarizacija“ slovenske vojske počela je pak još s jeseni 1942., kad je Tito za zapovjednika GŠ NOV i PO Slovenije poslao Arsu Jovanovića sa skupinom generalštapskih oficira. U zadnje dvije godine rata, Srbi i Crnogorci preuzeli su zapovijedanje velikim brojem slovenskih jedinica. Troroga partizanska kapa sa crvenom zvijezdom („nosim kapu sa tri roga i borim se protiv Boga“) zamijenjena je „titovkom“, popeglanom šajkačom, veoma nalik vojničkoj kapi crvenoarmejaca. I, naposljetku, 1945. godine, s dolaskom operativne glavnine JA na slovenski teritorij, ukida se slovenska vojska kao autonomna formacija. Obnovit će se kroz Teritorijalno obrambo, koja će 1991. povesti kratkotrajni rat s JNA i u njemu pobijediti.

Situacija u Makedoniji zarana je izmakla kontroli: CK Bugarske radničke partije (komunista) formira komisiju od tri člana sa zadatkom da uspostavi vezu s organizacijama KP u Vardarskoj Makedoniji, Egejskoj Makedoniji i Trakiji i da ih „prisajedini“ BRP(k). Po odobrenju njemačke vrhovne komande, bugarske trupe otpočele su istodobno okupaciju i aneksiju Makedonije (osim srezova Tetovo, Gostivar, Kičevo, Debar i Struga, koje je okupirala Italija i priključila „velikoj Albaniji“). Sekretar PK KPJ za Makedoniju, Metodije Šatorov Šarlo povezao se i stavio pod rukovodstvo CK BRP(k), a s partijskom organizacijom na teritoriji pod talijanskom okupacijom (u zapadnoj Makedoniji) prekinuo svaku vezu.

Svetozar Vukmanović Tempo:

Bila je već 1942. godina, konac godine, kada sam iz istočne Bosne došao opet kod Tita. Tito je tada zanimao problem našeg daljeg prodora prema jugu. Mi smo se, kao što je poznato, 1941. godine morali iz Srbije povući pred njemačkom Prvom ofanzivom. Povlačili smo se upravo prema Bosni i Hrvatskoj i taj pravac pokazao se pravilnim. Naime, razvoj revolucije išao je u tom dijelu zemlje vrlo dobro. Međutim, jug je zaostajao. Zaostajala je Srbija, zaostajala je Makedonija, Kosovo i uticaj, veze između jugoslavenske oružane revolucije i revolucije u drugim zemljama, odnosno sa oslobodilačkim pokretom u drugim balkanskim zemljama.

Bilo je vrlo, vrlo opasno poći na put da se probije čovjek do Makedonije. Od Drvara, preko Zagreba, Beograda, Skoplja i dalje onda prema Albaniji, Grčkoj, crnogorskoj obali, Kosovu i Metohiji itd.

Tito se dugo kolebao da li da me dolje pošalje, iako sam ja zahtijevao da idem.

Najzad se odlučio. Na tu njegovu odluku uticalo je mnogo faktora. I taj susret s Titom stalno me pratio. Jer sam se na terenu sukobljavao sa sljedećom situacijom: osjećao sam da borba oslobodilačka može uspjeti samo ako se pretvori u socijalističku revoluciju. I koliko se dalje razvijala borba kroz Evropu, vidjelo se jedno: Tito se potvrdio kao veliki revolucionar, protiv stava Kominterne, osjećajući situaciju u svome narodu, u svojoj zemlji, a ostali revolucionari – promašili

su. Nijedan nije pošao tim putem. I propustili su šansu da postanu veliki revolucionari. Otuda je za mene bilo jasno da poslije Lenjina nema većeg revolucionara od Tita. Jer skoro svi, svi sem Mao Ce Tunga, svi su propustili šansu koja se rijetko javlja u istoriji.

Što se, dakle, tiče tadašnje situacije, razvoj oslobodilačke borbe u Srbiji znatno je zaostajao. Na jugu se on razvijao, ali nedovoljno. U Makedoniji su po drugi put razbijeni partizanski odredi, a na Kosovu je dejstvovao samo jedan šiptarski partizanski odred od dvadesetak ljudi. To je bilo sve, jug je zaostajao za sjeverom zemlje. Za uspjeh revolucije bitno je bilo da se pokrene i jug. I tu se odlučio. Kolebao se prvo vrijeme, da li ću uspjeti da prodrem u Makedoniju ili ne, pa je jedanput odlučio da ne idem – smatrajući da je opasan put, međutim, ja sam ipak pošao, pošto sam ga uvjerio da ću se probiti. Usput sam trgovao pa je ovaj ustaški natporučnik i onaj njemački oficir, opštinski službenik i špekulant itd. bio podmićen te sam snabdjeven raznoraznim legitimacijama, što je bio dokaz da je cijela naša organizacija besprijekorno funkcionisala u gradovima, iako je revolucija gore u brdima išla sporo.

Došavši u Makedoniju pokrenuli smo ustanak, povezali se s Bugarima, Grcima, Albancima. Kad se situacija na Kosovu i Metohiji preokrenula, povezali smo se s balkanskim pokretima. Prešao sam poslije u Srbiju i, tako smo, u stvari, realizovali onu njegovu misao da u Srbiji treba oživjeti ustanak iznutra, a ne spolja. Ne ubacivanjem brigade i divizija spolja, nego iznutra. I mi smo za nepuna dva mjeseca oformili pet divizija. Uspjeh revolucije bio je obezbijeđen.

Oznu je Tito formirao kad su ga Chuchill i Staljin prinudili na formiranje Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), pluralne narodno-frontovske vlade. To je bilo na popravnom ispitu iz avnojevanja u Jajcu. No, pritom nije prepustio ni djelić vlasti, jer je zadržao izvršni aparat. OZNA s pouzdanim Rankovićem, koji nikad nije bio u Moskvi, kontrolira vojsku i civilne vlasti, a špijunira i saveznike jer od početka ima inozemni obavještajni odjel koji, primjerice, djeluje u prvim jedinicama koje se 1944. obučavaju pod sovjetskom komandom u Mađarskoj.

Imperium[456], vlast, u Titovim je rukama, budući da se nalazi na čelu ilegalnog partijskog aparata koji ostvaruje revolucionarni projekt. Istodobno, sam upravlja represivnim aparatom OZNE, a drug Leka tu je samo glorificirani[457] i mitologizirani[458] glavni birokrat. Vojnu logistiku političkoj policiji pružaju proleterske jedinice, koje će od 15. augusta 1944. na tim zadacima zamijeniti specijalizirani Korpus narodne obrane Jugoslavije, KNOJ. Tito je također na čelu vlade NKOJ-a kao vanjske, reprezentativne fronte njegove stvarne, konspirativne vlasti. Figurira kao karizmatični vođa širokog narodnog okupljanja, a izravno upravlja konspirativnom organizacijom koja vlada iz pozadine. Napravio je narodno-frontovsku koaliciju sam sa sobom. Zapovijeda vojskom koja osniva sudove. Sve se slaže i u znaku je kontinuiteta: Tito u bitnome svoj režim nije nikad mijenjao, jer je to što je uspostavio još u ilegali – funkcioniralo.

---

[456] ***Imperium*** *je latinska riječ koja označava vrhovnu vlast, zapovijedanje ili carstvo. (VestaHR)*

[457] ***Glorificirati*** *(pridjev: glorificirani) znači nekoga ili nešto uzdizati, veličati, slaviti ili neopravdano predstavljati boljim i savršenijim nego što jest. To je opis za nešto što se „kuje u zvijezde" ili stavlja na pijedestal. Izraz dolazi od latinske riječi* ***glorificare*** *(slaviti). (VestaHR)*

[458] ***Mitologizirati*** *znači prikazivati neku osobu, događaj ili pojavu kao mit, odnosno uzdizati ih iznad stvarnosti obavijajući ih velom legende, slave ili nedodirljivosti. Tim se postupkom gubi objektivna, stvarna slika, a stvara idealizirana predstava ili fama. (VestaHR)*

Poredak koji je Tito stvorio nije bio ni u kakvim moskovskim planovima i kominternovskim projekcijama.

Uspostavio je osobnu vlast i poveo rat na način koji njegovi zapovjednici na terenu nisu mogli shvatiti, a on im to nije smio izravno poručiti: narodno-oslobodilački odbori i rad na zaposjednutim područjima važniji su od partizanije. U šumu idu provaljeni kadrovi tek kad su provaljeni, potrošeni u ilegali.

Tehnolog ustanka i veliki taktičar gerilskog ratovanja, Tempo, koji je kao bog rata opustošio pola Balkana vodeći partizanske kampanje u Grčkoj, Albaniji, u Makedoniji, na Kosovu i u Srbiji, i to neprekidno gotovo osam godina, sjajno uočava Titovu usredotočenu energiju – prepoznaje ruku majstora, koji je već pošao na sastanak sa sudbinom. Od komunističkog egzekutivca[459] on se pred njegovim očima pretvara u ratnog vođu koji će se nametnuti na evropskoj sceni. Ali, tek pošto riješi još jedan mali problem – mora pobijediti nepobjedivu vojnu silu Trećeg Reicha koja je pokorila cijelu Evropu.

[459] *Riječ **egzekutivac** (prema lat. **executivus**) znači izvršioc ili onaj koji provodi, ostvaruje i nadgleda odluke. (VestaHR).*

16.
KRVAVI MOST NA NERETVI
Cijena opstanka

Jablanica, 1943.

Tita je zamalo uništio uspjeh. Kad je već stvorio cijelu makizarsku[460] državu u planinama Bosne i podigao proletersku armiju povjerivši, kao i obično, najteži zadatak, zapovjedništvo Prve proleterske brigade, jednom slikaru i kritičaru, Konstantinu – Koči Popoviću, pariškom intelektualcu koji će ratni dnevnik voditi na francuskom, Oberkommando der Wehrmacht[461] zaključuje da je dosta tog nereda usred „Tvrđave Evropa“ i zapovijeda dvojici Austrijanaca, zrakoplovnom general-pukovniku Alexandru Loehru, komandantu Jugoistoka koji je zauzeo Dodekaneze[462], te armijskom generalu hrvatskog porijekla Lotharu von Rendulicu[463], zapovjedniku 2. oklopne armije, da unište partizansku komunističku vojsku, gomilu drskih odrpanaca koje vodi neki blefer po imenu Tito.

---

[460] ***Makizar*** *(fr. maquisard) označava pripadnika francuskog pokreta otpora (partizana ili gerilca) koji se tijekom Drugog svjetskog rata borio protiv njemačkih okupatora i kvislinških vlasti u Francuskoj. „**Makizarska država**“ (Slobodni teritoriji) odnosi se na oslobođena područja ili enklave koje su tijekom Drugog svjetskog rata u Francuskoj (poput planinskih masiva Vercors ili dijelova departmana) uspostavili pripadnici otpora, preuzevši privremenu vlast i organizirajući život izvan kontrole nacista i kvislinške vlade. (VestaHR)*

[461] ***Oberkommando der Wehrmacht*** *(OKW) znači Vrhovno zapovjedništvo oružanih snaga. Bio je to najviši organ centralne vojne uprave i zapovijedanja Trećeg Reicha, koji je od 1938. do 1945. godine koordinirao djelovanje kopnene vojske, ratnog zrakoplovstva i ratne mornarice pod izravnim vodstvom Adolfa Hitlera. OKW je formalno stvoren 1938. godine kako bi ujedinio zapovjedništvo nad svim granama njemačke vojske. Na čelu OKW-a nalazio se feldmaršal Wilhelm Keitel, dok je načelnik operativnog stožera bio general Alfred Jodl. Iako je OKW službeno koordinirao sve operacije, u praksi su postojale nesuglasice i podjela s Vrhovnim zapovjedništvom kopnene vojske (Oberkommando des Heeres – OKH) koje je samostalno vodilo rat na Istočnom bojištu. (VestaHR)*

[462] ***Dodekanezi*** *je grčka otočna skupina u jugoistočnom dijelu Egejskoga mora, smještena uz jugozapadnu obalu Turske. Ime dolazi od grčke složenice riječi **dódeka** (dvanaest) i **nūsos** (otok), što u doslovnom prijevodu znači „dvanaest otoka” (arhipelag zapravo sadrži više od 150 većih i manjih otoka, od kojih je dvadesetak stalno naseljenih. Najpoznatiji uz Rodos su Kos, Patmos, Karpatos i Kalimnos. Zbog svog strateškog položaja bili su pod utjecajem i vlašću mnogih kultura (od antičke Grčke, preko Bizanta i Otomanskog Carstva, do talijanske vlasti u prvoj polovici 20. stoljeća), a Grčkoj su službeno pripojeni tek 1947. godine. (VestaHR)*

[463] Dr. Lothar Rendulic, njemački general-pukovnik (generaloberst) (1887. – 1971.) austrougarski, austrijski i njemački časnik porijeklom iz Like. Zapovijedao je 2. oklopnom armijom, 20. gorskom armijom, Grupom armija Kurland, Grupom armija Jug, armijskom oblasti Sjever i naposljetku oblasti Ostmark. Nositelj Viteškog križa, Željeznog križa s hrastovim lišćem i mačevima. Rendulić je rođen u Weiner Neustadtu u hrvatskoj obitelji Rendulić. Njegov otac Lukas (Luka) bio je pukovnik (Oberst) u austrougarskoj vojsci. Nakon mature, Rendulić je studirao pravo i politologiju na sveučilištu u Beču i Lausannu; 1907. ulazi u Terezijansku vojnu akademiju, a sa 99. pukovnijom kao poručnik odlazi u rat. Nakon rata, studirao je pravo na Bečkom sveučilištu i 1920. obranio doktorat. Pridružio se novoosnovanoj Austrijskoj vojsci, a 1932. austrijskoj Nacističkoj stranci. Od 1940. do 1942. bio je zapovijedajući general 52. divizije, zatim od 1942. do 1943. zapovjednik XXXV. korpusa. Od 1943. do 1944. Rendulić zapovijeda 2. oklopnom armijom na balkanskom bojištu. Tada mu je Hitler naredio da skuje plan za uhićenje partizanskog vođe Josipa Broza Tita. Kao ishod plana, dogodio se Pohod na Drvar 25. maja 1944. Od 1944. do 1945. Rendulić je zapovijedao 20. gorskom armijom, a u junu 1944. imenovan je vrhovnim zapovjednikom njemačkih trupa u Finskoj i Norveškoj.

Loehr je tri godine mlađi od druga Tita. Taj transilvanski Švaba borio se skupa s njim na Istočnom frontu u Prvom svjetskom ratu, također kao vodnik, ali u 85. infanterijskoj regimenti. Njegova jedinica sastavljena od Mađara, Ukrajinaca i Rumunja imala je zborno mjesto u famoznom Marmarosszigetu. Ostao je u austrijskoj vojsci, postao oficir, školovao se za pilota i dotjerao do generala austrijskog ratnog zrakoplovstva, a zatim zapovjednika njemačke 4. Luftflotte (*zračne flote – prim. VestaHR*), koja je bombardirala Varšavu i Beograd.

U zimskoj anti-partizanskoj kampanji 1943. godine (Fall Weiss / Fall Schwartz) uspješno je opkolio operativnu glavninu Titovih partizana, pa u taj „kazan“[464] ušao s dvije njemačke legionarske divizije, sastavljene od hrvatskih vojnika i SS-specijalcima folksdojčerske[465] divizije „Prinz Eugen“[466]. Razbio je partizane, ali Tito je dao srušiti most na Neretvi, da zaštiti pozadinu i pokušao proboj iz okruženja, no kad juriš nije uspio, jer ni deset brigada nije, naravno, moglo

---

[464] *U vojnom žargonu, **kazan** (ili kotao) označava područje ili situaciju u kojoj je velika vojna formacija potpuno opkoljena i odsječena od strane neprijatelja. Pojam se najčešće koristi u sljedećim kontekstima:*

- *Strateško okruženje: Kada se neprijateljske snage probiju iza linija i zatvore obruč oko dijela vojske ili nekog naseljenog mjesta. Jednom kada se nađu u „kazanu“, opkoljene postrojbe više nemaju mogućnost opskrbe, povlačenja ni komunikacije s glavninom svojih snaga.*
- *Vojna metafora: Često opisuje područje intenzivnih i nemilosrdnih borbi, gdje su vojnici izloženi konstantnoj paljbi te se bore za preživljavanje u skučenom prostoru (asocira na „kuhanje“ pod pritiskom).*

*Ovaj izraz se udomaćio na našim prostorima prvenstveno kroz rusku i sovjetsku vojnu terminologiju (rus. kotel), gdje su tijekom povijesti (npr. u Drugom svjetskom ratu) u tzv. „džepovima“ ili „kotlovima“ znale biti zarobljene i uništene čitave armije. Izvorna turska riječ **kazan** inače označava veliki lonac ili kotao, što metaforično savršeno opisuje beznadnu situaciju opkoljenog područja. (VestaHR)*

[465] ***Volksdeutscher** (njem. Volksdeutsche, u prijevodu „narodni“ ili „etnički Nijemci“) je povijesni pojam koji označava pripadnike njemačke nacionalne manjine koji su živjeli izvan granica Njemačke i Austrije, a imali su državljanstvo drugih država (primjerice u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi, uključujući Hrvatsku). To su osobe njemačkog podrijetla i materinjeg jezika koje su generacijama živjele izvan matične domovine. Za razliku od Reichdeutschera (državljana koji su živjeli unutar granica Njemačkog Reicha), folksdojčeri nisu imali njemačko državljanstvo. Izraz je postao široko korišten 1930-ih i 1940-ih godina, kada su nacističke vlasti iskoristile njemačke manjine u inozemstvu kao političko opravdanje za iredentističke koncepte (širenje granica tzv. Velike Njemačke). Zbog široke suradnje dijela njemačke manjine s nacističkim režimom, nakon završetka Drugog svjetskog rata mnogi su bili kolektivno optuženi za kolaboraciju, što je rezultiralo oduzimanjem imovine i masovnim iseljavanjem. (VestaHR)*

[466] Njemački građani iz okupiranih zemalja Evrope ili prekomorja nisu mogli služiti u njemačkoj vojsci, nego su se jedino smjeli dobrovoljno prijaviti u SS. Stoga su uz manji broj pripadnika sjevernjačkih, arijevskih rasa (Holanđani, Norvežani, Francuzi...) većinu od gotovo 60 posto sastava činili Volksdeutscher-i. U SS-Freiwillingen-Gebirgs-Division „Prinz Eugen“ pretežno su banatske i mađarske Švabe. Hrvatski esesovci bili su toliko akulturirani da neki od njih uopće nisu znali njemački. Himmler je osobno morao intervenirati da se uvede smrtna kazna za psovanje majke, što se raširilo i među Nijemcima koji su se borili na balkanskom ratištu. Wittmann, A.M., *„Mutiny in the Balkans: Croat Volksdeutsche, the Waffen-SS and Motherhood“*, East European Quarterly XXXVI No. 3 (2002.), p. 265.

*Izraz **Freiwilligen-Gebirgs-Division** (ili Waffen-Gebirgs-Division der SS) označava dragovoljačku gorsku (brdsku) diviziju unutar nacističkih vojnih postrojbi Waffen-SS-a. Najpoznatije postrojbe ovog tipa koje su djelovale na ovim prostorima tijekom Drugog svjetskog rata su:*

- *7. SS-Freiwilligen-Gebirgs-Division „Prinz Eugen“ – sastavljena od folksdojčera (podunavskih Nijemaca) s područja Jugoslavije.*
- *13. Waffen-Gebirgs-Division der SS „Handschar“ – prva hrvatska dragovoljačka gorska divizija, sastavljena pretežno od bosansko-hercegovačkih muslimana i Hrvata. (VestaHR)*

***Akulturiran** opisuje pojedinca ili grupu koji su usvojili elemente, vrijednosti, vjerovanja i obrasce ponašanja tuđe kulture. To se najčešće događa kao rezultat preseljenja u novu sredinu ili kontinuiranog dodira s njom. (VestaHR)*

probiti front prema jednoj nepotpunoj redovnoj njemačkoj diviziji (što je izjednačen broj vojnika), bježalo se na drugu obalu preko srušenog mosnog skeleta.

Imamo svjedočanstvo čovjeka koji je srušio most na Neretvi, generala Vladimira Smirnova[467].

Vladimir Smirnov:

Prelaz preko Neretve u IV. neprijateljskoj ofenzivi ocenjuje se kao jedan od najuspelijih i najznačajnijih manevara s elementima ratnih varki u toku Drugog svetskog rata. Ne smatram da sam kvalifikovan da o tome govorim ni sa aspekta strategije i taktike ni sa aspekta istorije. Ali kad god se prisećam toga događaja, ja ga se sećam kao najtragičnijeg, najstrašnijeg doživljaja u mom životu.

U štabu 3. divizije u Ostroščcu, kad smo stigli posle pada Prozora, drug Tito mi je kao načelniku inžinjersko-tehničkog odeljenja Vrhovnog štaba naredio da se svi mostovi između Ostrošca i Karaule poruše i na brzinu mi objasnio da je to potrebno zato jer je to jedini način da se zaštitimo od Nemaca iz Konjica, od četnika sa Prenja i od Talijana iz Mostara, zato što je sve jedinice koje su se dosad borile na ovom frontu povukao na Makljen u borbu za ranjenike.

Naša inžinjerska četa od 35 boraca i ja kao trideset i šesti ostali smo jedina jedinica na celoj ovoj deonici od 30 i više kilometara neretvanske klisure.

Za četiri dana neprekidnih pokreta i akcija srušili smo sve mostove. Samo onaj u Jablanici ostao je nesrušen. Pokolebalo me je to što sam primetio da se već oko njega skupilo može biti preko hiljadu ranjenika, nekih komora naših jedinica koje su se borile na Makljenu itd. i po mojoj logici oni bi ostali u bezizlaznoj situaciji ako bi se taj most srušio. Sem toga, ranjeni su i dalje pristizali. Požurio sam u Ramu, da lično kod Tita proverim važenje naređenja koje je bilo dato pre četiri dana u toku kojih se moglo štošta promeniti. On me dočekao i, rekao bih prekorno, ljutito, upitao – zar taj most još nije srušen? Sve mi je bilo jasno. Ja sam se hitno vratio natrag – i sa nekih 20 kilograma trotila, koga smo izvadili iz jedne talijanske neeksplodirane bombe – to je bila poslednja naša zaliha eksploziva – moji su inženjerci lako i brzo srušili ovaj most.

Posle toga vratili smo se u Ramu. Celu noć i sutradan pored nas je kuljala reka ranjenika, zdravih i bolesnih, ranjenih, komore, teški mitraljezi, bacači, i uopšte sve što se vraćalo iz bitke sa Makljena.

Dakle, jedini pravac opšteg kretanja ostao je i dalje prema Jablanici. A kuda dalje, pitali smo se i sami sebi odgovarali – to zna Tito i tačka. Drugog dana oko podne pozvao me je Tito. Kratak razgovor s njim potresao me je do dna duše, i ja ga nikad neću zaboraviti. Sasvim mirnim i spokojnim glasom, bez trunke nervoze, gledajući u mene svojim blagim, ali jako umornim očima, on je zatražio da se napravi prelaz preko Neretve, preko ove najteže prelazne reke u Evropi. Na mene je ovaj zahtev delovao strašno. Kao da sam ogluvio za sve i meni u glavi buči: preko Neretve, preko Neretve. Uplašila je mene pre svega ogromna tehnička težina zadatka. Most preko Neretve, praktično ni od čega, golim rukama. Ali najviše je na mene delovala njegova spokojna vera u nas,

---

[467] Ing. Vladimir Smirnov Volođa, zvani Vlada Rus (1899. – 1985.) rodio se u Taškentu i s obitelji emigranata 1917. stigao u Beograd, gdje je završio Tehnički fakultet. Gradio je željezničke pruge i trezor Narodne banke Jugoslavije. Prvoborac, član KPJ od 1942. u sastavu Vrhovnog štaba kao načelnik Tehničkog odjeljenja. Osposobio tvornicu oružja u Užicu, srušio i sagradio most na Neretvi, izgradio Dom kulture u Jajcu, gdje je održan II. AVNOJ, te sve bunkere i skloništa u kojima je u ratu boravio Tito. Poslije rata komandant inženjerije, načelnik Građevinske uprave, general-pukovnik. U filmu „Bitka na Neretvi“ igra ga Yul Brinner.

vera da ćemo to izvršiti mi, i ta vera prosto je zračila iz njegovih reči. Kao saznanje da ako već on to traži, znači drugog izlaza nema.

Težina te moralne odgovornosti me prosto zgromila – gde, jedva izustih. „Svejedno, gdje je zgodnije. Vidi u Jablanici, idi odmah." I to je bilo sve. Ja sam sa mojim inžinjercima odmah krenuo. Ali bez ikakve ideje šta ću i kako ću.

Putom od Rame k Jablanici već je kuljala lavina ljudi. Ranjenika i zdravih. Teških ranjenika na konjima i na nosilima. Sve to odmiče šuteći i sporo. Sve to kreće k onom našem budućem mostu, a svi veruju da će on biti sagrađen.

To deluje zaista potresno. U hodu koji traje satima neprestano pretresamo glavno, jedino pitanje i svi se slažemo da su telegrafski stubovi, koje ćemo preseći na putu, i telegrafske žice, jedini materijal kojeg možemo imati dovoljno. A šta ćemo graditi videćemo.

Prihvatim i ja ovaj optimistički i ohrabrujući zaključak i u glavi mi sve više zvuče reči Tita koje sam čuo od njega još u Foči, kad je davao savete i uputstva za stvaranje partizanske inžinjerije. Samo stvarno prikupljena materijalna sredstva obezbeđuju realnost partizanske improvizacije. Trebalo mi je ipak dosta vremena da uobličim u glavi koncepciju konzolastog mosta, vezanog sa srušeni metalni kostur, koja je u stvari i jedino odgovarala našoj konstrukciji na kratkim, starim telegrafskim stubovima, kao glavnom materijalu. Oko 19 časova trebalo je mojim mladićima inžinjercima da u teškom, opasnom i iznurujućem radu ovakav most i izgrade.

Radeći u mraku, noću, često viseći glavom naniže iznad ledene vode besne Neretve, ovi hrabri i odani ljudi su zaista časno izvršili svoju dužnost. Zorom, preko našeg mosta krenule su najpre jedinice za jačanje i proširenje mostobrana. Sutradan, po noći, ispratio sam preko mosta druga Tita, koji ga je prešao između jedinica Prve proleterske. Ispratio sam ga do tunela i tu sam našao moju inžinjersku četu.

Ovaj najteži ispit konačno me je uverio da partizanska improvizacija nije sretan slučaj, nego ogroman napor, intelektualni i fizički, na osnovu znanja, upornosti i vere u čoveka, te bezgraničnog zalaganja.

Prvi zadatak koji sam u Foči dobio od Tita, kad smo godinu dana ranije tek formirali onu prvu, malu embrionalnu jedinicu – to je bila desetina od faktičkih sedam drugova, a nisu sve bili ni zdravi ljudi, nego neki lgmanci sa promrzlim nogama[468] *– prvi je zadatak koji sam dobio bio da srušimo sve mostove na Drini, na potezu od Goražda do Foče do Šćepan polja. Prvi most na koji sam napao bio je ogroman železnički most na izlazu iz Goražda prema Foči. Po nesreći sam sarađivao u njegovom projektu i znao glavnog projektanta inženjera Krstića, koji je sad umro... To je bio veoma oprezan čovek, da ne kažem plašljiv, i on je za svaki slučaj predimenzionirao konstrukciju mosta, tako da je taj most bio prava grdosija. Ogromni, teški, čelični nosači, a trebalo ga je dići s vrlo malom količinom eksploziva. Ceo dan smo radili na tome, ja i još jedan mladić, a ostali su nam samo pomagali dodajući eksploziv. O tome je javio radio „Slobodna Jugoslavija" iz Moskve – da je Vrhovni štab naredio rušenje svih mostova na Drini. I zaustavili smo napredovanje Nemaca. Tu je prvi put i Tito video kako ja rušim most. To je on promatrao iz blizine, kako pada most u Foči. Inače, bilo ih je u Goraždu tri, u Foči jedan, na Šćepan Polju pet, na Neretvi, samo malo, jedan, dva, tri, četiri, pet, dakle to je deset krupnih mostova, u ukupnoj dužini može biti od pet kilometara.*

---

[468] Igmanski marš je usiljeni marš 1. proleterske brigade u januaru 1942. koja se iz opkoljenja u operaciji „Trio" izvlačila putem pored Sarajeva, marširajući po snijegu neprekidno 19 sati, na temperaturama nižim od – 30 stupnjeva Celzija. Marš su predvodili komandant Koča Popović i politički komesar brigade Filip Kljajić Fića.

Retko smo imali električno paljenje. Uglavnom bilo je obično, iniciranje na fitiljima, obično rudarskim i s običnim rudarskim eksplozivom.

No i tu je pomoglo ono što nije sreća, nego to što nam je Tito na vreme skrenuo pažnju da u čitavoj partizanskoj tehnici ne sme biti vulgarizovane primitivnosti. To treba sve raditi na bazi poznavanja zakona fizike, mehanike itd., i rušenje mostova izvodilo se šakom upravo, faktički, šakom eksploziva, ništa u poređenju s onom količinom koju propisuju zvanični inženjeri u vojskama, u svima, pa i u našoj današnjoj, to su bile ništavne količine. Mi smo uspevali ne samo presećі most, nego čak i prevrnuti konstrukciju, samo zato što smo znali, zapravo, ja sam znao, delovanje eksploziva u deformabilnom medijumu, statiku konstrukcije koju sam sekao na njenom najslabijem mestu...

Prvi dio njemačke operacije, „Fall Weiss“, predviđao je strategijsko okruženje operativne glavnine Narodnooslobodilačke vojske u Bosni. Sačinjavali su je uz Titov Vrhovni štab, 1. i 2. proleterska divizija (zapovjednici Koča Popović i Peko Dapčević), 9. dalmatinska divizija (pod komandom Vicka Krstulovića) te još dva krajiška korpusa, ukupno oko 40.000 boraca.

Plan je predviđao presijecanje partizanskog džepa kvalitetnim njemačkim snagama 7. SS-planinske divizije „Prinz Eugen“; te 369. divizije (unovačeni Hrvati ’42 regrutnog godišta), koje su kao Grupa Jug nastupale pravcem Drvar – Glamoč – Livno – Bugojno – Livno, koncentrično sa 717. i 718. divizijom koje kao Grupa Sjever napreduju pravcem Bugojno – Livno. Talijana je bila gomila, šest divizija loših trupa iz sastavu njihova 6. i 18. korpusa koji su zaprečavale prilaze Dalmaciji, zatim četiri domobranske postrojbe s teškim naoružanjem, jedna ustaška polubrigada i četnička ordija[469] s desetak tisuća martologa[470]... Ukupno oko sto tisuća ljudi, tenkovi, znatna motorizacija, te cjelokupno Hrvatsko zrakoplovstvo. Prilično bezizgledan odnos snaga. Još su partizani sa sobom vukli bolnicu sa četiri tisuće ranjenika.

Operacija je imala tri faze (Weiss 1, 2 i 3) i počela pritiskom na Cazinsku Krajinu, Liku, Kordun i Baniju, nastavila se zauzimanje gradova „Bihaćke republike“, od Drvara i Livna do Jajca i Ključa, a u trećoj, trebalo je izvršiti uništavanje glavnine potisnute u klance crnogorskih planina.

Čim je operacija počela probojem kod Sanskog Mosta, što je partizane natjeralo na povlačenje prema središnjoj Bosni, upravo prema nakanama njemačkog štaba, zatvoren je strategijski obruč i počelo brzo napredovanje njihovih snaga.

Partizani su se uskoro našli stiješnjeni na obali Neretve. Tu drug Tito daje nalog da se sruše svi mostovi, nadasve veliki željeznički most. Zaštitio je pozadinu i sam sebi odsjekao odstupnicu, te prešao u protunapad. Deset partizanskih brigada udara na njemačku redovnu

---

[469] ***Ordija*** *je regionalni i povijesni izraz (turskog podrijetla:* ***ordu****), koji označava hordu, rulju ili gomilu. U prenesenom značenju opisuje veliku, neorganiziranu i nedisciplinirану skupinu ljudi. (VestaHR)*

[470] ***Martoloz*** *(ili* ***martolog****) povijesni je naziv za pripadnika osmanskih vojnih postrojbi na Balkanu, koji su služili kao čuvari granica, putova, utvrda te kao prethodnica u osmanskim osvajanjima. Izraz dolazi od turske riječi* ***martolos****, što potječe od novogrčkog pojma* ***armatoloi****, u značenju „naoružani ljudi“. Osmanska vlast ih je počela ustrojavati u 15. stoljeću od lokalnog kršćanskog stanovništva (najčešće Vlaha) na pograničnim područjima. Zaduženja su im uključivala izviđanje, zaštitu karavana i ključnih prometnica, a često su primali i posebne povlastice za svoje vojne zasluge. Iako su u početku bili dio osmanskog obrambenog i osvajačkog sustava, mnogi su se martolozi kasnije pridruživali habsburškim ili mletačkim vojnim snagama te sudjelovali u protu-osmanskim ustancima (bili su preteča kasnijih hajduka i uskoka). (VestaHR)*

717. diviziju pod zapovjedništvom nimalo benignog general-lajtnanta Benignusa Dippolda. Ali i s dvije formacijske regimente umjesto tri kao u pješačkoj, te jednom artiljerijskom, ta „jegerska“ divizija[471] impozantan je borbeni stroj s kojim partizani u otprilike podjednakom broju (partizanske brigade su zapravo bataljoni) cio jedan dan vodi neizvjesnu borbu. No, kako je postalo jasno da prolaza nema, 9. dalmatinska Vicka Krstulovića dobiva zapovijed da se noću uzvere po mostnoj konstrukciji i osvoji četnički bunker pa se improvizira prijelaz od balvana kojim će prijeći cijela glavnina... Ima tu dva pogleda na stvari – jedan je službeni, po kojem je rušenje mosta bio genijalni Titov manevar zavaravanja, što je vojsci omogućilo da se neočekivano izvuče. Partizani su morali ostaviti 200 kamiona i tucete tenkova i topova zarobljenih od Talijana.

Veličanje te strategijske varke bio je standardni priručnički materijal iz gerilske taktike koji se izučavao na domaćim i stranim vojnim akademijama. Čuveni film Veljka Bulajića „Bitka na Neretvi“ (1969.) koji je za posljednjih trideset i četiri godine gledalo, prema procjenama producenta, oko 350 milijuna ljudi, također je mitizirao „bitku za ranjenike“, što je u drugi plan potisnulo surovu stvarnost ove ratne epizode. Bitka na Neretvi je samo uvod u ono što će se naposlijetku pretvoriti istodobno u veliku Titovu političku pobjedu i tragediju plaćenu golemim ljudskim porazom.

Najneposrednije svjedočanstvo nalazimo u ratnim memoarima Vicka Krstulovića, koji nisu mogli biti tiskani do 2012., dakle dvadeset i četiri godine poslije smrti dalmatinskog revolucionara i ustaničkog vojskovođe, budući da je uvjetovao objavljivanje teksta bez izostavljanja neugodnih dijelova. To znači da nisu mogli izaći do Titove smrti, niti do kraja jugoslavenskog komunističkog režima, ali ni u doba vladavine nacionalista, što znači da su tiskani posthumno, kao zagrobno svjedočanstvo ovog neobično upornog čovjeka herojskih proporcija, koji je u člansku knjižicu uspio skupiti 64 godine partijskog staža! Upisao se u KPJ prilikom njenog osnivanja 1922., i da je još samo malo izdržao, ispalo bi da je u toj storiji sudjelovao od samog početka do samoga njenog kraja. Kad je počeo rat, Vicko je organizirao ustanak u Dalmaciji zamijenivši Radu Končara, koji je odmah na početku pao. Jedini je osim Tita imao i partijsku i vojničku funkciju – bio je sekretar PK za Dalmaciju, praktično samostalne organizacije, koja je, doduše, 1937. potpala pod CK KPH osnovan u Anindolu, ali je realno, na terenu, i dalje funkcionirala kao zasebna oblast paralelno s ranijim zagrebačkim PK za Hrvatsku i Slavoniju. Osim toga, Vicko je bio zapovjednik 9. dalmatinske divizije, koju sačinjavaju borci

---

[471] *Njemačka lovačka pukovnija (njem.* ***Jäger-regiment****) iz razdoblja Drugog svjetskog rata obično je brojala između 2.000 i 4.000 vojnika. Zbog borbe na teškim terenima (planine, šume), imale su lakšu logistiku i više automatskog oružja po vojniku nego klasične pješačke pukovnije.* ***Lovačke divizije*** *(njem.* ***Jäger-Division****) bile su ustrojene kao lakše pješačke postrojbe koje su umjesto tri imale dvije pukovnije (oko 14.700 vojnika), no same su pukovnije imale brojčanu snagu i naoružanje prilagođeno teškim terenima. Od težeg naoružanja lovačka divizija je tipično imala (organizacija iz siječnja 1944. godine): teške pješačke topove 150 mm, 14 kom; pješačke topove 75 mm, 10 kom; lake minobacače 50 mm, 18 kom; teške minobacače 80 mm, 28 kom; teške minobacače 120 mm, 4 kom; PT topove 75 mm, 29 kom; PA topove 20 mm, 13 kom; 10 do 14 lakih tenkova, brdske topove 75 mm, 12 kom, haubice 105 mm, 13 kom; bacače plamena, 20 kom; teške mitraljeze, 42 kom; puškomitraljeze 7,92 mm MG 34 / MG 42, 385 kom. (prema Records of Headquarters, German Army High Command, National Archives Microcopy No. T-78, Roll 398, American Historical Association Committee for the Study of War Documents, Washington, DC., 1960. (VestaHR)*

tvrdih „vlaških“ zabrđa, koji su partizanima prišli u tolikom broju da su sačinjavali otprilike dvije petine vojske okružene na Neretvi.

U neuspjelom proboju na Makljenu bile su angažirane proleterske i krajišničke jedinice, dok 9. dalmatinska i 7. banijska brigada ostaju uz ranjenike primajući borbu s neusporedivo brojnijim talijanskim trupama i četnicima koji nastupaju iz donjeg toka rijeke Neretve, dok iz pravca Livno – Duvno prema njima kreće 7. SS-divizija.

U tom času Titu je sve jasno – kolone s nosilima napreduju otprilike dva kilometra na sat i ako cijela glavnina i ranjenici ostanu na gomili, iz okruženja neće nitko izvući živu glavu. Poziva Vicka i zapovijeda mu da se s bolnicom odvoji od glavnine, koja će forsirati Neretvu improviziranim Smirnovljevim mostom načinjenim od telegrafskih stupova.

Iz Vickovih memoara jasno je da nije shvatio duh te komande, nego je to naprosto smatrao Titovom pogreškom. Odbija je i u jednom strašnom trenutku Titu čak zaprijeti – rekao mu je da bi ga, da uza se nema djecu, zbog takvog naređenja bio spreman sam ubiti[472].

Vicko, naime, vuče i svoj vlastiti zbjeg. Ženu Lucu, devetogodišnje blizance Maksima i Natašu, koja ima tifus, te petogodišnjeg Viborga, a brine se i za Nazora koji se pretvorio u kostur i vuče se uz bolnicu na nekom podjednako mršavom kljusetu. Ima pratioca, talijanskog zarobljenika koji mu pomaže. Ponekad Nazor pak pomaže njemu, i previja ga kad ga pogode iz niskoleteće „Rode“. Bolesna Nataša ostala je negdje u snijegu, Vicko je traži i pronalazi te bunovnu nosi na rukama... Ove stvarne epizode nedostaju onim mitskim iz filma „Neretva“.

Kragujevačkim karabinom i pištoljem marke Beretta Vicko brani sebe, zbjeg i bolnicu, predvodi Dalmatince, ali kad je Titu odrekao poslušnost i izrekao što mu je bilo na umu, bio je, naravno, zauvijek prekrižen. No, zasad, ipak, Tito je promijenio zapovijed i bolnica i Deveta prešli su na drugu stranu te s glavninom otišli dalje u planine, gdje se pritisak privremeno smanjio... Ali, Tito smjesta daje naređenje da se rasformira 9. divizija i njene brigade pređu u druge jedinice. S Vickovom je dalmatinskom vojskom zauvijek gotovo, a i on sam imat će ubuduće samo drugorazrednu ulogu.

Nijemci su na Neretvi izgubili 335 mrtvih i 101 nestalog, uz još tisuću i dvjesta privremeno izbačenih iz stroja. Izračunali su da su ubili 8,5 tisuća partizana, dok ih je 2.010 bilo zarobljeno. Cijelo područje zapadne Bosne očišćeno je, a svi muškarci stariji od 15 godina deportirani na rad u Njemačku. Operacija je trajala mjesec dana i završila 18. februara 1943. godine.

Ta velika bitka – frapantno! – ima obilježja građanskog rata. U partizanskim jedinicama polovica su ljudstva Hrvati, a na osovinskoj strani, oni su također nad-reprezentirani – osim ustaša i domobrana, sačinjavaju ljudstvo jedne *njemačke* divizije, a čak su i esesovci jugoslavenski građani dobrim dijelom iz hrvatskih krajeva u Panonskoj nizini!

Ostaci partizanskih snaga povlače se u planine Crne Gore, prema Sutjesci, potučeni i iscrpljeni. Tito tada šalje u Zagreb pregovarače. U Zagreb su u hotel „Esplanade“ prispjeli Milovan Đilas i Vladimir Velebit te stupili u kontakt s njemačkim vojnim guvernerom Hrvatske, generalom Glaiseom von Horstenauom. On je bio stvarna vlast u Zagrebu i stanovao ondje

[472] Iskaz jednog Krstulovićeva potomka autoru (DK).

gdje je vlast u Zagrebu nekoć uvijek i stanovala, naime u vili Pongratz u Visokoj ulici. Pregovori su se vodili u obližnjem sjedištu njemačke Feldžandarmerije u Gajevoj ulici, gdje se sad nalazi Ured za suzbijanje organiziranog kriminala i korupcije (USKOK).

Glaise von Horstenau, bivši šef austrijske obavještajne službe, bio je jedan fini gospodin, koji se užasavao Pavelića i njegove koljačke bulumente. Ali, ruke su mu bile vezane...

Tema tzv. Martovskih pregovora u Zagrebu ostala je, zapravo, nepoznata[473]. Nisu sačuvane bilješke, ili nisu pronađene. Poznat je ishod. Prema dragocjenim memoarima glavnog komesara za Balkan, njemačkog visokog predstavnika Hermanna Neubachera[474], Hitler je odbio svaku pomisao na pregovore ili suradnju s Titom. Ministar vanjskih poslova Joachim von Ribbentrop, još jedan Austrijanac u tom zapovjednom lancu, prenio je von Horstenauovu poruku iz Zagreba, ali Fuehrer je o tome unaprijed formirao potpuno negativan stav. Na pitanje: „Je li Tito stopostotni komunist?“, Neubacher mu je morao odgovoriti da jest i onda je Fuehrer logično zaključio – njegova lojalnost pripada jedino Moskvi! Prema tome, nema prostora za razgovor. Churchill poslije neće biti toliko isključiv... Osim toga, u tom času partizani su zaista bili u katastrofalnoj poziciji i nisu imali monetu za trgovanje. O boravku te delegacije sastavljene od Titovih zaista najbližih, najpovjerljivijih ljudi – drskoga Milovana, koji mu je praktički zamjenik, te Velebita, šefa njegove tajne diplomacije „na zapadnom pravcu“ (dok je Nikola Petrović imao istu ulogu za Istok), u Moskvu se javilo tek krajem mjeseca, 30. marta[475], a prikazano je kao iskušavanje terena za pregovore oko razmjene zarobljenika. Njemačka vojska partizanima ne priznaje status zaraćene strane, ali se razmjene ionako obavljaju, što znači da je jedino o čemu se realno u tadašnjem vojnom i političkom okviru uopće moglo razgovarati bio neki oblik primirja, detanta, partizanske pasivizacija poput one četničke, koja ne bi, doduše, mogla prijeći u stvarnu kolaboraciju. Bez obzira na to je li taktizirao, jer mu je zadatak bio da pod svaku cijenu pokuša olakšati vojnu situaciju Titove glavne operativne grupe, Velebit na jednom od sastanaka, koje je održao izdvojeno, spominje kako su partizani za Nijemce, zapravo, bedem prema zapadnim saveznicima jer su se spremni i oružjem suprotstaviti njihovu iskrcavanju, ono što je u Moskvu poručio i sam Tito. Znači, sve su zaraćene strane svjesne političkog značenja pozicioniranja partizanske armije na

---

[473] Temu „martovskih pregovora“ u Zagrebu, najbolje je obradio Mišo Leković, *Martovski pregovori 1943*., Narodna knjiga, Beograd, 1985. (posebno na str. 121 – 153). Pregovori su započeli odlaskom zapovjednika 1. proleterske divizije Koče Popovića u Sarajevo na razgovore sa zapovjednikom 717. divizije generalom dr. Benignusom Dippoldom, a zatim su u Zagreb kao parlamentarci vlakom otputovali Đilas i Velebit.

[474] Prvi nacistički gradonačelnik Beča, Hermann Neubacher (1893. – 1960.) je kao leteći ambasador Von Ribbentropova Ministarstva vanjskih poslova zadužen za Grčku, Srbiju, Albaniju i Crnu Goru, instalirao Nedića, pregovarao s Mihailovićem i Pećancem, te pokušavao spriječiti genocid Srba na područjima pod kontrolom NDH. Vojni sud u Beogradu osudio ga je poslije rata na 20 godina zatvora, ali ga je OZNA pustila jer je pomogao oko njemačkog zlata, pa je pušten poslije pet godina. Radio je kao konzultant Haile Selasja u Etiopiji i ondje opet vidio Tita. Napisao je jedno od najvažnijih svjedočanstava o balkanskim prilikama u Drugom svjetskom ratu. Djelo je prevedeno u Srbiji (*Specijalni zadatak: Balkan*, Službeni list SCG, 2004.)

[475] U sabranim djelima JBT (tom 14, 21. januar – 16. april 1943.; priredio Mehmedalija Bojić izd. 1982.) na str. 201 – 202, nalazi se povjerljiva depeša kojom Tito obavještava Kominternu 30. marta 1943. o boravku dvojice delegata u Zagrebu od 20. do 25. marta 1943. godine. KI mu odgovara 31. marta: „Zbunjuje nas okolnost što vi razmjenjujete ratne zarobljenike s Nijemcima. Upućujete delegate koji vode svakakve pregovore s Nijemcima, kao i to što je njemački poslanik u Zagrebu izrazio želju da se sastane lično s vama...“

talijanskom okupiranom teritoriju, što je trebao biti element koji omogućuje postizanje nekog dogovora. Glaise ga je i predložio, njegov austrijski kolega i ministar vanjskih poslova Reicha Ribbentrop prenio Hitleru, a ovaj bez ostatka otklonio.

Kad se sve ogoli do kraja, jasno je da se zapravo pregovaralo o sudbini četiri tisuće ranjenika u Centralnoj bolnici koji su s Vickom prešli na istočnu obalu Neretve. Ili će nastupiti primirje, pa će se oni spasiti, ili će biti prepušteni sudbini onako kako je Kosta Nađ, marširajući prema Neretvi, ostavio zbjeg što je pratio njegove jedinice kad mu je tako bilo naređeno u prvoj fazi bitke na Neretvi. Poslije je u činu pretekao i samoga Koču jer se pokazalo da je potpuno pouzdan i da mu možeš vjerovati više nego običnim legendarnim geneflima[476] i div-junacima revolucije. Ljudi kao Koča i Vicko, pak, nikad nisu ušli u Vrhovni štab. Karijeru su završili u potpunoj marginalizaciji, pod budnom paskom tajne policije. Vicko će prvi na sastanku CK dići ruku protiv Staljinova pisma, ali je politički likvidiran skupa s rankovićevcima, kao unitarist[477], dok je Koča upravo tada odigrao najvažniju rolu postavši potpredsjednik samoga Predsjednika, zamjenik Nezamjenjivoga, što nikako nije mudar karijerni potez. Ali, Koča, naprosto, nije bio karijerist... Budući da nije protokolarno pozvan kao gost na tridesetu godišnjicu bitke na Sutjesci, on je na Tjentište došao sam, u svom „spačeku“, prespavao s bivšim borcima u vojničkom šatoru i otišao prije nego što su započele govorancije...

Kako u Zagrebu nije postignut dogovor, drugi čin herojske tragedije uslijedit će već u maju i junu, na Sutjesci, kad se Loehrova akcija nastavi primjenom plana „Fall Schwartz“.

Ta je operacija bila još ambicioznije zamišljena od ofenzive na Neretvu. Trebalo je istodobno na ovom bojištu razoružati četnike, kao nepouzdan element, te uništiti partizansku glavninu stiješnjenu u nenastanjenom, surovom okolišu, između kanjona Tare, Pive i gorovitog Durmitora, planine sa 48 vrhova viših od dvije tisuće metara!

Za tu su ambicioznu operaciju prikupljene snage četiri njemačke divizije. Elitna 1. planinska dovučenu je s Kavkaza – to je bila posebno jaka jedinica sa 18.000 vojnika, zatim 118. i 194. lovačku diviziju (riječ je o njemačkim „lakim“ divizijama s po dva umjesto tri pješačka puka). Sudjelovat će i 369. legionarska i 7. SS-divizija „Prinz Eugen“; zatim 4. puk brandenburških specijalaca (njemački rendžeri)[478], jedan tenkovski bataljon te tri inferiorne

---

[476] *Izraz **genefl** arhaični je lokalizam koji označava vrstu dugog ženskog kaputa, zimske haljine ili podsuknje. Odnosi se na tradicionalni odjevni predmet iz narodne nošnje (često u kontinentalnim krajevima). Kada se koristi u prenesenom (često podrugljivom) smislu, označava široku, dugu i staromodnu odjeću ili pak osobu koja je nespretno, pretrpano i „bez oblika“ odjeću nabacala na sebe. (VestaHR*)

[477] ***Unitarizam** je politička ideologija i državno uređenje koje teži potpunom jedinstvu i centraliziranoj vlasti, ignorirajući ili potiskujući regionalne, kulturne i etničke posebnosti. Cjelokupna vlast koncentrirana u jednom središtu (središnjim državnim tijelima). U takvom uređenju (unitarnoj državi), niže administrativne jedinice poput regija ili općina provode odluke središnje vlasti i nemaju vlastiti suverenitet. Na prostoru bivše Jugoslavije, pojam je označavao koncepciju stvaranja jedinstvene, centralističke države u kojoj se nastojalo umanjiti ili dokinuti nacionalne i republičke posebnosti u korist stvaranja jedne (npr. jugoslavenske) nadnacionalne cjeline. (VestaHR)*

[478] *Izraz „**brandenburški specijalci**“ (izvorno njem. **Brandenburgers** ili **Divizija Brandenburg**) odnosi se na elitnu obavještajno-diverzantsku postrojbu Wehrmachta iz Drugog svjetskog rata. Bili su jedna od prvih i najučinkovitijih specijalnih postrojbi u povijesti, a specijalizirali su se za tajne operacije iza neprijateljskih linija. Djelovali su prerušeni u neprijateljske vojnike ili civile. Zadaci su im uključivali sabotaže, atentate, zauzimanje ključnih mostova i komunikacija prije nego što glavnina vojske stigne, te prikupljanje povjerljivih obavještajnih podataka. Postrojbu je 1939. godine osnovao Abwehr, njemačka vojna obavještajna služba. Ime su dobili po*

talijanske divizije, dva bugarska kombinirana pješadijska puka i domobranski gorski zdrug s artiljerijom. Puno kvalitetnije trupe od onih izvedenih u Bitku na Neretvi.

Partizanski *cast* (*glumačka postava – prim. VestaHR*) sastoji se od istih izmučenih boraca koji su prošli zimski pakao IV. neprijateljske ofenzive. Tu su Kočina 1. proleterska divizija, Dapčevićeva 2. proleterska divizija, 7. banijska divizija pukovnika Pavla Jakšića i 3. udarna divizija pukovnika Save Kovačevića u koju je ušla 1. dalmatinska brigada rasformirane 9. dalmatinske divizije[479]. Partizanske divizije su zapravo pješački pukovi bez ikakvih specijaliziranih odreda s posebnom opremom i težim naoružanjem.

Prva faza njemačke operacije kojom zapovijeda Loehrov štab 2. oklopne armije, lako je izvedena – četnici su razoružani i zarobljeni skupa s vojvodom Pavlom Đurišićem, bez ikakvih gubitaka na obje strane. Ali, Nijemci su ih morali pustiti jer je to energično zatražio guverner Crne Gore Pirzio Biroli, talijanski general, olimpijski prvak u mačevanju, nazivajući to povredom talijanskih suverenih prava u njihovoj okupacijskoj zoni. Njemačka 1. planinska divizija pod zapovjedništvom general-lajtnanta Waltera Stettnera viteza von Grabenhofena (ubijen je prilikom oslobađanja Beograda) nije se pak dala smesti – pohapsili su i deportirali bosanske četnike, a oko 800 tih zarobljenika pretvorili u planinske nosače, durmitorske šerpase[480].

Dotle je partizanska glavnina nastupala terenima istočne Hercegovine, gdje se narod razbježao od partizana zastrašen prethodnim akcijama iste ekipe, koja je pred samo dvije godine ovdje provodila sovjetizaciju i zavodila crveni teror („lijeva skretanja“[481]). Nije bilo prave prilike da se ljudima objasni da je sad idejna matrica unekoliko promijenjena te da vrijedi novi, bihaćki idejni pristup. Kod Foče partizani razbijaju četnike i alpince divizije „Taurinese“

---

gradu Brandenburgu kako bi se prikrilo njihovo pravo postojanje. Za razliku od ostalih nacističkih elitnih postrojbi, regrutirali su ljude iz cijelog svijeta (tzv. Volksdeutsche ili osobe koje su živjele izvan Njemačke) koji su tečno govorili strane jezike i poznavali lokalne običaje (npr. u Rusiji, Francuskoj, sjevernoj Africi, ali i na prostorima bivše Jugoslavije). Zbog iznimne brojnosti i uspjeha na bojištima, postrojba je s vremenom rasla iz manje bojne u puk, a pred kraj rata (1943./1944.) i u elitnu diviziju. (VestaHR)

[479] Samo dvije godine kasnije, upravo ta će jedinica kod Zidanog mosta 12. maja, dakle tri dana poslije završetka Drugog svjetskog rata, zarobiti 7. SS diviziju „Prinz Eugen“.

[480] ***Šerpasi*** *(ili* ***Šerpe****) su južno-tibetski planinski narod nastanjen na području Himalaje, prvenstveno u Nepalu. Naziv na tibetanskom doslovno znači „ljudi s istoka“ (od* ***shar*** *– istok i* ***pa*** *– narod). Zbog izuzetne fizičke izdržljivosti, genetske prilagođenosti na rijedak zrak i odličnog poznavanja terena, naziv „šerpa“ se u alpinizmu koristi kao sinonim za visoko-gorskog vodiča i nosača tereta na ekspedicijama. (VestaHR)*

[481] *„**Lijeva skretanja**“ (ili lijeve greške) povijesni je pojam koji se odnosi na radikalnu politiku, masovna smaknuća i crveni teror koje su provodili partizani i članovi Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) krajem 1941. i početkom 1942. godine, primarno na području Crne Gore. Ovaj fenomen u tom je kontekstu označavao:*

- *Ekstremnu klasnu borbu: Umjesto širokog narodnog antifašističkog fronta, politika se okrenula nasilnom obračunu s unutarnjim „klasnim neprijateljima“, stvarnim ili potencijalnim političkim protivnicima (poput imućnijih seljaka i svećenstva).*
- *Crveni teror: Provedena su masovna ubojstva (često bacanjem ubijenih u jame, poput jame Veleta), pljačke i konfiskacije imovine.*
- *Političke aktere: Kao ključni provoditelji te politike u Crnoj Gori u literaturi se najčešće spominju Milovan Đilas i Moša Pijade.*

Ovakvo radikalno djelovanje i zločini nanijeli su veliku štetu partizanskom pokretu jer su izazvali strah i odbojnost kod lokalnog stanovništva, zbog čega su mnogi seljaci počeli pristupati četnicima. Vrhovni štab i Josip Broz Tito osudili su i zaustavili „lijeva skretanja“ u proljeće 1942. godine. (VestaHR)

(oni će poslije dijelom ući u NOVJ kao divizija „Garibaldi“). Drugorazredne trupe više se ne mogu mjeriti s fanatiziranom komunističkom ratničkom hordom, sastavljenom od odrpanih očajnika. Ali, sad protiv njih nastupa njemačka vojska u smaknutim sivomaslinastim redovima...

Prva proleterska poslana je da zauzme vis Vučevo, kako bi operativna grupa VŠ tu prešla Sutjesku i probila se na Zelengoru pa izašla na sjever, prema Sarajevu. Vučevo su proleteri zauzeli u borbama prsa u prsa, ali dotle su njemačke snage zaposjele cijelu dolinu Sutjeske, od Tjentišta do utoka u Drinu i partizanska glavnina našla se u čvrstom okruženju, zajedno s tri tisuće ranjenika i tisuću tifusara u Centralnoj bolnici.

Tito donosi odluku koja se odgađa od prošle zime: glavnina će se razdvojiti u dvije operativne grupe. U jednoj proleteri i Krajišnici, koji će se probiti preko Sutjeske, na sjever, a u drugoj Crnogorci i Dalmatinci, koji će sa Centralnom bolnicom pokušati prijeći Taru i poći u Sandžak. To se, tobože, poduzima zbog „razvlačenja neprijateljskih snaga“. U stvari, borbena glavnina ostavlja ranjenike i sama se pokušava probiti pod borbom ne bi li se spasio barem dio operative. U tom presudnom času, među partizane pada s neba veoma neobična ekipa – William Deakin, britanski povjesničar, oksfordski don[482], literarni sekretar[483] Sir Winstona Churchilla i kapetan Bill Stewart, pripadnik vojne obavještajne službe, koji je još prije rata kao konzul u Zagrebu i ovdje već vodio obavještajni ured te naučio hrvatski. S još četiri pratioca, oni su nominalno vojna misija britanskog Imperijalnog Generalštaba pri Vrhovnom štabu, ali, u stvari, politički izviđači samog britanskog ratnog premijera i ministra obrane.

Iako je britanska vojna obavještajna služba u svojim izvješćima Titove partizane još 1942. prikazivala kao „ekstremiste i razbojnike“ budni MI 1b (analitika prislušne službe) počeo je mijenjati predodžbu o stanju na ratištu na temelju njemačkih depeša dekriptiranih u sklopu operacije „Ultra“ (razbijanje šifre njemačkog kodnog uređaja „Enigma“)[484]. Iz toga je bilo

---

[482] ***Oksfordski don*** *(engl. Oxford don) je tradicionalni naziv za sveučilišnog profesora, predavača ili člana akademskog osoblja na prestižnom Sveučilištu u Oxfordu (kao i na Cambridgeu). Uloga dona usko je vezana uz samoupravne koledže koji čine sveučilište. Oni nisu samo predavači, već često i mentori te ključne osobe u pastoralnoj brizi za studente. Izraz dolazi od latinske riječi* ***dominus****, što znači „gospodar“. Povijesno gledano, to je ostatak iz srednjeg vijeka kada su ta sveučilišta bila crkvene ustanove. (VestaHR)*

[483] ***Literarni sekretar*** *je osoba koja vodi korespondenciju, uređuje rukopise, komunicira s izdavačima i obavlja poslove vezane uz izdavanje knjiga. Najčešći zadaci literarnog sekretara uključuju vođenje evidencije o rukopisima, arhiviranje i službena korespondencija s nakladnicima, priprema književnih manifestacija, promocija i tribina, lektura, korektura i tehnička priprema tekstova za tisak. (VestaHR)*

[484] *„**Ultra**“ je kodno ime za golemi britanski kripto-analitički program presretanja i dešifriranja šifriranih neprijateljskih radiokomunikacija, prvenstveno njemačke Enigme. Središte operacije bilo je u tajnom britanskom centru Bletchley Park. Skupina analitičara, predvođena matematičarem Alanom Turingom, uspjela je provaliti njemačke šifre, što je saveznicima dalo uvid u Hitlerove ratne planove i kretanje postrojbi. Prema mnogim povjesničarima, ova je operacija skratila rat za čak dvije godine. Enigma je obitelj elektromehaničkih rotorskih strojeva koje je njemačka vojska koristila za šifriranje i dešifriranje tajnih poruka tijekom Drugog svjetskog rata. Zbog svoje složenosti, smatrana je neprobojnom. Enigma je radila na principu iznimno složenih električnih krugova koji su mijenjali značenje svakog slova. Tipkovnica, slična pisaćem stroju, služila je za unos otvorenog teksta. Glavni dio mehanizma bili su diskovi (obično tri ili četiri) koji su se rotirali pri svakom pritisku tipke, mijenjajući put električnog signala. Svaki rotor imao je 26 kontakata, a kombinacijom njihovih položaja šifra se neprestano mijenjala. Na prednjoj strani uređaja nalazila se prespojna ploča koja je omogućavala ručno spajanje („miješanje“) žica prije početka tipkanja, dodatno povećavajući broj mogućih kombinacija. Pritiskom na tipku slova, strujni krug bi zatvorio put i upalio žaruljicu na pločici za žaruljicama*

moguće razabrati da četnici uopće ne ratuju protiv sila Osovine, dok su se partizani iskazali (formulacija iz septembra 1943.) kao „nesumnjivi junaci sadašnjeg trenutka“.

Još u aprilu 1943., dok je u središnjoj Bosni bješnjela bitka s vojskom koja se povlačila prema Neretvi, RAF[485] je tri izviđača nasumično desantirao u okolicu Brinja u Lici. Dva Kanađana i jedan Britanac, svi porijeklom iz jugoslavenskih zemalja, mogli su se sporazumijevati na domaćem jeziku. Kad su ih doveli u Glavni štab NOV i PO Hrvatske, zapovjednik Ivan Rukavina[486] prepoznao je Kanađane – Petra Erdeljca i Pavla Pavlića, jer se skupa s njima borio u Internacionalnim brigadama!

Kad su uspostavili radio-vezu sa štabom specijalnih operacija u Kairu (SOE HQ), padobranom je spuštena i misija u Titov Vrhovni štab. Izvješća Williama Deakina[487] promijenit će percepciju rata i u HUMINT[488], agenturnoj sferi britanske obavještajne službe. Deakin je upao u najgoru vatru pa je sve mogao lijepo vidjeti i osjetiti na vlastitoj koži: i tko je na kojoj strani, i kakva je to borba, i koliko se tko u njoj daje...

Okružene na Sutjesci, partizanske brigade očajnički pokušavaju probiti obruč. Tri tjedna vode se teške borbe. Prva proleterska divizija ima tisuću i petsto mrtvih, trećinu sastava, a Druga, nešto brojnija, dvije tisuće i šest stotina, također trećinu. U sukobu sa 118. lovačkom general-lajtnanta Josefa Kueblera, 2. dalmatinska brigada u sastavu 2. proleterske, izgubila je u jednom danu 600 boraca i svela se na jedan vod. Proporcionalno je najteže postradala 7. krajiška divizija: tisuću i četiri stotine mrtvih, više od polovice od dvije i pol tisuće boraca!

Na Milinkladama na planini Ozren, u obruču u kojem se nalazio i Vrhovni štab, Tito je 9. juna ranjen krhotinom avio-bombe. Pritom su poginuli kapetan Stewart i Titov tjelohranitelj te još nekoliko partizana, a ranjen je i Bill Deakin.

Na Zelengori, Koču sve čvršće okružuju jedinice glavnine 369. legionarske (hrvatske „vražje“) pješadijske divizije, u kojoj služi osam tisuća unovačenih Hrvata pod zapovjedništvom

---

koja je predstavljala šifrirani izlaz. Budući da se raspored rotora i postavke prespojne ploče mijenjalo svaki dan prema unaprijed zadanim tablicama, postojalo je 158.962.555.217.826.360.000 mogućih konfiguracija. Saveznici su razvili rane preteče računala (tzv. bombe) kako bi brže isprobavali kombinacije i locirali postavke dana. Razbijanje Enigme omogućilo je čitanje njemačkih vojnih planova, skratilo rat i spasilo milijune života. (VestaHR)

485 ***Royal Air Force*** *(kratica* ***RAF****) ili Kraljevske zračne snage je naziv za britansko ratno zrakoplovstvo utemeljeno 1. travnja 1918. godine. Velika Britanija je ujedinjenjem svih ratnih zrakoplova u jednu posebnu granu vojske prva osnovala ratno zrakoplovstvo, tj. Kraljevske zračne snage. (VestaHR)*

486 General. I. Rukavina (1912. – 1992.), zapovjednik bataljona u Španjolskom građanskom ratu, narodni heroj, član CK SKJ, zapovjednik Zagrebačke vojne oblasti, podržao je Savku Dabčević-Kučar, ali je penzioniran tek 1977. da bi s njom 1990. sudjelovao u osnivanju Hrvatske narodne stranke (HNS).

487 Sir Frederick W. D. Deakin (1913. – 2005.) britanski povjesničar i Churchillov literarni sekretar, koji je koordinirao njegov spisateljski memoarski pothvat što je Churchillu donio Nobelovu nagradu za književnost 1953. godine. Autor važnih vlastitih knjiga, povijesnih djela i priručnika, postao je dekan St. Anthony koledža na Oxfordu, a 1963. otišao u Crnu Goru i ondje na Durmitoru napisao čuveni bestseler „The Embattled Mountain“ (Bojovna planina) o bici na Sutjesci u kojoj je i sam sudjelovao.

488 ***HUMINT*** *(kratica od* ***Human Intelligence****) označava obavještajne podatke prikupljene iz ljudskih izvora. To je najstarija obavještajna disciplina koja se oslanja na izravnu međuljudsku komunikaciju, a ne na tehnološke sustave. Obuhvaća širok spektar aktivnosti – od diplomatskih izvještaja i prebjega, preko terenskih razgovora, ispitivanja zarobljenika, pa sve do klasičnih tajnih operacija. Za razliku od drugih obavještajnih disciplina (poput SIGINT-a za elektroničko presretanje signala ili IMINT-a za satelitske snimke), HUMINT se fokusira na analizu ponašanja, namjera i ljudskih svjedočanstava. (VestaHR)*

tri i pol tisuće njemačkih oficira, podoficira i vodnika. Koča odlučuje da ide u proboj na sjever, što Tito nije odobrio. No, bez obzira na to, Koča naređuje juriš. Srpski pisac, akademik Antonije Isaković, zapamtio je: „Mislim da je to jedini put kad je cela Prva proleterska jurišala. Preko te čistine. Svi smo bili u istom streljačkom stroju. Prvi put, svi... I sve komande četa, i svi štabovi bataljona i štab brigade, i Španac (Danilo Lekić, zapovjednik 1. proleterske brigade) i Plavi (Mijalko Todorović komesar 1. proleterske) svi su bili u jurišu, i svi kuriri, i svi kuvari, i svi bolničari... Sve je izašlo tu, koliko nas je bilo. Krenili smo. I svi smo znali: nema nazad!"

Pošto je prethodno forsirala nabujalu, ledenu Sutjesku, 1. proleterska divizija toga je 10. juna na Tjentištu pregazila njemačku divizijsku Kampfgruppe[489] Hoehne koja joj je priječila prolaz na sjever, a sutradan, odbacila je i Kampfgruppe Wertmueller koja je prilazila sa zapada. Operativno odjeljenje štaba 369. divizije javlja komandi Wehrmachta u Zagrebu da je 2. bataljon njihova 724. puka „odstupio u potpunom neredu i da su komandiri izjavili da je bataljon razbijen, a partizani izvršili prodor". Loehr o tome javlja u Berlin, nazivajući to „lokalnim probojem".

Peko Dapčević, „s instiktom rođenog ratnika" kako to Vicko kaže u svojim „Memoarima" odmah je sa svojom divizijom ušao u taj prodor, usprkos suprotnoj Titovoj komandi, proširio ga, pa je za njim mogao proći i Vrhovni štab i tako svi izlaze iz obruča i probijaju se dalje u Bosnu, prema Sarajevu.

Teški ranjenici ostavljeni su u dolini Pive, gdje će ih esesovci zatim sustavno pronalaziti uz pomoć pasa i likvidirati, a oni lakši, idu sa Savom Kovačevićem, zapovjednikom 3. udarne divizije, u koju su prekomandovani Dalmatinci 9. divizije. Sava će istog dana, 13. juna, pokušati proboj s mostobrana na desnoj obali Sutjeske. Pao je jurišajući na čelu boraca, pucajući iz puškomitraljeza. Ranjenička kalvarija završena je sveopćim pokoljem. Četnici su tu zaklali i Ivana Gorana Kovačića, pisca, pjesnika i novinara „Novosti"; lista koji je svojedobno onako lijepo pisao o drugu Titu.

Izbjegavši krajnju pogibelj, ranjen, Tito s Vrhovnim štabom, Deakinom i ljubavnicom, Zdenkom Paunović, dvadeset-jednogodišnjom zgodnom šifranticom, studenticom filozofije, odlazi u Bosnu, u sljedeću avanturu. Iz ovog vojnog poraza, drug Tito je, kao i obično, izvukao maksimalni politički kapital.

Izvješća koja su poslali Stewart i Deakin, potkrijepila su izvješća emisara u štabu đenerala Mihailovića, kao i saznanja iz elektronski presretanih poruka što se analiziraju u Bletchley

---

[489] ***Kampfgruppe*** *(njem. borbena skupina) je njemački vojni izraz koji označava privremenu, ad-hoc vojnu formaciju sastavljenu od različitih rodova vojske (pješaštvo, oklopne snage, topništvo, inženjerija) stvorenu za izvršenje specifičnog taktičkog zadatka. Ključne odlike:*

- *Prilagodljivost: Zapovjednik je dobio određeni zadatak i prema njemu mu je pridodan točan broj i vrsta postrojbi potrebnih za uspjeh.*
- *Zajedničko djelovanje (njem. Verbundene Waffen): Spajanje tenkova i pješaštva u istu taktičku cjelinu pod jednim zapovjednikom bilo je revolucionarno i iznimno učinkovito.*
- *Veličina: Formacije su varirale – od onih veličine ojačane satnije do onih koje su brojale tisuće vojnika (veličine divizije). Često su nosile ime po svom zapovjedniku (npr. Kampfgruppe Peiper).*

Koncept se pokazao vrlo uspješnim u uvjetima brzog ratovanja gdje su krute strukture tradicionalnih divizija bile prespore za reakciju na terenu. (VestaHR)

Parku, dražesnom seocetu pored gradića Milton Keynes, u „Stanici X"; sjedištu britanske elektronske obavještajne službe gdje se tada nalazi „Turingov stroj", prvi kompjuter na svijetu.

Sve te informacije podudaraju se u jednome: Titovi partizani se bore, a četnici statiraju i to u osovinskoj režiji. Državni sekretar vanjskih poslova Anthony Eden (koji je u svom govoru 14. decembra 1943. javno priznaje Titove partizane kao saveznicku vojnu silu) u memorandumu za Ratni kabinet od 10. januara 1944. precizno opisuje situaciju na terenu: u Jugoslaviji postoje dva pokreta otpora. Jedan kojega vodi Mihailović u „staroj Srbiji"[490] i drugi, partizanski, koji se posvuda drugdje proširio. Mihailovićeva vojska broji nekih 15.000 i male je vrijednosti za ratne napore, jer je Mihailović sad uglavnom zauzet „komunističkom prijetnjom", kako on vidi partizane. S druge strane, partizani imaju ogromnu organiziranu vojsku od možda 200.000 ljudi čiji glavni cilj je bez sumnje borba protiv Nijemaca. (Anthony Eden, 10. januara 1944. Biber, str. 77). Za Engleze je situacija složena – kralj i njegovi četnici najbolja su politička opcija, ali oni u zemlji ne znače ništa u vojno-operativnom smislu, a politički su faktor razdora, koji se sve više produbljava.

Na sceni se sad dramatično pojavljuje Sir Fitzroy Hew Royle MacLean od Dunconnela[491], trideset-dvogodišnji klanski poglavica, špijun, bankar, pisac, konzervativni parlamentarni zastupnik i Churchillov pouzdanik, koji je, skočivši padobranom u gudure Balkana trebao donijeti pouzdan odgovor na pitanje: Tko u Jugoslaviji ubija najviše Nijemaca?

„Tito je čovjek na kojega u svakom slučaju treba računati", objasnit će Maclean. „Tito jest komunist, ali…" To „ali…" uvijek bi ostalo u zraku jer je drug Tito fenomenalno komunicirao, uvijek otvarao, nikad zatvarao puteve, slušao prije nego bi progovorio i govorio upravo ono što su drugi htjeli čuti, a za sebe bi zadržao svoje mišljenje. Ono je ionako bilo savršeno promjenjivo, ovisno o prioritetima nepogrešivog „survivera", koji je preživio svaku katastrofu izlazeći iz nje svaku put još jači.

Pišući 27. decembra 1943. Sir Ormeu Sargentu, državnom podsekretaru u Ministarstvu vanjskih poslova (profesionalnom šefu Foreign Officea) MacLean objašnjava: „Partizanski pokret prijemljiv je na vanjske utjecaje. Tito je još spreman slušati što mu kažemo i dat će se do neke mjere time voditi. Da li će se Jugoslavija iskristalizirati u drugu Vanjsku Mongoliju, ili će postati normalnom demokratskom državom koja održava normalne odnose s drugim državama, ovisit će u velikoj mjeri o našem sadašnjem stavu[492]".

---

[490] Misli se na teritorij Kraljevine Srbije prije 1918., a ne na Kosovo, koje u Srbiji nazivaju „Starom Srbijom".

[491] Sir Fitzroy MacLean, 1. baronet od Dunconnela, (1911. – 1996.) brigadir i osnivač SAS-a s kojim se borio na afričkom frontu, u pustinji i kod Isfahana, bio je inspiracija Iana Fleminga za lik Jamesa Bonda. Završio je Eton i Cambridge, studirao u Njemačkoj, kao diplomat službovao u Rusiji, javljao o čistkama i inkognito tridesetih godina proputovao Srednju Aziju. O svom ratnom putu napisao je 1949. prvi bestseler modernog izdavaštva, „Eastern Approaches" („Pijesak Orijenta") momentalno prodan u milijun primjeraka. General i ministar u konzervativnoj vladi, povukao se u mirovinu, kupio kuću u Korčuli u kojoj je boravio veći ili manji dio godine, te objavio dvadesetak knjiga, od toga pet o Titu i Jugoslaviji. Kavalir kraljevskog škotskog Najstarijeg i Najčasnijeg Ordena Čička (ekvivalent Ordena podvezice), odlikovan Ordenom Kutuzova, Croix de Guerre, Ordenom partizanske zvijezde, a posthumno i – hrvatskim Ordenom kneza Branimira.

[492] *Tito-Churchill: strogo tajno, izabrao i uredio Dušan Biber*; prijevod Marijan Boršić, Bojana Mažuran, Vesna Zelić; verifikacija teksta prijevoda Josip Šentija, Zagreb-Beograd: Globus-Arhiv Jugoslavije, 1981, str. 63.

Poslao je Churchillu bilješku 18. marta 1944. obavješćujući ga da Tito, iako shvaća kako je za nj u trenutačnim uvjetima najpovoljnije vođenje gerilskog rata, željno očekuje čas kad će Narodnooslobodilačka vojska biti sposobna usvojiti karakteristike redovne moderne vojske.

Na kraju MacLean napominje da se partizani otvaraju prema Angloamerikancima i s njima nastoje izgraditi prijateljske odnose. Ako je ta ocjena točna, zaključuje MacLean, tu nema ništa suprotno britanskim interesima. Oni predmnijevaju stvaranje jake, nezavisne i demokratske Jugoslavije, koja će održavati prijateljske odnose sa susjedima, a neće pasti pod isključivu dominaciju bilo koje velike sile[493]".

Fitzroy MacLean:

Tko bi rekao da ćemo danas, više od trideset godina poslije moga spuštanja padobranom u Mrkonjić Gradu kao komandanta britanske vojne misije pri Vrhovnom štabu, o tim dramatičnim događajima razgovarati ovdje, na Korčuli? Ali, bolje da govorim engleski...

Gledajući unatrag, čini mi se da je moja misija u Jugoslaviji bila najvažniji događaj u mom životu. Tada to, naravno, nisam znao. Bilo je to 1943. godine, početkom ljeta. Tome je prethodilo jedno razočarenje. Trebao sam se podmornicom iskrcati na otok Kretu kako bih digao u zrak neke njemačke avione. U posljednji čas Nijemci su sklonili avione, tako da je operacija otkazana. Umjesto da čekam novu priliku, učinilo mi se da bi bilo bolje da se spustim negdje u Evropi, iza neprijateljskih linija. Otišao sam kod jednog prijatelja i rekao mu: „Misliš li da možeš urediti da me spuste padobranom nekamo u Grčkoj?" On je odgovorio: „To ti je dobra ideja, poslat ću telegram u London". Kad je stigao odgovor rekli su mi da im nisam potreban za Grčku. Ali, da sam im potreban za Jugoslaviju.

Prva stvar koju su mi saopćili bila je da se moram vratiti u London – tada sam se nalazio na Bliskom istoku, u Egiptu – te da se javim osobno g. Churchillu, predsjedniku vlade. Naravno, bio sam veoma uzbuđen zbog toga. Mislio sam da će me poslati Mihailoviću i četnicima. Jer, u to vrijeme ni ja niti bilo tko drugi nije znao za Tita. Sad to izgleda čudno, ali to je istina. I tako, kada sam se vratio, posjetio sam Churchilla u njegovoj kući na selu. Rekao mi je da ima sa mnom druge planove. Rekao je da u Jugoslaviji postoji jedna nejasna, neodređena ličnost, poznata pod imenom – mislili su – Tito. Iz dešifriranih neprijateljskih telegrama zaključili su da Tito Nijemcima nanosi mnogo veće gubitke nego četnici. Do tada se već znalo da se četnici mnogo ne bore. G. Churchill rekao mi je da želi da odem tamo i formiram svoj sud o kojem ću ga izvijestiti. Objasnio mi je da su u posljednjih nekoliko tjedana još dva-tri britanska oficira ubačena u Jugoslaviju, ali, kako su se tamo vodile teške borbe – bilo je to u doba V. ofenzive – njihovi izvještaji nisu stizali. Dok smo vodili ovaj razgovor; neko je ušao u sobu s vijestima o Mussolinijevoj kapitulaciji. Sjećam se da se Churchill okrenuo prema meni i rekao: „Ovim vaša misija dobija još veći značaj. Morate se tamo spustiti što je moguće prije". Prije nego sam otišao, g. Churchill je napomenuo nešto jako bitno. Rekao je: „Zapamtite, ovo je vojna misija. Vaš je zadatak da saznate tko u Jugoslaviji ubija najviše Nijemaca. I da nam kažete kako da im pomognemo da to čine još u većoj mjeri. Zapamtite, politika je tu na drugom mjestu".

Vratio sam se u Sjevernu Afriku i kad se spustila noć ukrcao se u Tunisu u jedan bombarder. Četiri ili pet sati kasnije skočio sam padobranom u Bosni. Bio je to moj prvi dolazak u Jugoslaviju.

---

[493] Biber, nav. djelo str. 111.

Nikada ranije nisam vidio tu zemlju, Stigao sam blizu maloga mjesta – Mrkonjić Grada. Spustio sam se, a partizani su me tu sačekali.

Sjećam se mog susreta s prvim Jugoslavenom kojega sam upoznao, sad mojim starim prijateljem, Vlatkom Velebitom. Sačekali smo noć. Nije bilo preporučljivo putovati danju jer su Nijemci znali da se prethodne noći netko spustio. Uvečer sljedećeg dana pošli smo u Jajce, gdje se tada nalazio Titov glavni štab[494]*.*

Velebit me poveo sa sobom u staro utvrđenje nad rijekom. Jedna partizanska straža nas je zaustavila. Rekli smo lozinku. I tamo, pod jednim drvetom, gledajući u mapu, sjedio je Tito ili, kako su ga tada svi zvali, Komandant. Za vanjski svijet Tito je još uvijek bio nejasan lik. Neki su govorili da on uopće ne postoji, drugi da je to u stvari grupa ljudi. Govorilo se čak da je to jedna veoma lijepa i hrabra mlada žena. Znao sam da ću ostatak rata provesti s njim i veoma me interesiralo da ustanovim šta je prava istina o njegovim svojstvima.

To je bio čvrst čovjek od pedesetak godina, s veoma jasnim, svijetloplavim očima i direktnim pogledom. Lice mu je bilo pocrnjelo od sunca, sa znacima iscrpljenost. Na njemu se vidjelo kroz što je prošao. Ponašanje mu je bilo veoma odlučno. Odavao je dojam čovjeka kojemu ništa ne može promaći. Rukovali smo se. Stražar je donio flašu šljivovice.

Proveo sam godinu i po dana s partizanima. To nije bio rat kao onaj koji smo mi vodili u Sjevernoj Africi. Partizani su bili neprestano u pokretu. Neprijatelja su napadali tamo gdje je on to najmanje očekivao, da bi se zatim povukli u šume i planine.

Uskoro mi je postao jasan golem partizanski doprinos ratu. Oni su vezivali velik broj neprijateljskih divizija i na taj način nam mnogo pomogli, i u Italiji i na ostalim frontovima. U svemu tome Tito je imao odlučujuću ulogu. Bilo je očito da je on veliki vojskovođa. Shvatio sam da je izgradio nevjerojatnu ratnu mašineriju koju je neposredno kontrolirao, s normalnom hijerarhijom činova, vojsku koja je improvizirala svoju opskrbu ni iz čega, naoružanu oružjem isključivo zarobljenim od neprijatelja. Jer, do tada partizani nisu primali nikakvu pomoć izvana. Bila je to veoma jaka vojna snaga. O svemu ovome sam, naravno, odmah obavijestio g. Churchilla. Imao sam direktnu vezu s njim i s feldmaršalom Wilsonom, glavnim zapovjednikom zrakoplovstva na Mediteranu. I tako sam svoja zapažanja mogao odmah proslijediti, bez ikakvih zapreka.

Mnogo je teže bilo osigurati pomoć za partizane. To je zavisilo od raspoložive avijacije, vremenskih prilika i slično. Ali, s vremenom smo uspjeli i to ostvariti.

Osnovan je specijalni ogranak Kraljevskog vazduhoplovstva čiji je jedini zadatak bio opskrba Vojske nacionalnog oslobođenja. Oni su pružali i zračnu podršku[495]*.*

Uskoro sam bio u prilici da šaljem zahtjeve novom savezničkom štabu u Italiji i da od njih primam odgovore. Pružali su pomoć u vidu opskrbe ili borbenu podršku. Ponekad bi se to realiziralo u roku od nekoliko sati, a ponekad i brže. A to je bilo jako važno. G. Churchill je rekao da je moja misija prvenstveno vojnog karaktera i ja to nikada nisam zaboravljao. Ali, nisam

---

[494] Povlačeći se poslije bitke na Sutjesci prema Bosni, ranjen u napadu aviona 9. juna na Milinkladama, poslije 182 dana u neprekidnom pokretu, Tito je u augustu 1943. stigao u Jajce, i tu ostao do kraja godine.

[495] Balkan Air Force formirana je 7. juna 1944., na dan iskrcavanja u Normandiji, a sastojala se od šest eskadrila lakih bombardera, jurišnika, transportnih aviona i noćnih lovaca. Posade su sačinjavali Talijani, Poljaci, Južnoafrikanci, Jugoslaveni, Britanci, Amerikanci te Rusi sa svojom vlastitom transportnom eskadrilom u Bariju. Izveli su ukupno 38.340 naleta, bacili skoro sedam tisuća tona bombi i prevezli 22.000 ljudi. BAF je formiran kao Titov zračni kišobran – pod njim je funkcionirao kao vrhovni zapovjednik Balkanskog bojišta s vlastitom zrakoplovnom komponentom!

mogao izbjeći da se zainteresiram i za ovdašnja politička zbivanja. Ja sam pred sam rat proveo dvije-tri godine u Staljinovom Sovjetskom Savezu. I, naravno, odmah mi je bilo jasno da partizanskim pokretom rukovode komunisti. Ni Tito, niti bilo tko drugi, nije pokušavao da sakrije činjenicu da su oni komunisti – bili su na to vrlo ponosni. Ali, komunističke ideje iz Sovjetskog Saveza 1937., 1938. godine u doba velikih čistki... Ne, uočio sam velike razlike između jugoslavenskih komunista i svih ostalih komunista koje sam upoznao, bilo u Sovjetskom Savezu, bilo negdje drugdje. Zapanjila me njihova sloboda mišljenja, njihov nacionalni ponos, kao i neke druge osobine, toliko različite od onoga što sam viđao u Sovjetskom Savezu. Sve to mi se činilo veoma bitnim i o tome sam obavijestio g. Churchilla. U jednom od mojih prvih izvještaja mnogo sam pisao o Titu i o tome vidi li on sebe kao nastavljača svoje ranije uloge pripadnika Kominterne, ili kao budućeg vođu nezavisne Jugoslavije.

Ovo pitanje sam, štoviše, direktno postavio Titu. Rekao sam: „Da li će Jugoslavija postati dio, satelit Sovjetskog Saveza?“ A on mi je na direktno pitanje dao isto tako direktan odgovor. Rekao je: „Proveli šte ovdje dosta vremena i vidjeli ste kako je. Mislite li da poslije svih žrtava, poslije svih patnji koje smo podnijeli, zaista možemo odbaciti našu teško izvojevanu slobodu i nezavisnost? Da sve ovo odbacimo ni zbog čega?“ Kasniji događaji su to potvrdili. Mislim da je sve ono kroz što je Jugoslavija prošla u ratu, a on je bio strahovit, ujedinilo ovu zemlju u jednu naciju, Titovu naciju, i naučilo jugoslavenski narod da cijeni svoju nezavisnost.

17.
DRŽAVNIK

Valter postaje Tito

Jajce, 1943.

Kominterna je raspuštena ljeta 1943., a između jula i septembra dolazi do kolapsa fašističke Italije koja izlazi iz rata kapitulacijom. Titova narodna vlast odnijela je pobjedu: mreža NOO zamjenjuje raniju civilnu upravu u svim krajevima Dalmacije koji su bili pod okupacijom do pada Italije. Iskušenja Neretve i Sutjeske sad su prošlost. Partizani su razoružali oko 200.000 talijanskih boraca i dokopali se goleme količine ratnog materijala. U Teheranu 28. novembra 1943. počinje konferencija „Eureka“, prvi sastanak velike trojice – Roosevelta i Churchilla sa Staljinom. Već sutradan, 29. novembra – to je datum na jugoslavenskom grbu pod crvenom zvijezdom – oni priznaju Titov pokret kao savezničku vojnu silu, a zatim se, istoga dana, dakle, čini se, pažljivo sinkronizirano, AVNOJ „konstituirao u vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo Jugoslavije da ubuduće istupa kao vrhovni predstavnik suvereniteta naroda Jugoslavije i države Jugoslavije kao cjeline“.

izabrano je Predsjedništvo AVNOJ-a, koje je, u ime AVNOJ-a, imalo preuzeti sve najviše funkcije vlasti. Tito je, ipak, prisiljen osnovati vladu po narodno-frontovskom formatu. Na prvoj sjednici, AVNOJ imenuje Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), privremenu vladu, koja definira liniju Narodnooslobodilačke borbe. Znači, „istinska demokracija“ partizanskog parlamenta paravan je za revoluciju koju vodi Partija. Preko NKOJ radi se na „što tješnjem i čvršćem povezivanju pozadine s frontom za uspješnije vođenje rata“ što u prijevodu znači da se front širi na svaku ulicu i kuću na čitavom prostoru – oslobođenom, polu-oslobođenom, na kojem se vodi partizanski rat, kao i na onom pod okupacijom.

Kako su se prikupljali vijećnici, uglednici Nove Jugoslavije?

Stevo Krajačić:

Iz Beograda vraćam se u Zagreb s naređenjem Vrhovnog ili Glavnog štaba Hrvatske, ali, mislim zapravo da je to već prije odredio CK, naime da idem za komandanta Treće operativne zone. Dolaskom u Zagreb, oprezan kao i obično, nisam išao na javku koju su mi u depeši poslali. Otišao sam kod svojih poznatih i kod tih ljudi koji su bili obični građani malo se raspitao kakva je situacija u Zagrebu. Kažu – e, pa mi to ne znamo. Reko', dajte malo pogledajte kako je tamo oko Stenjevca, ja bih se morao negdje tamo da nađem, u jednoj kući... A drugarica kod koje sam bio, kaže onda, da, bilo je pucanja i neki su ljudi uhapšeni u Stenjevcu. To su bili Hebrang i Srebrnjak. Ja sam trebao da dođem k njima u taj stan, no pošto sam bio oprezan, ostao sam kod svojih znanaca. I onda tražio vezu s Partijom.

Tražio sam vezu redovnim putem, a nisam je našao, kad nakon nekoliko dana sretnem Vladu Popovića na ulici, u Nikolićevoj ulici. On sav sretan jer je već slao drugu depešu da ne idem u Stenjevac, ali ja je nisam primio. Zadovoljstvo je bilo obostrano.

E sad, oko Hebranga i Srebrnjaka, to se sve zna, tu ne bih hteo ništa da govorim.

Zatim je došao i Lola Ribar i tu nas dvojica za jedno vrijeme sami ostajemo, pošto je Vlado morao da ode, jer se bojao provale. Znao je da ga Hebrang poznaje, morao je da ode i ostali smo samo Lola i ja. Radili smo tu skupa izvjesno vrijeme, mislim da smo dobro radili, a dobro smo se i slagali. Kako je drug Tito od početka vodio računa o izgradnji narodne vlasti, jer nije mogao da zamisli samo ratovanje, samo borbu, nego je tražio i neke ličnosti s kojima bi moglo surađivati, Lola je spomenuo svog oca i sad sam ja s ljudima koji su ranije radili za nas, a ja sam ih ponovo našao, kombinirao sve moguće i nemoguće isprave i prevozna sredstva da se organizira prebacivanje.

Sredinom augusta uspjeli smo da izvučemo starog Ribara. On je stanovao u Beogradu, u onoj kući koju sam tamo iznajmio. Lola ga je dovezao pošto sam mu dao legitimaciju da bude natporučnik, ne znam koji, da li je bio natporučnik u avijaciji ili artiljeriji, to sad više ne znam, ali je s takvom jednom putnicom otišao. Takvu je kasnije dobio i Tempo. Lola je, dakle, doveo starog Ribara, a onda smo organizovali da ga prebacimo na Žumberak. U međuvremenu mene je Lola postavio – pošto je bio član Vrhovnog štaba – za komandanta Druge operativne zone. Jer tu su se stvarale jedinice, neka četa došla je iz Korduna na Žumberak, pa smo otišli onamo da je obiđem. Bila je ondje i bolnica. Imali smo samo građansku obuću, cipele, nismo bili sposobni za planinarenje, a naročito stari Ribar. Odlučili smo da se prebacimo u Glavni štab Hrvatske, što nije bilo lako. Lola je već pomalo počeo da gubi živce, a ja sam strpljivo vodio računa o starom Ribaru koji je padao, nije mogao da hoda. U jednom momentu Lola mi kaže – dobro, pa odakle ti više živci, a ja odgovorim, kako ne bih imao, moram starom čovjeku da pomažem... Tako da sam ja uglavnom vukao staroga, a Lola je uz put morao obavljati ono što mu je bila dužnost kao članu Vrhovnog štaba. Našli smo Glavni štab i CK Hrvatske negdje u Tomićima, kod Brinja, otišavši preko Donjeg Lapca za Bosanski Petrovac i za Mliniště. Tu se, dakle, zbio moj prvi susret s drugom Titom.

Ja nisam mogao da kažem da sam se iznenadio kad sam ga vidio. Kao da sam ga vidio već sto puta – on je meni bio toliko blizak, toliko poznata ličnost da sam već imao sliku o njemu. Jedino što fizionomiju nisam točno znao, ali sve ono što je radio to je za mene bilo toliko jasno, da prosto nisam mogao da ne osjetim jedno neobično veselje.

I sad, ostali smo tamo, ne znam koliko vremena, u Vrhovnom štabu, i sad dolazi do onoga da sam u nekoliko navrata razgovarao s drugom Titom.

Ima jedna zgodna epizodica. Dok smo mi tamo bili, neke su naše jedinice oslobodile Bihać. I normalna stvar da je Moša – Čiča Janko – kako smo ga zvali, odmah tamo otišao jer mu je trebao papir, izdavao je ona naređenja itd. Ostali su mu se pridružili. A kad su pošli da se vraćaju, četnici u Ribnici pripucali su na Ribara i na to društvo. I sad, Tito je donio odluku da idemo u ekspediciju da ih pohvatamo. Nismo to obavili jako dobro, tu nas je drug Tito kritikovao. Nismo ih pohvatali jer su, normalna stvar, pobjegli. No, htio sam da kažem kako je kritika bila drugarska, tako da čovjek nije mogao osjetiti da te kritikuje netko tko nije tvoj. Jer, stvarno, nismo obavili onaj posao koji smo trebali obaviti.

Pošli smo prema Bosanskom Petrovcu, a onda sam ja trebao da odem za komandanta Treće operativne zone. Imao sam s Titom nekoliko razgovora. Stari Orović, koji je ondje fotografirao, nastojao je da uvijek uhvati Tita dok je sam, ali ima i jedna snimka gdje smo svi skupa, bio je tu i Rukavina i još neki koji su pridošli u Vrhovni štab.

Drug Tito mi je rekao: Ja mislim da je sada za Partiju i za nas potrebnije da ideš nazad u Zagreb i da, ako je moguće, još nekoliko istaknutih ljudi dovedeš, to jest pošalješ, organizuješ da dođu ovamo, a i da radiš ostali posao koji si ondje radio. Ja sam to primio sa zadovoljstvom jer sam znao da je on to i mislio, pošto smo u dva-tri navrata razmatrali što je sad najvažnije učinit. Borba

se razvijala u svim krajevima Jugoslavije i važno nam je bilo naći ljude koji ne bi bili komunisti, odnosno ne samo komunisti, nego i neki simpatizeri...

Ja sam rekao: Ako ti kažeš da je to važnije, ja idem. A normalna stvar da je bilo daleko lakše ostati na oslobođenom teritoriju. I ja sam se pokupio i otišao sam. Na putu sam obolio, ali sam ipak došao u Zagreb. No, pošto nisu veze bile najbolje, ja sam se opet na svoj stari način prebacivao. Na seljačkim kolima dovezao sam se doktoru, i to doktoru Šerceru, koji je bio ugledan u endehaziji, to jest u Zagrebu, kao ugledni šef bolničkog odjela za uho, grlo i nos. I čim su vidjeli da tražim doktora Šercera, odmah su me pustili na ulazu, u strahu od tuberkulozne zaraze, a ja sam bio stvarno prehlađen, nisam mogao da govorim...

Kad sam, dakle, stigao u Zagreb, počeo sam s ispunjavanjem zadatka što mi ga je dao drug Tito, onoga što je trebalo za Partiju i našu Narodnooslobodilačku borbu. Sad samo da napomenem kako mi je jako žao drugova koji su propali u Kerestincu, iako sam ih ja lično ranije pokušao sakriti kod poznatih, recimo Cesarca, Pricu... Nisu me poslušali i ostala nam je jedna praznina, no otišli su u partizane recimo dr. Zlatan Sremac, narodni poslanik u Skupštini Kraljevine Jugoslavije i Frane Frol, viđeno lice u Hrvatskoj seljačkoj stranci, načelnik za vrijeme Mačekova stolovanja kao ministra unutrašnjih poslova Banovine Hrvatske. Treći za kojega sam se borio da ode bio je Magovac, koji uopće nije bio naš simpatizer, ali sam ga nagovarao da izdaje ilegalne novine „Slobodni dom" ili kako god hoće da ih nazovemo, i piše o tome kako Maček i Košutić ovdje sjede i tako, zapravo, surađuju, iako to nije javno, s ustaškom vlasti. Tri puta sam išao kod Magovca, on nije htio da ide bez svoje žene i četvoro djece. To nije bilo lako. Teško je bilo prebaciti jednog čovjeka. Kad sam pitao Dragutina Sailija Konspiratora što čeka s Nazorom, rekao mi je: Nemam još mogućnosti. Bilo je to u jesen 1942. Ja sam mu onda dobacio: Najlakše je autom! Naći ćemo kola pa kolima da ga prebaciš, jer je star čovjek, ne može ići pješke... To sve spominjem da objasnim kako mi je bilo važno da nađemo neke nekomuniste da nešto pišu i prodrmaju ostale koji spavaju, drijemaju ili surađuju s neprijateljima. I konačno sam uspio, iako su mi već agenti bili za petama. Uspio sam da prebacim i Magovca, i ženu i svo četvoro djece. A najžalije mi je bilo Dujšina, koji je bio naš simpatizer. Tri puta sam s njime razgovarao, reko': Čuješ, ovi su svi glumci otišli, ajde i ti. A on nije išao. Hapšen je bio, prebijen i ostao je. Dakle, za razliku od toga našeg simpatizera, otišao je Nazor za kojega su onda govorili da smo ga oteli... Sjećam se dobro da sam se vidio s njime posljednji put u Augustinčićevom ateljeu. Tada sam, kad su se svi ovi resursi iscrpili i kad sam poslao ova tri-četiri čovjeka koji su trebali da odu, i kad je mnogo drugih ljudi otišlo, trebao još neke otpremiti, ali nisam uspio jer su se izgovarali da su bolesni, da ne mogu hodati, da sad ne navodim imena[496].

Krenuo sam s Augustinčićem. To je bilo ono što se kaže, moj završni rad. Već sam upozoren da je policija nešto nanjušila i stvarno jest, bilo im je jasno da se krećem po Zagrebu kad je Saili odveo Nazora, a saznali su da je on sam pristao da ode.

Augustinčić je bio posljednji – s njima sam onda i ja otišao na oslobođeni teritorij[497]*. I umalo što se nismo pobili s našima ovdje negdje kod Pisarovine, nit sam ja znao za njih, nit su oni znali za nas. Ali ipak smo se sporazumjeli, jer je jedna naša četa bila tu u izvidnici i dobro je prošlo. Dolazimo u Otočac. Kapitulirala je Italija, pa su po ulicama vojni trofeji dovučeni iz raznih talijanskih jedinica. Tu je bio i Ribar – nakon pogibije Lole i Jurice, on nije mogao više da se kreće,*

---

[496] Riječ je o Krleži, što je Augustinčić ispričao autoru D. K.

[497] Krajačić je otpremio Augustinčića u partizane automobilom s vozačem, posuđenim od ustaškog ministra Lorkovića.

nego su ga poslali ovamo na oslobođeni teritorij, gdje je bilo lakše živjeti. Upozoravao sam drugove da nije dobro što drže vojni plijen razasut po ulici, da će sigurno naići neprijatelj s avijacijom, jer će im doušnici dojaviti. Međutim, nisam ih uvjerio i – uvečer 12. na 13. septembra uslijedio je napad na Otočac. Bojao sam se da će doći glave Ribaru, Nazoru i Rittigu[498]*. Sva tri starca bili su tu u Otočcu. I u razgovoru s Jakovom Blaževićem zaključim – ajde, Jakove, ti prati ove da izađu iz Otočca koji gori, a ja ću s jednim manjim dijelom vojske braniti odstupnicu. Tako je i bilo. Ja sam išao s mašinkom dole, a nisam vidio, noć je bila, da je na raskrsnici već postavljen njihov mitraljez. Pripucali smo jedan prema drugome, ali je on mogao ispaliti više metaka i pogodio me u nogu. Ranjen u koljeno, tu sam pao. Kad sam se okrenuo – drugova nema. Ostao sam sam. I sad, kako je normalno bilo kod ustaša da će doći i dotući me, nešto sam metaka sačuvao. No, ipak su bili kukavice, nisu išli ovom ulicom kojom su mogli poći za zavnohovcima i avnojevcima. Ja sam se nekako uspio zakloniti, iako mi se noga iskrenula kad sam pao, pošto je metak prošao kroz koljeno. Gledam sad, najvažnije je da zaštitim leđa i ostanem pri svijesti, jer ako sam u nesvijesti, onda me mogu zaklati... Zavukao sam se među neke zidove i tu ostao do pet, pola šest ujutro, dok nije došao Jakov i još neki ljudi koji su pošli da me traže.*

Za razliku od Partije kojom vladaju operativci i egzekutori; u AVNOJ-u glavnu riječ imaju javne ličnosti – umjetnici, književnici, dakle prosvijećeno društvo u kojem su aktivni građani sudjelovali u oblikovanju politike. Politike svakako, ali ne i vlasti.

Antun Augustinčić[499]**:**

Jednoga dana popodne došao je k meni Mladen Iveković[500] *s nekim gospodinom. Mislim da je to bilo 1939. ili 1940. u proljeće. Iveković mi je neznanca predstavio kao inžinjera Tomaneka. Znao sam da je visoki partijski funkcioner, ali nisam znao da je baš generalni sekretar. Brzo nas je Iveković ostavio same i mi smo onda razgovarali o tome da bih ja trebao poći u Moskvu po*

---

[498] Vladimir Nazor, (1876. – 1949.), hrvatski pjesnik, autor 500 poema, pisac i prevodilac s talijanskog, njemačkog, francuskog i engleskog, predsjednik ZAVNOH-a i prvi predsjednik Narodne Republike Hrvatske, Svetozar Ritig (1873. – 1961.), župnik crkve sv. Marka u Zagrebu, papinski tajni komornik, povjesničar i akademik, jugoslavenski orijentiran štrosmajerovac, član Hrvatske stranke prava, srpsko-hrvatske koalicije i zagrebački gradski vijećnik, istupao je protiv ustaša i povezao se s NOP-om još 1941. godine.

Papin tajni komornik *(lat.* ***cubicularius secretus****) ili kamerlengo je visoki crkveni dužnosnik (često kardinal) koji upravlja imovinom Svete Stolice i preuzima privremenu upravu nad Vatikanom u razdoblju između papine smrti (ili odstupanja) i izbora njegova nasljednika. Glavne dužnosti i značenje:*

- *Upravljanje tijekom Sede Vacante: Kada je papinska stolica prazna, komornik je zadužen za vođenje svakodnevnih administrativnih i financijskih poslova Vatikana.*
- *Potvrda smrti i sprovod: Službeno utvrđuje papinu smrt (nekada udaranjem srebrnim čekićem po čelu), organizira papin pogreb i priprema konklave.*
- *Pečaćenje i uništavanje: Zadužen je za pečaćenje papinih privatnih odaja te uništavanje papinog prstena (Ribarev prsten) i pečata. (VestaHR)*

*Š****trosmajerovac*** *(prema biskupu Josipu Jurju Strossmayeru) – Ovisnik o idejama, sljedbenik ili pristaša đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera i njegove politike iz 19. stoljeća. To se prvenstveno odnosi na zalaganje za sveslavenstvo, južnoslavensku kulturnu suradnju, prosvjetiteljstvo i očuvanje hrvatskog identiteta. (VestaHR)*

[499] Hrvatski kipar (1900. – 1979.) rođen u Klanjcu, u Hrvatskom zagorju, udaljenom od Kumrovca 6,9 kilometara. Specijalist za konjičke skulpture, dobio je natječaj za spomenik generalu Pilsudskom u Varšavi, kralju Aleksandru u Somboru, Skenderbegu u Tirani, te pješački kip maršala Tita u šinjelu, najpoznatiju Titovu brončanu figuru koja stoji u Kumrovcu ispred kuće njegova ujaka i ispred Kuće cvijeća u Beogradu.

[500] Pariški student, doktor prava, partijski aktivist i agitator, robijaš, razmijenjen iz Stare Gradiške skupa s Hebrangom, poslije rata ambasador u Njemačkoj i Italiji.

zadatku. Potrajalo je to dok sam preko premijera Cvetkovića dobio pasoš. Kao razlog odlaska naveo sam da odlazim u Moskvu da napravim spomenik Puškinu.

Inženjer Tomanek? Za one koji vole teorije zavjere – kumulativno punjenje 1938. izmislio je njemački inženjer (austrijskog, odnosno češkog porijekla) Franz Tomanek....

Nakon nekog vremena došao je on i drugi put, a onda treći. Mnogo je volio da pije kavu, bio je uvijek elegantno odjeven, a odijela mu je šivao krojač Kokot iz Medulićeve ulice. Za vrijeme rata taj Kokot bio je interniran u Jasenovcu, ali nije imao pojma tko je zapravo inženjer Tomanek. I kad je drug Tito doznao da je Kokot u Jasenovcu, zatražio ga je u zamjenu. Tako je Kokot jednog dana došao u Jajce. Budući da nije znao baš ništa o inžinjeru Tomaneku, a dobio je zadatak da radi u štapskoj krojačnici, silno se iznenadio kad ga je jednog dana pozvao vrhovni komandant i rekao mu da mu uzme mjere za odijelo. Kokot se zapanjio kad je otvorio vrata maršalove sobe, samo sklopio ruke i rekao: Pa to ste Vi, gospon!

Kokot je inače tragično poginuo deset dana kasnije. Njegov drug iz radionice, obućar, otišao je da nabavi trofejnu njemačku strojnicu i kako je došao u radionicu, stavio je strojnicu na stol i viknuo: Evo ti šmajser!

A strojnica je bila otkačena i iz nje je izletjelo šest olovnih zrna koja su Kokota sravnila sa zemljom.

Jednoga dana došao je k meni u atelje i dok je pio kavu, upitao me: Šta ti misliš odakle sam ja?

Pogledam ga i kažem da je on iz mjesta udaljenog oko sedam kilometara od Klanjca. Začudio se. Kaže: Nije sedam, nego šest. Zanimalo ga je zatim znam li kako se on zove. Rekao sam da bi se mogao zvati Golub. Zanijekao je. Nije Golub, ali neke Golube poznaje. Znači, vjerojatno je iz mjesta Zagorska Sela. Tamo ima dosta ljudi s tim imenom. Kažem i to, a on se zanima po čemu još to slutim, Rekao sam da riječ „bio“ izgovara i kao „bin“, a to je karakteristika samo Zagoraca uz Sutlu. Poprimili su to od Slovenaca.

– Imaš pravo – kaže – Vidiš, s time nisam računao.

No, vratimo se danima kad sam trebao otputovati u SSSR. Upravo sam se bio vratio iz Beograda, gdje sam sređivao moskovsku vizu, a drug Tito me je opet posjetio. Sjećam se, bio je petak. Došao je i dao mi instrukcije i dva moskovska telefonska broja. Objasnio je da te dvije telefonske veze treba da uspostavim čim prijeđem sovjetsku granicu.

Bilo je dakle sve uređeno da putujem, ona dva telefonska broja ispisao sam na papirić i stavio ga u mali džep prsluka. Pozdravili smo se, ali nisam otputovao. U nedjelju, kad sam trebao krenuti, počeo je rat. On je tog dana došao kod mene oko devet ili deset sati i razmatrali smo što da radim.

Razmišljali smo malo da li da krenem preko Bugarske ili ne, pa zaključili da ostanem u Jugoslaviji. I baš u tom trenutku začula se uzbuna.

Nije htio da ide u sklonište, tako da sam ja ostao s njime na terasi. Kad je uzbuna prestala, pa smo se vratili dolje, oni koji su bili u skloništu također se vratiše. Kad je on otišao, pitaju me neke žene tko je taj lijepi gospodin. Rekao sam da je to neki drug iz Varaždina.

Svugdje je i kao figura bio zapažen, a gdje se pojavio, njegov uticaj na ljude bio je ogroman. Mogu o tome ispričati jednu anegdotu. Doživio sam to u njegovoj blizini. Jedan student arhitekture, Splićanin, neki Mikečić, bio je u Jajcu i molio je da mu se dopusti da vidi druga Tita. Ja sam mu rekao da ga može vidjeti, neka samo ide gore, u kuću pored zgrade u kojoj je smješten

vrhovni komandant. Vidjet će ga sa udaljenosti od četiri ili pet metara. Mikečić je došao u tu kuću sa mnom. Svi prozori bili su zatvoreni papirom zbog zračnih napada. Na jednom prozoru bila je rupica u papiru veličine jednog kvadratnog centimetra.

Dovedem ga kod te rupice i kažem: Evo. sad baš maršal šeće dvorištem, možeš ga pogledati. On pogleda kroz onu rupicu od kvadratnog centimetra i kako je pogledao odmah je lupio petama i stisnuo šaku na pozdrav.

Pitam ja tog druga zašto je sastavio pete i stisnuo šaku kad je jasno da ga maršal ne može vidjeti, a on meni odgovara da nije drugačije mogao postupiti. I iz toga se vidi kako je maršal djelovao na okolinu. A sjećam se da je maršal tu, od katakombe do kule, svaki dan šetao nakon ručka. Ta je šetnja trajala gotovo dva sata. Uvijek s rukama na leđima i u onoj domobranskoj kabanici. Tako sam ga i načinio u Kumrovcu.

A pored njega je šetao i njegov pas Tigar. Bila je to šetnja na kojih tridesetak metara. Pas je šetao s njim jedno pola sata i kad mu je dojadilo, kad bi ga zaboljele noge, on je lijepo legao nasred dvorišta i samo je glavom pratio maršala. Bio sam već u Jajcu kad su pristizale delegacije. Stigao sam bio iz Otočca prije četrnaest dana. Putovali smo preko Livna. Ja sam trebao ići dalje, ali maršal me zaustavio. Rekao mi je da ću biti potreban tu u Jajcu.

I tako su se obavljale pripreme za AVNOJ. Bila su to velika uzbuđenja. Valjalo je obnoviti zgradu u kojoj će se zasjedati. Onaj znak AVNOJ-a radili smo Đorđe Andrejević Kun i ja. Još to nije bio grb. Baklje u zraku simbolizirale su zapravo sve – osjećalo se na svakom koraku da idemo u susret povijesnom činu. I stvarno je tako bilo. Ja mislim da je to bio najznačajniji čin otkako smo se doselili na Balkan.

Da je naš maršal čovjek neobične bistrine, ogromnog talenta, osobito se pokazalo u jednom trenutku na tom zasjedanju. U svojim govorima vijećnici svi su redom naglašavali da treba da se obratimo saveznicima sa zahtjevom da priznaju AVNOJ. Svi su to naglašavali, nijedan nije propustio da to kaže, da saveznici treba da priznaju AVNOJ kao zakonodavno tijelo, a time je i nova država osnovana. Kad su svi to rekli, ustao je maršal. Pogledali smo i nestrpljivo čekali što će on reći. A on kaže: Ne! Nećemo tražiti od saveznika priznanje AVNOJ-a, jer nam to oni ne mogu dati. Za njih još postoje kralj i kraljevske ambasade i to priznanje momentalno nam oni ne mogu dati. A kad nam ga ne mogu dati, znači da bismo primili prvu ćušku. A kad uoče da se netko da ćuškati, onda ga ćuškaju. Stoga ćemo tražiti priznanje vojske, da smo ravnopravni saveznici, ratni saveznici! I to smo stvarno odmah dobili.

Božidar Jakac[501]:

Iz Ljubljane sam pošao sa suprugom u partizane 6. septembra 1943. godine. Već 3. oktobra sazvan je u Kočevju prvi slovenski parlament. Pozvan sam kao delegat. Prisustvovao sam tom historijskom skupu, a i ostao sam tamo. Izabran sam u SNOS (Slovenski narodno-osvobodilni svet), a našao sam se i u slovenskoj delegaciji za AVNOJ. Stoga sam 9. novembra s tom avnojskom

---

[501] Slovenski umjetnik (1899. – 1989.), slikar ekspresionist i simbolist, te filmski autor koji je živio u Parizu, Tunisu, Noveškoj i Americi, čuveni portretist, dvorski slikar Karađorđevića, deputat AVNOJ-a, koji je u sepiji izradio najreprezentativniji portret druga Tita.
***Sepija** – tamnosmeđa boja koja se izvorno dobiva od osušenog crnila spomenute sipe. Također označava slikarsku tehniku ili crtež izrađen tom bojom. (VestaHR)*

delegacijom krenuo iz Kočevskog Roga[502]*. Od 40 delegata, koliko nas je trebalo, biti krenulo je samo 16. Bila je ofanziva, neki nisu mogli poći jer su bili ranjeni.*

Pošli smo iz Kočevskog Roga, kad je već visoki snijeg pao, 9. novembra. Krenuli smo baš na moj imendan. Žena mi je dala grančicu suhog lišća s jednog drveta za uspomenu. Nisam znao hoćemo li se ikada opet vidjeti.

Put naš je bio u nepoznato. Nitko nam nije smio reći kamo idemo. Samo – pravac Hrvatska. Dođemo posle u Bazu 24, gde je bio štab. Tamo smo jednu noć prespavali i pričekali još neke delegate, koji su bili na bliskom području, jer je inače posvuda bila njemačka ofenziva. Onda smo sutradan pošli u Belu Krajinu, gdje nije bilo više snijega i uvečer do jednog sela nad Kupom pa smo čekali noć da pređemo rijeku na neprijateljski teren. Tu noć neću nikad zaboraviti. Mjesečina, maglovito, prekrasno u ponoć, po troje smo se ukrcavali u mali čamac. Prijevoznik je tiho veslao, a ja sam se sjetio epske pjesme o turskim navalama.

Na drugoj strani čekala nas je mala, dobro naoružana četa. Ja sam imao jedino revolver s dva – tri metka. Bio sam u civilnom odijelu, obuven u cipele koje je Kocbek nosio prije u Dolomitima i na pola puta već su se počele raspadati, pa sam morao da ih vežem žicom, ali je blato moglo unutra prodirati. U Otočcu su nam se pridružili hrvatski delegati i krenuli smo da noću pređemo cestu koja je bila posjednuta od neprijatelja.

Ali, u dolinu smo se spustili kad je već pukla zora, pa smo se opet morali vraćati u brdo, ali i tamo je postojala opasnost da nas opaze, jer je bila pozna jesen, a raslinje bez lišća. I najedamput čujemo njemačke vojničke pjesme. Njemačke kolone su prešle drugom stranom doline, i još je to bila neka tenkovska jedinica. Ostala je na ovom području i drugu noć, kad smo morali prijeći cestu. Bila je tako strašno gusta tama, da nisi vidio pred okom. Na drugoj strani doline gorjela je jedna kuća koju su Nijemci zapalili i to nam je bio jedini smjerokaz. Prošli smo na pedeset metara od njemačkih tenkova koji su stajali na obje strane ceste, dok su među njima patrolirali vojnici. Čudo je što je 60 ljudi i 6 mula uspjelo neopazice prijeći preko te ceste... A to je samo jedna epizoda s tog dugog puta koji nas je doveo u Livno. Vozili smo se i na kamionima kad smo prešli preko Mrežnice.

Ja sam po putu stalno skicirao, čak u noći kod mjesečine, pa su ponekad crteži bili jedan preko drugoga, jer nisam dobro vidio. Ipak su mi to ostali kao dokumenti iz tog doba.

U Livnu smo čekali dva dana. Naša delegacija zapravo je čekala još više, a mene su obavijestili da ću ići prije delegacije u Jajce, da bih portretirao Tita. Mene je to iznenadilo i razveselilo. I tako je 27. novembra trebao doći po mene auto koji je dovezao naše predstavnike koji su trebali otići u Kairo. Ali, doznajem da je na Glamočko polje avion kojim je Lola Ribar s drugovim trebao poletjeti prema Kairu uništen. Velebit je slučajno ostao živ, iako je već bio ušao u avion. Lola je poginuo. Mislio sam da zbog tog događaja neću autom putovati i da sam uzaludno cijeli dan čekao. Oko deset navečer legao sam i samo što sam zaspao, netko me probudi. Rekoše mi da me čekaju auto i Velebit. Ipak krećemo u Jajce.

Požurim i dođem do auta. Na stražnjem sjedištu bila su dva engleska oficira. Sjeo sam s Velebitom. U Jajce stigosmo oko tri ili četiri sata u noći. Poslali su nas u jednu školu, tamo je bila velika dvorana, prazna, a u njoj samo dva željezna kreveta.

---

[502] Oko 500 kvadratnih kilometara neprohodne šume na kraškim terenima Donje Kranjske gdje je u doba NOB-a, počevši od 1942., izgrađen sustav baza od kojih su neke – primjerice Baza 20 – danas uređene kao muzej, dok su druge ostale u funkciji slovenske Teritorijalne obrane do rata za nezavisnost 1991., kad je na istom mjestu – u Bazi 24 – bio smješten glavni štab slovenske vojske.

Velebit mi kaže: Daj lezi, dok ne vidim kad ćemo kod Tita. Odmah sam zaspao iako je krevet više nalikovao nekom strašilu, nego pravom ležaju.

Nisam dobio odmah hartiju koju mi je obećao Moša Pijade. Rekao je da će naći za portret, pa sam samo nešto skicirao na običnom pisaćem strojnom papiru. Poslije sam radio na hartiji koju mi je dao drug Milan Apih[503], žućkastoj, „šamoa"[504], pa sam na tome mogao početi – fala Bogu, jer inače taj portret ne bi bio pohranjen... Ujutru, na sam dan zasedanja AVNOJ-a, trebao sam Tita portretirati u bunkeru.

Došao je k meni Kardelj i rekao da će me predstaviti. Odmah je to i učinio. Tama je bila poprilična, nisam mu dobro vidio lice. Nisam ga mogao prepoznati, ali to je bio on, Tito, pružio mi ruku i pozvao me u tvorničku kancelariju, ali valjalo je prijeći preko željezničkih tračnica i savladati još neke prepreke. I na kraju proći kroz vrata kroz koja sam se jedva provukao jer sam na leđima imao ranac dopunjen vrećom za spavanje, koja je bila široka. Nekako sam ipak ušao. Začujem kako se smije i kaže: Sad znam zašto su Slovenci tovariši, jer sami sebe dobro tovare!

Sad sam prvi put zagledao Tita pod jasnim, punim svjetlom. Nevjerovatno me iznenadilo njegovo lice. Bio je to sasvim drugačiji čovjek od onog mrkog, crnog, čovjeka s fotografija izlijepljenih po zidovima Ljubljane. U tom momentu potpukovnik Velebit je kazao: Zašto nam padaju ovakvi ljudi! Mislio je na Lolu Ribara.

Njegovo lice me kao umjetnika odmah osvojilo, gledao sam to neobično, bogato modelirano lice, skoro umjetnički snenog pogleda, a ipak muškog, čvrstih kontura i odlučna izraza. („Fizionomično i veoma silno gibljiv, senjajoč živ. Raspon njegovog izraznog gibanja je njihao med mekano, toplo, čovečansko izraznostju i čak oštrih poteza..."[505]).

Sjedio je za velikim pisaćim stolom. Sjećam se tog dugačkog stola i klupa. Na jednoj strani sjeo je Tito u šinjelu vojske stare Jugoslavije. Malo mu je bilo hladno, jer je bio dobio injekciju protiv tifusa. Gledali smo se. Čudno sam se osjećao. Tu, pored mene sjedi čovjek koji drži u svojoj glavi sve konce neobične borbe za slobodu naših naroda. Predvodi u borbi protiv strašnog neprijatelja, i to vrlo uspešno.

Na zasjedanju, nevjerovatan je bio moment, kad je naš predsjednik Osvobodilne fronte, drug Jože Vidmar dao predlog u ime naše, slovenačke delegacije, da se ustanovi Maršalat, maršal, maršalski čin. Odmah je predložio da drug Tito postane prvi maršal Jugoslavije.

---

[503] Učitelj i pisac (1906. – 1992.), komunist i robijaš, autor pjesme „Bilećanka", poslije bliski suradnik Rankovića, pa gradonačelnik Maribora i ustavni sudac, koji se priključio disidentskoj „Novoj reviji", sudjelovao je u demonstracijama poslije hapšenja Janše i drugova, postao je junak biografskog romana najpoznatijeg slovenskog suvremenog pisca Drage Jančara „Graditelj".

[504] ***Šamoa** papir (poznat i kao **chamois** papir) je visokokvalitetan, blago žućkast ili krem papir nježne teksture. Izuzetno je cijenjen u grafičkoj industriji jer pruža vrhunsko iskustvo pisanja i čitanja. Karakterizira ga topla, krem-bijela ili boja bjelokosti koja ne reflektira svjetlost, čime sprječava zamor očiju. Glatka, mat površina ugodna na dodir sprječava razmazivanje tinte. Najčešće se koristi u gramaturama od 80 g/m² do 120 g/m². (VestaHR)*

[505] *Ovaj citat opisuje iznimnu izražajnost i dinamičnost nečijeg nastupa, glume ili umjetničkog izraza, gdje se naglašava raspon od nježnosti i topline do oštrine i snage.*

***Fizionomično i veoma silno gibljiv, senjajoč živ** – Označava iznimno živahnu ekspresiju lica i tijela, koja se neprestano mijenja i pulsira životom (pokreti su puni smisla i energije).*

***Raspon njegovog izraznog gibanja** – Ukazuje na sposobnost glatkog prijelaza („njihanja") iz jednog stanja u drugo.*

***Mekano, toplo, čovečansko** – Prikazuje emocije poput empatije, ljubaznosti, tuge ili suosjećanja.*

***Čak oštrih poteza** – Prikazuje nagle promjene u energiji koje mogu biti agresivne, stroge, prodorne ili dramatične. (VestaHR)*

U dvorani zasjedanja eksplodira aplauz, povici i pljesak, uzbuđenje kao da je električna iskra zapalila skup. A ja sam gledao Tita, kako je stajao, mirno, zamišljeno, gledao nekako brižno u daljinu, koja čeka i njega i sve nas, jer je borba bila tek na polovici. On je shvaćao da je došao moment u kojem sve prima na sebe, a bio je zbog toga istodobno veseo, jer je stekao položaj s kojim je lakše mogao obaviti buduće poslove.

Veliki je bio doživljaj cijelo to zasjedanje, ali ima jedna stvar koju mogu ovdje reći, a to je da onaj drug koji je na pozornici pročitao te glavne točke, imao je sijedu bradu i brkove, no, sad se ne mogu sjetiti imena, a bio je predsjednik toga komiteta i na pozornici je čitao te zaključke, ali tako da ga nisam mogao ni riječi razumjeti. Mahao sam drugu Vidmaru koji je sjedio pored njega da nekome drugome da da čita, ali on valjda nije smio, a ja skoro ništa nisam razumio, pa sam se na trenutak razočarao, jer nisam prisustvovao sjednicama gdje se o tim točkama razgovaralo, a bile su važne za sve u budućoj Jugoslaviji...

Drugi dan, ništa, priredba poslije zasjedanja, glumci iz Zagreba i Beograda su recitirali, plesali su se narodni plesovi, pa smo išli spavati, iako više nije bila noć, nego dan, ali još mračno. Dođem u bunker, gdje sam crtao i gdje sam trebao spavati, a na ulazu stoji novi maršal, sasvim sam, zamišljen, tih. Proveo sam pored njega prvi dan ili prvu noć njegove investiture. Spavao je na jednom kanapeu dolje na kraju bunkera, nasuprot njemu bio je stražar i njegov pas Tigar, a na klupama, na klupama ležali smo Kidrič, Kardelj i ja.

Dan poslije zasjedanja imali smo ručak u velikoj baraci, svi delegati naših tek uspostavljenih republika, a blizu stola gdje sam sjedio bio je stol novoga maršala. Bio je živahan, pun vedrine i radosti, optimizma, a istovremeno ozbiljan. Držao je govor, a ja sam ga skicirao da taj moment sačuvam. Onda sam stupio sam pred njega pa rekao da bi bilo dobro sakupiti potpise svih delegata, kao dokument tog velikog događaja. Joj, dobro, dobro. Onda kad je najedanput bio svršetak, ljudi počinju da odlaze, a Tito zaboravio na tu stvar i ja skočim pred njega i kažem: Druže Tito, druže maršale, molim, zaboravili ste na potpise. O! Natrag, odmah svi natrag!

Onda su se neki ljutili, a Moša Pijade morao je da ide tražiti jednu dobru hartiju za potpise. Ja sam upotrijebio to vrijeme da napravim jednu malu skicu, pa sam na nju prikupio potpise svih delegata, koji su bili prisutni. Taj dokument je danas u Muzeju AVNOJ-a, jer sam im ga poklonio.

Na povratku, naša je slovenska delegacija trebala čak da ide podmornicom. Tako je bilo predviđeno. Došli smo do Bugojna, a tamo najedanput njemački avioni. I ofanziva se pojačavala, nismo više mogli naprijed ići, ondje smo susreli naše prognanike koje su Nijemci iz Štajerske i Gorenjske protjerali u Srbiju i Bosnu. Cijela kolona je bila ljudi koji su mnogo pretrpjeli, sretnih da su dobro primani na oslobođenom teritoriju. I vozili smo se natrag u Jajce, kamionom pa željeznicom, što je bio naš jedini put željeznicom za vrijeme partizana, pa u Jajcu opet čekali da opet krenemo na teški put natrag. Na povratku, prošli smo na samo 12 kilometara od Zagreba.

AVNOJ se pokazao kao pobjedonosni koncept: model iskušan u Jugoslaviji repliciran je u mnogobrojnim zemljama gdje su komunisti poveli pokret otpora u Hitlerovoj Evropi pa se ondje stvaraju razna vijeća narodnog oslobođenja: u Italiji, Grčkoj, Albaniji, na Korzici, u Francuskoj, u Alžiru... Vidjeli smo da je receptura stigla od Dimitrova iz Ufe pa se Titov model mogao uvoditi posvuda gdje neki utjecaj ostvaruju komunisti. Komunisti su imali superiornu tehnologiju „provođenja linije“ preko kongresa i savjetovanja, a s politikom narodnog fronta istrenirali su prilagođavanje, odnosno maskiranje revolucionarnih ciljeva formama parlamentarne demokracije. No Titova strategija i taktika partizanskog ratovanja ipak ostaje

njegovo posebno dostignuće. Iako je Crvena armija puno radila na razvoju partizanske taktike, ona je u partizanima uvijek vidjela „mali rat“, odnosno sporedno diverzantsko djelovanje u funkciji nastupanja konvencionalne vojske. Uostalom, to se jasno pokazalo i u Španjolskoj, gdje je partizansko ratovanje pod utjecajem sovjetskih instruktora sustavno zapostavljano nauštrb frontalnog (kako se vidi iz fenomenologije tamošnje „Frente“, narodnog fronta). Španjolski je rat statični, frontalni sukob, a njegova povijest gubitnička priča o smanjivanju republikanskog teritorija. Tamo je Franco strateški igrao ulogu Tita – i pobijedio. No, on nije morao izmišljati narodnu vlast, jer je za to već imao Crkvu.

U novembru 1943. godine, američka delegacija dolazi u Teheran na „Eureku“ s bremenom surovih procjena i najcrnjih prognoza realističnoga Harryja Hopkinsa, Rooseveltova specijalnog pomoćnika. U svom referatu i, ujedno, prvorazrednom historijskom dokumentu, koji je pripremio još za susret američkog predsjednika i britanskog premijera u Quebecu 17. augusta 1943. godine (konferencija „Quadrant“), Hopkins opominje, upozorava i predlaže: „Rusija je glavni faktor u ratu... Mora se uložiti svaki napor da se osigura njeno prijateljstvo... Rusija će gospodariti Evropom poslije sloma sila Osovine... Utoliko je najneophodnije da se razviju i održe prijateljski odnosi s Rusijom...“

Prije konferencije u Teheranu otvorene 28. novembra 1943. godine, Tito telegramom obavještava Staljina o odlukama koje će sutradan, 29. novembra, donijeti u Jajcu. Za sudbinu kralja Petra II, presudna je rečenica: „Britanski general već nam je saopćio da britanska vlada neće insistirati na pomaganju kralju i jugoslavenskoj vladi u Londonu“. Jedini britanski general na vidiku je brigadir MacLean.

Od Teherana sva saveznička logistika, naoružanje i medijska podrška idu partizanima. Đeneral Mihailović, koga su skoro tri godine kovali u zvijezde kao vođu pokreta otpora, a Amerikanci o njegovoj junačkoj gerili snimili film[506], poslije Teheranske konferencije, stavljen je ad acta[507]. Izbjegličku vladu Britanci će još pokušati sačuvati pritiskom preko Moskve. Titov telegram Staljina je neugodno iznenadio i razbijesnio. Ali, Tito je već ondje gdje je i htio biti – na ekvidistanci[508], u mutnoj zoni presjecišta dviju interesnih zona. Balans, sredina. Takvo će pozicioniranje usavršavati do kraja života. Ali, još je daleko od mogućnosti da to jasno pokaže. Za sada, takav je njegov položaj – implicitan[509].

Što se tiče unutrašnjeg, partijskog suvereniteta, treba znati da još i u martu 1943. Dimitrov telegrame šalje u triplikatu Valteru, Birku i Vokšinu. Dakle, s moskovskog motrišta,

---

[506] *Chetniks! The Fighting Guerrillas*, produkcija Twentieth Century Fox februara 1943.; 1942. izašle su i knjige: George Sava, *The Chetniks*, London: Faber and Faber, Ltd., 1942; Istvan Tamas, *Sergeant Nikola; A Novel of the Chetnik Brigades*, NY: L. B. Fischer Publishing Corporation, 1942.

[507] *Izraz **ad acta** (lat. „među spise“) znači arhivirati neki predmet ili ga odbaciti kao dovršen, nevažeći ili više neaktivan. U svakodnevnom ili administrativnom govoru, fraza „staviti ad acta“ koristi se kada se želi reći da je neka tema riješena, zatvorena i da se njome više ne treba baviti. (VestaHR)*

[508] ***Ekvidistanca** (ili **ekvidistancija**) općenito znači jednaka udaljenost, isti razmak ili jednako odstojanje. Označava političku ili diplomatsku strategiju jednakog odmaka prema sukobljenim stranama ili velikim silama, pri čemu subjekt nastoji zadržati neutralnost i ne favorizirati nikoga. (VestaHR)*

[509] ***Implicitno** značenje je ono koje je u govoru ili tekstu sadržano i podrazumijeva se, ali nije izravno rečeno. Suprotan pojam je eksplicitno (izričito, jasno navedeno). (VestaHR)*

postoje i dalje tri ravnopravne strukture, a na čelu svake od njih – moglo bi se reći uz nešto pretjerivanja – imamo po jednog Slovenca!

Titu je Staljin dao KPJ, ali kao provizorij u ilegali, a on je sad tu lidersku poziciju „ratnika iz sjene“, balkanskog makizara[510], samoinicijativno i samouvjereno pretvorio u vidljivu poziciju moći, zamalo samoproglašenu vlast u državi koje nema nigdje u moskovskim i kominternovskim nacrtima. No, stvar je u tome što je Tito u času kad saziva II. AVNOJ, ne tražeći pristanak Moskve, svu svoju vojnu i političku aktivu sjajno rasporedio. Njegov je glavni štab, poslije debakla u Užicu, uvijek na talijanskom okupacijskom teritoriju (Foča – Jajce – Bihać – Drvar). Ne samo stoga što je neprijatelj tu slabiji, nego i zato što njemačke čvrsto posjednute komunikacije s jugoistokom odvajaju njegove snage od sovjetskih. Drugi bastion su četnici pod zapovjedništvom Draže Mihailovića, kojemu je nedostajalo smjelosti za gambit poput onoga koji su izveli Rumunji ili Bugari. Čim se ruska vojska, primjerice, pojavila na granicama Bugarske, u Sofiji je proglašena vlada Otečestvene (narodne) fronte! Dimitrov se tako domogao države uz cijenu od nekoliko poginulih ruskih vojnika koji su pijani s kamionom upali u grabu. No, Bugarska Sovjetskom Savezu nikad i nije objavila rat – taj provizo (*ugovorna odredba, klauzula – prim. VestaHR*) kralj Boris III. od Saxe-Coburga i Gothe ugradio je sitnim slovima u svoj ugovor u pristupanju Trojnom paktu. Oni nisu išli na Istočni front niti sankcionirali antisemitsku politiku, za razliku od Rumunja, koji su odmah pomlatili svoje Židove i veselo odmarširali u Staljingrad. Od gotovo milijun i pol (*rumunjskih – prim. VestaHR*) vojnika, trećina je ubijena, najviše u operaciji „Uranus“, kod opkoljavanja njemačke VI. Armije (*kod Staljingrada – prim. VestaHR)*.

Bez obzira na sve okolnosti, Mihailović je iznad svega antikomunist i nije spreman na takve rokade. Sudbina ga vodi pravocrtno – u nepoznat grob negdje na Adi Ciganliji.

Kad se poslije kapitulacije Italije u savezničkim štabovima promatrala geostrateška situacija, bilo je jasno: Tito je pivot[511]. Njegove snage raspoređene u jadranskom zaleđu, gdje su razoružale Talijane, drže diskretno bastion prema savezničkim snagama na Apeninskom poluotoku. Da se Angloamerikanci pokušaju nasilno iskrcati na Balkanu, prvo bi morali pobijediti Nijemce koji su nakon pada Italije zaposjeli obalsku liniju i zatim se suočiti s omasovljenom komunističkom armijom u šumi, pa bi Tita definitivno gurnuli prema SSSR-u, kojemu ionako moralno i materijalno naginje. Pametnije će biti podržati ga, pružiti mu neku pomoć i uvažavanje, a kroz to ostvariti što veći utjecaj pa malo progurati izbjegličku vladu i kralja Peru. A onda, nikad se ne zna...

Sagledano s druge strane, iz Moskve, sovjetsku vojsku od Titove komunističke države odvajaju Nijemci, vojna sila fašističke paradržave u Hrvatskoj, te četnici koji su nadasve antikomunisti. Titova je mitska komunistička gorska carevina, znači, zasad nedostižna – valja prvo progutati njemačku grupu armija „Jug“, Rumunjsku i Bugarsku, a onda slijedi još Nijemaca

---

[510] *Izraz **makizar** (fr. **maquisard**) označava pripadnika francuskog pokreta otpora (maquis) tijekom Drugog svjetskog rata. Izvorno se odnosi na gerilce koji su se skrivali i borili iz nepristupačnih šuma i makija (guste mediteranske šume), a danas se figurativno koristi za urbanog gerilca ili političkog pobunjenika. (VestaHR)*

[511] *Riječ **pivot** dolazi iz engleskog jezika i u osnovi označava stožer, okretnu točku ili osovinu – odnosno središnji dio oko kojega se nešto okreće ili na kojemu se temelji. (VestaHR)*

u Srbiji i Grčkoj i sve te komplikacije koje na Balkanu obično loše završe – dovoljno se sjetiti pokojnog Ferdinanda i pokojne Kukanije[512] koja se raspala poslije jedne nedužne ekskurzije bečkog kraljevića Hamleta u bajkovitu metropolu austrijskog Orijenta. Znači, dok stvari ovako stoje, Tita valja uvlačiti u vlastitu orbitu, laskati mu i kupovati ga sovjetskim priznanjem, jer kad bi ta njegova revolucionarna država i narodnooslobodilačka vojska bile obezglavljene pošto bi se, recimo, uklonilo Tita i njegovu partijsku kamarilu, koju vuče kao lokomotiva vagone, nema sumnje da bi se Jugoslavija prevalila na Zapad, gdje i pripada, a osim toga, i SSSR priznaje izbjegličku vladu kralja Petra, što je, dakle, druga legitimna mogućnost za formiranje vlasti, a kome ta ekipa iz Londona duguje lojalnost, ne treba ni razmišljati!

Uostalom, ni Oberkommando der Wehrmacht ne smije biti sasvim nezadovoljan. Još stoji Atlantski bedem, zapadni saveznici zaustavljeni su kod Monte Cassina u Apeninima, a Rusi na Dnjepru, duboko na ruskom teritoriju. Partizani, razbijeni na Sutjeski, lome se negdje po ljutim bosanskim planinama i kao vukovi kolju s četnicima. Ali, dok je Tito živ njegov gerilski pokret je prijetnja i može se pretvoriti u opasan, nepoželjni unutarnji front, ali to nije stvar koja mora zadugo ostati nepromijenjenom...

[512] ***Kukanija*** *(češće pisano kao* ***Kakanija****) je književni i kulturno-povijesni pojam koji se koristi kao podrugljiv (pejorativan) izraz za Austro-Ugarsku Monarhiju. Izraz je nastao u austrijskoj književnosti (popularizirao ga je pisac Robert Musil u romanu Čovjek bez osobina), a temelji se na kratici k. u. k. (njem. kaiserlich und königlich), odnosno na hrvatskom c. i kr. (cesarski i kraljevski). (VestaHR)*

18.
HITLEROV TREĆI FRONT
Desant na metropolu evropske gerile

Drvar, proljeće 1944.

Kominterna je pala u daleki drugi plan, udaljena čak i fizički iz moskovskog vorteksa[513] – preseljena prvo u Samaru, a potom u Ufu, „lontano dagli occhi, lontano dal cuore“ (*tal. „daleko od očiju, daleko od srca“ – prim. VestaHR*), oko 1.400 kilometra lošom džadom (*tur. cesta – prim. VestaHR*) od Kremlja. Ufa je glavni grad Republike Baškirije. Osnovao ju je Ivan Grozni, što sugerira lokalne komunalne standarde. Tu bivakuju svi budući leaderi Istočnoga bloka, prokušani staljinisti, kominternovski All-Stars[514]: od Nijemaca, ovdje su namrtvo pouzdani Wilhelm Pieck i sto posto odani Walter Ulbricht, zatim podobni Čeh Klement Gottwald, koji, nažalost, neće dugo potrajati jer je pijanac i sifilitičar, zatim „Staljinov najbolji mađarski učenik“ (kako je sam sebe okrstio) Matyas Rakosi i njegov „second banana“ Ernó Geró (pravim imenom Ernst Singer), koji će osobno voditi ruske tenkove prilikom intervencije 1956. godine. Glavnu žensku ulogu igra brutalna Ana Pauker, koja će uvoditi komunizam u Rumunjsku. No, ona se pokazala nedovoljno entuzijastičnom oko kolektivizacije i sulude gradnje dunavsko-crnomorskog kanala, što ga je zamislio sam Staljin. Tu je, zatim, bugarski Dimitrovljev konvoj, Vasil Kolarov i Valko Červenkov, a na začelju te avangarde, Georgijev partner, *opposite number*[515] za Zapadnu Evropu, talijanski staljinist Herkul Herkulovič Togliatti. Tita tu, naravno, nema, o njemu se samo priča kao o političkoj fatamorgani – onaj naš Pištolj-efendija, čini se, izgradio je sebi na Balkanu komunističku Xanadu[516]! Nisu to još Brioni, ali...

Kominterna i Dimitrovljeva ekipa u Ufi nemaju baš puno posla. Nakon masovnih zarobljavanja vojnika sila Osovine krajem 1942. započinje rad na njihovoj indoktrinaciji, kao u dobra stara vremena poslije Oktobarske revolucije. No, zapravo je to pozadinski rad u kojem ne možeš karijerno napredovati i, kako se vidi iz Dimitrovljeva „Dnevnika“, u diskusionim kružocima praši se samo oko Tita i njegovih partizana. Obistinilo se predviđanje iz menze u KUNMZ-u: njegov je stol onaj za koji bi sad svi rado sjeli!

---

[513] *Riječ **vortex** (izgovor: vorteks) dolazi iz engleskog jezika, a u osnovnom značenju označava vrtlog, vir ili vihor. To je spiralno strujanje tekućine ili plina koje stvara središte slično praznini, a koje usisava stvari prema sebi. Metaforički se koristi za opisivanje kaotičnih situacija koje vas „uvlače“ i kojima se teško oduprijeti (npr. vortex rata ili vortex svakodnevnih obaveza). (VestaHR)*

[514] *Izraz **All-Stars** (ili all-star) označava skupinu ili tim sastavljen od najboljih, najuspješnijih ili najpopularnijih izvođača u nekom području. (VestaHR)*

[515] *Izraz „**opposite number**“ (doslovno: „suprotan broj“) u engleskom jeziku označava pandan, ekvivalent ili kolegu na istoj poziciji ili funkciji, ali u drugoj organizaciji, tvrtki, državi ili odjelu. (VestaHR)*

[516] *Izraz **Xanadu** označava mitsko mjesto, utopijsku viziju raja, raskoši, savršenstva ili nedostižnog ideala. Izvorno je riječ o ljetnoj prijestolnici Kublaj-kana iz 13. stoljeća, poznatoj i kao Shangdu, koja je u povijesti bila simbol golemog bogatstva i azijske moći. U zapadnu kulturu pojam je uveo engleski pjesnik Samuel Taylor Coleridge u svojoj slavnoj pjesmi Kubla Khan iz 1797. godine, opisujući ga kao veličanstvenu i tajanstvenu palaču. (VestaHR)*

Tito nije više samo vrhovni komandant NOV i POJ i maršal Jugoslavije, nego i predsjednik NKOJ-a, provizorne vlade nove Jugoslavije, koju de facto priznaje i Sovjetski Savez. I stoga se 23. februara 1944. na aerodrom kod Bosanskog Petrovca avionom iz Barija spušta sovjetska vojna misija pri VŠ NOV i POJ, s generalom Kornjejevom na čelu. Sutradan stižu u Drvar, kamo se iz Jajca još početkom januara premjestio Vrhovni štab, pomičući i težište iz središnje Bosne prema hrvatskom operativnom prostoru.

Odluka o uspostavljanju sovjetske vojne misije donesena je u decembru 1943., nakon okončanja Teheranske konferencije. Štab Vrhovne komande (STAVKA), dakle Staljin, naredila je Generalštabu Radničko-seljačke Crvene armije da oformi sovjetsku vojnu misiju za Jugoslaviju, a Nikolaj Vasiljevič Kornjejev, beznogi veteran[517] i heroj Staljnigradske bitke, određen je za njenog šefa. Krenuli su iz Moskve 17. januara 1944. U Bariju je dotle uspostavljen vojni aerodrom za letove posebne namjene. Transportni avioni pod pratnjom lovaca prebacuju iz tog isturenog uporišta sovjetske operativce u dubinu Balkana – u Jugoslaviju, Albaniju i u Grčku, gdje Tempo po Titovim instrukcijama stvara lokalnu partizansku vojsku[518] Također u Rumunjsku, u pozadinu bojišnice prema kojoj nadiru oklopne jedinice Trećeg ukrajinskog fronta.

Glavni cilj vojne misije u VŠ bio je uspostavljanje pouzdane veze sa sovjetskom komandom, stvaranje balkanske radio-mreže i rad za vojnu obavještajnu službu GRU. Kornjejev je visoki oficir, stručnjak za radio-veze[519]. Niže rangirani general-major A. A. Kislenko

---

[517] *Bio je ratni vojni invalid bez jedne noge. Izgubio je nogu u ranijim borbama (tijekom Prvoga svjetskog ili Ruskoga građanskog rata), zbog čega je nosio drvenu protezu. Ovaj fizički nedostatak imao je važnu ulogu u povijesnim događajima na našim prostorima. Za vrijeme njemačkog desanta na Drvar u svibnju 1944. godine, partizanski Vrhovni štab i savezničke misije morali su se hitno povlačiti pješice preko surovog planinskog terena. Zbog proteze, general Kornjejev je iznimno teško podnosio duge marševe. Upravo zbog činjenice da fizički nije mogao pratiti brzi tempo povlačenja kroz planine, Kornjejev je 1. lipnja 1944. zatražio od Tita odobrenje da se s dijelom svoje misije evakuira. Tito je pristao, pa su britanskim zrakoplovom s Kupreškog polja prebačeni u saveznički bazu u Bariju. U ratnim dnevnicima i memoarima partizanskih komandanata (poput Koče Popovića) često se spominje s uvažavanjem, ali i uz praktične opise napora koje je ulagao kako bi, unatoč invaliditetu, izvršio svoju vojnu misiju na terenu. (VestaHR)*

[518] Tito je poslao svoja dva emisara, Miladina Popovića i Dušana Mugušu, u Albaniju samo nekoliko mjeseci nakon Hitlerovog napada na Sovjetski Savez. Radeći s korčanskom grupom komunista koju predvode Enver Hoxha i Koçi Xoxe (1917. – 1949.) oni uspijevaju formirati Albansku komunističku partiju 8 novembra 1941. KP Albanije prije nije postojala. Nakon velike partijske provale maja 1943. pronađena je dokumentacija o radu i ustroju KPA iz koje se vidi da je ona od početka ustrojena kao ogranak KPJ. Popović i Mugoša su ostali u Albaniji tokom čitavog rata, prvi kao orgsekretar, a drugi kao vojni komandant. Narodnooslobodilački front Albanije stvoren je na konferenciji u Pezi kraj Tirane 16. septembra 1942, dakle prije prvog AVNOJ-a kojemu je bio predložak. Komunisti su tu bili u velikoj organizacionoj prednosti jer u Albaniji kralja Zoga nisu postojale nikakve partije, nego su u parlament kooptirani begovi i plemenske poglavice. Enver Hoxha je zasjeo na mjesto koje je Hebrang imao u Hrvatskoj, a Koči Xoxe na Krajačićevo. Rasplet je, naravno, 1948. ovdje bio suprotan od onoga u Hrvatskoj. Xoxe je strijeljan pod optužbom da je titoist, što je i bio. Rođen u selu Negovan kod Florine, Egejska Makedonija, završio je grčku gimnaziju u Solunu, pristupio Komunističkoj partiji Albanije i postao suparnik Envera Hoxhe uživajući potporu jugoslavenskih komunista. Maja 1944. izabran je za zamjenika predsjednika Visokog savjeta Albanije i dobio čin general-pukovnika. Poslije završetka rata, došao je na čelo Ministarstva unutarnjih poslova, organizirao tajne službe i rukovodio borbom protiv ostataka antikomunističkih grupa u Albaniji.

[519] Nikolaj Vasiljevič Kornjejev (1900. – 1976.) završio je visoku vojnu školu veze, te Fakultet za Daleki istok u vojnoj akademiji Frunze. Sudionik sovjetsko-finskog rata kao komandant divizije, u velikom otadžbinskom ratu bio je zapovjednik 11. armije kod Kurska i proizveden u general-lajtnanta.

poslan je u štab savezničke komande za Sredozemlje u Caserti, dok je kao sovjetski vojni ataše u Londonu obični pukovnik koji u britanskoj prijestolnici radi s načelnicima obavještajnih službi Belgije, Danske, Nizozemske, Poljske, Čehoslovačke, Norveške, Francuske i Jugoslavije. To pokazuje kakav realni prioritet ima drvarska misija u očima Moskve.

Osim generala Kornjejeva u misiju su bili uključeni i drugi visokokvalificirani kadrovi, Zamjenik šefa misije, general-major Anatolij Gorškov, prije rata je služio u graničarskim jedinicama NKVD SSSR-a. U ratu se bavio pripremom diverzanata i partizana za borbu u pozadini neprijatelja. Neposredno uoči odlaska u misiju bio je oficir za vezu u štabu 1. bjeloruskog fronta s Centralnim i Bjeloruskim štabom Partizanskog pokreta. Treći čovjek misije – stariji pomoćnik načelnika misije, pukovnik Nikolaj Kirilovič Patrahaljcev, bio je instruktor gerilskih jedinica u Španjolskoj za vrijeme građanskog rata[520]. Uoči misije došao je na čelo diverzantskog odsjeka RKKA (Obavještajna uprava Radničko-seljačke Crvene armije).

Sekretar misije major G. S. Haritonjenkov, također, je sudionik Španjolskog građanskog rata, a pomoćnici načelnika misije majori V. M. Saharov i major M. V. Kovalenko radili su u sovjetskoj ambasadi u Beogradu 1940. – 1941. U sastavu misije nisu bili samo budući šefovi „specnaza“ (Specijalnaja naznačenija, sovjetski komandosi) i vojne diplomacije, nego i budući eminentni stručnjak za historiju Jugoslavije V. Zelenjin s Instituta za slavistiku Ruske akademije nauka, koji je tada došao kao mladi prevodilac[521].

Maršal Tito 24. februara 1944. u Drvaru priređuje svečanu večeru u čast dolaska sovjetske vojne misije. Nazdravlja: „Mi smo vas odavno očekivali. Naši narodi, naši borci, komandiri i politkomesari sa čežnjom su očekivali dan kada će vas vidjeti u svojoj sredini“. Šef sovjetske misije general Kornjejev zahvaljuje i kaže: „Ja vas pozdravljam kao najtalentiranijeg organizatora i rukovodioca Narodnooslobodilačke vojske herojskog jugoslavenskog naroda. Jugoslavenski narod i njegova Narodnooslobodilačka vojska u teškim su uslovima našli snage da se bore i da nanose udarac za udarcem njemačko-fašističkim zavojevačima. Takav narod nikada neće biti pod fašističkom čizmom!“. Šef britanske vojne misije pri VŠ NOV i POJ general Fitzroy MacLean pridružuje se dobrodošlici i kaže: „Ovdje u Jugoslaviji general Kornjejev moći će vidjeti, kao što sam je i ja vidio, početke nove Evrope. Uvjeren sam da će ga ono što će vidjeti ispuniti entuzijazmom i povjerenjem u budućnost... Međutim, posljedice tog pokreta prelaze okvire Jugoslavije. Narodnooslobodilačka vojska veže veliki broj neprijateljskih divizija, čije bi snage inače bile upotrijebljene na istočnom ili na talijanskom frontu, ili kao obrana od velike savezničke invazije koja će uskoro započeti na zapadu Evrope. To je vrlo stvaran i važan doprinos savezničkom ratnom naporu. Nadajmo se da će slavni primjer Jugoslavije probuditi ostale potlačene narode Evrope da ustanu protiv zajedničkog neprijatelja i da će gnusne snage fašizma uskoro pasti zgažene snagom Ujedinjenih naroda.“

---

[520] Nikolaj Kirilovič Patrahaljcev (1908. – 1998.) – Specijalist za diverzije, borio se iza linije fronte u Španjolskoj, Finskoj i Rumunjskoj, a poslije Drugog svjetskog rata postao komandant Specnaz GRU. Od 1968. prelazi u akademsku sferu.

[521] V. Zelenjin: *„Sovjetska vojna misija u Jugoslaviji 1944. –Pola veka od oslobođenja Srbije“*, Beograd, 1995.

O svemu tome ostalo je dragocjeno svjedočenje generala Kornjejeva koji je nedugo nakon snimanja izjave umro.

General Nikolaj Vasiljevič Kornjejev:

Preletjevši avionom 9.000 kilometara preko Azije i Afrike, sovjetska vojna misija našla se u Bariju. Letjeti ravno iz Moskve na mjesto opredjeljenja, u štab Vrhovnog glavno-komandujućeg Narodnooslobodilačke armije Jugoslavije, nije bilo moguće.

Kad smo doletjeli u Bari, saveznici Angloamerikanci nisu žurili da nas prebace na oslobođenu teritoriju Jugoslavije. Uz različite isprike: te se borbe vode kod Rima, te ne može se prebacivati avionima, nema aerodroma i raznim drugim uzrocima. Bio sam primoran poslati preko generala Velebita, predstavnika glavno-komandujućeg NOV kod saveznika telegram samom maršalu Titu s molbom da nam se javi da li postoji mogućnost spuštanja našeg aviona na oslobođenu teritoriju. U Bariju smo proveli tri tjedna i već nam je dosadilo da čekamo i tu dobijamo telegram od maršala Tita. On piše, čekamo vas s nestrpljenjem, hiljade junaka omladine i vojnika pripremaju i čuvaju za vas mjesto za slijetanje. To nas je oduševilo i ja sam oštro postavio pitanje saveznicima da nas pod zaštitom bilo kakve zračne operacije prebace na oslobođenu teritoriju Jugoslavije. Na taj način 23. februara na dan Crvene armije mi smo pod zaštitom nekoliko lovaca odletjeli na jugoslavensku teritoriju.

Spustili smo se na Jezdino polje, kod Bosanskog Petrovca. Odavde smo smjesta krenuli u štab Vrhovne komande NOV. Prvog dana nas je primio maršal Josip Broz Tito. Penjemo se uskom stazom prema pećini gdje se nalazio komandni punkt. U susret nam izlazi čovjek višeg rasta, čvrste građe, kovrdžave kose, malo prosijed. To je bio maršal Jugoslavije Josip Broz Tito. Ja sam ga pozdravio u ime misije i obraćam se prevodiocu da bi proveo moje riječi, kad maršal Tito na čistom ruskom jeziku kaže: „Gospodine Kornjejev, dajte da govorimo na ruskom jeziku!“ Ja sam bio obradovan i zadivljen.

Kornjejev želi reći da nije znao tko je Tito? Da nije znao da Tito govori ruski? Da nije bio brifiran o tom starom moskovskom kadru, koji radi za Centralu već šesnaest godina, gotovo bez prekida na redovnoj radio-vezi s Moskvom?

Dalje smo vodili veoma prijatne i prijateljske razgovore, a prilike su bile prave frontovske. Proste drvene daske, na zidovima geografske i vojne karte, jednostavan stol, eto to je bio štab vrhovnog glavno-komandujućeg maršala Tita. Istog dana maršal i rukovodstvo NOV-e priredili su prijem u čast naše vojne misije. U toj misiji osim rukovodilaca bila je i engleska vojna misija na čelu sa generalnom MacLeanom. U zgradi Vrhovnog štaba ja sam predstavio maršalu Titu sve članove misije. Maršal je predstavio rukovodioce NOV. U to vrijeme pred zgradom Vrhovnog štaba sakupili su se stanovnici ne samo grada Drvara, nego i iz okolnih sela u želji da pozdrave misiju. Ja sam poslao svojeg pomoćnika da pozdravi stanovništvo u ime Sovjetske armije i Sovjetske vojne misije. Moj pomoćnik je dobro govorio čist srpsko-hrvatski i obraćajući se stanovnicima koji su se sakupili sa zahvalnošću ih je nazvao „gospodo“.

Oni su bili začuđeni zašto ih ruski drugovi zovu gospodo i to je primoralo sve članove misije i jugoslavenske rukovodioce i drugove da se nadalje međusobno oslovljavaju kao drugovi.

A kroz nekoliko dana maršal Tito mi je sam predložio – druže Kornjejev, dajte da se kao komunisti oslovljavamo sa druže. I evo tako se odigrao naš prvi susret i naše prvo poznanstvo s

glavno-komandujućim NO armije Jugoslavije, generalnim sekretarom Komunističke partije Jugoslavije Josipom Brozom Titom.

O mogućnosti izbacivanja njemačkog padobranskog desanta na oslobođeni teritorij, Vrhovnoj glavnoj komandi NO armije Jugoslavije i Josipu Brozu Titu bilo je saopćeno preko Engleza, ali gdje se priprema desant, kada će on biti izbačen i gdje će biti izbačen o tome ništa nisu javili. Maršal Tito me je o tome obavijestio. Odlučili smo da pripremamo rezervni komandni punkt te me je maršal Tito pozvao da pregledamo taj komandni punkt, koji se nalazio u Potocima nedaleko od Drvara. Ja sam ga pregledao i našli smo da je mjesto veoma povoljno, u gustoj šumi, malo prilaznih puteva, nedaleko se nalazi polje zgodno za slijetanje aviona, što je bilo vama zgodno.

Čekali smo, čekali, a desanta nikako nema. Budnost se počela smanjivati, iako je maršal Tito naredio da bliže k Drvaru priđe prva brigada Proleterske divizije i da bude u stanju pripravnosti Viša oficirska škola, koja se nalazila na četiri km od Drvara. I evo, 25. maj, baš na rođendan maršala Josipa Broza Tita, oko četiri sata jutro odjeknule su jake eksplozije...

Fašisti su bombardovali Drvar, Vrhovni sovjet i štab bombama od 100 i 500 kilograma. Mi smo u to vrijeme još spavali. A ja sam u to vrijeme patio od zubobolje. K meni je dotrčao moj zamjenik Gorškov. Budi me – Mihail Vasiljević, njemačko-fašistički desant! Ja sam bio malo bolestan, pomogao mi je da izađem iz vreće za spavanje i izletjeli smo na ulicu. Vidimo iznad Drvara vrte se kao ringišpil fašistički avioni, a odmah iza bombardera pojavljuju se prvo padobranci, zatim i jedrilice. Na repovima su vukle ogromne padobrane da se uspori njihovo kretanje kako bi se mogle spustiti na malu poljanu pokraj samog Drvara. Prvi otpor im je pružila četa pri Vrhovnom štabu, a zatim je prispjela i Viša oficirska škola, a onda i Prva brigada proleterskog korpusa[522]*. Desant je bio skoro potpuno uništen, ali su fašisti otpočeli napade tenkovima, bornim kolima i motoriziranom pješadijom sa sjevera, juga i zapada. Situacija je bila veoma teška, ali ipak je Vrhovni štab uspio da se izvuče, a sam maršal Tito je morao da se spušta po konopcu u provaliju, gdje je bio izlaz iz pećine, a zatim stazama je išao u brdo, što je bilo veoma opasno. Mi smo izašli na vrijeme, k nama je tamo gdje smo živjeli, otprilike pola kilometra od Vrhovnog štaba, dotrčao jedan kurir Vrhovnog štaba i pokazao nam gdje treba ići.*

Maršal Tito brinuo se ne samo o Vrhovnom štabu i o ljudima koji su se tamo nalazili, nego i o našim misijama.

On je poslao Rankovića da naše misije odvede u rejon Potoci. Kad smo izašli na brdo na nas su iz mitraljeza otvorili vatru fašistički avioni, koji nisu nailazili na otpor pri napadima na jedinice NO armije jer u suštini zračne odbrane, kao takve, nije bilo ili je bila neznatna. Bez obzira na ove teške uvjete, Vrhovni štab i rukovodstvo uspjelo je da se prebaci u Potoke. Ali i u Potocima fašisti nas nisu ostavili na miru. Počeli su stiskati obruč. U stvari štab, Vrhovni štab, Vrhovna komanda nalazili su se u operativnom okruženju. Bili smo primorani da se iz Potoka uputimo prema planini Veliki Šator. Tamo su također pod vatrom iz aviona i pod bombama morali krenuti dalje prema visu Veliki Klekovac. Tako je otprilike deset dana fašistička vojska na zemlji i iz zraka progonila Vrhovni štab i sve koji su tamo bili.

Značaj Drvara nemoguće je precijeniti, što nije promaklo ni samome Hitleru. Tu su se, preko Barija, po prvi puta spojili visoki oficiri glavnih savezničkih vojski. Tito zapravo drži

[522] Kornjejev se točno sjećao – VI. lička proleterska divizija, čije su dvije brigade sudjelovale u borbama, doista je pripadala Prvom proleterskom korpusu, u koji je prekomandirana iz IV. hrvatskog korpusa NOVJ. Imala je oko četiri tisuće vojnika.

posebnu frontu na Mediteranu, razvučenu i drugorazrednu u vojnom smislu, ali s velikim strateškim potencijalom jer povezuje anglo-američke i sovjetske snage, što je prefiguracija dogovora Staljin – Churchill, koja će uskoro dovesti do konačnog sporazuma na Jalti, čija geneza započinje baš u tom malom gradiću u Bosni. Osim toga, Titova reduta[523] ima i simbolički značaj, kao središte otpora u Hitlerovoj „Tvrđavi Evropi". Nije stoga čudo što Churchill u Drvar šalje jaku britansku misiju predvođenu najboljim britanskim tajnim operativcem, brigadirom Fitzroy MacLeanom. Priključuje joj se i njegov vlastiti sin Randolph Churchill, kojega prati čuveni pisac i komandos Evelyn Waugh (autor romana „Bridshead Revisited"[524]), a među ostalim celebovima[525] tu je i — Sir Christopher Lee. Čarobnjak Saruman iz „Hobbita", prije nego je postao glumac i proslavio se kao Drakula, zatim kao Čovjek sa zlatnim pištoljem iz filma o Jamesu Bondu te Grof Dooku, negativac iz Lukasovih „Zvjezdanih staza", volontirao je kao devetnaestogodišnjak, dospio u padobrance i u svojoj najvećoj avanturi skočio u Bosnu. Tu je sreo samoga Tita, polu-fantastični lik komunističke sage[526] o ustanku protiv Gospodara Prstenova.

Za razliku od Engleza i Amerikanaca koji su već ranije ostvarili kontakt s NOV i PO šaljući svoje misije u Vrhovni partizanski štab, sovjetska je misija akreditirana pri NKOJ-u pa je stoga imala i političku, a ne samo vojno-operativnu funkciju. Znači, licitacija za prevalenciju[527] već je započela... Partizanska vojska u Jugoslaviji više nije izolirana šumska gerila. Ona je solidno povezana sa saveznicima zračnim mostovima i sofisticiranom, razgranatom radio-mrežom.

Kako bi se Jugoslaviji uz političku osigurala i materijalna pomoć i ostvarila prisutnost na Mediteranu, sovjetska je vrhovna komanda još 17. juna 1944. donijela odluku da u Bariju otvori zračnu bazu. Mješovita avijacijska grupa sastojala se od dvije eskadrile – transportne sa

---

[523] ***Reduta*** *je utvrda ili fortifikacijski sustav koji se obično sastoji od ograđenog obrambenog grudobrana izvan veće utvrde, a obično je izgrađen od zemlje, iako su neki napravljeni od kamena ili cigle. Svrha mu je zaštita vojnika izvan glavne linije obrane te može predstavljati trajnu strukturu ili žurno konstruiranu privremenu fortifikaciju. (VestaHR)*

[524] *Hrvatski prijevod nosi naslov* ***Povratak u Brideshead****. Knjigu je 2018. godine objavila naklada Mozaik knjiga u sklopu biblioteke Retro, a prijevod potpisuje Petra Mrduljaš. (VestaHR)*

[525] *Riječ* ***celebovi*** *žargonski je izraz i množina od engleske riječi* ***celeb****, što je skraćenica za* ***celebrity****. Označava slavne osobe, poznate ličnosti ili zvijezde koji uživaju visoku razinu prepoznatljivosti u javnosti. (VestaHR)*

[526] *Riječ* ***saga*** *dolazi od staronordijske riječi* ***segja*** *(reći, pripovijedati), a označava epsku pripovijest, legendu ili dugotrajnu obiteljsku/povijesnu kroniku. U svakodnevnom govoru i modernoj književnosti, značenje se dijeli u tri glavna konteksta:*

- *Književnost i film (najčešća upotreba): Složeno pripovjedno djelo u više nastavaka (knjiga ili film) koje prati sudbinu više generacija jedne obitelji ili grupe likova kroz dulje vremensko razdoblje (npr. Saga o Forsyteima).*
- *Nordijska mitologija i povijest: Herojska prozna pripovijest iz srednjovjekovne Skandinavije i Islanda o podvizima bogova, kraljeva i drevnih ratnika (često anonimnog autora, nastala od 12. do 14. stoljeća).*
- *Svakodnevni govor: Preuveličan ili vrlo dug, detaljan opis nekog zanimljivog događaja ili zavrzlame (npr. „prava saga o putovanju" ili „administrativna saga"). (VestaHR)*

[527] **Prevalencija** označava ukupnu učestalost ili rasprostranjenost neke pojave (najčešće bolesti) u određenoj populaciji i u određenom vremenskom razdoblju. Dolazi od latinske riječi **praevalere** (biti nadmoćan, prevladavati).Značenje po područjima:

- *Medicina i epidemiologija: Mjera koja pokazuje koliki udio ukupnog stanovništva boluje od neke bolesti u zadanom trenutku. Izražava se postotkom ili stopom (npr. broj oboljelih na 100.000 stanovnika). Za razliku od incidencije koja prati samo novooboljele, prevalencija uključuje sve slučajeve (i stare i nove).*
- *Opće značenje (jezikoslovlje): Prevlast, nadmoć, pretežnost ili veća snaga i utjecaj. (VestaHR)*

12 aviona C-47 (DC-3) i borbene s istim brojem lovačkih aviona Jak-9DD. Baza je bila pod britanskom komandom u Bariju, a samo je uzletište bilo u sastavu 15. AAF (15. američke zrakoplovne flote). Zapovjednik baze bio je pukovnik S. V. Sokolov. Uz zrakoplovstvo u bazu je stigla i posebna radio-jedinica koja je ustrojila radio-sustav na Balkanu pokrivajući širok prostor što je uključivao Jugoslaviju, Albaniju, Grčku, Rumunjsku i Italiju. U taj komunikacijski sustav uključeno je 14 radio-releja i to dva radio-centra i 12 pojedinačnih radio-stanica. Održavale su vezu sa sovjetskom vojnom misijom koja je imala sjedište pri Titovom Vrhovnom štabu, a detaširani[528] oficiri djelovali su u Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji, Makedoniji, Crnoj Gori, Bosni i Vojvodini pri odgovarajućim partizanskim štabovima. Isto tako, sovjetski su operativci djelovali i u Italiji, Albaniji, Grčkoj i Rumunjskoj.

Zapovjednik radio-stanice bio je pomoćnik šefa misije u Jugoslaviji, iskusni radio-operater major L. N. Dolgov. Čitav radio-sustav baziran u Bariju bio je pod nadležnošću sovjetske vojne obavještajne službe. Sastojao se od prijemnih aparata „Meteor“, „Nacional“, „Hamarlund“, radio-stanica XV-100 i odašiljača tipa „Džek“, A-19, „Bars“ i „Energija“. Za djelovanje u ekstremnim uvjetima (u udaljenim područjima, u nedostatku snage ili neuspjeha glavne opreme) korištene su radio-stanice tipa „Sever“ ili N-15. Jedinice na terenu koje su djelovale u planinskim područjima koristile su auto-baterije s njemačkim trofejnim transformatorima radi napajanja.

Sustav na Balkanu oslanjao se na centralni sovjetski sustav radio-komunikacija te održavao veze i s perifernim centrima sovjetske vojne obavještajne službe. Ukupno je misija na Balkanu rasporedila više od 30 radio-operatera (razvjedčika-radista),

Glavna radio-stanica, kodnog imena „Purga“ („Mećava“) bila je pod komandom načelnika sovjetske vojne misije na Balkanu, smještene pri Vrhovnom štabu NOV i PO prvo u Drvaru, zatim na otoku Visu, a kasnije u Craiovi u Rumunjskoj i konačno u Beogradu.

U ruskoj izvedbi te komunikacijske šeme, sve je organizirano kao standardna logistika sovjetske partizanske komande. To je i omogućilo Nijemcima da konačno lociraju Titov Vrhovni štab i na nj izvedu prepad u Drvaru.

Radio-čvor „Purga“ dnevno je održavao 30 – 40 redovnih bilateralnih sesija, uključujući i šest konferencija te sat frekvencijske kontrole veze s Moskvom, kao i četiri konferencije s radio-centrom „Groza-1“ te dva do tri za komunikaciju sa svih ostalih 12 postaja misije. Radio-čvor „Purga“ često je također služio kao pojačanje radio-veze Kairo – Moskva. U principu, aktivnost je bila vrlo intenzivna, u prosjeku slalo se 12.000 – 18.000 peteroznamenkastih kodiranih signala dnevno. Druga radio-stanica („Groza-1“) balkanskog radio-sustava nalazila se u Bariju kao dio strukture sovjetske zračne baze. Bila je smještena u selu Palese, deset kilometara od Barija (danas je tamo civilni aerodrom), a bazu su čuvali borci Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Tito se sa svojim snagama već iskrcao u Italiji.

„Groza-1“ je osiguravala šefu sovjetske baze vezu s Moskvom, kao i sa ostalim sovjetskim misijama u Jugoslaviji, Grčkoj, Albaniji i Rumunjskoj. Načelnik avio-baze pukovnik S. V. Sokolov

---

[528] *Riječ **detaširati** (preuzeta iz francuskog **détacher**) znači nekoga izdvojiti i poslati na poseban zadatak ili privremeni rad na drugom mjestu. (VestaHR)*

dobro je zaposlio svoju radio-stanicu, koja je u prosjeku radila 18 – 20 sati dnevno. Ne manje intenzivan bio je rad ostalih radio-stanica: „Vega“, „Orion“, „Palma“, „Sirius“, „Tropa“, „Hnko“, „Rijeka“, „Štorm“, „Jahta“, „Gama“ i „Groza-2“. Nalazile su se u vojnim jedinicama NOVJ u Bosni, dijelovima Srbije i Slovenije, Hrvatske i Crne Gore, kao i u Italiji, Furlaniji, Rumunjskoj, Albaniji i Grčkoj. To je, dakle, organizacija sovjetske obavještajne službe na Balkanu, mapa po kojoj Tito gradi svoj novi balkanski tajni imperij!

Svaka od tih desetak perifernih postaja imala je oko 6 – 12 sesija dnevno, uključujući 2 – 4 s moskovskim glavnim centrom i radio-centrima „Purga“ (Drvar, Vis, Krajova, Beograd) te s „Groza-1“ (Bari), kao i jednu međusobnu seansu. U principu, cijeli radijski sustav glatko je funkcionirao, iako nije nedostajalo iznenađenja i opasnosti.

Stanica „Sjever“ izbačena je iz stroja nakon što je radist pao na teškom terenu Albanije. Radist Leonidov izgubio je pak aparate „Džek“ i „Meteor“ kojih su se „dokopala nepoznata lica“! To se dogodilo u toku žestokih borbi IX. talijansko-slovenskog korpusa u Furlaniji / Julijskoj Krajini, što je de facto bila komandna centrala talijanskih komunističkih partizana (brigada i divizija „Garibaldi“) u Sjevernoj Italiji. Radio-komunikacija s „Mećavom“ i Moskvom obnovljena je trofejnom njemačkom stanicom H-15.

Jednog dana u maju 1944. veza s centralnom radio-stanicom „Purga“ prekinuta je. To je izazvalo veliku zabrinutost u Moskvi pa je Središnji sovjetski radio-čvor uzalud slao pozivni signal. U tom času započeo je njemački desant na Drvar. Nijemci su iz zraka napali na sjedište Vrhovnog štaba NOV i POJ, a iz širokog okruženja znatnim kopnenim snagama započeli prodor na dva glavna pravca. Cilj je bio hvatanje i zarobljavanje Tita, uništavanje VŠ. Formirane su i posebne grupe padobranaca za zarobljavanje sovjetske, američke i engleske vojne misije[529]. Sovjetska vojna misija proglašena je ilegalnom, što bi napadačima omogućavalo da na mjestu likvidiraju sovjetske generale i oficire[530].

Kontakt sa centrom „Purga“ bio je u prekidu od 25. maja do 2. juna 1944. To je bila takva kriza da je šef centralne sovjetske radio-mreže neprekidno boravio na zapovjednom mjestu, dok 2. juna u slušačkoj kabini br. 21 prijemnog radio-centra u Moskvi nije stigao signal aparata „Vega“, koji se u to vrijeme nalazio u Bosni u rejonu Kupreškog polja, gdje je upravo stigao Tito s pratnjom, povlačeći se iz Drvara. I tako je za dva dana, 4. juna, na Kupreško polje u noći oko 22:00 sletio sovjetski zrakoplov.

---

[529] U selima oko Drvara bile su smještene različite službe britanske i sovjetske misije te nekoliko američkih oficira. Kako je brigadir Fitzroy MacLean tada bio u Londonu, na čelu misije u kojoj se nalazio i major Randolph Churchill, sin britanskog premijera, zamjenjivao ga je potpukovnik Vivian Street. Pripadnik 1. regimente SAS-a, zarobljen u Sjevernoj Africi od Talijana, pobjegao je s njihove podmornice kad je torpedirana i zatim je upućen u misiju k partizanima. Poslijeratni generalštabni oficir, postao je glavni vojni savjetnik jordanskog kralja.

[530] Po planu njemačkog zapovjednika zračno-desantne komponente u operaciji „Roesselsprung“ („Konjićev skok“) SS-hauptsturmfuehrera Kurta Rybke, zapovjednika 500. SS-Fallschirmjaeger bataljona, predviđeno je spuštanje 314 padobranaca u prvom i 354 vojnika u jedrilicama (pretežno pripadnika pukovnije „Brandenburg“ i četnika) u drugom valu, podijeljenih tako da jedna četa (grupa Panther) nađe i zarobi Tita te likvidira VŠ, a po dva voda u grupama „Greifer“, „Sturmer“ i „Brecher“, zarobe ili smaknu pripadnike britanske, sovjetske i američke misije.

O dramatičnim događajima u Drvaru zabilježeno je izvanredno interesantno svjedočanstvo Milorada – Miće Jankovića, komandanta Titovog pratećeg bataljuna.

General Milorad – Mića Janković[531]:

Ujutro 25. maja 1944. godine nalazio sam se u Drvaru na dužnosti komandanta bataljona. Bio sam mlad čovek, 25 i po godina, tek sam bio dobio čin kapetana.

U nizu mera koje su se poduzimale u pogledu bojeve gotovosti, jedna od poslednjih bila je da smo prethodne noći oko ponoći dobili naređenje da ujutro pre pet sati ceo bataljon i ceo grad budu na nogama. U tom smislu smo i postupili. Ustali smo vrlo rano pa proveravali da li su sve naše jedinice na nogama s oružjem. Pregledavali smo i razne ustanove jesu li probuđene i na nogama i kad smo dobili obaveštenja da je sve u redu, smatrajući da je to jedna od uobičajenih mera, naš štab bataljona pristupio je izučavanju nekih materijala iz osnova lenjinizma.

Štab bataljona se nalazio u prvim kućama oko 200 metara od pećine. Negde posle šest časova čula se huka aviona. Izleteli smo napolje i posmatrali jednu poveću grupu aviona, koja se kretala prema moru. Letela je dosta daleko od Drvara. Kad je otišla negde prema Dalmaciji, zaključili smo da nema neposredne opasnosti, pa smo se ponovo vratili u naš štab sa namerom da produžimo započeti čas.

Međutim, neposredno zatim, huka se začuje mnogo bliže, naleti jedna grupa aviona i iznenada počne mitraljirati i bombardovati, a zatim su počeli avioni nailaziti u talasima.

Mi smo kroz tu prvu mitraljesku vatru i prva bombardovanja pretrčali preko druma koji je prolazio pored naše zgrade i uskočili u jedan rov, koji smo iskopali marta i aprila meseca. Taj rov nismo dugo obilazili i on je bio napunjen vodom. Međutim, uskočili smo u tu vodu, neko je ubacio neko kamenje, pa smo više čučali na tom kamenju nego što smo bili zaklonjeni. Osmatrali smo bombardovanje misleći da je to jedno od onih uobičajenih bombardovanja, kojima je u toku rata Vrhovni štab bio izložen. Ali, počele su se spuštati jedrilice. Nismo shvatili da su to jedrilice sve dok prilikom sletanja nisu ispustile padobrance, pa je neko viknuo „padobranci". U isto vreme nebo je postalo šareno od velikog broja padobranaca, koji su izbačeni iz transportnih aviona. Mi smo iskočili iz rova, ja sam upao u zgradu štaba, na brzinu našao tri automata sa dosta municije i pohitao sam ka pećini. Ostali drugovi, politički komesar, partijski rukovodioci i intendant pošli su ka jedinicama u nameri da se nađu tamo i da utiču na tok borbe.

Dok sam ja trčao ka mostu, najvećem mostu pri pećini, avioni su mitraljirali taj put; ja sam na brzinu skočio u jedan propust ispod puta. Tamo sam našao drugaricu Canu, Mitru Mitrović[532] i još niz drugova i drugarica, koji su radili u „Novoj Jugoslaviji", redakciji „Nove Jugoslavije".

---

[531] Milorad - Mića Janković bio je komandant Pratećeg bataljona. Ranije je VŠ osiguravala desetina boraca Valjevskog partizanskog odreda, koja je davala stražu još na vojnom savjetovanju u Stolicama septembra 1941. godine, u zapadnoj Srbiji. U Užicu je dopunjena grupom radnika koji su kao kuriri dolazili u VŠ i jednom desetinom Slovenaca. U pokretu od Užica prema Foči straža je pretvorena u – Prateći vod. U Foči je, u drugoj polovici marta 1942. formirana Prateća četa VŠ u koju su ušli, pored ranijih boraca, i pristigli dijelovi Valjevskog partizanskog odreda. Oni su zadržani uz VŠ da bi bili na okupu kako bi se lakše mogli prebaciti na ispražnjeni teren Srbije, čim se za to stvori prilika. U Bosanski Petrovac, krajem oktobra 1942., počeli su pristizati i borci iz okolnih partizanskih odreda i brigada (iz Bosne, Like, Gorskog kotara, Dalmacije, Banije i sa Korduna) odabirani po izričitom naređenju Aleksandra Rankovića za Prateću četu, koja je prerasla u Prateći bataljon. Formiranje Pratećeg bataljona bilo je omogućeno naglim uvećavanjem slobodnog teritorija, što znači da se VŠ mogao češće naći na većoj udaljenosti od krupnih jedinica i frontova na kojima su one bile angažirane.

[532] Komunistkinja, partizanka i književnica (1912. – 2001.) pobjegla je 1941. iz logora na Banjici i stigla u Užice te radila u Agitpropu, članica AVNOJ-a, do 1952. supruga Milovana Đilasa.

Dočekala me drugarica Cana pitanjem: „Šta da radimo?“ Za nas je drugarica Cana bila pojam komuniste i malo me iznenadilo takvo pitanje, jer sam u njoj gledao oličenje komuniste, borca, revolucionara. Na brzinu sam se snašao i predložio joj da ona sa tom celom grupom potrči pored nasipa, ali da ne ide preko mosta, nego da pregazi Unac i ode prema pećini, odnosno prema našim položajima kod pećine.

Onako malo flegmatično upitala me: A dobro, a zašto moramo da gazimo vodu? Tim pitanjem nekako je u mojim očima još više porasla kao junak, kao heroj Partije.

Padobranci su već bili pali s obe strane tog nasipa, duž puta koji vodi ka Mandića mostu. Jedna grupa se bila spustila kod komande područja, to je nepunih stotinak metara daleko, a ja sam sam onda kroz onaj propust otvorio vatru na te padobrance. U međuvremenu, drugarica Cana se vrati i kaže: pa eto padobranaca i sa druge strane. Oni su bili spušteni kod rimokatoličke crkve. To je opet jedno stotinak metara s te strane. I kaže – svejedno mi je da li da idem sa ove strane nasipa ili sa one, idem ja putem. A ja kažem – dobro, kao da je to od mene zavisilo, idi putem, ali trči. Treba taj prostor što brže pretrčati. Ona je pošla i ja sam otvarajući vatru sa tog propusta, čas u jednom pravcu, čas u drugom, štitio to njezino prebacivanje ka mostu.

U isto vreme naši drugovi sa položaja oko Mandića mosta i sa pećine otvorili su paklenu vatru na Nemce. U stvari, ključalo je u celom Drvaru. Što od vatre padobranaca, koji su se spustili na zemlju, što od vatre naših protu-avionskih mitraljeza.

Ja sam kasnije potrčao da sledim primer drugarice Cane, međutim mitraljezi su šibali po tom putu s obadve strane, tako da sam ipak morao da se krećem duž nasipa s jedne strane i nisam se usudio da idem preko mosta, nego sam pregazio potok.

Pregazio sam Unac i potrčao ka pećini. Čitav taj prostor je zasipan mitraljeskom vatrom. Morao sam se prebacivati u pauzama između pojedinih rafala. Istrčao sam pred pećinu. Pitam najbližeg druga, koji je virio iz pećine, tko je sve u pećini i gde je drug Tito. Rekao mi je da su tu drug Tito, drug Kardelj i još nekoliko drugova. Legao sam ne znajući šta da radim. Tu je jedna staza bila usečena u kamenu, a sa jedne strane bila je jedna podebela greda koja je služila kao zaklon. Uspostavio sam vezu glasom s čovekom desno od mene, komandirom voda II. čete. Levo nisam imao vezu sa I. četom, jednim vodom, ali je on mogao da se doziva preko one jaruge gde je bila pećina, tako da sam sa tim delom naših snaga kod pećine imao posrednu vezu.

Drug Tito nalazio se u pećini, jako nervozan, zatečen tom situacijom. Tražio je stalno da mu se prenose izveštaji. Sve ono što vidimo napolju neka mu se prenese. Jedan od njegovih pratilaca bio je na ulazu u pećinu i od mene je tražio te podatke, a ja sam prenosio ono što vidim kao i ono što sam slušao od naših drugova levo i desno. Mi smo borbe koje su se vodile mogli videti samo iz toj jednog uskog procepa.

Negde oko devet sati, vatra prema pećini postala je oštrija. Videli smo jedan streljački stroj, jačine 30 – 40 ljudi, nemački streljački stroj, koji je pokušavao uporno da se prebaci ka Uncu, odnosno ka pećini. Sem tog što smo videli, nismo ništa znali o borbama koje su se, sudeći po vatri, vodila kod Mandića mosta i levo od nas dolje prema železničkoj stanici. Onaj streljački stroj je bio uporan u nastojanju da se prebaci preko jednog čistog prostora širine stotinak metara. Očigledno im je namera bila da se dokopaju onog šipražja oko Unca i da se pod zaštitom tog šipražja približi pećini.

Nemci su napredovali naizmenice ustajući čas sa jednog krila, pa iz centra, po svim taktičkim pravilima, kako se to inače radi. Čule su se oštre komande, a sa tornja pravoslavne crkve, jedan puškomitraljez ili mitraljez je rešetao baraku u kojoj je bio Tito. Deo neprijatelja je udarao po onim stenama iznad barake, štropotali su ti meci, kako da kažem, kao kad čovek baci hrpu piljaka

na kamen. Mislim, tako je to odzvanjalo. Ta napetost trajala je prilično dugo, možda 30 – 40 minuta.

Ta situacija posebno je zabrinjavala druga Tita i ađutant je svaki momenat tražio da mu se prenosi svaki detalj razvoja situacije. Negde oko pola deset, videli smo da se onaj streljački stroj povlači i malo smo odahnuli. Videli smo Nemce koji prelaze ulicom kroz Drvar da se grupišu u onim voćnjacima na padinama Sobića groblja. Paljba je nešto utihnula. Verovatno se radilo o onom psihološkom momentu u ovakvoj borbi, kad obe strane sumiraju rezultate. Kad se sređuju i kad vrše procene što dalje da se radi. Takvih momenata kad borba prestane inače ima dosta u svakom okršaju.

Međutim, upravo to što je borba prestala, to je pucnjava postala sporadična, još je više zabrinula druga Tita. I zatražio je da mu objasnimo zašto je to tako. Nismo mu mogli dati neko uverljivo objašnjenje. Ponukan tom situacijom izišao je iz pećine, došao pored barake i stao uz samu baraku, onde gde se vidi na slici na terasi.

Ja sam se našao na par metara od njega ležeći i ne znajući ni sam da li da ustanem i stojim pred Vrhovnim komandantom te da, što kažu, i ja povećam metu, ili da ostanem ležati.

Onako zbunjen, našao sam neko polovično rešenje – sedeo sam, dok je on stajao, ovako potpuno, potpuno otkriven.

Tražio je od mene da mu na licu mesta objasnim situaciju, pokažem gde su Nemci. Ja sam onako dosta zbunjeno pokazivao gde su Nemci, šta rade, gde su bili, odakle su se povlačili, kuda se kreću, šta sam mogao da vidim, šta sam čuo sudeći po vatri i šta su mi drugovi levo i desno od pećine preneli. On je brzim pogledom preletao dolinom Drvara, obuhvatajući, sam donoseći zaključke i bio je prilično zamišljen. Ja mu kažem, zamolim ga da se skloni. Kažem mu da su mitraljezom tukli baraku i teren barake. Da su meci tupo odzvanjali udarajući posvuda redom oko pećine po kamenju. Međutim, on krene duž one terase, gleda rafale i onako samo reče – interesantno. Da pojačam efekat svojih reči, moleći ga da se skloni, ja mu kažem da su Nemci pećinu tukli i minobacačima. On se trgne, kaže, pa ja nisam ništa spazio. I stvarno, pet – šest i više granata minobacačkih palo je gore, udarilo u kamen pećine, pa se onda stropoštalo pored barake u onu grabu tamo gde voda ističe iz vodopada koji se sliva ispod barake.

Ja mu kažem da smo čuli gvožđe, zveket gvožda, ali da mine nisu eksplodirale. On se nasmeje i kaže: „Vidiš, nismo sami. To je neki naš drug sabotirao proizvodnju municije u tvornici pa sad mi ovde imamo korist od toga".

U to vreme borba ponovo nekako oživi, ali više kroz paljbu, kroz pojedinačne pucnje. Međutim, takva vatra je najopasnija, jer je to siguran znak da oni koji gađaju precizno nišane.

Osmatrajući dolinu Drvara, drug Tito je primetio nekoliko grupa Nemaca u onom voćnjaku na padinama prema Šobića groblju. Video je da se kreću dosta bezvezno, to nije bilo kretanje kao na bojištu. I ljutito me upitao – a zašto ih ne gađate? Ja mnogo ne razmišljajući rekoh da štedimo municiju, da smo istrošili, da smo dali Ličanima u svoje vreme, po njegovom naređenju. On je stisnuo samo usta, zube i naredio svom ađutantu da mu donesu snajper. To je bila puška jedna s dogledom, koju je on dobio na poklon od sovjetske armije. Uz tu pušku dobio je i jedno pola torbice municije. Dok je ađutant otiš'o u pećinu, meni su se, kako bi se to reklo, vrzmalo neke misli po glavi.

Stvar je u tome da je negde krajem aprila u vreme pred Omladinski kongres situacija na frontu ličke divizije, tamo u visini Srba i Une, bila veoma teška. Lička divizija je ostala bez municije i poslala je jedan zahtev Vrhovnom štabu, da dobije bilo koju količinu municije, jer nema čime da vodi borbu. Vrhovnom štabu je bilo veoma stalo do te manifestacije održavanja majskog

Kongresa, jer je to bila prva šira manifestacija poslije II. zasedanja AVNOJ-a. Nekako je taj zahtev došao do druga Tita, jer municije nije bilo dovoljno. Obično je sa saveznicima bilo tako da su nam slali hranu onda kad nam je trebala municija, a municiju onda kad smo bili gladni. U to vreme nismo dobijali municiju. Tako je čitav taj front oko Drvara zbog toga trpeo žestoku krizu. Mene je drug Tito tada pozvao u onu baraku u selu Bastasima, šest kilometara od Drvara, i naredio mi je da uzmem od naših boraca municiju, s tim da ostavim po jedan komplet za puškomitraljez i automat. To je trebalo da bude minimalna količina sa izvršnim naređenjem da se mi popunimo, čim dođe municija.

Međutim, ja i sad ne bih mogao da kažem da li municija uopšte nije dolazila, od aprila do desanta, ili mi nismo bili aktivni u tom smislu. A mogu da kažem da smo to Titovo naređenje izvršili tek po naknadnom odobrenju jednog od drugova iz Vrhovnog štaba. Sakupili smo i poslali dobar tovar, konja natovarenog municijom.

Prateći bataljon bio je sastavljen od iskusnih boraca povezanih u borbi, svi su bili članovi Partije i SKOJ-a, imali su veliko iskustvo i bez obzira na disciplinu vojničku, svaki je od njih čuvao pozamašnu rezervu. A mi smo onu količinu koju je drug Tito naredio da ostane kod nas znatno povećali. Ja i danas ne znam da li taj detalj znao drug Tito.

Kad je ađutant donio njegov snajper, on ga je uzeo u ruke, uzeo je pušku, a snajper je bio odvojen od puške i, stojeći potpuno otkriven, kao na nekom mirnodopskom strelištu, nameštao onaj snajper, doterivao ga, zatim uzimao municiju iz puške, iz torbice, nišanio na Nemce, i tamo kad negde zapraši, gledao kako metak nosi u odnosu na cilj. On je inače poznat kao izvrstan strelac. Ponovo je doterivao svoj snajper, ponovo nišanio, ponovo gađao.

Za mene se taj njegov boravak pred pećinom otegao u večnost. Nisam znao šta da radim. Drug Kardelj se nalazio u pećini i preko ađutanata pozvao druga Tita da se vrati. Pozvao ga je i po onom ađutantu koji je doneo snajper, a taj je držeći snajper u rukama molio druga Tita da se vrati u pećinu gde ga zove drug Kardelj, međutim, drug Tito se na poziv nije obazirao.

U jednom momentu drug Kardelj izađe iz pećine, zagleda se u druga Tita i kad ga je video kako stoji između one stene i barake i gađa Nemce tamo s one strane padine, bio je zapanjen. Glasom u kome je bilo i molbe, i prkosa i straha većeg razmera, počeo je moliti druga Tita da se ne izlaže i da se vrati u pećinu.

Zanet tim gađanjem, drug Tito nije se obazirao na te njegove pozive ili ga nije ni čuo. Kardelj je prišao drugu Titu s leđa, molio ga je ponovo, onda ga je povukao za rukav, pa kad i to nije pomoglo, on ga je obema rukama s leđa obuhvati preko ruku i otprilike rekao mu je sledeće, tačne reči ne mogu navesti, ali smisao je vrlo tačan – druže Stari, znaš li ti kome odgovaraš?

Ja sam bio uz Vrhovni štab kao borac, zamenik komandanta i komandant bataljona od 1942. godine, od Foče. Poznavao sam sve članove Vrhovnog štaba i CK, znao sam sve ljude koji su imali kontakte sa Vrhovnim štabom i CK, ali mi onako mladom borcu i mladom članu Partije za trenutak nije bilo jasno ko je to stariji od druga Tita.

Gledao sam kako drug Tito na te reči druga Kardelja spušta pušku i nešto su počeli razgovarati, verovatno su se oko toga još ubeđivali, a onda su se ruku pod ruku polako vratili ka ulazu u pećinu. Bio je to, kako bih rekao, to dok njih dvojica sad potpuno okrenuti leđima neprijatelju stoje i hodaju korak po korak, jedan momenat koji i danas, kad pomislim na nj, ledi krv u žilama. Ušli su u pećinu i od tada počinje priprema ekipe za njeno napuštanje.

Verovatno je o tome u pećini i ranije bilo govora, verovatno je i drug Tito i sam procenio situaciju pa zaključio da je vreme da se stvore uslovi da izađe iz pećine. Međutim, desetak minuta posle toga stigao je kurir odozgo iznad pećine s jednom ceduljicom koju je poslao Ranković u kojoj

izveštava šta je sve preduzeo od sedam sati kad je izišao iz pećine. Tražio je Titovu saglasnost predlažući mu da se izvuče iz pećine.

U međuvremenu, i Žujović je stigao pred pećinu, dole kod one zgrade gde je ranjen bio drug Kardelj, pa me upitao gde je drug Tito, a ja sam mu rekao: Ušao je u pećinu. I drug Crni je dolazio s predlogom da drug Tito i svi ostali iz pećine treba da je napuste.

Da Vrhovni štab i drug Tito trebaju izaći iz pećine nije bilo sporno. Bilo je upitno kako, jer je ta grupa zajedno s borcima bila poveća. Ako bi izlazili duž one kamenite staze, a ona je bila pod prismotrom Nemaca, ta kolonica bila bi lako otkrivena. Zbog toga je bila doneta odluka da se dignu dve daske s poda barake iz sobe druga Tita i da se za poprečnu gredu od osnove te barake vežu neki konopci, pa da se na konopcima spušta niz onaj vodopad, niz ono stenje kuda voda teče u proleće i spusti se u jarugu i posle iz te jaruge ide levo ili desno. Pokušali smo da nađemo nekakve konopce ili, nekakvu žicu u onoj kući ispod pećine, međutim pošto je bila više puta spaljivana tamo ovakvoga nije bilo ničega. U međuvremenu, pratioci druga Tita su se dosetili da u svojoj baraci, u jednom odeljenju bliže pećine imaju dosta konopaca, svilenih, konopaca od padobranaca. Te konopce smo obično isecali, čuvali smo ih za hirurge, jer su posle vađene niti, kojima su rane zašivane. Od tih konopaca napravljen je, dakle, jedan i vezan za poprečnu gredu barake te spušten dole niz onu stenu.

Prvi je izišao drug Tito. On je poznat kao dobar fiskulturnik i dobar pešak. Uhvatio se za one konopce i vrlo lako i čilo spustio se u klisuru. Za njim je izišao drug Kardelj. On se teško kretao po tom kamenju, jer ima prebijene noge iz bivše Jugoslavije, s policije, ali kako je Slovenac i on se uhvatio za one konopce i takođe vrlo lako spustio. To je dosta duboka jaruga, petnaest, dvadeset metara. Onda su se i ostali drugovi spuštali na isti način.

Sišavši dole, drug Tito je pogledao na mesto gde sam ležao, video da me nema i pozvao me. On je mene zvao Mića, s naglaskom na ono „a". Ja sam se javio, a u međuvremenu dok su vršene pripreme za njihov izlazak, bio sam sišao u jarugu i popeo se odmah iznad klisure u jedan zaklon. Tu smo imali jedan puškomitraljez. Javio sam se odozgo. On me je pitao: Šta tražiš ti tu? To me pitanje malo zbunilo. Rekao sam da sam izišao da organizujemo vatru i ostale mere duž položaja da obezbedim njegov izlazak. Pitao me je gde sve imamo naše jedinice. Ja sam mu rekao da je deo II. Čete desno, I. čete levo i da su tu odmah oba krila naslonjena na pećinu. Pitao me je kuda mogu da iziđu odande. Ja sam mu predložio da pođe još desetak, petnaest koraka i da levo iziđe u jedan voćnjak i da se preko voćnjaka odmah dohvate šumice. Istina, bila je retka, te da preko te šumice dođe do položaja I. čete, a da se zatim preko tih položaja pod njihovom zaštitom penju na kotu odmah iznad pećine. On je tako i uradio.

Ja sam ostao na istom mestu sve do poslepodne. Nisam više išao gore, nisam napuštao teren pećine, zbog toga što u pećini je ostala arhiva, koja je za nas bila dragocena kao i razne druge stvari od izuzetne vrednosti.

Inače, nemački plan desanta bio je složena kombinovana operacija u kojoj su učestvovale kopnene snage, ratno vazduhoplovstvo i vazdušno-desantne snage.

Zamisao je bila sledeća: da kopnene snage brzim prodorima sa južne ivice oko slobodne teritorije, dubokim prodorima prodiru ka Drvaru, a u isto vreme počne desant.

Nemci 25. maj kao dan rođendana druga Tita nisu uzimali u obzir, jer taj datum nisu ni znali. Međutim, sticajem okolnosti, pošto im se žurilo, s obzirom na blisko iskrcavanje saveznika, birali su nekoliko lepih dana na kraju maja.

U prvim momentima spuštanja desanta trebalo je uništiti radio-centar Vrhovnog štaba i preseći veze koje iz Drvara vode ka jedinicama, da bi naše komande, naše jedinice što kasnije

saznale da je desant otpočeo. Sem toga, spojeni su avio-priprema i samo spuštanje desanta. Izvršena je moćna koncentracija aviona. U desantu na Drvar učestvovalo je 450 aviona, odnosno toliko je bilo avio-poleta, što predstavlja najjaču koncentraciju na jugoslovenskom ratištu posle bombardovanja Beograda 6. aprila 1941. godine. Težište je bilo na desantu sa kojim je trebalo da operacija otpočne, uz sinhroni prodor dve kolone koje su se brzo kretale. Jedna je nastupala od Srba i trebalo da savlada daljinu od 25 km, a druga, motorizovana, oko 80 kilometara.

Sam desant bio je jačine od oko 900 ljudi. Sastojao se od šest jedriličarskih grupa i tri padobranske, imao je dva talasa. Težište je bilo na prvom talasu u kome je učestvovalo oko 720 ljudi. Najvažniji zadatak dobila je grupa „Panter". Ona je trebala da se spusti u zamišljeno središte Vrhovnog štaba, u rejon Šobića groblja, jer su Nemci očekivali da se tu nalazi Vrhovni štab. Druga grupa po važnosti je grupa „Napadač" (Greifer). Ona je trebala da se spusti u rejon raskrsnice puta Drvar – Bastasi i Grahovo – Petrovac. Nemci su goniometrisanjem i raznim drugim obaveštajnim merama dobili sasvim sigurne podatke da se tu nalazi radio-centar Vrhovnog štaba. Grupa „Jurišnik" (Stuermer) spuštena je u rejonu pravoslavne crkve i doma kulture, odnosno, sokolskog doma, jer se pretpostavljalo da se tu nalazi sovjetska misija. Na Vrhovni štab trebala je skakati poput pantera, na sovjetsku misiju trebalo je jurišati, a na američku misiju, za koju se pretpostavljalo da se nalazi u rejonu Trninića brega, angažovana je grupa zvana „Drobilica" (Brecher). Znači, Amerikance je trebalo zdrobiti. Na englesku vojnu misiju, za koju se pretpostavljalo da se nalazi u rejonu Prnjavora, poslana je grupa „Lupež" (Beisser). Sem toga spuštene su još tri desantne grupe, a grupa „Crveni" neposredno kod Šobića groblja sa zadatkom da obezbedi grupu „Panter". U rejonu između Unca i železničke stanice bačena je grupa „Zeleni", a istočno od Drvara grupa „Plavi".

Ova ideja uključuje pretpostavku da Vrhovni štab neće biti u stanju da interveniše u toku dana 25. maja i pokrene jedinice, a za to vreme, očekivalo se, kolona iz pravca Srba ili iz pravca Bihaća, prodreti će u Drvar. Objašnjavajući ideju za desant na Drvar, Renduliću je još 1966. godine, kad je dao jedan intervju, bilo nejasno zašto nije uspeo. Kako je naš Vrhovni komandant uspeo da napusti Drvar, a posle izbegne sve njihove koncentracije? To znači da je sama drvarska operacija krila i jednu lukavo zamišljenu ideju. I pored sve ubeđenosti da desant na Drvar mora uspeti, oni su pretpostavili da će, ukoliko taj zadatak ne izvrše u Drvaru, Vrhovni štab uhvatiti u Potocima, gde će se Tito logično povlačiti i gde je zaista bilo jedno izgrađeno sedište. Prema tome su mestu bili usmereni klinovi snaga koje su učestvovale u drvarskoj operaciji.

Nemci su svoj plan desanta na Drvar napravili prema aero-foto snimku koga su snimili 18. maja, sedam dana uoči desanta. Na tom snimku su mogli, koristeći obaveštajne podatke koje su dotle imali o Vrhovnom štabu, a koje su, usput rečeno, prikupljali četiri-pet meseci, mogli da procene da je Drvar malo mesto, da ima samo jednu ulicu, da je većina zgrada duž te ulice spaljena, te da su samo pojedine zgrade mogle biti osposobljene za stanovanje. Polazeći verovatno od pretpostavke da je Vrhovni štab veliko, glomazno telo, kao nemački štabovi, mogli su da pretpostave da se smestio u kućama u rejonu Šobića groblja, jer inače ne bi imao gde. Upravo grupa „Panter" je usmerena na tu grupu kuća. A sticajem okolnosti, jedinice pratećeg bataljona nalazile su se kružno oko Drvara, jer samo kuće na periferiji, sela i zaseoci nisu bili spaljeni. Bile su na raznim položajima, u obezbeđenju pojedinih vojnih misija i njihovih radio-stanica.

Borbeni poredak pratećeg bataljona Vrhovnog štaba pokazao se sretnim jer prvo, pošto nije bio direktno napadnut, postao je oslonac u borbi protiv desanta. To je bila jedina organizovana snaga koja je mogla da pravovremeno prihvati borbu. Međutim, čitav prostor Drvara bio je

zaposednut organima Vrhovnog štaba, organima mesne vlasti, organima Partije, Komande mesta, Komande područja, nekim bolnicama i pozadinskim delovima VI. divizije. Sve u svemu, bilo je tu nekoliko stotina ljudi.

Desant je pao među te ljude. Pošto se radilo o četvrtoj godini rata, svi su oni bili stari i iskusni borci, članovi Partije i SKOJ-a, duboko vezani za Komunističku partiju, za CK, za Vrhovni štab. Oni su prihvatili borbu kao naše nejelitnije jedinice. Iako nisu pripadali nikakvim posebnim četama, bataljonima, brigadama i tome slično. Oni su u prvim trenucima borbe izneli glavni teret odbrane.

Po ondašnjim merilima, desant je u prednosti prvih 20 – 40 minuta. I upravo taj teret borbe podneli su ti naoružani ljudi, „jež" od otpornih tačaka u gradu, s osloncem na jedinice pratećeg bataljona. Borbeni poredak pratećeg bataljona poslužio je s jedne strane kao oslonac svim snagama koje su u gradu vodile borbu, a kasnije će poslužiti i kao oslonac svim snagama koje su dolazile prema Drvaru. Pri tome mislim na Oficirsku školu, na jedinice 6. ličke divizije, te na bataljon i jednu četu koje su došli iz VIII. korpusa.

Nemački desant je uglavnom spušten prema zamišljenom planu, ali uz teške gubitke. Srećom, osam jedrilica je palo nekoliko kilometara od određenih rejona za spuštanje, a neki su delovi pretrpeli, po nemačkim izveštajima, i do 60% gubitaka prilikom spuštanja na zemlju.

Sledeći zamišljenu ideju napada, grupa „Panter" i najbliže grupe počele su voditi odlučnu borbu s onim partizanima koje su zatekli na tom prostoru. Grupa „Napadač" uspela je da brzo likvidira posade radio-stanica i jedan njen deo, prema ranije dobivenom zadatku, krenuo je da ovlada rejonom Mandića mosta. Grupa „Plavi" i grupa „Zeleni", delom snaga su krenule da ovladaju mostovima na Uncu u rejonu železničke stanice.

Grupa „Hvatač", ne našavši englesku vojnu misiju na tom prostoru krenula je, prema ranije dobijenom zadatku, da zauzme greben Kamenice.

Grupa „Drobilica", ne našavši američku vojnu misiju u rejonu Trninića brega, ostavila je deo snaga za odbranu toga položaja, a glavna snaga uputila se u pravcu Šobića groblja.

Nemci koji su pali u centar zamišljenog raspleta, odnosno predviđenog središta Vrhovnog štaba, izgubili su dosta vremena u borbi s pojedinim grupama. Treba se prisetiti pogibije onih sedam skojevaca, a sem toga gde se god pružao jači otpor oni su sledeli ideju – tu je otpor; tu je negde Tito, pa su sve više navaljivali na te otporne tačke u nastojanju da ih likvidiraju.

Tako su izgubili dosta vremena u uverenju da se sve razvija po njihovom planu. Ova grupa koja je nastupala prema Mandića mostu odbijena je od delova II. čete Pratećeg bataljona, uz pomoć voda koji je bio na obezbeđenju sovjetske misije. Grupa „Hvatač" koja je pošla da ovlada grebenom Kamenice, odbijena je od odeljenja OZNA njihovog voda, te tridesetak boraca iz prištapskih delova komande 6. ličke divizije.

Grupe „Zeleni" i „Plavi", koje su ovladale mostovima, rano su shvatile da ne mogu da ih brane na samim mostovima i pokušale su da se dokopaju kose iznad pećine. Jedna desetina stigla je u blizinu. Međutim, privučeni borbom, čim su saznali za desant, polaznici Oficirske škole, koja se nalazila četiri – pet kilometara daleko u selu Šipovljani, potrčala je najbliže što je mogla u pomoć Vrhovnom štabu. Jedna, dve njihove čete kretale su se prugom i uspele da neprimećene stignu iznad ove nemačke grupe koja se približavala pruzi. Mislim da je posle promašaja u proceni gde se nalazi središte Vrhovnog štaba, ovo bio sledeći presudan momenat za ishod borbe. Od vanrednog je značaja bio brzi dolazak Oficirske škole, jer na području oko mostova kod železničke stanice, odakle se moglo doći iznad pećine, nismo imali nikakvih naših snaga.

Suština je u tome što je izbijanje Nemaca na plato iznad pećine moglo da dovede do spuštanja drugog talasa na to mesto, što bi čitavu situaciju učinilo više nego kritičnom.

Borba se dotle odvijala puna dva sata, a Nemci nisu uspeli da saznaju gde se nalazi pećina, odnosno, gde se nalazi drug Tito. To je velika zasluga Drvarčana, može se reći i znak velike snage narodnooslobodilačkog pokreta u Krajini. Nemci taj podatak za četiri-pet meseci intenzivnog izviđanja nisu uspeli otkriti, a u dva sata borbe veliki broj Drvarčana je izginuo, a da niko nije pružio ruku i pokazao u pravcu pećine da se spasi. U to vreme, između 9 i 10 časova, Nemci negde doznaju gde je pećina i gde je drug Tito i grupa „Jurišnik", koja nije našla sovjetsku misiju u rejonu crkve Sokolskog doma gde se spustila, svim snagama okreće prema pećini. Grupa „Napadač" ponovo je pokušala da ovlada mostom u rejonu Mandića kuće i nekolicina Nemaca i četničkih izdajnika uspela je da se prebaci preko Unca, gde su pobijeni, dok su ostali odbačeni.

Jedan deo grupe „Zeleni" uspeo je da pređe Unac desno od pećine i da podiđe kroz jednu jarugu železničkoj pruzi. To je bio jedan od najdramatičnijih trenutaka, onaj koji je posebno zainteresovao druga Tita. Međutim, žestokom vatrom snaga pratećeg bataljona i protivnapadima Oficirske čete, uspeli smo da te snage odbacimo.

Posle toga, situacija se nešto smirila. Verovatno su Nemci došli do saznanja da ne mogu podići pećini niti ovladati platoom iznad nje, pa su se polako počeli koncentrisati na odbrambenim položajima u širem rejonu Šobića groblja, verovatno očekujući spas od kolona koje su trebale da se probiju u njihovom pravcu.

Posle odbijanja napada na samu pećinu u Drvaru je nastalo to zatišje u očekivanju drugog nemačkog talasa. Taj talas je spušten oko pola dvanaest, a oko 11 časova počela je žestoka artiljerijska priprema za njegovo spuštanje. U međuvremenu, drug Tito je napustio pećinu i dok je trajala artiljerijska priprema kretao se uzbrdo – u pravcu kote iznad same pećine. Oko 11 časova stigao je Drugi bataljon 3. ličke brigade 6. ličke divizije i posle kraće pripreme, stupio u borbu za Trninića breg, a delom snaga duž komunikacije, koja od Grahova vodi ka Drvaru, odnosno ka Šobića groblju.

Nešto kasnije oko 12 časova stigao je i 1. bataljon 3. ličke brigade, na čelu sa komandantom brigade. Uveden je u borbu preko sela Prnjavora, u pravcu Šobića groblja. Između jedan i dva sata stigao je i 3. bataljon 3. ličke brigade, koji je napravio nešto širi obilazak u nameri da glavnim snagama izvrši napad duž komunikacije Bastasi – Drvar, a jednim delom snaga se prebacio ka Mandića mostu i sa Unca nastupio u pravcu nemačkih otpornih tačaka u rejonu pravoslavne crkve, katoličke crkve i raskrsnice Drvar – Bastasi – Grahovo – Petrovac.

Predveče, s Tičeva je stigao bataljon iz sastava 8. korpusa. Za to vreme oficirska četa, Oficirska škola je poterala Nemce sa zauzetih položaja u pravcu onog prostora gde se nalazila fabrika celuloze. U tom pravcu uvedene su u borbu ove snage 8. korpusa. Na taj način otpočela je borba za potpuno okruženje nemačkog desanta i za njegovo uništenje.

Između 13 i 14 časova stigao je i 4. bataljon 3. ličke brigade. Ostao je na Kamenici, što je bilo sasvim razumljivo zbog neizvesnosti situacije, kao rezerva komandanta divizije. Na ovaj način otpočela je borba vrlo krvava i vrlo složena za konačno okruženje i uništenje nemačkog desanta.

Celu ovu situaciju, počev od dolaska prvih ličkih snaga, drug Tito je posmatrao sa Gradine. Do pada mraka pristigla su još dva bataljona 1. ličke brigade i jedan bataljon inženjerske brigade sa Potoka, koji je zadržan u rejonu Gradine.

Za to vreme jedinice 6. ličke divizije nezadrživim su jurišem nabile Nemce na jedan veoma uzak prostor oko Šobića groblja. Pri tome su na tom otvorenom prostoru nastupali s malo municije, dok su je Nemci imali veoma mnogo, pa su Ličani pretrpeli teške gubitke.

Situacija od 18 časova do pada mraka, odnosno do 10 časova, otprilike izgleda ovako: na vrlo uskom prostoru Nemci proživljavaju teške trenutke. Sabijeni, na uzanom prostoru, izloženi su

unakrsnoj vatri svih jedinica 6. ličke divizije, odnosno dve brigade te divizije, te 3. brigade 9. dalmatinske divizije[533]*.*

Poznati su nemački izveštaji koji govore o teškoj krizi koju je desant u tom periodu doživljavao. Nemci su izgubili i posljednje otporne tačke u rejonu pravoslavne crkve, katoličke crkve i na prostoru prema Kamenici, pa su se povukli u jedan kružni rov, koji je ostao oko Šobića groblja, još iz vremena kad su Italijani 1941. obezbeđivali tvornicu celuloze.

To je jedan vrlo uzak prostor, ali s obzirom za prodor nemačkih jedinica iz pravca Bihaća u Petrovac, odnosno na njihovo približavanje ka Oštrelju i na situaciju na ostalim delovima fronta, te na činjenicu da je drug Tito već rano popodne krenuo u pravcu Potoka, bilo je besciljno u zoru izlagati naše jedinice novim gubicima. Zbog toga je naređeno da se izvrši deblokada nemačkog desanta, jedinice su se razišle na okolne položaje, a negde ujutro oko devet časova, nemačka motorizovana kolona iz Petrovca stigla je u Drvar, spojila se sa desantom i njegove ostatke spasila od uništenja.

Kad je drug Tito izišao iz pećine, on se uputio ivicom šume, a odatle hodom, lagano, prema brdu Gradini. Kretao se teško, jer je na nogama imao nove čizme, koje je tek tog jutra prvi put obuo. Ta cela padina je bila kamenjar – bilo je negde u vreme između 11:15 i 11:50 dok je nemačka avijacija vršila avijacijsku pripremu za spuštanje drugog talasa. Drug Tito je na tom putu bio izložen mitraljiranju, više puta su svi morali zauzimati zaklon.

U jednom momentu, mitraljeski rafal iz aviona zaprašio je neposredno pored druga Tita. Borac pored njega bacio se za neki kamen. Drug Tito je kao stari, iskusni ratnik shvatio da je to zakašnjeli potez, okrenuo se drugu i rekao mu: Zort, predsedniče! Toga druga zvali smo „predsednik". On je ustao, zbunjeno obrisao sa sebe prašinu i pravdao se: druže maršale, ja sam to samo zbog toga da smanjim metu! Na račun tog smanjivanja mete kasnije je bilo dosta šale oko našeg druga borca zvanog „predsednik". Izišavši na prugu, odnosno brdo iznad pruge, drug Tito je posmatrao juriše jedinice 6. ličke divizije. Ti juriši su bili siloviti, na otvorenom prostoru, sa relativno malo municije, sa malo podrške minobacača, topova nismo imali, dok su Nemci imali dosta municije, snažnu vatru i minobacač, a imali su i nešto topova i teških mitraljeza. U tim borbama, jurišne jedinice su pretrpele značajne gubitke. I to u kadrovima koji su bili izuzetno dragoceni. Posmatrajući juriše drugovi koji su se nalazili oko druga Tita sećaju se da je on rekao, otprilike: „Kad ja ne bih poznavao moje ljude, svoje suborce, da mi netko priča s kakvim elanom, s kakvim oduševljenjem ulaze u borbu s padobrancima, sam ne bih verovao!"

Posmatrajući bojište Drvara, drug Tito je, duboko shvatajući obim i značaj toga desanta, prokomentarisao: „Tolike snage, tolika avijacija, desant, planiranje i toliko angažovanih snaga, a ipak ispalo je, što se ono nemački kaže: Tra-la-la. Promašili su!"

Desant na Drvar izveden je svega 11 dana pred savezničko iskrcavanje u Normandiji, tj. pred otvorenje Drugog fronta. U to vreme sovjetske snage nalaze se na rumunskoj granici, direktno ugrožavajući rumunske izvore nafte, kao jedine izvore goriva za nemačku ratnu mašinu.

S druge strane, front u Italiji bio je već u visini Rima. Narodno-oslobodilačka vojska Jugoslavije povezivala je tada te frontove. Već u proleće 1944. Nemci su smatrali Narodnooslobodilačku snagu Jugoslavije već iskrcanom savezničkom armijom na Balkanu, koja je vrlo brzo mogla da uspostavi veze između dva fronta. Nemačka vrhovna komanda i Hitler lično strahovali su da će

[533] Rasformirana poslije bitke na Neretvi 12. aprila 1943., opet je formirana 1. novembra 1943., ali bez Vicka Krstulovića.

saveznici bilo glavne, bilo pomoćne snage, u sklopu iskrcavanja u Evropu, poslati u Grčku ili u Jugoslaviju.

Nije mi poznato u kojoj meri je Hitler znao za Churchillovu nameru da deo snaga uputi preko Grčke i Bugarske u pravcu Rumunije, odnosno u pravcu rumunskih izvora nafte s osnovnim ciljem da tu negde na granicama Rumunije, Bugarske i Grčke zadrži i sovjetske snage.

Hitler je bio zaokupljen tom mogućnošću. Osim toga, nemačkoj vrhovnoj komandi je bio dobro poznat razvoj narodnooslobodilačkih snaga Jugoslavije. Znali su da smo za razliku od perioda IV. i V. ofanzive sad imali više operativnih grupacija sličnih onoj oko Vrhovnog štaba.

Jedna od njih se nalazila u Sloveniji, jedna u Hrvatskoj, postojale su operativne snage u Dalmaciji, Bosanskoj Krajini, u Sandžaku, istočnoj Bosni, a u isto vreme razvoj ustanka u južnoj Srbiji, Makedoniji i na Kosovu bio je veoma uspešan i na tom prostoru se oformljavala jedna snažna operativna efektiva, koja bi mogla relativno lako ostvariti sadejstvo sa sovjetskim snagama na Istočnom frontu.

Interesantno je da Hitler čitavu Jugoslaviju, jugoslovensko ratište, narodnooslobodilačku borbu, partizanske snage nije nazivao drugim imenom, nego imenom druga Tita. I IV. i V. ofanziva vođene su osnovnim strategijskim ciljem da se uništi naše vrhovno političko rukovodstvo. To je zaista bila Hitlerova opsesija. Već 6. avgusta 1943., odmah po izvlačenju naših snaga iz okruženja u V. ofanzivi, Hitler je primio Rendulića u svoj glavni štab i tom mu prilikom uz ostale zadatke izdao dva naređenja: prvo, što pre likvidirati Tita, a kao drugo, razoružati ili izbaciti iz stroja italijanske oružane snage, ako treba i zarobljavanjem, budući da je kapitulaciju Italije očekivao u narednih nekoliko meseci ili nekoliko nedelja. Naše snage su procenjene na 100.000, dok su italijanske procenjene na 300.000 vojnika.

Rendulić je primio dužnost u toku avgusta, a zadatku likvidacije Vrhovnog štaba mogao je da pristupi tek negde početkom septembra, međutim, omeli su ga događaji, recimo kapitulacija Italije, kad je Narodnooslobodilačka vojska zadobila dobar deo naoružanja, naročito teškog i ogromne količine municije. To je omogućilo snažan razmah narodno-oslobodilačke vojske. Sam Rendulić kaže da je zadatak koji mu je Hitler dao kao drugi izvršio tek polovično. Drugu polovinu izvršile su naše snage, odnosno, kako i on kaže – drug Tito. U međuvremenu, u jesen 1943. godine, nemačke snage izvršile su snažna dejstva protiv naših snaga u Crnoj Gori, Sandžaku i istočnoj Bosni koje su pokušavale da prodru u Srbiju. Zatim je sledio naš napad na Banjaluku, a posle toga napada snažna nemačka protiv-ofenziva na užem području Bosanske Krajine. Slična dejstva su izvođena i u Istri, Sloveniji i na ostalim područjima.

Takav snažan razmah narodnooslobodilačke borbe razvukao je snage Renduliću i podelio njegovu pažnju. Međutim, došla je zima. Padobranski bataljon koji je trebao da učestvuje u desantu nije bio potpuno spreman, trebalo ga je uvežbavati. Zimski uslovi nisu omogućavali upotrebu vazdušno-desantnih snaga i avijacije. U međuvremenu, Skorzeny je izvršio desant na Mussolinijevo sedište, kojom prilikom je Mussolini otet[534]*. Taj desant izveden je bez i jednog metka opaljenog s bilo koje strane.*

Negde u martu taj bataljon je odvučen u Budimpeštu, gde je učestvovao u jednoj operaciji na Istočnom frontu. Izvršen je desant na glavni stan maršala Vatutina, komandanta 1. ukrajinskog fronta na Istočnom frontu i uspeo je utoliko što je Vatutin ranjen, a posle nekoliko dana podlegao

[534] Skorzeny se 12. septembra spustio s devet jedrilica kod planinskog hotela, gdje je Badogliova vlada držala Mussolinija u izolaciji. Karabinjeri koji su ga čuvali, fotografirali su se s njemačkim padobrancima. Skorzeny je za taj podvig dobio Viteški križ i čin SS-Sturmbannfuehrera.

je ranama. Međutim, desant je uglavnom uništen od sovjetskih jedinica. Tim povodom Nemci su se počeli prisećati i neuspelog desanta na Krit i sve više dolazili do saznanja da jedan običan diverzantski desant ne bi dao željeni rezultat, naročito protiv protivnika koji je bio cenjen od nemačke strane, kao što su bile naše snage.

Početkom aprila, bataljon se ponovo vratio u Matarušku banju kod Kraljeva[535] *i bio je spreman za učešće u operaciji. Sazrevala je ideja da desant treba da bude izveden u modernizovanom obliku, u sklopu jedne kombinovane operacije. Interesantno je zapaziti da je sve do aprila meseca, negde od početka februara do aprila, izvedba desanta na Vrhovni štab bila u rukama SS-Sturmbannfuehrera Otta Skorzenyja, odnosno njegove specijalne SS-komande, koju je Hitler poslao na Balkan. Ceo taj period od nekoliko meseci Otto Skorzeny je proveo na relaciji Beograd – Zagreb – Banjaluka odlazeći i u mesta oko slobodne teritorije, pletući obaveštajnu mrežu, tražeći sigurne podatke o sedištu Vrhovnog štaba i preduzimajući ostale mere vezane za desant.*

U aprilu Hitleru se već veoma žurilo. Dolazilo je proleće, svaki dan se očekivalo iskrcavanje saveznika negde na evropsko ratište i zbog toga je pozvao von Weichsa, komandanta snaga za jugoistok (grupa armija F) iz Beograda u Nemačku vrhovnu komandu (OKW). Tom prilikom mu je naredio da se ubrza operacija, ranije zamišljene operacija protiv Tita i da se ona što pre izvede. Dao je određene ideje oko toga kako bi trebalo da izgleda ta kombinovana operacija i koliko snaga bi trebalo angažovati. Posle sedam dana Hitler je, sledeći svoj običaj da neposredno opšti s komandantima armija, u ovom slučaju s Rendulićem kao direktnim izvršiocem toga zadatka, preskačući njegove pretpostavljene, pozvao Rendulića u nemačku Vrhovnu komandu.

Značajno je zapaziti da je u to vreme Hitler imao reljef okoline Drvara izrađen u gipsu. On je tom prilikom razgovarao sa Rendulićem, govorio mu o značaju operacije i tražio od njega zamisao. Rendulić je došao s predlogom. Hitler je pokazao precizno poznavanje reljefa, zemljišta u okolini Drvara, a isto tako veoma precizno poznavanje raznih detalja oko samog desanta. Govorio je: „Zgrabite ga živog i dovedite ovamo, hoću da ga vidim!“.

Rendulić je spremno objašnjavao svoju ideju. U jednom momentu Hitler je pobesneo, jer je zaključio da ga njegovi generali nisu razumeli. Naime, upitao je Rendulića sa koliko snaga misli da skače. Rendulić je rekao – sa jednim bataljonom. Hitler je planuo – to je malo, jedan vazdušno-desantni bataljon, to bi bio promašaj! Banditi će se boriti kao vučica koja nagonski brani svoju jamu, a to znači da će njihov otpor biti veći nego u nekim drugim okolnostima. Potrebno je imati jače snage. Zatim se okrenuo jednom pomoćniku i naredio da se kao njegovo naređenje prenese Himmleru da se još jedan padobranski bataljon odmah stavi na raspoloženje Renduliću. Razmatrajući dalje situaciju, pitao je Rendulića – kako misli da skače? Rendulić je opet spremno objašnjavao po reljefu, pokazujući što je zamislio.

To je bila prilika da Hitler još jednom pobesni. Kazao je: „To je uzak rejon. Ako ne budete zahvatili širi prostor Drvara, Tito će se izvući“. Bio je besan, što ta njegova ideja od početka nije bila potpuno shvaćena i nije bila razrađena. Ponovo, on je strahovao da postoji mogućnost da se drug Tito izvuče iz Drvara, a želeo je da ga se dočepa živog. Verovatno je bio toliko zaokupljen tom mišlju u nemoći da zaustavi prodor sovjetskih snaga i prodor saveznika u Italiji, te da spreči iskrcavanje na zapadnoevropskom ratištu, a i da suzbije narodnooslobodilačku borbu širom Evrope. Želeo je da možda iz propagandnih razloga ima u rukama druga Tita.

---

[535] Riječ je o 500. SS-padobranskom bataljunu sastavljenom 50% od dobrovoljaca, a 50% od pripadnika kažnjeničkih jedinica, sankcioniranih zbog minornih prekršaja discipline, koja je u SS-u bila rigorozna. Tu u kraljevskoj avio-bazi nalazila se, inače, 3. padobranska škola (Luftwaffe).

U vezi s tim potrebno je samo podsetiti kako su Nemci izlagali Titovu uniformu, zarobljenu u radionici, iako još nije bila ni gotova. Može se tek pretpostaviti kako bi ta njihova propaganda izgledala da su imali živog Tita u rukama.

Posle ovog susreta sedam dana kasnije u nemačku vojnu komandu ponovo je pozvan Von Weichs. On je došao s definitivno razrađenim planom. Tražio je odobrenje nemačke Vrhovne komande i od Hitlera lično. I ovom prilikom Hitler je ponovio one stavove koje je uglavnom izneo pred Rendulićem. Posebno je naglašavao: „Upamtite Von Wiechs, upamtite, Tito mora biti živ zarobljen, kao i svi oficiri savezničkih misija. I doveden ovamo, a da to niko ne sazna". To je novi momenat. Jer sve do tog perioda aprila meseca i do ova dva-tri razgovora bilo je govora o fizičkom uništenju Vrhovnog štaba i druga Tita. A ovde, u aprilu, insistira se na zarobljavanju živog Tita i kao novi momenat oko zarobljavanja savezničke vojne misije. Nešto kasnije i Hitler je ovaj zahtev preneo Renduliću kao svoj, tj. da Tito mora biti živ zarobljen i da mora biti u najvećoj tajnosti odveden u Berlin.

Hitler se umešao još jedanput u niz detalja oko planiranja operacije tražeći da se izvrši koncentracija avijacije u znatnijem obimu nego u bilo kojoj drugoj operaciji na našem ratištu, a isto tako zabranio je da se unapred uznemirava Bosanska Krajina pripremnim bombardovanjem.

Razmišljajući o dobijenom zadatku, feldmaršal Von Weichs je pred Hitlerom sam glasno zaključivao. Rekao je da će ovim desantom zmiji odseći glavu, a ne rep, koji joj stalno sve više raste. Rendulić se seća: „Posle kapitulacije Italije, moji oficiri su sa gorčinom izgovarali Titovo ime. Ime tog protivnika dostojnog poštovanja".

Izveštaj o desantu na Drvar nemačka Vrhovna komanda objavila je tek 6. juna uveče, na dan iskrcavanja saveznika u Normandiju. Taj komunike ima ukupno 31 red u novinskom stupcu. Od toga dvadeset redova se odnosilo na savezničko iskrcavanje, a ostalo na neuspeli desant na Drvar. Oni koji se bave propagandom objašnjavaju taj postupak praksom da se nijedna nepovoljna vest ne objavljuje sama, nego da se uvek stavi neki dodatak, koji čini njenu političku protivtežu. Očigledno, savezničkom iskrcavanju, kao psihološka protivteža trebao je da posluži uspešan ishod desanta u Drvaru.

Može se pretpostaviti kako bi ta psihološka protivteža izgledala u nemačkoj propagandi u tom periodu između 25. maja i 6. juna da je kojom nesrećom desant uspeo. Međutim, što se nas tiče, isto tako nije teško pretpostaviti kojim i kakvim bi se putevima kretala naša revolucija, a to nam je pogotovo jasno s ove istorijske distance...

No, treba reći da je Tita u Drvaru spasio RAF a ne samo Šesta lička. Britanska misija poslala je alarmantnu radio-poruku u London i Churchill je odmah naredio da avijacija RAF-a u Italiji navali na njemačke trupe koje su nastupale zatvarajući kliješta. Jer, kad je desant odbijen, uslijedio je brz kopneni prodor znatnih njemačkih snaga, što je moglo biti fatalno da RAF nije je izvršio više od hiljadu avio-polijetanja u jurišnim misijama na širem području Drvara. Kad je izašao iz obruča, Tito je morao donijeti presudnu odluku o sljedećoj etapi svoje „revolucije u pokretu". Ne mora braniti teritorij, dok gerilska vojska gospodari prostorom. Jedini nenadomjestivi resurs je – on sam, odnosno lokacija Vrhovnog štaba, kao što to dobro uočava zapovjednik Pratećeg bataljona. Dok se nalazi na teritoriju koji kontrolira njegova vlastita vojska, Tito je nezavisan, a stupi li na tuđi, potpada pod kontrolu onoga saveznika kojemu se prikloni. Ali, s druge strane, ovo je već postao ozbiljan rat, s efektivima kojima se ne može upravljati iz nekog šumskog skrovišta. Osim toga, rat je već dobiven, a sad je ključno da

se uz priznanje statusa zaraćene savezničke sile, ostvareno oružjem, postigne priznanje suvereniteta, koje se postiže diplomacijom. Ona se ne može obavljati iz šumskog gustiša. Ali, ako pogriješi i pobjegavši od neprijatelja padne u ruke prijatelja, sve što je do tada realizirao, mogao bi odjednom izgubiti...

General Nikolaj Vasiljevič Kornjejev:

Poslije deset dana lutanja po brdima Bosne i Hercegovine, stalno progonjeni od njemačkih jedinica, kod nekih se jugoslavenskih drugova pojavila misao treba li se probijati u Crnu Goru, odletjeti na otok Vis ili u Italiju. Ja sam se za tu misao uhvatio i, riješivši sva pitanja sa svojom zrakoplovnom bazom i Moskvom, dobio telegram s odobrenjem da postupam prema prilikama. To mi je razvezalo ruke. Zamolio sam članove Vrhovnog štaba Ivana Milutinovića, Edvarda Kardelja i načelnika Vrhovnog štaba Arsu Jovanovića da nagovore maršala Tita da odletimo u našu bazu u Bari, tim više što smo tamo imali svoje avione i što je ta baza bila organizirana u dogovoru sa saveznicima. Maršal nikako nije na to pristajao i svi nagovori su ostajali bez odjeka. Ja sam osobno otišao k maršalu Titu. On leži na maloj prostirci u podnožju brda Klekovac. Ja kažem: Druže maršale – treba odletjeti. Rukovođenje jedinicama je skoro izgubljeno, veze s jedinicama također nema. Stalno progonjeni od fašista, past ćemo im u šape. A treba reći – kada je izbačen zračni desant, fašističke bande SS i branderbuški strijelci, koji su iskakali u polupijanom stanju, imali su u džepovima fotografije samog maršala Tita. I zadatak da ga uhvate živoga. O tome smo saznali kad smo uhvatili nekoliko tih branderbuških strijelaca. Ja sam počeo nagovarati druga maršala Tita: Dajte da letimo, druže maršale, tamo ćemo organizovati rukovođenje.

Maršal mi odgovara: Druže Kornejev, pa kako ću ja ostaviti svoju vojsku, što će reći naši neprijatelji, počet će klevetati i govoriti da je maršal Tito napustio svoju vojsku. To će se odraziti na moral naših vojnika, a osim toga reći će da su NO armija i partizani uništeni.

Ja nikakve argumente nisam više imao. Tada mi je sinula jedna misao – i kažem, druže Maršale, evo misao iz historije naše partije. Vi ste prevodili Historiju VKP(b) s ruskog na srpsko-hrvatski jezik i znate da se Lenjin prije Oktobarske revolucije morao vratiti iz emigracije u Petrograd. On je uz pomoć švicarske i njemačke socijaldemokracije, tobož u plombiranom vagonu, kako su to širili neprijatelji, a u stvari, u običnom vagonu samo bez prava izlaska na platformu, bez obzira na klevete, otputovao iz Švicarske preko Njemačke u Švedsku i Finsku i tako se na početku oktobra našao u Rusiji. Nije, znači, obraćao pažnju na klevete i laži! Maršal Tito, ne rekavši više ni riječi, lupio je šakom po tepihu i rekao: „Letimo!“ Ja sam mu raportirao da je sve spremno, avion našeg pilota Šornikova spreman je u Bariju, a moj zamjenik i navigator šturman Jakimov iz posade Šornikova otišli su da pripremaju s jugoslavenskim oficirima polje za slijetanje i u 22:00 avion iz naše baze u Bariju bit će ovdje kod brda Klekovac. Rezervno polje smo odredili u drugom mjestu. I evo, otegla se cijela kolona, po jedan, po dva stazom, naprijed maršal Tito, a za njim članovi Vrhovnog štaba i misije i dalje čete osiguranja prema poljani. U 22:00 stanovnici iz sela kod poljane počastili su nas mlijekom, kad se odjednom začuo zvuk aviona koji je mogao biti naš ili engleski, ali vrijeme je bilo oblačno i ugledali smo ga tek kad je kroz nekoliko minuta izronio iz oblaka i aterirao. Mislim, naš ili nije naš, mislim, naš ili nije, a srce mi treperi. Idemo s maršalom u susret. Odjednom čujem ruski govor. Tu sam se obradovao jer je avion ipak bio naš. U taj se avion ukrcalo oko dvadeset ljudi. Maršal Tito, članovi Vrhovnog štaba, Kardelj, Milutinović i drugi i deo naše misije. Šornikov i njegova posada vešto su uzleteli opet kroz oblake, preleteli preko teritorije koju je držao neprijatelj i zatim, prešavši Jadransko more, našli smo se u Bariju. Istog dana Šornikov je poletevši ponovo prevezao još dvadeset ljudi Vrhovnog štaba, a

zatim poslana su dva aviona Anglo-Amerikanaca. Ti su dovezli ostali deo štaba. Ostali su u Bariju skoro tri dana i po naređenju maršala Tita ratnim brodovima zatim prešli na otok Vis, na jugoslavenski teritorij. Odatle su uspostavljene veze i na tome se epopeja drvarskog desanta završava.

Bilo mi je drago kada su mi se petnaest godina kasnije obratili iz komiteta ratnih veterana s pitanjem bi li hteo poći u Jugoslaviju s njihovom delegacijom. Za to, rekli su, imamo ukaz i odobrenje našeg Centralnog komiteta partije. Ja sam bio veoma sretan – videti stare drugove, setiti se onih mesta gde nam je bilo teško... Pristao sam i 1957. godine na poziv Saveza boraca otputovao u Jugoslaviju s delegacijom boraca Velikog otadžbinskog rata na čijem je čelu bio dvostruki heroj Sovjetskog Saveza, zamenik predsednika Vrhovnog sovjeta Ukrajinske SSR Sidor Artemjevič Kovpek. Preletevši preko Mađarske spustili smo se u Beogradu na zemunski aerodrom. Veoma pažljivo i ljubazno dočekali su nas predstavnici Saveza boraca i sekretar Komiteta Partije Beograda. Zatim su nam pokazali razna interesantna mesta. Odveli su nas i u Drvar gdje je bio desant, a zatim u Sarajevo gde su nam pokazali stope na trotoaru odakle je jugoslavenski patriot Princip pucao u naslednika austrijskog prestolja i ubio ga. Tog trenutka je počeo I. svetski rat. Bili smo i u Zagrebu, u Ljubljani i u raznim drugim mestima. Sve je bilo veoma interesantno. Susret s narodom, radnicima, seljacima iz kolektivnih gospodarstava, kako ih oni to tamo nazivaju – „zadrugama", seljacima iz zadruga. Sve što smo videli, naročito je govorilo meni koji sam bio tamo prije 14 – 15 godina i video kakav se rast gospodarstva i industrije dogodio u Jugoslaviji. Zatim smo bili pozvani na otok Brione k Predsedniku Jugoslavije maršalu Josipu Brozu Titu. Tamo smo neobično toplo, prijateljski i jednostavno primljeni od samoga Maršala. Sećam se ovakvog slučaja – idemo u moju biblioteku, kaže mi Maršal I spustimo se u biblioteku. Pokazalo se da su tamo stoljetna vina, neka još starija od sto godina, neka nešto manje. Časti nas sam Maršal. S nama je bio još general Vlado Šegrt, zatim naš heroj Sovjetskog Saveza, Pavlov, dvostruki heroj Sidor Artemljevič Kovpak i ja. Za stolom smo vodili veoma ugodan razgovor.

Ja sam u to vreme bio prestao piti. Maršal Tito mi se obraća – druže Kornejev, vi, kažu mi, sad ne pijete... Istinu govoreći tada nisam uopće pio. Ali, kaže on, ovo je vino od mog rođendana, staro otprilike 66 godina. E, pa kažem, druže Maršale, ako je to vino od vašeg rođendana ne može da se ne popije i vi sipajte! Tu smo popili poželeli mu sve najbolje. Zatim smo šetali po otoku, izlazili na obalu mora, tu nedaleko sreo nas je Maršal Tito i veoma pažljivo i ljubazno ispratio. Od toga boravka ostali su mi utisci koji ostaju za čitav život. Dok glava misli.

19.
ARHIPELAG PURGA
Titov tajni imperij u eteru

Vis, ljeto 1944.

Desant na Drvar po planu njemačkoga generala Rendulića nije uspio i time je završio posljednji Hitlerov pokušaj da likvidira partizane. No, u Drvaru zamalo je došlo do katastrofe. Nakon neuspješnog opkoljavanja Titovog štaba, grupa je još neko vrijeme tumarala progonjena po planinama od četiri njemačke lake brigade. Realno, desant na Drvar najuspješnija je antigerilska operacija Wehrmachta. Da su umjesto predimenzionirane, tipično njemačke heavy metal operacije čišćenja terena i masovnih represalija protiv stanovništva održavali osnovni red među svojim kvisliškim pomoćnim vojskama i ranije pokušali neku akciju koju bi izveo sam Skorzeny i bataljun SS-paratrupera koji bi se poslije izvlačili po grupama, mogli su možda i uspjeti, a da su pokušali u više navrata, jednom bi sigurno Tita ulovili i onda bi sve dalje išlo po sasvim drukčijem obrascu.

Da su Tita likvidirali, nastupilo bi rasulo, kao u Grčkoj, gdje je bilo potrebno još četiri godine građanskog rata poslije rata da se svede politički bilans borbe. Ondje su se one vodile između komunista (ELAS/EAM/KKE)[536], nacionalista iz „zaštitnih odreda“ Napoleona Zervasa koji su kolaborirali s Nijemcima i također uzgojili raskošne bradurine (EDES), te liberalnih demokrata poput Papandreua, koji se isprva držao kralja i Britanaca, ali mu je postala nepodnošljiva i ta kompromitirana rojalistička desnica i ti komunistički makizari s kojima su iz pozadine upravljali Tito i Staljin. Prvi više od drugoga, a sovjetski utjecaj prevagnuo je tek kad se Tito povukao iz cijelog pothvata, što se dogodilo tek 1949., kad je već tražio dogovor s Amerikancima i odustao od toga da se miješa u britansku interesnu zonu.

Da su Nijemci uspjeli likvidirati Tita, u Jugoslaviju bi, osim sovjetskih, vjerojatno ušle i neke angloameričke jedinice, u skladu s planom koji se razrađivao (operacija „Gelignite“) za iskrcavanje na Krku i u Rijeci. To je bila alternativa iskrcavanju na francuskoj Azurnoj obali. No, ratne operacije u Francuskoj tada bi se rastegnule pa bi se povećale šanse Crvene armije da osvoji veći dio Njemačke i izbije na Atlantik, što je bio Staljinov strateški cilj u Drugom svjetskom ratu.

---

[536] ***ELAS**, **EAM** i **KKE** predstavljaju ključne elemente grčkog pokreta otpora tijekom Drugog svjetskog rata i kasnijeg Građanskog rata.*
KKE (Komunistička partija Grčke): Osnovana 1918. godine, bila je vodeća politička snaga i glavni pokretač organiziranja otpora protiv fašističke i nacističke okupacije (Sila Osovine) u Grčkoj.
EAM (Nacionalno oslobodilački front): Političko krilo i masovni antifašistički savez koji je 1941. godine osnovao KKE. EAM je okupljao razne ljevičarske i republikanske skupine te je postao najveći pokret otpora u okupiranoj Grčkoj.
ELAS (Grčka narodnooslobodilačka vojska): Vojno krilo EAM-a osnovano 1942. godine. Bila je to najveća gerilska vojska u zemlji koja je oslobodila velik dio Grčke prije nego što je raspuštena 1945. godine. (VestaHR)

Nakon desetodnevnog vrludanja po bosanskim vrletima, dok se stezao obruč njemačkih motoriziranih jedinica, Tito je uspio umaknuti. Po njega je došao ruski avion iz Barija i maršal i njegov VŠ prebačeni su na Vis. Tamo je, opet u pećini, oko Tita stvorena operativna komanda za Balkan i istočni Mediteran. Na otoku su sad i Amerikanci, što znači da su na Visu u kontaktu operativne komande četiri armije – Titove partizanske, zatim engleske, sovjetske i američke.

Istočni i zapadni front, Rusi i Amerikanci, tu se prvi put konfrontiraju još u formatu suradnje, a istodobno, započinje nadmetanje na istočno-mediteranskom pravcu, gdje se sudaraju Churchill i Tito, i to Tito kao Tito i Tito kao zastupnik interesa svjetskog komunizma. Dakle, ako je u Drvaru zacrtana podjela na interesne sfere Istoka i Zapada, na Visu je već započeo Hladni rat.

Opet je Titov slobodni teritorij pružao idealne uvjete za vođenje specijalnog rata. Balkan je za to idealan i tu su obavještajci značajniji od ruskih tenkovskih armija ili američkih strateških zračnih snaga. Bio je pozornica na kojoj se mogu iskazati paragoni[537] jednog veličanstvenog imperija na zalazu, kojega predstavljaju pisci, grofovi i svjetski ljudi, te jugoslavenskog, koji reprezentiraju slovenski kritičari, hrvatski intelektualci i u Moskvi školovani tehnokrati diktature proletarijata, te hajdučki harambaše koje je Tito prvi puta u povijesti organizirao i disciplinirao pa ustrojio za ostvarenje pothvata evropskih razmjera.

Zašto su ruska avio-baza i centar veze bili u Bariju? Engleska komanda je u Brindisiju, a vlada i saveznički organi u napuljskom Versallesu – Caserti. Odgovor je jednostavan – zato jer je Bari jednom čudnom kombinacijom postao sovjetska operativna baza za čitav Mediteran, što je Titovo primarno područje djelovanja. Znači, u Titovoj pozadini, kao logistika njegove baze na Visu, nalazi se sovjetski elitni odred GRU i zrakoplovstva, bez čije bi podrške on zapravo bio engleski zarobljenik. Kako je baza otvorena?

Aleksandar Bogomolov, glavni Staljinov operativac za Mediteran (sovjetski poslanik pri vladama u okupiranim savezničkim zemljama u Londonu), a zatim prvi veleposlanik u Italiji[538], predlaže otvaranje jedne sovjetske baze u Italiji: on je s Badogliovom vladom utanačio sovjetsko priznanje u zamjenu za bazu na talijanskom teritoriju. Kao prikladna destinacija naznačen je Bari, možda na sugestiju Jugoslavena, jer je tu, kako napominje Vladimir Bakarić, politički komesar GŠ NOV i PO Hrvatske, evakuiran s Titom iz Drvara, „doktor Smodlaka imao

---

[537] *Riječ **paragon** dolazi od grčke riječi **parakonan** (oštriti) i talijanske paragone (kamen kušnje), a označava savršen primjer, uzor ili ideal nečega. U prenesenom smislu, osoba ili stvar koja je paragon predstavlja vrhunac savršenstva u svojoj kategoriji. (VestaHR)*

[538] Italija je bila prva zemlja Osovine čiji je teritorij oslobođen pa su Sovjeti poslali svoja dva najbolja vanjskopolitička operativca Andreja Višinskog i Aleksandra Bogomolova u Savjetodavno vijeće za Italiju (Advisory Council for Italy) sa sjedištem u Alžiru. S. Pons, *L'impossibile egemonia*, cit., p. 147 i dalje. Vidi i J. E. Miller, *The United States and Italy, 1940 – 1950. The politics and diplomacy of stabilization*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1986., pp. 72 – 73. Aleksandar Jefremovič Bogomolov (1900. – 1969.), šef I (zapadnog odjela) sovjetskog Ministarstva vanjskih poslova (NKID), predratni ambasador SSSR-a u Francuskoj, za vrijeme rata poslanik u Londonu i Italiji, poslije rata zamjenik ministra vanjskih poslova, sudionik konferencija u Teheranu i Potsdamu.

svoje sjedište[539]. S tom ruskom pozadinskom ekipom, Tito može započeti oprezne kombinacije sa Churchillom.

Vladimir Velebit:

Ja sam u ono doba mislio da je Laburistička stranka navela Churchilla da me primi. Kako god bilo, činjenica je da sam uoči mog odlaska, nekoliko sati prije polijetanja, hitno pozvan u Downing Street, kod gospodina Churchilla, koji me dočekao u svom jutarnjem kaputu. Nije bio u odijelu, imao je na sebi jednu vrstu haljetka. Doveo me u salon i počeo sa baražom pitanja. Tek što sam otvorio usta i pokušao da mu izložim situaciju u našoj zemlji, on je preuzeo riječ. Potpuno je preuzeo inicijativu i pokazao da je izvanredno dobro informiran o situaciji u Jugoslaviji. Odmah sam shvatio da su se podaci osnivali na razgovorima i izvještajima koje je primio od generala MacLeana i pukovnika Deakina.

Dakle, taj moj razgovor s Churchillom je uglavnom bio monolog samoga Churchilla. Nakon 20 minuta, koliko je taj sastanak trajao, osjećao sam se prilično nezadovoljan, ja sam imao osjećaj da nisam imao mogućnosti da ispričam sve ono za što sam mislio da je važno da dozna. Međutim, i tih dvadeset minuta sastanka bili su, čini mi se, od velike važnosti, jer je dan ili dva poslije toga Churchill o tome držao govor u Donjem domu, House of Commons, gdje je govorio o svom razgovoru sa mnom i izrazio se vrlo laskavo o Narodnooslobodilačkoj borbi i naporima jugoslavenskih naroda u borbi za slobodu.

Tako sam dosta uspješno završio tu svoju misiju i drugi dan krenuo natrag prema Jugoslaviji. Idućeg jutra stigao sam u Gibraltar, gdje sam doznao o desantu njemačkih padobranaca na Drvar i zahtijevao da se što prije prebacim u Italiju, da bih mogao biti blizu Jugoslavije i eventualno pomoći svojim vezama, koje sam stvorio u engleskim vojnim krugovima, da se ubrza pomoć u tom kritičnom razdoblju. Bila je potrebna akcija savezničkog zrakoplovstva nad onim dijelom Jugoslavije koji je bio zahvaćen njemačkom ofenzivom. Odlazeći u Taranto, gdje je bilo središte Balkan Air Force, uspio sam s njima dogovoriti pojačano patroliranje iznad svih puteva u okolini Petrovca i Drvara, kako bi se onemogućilo njemačkim kolonama da se onuda kreću po danu. Taj zadatak trajao je nekoliko dana, dok nisam dobio obavijest da je Tito odlučio da dođe u Bari.

Obaviješten o dolasku njegovog aviona, otišao sam na aerodrom da ga dočekam. On je stigao naveče, vrlo umoran, tako da nisam imao mogućnosti da mu podnesem izvještaj o svom radu i putu u Englesku, ali sam sljedeći dan zato imao mogućnost da mu podnesem i pismeni i usmeni, iscrpni izvještaj o tome radu.

Ima još jedan moment, koji sam prethodno izostavio a bio je vjerojatno važan. Za vrijeme mog boravka u Londonu, pala je jugoslavenska vlada. Purić je otišao s mjesta predsjednika jugoslavenske vlade i trebalo je da se vlada rekonstruira, odnosno stvori nova, koja bi po želji gospodina Churchilla mogla biti „vlada nacionalnog pomirenja", koja bi bila u mogućnosti da uspostavi kontakt s Nacionalnim narodnooslobodilačkim komitetom (NKOJ) i razgovara s Titom i njegovim ljudima.

Izbor gospodina Churchilla pao je na gospodina Šubašića, bivšeg bana Hrvatske, koji se tada nalazio u Americi.

---

[539] Imoćanin koji je doktorirao u Beču, zastupnik Dalmacije u Carevinskom vijeću, te u Narodnom vijeću SHS, gdje je 1918. podržavao ujedinjenje, ušao u ustavotvornu skupštinu i za Kraljevinu predložio ime „Jugoslavija", koje je koristio još Strossmayer. U partizane je otišao 1941. godine. Član ZAVNOH-a I. AVNOJ-a, u Vladi NKOJ bio je povjerenik, dakle ministar za vanjske poslove.

Međutim, još za vrijeme mog boravka u Londonu, Šubašić je doletio iz Amerike i izrazio želju da se sastane sa mnom. Naš je sastanak izgledao malo operetski[540]*, rekao bih. Sastali smo se jedne večeri u 10 sati u Regent parku, da bi izbjegli informatorima jugoslavenske vlade. Bio je dosta interesantan, jer je Šubašić bio očigledno raspoložen da primi položaj predsjednika vlade, dok sam ja želio da ga nagovorim da ga odbije. Ja sam htio, naime, po mojoj koncepciji, da uvjerim naše saveznike na Zapadu, da jugoslavenska emigracija nije u stanju stvoriti vladu koja bi mogla surađivati s Komitetom za oslobođenje Jugoslavije.*

Međutim, sujeta gospodina Šubašića je bila jača, a možda je i njegova politička procjena bila bolja od moje. U svakom slučaju, on je i poslije dva razgovora koja smo vodili u tajnosti, ostao pri svome i rekao mi da je konačno odlučio da preuzme tu funkciju.

Tako sam u svome izvještaju, koji sam podnio drugu Titu kad sam se vratio u Bari i s njim se sastao, mogao govoriti i o tim novim, vrlo značajnim događajima u jugoslavenskoj vladi, o njenom novom sastavu i Šubašiću, čovjeku koji je, očito, bio spreman da s nama stupi u razgovore.

Nekoliko dana poslije dolaska u Bari, Tito je odlučio da uspostavi svoj štab na otoku Visu. Prebacivanje iz Barija na Vis obavljeno je engleskim razaračem HMS Blackmore. Ja sam putovao zajedno sa Titom tim razaračem i prvih dana sudjelovao u organizaciji štaba.

Moj se posao sastojao u sastavljanju izvještaja o odnosima s engleskim oficirima za vezu i realizaciji dogovora koje sam imao u Londonu o povećanju savezničke pomoći u ratnom materijalu.

No, ubrzo poslije toga došao je zahtjev predsjednika nove jugoslavenske vlade u Londonu, gospodina Šubašića, da se sastane sa drugom Titom. Tito je to, svakako, odmah prihvatio i tako je došlo do tog prvog sastanka, koji se u rano ljeto 1944. godine održao na otoku Visu. Kao jedna od posljedica tog sastanka, dogovoreno je da se pošalje jedna stalna vojna misija u London, koja će u saradnji s novom jugoslavenskom vladom ostvariti zadatke oko opskrbe Narodno-oslobodilačke vojske. Ja sam ponovo imenovan za šefa te vojne misije i otputovao sam nekoliko dana poslije Šubašića u London. Tamo sam organizirao stalnu jugoslavensku vojnu misiju, koja je imala dva zadatka: održavanje veze s engleskim vojnim i po mogućnosti civilnim vlastima, a druga, stalna veza s jugoslavenskom vladom u Londonu.

U ovom razdoblju došlo je do unapređenja naših odnosa sa saveznicima. Churchill je izrazio želju da se lično sastane sa drugom Titom. Ta je želja kamuflirana pozivom feldmaršala Wilsona Titu da dođe u Italiju i posjeti Glavni štab savezničkih snaga u Italiji. Tito je prihvatio poziv i došao je u Italiju, posjetio Glavni štab saveznika i ne znajući da će se, vjerojatno, u skoroj budućnosti sastati sa Churchillom.

Fitzroy MacLean:

Mislim da je jedan od najvažnijih sastanaka Drugog svjetskog rata bio susret g. Churchilla i maršala Tita. G. Churchill je bio fasciniran i Jugoslavijom, njenim otporom u toku rata i samom ličnošću maršala Tita. Čim je vidio priliku za susret s Titom, on je tu priliku odmah iskoristio. Činjenica da, iz razloga sigurnosti, nismo smjeli reći Titu zbog čega želimo da ostane dva-tri dana u Italiji, malo nam je otežala organizaciju susreta. On je želio da se vrati u rat, na Vis. A mi smo mu govorili: „Bilo bi dobro da ostanete još dva-tri dana". Ali, nismo mu smjeli reći razlog. Dobro se sjećam, Tito i ja smo se kupali na Capriju. Mislio sam da ne sluti zašto ga zadržavamo. Onda je

---

[540] *Riječ **operetski,** kada se koristi kao pridjev za opisivanje stvarnih situacija, ljudi ili ponašanja, često opisuje nešto što je pretjerano kičasto, teatralno, naivno, nakinđureno ili nestvarno. (VestaHR)*

digao pogled prema nebu i, vidjevši veliki transportni avion s borbenom pratnjom, rekao: „To je Churchill". Tada sam shvatio da njemu ništa ne može promaći. Ali, činjenica je da sam to i odranije znao...

Kada su se maršal Tito i g. Churchill sreli u jednoj prašnjavoj, zagušljivoj vili nedaleko od Napulja, koja je nekad pripadala kraljici Viktoriji, odmah su se odlično razumjeli. Nije bilo uobičajene početne suzdržanosti. Vodili su koristan i dalekosežan razgovor. Odmah se između njih razvila simpatija, iskrena simpatija. Dobro se sjećam kad smo se, poslije razgovora koji je trajao cijelo jutro, razišli i otišli da operemo ruke pred ručak. Sišli smo niz dva hodnika koji su se na jednom uglu spajali. Kada smo se vraćali sreli smo se na tom uglu. Gdje god je išao, maršala su pratila dva tjelohranitelja, Boško i Polja. Mašinke su im bile otkočene. Susreli smo se na tom uglu, licem u lice, g. Churchill, ja i Tito s dva tjelohranitelja. Kada je g. Churchill ugledao ove dvije mašinke uperene u njega, zavukao je ruku u džep i izvadio jednu veliku zlatnu tabakeru. Kao da je pištolj, uperio ju je u Tita. Bio je to najneugodniji trenutak u mom životu. Dobro sam poznavao Boška i Polju, znao sam da su spremni da pucaju na svakoga za koga misle da će napasti maršala. Nadao sam samo da ću, bude li kakvih neprilika, ja biti prvi ubijen pa neću morati objašnjavati šta se dogodilo. Srećom, ništa se nije dogodilo.

Sjećam se još nečega s ovog našeg sastanka. Na povratku na Vis ja sam u avionu upitao Tita: „Koja je Churchillova osobina, kao čovjeka, ostavila na Vas najjači dojam?" Ne oklijevajući, odgovorio je: „Njegova čovječnost. On je izuzetno human čovjek." Zapanjila me ta dalekovidnost, bolje reći oštroumnost. I to me navodi da nešto kažem o Titu. Često sam mislio kako je ono, što je on rekao o g. Churchillu, veoma istinito i da se odnosi i na njega samoga. Tito je veoma čovječan, ima izrazite humane osobine. Kada razgovarate s njim, znate da razgovarate s nekim tko razumije ljudske slabosti, tko ima smisao za humor, s nekim tko misli o drugima. Mislim da je to jedna od Titovih osobina kojima sam se najviše divio. S njim je veoma lako začas uspostaviti ljudski odnos. A on, drago mi je što to mogu reći, u mom slučaju još uvek traje. Naravno, on ima i razne druge vrline. Kao vojnik, kao vojskovođa, bio je pojam staloženosti u najtežim situacijama. Nikada nije oklijevao. Posjedovao je dar da vodi svoje trupe, ljude oko sebe, sa sobom, tako da se žrtvuju za cilj u koji su i on i svi oni vjerovali. Kao političar, kao državnik, on je nesumnjivo dalekovid, on shvaća situaciju, ne samo u Jugoslaviji, već i puno šire. U ovom stoljeću nema mnogo ljudi koji bi se mogli s njim usporediti. Svemu ovome se kod njega divim. Mislim da je jugoslavenski narod veoma sretan što ima takvog vođu. I mislim da je Tito veoma sretan što ima takav narod. Oni su nerazdvojni. Upravo zbog toga što je Tito tipičan Jugoslaven, on može da vodi svoj narod, zbog toga je mogao tako mnogo ostvariti uz njihovu pomoć i podršku.

Sjedeći ovdje, na ovoj terasi na Korčuli, ne mogu da se ne sjetim mog prvog posjeta ovom otoku. Čim sam ovamo stigao, pomislio sam da moramo učiniti sve kako bismo dopremili pomoć u srce zemlje. Aviona nije bilo, vrijeme je bilo loše i pomislili smo da bismo pomoć mogli dopremati morskim putem. I tako sam se ja uputio iz Jajca, uglavnom pješke, preko uskog pojasa što je ostao poslije italijanskog sloma, poslije italijanske kapitulacije, a Nijemci ga još nisu bili zauzeli. Išao sam niz obalu, a kasnije, u jednom malom ribarskom čamcu, preko drugih otoka do Korčule. Nikada ranije nisam vidio Dalmaciju. A ni tada je nisam vidio jer smo putovali noću pokušavajući izbjeći njemačke patrolne čamce koji su nas tražili. I tako sam prvi put ugledao Dalmaciju sljedećeg jutra kada sam se probudio. Spavao sam na čamcu jer smo dugo pješačili i bio sam veoma umoran. Probudio sam se oko pet ili šest sati ujutru, mislim da je bio oktobar, upravo kada smo ulazili u ovu luku.

Nijemci su tada napredovali po poluotoku Pelješcu, ali još nisu bili stigli do Korčule. Proveo sam na otoku pet – šest dana okružen, za partizanske pojmove pravim luksuzom, kako bih uspostavio vezu s britanskom mornaricom. Oni su nam poslali jedan svoj patrolni čamac. Poslije sam se vratio i podnio izvještaj Titu o tome šta sam uradio. Bili smo u stanju da pružimo izvjesnu pomoć iz zraka, a poslali smo i poruku sa zahtjevom za zračnu podršku partizanskim četama koje su se na Pelješcu borile protiv Nijemaca. Uskoro poslije toga dobili smo nekoliko isporuka oružja, municije i namirnica.

Susret Churchilla i Tita promijenit će povijest. U prvi mah utjecat će na ratna zbivanja na Balkanu, a za nekoliko godina dobiti i daleko veće reperkusije.

Tito je odmah učinio sve da s Churchillom uspostavi personalni odnos, jer mu je to bilo strahovito važno. Američka diplomacija u Evropi – još ne postoji, a ni obavještajna služba – njihov kapacitet za praćenje političkih događaja tu je praktično zanemariv. Trebat će im desetak godina da uspostave osnovnu ekspertizu, a i to će postići velikim dijelom preko Beograda, gdje će dobiti prvi uvid u komunistički kozmos i „svijet iza željezne zavjese". U ovom času, Zapad predstavljaju isključivo Britanija, britanska vlada i Churchill. Da počne stvarati balans koji će mu biti i te kako potreban u odnosima sa Staljinom – toga je Tito, koji uvijek misli dva koraka unaprijed, i te kako svjestan – mora šarmirati Churchilla. Koliko mu je tu mogao pomoći engleski, koji je naučio dopisnom metodom u Lepoglavi? Preko prevoditeljice, kćeri ministra Ninčića, teško je uspostaviti neposrednu komunikaciju. Najvažniju ulogu odigrat će MacLean. MacLean je fasciniran Titom. Vidio ga je u akciji, vidio ga je u borbi, shvatio njegovu dominantnu prirodu, pojmio njegovu energiju i totalnu samosvijest – on već zna da Tito nije u Staljinovom džepu, zapravo u ničijem, i da nema druge prioritete osim da ostvari vojnu pobjedu i uspostavi apsolutnu vlast.

Ni Churchill ni MacLean nisu demokrati, njima više znači integritet, ličnost, nego liberalne vrijednosti političkog sustava – a u one koje se donose ustavnim dekretom u barbarskoj Balkaniji, ionako puno ne vjeruju. Znaju pak da se ono što je tekovina britanske političke kulture i fair playa ionako tu ne može uspostaviti za manje od hiljadu godina. Uostalom, politički cilj Churchillov je da se, ako je ikako moguće, vrati monarhija, instalira na prijestolje kralj Petar, dvadeset-dvogodišnji momak koji pohađa Cambridge, gdje mu se sve jako sviđa: biciklira, vesla u skifu, nosi togu... I uopće ne pokazuje volju da se vrati doma i sa čiča Dražom podijeli pastirsku izbu u planini, pa uz bocu ljute i pod ikonom sv. Andreja Prvozvanog[541] iščekuje ljuti boj protiv crvenih đavola koji su spremni da se, kao vukovi, na Vučevu pokolju s brandenburgovcima.

---

[541] ***Andrej Prvozvani*** *je poznat kao ličnost Novog zavjeta, koga je sam Isus Krist prvoga pozvao da bude njegov učenik i apostol. Bio je stariji brat Svetog apostola Petra i učenik Svetog Ivana Krstitelja. Andrej je apostol Carigrada i Rusije, patron ruskog carstva i doma Romanovih. Kao svog zaštitnika proslavlja ga i Kraljevski dvor Karađorđevića. Prema narodnim vjerovanjima, sveti Andrej se smatra zaštitnikom velikih životinja. Sa njima razgovara, a one su mu pokorne. Raspet je na križu u obliku slova X koji se po njemu danas zove Andrijin križ. (VestaHR)*

Znači, ako apstrahiramo[542] sustav, ostaje čovjek. A čovjek je, iako je nesumnjivo komunist, na Churchilla ostavio povoljan dojam. Ne bi se reklo, ali imali su oni dosta dodirnih točaka. Dobro, razlike su nepojmljive – nasuprot ovom polupismenom zagorskom šloseru, austrijskom cugsfireru i moskovskom adeptu[543] koji se proglasio maršalom, gospodin Churchill, kako ga je brigadir MacLean uvijek oslovljavao – jer u višem društvu ne postoji viša titula – izravni je potomak najvećeg engleskog vojskovođe, Johna Churchilla, 1. vojvode od Marlborougha, koji je s Eugenom Savojskim pobijedio Louisa XIV. Churchillov vlastiti djed bio je 7. vojvoda od Marlborougha, a otac – britanski ministar financija. Kad je po prvi put ušao u vladu postavši u 31. godini ministar za kolonije, naslijedio je na funkciji svog nešto starijeg bratića, 9. vojvodu od Malborougha, u familiji zvanog Sunny, jer je kao dječak bio grof od Sunderlanda. Ali, Churchill nije bio neki razmaženi aristokrat i kabinetski tip. Čim je završio vojnu akademiju i postao potporučnik husarske garde, uzeo je dopust i otputovao na Kubu kao ratni dopisnik londonskih novina. Na 21. rođendan čuo je prvi put zvuk tanadi koja mu zvižde pored glave. Onda se prebacio u Indiju pa s brigadom Sika ratovao protiv Paštunaca u Afganistanu i o tome objavio priču u „Daily Telegraphu“ za koji su mu platili honorar u visini godišnje plaće. Zatim je pod lordom Kitchenerom krenuo sa 21. kopljaničkom regimentom u kaznenu ekspediciju protiv mahdijevaca, pobunjenih derviša u Sudanu. Onda je napustio vojsku i kao specijalni dopisnik pošao u Burski rat u Južnu Afriku, pao u zarobljeništvo, pobjegao iz logora i pješačio 500 kilometara kroz džunglu te postao britanski nacionalni heroj, napisao o tome knjigu, koja je postala međunarodni bestseler pa je izabran u Parlament na listi Konzervativne stranke. Sa 37 godina postao je prvi lord admiraliteta i pokrenuo iskrcavanje na Dardanelima, gdje je Kemal-paša Atatuerk bacio Australijski korpus u more i Churchill je morao demisionirati[544] pa je otišao u rovove Francuske kao zapovjednik grenadirskog bataljona. Churchill je bio pustolov i političar od glave do pete – i on je, nesumnjivo, u Titu prepoznao lik nekog sličnog kova, čovjeka, doduše, iz sasvim drukčijeg podneblja, koji ipak zrači ratničkim duhom, drskim samopouzdanjem, a gord je i bezgranično ambiciozan.

Brigadir MacLean podnio je prethodno Churchillu izvješća koja i danas, sedamdeset godina kasnije, pružaju briljantne uvide, a sadržavala su dalekovide političke procjene. Opisao

---

[542] ***Apstrahirati*** *znači odvojiti bitno od nebitnog u mislima. To je proces izdvajanja glavnih, općih i nužnih obilježja nekog pojma ili pojave, dok se istovremeno namjerno zanemaruju sporedni, pojedinačni i nevažni detalji kako bi se lakše shvatila srž. Riječ dolazi od latinskog izraza* ***abstrahere****, što znači „odvući“ ili „izdvojiti“. U svakodnevnom govoru često se koristi kao sinonim za zanemariti, isključiti ili ne uzeti u obzir određene okolnosti. (VestaHR)*

[543] ***Adept*** *označava vještaka, stručnjaka, iskusnu osobu ili odanog sljedbenika nekog učenja. Ovisno o kontekstu, ova riječ ima nekoliko različitih značenja:*

- *U svakodnevnom govoru: Označava osobu koja je vrlo vješta, stručna ili sposobna u nekom poslu.*
- *U povijesti i ezoteriji: Izraz potječe od latinske riječi* ***adeptus*** *(„onaj koji je nešto postigao“). Prvotno se koristio za alkemičara za kojeg se vjerovalo da je otkrio Kamen mudrosti. Kasnije je označavao iniciranog člana tajnog društva ili mistične sekte.*
- *U prenesenom značenju: Najodaniji i najvatreniji pristaša nekog učenja, pokreta ili umjetničkog / znanstvenog pravca. (VestaHR)*

[544] ***Demisionirati*** *znači dati ostavku ili odstupiti s nekog položaja (prvenstveno visoke državne, političke ili društvene funkcije).Ovaj pojam dolazi od francuske riječi* ***démission*** *i latinskog glagola* ***dimittere*** *(otpustiti, ostaviti), a koristi se kao formalniji izraz za dragovoljno napuštanje službe ili zvanja. (VestaHR)*

je borbu samoustrojene vojske koja vodi rat pukovskim formacijama, po svim pravilima ratne operatike. Partizani su stvorili sustav vlasti, svoju državu u reduti balkanskog centralnog masiva. Osim toga, Churchill je odmah Tita do u dno duše sjajno procijenio, a sve te priče o komunizmu nisu ga pritom nimalo impresionirale. Tito, zaključio je on, Tito će postati partner, prije ili kasnije. On nije Staljinov, nego svoj čovjek. Bio je potpuno u pravu. Tako Tito dobiva britansko priznanje, podršku i bazu na Visu, gdje će urediti svoj gerilski štab te zasnovati svoju eksteritorijalnu državu bez teritorija, koja i u virtualitetu vrlo pouzdano funkcionira.

Vladimir Bakarić:

Na Vis smo svi došli za vrijeme napada na Drvar, koji je trajao nekoliko dana. Borba je bila vrlo žestoka, probijali smo se kroz one bosanske šume. Nama je još ranije bio stavljen na raspolaganje jedan sovjetski avion u Bariju, sa Šornjikovim, pilotom, kojim smo se mogli koristiti. General Kornjejev, šef sovjetske vojne misije, predložio je Titu da se izvuče iz okruženja avionom, jer bi to bilo pametno. Tito se malo kolebao, nije htio napustiti jedinice, međutim svi smo ga nagovarali, govoreći da nema smisla da pješači i muči se tamo s nečim što na koncu nema naročite veze, a pred njim su mnogo važniji zadaci, jer će se te jedinice i ovako i onako probiti. Tako da je onda odlučeno da čitav Vrhovni štab i Nacionalni komitet odu, a ostao je samo Žujović s tim jedinicama i s njihovim komandantima dok smo mi naglo odlučili odletjeti s Kupreškog polja. Tamo smo provizorno napravili jedno uzletište gdje se spustio Šornjikov pa je s njim otišao dio Vrhovnog štaba. Iza toga smo zamolili saveznike da nam pošalju još jedan avion, što su oni i učinili te iste noći, pa smo u dvije ture prebacili u Bari cijeli Vrhovni štab i Nacionalni komitet i još ponešto od onoga što uz te dvije ustanove ide.

U Bariju smo bili, ne sjećam se točno, dva ili tri dana. Inače, blizu Barija je doktor Smodlaka imao svoje sjedište. On je bio naš povjerenik za vanjske poslove, a kao stariji čovjek tamo je stalno boravio. Onda smo se iz Barija svi prebacili na Vis s dva britanska razarača. I to na dan kada su se saveznici iskrcali u Normandiji, što smo doznali putem. Iskrcali smo se te noći u Komiži i odlučili da neko vrijeme ostanemo na Visu. Vis je bio prilično utvrđen i slobodan, ali, kako su ga Nijemci višekratno bombardirali, bilo artiljerijom sa čamaca, bilo iz zraka, odlučili smo da Tito ne bude u mjestu, nego u špiljama. I zato je za Tita priređen jedan sistem špilja gore na samom Visu. Ne znam da li je te noći Tito odmah otišao u špilje, ali je dosta dugo u njima boravio. Veći dio razgovora, političkih razgovora koji su se obavljali na Visu, uključujući one sa Šubašićem, vodili su se u tim špiljama.

Došao sam u drugoj turi, drugim avionom, drugim razaračem i u početku nisam boravio u tim špiljama. S Nacionalnim komitetom boravio sam u selu koje se zove Žejna Glava i tamo dobivao neke materijale. Znam da sam za Tita uglavnom pripremao pregled situacije u Italiji, s naročitim osvrtom na stavove Komunističke partije Italije, zatim o odnosu saveznika prema pokretu otpora. Pratio sam mu i situaciju u Bugarskoj. Ne zato što su to bile naročito važne stvari, za razliku od ovoga oko Italije, nego smo slučajno dobili materijal pa sam zato pripremao te informacije. Tito je i Kominterni razjašnjavao svoje poglede o situaciji u Italiji, a na Visu nalazila se istovremeno i delegacija Albanije, koja je s nama vodila vrlo iscrpne razgovore. Mi smo tu, naravno, imali mogućnost da se malo jače povezujemo i s nekim jedinicama. Tako je, na primjer, drug Tempo došao iz Makedonije, govorio nam o stanju u Grčkoj, o tom sjevernom dijelu Grčke, o Makedoniji, o Bugarskoj i cijelome području. Tako da je ovdje Tito imao neusporedivo bolji pregled događaja,

nego što ga je mogao imati u Jajcu. U pripremama za postizanje priznanja nove Jugoslavije, naravno, bilo je nužno steći uvid u sve što se zbiva.

Ovdje Bakarić i nehotice potvrđuje da je Titov operativni obuhvat zahvaćao prostor od sjeverne Italije pa do vrata Istanbula.

Saveznici su imali direktni kontakt s Titom i on je taj kontakt stalno održavao. Odlučio je da ide u Italiju, u savezički štab kad je ondje pozvan. Poslije sastanka Churchill – Tito, bilo je jasno da će nastojati sačuvati što više utjecaja na Jugoslaviju. Kod toga bih htio napomenuti da je na temelju poslije rata objavljenih engleskih dokumenata i knjiga, svaka od Titovih tadašnjih ocjena u tim materijalima potvrđena. To je on nevjerojatno znao pogoditi, šta saveznici u kojem momentu žele postići. Naročito ova ocjena na koga se saveznici uopće u Jugoslaviji mogu osloniti. Mi smo, naravno, mislili da žele da vrate staru vladu, kralja, međutim oni su vrlo razborito počeli razumijevati da nema te snage koja bi mogla održati staru Jugoslaviju i njenu kraljevsku vladu, četničku i velikosrpsko-revanšističku, niti bi neka saveznička sila mogla prezentirati takvu Jugoslaviju u svijetu, kao prihvatljiv rezultat rata. Mi to nismo razumjeli, nismo imali takvu oštru ocjenu i stalno smo se trudili da saveznicima dokažemo da su oni izdajnici i da surađuju s okupatorom. Liferovali smo im velike materijale, a imali smo i neprijatnih razgovora. Recimo, kad su Amerikanci zadnju grupu svojih ljudi spustili Mihajloviću, mi smo protestirali, a oni su to branili, bili su kod tog jako tvrdi... Bio je to Bob Murphy[545]*, poslije savjetnik za Njemačku, bio je ondje s jednom takvom grupom. Tito je, međutim, imao osjećaj kad se što dešava i što treba učiniti. A na Visu je, naravno, mogao imati i potrebne kontakte, na koncu konca ostvario ga je i sa samim Churchillom.*

Tada su saveznici, zapravo, išli za tim da grupaciju oko izbjegličke vlade raspuste i nađu neku koja bi mogla da se prezentira drugačije. To je sad bio Šubašić, koji nam se predstavljao govoreći: Ja sam predsjednik vlade i hrvatski ban. Jer on je bio ban banovine Hrvatske kad je emigrirao i to nitko nije nikad poricao tako da je on dolazio u kvazi-dvostrukoj funkciji. Naravno, s takvim čovjekom, koji je bio tolerantniji prema narodno-oslobodilačkom pokretu, saveznici su mogli misliti da će nešto postići. Onda su tražili još neke ljude, naročito među Srbima, da stvore koaliciju sa narodno-oslobodilačkim pokretom i tako sačuvaju neke pozicije u Jugoslaviji. Tito je predlagao najprije da se sa Šubašićem nađemo i porazgovaramo. Nakon nekoliko odgoda, i prema tome kako se ratna sreća okretala, Šubašić je čas dolazio, a čas nije dolazio, na koncu konca je došao, ne bih sad znao reći točno datum, možda 15. juni, ili možda nešto kasnije, došao je na Vis.

Na koncu, dakle, Šubašić je došao na razgovore s Nacionalnim komitetom. Razgovori su vođeni u špilji. Treba još da dodam da je sa Šubašićem došao na Vis i britanski ambasador kod kraljevske vlade – Ralph Stevenson[546]*. On, naravno, nije bio prisutan na razgovorima. S naše*

---

[545] Robert Daniel Murphy (1894. – 1978.). Predratni američki konzul u Muenchenu u doba Hitlerova pivničkog puča, Murphy je kao Roosevelteov politički izaslanik osigurao neutralnost višijske vlade uoči angloameričkog iskrcavanja u Sjevernoj Africi. Godine 1944., postavljen je za specijalnog savjetnika predsjednika Trumana za pitanje Njemačke. To je „čovjek koji je podijelio Njemačku“ (Carolyn Woods Eisenberg, *Drawing the Line: The American Decision to Divide Germany, 1944. – 1949*., Cambridge University Press, 1998, str. 49.) Od 1945. do 1949. glavni predstavnik State Departmenta u Njemačkoj. Nakon toga izvanredni poslanik SAD u Belgiji, ambasador u Japanu, državni podsekretar i predsjednički savjetnik u službi Kennedyia, Johnsona, i Nixona, posthumno ovjekovječen na američkoj poštanskoj marki od 39 centi.

[546] Sir Ralph Clarmont Skrine Stevenson (1895. – 1977.) britanski diplomat, od 1943. poslanik kod jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu.

strane bili smo Tito, Smodlaka, Kardelj, Ranković, Đilas, Vicko Krstulović i ja. Šubašić je dao dugi ekspoze, u kojem smo ga mi malo zapitkivali s kojim snagama misli kraljevska vlada da raspolaže u Jugoslaviji, da bismo mogli nekako utvrditi principe saradnje. On se malo motao, govorio o domobranstvu, na šta smo se mi počeli smijati i govoriti da bi bilo ipak dobro da onda on njima komanduje kad ih smatra svojim ljudima, na što se i on sam počeo smijati i napustio je tu stvar. Bio je u toj prvoj suradnji prilično kooperativan. Dosta smo se lako s njim sporazumjeli.

Sad smo morali malo da vidimo šta taj sporazum zapravo znači. Bila je tu među nama diskusija jer je specijalno Smodlaka kao pravnik mislio da smo odstupili od odluka AVNOJ-a, a mi smo mislili da nismo i da ne pravimo nekakav dvostruki režim za Jugoslaviju. To jest postojala je Šubašićeva vlada, koja je trebala da obavlja jedan dio vanjskih poslova za tu novu Jugoslaviju, a unutrašnjim poslovima da se i dalje bavi Nacionalni komitet.

I, kad je Šubašić tražio zajedničku vladu, mi smo to tada, kao što je poznato, odbili i predložili mu tri čovjeka našeg povjerenja koji bi ušli u njegovu vladu, koja ne bi bila koaliciona kraljevska vlada, formirana od izbjegličke vlade i vlade Nacionalnog komiteta, nego jedna kraljevska vlada u kojoj on imade i ljude našeg povjerenja.

Ta tri čovjeka su bila – Marušič[547], Slovenac, bio je ban Dravske banovine ranije, zatim Sreten Vukosavljević[548], jedan ugledni etnolog srpski, bio je inače u Narodnom frontu kod nas funkcioner, ranije je bio pomoćnik ministra unutrašnjih poslova u kraljevini Jugoslaviji i koji je bio treći, više se i ne sjećam...[549] Tako da je tada Šubašić formirao jednu vladu u koju su ušli i oni. Tada smo ga, naravno, upoznali sa situacijom kod nas, pokazali mu naše jedinice, pokazali sve šta znamo, umijemo i možemo u to vrijeme i on je otišao. Dolazio je poslije još on, dolazio je Savica Kosanović, koji je bio ministar u toj vladi i dolazio je Cankar, Slovenac, također iz Šubašićeve vlade, s njima smo čak održali jednu zajedničku sjednicu. Ne u špiljama, nego u samom mjestu Visu, gdje smo raspravljali o nekim problemima oko kojih bi se i oni mogli angažirati, naročito oko pomoći u ishrani tokom rata i u obnovi poslije rata.

Od Šubašića se očekivalo da će kod nas više postići nego što je postigao, tako da je taj sporazum dugo vremena bio na ledu i tada uslijeđuje čitav niz pritisaka na Tita i na nas. Ovo je kod nas izazvalo utisak da je Vis za nas postao neprijatno boravište, jer je na tom terenu kondominijum vojnih snaga. Mi, naravno, nismo priželjkivali sukobe i zbog toga smo smatrali da bi bilo dobro da se ubrza uspostava nekakvog slobodnog terena, budući da je to već konac 1944., odnosno, jesen 1944., dakle, da se nađemo na nekom drugom mjestu gdje bismo mogli biti samo među svojima i potpuno na slobodi.

---

[547] Drago Marušič, slovenski pravnik, političar, oficir, partizan i prvoborac (1884. – 1964.) Studirao je pravo u Grazu i Pragu, prije početka I. svjetskog rata pobjegao je u Srbiju i dobrovoljno se prijavio u njenu vojsku. Bio je član Jugoslavenskog odbora. Kralj Aleksandar ga je kao jugoslavenski orijentiranog političara postavio za bana Dravske banovine. Od 1941. je član Vrhovnega plenuma OF, od 1942, Interniran u Italiji, ući će kao ministar u Šubašićevu vladu 1944. – 1945., a poslije rata postati predsjednik Rdečega križa Slovenije.

[548] Sreten Vukosavljević (1881. – 1960.) srpski etnolog, posvetio je život i naučni rad srpskom selu. Njegova „Istorija seljačkog društva“ najobimnija je historijska i socio-antropološka studija o životu na selu, običajima, pogledima na svijet i o onome što je od davnina do modernog doba činilo svakodnevni život u Srbiji. Bio je pomoćnik ministra unutrašnjih poslova u Kraljevini Jugoslaviji, kasnije funkcioner u Narodnom frontu.

[549] *Prema Wikipediji Šubašić formirao kabinet od pet ministara, među kojima su bila i dvojica koje je predložio Tito: Ivan Šubašić (Predsjednik Ministarskog savjeta, Ministar vanjskih poslova i Ministar vojske), Juraj Šutej (Ministar financija, Ministar trgovine i industrije i Ministar pošta, telegrafa i telefona), Sava Kosanović (Ministar unutrašnjih poslova, Ministar socijalne politike i narodnog zdravlja i Ministar građevina), Drago Marušić (Ministar prometa, Ministar pravde i Ministar prosvjete) i Sreten Vukosavljević (Ministar poljoprivrede, Ministar snabdjevanja i ishrane i Ministar šuma i rudnika). (VestaHR)*

Kakav je bio Šubašić? Ja sam ga znao malo i prije rata, kakav je on, teško bi bilo reći u nekoliko riječi. U prvom redu, bio je uvijek jugoslavenski orijentiran, iako član HSS-a, ali i HSS je, zapravo, mada hrvatska nacionalistička stranka, bila politički jugoslavenski orijentirana. No on je to bio izrazito. Zatim, volio je da igra veliku ulogu. On je bio hrvatski ban, kao što je to rekao. Ako bi on to prevodio na engleski, onda bi to bilo viceroy, vicekralj. Dakle, ne šef vlade, nego zamjenik ili zastupnik kralja u Hrvatskoj. Volio je da reprezentira i bio je spreman da za to napravi neke političke ustupke. Ovdje je odigrao najprije jednu pozitivnu ulogu, a zatim se pokolebao i dopustio da s njim manevriraju i to čak na nezgodan način. Zastupao je mišljenje da treba da surađujemo sa Sovjetskim Savezom, čak je nama nudio svoje usluge da tu saradnju na neki način olakša[550]*. Tako da je bio malo šarena ličnost. To treba reći, jer kao ban Hrvatske nije se potrudio da pusti iz zatvora naše drugove koji su propali u Kerestincu. Njih je Banovina Hrvatska, to jest on, dala zatvoriti, mada je nama tvrdio da je dao naređenje da se puste čim je počeo rat, što nigdje nismo mogli pronaći u papirima. Tako da je, vidite, to bila jedna kontroverzna osoba.*

Kako je na sve ovo gledala Kominterna? Razgovori su bili potpuno javni i na općoj liniji Kominterne. Sve su misije znale, prosto rečeno, svaki detalj svih tih razgovora, tako da tu nije bilo ničeg misterioznog. No kako smo se na Visu počeli osjećati neprijatno, dolazi do Titovog odlaska na sovjetski front. Otišao je jedne noći što ni nama, naime meni, nije bilo poznato. Odlazak Titov bio je izveden u tajnosti, i dva bi se vica oko toga mogla ispričati. Jedan, kako je Tito ulazio u avion i morao sakriti onog svog psa, jer se po tome uvijek znalo da Tito putuje. Tako da su njega ukrcali posebno i nekako ga sakrivali u nekakvoj vreći, da se Tito može poslije sam ukrcati, po noći, na aerodromu koji je, naravno, bio i pod engleskom kontrolom, kao i našom, a nije htio da ga opaze. To je, tako bi bilo to, Tito znade vrlo lijepo pričati, kako je to sve skupa teklo. Drugo, mi nismo znali da je Tito otišao. A doznali smo tako što smo, došavši u sobu gdje smo obično navečer boravili – to je bilo u kući jednog od bivših vođa HSS-a – Đilas se tako tajanstveno držao da smo odmah primijetili da se nešto čudnovato moralo dogoditi. I onda smo ga malo pritisnuli i doznali da se zapravo radi o tome da je Tito otišao. U tom momentu na mene pada neugodna dužnost kao čovjeka iz vanjskih poslova da primam različite ljude koji dolaze na Vis i nenajavljeni...

I dok je Tito još bio tamo, imao sam nekoliko takvih poslova... Dođe, na primjer, neki major britanski s porukom jednog tenkovskog bataljona s našim ljudima koji se u Africi izvježbavao pa

---

[550] Šubašić je bio rusofil, oženjen Ruskinjom. Prema izvoru „Venona“, koji je deklasificiran 1994. godine, Šubašić je za vrijeme svog boravka u SAD-u uspostavio u toku 1942. čvrste kontakte sa sovjetskom obavještajnom službom, kao ruski agent pod kodnim imenom „Seres“. (*Venona: Soviet Espionage and the American Response 1939 – 1957*, edit. R. L. Benson and M. Warner, Laguna Hills (CA), 1996.) „Venona“ je nastala probijanjem sovjetske diplomatske šifre u američkoj National Security Agency (NSA) koja se bavi presretanjem elektronskih komunikacija. Kao tzv. jednokratna šifra smatrala se neprobojnom, ali su je američki stručnjaci dekriptirali, baš kao i Britanci „Enigmu“, pa su mogli čitati depeše sovjetske ambasade u Washingtonu, gdje je Šubašić, u to doba kao predstavnik kraljevske izbjegličke vlade, redovno dolazio na referiranje. Ovaj kontraobavještajni materijal publiciran je prvi put u knjizi Johna Earla Haynesa i Harveya Klehra, *Venona: Decoding Soviet Espionage in America*, Yale Univ. Press, 1999. Početkom 1943. odnosi su ustanovljeni, kako svjedoči telegram IK KI upućen vođi jugoslavenskih partizana, u kojem je Kominterna postavljala pitanje Titu da li on smatra prigodnim da Šubašić da zvanični proglas o partizanima i koji bi sadržaj taj proglas mogao da ima. Dimitrov je rezimirao poglede Tita na Šubašića, kao i njegove prijedloge o izjavi budućeg kraljevskog premijera Pavelu Fitinu, načelniku 1. uprave (obavještajne službe) NKVD SSSR-a. Jasno je, prema tome, da je prethodno pitanje upućeno Titu iz IK KI-ja bilo inicirano iz 1. uprave NKVD-a. (*Komintern i Vtoraja mirovaja voina, Zbornik dokumentov*, *Častj II, Posle 22 jiona 1941*, Moskva, 1994, str 311 cit. u Aleksej Timofejev, *Rusi i Drugi svjetski rat u Jugoslaviji*, str. 264.) Kad je potpisao Viški sporazum, Šubašić se kao kraljevski premijer odrekao D. Mihailovića, čime je eliminirao glavnog Titovog konkurenta i upravo je tada obavijestio Đilasa da je u dosluhu s Moskvom. (Milovan Đilas, *Revolucionarni rat*, Beograd, 1990, str. 401.)

nam nudi da dođe na naš teritorij kao jaka tenkovska jedinica, ali uz uvjet da mi sklonimo petokraku i metnemo kraljevsku kokardu. To, dakle, jedan bataljon pregovara s jednom vojskom. I ovakvih sličnih gluparija je bilo koje su namještali, imao sam masu, a odbijali smo ih i računali manje-više kao viceve. Međutim, dan nakon Titova odlaska, došao je Murphy, isto tako nenajavljen. Odrede mene da ja sa njim razgovaram. A on je očito već bio određen da bude politički savjetnik Eisenhowerov za Evropu i došao je da vidi, da se upozna sa situacijom, na području koje su smatrali manje-više svojim, znači da mogu da dolaze i odlaze kako god hoće.

Inače, ovdje imamo prethistoriju *containmenta*, Hladnog rata i Berlinskog zida: Murphy i Wiesner bili su glavni političko-obavještajni eksperti za Evropu, prvi više politički, a drugi čisto obavještajni kadar. Murphy je podijelio Njemačku, a Frank Wiesner Sr. iskopao famozni tunel ispod zloglasnog Berlinskog zida. Poslije njih, u Beograd i Moskvu dolaze pravi arhitekti antisovjetskog *containmenta* (George F. Kennan i Charles E. Bohlen) te ostatak ekipe koju su u Washingtonu zvali „Belgrade Mafia“[551] Ali to je već druga priča ili drugi dio ove priče...

Tako je i Murphy došao s jednim svojim štabom od pet-šest ljudi, nenajavljen. I došao je na razgovor sa mnom. Ja, naravno, nisam imao što s njim razgovarati. Stalno je zapitkivao gdje je Tito, a ja sam mu odgovarao da je Tito na frontu. Gdje na frontu? E, pa front je u Jugoslaviji velik, rastegnut... I tako smo se razišli, a raspravljali smo samo o tome zašto su dva dana ili tri dana prije toga spustili svoju posljednju misiju kod Draže Mihailovića. O čemu on nije znao ništa, ali su oni iz njegovog štaba to i znali i branili preda mnom.

Pa naravno da su branili posljednju misiju kod Draže Mihailovića – riječ je o operaciji „Zračni most“, na Zapadu poznate kao operacija „Halyard“ (en. halyard – uže za dizanje jedra). To je bio opsežan saveznički pothvat evakuacije avijatičara koji su tokom Drugog svjetskog rata oboreni iznad Jugoslavije. Evakuaciju je sredinom 1944. izvršila američka avijacija u suradnji s Jugoslavenskom vojskom u otadžbini. S jačanjem savezničke bombarderske ofanzive protiv Osovine, sve veći broj zrakoplovaca ostajao je iza neprijateljskih linija uslijed prinudnog spuštanja oštećenih aviona. Zbog toga je 24. jula 1944. godine osnovana Jedinica za spašavanje posada aviona (eng. Air Force Air Crew Rescue Unit, skraćeno ACRU). Ova jedinica evakuirala je 432 letača sa četničkog teritorija. Operacija „Zračni most“ je u decenijama nakon rata stekla mitološki status, kao „najveća operacija spašavanja pilota tokom Drugog svjetskog rata“.

Bitka za priznanje Jugoslavije, naravno, nije tada završena, ona je tekla i dalje, iz Beograda su išli na razgovor u Moskvu Šubašić i Kardelj, stvarana je zajednička vlada, i tu su oni vodili razgovor oko podjele uticaja u vladi. Napravljen je sporazum da Tito bude predsjednik vlade, a Šubašić, nakon dugog razmatranja, ministar vanjskih poslova. Potpredsjednici vlade – jedan je trebao da bude Stanoje Simić, međutim, mi smo izabrali ovog srbijanskog demokratu – Milana Grola. I tu se Staljin naljutio. On je ocijenio da će vlada biti trajnija i da će utjecaj Engleza biti prevelik, nije

[551] Obojica su bili u Moskvi 1934. – 1935., kad i Tito, te su mogli razviti podudarno razumijevanje problema. John L. Harper, *Friends, Not Allies: George F. Kennan and Charles E. Bohlen*, World Policy Journal, Vol. 12, No. 2 (Summer, 1995), str. 77 – 88.

računao da će s prvim izborima oni u znak protesta ispasti svi iz vlade, i tako da od toga svega skupa neće biti ništa.

Kad je Tito otišao, naravno, uloga Visa postala je manja i dva-tri dana iza toga i ja sam otišao u Hrvatsku, u Bari, pa iz Barija u Topusko, gdje sam preuzeo dužnost sekretara CK Hrvatske.

Bakarić jasno objašnjava logiku odlaska na Vis, dok je ona priča za Kornjejeva tipična Titova maskirovka[552] – kao, ne ide mu se, ne želi napustiti jedinice i otići na teritorij pod kontrolom zapadnih saveznika. Njih dvojica, Tito i Kornjejev, obojica iskusni politički ljudi i veliki obavještajci, zapravo razgovaraju u šiframa razmjenjujući jasne poruke. Kornjejev kaže – možete poći, idite u Bari, to je naša baza, avion je sovjetski, situacija je ovdje nepovoljna, nema smisla da izgubite glavu kad su to obična taktička prepucavanja po šumama (zaista, može to odraditi i drug Crni). A Tito kaže ne izrekavši – da, ali ja idem pod englesko okrilje i bog zna kako će na to gledati drug Stari u Moskvi. Kornjejev upotrebljava parabolu s Lenjinom – nije bitno, druže Tito, možete Vi i prenoćiti kod neprijatelja, glavno je da znamo da ste Vi naš i da je sve to za našu stvar (šifra: revolucija). A onda Tito odgovara – letimo! Razumije se, na Visu će, pod kišobranom angloameričke flote i zrakoplovstva, ostati što je moguće kraće, dok se ne uredi slobodni teritorij i oslobodi prikladni glavni grad za najvećeg komunističkog lidera izvan Ufe, ali o tome, naravno, može odlučiti jedino drug Staljin, koji ubrzo poziva Tita u audijenciju... No, prije nego Tito ode u lavlju jazbinu, mora kod kuće povući neke poteze i, budući da misli dva poteza unaprijed, sebi „osigurati leđa“.

Iz posljednjeg Bakarićeva pasusa potpuno je jasno da je Tito već prije odlaska u Krajovu odredio Bakarića da zamijeni Hebranga. Kako je do toga došlo, rasvijetlio je i nehotice drug Stevo Krajačić.

Stevo Krajačić:

No, došlo je 1944. godine i ovo naređenje druga Tita da se osnuje OZNA. U to vrijeme mi smo već imali neke naše obavještajne službe, a bila je i jedna jedinica za borbu protiv Pete kolone, nazivali smo je PPK-a, koja je negdje kod Slunja stradala i drug Tito je bio vrlo, vrlo neraspoložen zbog toga. Pozvao me da dođem i podnesem izvještaj. Ali ne samo o tome, nego o cijeloj situaciji gore. Vjerujte da ja nisam laka srca primio stradanje te jedinice, iako sam upozoravao drugove, ali, opet mi je bila na štetu ova moja nepokretljivost, nisam mogao lično da idem na teren, da vidim i razgovaram itd.

Uspio sam da se prebacim na Vis preko Barija. Drugi moj susret s drugom Titom, iako je bio vrlo, vrlo drugarski i korektan, u smislu, korektan prema meni koji sam trebao da nešto kažem protiv onoga što se događalo kod nas u sjevernoj Hrvatskoj. Ja sam dva sata podnosio izvještaj, a bio je prisutan i drug Kardelj. Mislim da sam dobro obrazložio stvari u vezi s problemima koje smo tada imali tu gore. On se složio i nakon toga zadržao nas je tamo, bio je sa mnom i Rade Žigić, zadržao nas je tamo jedno dva-tri dana na Visu, pa smo se vratili nazad. Dao mi je za dobar odnos ili da se drukčije izrazim, kao borcu, snajpericu, pušku koju je dobio od Rusa, da mogu bolje da se borim protiv neprijatelja, iako sam nepokretan.

---

[552] **Maskirovka** (rus. маскировка) je ruska i sovjetska vojna doktrina i sustav obmane koja seže u rano 20. stoljeće, a u doslovnom prijevodu znači „maskiranje“, „prerušavanje“ ili „obmana“. Njezin je cilj dovesti neprijatelja u zabludu, navesti ga na krive poteze i prikriti stvarne namjere Kremlja. (VestaHR)

To je ona drvarska snajperica iz koje je drug Tito pucao na Nijemce. Sad je državnik, nije više gerilac pa je predaje svom najboljem operativcu buduće Ozne. Evokativan moment, drvarski, jer i Rade Žigić je politički komesar VI. ličke divizije koja je prilikom desanta, kao što je poznato iz novokomponirane pjesme, „spasila maršala“[553].

Išli smo nazad preko Barija. Nazor je bio ondje prebačen, pa sam ga posjetio. Kad smo prvi put krenuli natrag, nismo mogli da ateriramo, nego natrag u Bari, pa smo opet krenuli iz Brindizija. Bili su tu i Churchillov sin i ruska delegacija koja je išla u Glavni štab Hrvatske. Kad smo se vraćali, kod Čemernice[554] *avion se nije mogao spustiti, iako su bili jako dobri piloti – šest članova posade, jer su vozili Churchillovog sina, koji je pijan ležao u repu, a s njim je bio još jedan njihov visoki oficir...“*[555] *Avion se nije mogao spustiti, nego je počeo ponovo da se diže i došao je na jedno stotinjak metara, kad je motor zatajio i mi se srušimo i zapalimo. Cijela posada je izgorjela, a pošto se rep gdje je Churchillov sin spavao otcjepio, njemu nije bilo ništa. Poginula je jedna naša drugarica, moj pratilac, a ovo nas nekoliko koji smo se spasili, opečeni smo. Sad da ne pričam o tome kako je teklo liječenje...*

To se dogodilo u avgustu 1944. godine. Čekao me na sletištu drug Moša Pijade. On je slao poruku za druga Tita, koju je htio da mu prenesem. Bio je tada u jednoj situaciji koja je bila vrlo, vrlo čudna... Iako je bio član Vrhovnog štaba, to jest, iako je bio član CK, on je ovdje bio nezaposlen... Ali, to su sad neke druge stvari o kojima ne bi trebalo tu govoriti.

Doletio Moša ondje gdje smo se srušili, vidi kako smo izgorjeli i plače, a doktor Šilović kaže: Od ovih koju se deru bit će nešto, a kako se ja nisam derao, a onako sam izgoren i obliven krvlju, kaže on – od Steve nema ništa, Stevo je gotov. A Moša došao nadnio se nada me, plače, jauče, joj, i šta ti ja znam... A ja nekako, da mu kažem da sam živ, da progovorim, riknem da mi se usta odlijepe – rakije!!! To je bio jedan vrlo dobar moment. I onda on kaže Šiloviću: Ti nisi doktor, ti ne znaš ništa. Dakle, raspoloženje je bilo svršeno.

Dobro, to je bilo to. I više se do oslobođenja nisam sretao s drugom Titom. Radio sam svoje ostale poslove itd.

Tito je otputovao u Rumunjsku i Moskvu 19. septembra 1944. Prethodno je uputio Hebrangu telegram s kritikom dviju odluka, što ih je II ZAVNOH donio u Topuskom. Prvo, odluke da se osnuje Telegrafska agencija Hrvatske (TAH), iako sve zemlje imaju po jednu službenu telegrafsku agenciju (pa ovo prejudicira da će ih, možda, biti dvije...). Osim toga, Tito otklanja navodnu zamisao zavnohovaca da se „uvede obavezan vjeronauk u školama“, o čemu nema traga u zaključcima III ZAVNOH-a, nego se u deklaraciji o pravima naroda i građana Federalne Države Hrvatske tek spominje „jednakost pred zakonom, bez obzira na naciju, rasu i religiju“.

---

[553] ***KAD JE BILA BORBA KOD DRVARA*** *- Šesta lička Titu*

Kad je bila bitka kod Drvara,
Šesta lička spasila maršala!
Oj, Šesta lička i Treća krajiška,
te su dvije Titi najmilije!
Oj,Kordun,Bosna,Banija i Lika,
to je,majko, tvrđe od čelika!

Pjesma je nastala odmah nakon bitke. Autor nepoznat. (VestaHR)

[554] Donje Čemernice, brdo iznad Topuskog.

[555] Čuveni pisac Evelyn Waugh, koji je ratovao kao mornarički komandos u Libiji i na Kreti, a zatim prešao u Horse Guards, gardijsku konjičku pukovniju, odakle ga je izvukao njegov prijatelj Randolph.

U telegramu povodom zlosretnog TAH-a Tito piše: „Klizite punom parom u separatizam. Zar ne vidite da i federativno uređene države imaju jednu službenu telegrafsku agenciju. Neka vam primjer bude Sovjetski Savez ako nitko drugi."

Hebrang odgovara: „Agencija TAH osnovana je na temelju uputa Povjerenstva za informacije NKOJ-a, od 15. maja o. g. U tim uputama stoji da se osnuju zemaljske agencije i da one ne moraju biti u sklopu TANJUG-a i svaka može nositi drugo ime. Prema tome, ne leži krivica na nama što je pokrenut TAH."

No, to je i onako sve stvaranje preteksta za sukob, a zaključci ZAVNOH-a doneseni još u maju, dakle četiri mjeseca ranije, na mnogo bitnije načine zadiru u ono što Tito smatra suverenom sferom vlastitih odluka, kao komunistički samodržac s realnom međunarodnom potporom.

Prvi zaključak u Topuskom bio je da ZAVNOH postaje „vrhovno zakonodavno i izvršno tijelo vlasti Federalne Države Hrvatske". Zatim, Deklaracija o pravima naroda i građana, osim jednakosti Hrvata i Srba, manjina, vjera, žena i muškaraca obećava da se „svakome građaninu garantira sigurnost osobe i vlasništva te sloboda privatne inicijative (odnosno poduzetništva)". Ali, što će onda raditi OZNA? Kako će se provesti eksproprijacija, kolektivizacija, uvesti planska privreda, izgraditi teška i vojna industrija i, ukratko, uvesti normalni staljinistički socijalizam, što je valjda cilj cijele ekipe koja na tome predano radi od 1928. godine? Da se i ne spominje kako se time stavlja van zakona ono što treba prvo učiniti – naime etnički očistiti prostor od nepoželjnog stanovništva, Nijemaca, Talijana i Turaka, a pritom ukloniti kvislinge i klasne neprijatelje... Partiji ne treba čistka, ona je stvarana „u čisto" ali je potrebna sveobuhvatna, svenarodna čistka zatečene populacije. Novog čovjeka možeš početi stvarati tek kad se riješiš starog.

Ukratko, iluzorna zavnohovska vlada bila bi ustrojena po načelima narodne fronte (ili, što se u Staljinovu lageru zvalo – „vladom narodne demokracije"). U takvoj federalnoj državi, koja je, zapravo, posebna, samostalna država u punom ustavnom kapacitetu, komunisti su samo neka „moralna većina" ili prikrivena partnerska snaga (koja, doduše, uvijek kontrolira aparat sigurnosti, vojsku i ostale „resore sile").

Ako je Hrvatska federalna u još neodređenim granicama, i ostale države koje će tvoriti tu novu Jugoslaviju moraju biti slične, jer je asimetričnu federaciju teško zamisliti čak i u nekim mirnijim uvjetima. Znači, dobiva se skup „narodno-demokratskih" država, koje mogu imati zajedničku federalnu administraciju i poglavara, a i ne moraju, a osim toga, ako se realiziraju oni realni pritisci koji dolaze od Britanaca, koji guraju kompromis s izbjegličkom vladom, od Amerikanaca koji se još nisu distancirali od Mihailovića i od Rusa koji izvan okvira puke forme također nameću kompromis, a i dalje priznaju vladu svog tajnog agenta bana Šubašića, onda, zbilja, ne vidi se kakvu bi tu uopće funkciju mogao dobiti drug Tito? U Hrvatskoj, predsjednik će, dakle, biti malo senilni drug Nazor. Vladat će parlament, znači, svi ti likovi koji su se okupili u Topuskom kad je već bilo jasno kako je gotovo, pa je najbolje priključiti se pobjednicima. Naizgled dobroćudni čiča Janko, koji uvijek naokolo traži hartiju za svoju administraciju, a koji je, zapravo, jedan ljuti komunist prijeke naravi, ondje se vidno iznervirao kad je naišao i na Ivana Supeka, sumnjivog lika, koji je stigao iz Njemačke tvrdeći da je ondje drugovao s

fizičarom Heisenbergom i bio povezan s raznim nepostojećim ilegalnim partijskim organizacijama po Hitlerovoj državi. Drug Moša na nj se izderao da je gestapovski agent, a ovaj je, duboko time uvrijeđen i povrijeđen poslije napisao cijelu dramu („Heretik“) u kojoj je sebe prikazao kao neshvaćen lik renesansnog slobodara (i o tome svemu ostavio izvještaj u memoarima koji, međutim, doista ne daju nikakvo uvjerljivo objašnjenja što je kao stranac radio u Njemačkoj kroz cijeli rat, zašto su ga u Berlinu uhapsili, zašto su ga zatim pustili i kako se onda bez dokumenata vratio u Hrvatsku i zatim banuo u Topusko).

Čiča Janko, kao što se vidi iz Krajačićevog izvješća, osjeća se marginaliziran, iako je član najužeg rukovodstva, jedan od možda pet ljudi na cijelom svijetu kojima Tito (taj čas) vjeruje. On o „situaciji“ šalje poruku preko Krajačića, koji je, osim samoga Moše, najpouzdaniji Titov čovjek u Hrvatskoj, pa mu je Tito povjerio Oznu. Tito nije zakuhao AVNOJ ili ZAVNOH, SNOS i ostale „alphabet instant soups“ – juhe s tjesteninom u obliku slova, da bi one vladale umjesto njega i Partije, nego kao čistu fasadu vlasti, koja će uvijek funkcionirati na isti način, onako kako ju je uspostavio 1937. godine. Partija je vlast, a agitacija i rad u masama – agitprop, koji može djelovati kroz bilo kakve forme...

Dobro, ta pašta koju su priredili u Topuskom, ti zaključci, zaključci su kao i bilo koji drugi, mogu se lako promijeniti, kao i oni koji ih donose – ali drug Tito nije naivan i on zna da odluka i njen prokreator, njegov stari suparnik drug Hebrang nisu pali s Marsa, a ni s Marxa, nego da je to čisti staljinski narodno-frontovski format koji kao da je diktirao sam Dimitrov po starom obrascu, a formulacije došaptavao sam Josif Visarionovič, najveći pobornik demokratskih načela u državama koje treba omekšati prije „neprijateljskog preuzimanja“. Na čelu te hrvatske Republike Anomalije koja se stvara u Topuskom, nalazi se drug Hebrang. Drug Hebrang je na posebnoj liniji s Moskvom, on pripada onoj grupi koja je bila povezana preko Srebrnjaka i Vokšina. Hebrang je pravi komunist, čvrst kao stijena, pravi vjernik, ali u crkvi u kojoj se on moli drug Tito nije bog, nego samo neposredno pretpostavljeni žrec[556] u svjetskom kultu[557] moskovske scijentologije[558]. Hebrang je pritom častan, asket, lišen svake sujete, i kad mu je

---

[556] *Riječ **žrec** označava slavenskog poganskog svećenika, vrača ili šamana koji je prinosio žrtve bogovima, proricao i određivao datume blagdana. Danas se taj izraz često koristi i u prenesenom (često ironičnom) značenju za osobu koja ima veliku važnost, utjecaj ili zadnju riječ u određenom području, primjerice u duhovnom ili kulturnom životu. (VestaHR)*

[557] *Riječ **kult** (prema latinskom **cultus**: njegovanje, štovanje) ima nekoliko različitih značenja, ovisno o kontekstu u kojem se koristi:*

- *Religijsko značenje: Skup radnji, obreda i rituala kojima se iskazuje štovanje božanstvu ili svetosti (npr. kult mrtvih).*
- *Pretjerano obožavanje: Izuzetno divljenje ili duboko poštovanje prema nekome ili nečemu. Primjer je kult ličnosti – uzdizanje političkog vođe na razinu božanstva.*
- *Filmska i pop kultura: Fenomen koji ima usku, ali iznimno strastvenu i odanu publiku (npr. kult-film, kultna serija).*
- *Sociološko značenje: Zatvorena društvena ili vjerska skupina okupljena oko karizmatičnog vođe ili novog učenja. U modernom se govoru često koristi u negativnom (pejorativnom) smislu za sekte koje strogo kontroliraju živote svojih članova. (VestaHR)*

[558] ***Scijentologija** je kontroverzni pokret i sustav vjerovanja koji kombinira elemente znanstvene fantastike, filozofije i samopomoći, a temelji se na učenjima američkog pisca L. Rona Hubbarda. Definirana je kao „primijenjena religijska filozofija“, a njezini sljedbenici vjeruju u besmrtnost ljudske duše i njezinu sposobnost duhovnog uzdizanja. (VestaHR)*

svojedobno, na početku rata, bilo stavljeno u izgled da preko zagrebačkog mjesnog komiteta zaigra neku vlastitu igru i smijeni generalnog sekretara CK KPJ, nije mu palo na um da se u to upusti iako mu se nudio legitimni institucionalni okvir – KPH je posebna partija, pa se može mirno direktno povezati s Kominternom. Teoretski, njemu je, kao i Kardelju, ta mogućnost uvijek bila otvorena. Kardelj nije pogodna osoba za takav samostalni istup, i on je rano sebe definirao u granicama slovenske suverene autonomije, a Hebrang nije tim putem pošao jer je bio internacionalist koji iskreno vjeruje u svjetsku revoluciju, a ne u nekakve austro-marksističke prćije koje će svatko za sebe razvlačiti do mile volje...

Moskva, pak, želi i dopušta da se na terenu u istočnoj Evropi stvaraju narodno-frontovsko / narodno-demokratske države, jer ne žele antagonizirati zapadne saveznike, i te kako potrebne radi vojne i ekonomske pomoći, bez koje Radničko-seljačka Crvena armija ne bi mogla voditi rat u ovim presudnim trenucima finalne ofenzive. Moskva ne poseže vidno za evropskim prostorom, iako Harry Hopkins vidi još iz aviona koji ga vozi u Teheran da se upravo to događa. Ali, ne otvoreno, nego skriveno, lukavim sredstvima...

Ako drug Tito pretvori AVNOJ i ZAVNOH u praznu ljušturu pa zadrži svu vlast u Partiji, onda je jedini način da ga se svrgne – unutrašnja smjena, unutar-partijski udar. No, za to kod Tita nema nikakvih uvjeta, jer cijela je Partija njegova personalna mreža.

Ako bi ta predstavnička tijela ipak, kao u budućim istočnoevropskim državama, od Crnog do Baltičkog mora, zadržala neki suverenitet, onda ih može subvertirati[559] obavještajni aparat dirigiran iz Kremlja. Ali, oni statisti, budući predsjednici i premijeri satelitskih država koji sad u glavnom gradu Baškirije čekaju poziv „central castinga“ iz Moskve, sasvim su drukčijeg kova od druga Valtera, odnosno druga Tetejca, najbržeg revolveraša Kominterne. Za njega su potrebna jača sredstva i moćnija magija...

Drugu Kardelju drug Tito vjeruje, jer ga je sam odabrao, instalirao i dobro ga poznaje te kontrolira preko aparata OZN-e, koja je zamijenila raspušteni slovenski VOS. Osim toga, slovenska je vlast mala, obiteljska koterija i manufaktura – drugarica potpukovnica Zdenka Armič, koja je ranije upravljala tom tajnom službom, pazila je na druga Kidriča, koji joj je muž, te politički komesar GŠ NOV i PO Slovenije, ali i na ostale drugove i drugarice. Drug Ivan Maček – Matija, na čelu OZN-e, što će zamijeniti VOS i drugaricu Kidrič, brat je drugarice Pepce Kardelj, koja se onako smrtno zaljubila u druga Kardelja kad ga je vidjela kako se koprca u bari na dnu jame iskopane za neku drugu voćku. Drugu Hebrangu drug Tito, nažalost, ne vjeruje, iako je uzor-komunist. Suprotno pričama u kasnijim diskreditacijama koje je odradila UDB-a, sjajno se držao prilikom hapšenja i na policiji... Uhićen je sa ženom i djetetom u onoj kući koju je Tito bio kupio na Millerovu brijegu (a poslije ju je njegov sin Mišo prodao kao privatno nasljedstvo). Prilikom uhićenja ubijen je Srebrnjak.

Općinsko poglavarstvo u Stenjevcu ovako je o tome izvijestilo:

> „Nadzornik detektiva ranjen je u desnu nogu i javio je da treba brzu pomoć, jer da će mu drugovi svi poginuti, pošto je iz te kuće prema njima nastala paljba, a njega je njihov samovoz dopremio u

---

[559] ***Subverzija*** *označava tajno djelovanje usmjereno na slabljenje ili rušenje vlasti i političkog poretka iznutra. Dolazi od latinske riječi* ***subvertere****, što znači zbaciti, prevrnuti ili srušiti. (VestaHR)*

bolnicu. Nakon pola sata došla su još tri samovoza redarstvenih službenika... koji su otišli do navedene kuće, da mogu uspješnije provesti određeni zadatak... Kada su opkolili navedenu kuću, otvorena je na nju puščana paljba sa mnogo metaka, pa kada su ustanovili da više iz kuće nitko ne puca, ušli su unutra i našli su ranjenog u glavu opasnog člana komunističke družbe sa ženom i djetetom od tri godine. Ranjeni komunist odmah je prevezen samovozom društva za spašavanje u bolnicu..."

U zatvoru i potom u logoru u Staroj Gradišci, Hebrang i njegova žena Olga Kohn mučeni su i izgladnjivani. Dijete – njen sin iz prvog braka s ranije ubijenim Židovom – umrlo je u tamnici. Vlado Popović referira Titu u pismu od 16. juna 1942. poslanom u Foču:

„Primjereno se drži. Ponudili su mu trgovinu. Odbio je, rekavši da je komunist. Na desno oko je oslijepio. Dobili smo pisamce od njega u kome nam javlja: Očekujem torturu. No ja ne mislim na svoju ličnu sudbinu koja je zapečaćena, već samo na to da zastavu naše partije nosim neokaljanu »do kraja«."

Ilegalna organizacija htjela ga je osloboditi oružanom akcijom iz bolnice, što je otkazano jer je, dok su pripremali akciju, Hebrang premješten u tvrđavni zatvor. Na partizansku inicijativu Hebrang je razmijenjen za ustaške visoke dužnosnike u septembru 1942. kod Okučana. S njim je pušteno još 29 ljudi, uključujući Mladena Ivekovića i Olgu Kohn.

Tito, dakle, zna koliko je Hebrang nesavitljiv, a zna i to da je jačanje pozicije ZAVNOH-a u skladu s politikom Moskve, gdje, uostalom, nikad nisu dokinuli zasebnost partija Hrvatske i Slovenije. Znači, ako se nađe neki lider koji će prije slušati Staljina nego Tita, može se postupno stvoriti protuteža, odnosno, zasnovati kombinatorika koja bi omogućila podjelu interesnih zona između zapadnih saveznika i SSSR-a. Ništa od toga nije implicirano, a možda ni domišljeno, ali veliki suparnici u ovoj igri – Staljin i Tito, razmišljaju unaprijed, svjesni različitih mogućnosti, pa dok prvi želi neke mogućnosti ostaviti otvorenima, drugi ih želi odlučno zatvoriti.

Pošto je, dakle, Hebrangu 17. septembra poslao telegram oko pre-važnog pitanja imena i funkcije nepostojeće hrvatske novinske agencije, već sutradan, 18. septembra šalje Kardelju telegram da hitno otputuje u Hrvatsku i smijeni Hebranga te postavi Bakarića, a zamjena (Bakarić) već je brifiran, sredinom septembra, kako to sam drug Vlado nesvjesno svjedoči. On, naime, nema pojma da Tito odlazi u Moskvu, da se sve odrađuje na takav način da se Moskvi oduzme mogućnost da u toj stvari arbitrira. Tito idućeg dana (19. septembra) leti u Krajovu, a 20. septembra je u Moskvi. Smjena će se dogoditi dok on sam boravi kod Staljina, a ne prije toga, ali time je Staljinu u svakom slučaju uskraćen mogući oslonac u Hrvatskoj i njenoj posebnoj partiji. Nije Tito baš mogao ukinuti KPH, ali je tu stavio svog igrača. Formirao je dream team Kardelj – Bakarić, formirao Oznu i pod šefom aparata, Rankovićem, ondje postavio svoje najpouzdanije ljude, Ivana Mačeka i Ivana Krajačića. „Matija" i „Stevo" pritom su lojalni samo njemu. Upravo je dražestan detalj da je zadatak Hebrangove smjene povjerio Kardelju, drugom „samostalnom" kopredsjedniku, a ne recimo, Moši, za kojega svi znaju da je njegov lični / kadrovski egzekutor.

Kad je Tito pozvan u Moskvu 1944., on formalno nije sekretar CK SKS (to je Bevc), ni sekretar KPH (to je Hebrang), nego samo sekretar nepriznate i nedefinirane KPJ, za koju se uopće ne zna što će biti, i hoće li biti. To je i dalje „partija ostatka“, i to bez Makedonije, koja je kao zasebna osnovana 1942. i može u svakom trenutku skupa sa Šatorovim preći u KPB, jer je Makedonija prirodno u toj domeni i na liniji: Dimitrov – Burgarska – Makedonija – Grčka...

Tito ide u Moskvu samo kao komandant vojske (što je politički drugorazredno) i kao predsjednik vlade NKOJ. Kad je došao k Staljinu (zapisnik susreta ne postoji), ovaj mu je blago predložio da čelno mjesto ustupi Šubašiću, tobože da se ne izaziva Zapad, kako svjedoči inženjer Petrović, u svom dragocjenom iskazu. Šubašić je, naravno, moskovska krtica kod Mačeka i Tita. Znači da Titu nije zagarantiran ni državni ni partijski status. Titu je Hebrang stoga ključni problem – on i Hebrang skupa su na Osmoj konferenciji zagrebačkih komunista uklonili Simu Markovića i Đuru Cvijića, lijevu i desnu struju, a Tito je zatim likvidirao Petka i Marića, što znači još ostaje samo Hebrang, kao i on sam „proleterski tip“ partijca, uvijek beligerentan[560], ali lišen zagorske lukavosti i Titova neusporedivog kombinatorskog uma. Kad i njega likvidira, Tito u Partiji više nema nikoga tko nije sto posto njegov, kojega nije sam kadrovirao. Žujović i Čolaković pokazat će se 1948. podjednako nepouzdanima, s tim što će Crni zaglibiti malo više od Roćka. Ali, oni su, zapravo, bili i ostali treća kominternovska liga...

[560] *Riječ **belingerentan** (izvorno iz latinskog **belligerare** – ratovati) označava ratobornost, agresivnost ili stanje ratovanja. Opisuje nekoga tko je sklon svađi, agresivan, neprijateljski nastrojen ili željan sukoba. (VestaHR)*

20.
VLAST
Operacija Beograd

Craiova, 1944.

Da odleti u Moskvu, Tito je aktivirao sovjetsku logistiku u Bariju.

Pilot Mihail Pavel Mihailovič:

Baza grupe pilota koji su u II. svjetskom ratu letjeli u Jugoslaviju, bio je grad Bari. Tu smo dobijali borbene zadatke i letjeli preko Jadranskog mora k partizanima NO armije Jugoslavije. Moja posada i ja dežurali smo na otoku Visu pri Vrhovnom štabu. Ovaj mali otočić nalazi se u Jadranskom moru, gdje je uređen aerodrom. Letovi s tog aerodroma bili su veoma teški jer su okolo planine i zato se letjelo samo danju. I kad sam 18. septembra 1944. dobio zadatak da ponovo odletim na otok Vis, već smo bili pripremljeni na teškoće slijetanja. Sletjeli smo na zalasku sunca. Kao i uvijek na otoku su dežurali pripadnici NO armije. Tamo su se čak nalazili i lovci koji su čuvali nebo, zatim patrolni čamci kao i jedinice NO armije.

Sletjeli smo i kao i obično otišli u sjedište sovjetske Vojne misije. Zatim nas noću dižu i kažu: Dobili smo borbeni zadatak, neophodno je uzletjeti noćas u jedan sat nula-nula. To je već bilo 19. septembra 1944. godine. Nama o karakteru tog zadatka nisu ništa rekli, osim da se moramo pripremiti veoma ozbiljno jer će let biti odgovoran. Koga ćemo voziti, o tome nisu govorili. Mi piloti dobili smo zadatak – treba izvršavati. Ali mi pitamo, kakav je kurs leta, a stariji od sovjetskih oficira, zamjenik načelnika vojne misije druga Kornjejeva, Meljnikov kaže – poletjet ćete noću, bez signala, bez startnih svjetala i uključivanja farova, let se mora odvijati tajno da nitko o tome ne zna, a tim više ni protivnik. Poletjet ćete na jug 15 minuta, a zatim ćete promijeniti kurs na istok i letjet ćete preko Jugoslavije, preko linije fronta i dalje, tačka vašeg slijetanja bit će u Rumuniji. Mi smo raširili karte i počeli se pripremati, označili smo tačke i šturman (navigator) Voroncov odredio je kurs, mehaničar je već otišao na aerodrom da priprema avion, pri čemu je taj zadatak dobila moja ekipa i druga ekipa komandira Pavlova. Oni su bili rezervna ekipa.

Kada smo došli na aerodrom, mehaničar je raportirao da smo spremni za let. Ja sam kao i obično otišao da provjerim pilotsku i putničku kabinu, a tamo je već bio pukovnik Meljnikov, naš zamjenik načelnika vojne misije i drugi sovjetski oficiri. A osim toga s lijeve strane na sjedištu sjedio je vojnik u jugoslavenskoj uniformi i drugi jugoslavenski drugovi. Ja sam se malo uznemirio. Kako to odjedanput – putnici. Obično komandir prvi dolazi u avion, provjerava, a zatim raportira, i čim sam ja htio pitati kako, tko je ovdje i zašto su ovdje došli ljudi prije komandira aviona, pukovnik Meljnikov me dodirnuo po ramenu, spriječio moju namjeru i rekao – nastavite sa pripremama za let. A ja sam rekao – vojnici smo u to vrijeme bili – razumijem! Provjerili smo pilotsku kabinu, avion smo pripremili za uzlet, zatim sam ja izašao i vanjski pregled napravio. Naravno, sve sa fenjerom.

Avion Pavlova je također bio gotov za let i tog momenta sam čuo nekakvu buku, razgovor kod aviona Pavlova i postao oprezan. Pokazalo se da je tamo ovčarski pas u tom avionu. Bio je nemiran. Kad sam ušao nakon pregleda u svoj avion i raportirao starijem komandiru, načelniku,

da sam gotov za let, taj pas je već bio u našem avionu. On je brzo skočio pod sjedište i mirno tamo ležao.

Dalje se let odvijao kao i obično u tim uvjetima. Došli smo na liniju starta ne uključujući reflektore ni na zemlji ni u avionu. Isprobali smo motore na kočnicama, zatim pitam posadu jeste li gotovi za let, gotovi smo, kažu, dajem pun gas, zaurlali su motori punom snagom i avion je uzletio, tu sam dodao forsirani režim da bi uzlet bio kratak jer je naprijed bila barijera brda od oko dvjesta-trista metara visine, a nije se vidio horizont, pa je postojala opasnost udara. Naš avion se oštro penjao. Morao sam, dakle, da brzo preskočim barijeru, a onda sam ponirao pa smo letjeli na visini od 30 do 50 m iznad mora po određenom kursu. Po tom kursu letjeli smo svega 13 – 15 minuta. Zatim smo uzeli kurs od 90° na prethodni i počeli se penjati. Nad dalmatinskom obalom već smo imali visinu oko 1.800 metara. Zatim smo se dalje digli do 3.000 metara. To je bio naš ešalon, ovdje smo uspostavili mirni režim leta. U takvim uvjetima smo obično letjeli po frontovskom nebu Jugoslavije i naravno da smo osjećali neku brigu, ali nismo zaboravljali kako se naši putnici osjećaju u takvim slučajevima.

Ja sam inače često ulazio u putničku kabinu, ali sada, čim sam htio izaći, naš glavni šturman koji je rukovodio ovom operacijom, Sokolov, general, on sam je došao u pilotsku kabinu i upitao kako let teče. Ja sam rekao da smo prešli barijeru brda i da smo postigli zadanu visinu i miran režim leta i kažem – a tko je tamo glavni, tko se interesira, ako treba dolaziti u putničku kabinu i raportirati? Da, kaže on, samo nastavljajte let.

Nastavili smo na istok, preletjeli brda Bosne, zatim čuveno mjesto Sutjeska, rijeku Sutjesku, čuvena je bila tamo bitka, ona se historijski još i danas slavi. Naravno ja sam ponovo htio da obavijestim naše putnike i ispričam o tome, a zatim je bilo Sarajevo, pa istočna Srbija, zatim Dunav i liniju fronta, a uskoro smo se našli nad ravnicom Rumunije. Mjesto slijetanja je bio grad Craiova. Kad smo prešli liniju fronta sve je prošlo dobro, mirno. Istina, mirnoća je relativna. Na liniji fronta smo vidjeli eksplozije i obilježavajuće metke protuavionske artiljerije. To su se na liniji fronte vidjele borbe. Ali, mirno smo prešli. Zatim smo vidjeli osvijetljeni aerodrom. Napravili smo kao i obično krug pripreme za slijetanje i sletjeli, rulali i stali. Vidim puno naroda. Tu su bili uključeni reflektori, osvjetljenje i ipak se zainteresiram kakav je to bio let i karakter toga zadatka. Dugo o tome nisam morao promišljati. Čim je let završen i mi spustili ljestve, prvi je izašao putnik u svijetlosivom mantilu i kapi sa zvijezdom. Njega su pozdravljali oni koji su ga sretali, a to je bio general Kornejev, a onda i general Sčetčikov, komandir aviacionog korpusa u Rumuniji. Kaže: Čestitamo druže Maršale završetak leta. Tada sam shvatio tko je to bio. U našem avionu bio je Maršal Josip Broz Tito. On je zahvalio našoj ekipi za uspješan let pa su sjeli u automobile i otišli u određenom pravcu. Uskoro je doletjela i ekipa Pavlova, koji je dovezao druge oficire iz štaba NO armije. Mi smo se tamo odmorili. Dali su nam da pogledamo oslobođeni grad Rumunije, da se sretnemo sa sovjetskim vojnicima osloboditeljima, to jest, jedan dan smo se odmarali, a sljedećeg dana ponovo smo morali poletjeti u svoju bazu Bari.

I tako ponovo let, noćni let. Ali da ne vozimo avion bez tereta, a znamo da partizani uvijek imaju teret, spustili smo se na jednu poljanu u Srbiji. Utovarili su nam 32 ranjenika, makar je naš avion, on se zvao BI-47 transportni dvomotorni, za njega je bila norma 21, ali smo dopuštali izvjesno povećanje jer smo željeli što više ljudi evakuirati, da bi se ti ljudi što prije izliječili i stupili, kao što se kaže, ponovo u stroj. To je bilo slijetanje u Bojniku. Mi smo tamo sletjeli i, kao i uvijek, partizani ondje imaju svoju stražu, a straža, gledam, s nekim raspravlja. Komandir partizanskog odreda nam dolazi u susret i kaže – mi bismo vas htjeli samo malo zadržati. Ja kažem, na koliko, o čemu je riječ? A evo, jedna bakica je došla iz sela i ne vjeruje da ovamo lete Rusi. Ona bi htjela

vidjeti ruskog pilota. Ja kažem, pa u tom slučaju, naravno, prilike su ratne, treba polijetati, ali mi smo spremni da se s njom sretnem. I evo, ide mršava bakica, sedamdesetak godina, ona već tri dana čeka jer avioni nisu dolijetali. Mi smo je sa zadovoljstvom saslušali, ona nas je dobro pogledala, čak se po kršćanskom običaju prekrstila i kaže – sad mogu i da umrem, vidjela sam da nam stvarno Rusi pomažu. Pomažu nam kao i u turskom ratu. I moj otac je, priča baka, za vrijeme turskog rata skoro pao u zarobljeništvo, ali ga je spasio ruski vojnik. U sjećanje na to posadio je krušku, a ona, iako je staro drvo, ipak rodi. I poklonila mi je tri kruške kao uspomenu na našu borbenu suradnju i prijateljstvo Jugoslavena i Rusa, koje potječe, može se reći, iz dubine vijekova.

Uzletjeli smo i spustili se u Bariju. Osim letova s maršalom Titom, imali smo puno drugih, no o njima se ne može puno reći. Sačuvao sam frontovski blok iz tog vremena, u kojemu su zapisani.

Dakle, jula 1944. doletjeli smo u grad Bari, 10. jula, a već 19. jula uključili smo se u borbene akcije. O intenzivnosti borbenih letova naše posade možemo suditi po tim kratkim zapisima. Ima svega četiri rubrike. Prvo je datum, mjesto kuda smo letjeli, koliko vremena je let trajao i šta smo vozili tamo i natrag. Evo tu je obilježen datum – 19.9.1944. godine – spuštanje Krajova. Letjeli smo tri sata. To je baš bio let sa maršalom Josipom Brozom Titom. Letjeli smo i sa spuštanjem i na bacanje. Na dvadeset poljana su se naši avioni spuštali, a na 322 poljane smo bacali vojni materijal. Uglavnom se teret sastojao od naoružanja, municije, sanitetskog materijala, odjeće, a ponekad je bila i radio-stanica. Natrag smo vozili ranjenike. Ponekad smo vozili i hranu. Bacali smo Narodnooslobodilačkoj armiji čak i brašno. Evo, ovi kratki zapisi odnose se na našu posadu, a posada je bilo mnogo. Samo u septembru, naša je posada izvršila 37 borbenih letova!

U Moskvi, maršal Tito sporazumio se sa Staljinom da Crvena armija uđe u Jugoslaviju, oslobodi Beograd i presiječe put povlačenja njemačkih jedinica iz Grčke kroz dolinu Morave, u suradnji s NOVJ, koja je u jesen počela iz Bosne prelaziti Drinu sa snagama od oko 50.000 boraca. To će biti krilni manevar Radničko-seljačke Crvene armije u njenoj ofenzivi prema Budimpešti i Beču, što je, na strategijskom planu, bio pomoćni pravac u odnosu na glavni, zapadni, koji će u prvim mjesecima 1945. Žukova dovesti na početni položaj za završni udar na Berlin.

Snage koje će biti privremeno angažirane u Jugoslaviji, manji su dijelovi II. ukrajinskog fronta (grupe armija) maršala Malinovskoga te III. ukrajinskog fronta maršala Tolbuhina.

Sporazum Staljin – Tito imao je važne političke reperkusije. Vrhovna komanda sovjetske armije obratila se VŠ NOVJ da joj odobri djelovanje na jugoslavenskom suverenom teritoriju, a ne izbjegličkoj vladi ni njenom ministru vojnom, koji se kao zapovjednik rasutih snaga JVuO nalazio na teritoriju na kojem će se operacije voditi. Čemu je trebao poslužiti taj presedan?

U Istočnoj Evropi, Staljin nastupa poštujući legitimne okvire.

U Poljskoj, uz Crvenu armiju ratuju partizanske formacije Armije Ludowe, formirane 1. januara 1944. Ona se odvojila od Armije Kraiowe, oružanih odreda nacionalnog pokreta otpora, formirane još u februaru 1942. godine. Poljska vlada u izbjeglištvu, koja je 1941. obnovila diplomatske odnose sa Staljinom, prekida ih 1943. kad su objavljeni podaci o pokolju poljskih oficira u Katynskoj šumi. No, to Staljinu i odgovara, jer mu je omogućilo da izmisli vlastitu poljsku vladu, kao što je osnovao svoju poljsku vojsku pa uz I. bjeloruski front stupa i 1. poljska armija, nastala od 1. pješadijske divizije Tadeusz Kosciuszko, formirane u Rusiji još 15. jula 1943. (na 533. godišnjicu pobjede nad teutonskim križarima kod Gruenwalda).

I kod Čeha se razvio neki otpor, ali više načelni, a u oružanu fazu ušao je tek praškim ustankom 5. maja 1945. godine. Nije se dospio konstituirati u kredibilnu ratnu vojsku koji bi legitimirao neku sovjetsku marionetsku garnituru, jer je Crvena armija ušla u grad četiri dana kasnije.

Rumunjska vlada objavila je Njemačkoj rat kad se sovjetska vojska pojavila na njenim granicama, isto kao i Bugarska.

Znači, sve je formalno u nekim pristojnim okvirima, jer se Staljin sprema za Jaltu (4. februara 1945.). To je konferencija pod šifrom „Argonaut & Magneto“, gdje on na miran način želi u Evropi konsolidirati svoju interesnu zonu. No, osim toga formalnog razloga za javni dogovor o privremenom ulasku sovjetske vojske na jugoslavenski teritorij, postoji još i puno važniji, strateško-politički.

Ako sovjetska vojska traži dopuštenje za ulazak trupa u zemlju, to je obavezujuće i za zapadne saveznike, koji su se stalno pokušavali ubaciti na jadransku obalu makar i s manjim odredima. S Visa je djelovala britanska kombinirana grupa sastavljena od pripadnika dva bataljuna mornaričke pješadije (43. i 45. Commando), 2. brigade SAS i jedne lake pješačke brigade iz sastava 51. hajlenderske divizije (najelitnije postrojbe Montgomeryjeve 8. armije). No, oni su se ubacivali samo po malim skupinama, izmiješani s partizanima 26. divizije NOVJ, poduzimajući razne diverzantske akcije u dalmatinskom akvatoriju, prevoženi britanskim torpednim čamcima tipa MTB.

Manje iskrcavanje Britanaca kod Mostara završilo je fatalno. Od početka je bilo jasno da nema ni govora o slobodnom ulasku na operativni prostor koji Tito kontrolira. A velika invaziona operacija poput „Gelignite“ nije dolazila u obzir zbog američkog veta na rasipanje snaga izvan glavnog, zapadnog pravca u Francuskoj (iskrcavanje u Nizzi poslužit će pak za bočnu potporu Pattonovoj 3. armiji u prodoru prema Rajni). Dakle, Tito je uz pomoć Rusa nametnuo ograničenja Angloamerikancima, a njihova blizina omogućavala mu je da se i prema Staljinu postavi kao netko tko raspolaže nezavisnom i nedohvatnom vojnom silom.

U Moskvi, Staljin odlučuje da ga podrži i pretvori u svog regionalnog saveznika, pružajući mu neograničenu pomoć. Sovjetska armija izbila je na Dunav kod Turnu Severina, uspostavljajući vezu s jedinicama NOVJ 12. septembra 1944. U vrijeme susreta savezničkih armija NOVJ je imala oko 450.000 boraca, ali ne na srpskom ratištu. Prvi armijski korpus NOVJ i trupe Crvene armije praćene 14. korpusom NOVJ, spojili su se 10. oktobra 1944. kod Velike Plane.

Bitka za Beograd počela je 14. i trajala do 20. oktobra 1944. godine. Nasuprot predodžbi da su glavni grad Jugoslavije oslobodili partizani uz pomoć Crvene armije, ili da je to bio ravnopravni ratni napor, što je bila službena propagandna linija koje se nametala desetljećima, razmatranje pokreta trupa i statistika efektiva jasno pokazuje da je tu realni razmjer vojnog angažmana NOVJ i RKKA bio otprilike 1:10. U Beogradskoj operaciji od 28. septembra do 20. oktobra 1944. neposredno je sudjelovalo oko 300.000 sovjetskih vojnika, dok je NOVJ na ovom bojištu raspolagala s četrnaest divizija, koje naravno nisu bile „prave“ divizije, nego je riječ o

40 partizanskih brigada od prosječno 950 boraca, ekvivalent deset lakih pukova bez organskog sastava artiljerije i svega ostaloga što sačinjava efikasne armijske formacije[561].

Postignut je, doduše, sporazum s predstavnicima sovjetske vlade i Vrhovne komande o slanju ratnog materijala (i 50.000 tona žita). Do kraja 1944. godine, NOVJ je trebala dobiti 96.515 pušaka, 20.528 pištolja, 68.423 laka i teška mitraljeza, 3.797 protutenkovskih pušaka, 712 protuavionskih mitraljeza, 3.364 minobacača raznih kalibara, 170 protuavionskih i 895 artiljerijskih oruđa raznih kalibara, te 1.329 radio-stanica, 491 borbeni avion (jurišni i lovački), zatim sedam evakuacijskih i četiri kirurške bolnice i drugi materijal potreban da se kompletira dvanaest pješadijskih divizija punog ratnog sastava (oko 10.000 boraca svaka) i dvije zrakoplovne divizije. No, najveći dio toga ratnog materijala primljen je tek poslije Beogradske operacije i poslužio je za preoružanje I. proleterskog i XII. udarnog korpusa, odnosno, od 1. januara 1945 – 1. i 3. armije NOVJ, te većeg dijela 2. armije NOVJ, kao i nekih drugih jedinica.

Jugoslavenska i sovjetska historiografija ne raspolažu zapisnicima ili sličnim izvorom o Titovom boravku u Moskvi i razgovorima sa Staljinom u septembru 1944. godine, kao ni tekstom sporazuma koji je Tito postigao u Craiovi s predstavnicima Otečestvenog fronta (Dobri Terpešovom i Petrom Todorovom) čije su jedinice upućene na bojište u Jugoslaviju u borbu s ranijim osovinskim saveznicima.

Prema Vladimiru Velebitu, Tito je u jesen 1944. bio i te kako impresioniran Staljinom koji se nalazio na vrhuncu svoje moći. U svakom slučaju, Staljin je bio spreman da dâ daleko više oružja od Britanaca, koji su težili da NOVJ zadrže na nivou „gerile“. Za Dedijera odnosi između Staljina i Tita bili su „hladni“. Iz sjećanja Nikole Petrovića, koji ga je u Craiovi dočekao po povratku iz Moskve, gdje je ovaj boravio bez ijednog Jugoslavena u pratnji, proistječe da je maršal bio nezadovoljan Staljinovim usmjeravanjem prema kompromisu revolucionarnih snaga s monarhijom. Petrović je bio konsterniran kad je Tito zlovoljno rekao da on, uostalom, i ne mora biti predsjednik te nove vlade koju treba formirati kompromisom sa Šubašićevom, londonskom!

Nikola Petrović:

---

[561] Alexey Timofeev, *„Two strategies of guerrilla warfare: partisans and chetniks in Yugoslavia during the Second World War, 1941. – 1945.“,* u: „Regular and Irregular Warfare: Experiences of Historical and Contemporary Armed Conflicts“ ed. H. E. Raugh Jr. and Dalibor Denda, Institute for Strategic Research, Belgrade and National Defence College, Stockholm and Belgrade, 2012.

Partizanska brigada (NOVJ) je 1944. godine u prosjeku imala između 1.000 i 2.000 boraca. Njezino naoružanje ovisilo je o tome radi li se o udarnoj ili običnoj brigadi te pristigloj savezničkoj pomoći. Osnovno formacijsko naoružanje jedne brigade 1944. godine obuhvaćalo je:

- *Pješačko naoružanje: Oko 800 – 1.200 pušaka, nekoliko desetaka strojnica (puškomitraljeza) i 10 – 20 teških mitraljeza.*
- *Automatsko oružje: Veći broj automata (engleski Sten, ruski Špagin) i karabina.*
- *Teže naoružanje: 10 – 15 minobacača (kalibara 50 mm i 81 mm) te nekoliko protutenkovskih pušaka i lakih protuzrakoplovnih strojnica.*
- *Topništvo: Tijekom 1944., zahvaljujući savezničkoj pomoći, brigade su često u svom sastavu imale i topničku bateriju s nekoliko brdskih ili protutenkovskih topova.*

Brojnost i tip naoružanja znatno su varirali ovisno o regiji; brigade u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni su naoružanje većinom otimale od okupatora, dok su one u sastavu preformiranog VIII. dalmatinskog korpusa dobivale značajnije pošiljke iz savezničkih baza u Italiji. (VestaHR)

Po odluci CK ja sam se krajem jula 1944. godine avionom prebacio iz Srema u Bari i odande na Vis. Trebalo je posle kratkog vremena, na moje insistiranje, da se vratim natrag na partijski rad u Srem i drug Tito se s tim saglasio. Kad sam otišao kod njega da se oprostim, pred odlazak s jednom grupom naših vojnih i partijskih rukovodilaca, rekao mi je – ne, ne možeš ići u Srem. Upitao sam ga zašto. On mi je tada u poverenju rekao da kroz koji dan treba da putuje za Rumuniju, iz Rumunije će otići u Moskvu na razgovore, a zatim, kada Crvena armija pređe našu granicu, odmah će preći na definitivno oslobođenu teritoriju, negde u Banat. To je putovanje, iz razumljivih razloga, bilo organizovano u najstrožoj konspiraciji. Trebalo je u ratno vreme preleteti teritoriju pod okupacijom Nemaca i trebalo je pretpostaviti mogućnost, da bi Nemci, ako bi preko svoje obaveštajne službe doznali da drug Tito leti preko teritorije Srbije, nešto možda i preduzeli. Tako se desilo da sam u noći 22. septembra 1944. godine, u jedan sat otprilike, džipom koji mi je poslat, izašao na aerodrom. Nešto kasnije došao je drug Tito. Među drugovima koji su nas pratili primetio sam nedoumicu oko cilja putovanja. Tako mi je prišao ađutant druga Tita, general Žeželj, i upitao me kuda to mi letimo. Da ne idemo slučajno u Srem? Ja sam se nasmejao, ali nisam imao pravo da mu kažem.

Ovo prilično dramatično putovanje završilo se uspešno u Turn-Severinu, odakle smo odleteli za Craiovu i kroz nekoliko dana, drug Tito je sam otputovao na razgovor u Moskvu. Vratio se kroz nedelju dana natrag. Dotle je s Visa stigao i drug Mitar Bakić, koji je bio sekretar druga Tita. Čim je stigao, drug Tito je pozvao njega i mene u svoj kabinet i ispričao nam, ukratko, veći dio razgovora koje je imao u Moskvi. Najvažnije pitanje o kome se u Moskvi tada razgovaralo, bilo je pitanje stvaranja zajedničke vlade s kraljevskom vladom u Londonu. Drug Tito je o tom pitanju u Moskvi razgovarao pre svega sa Staljinom i drugom Meldevom iz Ministarstva inostranih dela[562]*. Oni su insistirali na tome da se stvori zajednička vlada. Drug Tito je bio, moram reći, i neraspoložen, i prilično ljut. Rekao je otprilike ovo: kraljevska vlada je i politički i vojnički izgubila bitku. Moralno je u narodu diskreditovana. Sada da s njom stvaramo zajedničku vladu? Ali, ako je to iz nekih viših interesa potrebno, dobro, stvorićemo je. Međutim, imao sam sasvim određen utisak da se drug Tito protivi tome da Jugoslavija postane igračka u rukama velesila i da se o njenoj sudbini odlučuje bez nje same.*

Ali, Staljin je bio spreman angažirati Crvenu armiju na oslobađanju Beograda, što je partizanima omogućilo da osvoje Srbiju, iz koje su se povukli koncem 1941. godine. Bio je spreman teško naoružati NOVJ, a zauzvrat je tražio – vladu narodnog fronta, po ruskom receptu kompromisa s „nacionalnim snagama“[563]. U toj vladi imat će Šubašića, a na čelu vojske

---

[562] Ne postoji nijedan dostupan izvor o identitetu „Meldeva“, koji je Tita uvjeravao da prepusti čelno mjesto špijunu Šubašiću.

[563] Iz Bakarićevih pabiraka, koje je objavio Dedijer, doznajemo da je 10. aprila 1944, (dakle nekoliko mjeseci prije ulaska Crvene armije u Srbiju) na konferenciji kotarskog NOO-a za Korenicu, govorio pukovnik „Patrohalcev“ (Nikolaj Kirilovič Patrahaljcev). Održao je politički referat te govorio kako partizanski rukovodioci imaju nejasnu sliku o tome što su to NOO kao politički organi JNOF i izvršni organi NKOJ-a. Ekonomsko stanje je teško, a oni još rade na dobrovoljnoj bazi, jer nisu nikakva vlast, i kad nešto ne funkcionira, naprosto zaključe da je potrebno još „politički raditi“ dok se problem ne riješi. Patrahaljcev denuncira i nepravilnu politiku prema Hrvatima, očito u znak podrške Hebrangu. Sovjetska vojna obavještajna služba zbog toga i šalje svoje ljude u Slavoniju i Moslavinu. Problem je, očito, u Titovoj subverziji narodno-frontovskog formata, što je sovjetsko vodstvo pokušalo osujetiti gurajući ga u kombinaciju sa Šubašićem unutar NKOJ-a, vlade što bi, vidi se iz ove intervencije Patrahaljceva, trebala preuzeti realne ingerencije na terenu, koje dotle ima samo KPJ. V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, t. 2, Zagreb: Mladost i Rijeka: Liburnija, 1981., str. 1157.

– Arsu Jovanovića, crnogorskog rusofila, kojega su dobro snimili kad je skupa s Hebrangom, u Đilasovoj pratnji došao u Moskvu. Hebrang je pouzdan komunist, a Đilas je prema vlastitom priznanju obožavao Staljina, ali je gotovo kao i sebe sama volio Tita, s kojim je stvarao novu Jugoslaviju. Njega će lakše obraditi Englezi...

Cijena je bila visoka. Trebalo je đavolu predujmiti dušu. Ali, za tu cijenu ispručuje se čista crna magija – neodoljiva ofenziva sovjetske armije koja prolazi kroz njemački pancir kao tromblonska mina.

Maršal Vladimir Aleksandrovič Sudec:[564]

O događajima u Jugoslaviji 1941. doznali smo iz štampe kad su uspostavljeni diplomatski odnosi između dvije zemlje, a zatim smo čitali o tragediji i izdaji koja se desila u aprilu, te o okupaciji hitlerovske vojske. Ja sam u to vrijeme komandovao avijacijskim korpusom na jugu naše države. Štab je bio u Zaporožju. Putovao sam u Odesu kod komandanta okruga na jedno savjetovanje kad je vlak prije ulaska u grad zaustavljen. Vrijeme je bilo loše, padao je mokri snijeg, a oficir, vojni komandant, došao je i raportirao da je vlak zaustavljen zbog toga što se nedaleko od kolodvora spustio jedan jugoslavenski avion.

Meni su doveli i predstavili pilota tog aviona i on mi je ispričao o tragičnim događajima koji su zadesili jugoslavenski narod i o tome kako su u toku borbi za Beograd neki piloti sa svojom posadom odletjeli iz Jugoslavije i evo, jedan od njih, spustio se kod nas kod Odese.

Kad je u junu 1941. počeo napad fašističke Njemačke na Sovjetski Savez, jugoslavenski patrioti među prvima su pod rukovodstvom Komunističke partije na čelu s drugom Titom, istupili s izjavom da je rat sovjetskog naroda istovremeno i rat jugoslavenskog naroda protiv fašističkog okupatora. Herojski jugoslavenski narod, njegovi partizani koji su se digli pod rukovodstvom KP u borbu protiv fašista, bili su naši prvi saveznici u borbi protiv fašističke Njemačke.

Poslije teškog poraza njemačke fašističke grupe „Južna Ukrajina“ sredinom septembra 1944. godine, Sovjetska armija dospjela je na tromeđu rumunjsko-bugarsko-jugoslavenske granice. Kraljevina Rumunija i carevina Bugarska izašle su tada iz hitlerovske koalicije i objavile rat fašističkoj Njemačkoj.

Vojnopolitičke prilike na Balkanu i konkretno u Jugoslaviji korjenito su se izmijenile u korist Sovjetske armije, vojske Narodnooslobodilačke armije Jugoslavije i snaga antifašističkog otpora. Na molbu Nacionalnog komiteta oslobođenja i vrhovnog glavno-komandujućeg NO Jugoslavije, sovjetska vojska, Treći ukrajinski front maršala Tolbuhina koncentrirao se na teritoriji Bugarske, kod grada Vidino i južnije, a vojska Drugog ukrajinskog fronta maršala Malinovskoga na lijevoj obali Dunava na rumunjskoj teritoriji kod grada Ršova i Turnu Severin. Pripremili su se da zajedničkim operacija s vojskom NO oslobode istočnu Srbiju, Makedoniju i Vojvodinu i prijestolnicu bratske Jugoslavije, grad Beograd.

---

[564] Vladimir Aleksandrovič Sudec (1904. – 1981.) maršal avijacije SSSR-a, Heroj Sovjetskog Saveza, Heroj Narodne Republike Mongolije i narodni heroj Jugoslavije. Školovao se u Vojnoj akademiji „Frunze“. U vrijeme Velikog otadžbinskog rata, zapovijedao je avijatičarskim korpusom, Prvom bombarderskom armijom i 17. zrakoplovnom armijom. Sudjelovao je u bitkama na Jugozapadnom, Voronješkom, Kalinjinskom, Sjeverozapadnom, Volhovskom, Lenjingradskom, Trećem ukrajinskom frontu, prilikom proboja blokade Lenjingrada, u Kurskoj bici, prilikom oslobođenja Ukrajine, Rumunjske, Bugarske, Mađarske, Austrije i Čehoslovačke. Poslije rata, imenovan za maršala avijacije, bio je zamjenik ministra obrane i zamjenik glavnog komandanta Varšavskog pakta. Kandidat za člana CK KPSS i deputat Vrhovnog sovjeta SSSR-a u šest saziva, sahranjen je na moskovskom Novodjevičnom groblju u Aleji heroja.

U drugoj polovini septembra 1944. godine vrhovni i glavno-komandujući Narodnooslobodilačkom armijom Jugoslavije i generalni sekretar CK KPJ maršal Josip Broz Tito doletio je u Moskvu radi usaglašavanja s vrhovnim glavno-komandujućim i sovjetskom vladom oko osnovnih političkih i vojnih pitanja u vezi zajedničkih akcija sovjetskih i jugoslavenskih vojski za oslobođenje istočne Srbije i grada Beograda, a također i materijalno-tehničke i vojne pomoći Sovjetskog Saveza bratskoj Jugoslaviji.

Prema zajedničkom dogovoru, sovjetska vlada predala je Narodnooslobodilačkoj armiji Jugoslavije dvije avio-divizije, lovačku i jurišnu, i druge aviacione jedinice, takozvanu avio-grupu generala A. N. Vitruka (u potpunosti snabdjevenu borbenom tehnikom i ljudstvom), a također i naoružanje za jugoslavenske divizije i artiljeriju.

U sastav sovjetskih jedinica određenih za beogradsku operaciju ušla je 97. armija Trećeg ukrajinskog fronta pod komandom maršala Tolbuhina i 10. gardijski streljački korpus 46. armije Drugog ukrajinskog fronta pod komandom maršala Malinovskoga, ukupno 13 streljačkih divizija, pet samostalnih moto-streljačkih brigada, te 4. gardijski mehanizirani korpus generala Ždanova, tri artiljerijske divizije, pet armijskih diviziona artiljerije, pedeset samostalnih artiljerijskih i minobacačkih pukova te inženjerijske jedinice i jedinice veze.

Ta armija je samo na liniji Trećeg ukrajinskog fronta imala više od 3.000 topova i minobacača, 150 uređaja reaktivne artiljerije[565] *i oko 500 tenkova i samohodnih topova*[566].

U sastavu Trećeg ukrajinskog fronta bila je stvorena pokretna grupa u koju je ušao 4. gardijski mehanizirani korpus generala Ždanova s velikim brojem jedinica pojačanja, streljačkih divizija, artiljerije, reaktivne artiljerije i inžinjerije.

U operaciji je učestvovala i 17. zrakoplovna armija Trećeg ukrajinskog fronta kojom sam u to vrijeme ja komandovao i dijelovi 5. zrakoplovne armije Drugog ukrajinskog fronta. Svega je u zrakoplovnoj grupaciji bilo 13 avio-divizija potpuno kompletiranih ličnim sastavom i bojevom tehnikom. Imale su oko 2.000 borbenih aviona.

Od strane Jugoslavije u operaciji je učestvovalo 17 divizija Narodnooslobodilačke armije.

U prvoj armijskoj grupi general-pukovnika Peka Dapčevića nalazili su se I. proleterski korpus i još sedam divizija. Oni su djelovali jugozapadnije i zapadnije u pravcu Beograda. U drugoj armijskoj grupi generala Koče Popovića nalazile su se XIII. i XIV. korpus, svega sedam divizija i 2. samostalna proleterska divizija.

Petog oktobra 1944. godine u grad Craiovu, gdje se nalazio maršal Tito i štab Narodnooslobodilačke armije Jugoslavije, stigli su predstavnici Otadžbinskog fronta Bugarske i predstavnik Drugog ukrajinskog fronta. Bio je to načelnik Štaba fronta, general Birjuzov, te komandir zrakoplovne grupe, koja je trebala biti predana jugoslavenskoj Narodnooslobodilačkoj armiji, pukovnik Andrej Nikiforovič Vitruk.

Na savjetovanju koje je održano u štabu maršala Tita, delegacije vlade Otadžbinskog fronta Bugarske potpisala je s Nacionalnim komitetom oslobođenja Jugoslavije dogovor o vojnoj suradnji u borbi protiv hitlerovske Njemačke, koji je predviđao učestvovanje u Beogradskoj operaciji, točnije u južnoj Srbiji i Makedoniji, triju bugarskih armija, ukupno 13 divizija i brigada. Riješena su osnovna pitanja uzajamnog djelovanja naših armija u Beogradskoj operaciji. Ja nisam mogao biti u Craiovi zbog toga što je u to vrijeme u sjevernom dijelu Bugarske i na teritoriju

---

[565] BM-8 i BM-31 višecijevni raketni bacači (VBR) „Katjuša“.

[566] 3. Ukrajinski front (grupa armija) bila je jedna od najvećih ikad stvorenih vojnih formacija – pretposljednje godine rata obuhvaćala je 24 sovjetske armije (od toga jednu gardijsku oklopnu te četiri bugarske armije.)

Jugoslavije kod grada Negotina i istočnije od njega, 75. streljački korpus Drugog ukrajinskog fronta vodio teške borbe, a teške borbe vodile su se i na teritoriji Jugoslavije kod Zaječara i bugarskog Belogradčika.

Borbene akcije naših armija na beogradskom pravcu počele su koncem septembra, a na pravcu Leskovca i Niša nešto kasnije, 8. oktobra 1944. Vodile su se u brzom tempu. Počelo je svenarodnim ustankom u Bugarskoj u noći na 9. septembar kad je svrgnuta carska vlada i osnovana vlada Otečestvenog fronta, a 10. septembra ujutro doletjela je na komandni punkt maršala Tolbuhina delegacija te nove vlade na čelu sa članom Politbiroa CK KP Bugarske Dimitrom Ganevim.

Tolbuhin je izvijestio vrhovnog glavno-komandujućeg Staljina o situaciji u Bugarskoj i navečer toga dana Tolbuhin i ja razgovarali smo s vrhovnim glavno-komandujućim Staljinom. Kako je poznato, naše jedinice su oko 10. septembra bile zaustavljene na istočnim obroncima planine Balkan.

Vrhovni glavno-komandujući mi je predložio da odletim u prijestolnicu Bugarske, Sofiju s jednim od članova delegacije Otadžbinskog fronta i istražim mogućnosti prebaziranja naše avijacije ne čekujući dolazak kopnenih jedinica, tako da se Sofija zaštiti od napada iz vazduha i ne dopusti izlazak fašističke vojske s Pirotskog pravca prema Sofiji. I drugi zadatak koji mi je bio postavljen, glavni, bio je da spriječimo izlazak dolinama Makedonije i južne Srbije na sjever iz Grčke jedinicama fašističke Grupe armije generala Loehra, koja je brojila više od 330.000 vojnika. Ove jedinice mogle su se kretati samo po toj jedinoj dolini, željeznicom i cestama.

Poslije posjete Sofiji 11. i 12. septembra i dogovora s vladinim i vojnim rukovodstvom Bugarske o baziranju naše avijacije, 13. septembra smo preselili avijaciju na bugarske aerodrome.

Vrhovni glavno-komandujući Staljin upozorio nas je da budemo veoma pažljivi u toku borbenih akcija na teritoriju Jugoslavije, pošto nam nisu bili točno poznati rejoni u kojima su djelovale jugoslovenske jedinice i partizani. Na komandni punkt zrakoplovne armije, koji se nalazio u sovjetskom konzulatu u Sofiji, k meni je neočekivano 14. septembra izjutra, ujutro došla na konjima delegacija jedne od jedinica iz rajona Leskovca – Pirota. Drugovi su nam iznijeli situaciju i molili da organiziramo uzajamno djelovanje u rajonu južnije od Leskovca. U toku tog toplog, bratskog susreta s našim borbenim drugovima, uglavnom su određeni načini uzajamnog djelovanja s jedinicama NOV-a na tom pravcu, kako jugoslavenski drugovi ne bi došli pod udar naše avijacije. Mi smo odredili da će po željezničkim putevima i cestama preko dana djelovati avijacija, a oni će noću napadati krupne željezničke stanice i čvorove. Na taj način jugoslavenski partizani i jedinice noću su dejstvovale tamo gdje je danju dejstvovala naša avijacija.

S tom grupom sam na molbu jugoslavenskih drugova poslao zamjenika načelnika štaba jedne od divizija s radio-stanicama i grupom oficira i vojnika radi organizacije uzajamnog održavanja radio-veze.

Na taj način prvo naše borbeno zajedničko djelovanje počelo je 14. septembra i trajalo je, u stvari, do završetka rata, do maja, druge polovine maja 1945. A sad o Beogradskoj operaciji...

Borbene akcije u izvođenju Beogradske operacije započele su koncem septembra iz pravca Vidina na Dunavu, kao i na pravcu Niš – Leskovac od 8. do 10. oktobra. Vojska Drugog ukrajinskog fronta, izlazila je dotle u pravcu Pančeva.

Početkom oktobra preko Istočnih srpskih brda probio se naprijed naš pojačani mehanizirani korpus i forsirao rijeku Moravu. On se otkinuo od jedinica 57. armije i prošao prema zapadu oko 50 – 60 km.

Nastala je veoma komplicirana situacija u rejonu borbenih dejstava, jer se tu ostvario prvi naš susret s jugoslavenskim borbenim jedinicama koje su djelovale na tom pravcu s jednom od svojih divizija. Bio sam primoran da u pratnji lovaca odletim i lično pregledam rejon borbenih dejstava, naročito Istočna srpska brda. Poslije forsiranja rijeke Morave od strane našeg mehaniziranog korpusa situacija se još više zakomplicirala. Tu su bile naše jedinice, zatim jugoslavenske jedinice, te krupne grupacije njemačkih jedinica u odstupanju i jedinice izdajnika jugoslavenskih naroda. Trebala je pomoć avijacije, a nismo je mogli prebazirati, jer nije bilo aerodroma.

Maršal Tolbuhin mi je predložio da odletim na komandni punkt 57. armije, koji je bio jugozapadno od Žagubice, iza Istočnih srpskih brda. Odletjeti nisam mogao jer su padale guste kiše, brda bila pokrivena oblacima pa sam bio prinuđen odvesti se džipom, na Willysu.

Preko noći sam prešao preko prevoja, u svitanju došao u Žagubicu i ujutro na komandni punkt 57. armije. Zatim sam avionima koje sam uzeo za vezu obletio rejon, pa smo našli nekoliko terena pogodnih za slijetanje. Već 13. oktobra uspjeli smo prebaciti nekoliko avio-divizija preko istočnih srpskih brda k rijeci Moravi. Ova mjera je bila veoma korisna za jedinice mehaniziranog korpusa i vojsku naše jugoslavenske braće. Dotle su 15. oktobra jedinice Trećeg ukrajinskog fronta izašle na prilaze Avale južnije od Beograda i spojile se s jedinicama 1. armijske grupe generala Peka Dapčevića i u toku nastupanja pripremale juriš na prijestolnicu Jugoslavije, Beograd.

Dvadesetog oktobra 1944. godine poslije žestokih bitaka sovjetskih i jugoslavenskih jedinica na beogradskom pravcu bila je oslobođena prijestolnica Jugoslavije, veliki dio teritorije Srbije, Vojvodine i Makedonije. Samo u Beogradu i na prilazima protivnik je izgubio više od 5.000 vojnika i oficira i ogromnu količinu bojeve tehnike.

U toku operacije bili su odsječeni putevi odstupanja iz Grčke po cestama i željeznicom fašističke Grupe armije na sjever. Kao rezultat operacije, uspostavljen je neprekidni front naših jedinica i jedinica OV Jugoslavije. Poslije 20. oktobra, borba se nastavlja na sremskom pravcu i dalje na Dunavu, kod Batine.

Sjećam se nekih epizoda u toku borbe za Beograd. Po naređenju maršala Tolbuhina, 15. oktobra sam morao doći pod Beograd. Ondje je bila naša pokretna grupacija, 4. mehanizirani korpus, koji se otkinuo se od 57. armije na udaljenost od više od 100 kilometara. Njemačke fašističke jedinice odstupale su u zapadnom i jugozapadnom pravcu duž Dunava prema Smederevu u Beograd. U samom Beogradu bilo je 30.000 do 40.000 fašističkih vojnika i izdajnika, a krupna grupacija od 20.000 kretala se duž Dunava. Tu ne računam ostale jedinice neprijateljske Operativne grupe Srbija koji su iz rejona rijeke Morave odstupili na jug i jugozapad.

Stići u Beograd automobilom nije se moglo, jer je svuda bilo njemačkih jedinica. Ja sam onda krenuo s dva aviona, jedan sam vozio ja, a u drugom je bio oficir iz moga štaba. Iz Beograda mi je moja operativna grupa javila radio-vezom da me mogu primiti jedino na cestu između Avale i grada, ali aterirati na cestu nisam mogao, bila je zakrčena vojskom i tenkovima, i u toku traženja mjesta za slijetanje ovdje južnije od Beograda, na Čukarici, na teritoriju koji je po izvještajima bio zauzet od strane naše vojske, na maloj visini, dospio sam u zonu odbrane fašističkih jedinica, koje su na nas otvorile vatru. Drugi avion je bio pogođen i izvršio je prinudno slijetanje između Čukarice i ceste. Posada i oficir su došli kući tek četvrti dan. Na njihovu sreću, spustili su se između prednjih položaja jugoslavenskih i njemačkih jedinica. Tri puta sam u toku Beogradske operacije letio na front radi određivanja borbenih zadataka avijacije, a rukovodio sam borbenim akcijama s komandnog punkta na zgradi dječje klinike u centru Beograda.

Interesantan događaj se odigrao prilikom zauzimanja željezničkog mosta preko Save. To je bilo 18. i 19. oktobra kada je sjeverni dio Beograda još bio u rukama fašista. Jedini most koji je ostao

preko Save bio je u rukama fašista, a također i željeznička stanica. Sa generalom Ždanovim, komandujućim artiljerijom fronta, i Pekom Dapčevićem, komandujućim armijskom grupacijom, s kojim sam se upoznao na komandnom punktu Beogradu 15. ili 16. oktobra, predložili smo plan zauzimanja mosta. Na lijevoj obali Save u rejonu Zemuna bila je krupna grupacija artiljerije protivnika. Pripremljen je desantni odred, od tenkovskih jedinica, moto-streljačkih jedinica 4. korpusa i od pripadnika jugoslavenske jedinice.

Avijacija koja je obezbjeđivala ovu operaciju u toku 30 do 40 minuta paralizirala je djelovanje artiljerijske grupe, a na prilazima sa zapada prema mostu, djelovali su tenkovi i odjelenja štormovika.

Mi smo bez gubitaka uspjeli preći preko mosta na lijevu obalu s tom prvom našom zajedničkom vojnom grupom, koja je 21. i 22. nastavila borbene akcije na zapadnoj obali rijeke Save i čišćenja Zemuna i okoline od fašista.

Sjećajući se dana Beogradske operacije htio bih reći da smo susretali neizmjernu radost vojnika, oficira NOV-a, partizana i mjesnog stanovništva. Narod koji je predvođen od Komunističke partije na čelu sa drugom Titom tri i pol je godine vodio herojsku oružanu borbu s njemačkim okupatorima i njihovim slugama, i susret borbenih jugoslavenskih drugova sa borcima bratske Sovjetske armije pretvarao se u dugo očekivani praznik. Stihijski mitinzi, čak i u toku borbe, težnja da se ukaže svaka pomoć našoj vojsci, topli zagrljaji i bratska ljubav ukazivali su se bukvalno na svakom koraku!

Poslije Beogradske operacije i do završetka Drugog svjetskog rata u drugoj polovini maja 1945. godine nastavljeno je zajedničko djelovanje naših sovjetskih jedinica i OV Jugoslavije. Naši piloti vršeći borbene zadatke obučavali su istovremeno i kadrove jugoslavenske avijacije u vladanju bojevom tehnikom i taktici borbenog djelovanja. Više puta su krupne jedinice avijacije fronta podržavale na molbu vrhovnog glavno-komandujućeg NOV-a maršala Tita borbena djelovanja Jugoslavenske vojske.

Na komandnom punktu u Beogradu, na molbu maršala Tita, skoro do kraja rata nalazila se operativna grupa naše zrakoplovne armije na čelu s mojim zamjenikom, generalom, koja je organizirala borbena djelovanja i zajedničke akcije grupe Vitruka i avijacije fronta pri podršci borbenih djelovanja NOV-a.

Htio bih opisati prvi susret sa drugom Titom 13. i 14. novembra.

Po naređenju vrhovnog glavno-komandujućeg, maršal Tolbuhin, član vojnog savjeta fronta general Žalatov i ja odletjeli smo iz rejona Pančeva u Beograd na komandni punkt druga Tita.

Ondje smo proveli skoro cijeli dan, razrađujući planove sljedećih borbenih dejstava, jer su već počele operacije i na sremskom pravcu i kod Batine. Drugu Titu je bio predstavljen borbeni sastav jedinica i naoružanja koje se predavalo jedinicama jugoslavenske armije. Trebalo je u grupu Vitruka integrirati veliki broj, više od 200 jugoslavenskih pilota, koji su ranije letjeli na drugim tipovima aviona, a odavna nisu letjeli uopće. Ja sam predložio da se to uradi u školskom puku zrakoplovne armije u našoj pozadini. Drug Tito se nije složio sa tim prijedlogom iz razloga koje smo mi shvaćali. To je naša garda, govorio je drug Tito, i oni moraju biti u prednjim redovima, evo, to bismo mi htjeli da ih vi učite. Ne moram reći da je to bio veoma složen zadatak – i voditi borbena djelovanja i obučavati ljudstvo. Ali već do aprila mjeseca čitav letački sastav u ove dvije jugoslavenske divizije, gdje su oni bili pridodati kao drugi pilot, drugi tehničar, drugi mehaničar sovjetskim oficirima i vodnicima, uspješno su savladali teoretski dio, pri čemu su prvi borbeni letovi počeli već u novembru mjesecu kad su s našim pilotima već letjeli i jugoslavenski.

Za uspješna borbena dejstva u toku Beogradske operacije i do završetka rata mnogi sovjetski borci, a među njima i oni u avijaciji, nagrađeni su visokim jugoslavenskim ordenima i medaljama, a neku su dobili visoko zvanje Narodnog heroja Jugoslavije, na primjer komandir aviacione grupe Vitruk i drugi naši oficiri.

U poslijeratno vrijeme ja sam se više puta sretao s drugom Titom pri njegovim posjetama Sovjetskog Saveza u posljednjih 10 – 12 godina. Svi naši sovjetski ljudi i veterani velikog otadžbinskog rata, učesnici borbi u Jugoslaviji visoko cijene ulogu koju je odigrala Komunistička partija Jugoslavije i maršal Tito lično. Sovjetski ljudi znaju druga Tita kao istaknutog političkog i državnog rukovodioca, istaknutog borca međunarodnog komunističkog i radničkog pokreta. Znaju ga i kao učesnika velike Oktobarske socijalističke revolucije u Petrogradu, u građanskom ratu u Sovjetskom Savezu na Uralu, u Sibiru 1917. i 1920. godine. Maršal Tito je istaknuti borac prošloga rata. Maršal Tito nagrađen je našim Ordenom pobjede, Ordenom Suvorova I. reda i mnogim medaljama. Na osamdeseti rođendan, Vlada Jugoslavije nagradila ga je drugim ordenom Narodnog heroja Jugoslavije, a Vlada Sovjetskog Saveza Ordenom Lenjina za zasluge u zajedničkoj borbi protiv fašizma.

Čim se pojavila ruska vojska, drug Tito prebacuje 1. proletersku u „unutrašnju operativu“ kao vojno-represivni organ Ozne, dok će kasnije tu funkciju preuzeti KNOJ, formacija nastala iz „letećih četa“ PPK (Protiv pete kolone).

U sklopu 1. proleterske osnovan je i prvi (vojni) sud, i to još početkom 1942., što znači da su organi vlasti odmah stavljeni u funkciju „diktature proletarijata“, postavši tako željezna ruka revolucije. Legitimitet buduće vlasti – to je ono najvažnije. A narodni heroji koji će pasti u borbi bit će sveci toga novog „kraljevstva božjega“. Potrebno je ostvariti primarni cilj – preuzimanje vlasti, revoluciju, a ona se prikriva oružanom borbom u gerili, s kojom se ne može (a i ne treba!) izvojevati pobjeda nad okupatorskom vojskom. Nju ionako može osigurati samo ofenziva oklopnih armija u frontovskom „Ultimate Fightu“[567].

Beogradska je operacija ključni događaj Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji, poput zauzimanja Berlina za evropsko ratište.

To je jasno uočio MacLean. Partizanski komandanti nemaju razloga da se boje onoga što bi moglo doći s juga ili zapada, a s obzirom na to da njihovo istočno krilo štiti Crvena armija, mogu svoje snage koncentrirati u zapadnoj i centralnoj Srbiji za završnu fazu kampanje – prodor na sjever, prema Beogradu[568]. Zanimljiva je i MacLeanova ocjena stanja u Srbiji, gdje tada (u ljeto 1944.) praktično nije bilo partizana nakon izgnanstva poslije poraza 1941. godine. Položaj okupatora bio je ondje stoga znatno sigurniji nego drugdje na Balkanu. U velikoj mjeri omogućila im je to suradnja četnika i Nedićevih trupa koje su pružale neprocjenjive usluge čuvanjem glavnih komunikacijskih linija (zanimljivo je da će pri povlačenju s Nijemcima prema Trstu i Ljubljani, oni i dalje preuzimati čuvanje pruga, kao zadatak za koji su se specijalizirali!).

---

[567] ***Ultimate fight*** *na hrvatskom se prevodi kao slobodna borba ili službeno kao mješovite borilačke vještine (engl. Mixed Martial Arts ili skraćeno MMA).To je borilački sport u kojem se za pobjedu koristi kombinacija gotovo svih borilačkih vještina i disciplina (poput boksa, hrvanja, džuda i karatea), dopuštajući borbu i na nogama i u parteru. Naziv potječe od istoimene američke organizacije Ultimate Fighting Championship (UFC), koja je popularizirala ovaj sport u svijetu. U prenesenom značenju, izraz se koristi za opisivanje vrlo oštrih i bespoštednih borbi, kao što su politička nadmetanja ili žestoke rasprave. (VestaHR)*

[568] *Tito – Churchill: strogo tajno*, str. 328.

U Srbiji su partizani i Rusi dobro primljeni od stanovništva za razliku od mnogih dijelova Bosne ili Hrvatske, gdje se simpatije prema ustašama i Nijemcima ponekad jedva prikrivaju. U Srbiji nema fanatične samopožrtvovanosti, ali ni gorčine koju ostavljaju uzajamni unutrašnji sukobi. Srbima se sviđa četnička doktrina o neaktivnosti i mirenju sa stanjem jer im omogućuje da zaštite svoje vlasništvo i izbjegnu nevolje rata, kaže MacLean.

Zahvaljujući MacLeanu, Churchill je stekao najpouzdaniji uvid u političke prilike na Balkanu. MacLean nije slao informacije kakve šalje agentura – političke tračeve i personalne opservacije, nego konzistentne analize koje se retrospektivno pokazuju točnima i dalekosežnima.

Na temelju te analize Churchillu je bilo jasno da ne postoji mogućnost podjele Jugoslavije na geografske interesne sfere i posebne države – Titov format „bratstva i jedinstva", koji je vodio k federalnoj ravnoteži i balansu konstitutivnih naroda, zacrtan na „Majskom savjetovanju" što, po svoj prilici, nije ni održano, unaprijed je fiksirao cjelovitost poslijeratne asocijacije „jugoslavenskih naroda". I ne samo to – Tito je unaprijed približno nacrtao granice države i u to investirao svoj politički kredibilitet. Izbjeglička vlada pokušavala je na početku svog mandata dobiti teritorijalne garancije i zasipala je ured ministra vanjskih poslova promemorijama o razgraničenju s Mađarskom, sve dok im Anthony Eden u gotovo nediplomatskom tonu nije odgovorio da za to nije pravi čas – Velika Britanija je u tom času osamljena vodila bitku protiv sila Osovine, a sovjetska vojska trpjela je teške poraze. Umjesto kabinetskim manevrima, Tito je te zahtjeve počeo ostvarivati oružanom silom, na terenu. Gradio je partizanski pokret, razvijao gerilu i širio vlast preko narodno-oslobodilačkih odbora na područjima koje je namjeravao anektirati, primjerice u Istri, što se eufemistički nazivalo „vraćanjem Istre matici zemlji", iako se ta parola nikako nije mogla dovesti u vezu s demografijom poluotoka i njegovom političkom historijom.

Tito je ostvario fuziju Jugoslavije preko pokreta s kojim je proveo ustanak i revoluciju. Tada otpadaju druge geostrateške opcije, predratne kombinacije i zadani formati. Nije moguća obnova hegemonističke[569] srpske dinastije, a ni podjela na Istok i Zapad. Tito je redefinirao karađorđevićevski imperijalni format i pretvorio ga od balkanskog u vlastiti, evropskih i svjetskih razmjera. Pritom je realizirao nacionalne programe južnoslavenskih naroda zadovoljivši njihove glavne teritorijalne i nacionalne aspiracije, te svojim satrapima[570] dodijelio

---

[569] *Hegemonija (od starogrčkog hegemon, što znači „vođa") označava premoć, nadmoć ili potpunu dominaciju jedne strane nad drugom. Najčešće se koristi u političkom, povijesnom ili sociološkom kontekstu. Ovisno o kontekstu, pojam se dijeli na nekoliko ključnih područja:*

- *Međunarodna politika: Odnosi se na dominaciju ili prevlast jedne velesile nad drugim, manjim i slabijim državama, čime se uvjetuje njihovo ponašanje i vanjska politika.*
- *Društvo i ideologija: Označava prevlast jedne društvene klase, stranke ili skupine nad drugima. U sociologiji često opisuje situaciju u kojoj vladajuća klasa nameće svoje vrijednosti i kulturu cijelom društvu kako bi zadržala kontrolu. (VestaHR)*

[570] *Pojam **satrap** dolazi iz grčkog jezika (**satrápēs**), što pak potječe od staroperzijske riječi **xšaϑrapāvā**, a doslovno znači „zaštitnik provincije" ili „zaštitnik zemlje". Riječ satrap ima dva osnovna značenja:*

- *Povijesno značenje: U drevnoj Perziji, satrap je bio kraljev namjesnik i upravitelj velike pokrajine (satrapije). Iako su priznavali vlast vrhovnog perzijskog kralja, imali su iznimno veliku moć – kovali su vlastiti novac, ubirali porez i imali potpunu upravnu i sudsku vlast.*

feude[571], koji su poslije pretvoreni u paradržave, a zatim i međunarodno priznate države. Ali, dok je on bio živ, nije bilo ni govora o teritorijalizaciji nacija. Nacija nije bila kriterij po kojemu su se formirale socijalističke republike i pokrajine, nego se išlo za tim da se posvuda stvaraju autonomni teritoriji s dvojnim suverenitetom većinskog i manjinskog domicilnog naroda, što unekoliko podsjeća na kompliciranu arhitekturu austrougarske carevine.

Ako se Jugoslavija više nije mogla podijeliti i budućnost naroda razriješiti zasebno, kako je to shvatio MacLean, ocjenjujući da je u borbi nastala jugoslavenska nacija ili, preciznije, Titova personalna država Nova Jugoslavija, što je zatim prihvatio i Churchill, morat će se razgovarati s jedinim tko posjeduje softver za upravljanje cjelinom. Draža Mihailović i njegova JVuO stoga odmah ispadaju iz kombinacija – ne samo zato što se, zapravo, nisu borili (barem ne na strani saveznika) – ta i u Grčkoj je EDES Napoleona Zervasa s njegovim „zaštitnim odredima“ funkcionirao kao njemačka milicija, a opet su ga Britanci bezrezervno podržali u građanskom ratu koji je uslijedio da se definira ishod rata. Ne, najveći je problem Dražina četničkog pokreta, koji najčešće uopće nije bio u pokretu, to što nije mogao iznjedriti neku realnu političku platformu za buduću, cjelovitu Jugoslaviju, kad se ona već ne da razlomiti, pa napraviti dvije ili tri države, kako je to bilo zamišljeno u kominternovskom generalnom planu iz razdoblja narodnog fronta.

Obnova srpske monarhije i srpske hegemonije utemeljene na rojalističkim antidemokratskim idejama, nije se mogla nametnuti nikakvom silom. A i tko bi stao iza kralja Petra te podržao karađorđevićevsku monarhiju neznatnih demokratskih dostignuća, uz koju ide velikosrpski program, što bi ga, dakle, trebale prihvatiti nacionalne političke centrale na teritorijima gdje je narod dao neusporedivo veći doprinos u nacionalno-oslobodilačkom ratu? Iako je Titova formula bratstva & jedinstva zabranjivala da se prave takve „negativne“ bilance, svi su ih bili duboko svjesni. Rat na području istočne komponente Jugoslavije, posebice u Srbiji, bio je najmanjega intenziteta. Prema vrlo preciznim statistikama koje je na temelju Ratnog dnevnika Wehrmachta (Kriegststagebuch des OKW) sastavio umirovljeni oficir JNA Nikola Anić i objavio knjizi „Hitlerov Wehrmacht u Hrvatskoj“ (Dom i svijet, Zagreb 2009.) vidi se da su se ratne operacije uglavnom izvodile na području NDH u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, u Dalmaciji, zatim nešto manje u Sloveniji i Crnoj Gori, pa u Makedoniji, a najmanje u Srbiji. Prema pouzdanim njemačkim podacima, OKW je na području Hrvatske u toku rata angažirao 57 divizija, koje su na toj bojišnici provele duže ili kraće vrijeme (bilo ih je od najmanje jedne 1941. do 17, odnosno 16 u 1943. i 1944. godini). U Sloveniju slane su 23; u Bosnu i Hercegovinu 14; u Srbiju i Vojvodinu ukupno 13; u Crnu Goru i Boku osam, a u Makedoniju i na Kosovo i Metohiju – pet (podaci su statistički obrađivani po operativnim zonama NOV i POJ). Prosječno je dužina boravka tih divizija na bojištu bila – pet mjeseci, a pri tome se ne računaju drugi

---

- *Preneseno značenje: U modernom govoru, izraz se koristi za označavanje samovoljnog, oholog i okrutnog čovjeka, tiranina ili despota. Također se ponekad koristi za političare ili moćnike koji služe kao marionete puno većih svjetskih sila. (VestaHR)*

[571] ***Feud*** *(lat.* ***feudum****) – zemljišni posjed (leno) koji je vladar ili viši plemić (senior) dao vazalu na uživanje u zamjenu za vjernost, plaćanje danka i vojnu službu. To je temeljni pojam srednjovjekovnog društvenog uređenja (feudalizma). (VestaHR)*

rodovi njemačke vojske, njene ustanove, te savezničke i kvislinške formacije koje su sudjelovale u borbama pod izravnim zapovjedništvom njemačkih štabova. Njemački ratni napor na području Jugoslavije bio je enorman.

Krajem 1943. godine, Nijemci su na Sredozemlju držali 62 njemačke divizije, od toga u Grčkoj pet, u Albaniji jednu, u Jugoslaviji 17, u Italiji u borbi s Anglo-amerikancima 26, a na južnim obalama Francuske, gdje se očekivao desant (tek puno kasnije izvršen kao operacija „Anvil") – 13 divizija. Još impresivniji je razmjer s početka 1945. godine – „Gotsku liniju" kod Bologne brani 21 njemačka divizija (i četiri Mussolinijeve), a u Hrvatskoj, Sloveniji i Bosni angažirano je – 25 divizija, dok ih je pred Crvenom armijom u Mađarskoj – 31, od kojih 11 oklopnih.

Njemačke snage upućene na Balkan sastojale su se od kvalitetnih trupa, to nije bila vojska koja se odmarala od angažmana na Istočnom frontu. Pomalo fasciniran činovima, Nikola Anić bilježi kako je Wehrmacht u borbama protiv partizana u Hrvatskoj kroz cio rat bio angažirao tri feldmaršala, četiri general-pukovnika, 17 rodovskih generala, 42 general-lajtnanta, 23 general-majora, četiri generala Luftwaffe i po jednog SS-gruppenfuehrera i vice-admirala, dok je NOV Hrvatske 1945. imao samo pet generala, dok je Vicko Krstulović, koji je sam digao revoluciju u Dalmaciji i zapovijedao njenom vojskom u najtežim, pobjedonosnim bitkama, dobio čin – majora. Kod Hitlera si, ako te Fuehrer i nije volio mogao barem zaslužiti epolete i ogrlicu s hrastovim lišćem, dijamantima i sličnom bižuterijom! Hitler je sam imao jedino Željezni križ 2. klase, koji je zaslužio kao bolničar na Zapadnom frontu, dok je drug Tito izgledao kao božićna jelka, a njegove vojskovođe morale su se zadovoljiti askerskim[572] odorama, niskim činovima i od odlikovanja jeftinom brončanom skalamerijom[573].

No, sveukupno gledajući, nema sumnje da je situacija na balkanskom ratištu bila upravo onakva kakvom ju je Churchill vidio kad je na Teheranskoj konferenciji[574] kazao Roosevelteu i Staljinu: „Partizanska vojska Josipa Broza Tita drži na Balkanu ništa manje nego 21 njemačku diviziju..." To je za nj bilo malo preuveličano – bilo ih je tada točno 18, od toga 14 angažirano na području Hrvatske, po tri u Bosni i Hercegovini i Sloveniji, jedna u Crnoj Gori, a nijedna u Srbiji. Od januara do septembra 1944. uoči početka Beogradske operacije, u „staroj Srbiji" bilo je stacionirano – nula njemačkih divizija. Tamo su bile bugarske posade, ali savezničke (talijanske i mađarske) kao i kvislinške (belogardejske, ustaške, domobranske, Nedićeve i Ljotićeve trupe) nisu nikad nosile oružanu borbu, nego su samo nastupale kao pomoćne snage, pod zapovjedništvom njemačkih štabova. Dakle, u trenutku kad se prave svjetske kombinacije, đeneral Mihailović nema nijedan adut na stolu, ni vojsku, ni uvjerljiv politički program za predstojeći rasplet, pa je usprkos jednoznačnom priznanju, koje su Izbjeglička vlada i on kao njen ministar vojni imali u Londonu, Washingtonu i Moskvi, naposlijetku ispao iz svih kombinacija.

---

572 *Riječ **asker** (turski: od arapskog **asker**) izvorno znači vojnik ili vojska. (VestaHR)*

573 *Riječ **skalamerija** dolazi iz grčkog jezika (**skalenos**, što znači iskrivljen), a udomaćila se u našim krajevima kako bi opisala nešto što je vizualno nesimetrično ili napravljeno bez jasnog plana i sklada. Izraz se kolokvijalno koristi za stvari koje izgledaju čudno, komplicirano, a upitne su funkcionalnosti ili kvalitete. (VestaHR)*

574 W. Churchill, *Drugi svjetski rat*, Beograd 1964., tom V., str. 347.

Kad je dvadeset ruskih armija izbilo na Dunav, Mihailović je, posredstvom komesara Neubachera, kratko pregovarao s Ljotićem i Nedićem – oko stvaranja zajedničke antikomunističke vojske, što je Hitler energično odbio, a svom previše entuzijastičkom balkanskom ekspertu, koji se kao i svi emisari iz srednje Evrope ovdje balkanizirao i počeo upuštati u zavjereničko-komitske kombinacije, rekao: „Ne pada mi na um stvarati englesku petu kolonu!“ Đeneral Draža u tom je času ionako baratao fantastičnom teorijom da će ishod rata na Balkanu odrediti stupanje u konflikt – Turske, pa se povukao na polazni položaj u Bosnu, na Ozren. Počeo je narednu kunktatorsku[575] ofenzivu – izložio je neprijatelja svom neograničenom strpljenju u iščekivanju povoljnije konjunkcije[576] zvijezda. Onima koji su se htjeli povlačiti s njemačkom vojskom, dao je za to dopuštenje, a odbio Ljotićevu posljednju ponudu da zajednički formiraju front na Soči. Taj Dražin nesuđeni „nacionalni“ partner imao je, uostalom, fatalnu slabost – vjerni mu je šofer bio kratkovidan pa nije uočio da je most na Soči kod Gorice srušen i s automobilom strovalili su se u rijeku i obojica udavili. Na sahrani je službu obavio sam sv. Nikolaj Velimirović, kojega je skupa s patrijarhom ovamo na vrijeme prebacio agilni Neubacher. Dotle je Mihailović, druga žrtva miopije[577], okupio tisuću – dvije ljudi i 10. maja s njima krenuo na Srbiju, upravo dan poslije velike parade na Crvenom trgu, koja je označila Dan pobjede u Drugom svjetskom ratu. Razbila ih je odmah i raspršila JNA pa se đeneral poslije skrivao u planinama, očekujući da ga u martu 1946. uhvate, izvedu na sud i strijeljaju te potom pokopaju na nepoznatu mjestu.

Partizanskim ratom Tito je osigurao cjelovitost Jugoslavije i svoju vlast koju je učvrstio vidljivim i nevidljivim mehanizmima. Upravljao je projektom kao svojom kreacijom i osobnim posjedom. Inokosnu vlast[578] potvrdio je 1948. raskinuvši sa svjetskim komunizmom, ne kao s idejom, nego kao s multinacionalnom korporacijom sa sjedištem u Moskvi. Istodobno je u zemlji nametnuo balansiran sustav apstraktne ravnopravnosti naroda što je nadomještalo ravnopravnost federalnih, teritorijaliziranih nacija koje, po logici stvari, moraju prije ili kasnije artikulirati težnju za uspostavom suvereniteta. Dok je trajala „nefederirana“ federacija bivše Jugoslavije, bila je stalno nužna Titova arbitraža. Tu se stalno moralo okretati pedale da

---

575 ***Kunktator*** *(lat.* ***cunctator****) označava osobu koja oklijeva, kolebljivca, odgađača ili onoga koji namjerno oteže s donošenjem odluka. Izraz dolazi od nadimka rimskog vojskovođe Kvinta Fabija Maksima (Cunctator). Tijekom Drugog punskog rata protiv Hanibala, on je uveo taktiku iscrpljivanja, izbjegavanja izravnih bitaka i odgađanja sukoba kako bi dobio na vremenu. Riječ se koristi za opisivanje političara, poslovnih ljudi ili pojedinaca koji odugovlače s potezima, često kalkulirajući i čekajući povoljniji trenutak za djelovanje. (VestaHR)*

576 ***Konjunkcija*** *(od lat.* ***coniunctio*** *– spajanje, veza) općenito označava istodobno zbivanje, povezanost ili podudarnost dvaju događaja. U astronomiji – položaj u kojem se dva nebeska tijela (npr. planeti ili planet i Sunce) gledano sa Zemlje nalaze na istom pravcu, odnosno na istoj ekliptičkoj dužini. (VestaHR)*

577 ***Miopija*** *(poznatija kao* ***kratkovidnost****) je refrakcijska pogreška oka zbog koje jasno vidite predmete u neposrednoj blizini, dok su oni udaljeni mutni. Javlja se kada je očna jabučica predugačka ili rožnica previše zakrivljena, zbog čega se svjetlost fokusira ispred mrežnice umjesto izravno na njoj. (VestaHR)*

578 ***Inokosna vlast*** *(ili inokosni organ) označava oblik upravljanja ili donošenja odluka u kojem ovlasti i odgovornosti pripadaju isključivo jednoj osobi. Umjesto da se odluke donose kolektivno ili glasovanjem tijela, pojedinac ima pravo samostalno donositi odluke i snositi odgovornost za njih. (VestaHR)*

velosiped[579] ne padne čim se zaustavi kretanje. Kad je Tito umro, njegove federalne satrapije pretvorile su se u nacionalističke diktature koje su stupile u bratoubilački rat za jugoslavensko nasljeđe.

Poslije osvajanja Beograda, Tito je prilično indiferentan prema ratnim zbivanjima, osim na jadranskom pravcu, gdje je forsiranim prodorom i desantnim operacijama nastojao što prije osvojiti obalu, a zatim zaposjesti što više teritorija Furlanije / Julijske krajine. Tu je u operativni sastav IX. („talijansko-slovenskog", kako se on zove prema ruskim izvorima) korpusa ušla cijela talijanska brigada „Garibaldi Natisone", koja će biti umiješana u likvidaciju pripadnika konkurentske nacional-demokratske partizanske formacije kod mjesta Porzus[580].

Pripadnici brigada „Garibaldi" (pod zapovjedništvom Luigija Longa, sekretara KPI, jedinog Talijana proglašenog za narodnog heroja Jugoslavije ukazom maršala izdanom samo par mjeseci prije njegove smrti u februaru 1980.) zarobit će kod jezera Como i samog Benita Mussolinija, koji je tuda pokušavao pobjeći u Švicarsku s ljubavnicom Clarom Petacci. Na mjestu su strijeljani, a tijela su odvučena u Milano, gdje su, obješeni za noge, izloženi blizu željezničke stanice.

U završnim operacijama na zapadnom pravcu, zarobljeni pripadnici kvislinških formacija masovno su likvidirani, ali ne onako sovjetski uredno, kao poljski oficiri kod Katyna, nego balkanski, barbarski, kako je to ovdje uobičajeno. Politički je to „konačno rješenje" nadzirao Titov najpovjerljiviji član Politbiroa Kardelj, a proveli ga general Mitja Ribičić i Ivan Maček Matija, načelnik slovenske Ozne. No, prema vojničkom kolegi Loehru, Tito je bio džentlmen – ovaj mu se pismom obratio moleći da osuda na smrt ne bude izvršena sramnim vješanjem i kao častan oficir strijeljan je, i to zbog bombardiranja Beograda 1941., a ne zbog pokolja ranjenika na Sutjesci (gdje je ionako lokalno zapovijedao talijanski general Mario Roatta, koji će u Italiji odležati jedva godinu dana).

---

[579] ***Velosiped*** *je stariji, arhaični naziv za bicikl. Riječ dolazi iz francuskog jezika (**vélocipède**), a nastala je spajanjem latinskih riječi **velox** (brz) i **pes** (stopalo/noga), što u doslovnom prijevodu znači „brzo stopalo". (VestaHR)*

[580] Grupa egzekutora talijanske formacije Gruppi di azione patriottica (GAP), koja je priznavala komandu slovenskog IX. korpusa, likvidirala je 7. veljače 1945. godine 21 pripadnika komande Istočne brigade partizanske divizije Osoppo s čime je de facto prestala svaka suradnja partizanskih grupacija s formacijama koje su bile podvrgnute slovenskom IX. korpusu. S talijanske perspektive riječ je a zločinu, a za slovensku stranu riječ je o likvidaciji pripadnika konkurentskog pokreta otpora usporedivog s Mihailovićevim četnicima, odnosno o insubordinaciji u prostoru gdje su saveznici priznavali operativnu nadležnost Titovim formacijama.

21.
TITOV KOMUNIZAM
Od franšize do izvozne licence svjetskog brenda

Brioni, 1948.

Tri antifašistička pokreta u Evropi – u Španjolskoj, u Grčkoj i u Jugoslaviji – razvili su se u tolikoj mjeri da su stvorili vlastitu vojsku, držali oslobođeni teritorij i na njemu uspostavili vlast. U sva tri KP je bila ključni protagonist i stoga, bez obzira na različite izvanjske okolnosti, to dopušta da se usporede politička i vojna strategija primijenjena u realizaciji obavezujućeg kominternovskog narodno-frontovskog formata.

Iberijski građanski rat vodio se u predratnim, a ne okolnostima svjetskog rata, što bolje pogoduju jednom revolucionarnom prevratu. Kad se pak promatra situacija u Užicu u Prvoj te stanje uoči Druge (romanijsko-birčansko-ozrenske operacije) i Treće neprijateljske ofenzive (nastavak operacija „Trio“), vidimo da je i Tito išao s koncepcijom – revolucija odmah, a narodno-frontovsku doktrinu primijenio je tek kao „vanjsku politiku“ svoga pokreta u odnosu na drugi oslobodilački pokret pa tražio načelno vojnu suradnju, s tim što je na zauzetom teritoriju bezobzirno uspostavljao revolucionarnu vlast, koja ju je onemogućavala. Na područjima koja on kontrolira, u pozadini, nikad ne dopušta odstupanja od komunističko-lenjinističkog uređenja, i to je konstanta posvuda gdje se on sam nalazio, sve do II. AVNOJ-a. Ukratko, on je za čisti komunizam, sve do Jajca (sic!).

Da, poželjno je da u narodno-oslobodilačke odbore ulaze napredni pojedinci koje poslije rata neće strijeljati zbog kolaboracije na koju su bili prinuđeni svi stanovnici okupiranih područja, ali bilo kakve kombinacije s koalicijskim strankama na već oslobođenom teritoriju, on ne tolerira. Potpuna čistoća misli i djelovanja –spremni smo, dakle, taktički prihvatiti sve oblike suradnje dok ne dođemo na vlast, a kad to postignemo, iskazujemo Zero Tolerance za političke razlike.

Znači, u usporedbi sa Španjolskom, valja uočiti da u Jugoslaviji nema „narodne fronte u pozadini“ koja dopušta stvaranje raznih milicija, neizbježno razjedinjenih i inferiornih u borbi. Fašisti pod Francom nisu imali tih problema pa su zato i pobijedili. S tim da valja voditi računa kako Staljin, koji je strateški usmjeravao borbu, nije u Španjolskoj išao na sve ili ništa, njemu je važnije od pobjede bilo to da ne dopusti stvaranje evropskog liberalno-fašističkog fronta protiv SSSR-a, a zapadne demokracije bile bi u tom smjeru gurnute da se u Španjolskoj razmahao revolucionarni lenjinizam. Komunistička 11. divizija generala Enriquea Listera strijeljala je, doduše, popove i fašističke pjesnike (a osnivač falange[581] Rafael Sanchez Manzas uspio im je

[581] *Naziv za španjolsku fašističku i nacional-sindikalističku političku stranku (Falange Española) koju je 1933. osnovao José Antonio Primo de Rivera, a kasnije ju je preuzeo i koristio Francisco Franco tijekom svoje diktature. U povijesti – Zbijena, četvrtasta taktička formacija teško naoružanih pješaka. Bila je ključna u*

pobjeći sa stratišta) no, istodobno, gušila je anarhistički POUM[582], koji je u Barceloni pokrenuo dijalektiku ulične revolucije.

Zanimljiva je i usporedba s Grčkom: ondje imamo komunistički EAM-ELAS gdje u vojsci dominiraju komunisti, a u političkoj nadgradnji, predratni demokrati. S druge strane je EDES Napoleona Zervasa, čistog kolaboracionista, a tu su i metaksasovski[583] filofašisti koji teže restauraciji dinastije, svrgnute u doba Druge helenske republike Eleftheriosa Venizelosa. Britanija podržava više EDES nego ELAS, šalje zlato i oružje jednima i drugima, ali drugima mnogo manje. U Grčkoj imamo normalni format narodne fronte, savez EAM-ELAS, koji nije opterećen oštrim klasnim sukobom koji karakterizira španjolsku situaciju, niti oštrim nacionalnim sukobima kao u Jugoslaviji. Znači, dominantni demokratsko / komunistički savez trebao bi uživati podršku Moskve, jer se idealno podudara s priželjkivanim narodno-frontovskim formatom. Ali, Moskva se zapravo time ne bavi jer njenu operativu ne zaokupljaju idejne apstrakcije, nego ostvarenje konkretne politike na terenu. Grčka je malo predaleko. Staljin je svjestan da on ondje neće moći ništa prigrabiti – a i briga ga za Kretu! Narodni front ima smisla samo ako je prelazna faza do preuzimanja vlasti uz pomoć sovjetske armije, koja, zna on već tada, nikad neće okupirati Atenu. Tito misli drukčije. Nekoliko tjedana nakon ulaska sovjetskih i jugoslavenskih trupa u Beograd, u Ateni započinje komunistički puč – Dekemvriana. Britanci moraju povući padobrance i grčke dobrovoljce s Gotske linije u Italiji, kako bi u teškim uličnim borbama koje su trajale još i početkom iduće, 1945. godine, zadržali prijestolnicu zemlje u kojoj će se iduće četiri godine voditi prilično nerasvijetljen građanski rat.

---

antičkoj Grčkoj (sastavljena od hoplita s dugim kopljima), a kasnije ju je usavršila makedonska vojska. (VestaHR)

[582] ***POUM*** *je kratica za Partido Obrero de Unificación Marxista (Radnička partija marksističkog jedinstva). To je bila radikalna antistaljinistička komunistička stranka u Španjolskoj osnovana 1935. godine, najaktivnija u Kataloniji tijekom Španjolskog građanskog rata. Iako su imali bliske veze i često surađivali s anarhistima, POUM nije bio anarhistički pokret, već dio ljevičarske opozicije. Iako se temeljila na marksizmu i idejama Lava Trockog, stranka se oštro protivila Staljinovoj politici u SSSR-u. Zalagali su se za radničku revoluciju umjesto liberalne parlamentarne demokracije. Tijekom Španjolskog građanskog rata (1936. – 1939.), POUM je imao vlastite milicije koje su se borile na strani republikanaca. Na terenu su usko surađivali s golemim anarho-sindikalističkim pokretom (poput sindikata CNT), podržavajući samoupravljanje tvornicama. Zbog svog odbijanja staljinističkog utjecaja u Španjolskoj, POUM je postao metom žestokih progona koje je poticala Komunistička partija Španjolske uz podršku sovjetskih agenata (posebno tijekom svibanjskih nemira u Barceloni 1937.). Poznati britanski pisac George Orwell bio je dobrovoljac u miliciji POUM-a. Njegova iskustva iz prve ruke o sovjetskim represijama nad POUM-om i anarhistima uvelike su utjecala na njegovo stvaralaštvo i kritiku totalitarizma (npr. djela Kataloniji u čast i Životinjska farma). (VestaHR)*

[583] ***Metaksasovski*** *(prema grčkom prezimenu Ioannis Metaxas) odnosi se na politiku, režim ili ideologiju koju je provodio grčki general i diktator Ioannis Metaxas. On je 1936. godine raspustio parlament i uspostavio autoritarnu diktaturu, poznatu pod nazivom Režim 4. kolovoza. Metaksasov režim bio je strogo antikomunistički, konzervativan i nacionalistički. Iako je po svojoj strukturi i nekim obilježjima (poput cenzure, tajne policije i masovne mladeži) bio sličan fašističkim režimima u Europi tog doba, Metaxas nije uspostavio klasični fašistički totalitarizam niti je imao imperijalističke vanjskopolitičke ambicije. Režim je provodio snažan državni intervencionizam, cenzuru i progon političkih protivnika. Istovremeno, uvodio je socijalne reforme, poput osiguranja za radnike i poboljšanja radnih uvjeta, nastojeći pridobiti radničku klasu i stvoriti korporativnu državu. Pojam se veže i uz obrambeni sustav utvrda (Metaksasova linija) koji je izgrađen uoči Drugog svjetskog rata na sjevernoj granici Grčke prema Bugarskoj. Unatoč diktatorskoj vladavini, Metaxas je zapamćen i po tome što je u listopadu 1940. godine odlučno odbio ultimatum fašističke Italije, čime je uveo Grčku u Drugi svjetski rat i organizirao uspješan otpor talijanskoj agresiji. (VestaHR)*

Ispovijest grčkog komunističkog generala Markosa Vafiadesa koji komentira Titovu partizaniju otkriva sve: *„They headed for power. They took power without hesitation. While we were not taking power. We said we were not aiming at power. We were swearing we were not taking power! This is why we invited the bourgeois parties, and everyone who wanted to, to come to the NLF. We aimed at national accord, and collaboration on a national level with everybody and this is where our proposals of compromise were coming from.“* („Oni su htjeli vlast. Uzeli su vlast bez oklijevanja. A mi nismo. Rekli smo da je i ne priželjkujemo. Kleli smo se da nećemo preuzeti vlast! Zato smo pozvali buržoaske partije i svakoga tko je htio da uđe u Nacionalno-oslobodilački front. Stremili smo nacionalnom sporazumu, suradnji na nacionalnoj razini sa svakim i odatle su potekli naši prijedlozi za kompromis.“)

Znači, Tito je htio vlast, dok je narodno-frontovski format komunistima eksplicitno zabranjivao da je konzumiraju. Koliko je i dokle Tito slijedio Staljina? Nije ga slijedio nimalo politički, uvijek su bili na suprotnim stranama – dok je Staljin bio staljinist, Tito je bio lenjinist, a postao je staljinist tek kad je sa Staljinom raskrstio. Ukratko: Tito je bio Staljinov agent, ali nikad njegova marioneta! Kako kaže general Markos Vafiades, ratni zapovjednik ELAS-a – Tito se nije se libio prigrabiti vlast, dok je narodno-frontovski format zahtijevao pasivnost komunističkih partija, jer je tek SSSR sa svojom agenturom, vojskom i policijom, preko vlastitih ljudi, a ne preko partijskih kadrova izraslih u borbi, trebao nametnuti vlast, stvoriti ovisnu državu i ovisnu nomenklaturu. Staljin je, dakle, obični imperijalist.

To se lijepo vidjelo u Kini: suparništvo Wang Minga s Mao Zedongom završilo je još godinu dana ranije prije Titove eliminacije Hebranga kao mogućeg sovjetskog oslonca u borbi za prevlast. Godine 1941. ukida se Kominterna i pritom Wang Ming, šef kineske partije u Moskvi, gubi potporu za svoju politiku beskompromisne integracije KP Kine u svekinesku „narodnu frontu“ pod vodstvom Kuomingtanga, dogovorenu 1936. u Xianu. Savez s Čang Kaj Šekom bio je tada nužan Staljinu, a ne kineskoj KP. Mao je, dakle, učinio sve što i Tito, pa ipak, Tita Mao nije nikad priznao, jer je podržavao Staljina i staljinizam, a ne „izdajnički revizionizam“ N. S. Hruščova. Stvar je u tome što za Kinu nije bilo presudno uvažavanje njenog suvereniteta i „vlastitog puta u komunizam“, jer zemlja te veličine ne može razviti pasivno-agresivni sindrom inferiornosti, nego je u pitanju bilo idejno opredjeljenje za beskompromisni nastavak svjetske revolucije, u čemu im taj „Titov čovjek u Kremlju“ bez obzira na sklonost intervencionističkim avanturama, nije mogao ponuditi uvjerljivo vodstvo.

Za Tita, narodni front je tek paravan za preuzimanje vlasti. U sklopu Osvobodilne fronte i AVNOJ-a, samo su komunisti imali pravo na partijsko organiziranje ostajući, doduše, u ilegali (a ilegalni rad prakticirali su na lokalnoj razini još i dugo poslije rata), dok su svi ostali „časni građanski političari“ smjeli ulaziti isključivo pojedinačno, a ne u nekom partijskom bloku. Kad je svoj parlamentarni klub i zasebnu politiku u poslijeratnom parlamentu Konstituante pokušala afirmirati srpska Demokratska stranka Milana Grola, razbijena je, a zastupnici koji su ga podržali (poput Dragoljuba Jovanovića iz Zemljoradničke partije) završili su na robiji. Stranke su još neko vrijeme nominalno opstojale i HRSS je, primjerice, sve do 1963. izdavao svoj časopis „Slobodni dom“, ali to su, zapravo, bile udruge, a ne političke organizacije, nešto poput lovačkog društva, što se dopušta u svakom iole civiliziranom režimu.

Evropa u poraću prizorište je masovnog nasilja, etničkog čišćenja, totalitarne kontrole i sveprisutne penetracije sovjetske obavještajne službe u sve strukture oslabljenih država.

„Lenjin je 1917. imenovao Staljina »komesarom za nacionalnosti«. Tu je on stekao ekspertizu i interes za ovo pitanje, što ga nikad nije napustilo. Od tridesetih godina nadalje naređivao je valove terora protiv manjinskih etnika koji su živjeli u SSSR-u, od Poljaka, Čečena, krimskih Tatara, povolških Nijemaca i, uoči smrti, protiv Židova... Etnički konflikt bio je također upisan u sporazum tri saveznička lidera u Potsdamu iz jula 1945. Staljin, Truman i Atlee ohrabrili su masovni transter populacija…“[584]

Znači, Titova politika u Jugoslaviji 1945. – 1948., u potpunosti slijedi blokovski obrazac, osim što je ipak bila unekoliko blaža. Brojke su kod nas manje, što važi i za Nijemce ubijene u slovenskim koncentracionim logorima i za Talijane utopljene u moru i bačene u fojbe[585]. Statistike izgona i revolucionarnog terora također su striktno proporcionalne pa kako je kod nas sve zapravo minijaturno i cijeli gulag stane na jedan jadranski otočić. Ali, smjer događaja posve jasno govori o intencijama – provodi se opsežno etničko čišćenje neslavenskih naroda te istodobno likvidiraju „narodni neprijatelji“, svi oni koje valja razvlastiti da se unaprijed uklone točke socijalnog otpora.

Kad je Drugi svjetski rat završavao, Tito se pozicionirao kao najaktivniji epigon Staljinove moskovske politike te projekcija lagerske supersile prema Zapadu. Htio je to iskoristiti i za vlastite imperijalne ciljeve, pa, osim Istre, prigrabiti Trst i Furlaniju, okupirao je Albaniju i intervenirao u Grčkoj, gdje su komunisti 1. decembra 1944. s njegovom potporom i pod njegovom kontrolom, poveli građanski rat. Kao „proxy war“[586] pet godina rat u Grčkoj se vodio između rojalističkih reakcionara, nacionalista pod britanskim pokroviteljstvom i komunista u sklopu nacionalnog fronta, kojima je Tito davao potporu. Izvode se prave vojne operacije – to je nespoznati evropski Korejski rat, koji je trajao sve do 1949. godine. Svu logistiku komunističkom vođi Markosu Vafiadisu, ratnom zapovjedniku makedonske gerilske armije, pruža JA, a operacijama se upravlja iz Generalštaba u Beogradu.

---

[584] Anne Applebaum, *Iron Curtain 1944. – 1956*., Pulitzer prize za 2012. godinu (autorica je žena poljskog ministra vanjskih poslova, Radoslawa Sikorskoga).

[585] ***Fojba*** *(od lat.* ***fovea*** *– jama, rupa) je regionalni izraz za duboku kršku jamu ili jamu ponornicu, karakterističan za područje Istre, Hrvatskog primorja i zapadnog krša. Izraz je ušao u širu povijesnu i političku upotrebu sa sljedećim značenjima:*

- *Izvorni geografski pojam: Označava prirodnu krašku depresiju ili jamu na čijem dnu se nalazi pukotina koja upija vodu.*
- *Povijesni i politički pojam (Fojbe): Sinonim za masovne grobnice i stratišta. U tom se kontekstu odnosi na masovne likvidacije vojnih i civilnih žrtava koje su počinile partizanske jedinice tijekom Drugog svjetskog rata (u jesen 1943. i u svibnju 1945.). Žrtve su najčešće bili pripadnici talijanske etničke zajednice, fašistički dužnosnici, ali i Hrvati i Slovenci koji su se protivili komunističkoj vlasti.*
- *Povijesni revizionizam: U suvremenoj talijanskoj kolektivnoj svijesti, fojbe simboliziraju egzodus i stradanje talijanskog stanovništva na istarskom poluotoku. Taj se događaj u Italiji službeno obilježava 10. veljače kao Dan sjećanja na fojbe i egzodus (Giorno del Ricordo). (VestaHR)*

[586] ***Proxy war*** *(hrv. rat preko posrednika ili zamjenski rat) je oružani sukob u kojem dvije ili više velesila (ili drugih vanjskih aktera) ne ratuju izravno jedna protiv druge na bojnom polju. Umjesto toga, one financiraju, naoružavaju i logistički ili obavještajno podupiru lokalne vlade, pobunjenike ili manje države kako bi ostvarili svoje strateške ciljeve. (VestaHR)*

Kad su Saveznici u Teheranu priznali Titov „avnojski“ suverenitet na Balkanu, on je do kraja rata još morao definirati granice te svoje države. Sve ostale „narodne demokracije“ u Evropi naprosto su nacionalne države pod vlašću isprva prikrivenih komunističkih garnitura, a jedino je njegova – imperij, naslijeđen od Karađorđevića i, zatim, proširen, „oplemenjen“ njegovim vlastitim ambicijama.

Osim naroda i teritorija bivše Jugoslavije, drug Tito ima značajnu „aktivu“ u Italiji, gdje u velikoj mjeri kontrolira KPI, što je dio njegova mandata iz 1940., dok trupe Jugoslavenske armije, zaustavljene tek na prilazima Veneciji, na rijeci Tagliamento, drže Trst. Njegova ilegalna operativa kontrolira i mnogo šire područje. Jugoslavenskim oružjem naoružan je čak i separatistički pokret hajdučkog odmetnika Salvatorea Giuliana[587], koji vodi borbe do 1949. godine.

Jugoslavenski brodovi krijumčare oružje i na jug Francuske, te-ga ondje isporučuju komunističkim ćelijama veterana Španjolskog građanskog rata i borcima francuskog pokreta otpora[588]. General Lister, zapovjednik komunističke 11. divizije u Španjolskom građanskom ratu, dolazi s generalnim sekretarom PCE Santiagom Carrillom u Beograd i ondje dobiva čin general-majora JNA te instrukcije da započne ustanak u Pirinejima. Svi stari igrači ponovo su na svom mjestu, u približno istoj funkciji...

Tito je Albaniju zaposjeo s dvije pješadijske divizije. Instruktori CK KPJ instalirali su u Politbiro titoista Koci Xoxea koji je, svjedoči Krleža, prvi put u životu vidio vlak kad je poslije rata došao u Beograd i onda se na željezničkoj stanici ukrcao za Zagreb. Planira se stvaranje jugoslavenske Albanije – „sedme republike“ koja bi uključivala Kosovo.

Cio ekspanzionistički projekt bio je ozbiljno zamišljen: kao što su Amerikanci uveli svoje okupacione (plave) dolare u Italiji i Njemačkoj tako je Jugoslavija uvela svoju „jugoliru“ za slobodno područje Trsta 1946. Iste je godine albanski lek parificiran[589] u odnosu na dinar, a za Grčku uveden je specijalni tzv. „buljkeski dinar“ po Buljkesu gdje je Grčka oslobodilačka armija

---

[587] ***Salvatore Giuliano*** *(1922. – 1950.) bio je poznati sicilijanski odmetnik i vođa bande koji je postao međunarodno poznat tijekom i nakon Drugog svjetskog rata. Djelovao je u kaotičnom razdoblju savezničke invazije Sicilije. Postao je odmetnik 1943. godine nakon što je ubio policajca koji ga je pokušao uhititi zbog krijumčarenja hrane na crnom tržištu. Lokalno stanovništvo ga je obožavalo. Često je pljačkao bogate i dijelio hranu ili novac siromašnima te uživao auru romantičnog odmetnika („Sicilijanski Robin Hood“). Pridružio se separatističkom pokretu koji se zalagao za neovisnost Sicilije i njezino pripajanje Sjedinjenim Američkim Državama. Njegova banda je 1947. godine otvorila vatru na proslavu Praznika rada, ubivši 11 i ranivši desetke seljaka, žena i djece (Masakr u Portella della Ginestra). Taj je događaj doveo do njegovog konačnog sloma i opsežnog lova na njegovu bandu. Njegovo beživotno tijelo pronađeno je 5. srpnja 1950. pod nerazjašnjenim okolnostima. Službena verzija tvrdila je da je ubijen u policijskoj zasjedi, dok mnogi povjesničari vjeruju da ga je izdao i smaknuo njegov vlastiti zamjenik ili sicilijanska mafija. (VestaHR)*

[588] Baza im je u Tolouseu, u ogromnom kliničkom kompleksu Hospital Varsovia (bolnici nazvanoj 1944. „Varšava“ u čast tamošnjeg ustanka) kroz koju će od 1944. do 1948. proći oko 150.000 boraca. Tu dobivaju opremu, potrepštine, liječničku i ostalu njegu, tu imaju centralnu tehniku i administraciju. Rafel Montaner, *El hospital del exilio republicano*, in „Levante – El Mercantil Valenciano“, 12 februar 2012. Novčana pomoć borcima stizala je i iz New Yorka. Violeta Marcos Alvarez, *Los comunistas españoles exiliados en la región de Toulouse, 1945. – 1975., in El exilio republicano español en Toulouse, 1939. – 1999*., a cura di Alicia Alted & Lucienne Domergue, Madrid, UNED-Presos Universitarias du Mirail, 2003., str. 326 – 334.

[589] *Izraz* ***parificirati*** *se u hrvatskom jeziku najčešće koristi kao sinonim za izjednačiti, dovesti u ravnopravan položaj ili ujednačiti (prema latinskoj riječi* ***par*** *– jednak). (VestaHR)*

imala svoju glavnu bazu u Vojvodini i koji je bio zakonsko sredstvo plaćanja među Markosovim partizanima u Grčkoj.

No, to nije sve...

Na sastanku euro-komunističkih partija u Poljskoj, što će zatim prerasti u Informbiro – u Titovim percepcijama to je njegova (euro)komunistička internacionala[590] – jugoslavenska delegacija, kako svjedoči Đilas („Vlast i pobuna"), ima ulogu „najstarijeg brata". Jugoslaveni provode liniju po smjernicama koje im u povjerenju, na samu, daje Molotov i oni je prenose francuskom i talijanskom rukovodstvu. To je moglo impresionirati talijanske komuniste, francuske, naravno, puno manje. Bez obzira na partijske odnose i Titovu karizmu, nisu francuski drugovi došli s pariške Rive Gausche u Szklarsku Porebu, jednu zapuštenu banju u poljskim Krkonašama, da na osnivačkom sastanku Informacionog biroa slušaju nekog Đilasa, nesvršenog studenta filozofije iz Kolašina, kasabe u kojoj je tada, u septembru 1947. obitavalo oko 1.400 žitelja.

No, ako i nisu naročito reprezentativni, jugoslavenski komunisti vrlo su učinkoviti. Cijela se njihova stvar razvija odlično – previše dobro, zaključit će drug Staljin... Tito je u zemljama „narodne demokracije" popularniji od domaćeg rukovodstva. Lokalne vođe su prezreni, a Titu plješću na ulicama! Drug Staljin okreće kormilo, ali to druga Tita neće zateći nespremna...

Na početku hladnoratovske konfrontacije, Angloamerikanci su shvatili da su izgubili cijelu istočnu Evropu, dok se zapadna trese budući da komunistički pokret u Francuskoj, Belgiji i Italiji kuha revolucionarni prevrat kroz uličnu i parlamentarnu borbu – klasični lenjinistički format. Drug Staljin totalno ih je preveslao: svjetski komunistički pokret čvrst je monolit – od Tihog do Atlantskog oceana!

Staljin je stoga na Tita počeo gledati kao na kadrovski problem. Pokušao ga je uvući u novu „Balkansku federaciju", naravno s Bugarskom, u kojoj bi Georgi Dimitrov, Staljinov blijedi sluga, postao šef, a kad to nije uspjelo i razabralo se da je „Orao" (što je, poslije Valtera i T.T.-a bilo novo Titovo kodno ime kod NKVD-a) previše raširio krila, mijenjaju mu šifru u „Strvinar". Proglašen je britanskim agentom, koji vezu sa Zapadom održava preko Velebita. Pošto je propao puč pokrenut Rezolucijom Kominforma, kojim je Titovo rukovodstvo izopćeno iz svjetskog komunizma – a za centralu od junaka ove storije opredijelili su se i Žujović, i Čolaković i Nikola Petrović, sovjetska služba aktivira Josifa Romualdoviča Grigulovića, južnoameričkog likvidatora da im ga skine s vrata[591].

---

[590] Geoffrey Swain, *The Cominform: Titos International?*, in „The Historical Journal", 3 (1992.).

[591] ***Iosif Grigulevich*** *(Jozef Grigulevič), istaknuti sovjetski obavještajac i tajni agent NKVD-a. Koristio je operativni pseudonim Teodoro B. Castro. Iako je glumio kostarikanskog diplomata i veleposlanika, njegova stvarna uloga i život obilježili su svjetsku povijest. Grigulevich je uspio stvoriti lažni identitet bogatog iseljenika iz Kostarike i uspješno se infiltrirao u visoke diplomatske krugove. Služio je kao izvanredni veleposlanik Kostarike u Italiji, Vatikanu i Jugoslaviji (1952. – 1954.). Staljin je osobno povjerio „veleposlaniku" Teodoru B. Castru zadatak organiziranja i provođenja atentata na jugoslavenskog vođu Josipa Broza Tita. Plan je propao i operacija je otkazana zbog Staljinove smrti u ožujku 1953. godine. Prije operacija u Europi, Grigulevich je bio ključna figura u zloglasnim sovjetskim likvidacijama i sudjelovao je u prvom, neuspješnom atentatu na Lava Trockog u Meksiku (1940.). Nakon Staljinove smrti, Grigulevich je povučen u Moskvu gdje je kasnije napravio akademsku karijeru kao stručnjak za Latinsku Ameriku i povjesničar. (VestaHR)*

Kad se 1948. odvojio od Moskve i prestao biti zavisan od teorije, politike i prakse centralnog autoriteta svjetskog komunizma, Tito je teritorializirao svoje podaničke partije po jednoj šemi koja je jako nalikovala na arhitekturu austro-ugarskih „krunovina“[592]. Znači – malo nacionalni kriterij, malo lokalni, malo povijesni, kako gdje i kako on odluči, ali u svakom slučaju, zadržavajući suvereno pravo da zasebno razvija ono što naziva komunizmom, zahtijevajući istodobno da mu ostatak komunističkog svijeta i moskovska centrala koja time to prestaje biti, njegovo suvereno pravo i priznaju. Nikita Hruščov upravo je tako postupio – i na neki način, zaista, on je bio „Titov čovjek u Moskvi“... Tako je i propao. Bio je žrtva Titova kulta ličnosti!

Mao je postupio kao i Tito; odbacio je staljinsku formulu narodno-frontovske kooperacije s nacionalistima i proveo revoluciju, a Čang Kaj Šeka ekspedirao na jedan malo veći otok u Južnom kineskom moru. Hebranga je Tito smijenio 1944. zbog idejnog skretanja od generalne linije, koja je bila generalna linija generalnog sekretara KPJ, a ne staljinska ortodoksija, linija Moskve. Raskrstivši sa Staljinom, bacio je Hebranga u Glavnjaču, iz koje neće iznijeti živu glavu, kao ni većina Srebrnjakove grupe, uključujući njegovu ženu. Hebrang naprosto nije bio odan čovjek („vjerni“ što bi rekao drug Tito na svom polu-ruskom), pripadnik ekipe koju je Tito formirao 1937. dok je Andrija ležao na robiji. Bio mu je, naprotiv, suparnik, u istom času uzdignut na lidersku poziciju na Osmoj konferenciji zagrebačkih komunista kad se 1928. stvarala nova, proleterska, staljinistička Komunistička partija u Jugoslaviji. Biti s Titom u istom, prvom redu, nije nipošto dobra stvar...

Kad su se prilike promijenile, Tito odjednom opet postaje adut u Churchillovim rukama. Amerikanci ništa ne razumiju. Oni ne vjeruju da je raskid s Moskvom stvaran, a u Beogradu se nalazi samo jedan (brojkom: 1) agent CIA[593]. Tito nije mogao ugovoriti transfer dok su u Londonu na vlasti bili laburisti premijera Aneurina Bevina, s kojima Moskva lako manipulira, ali samo tri mjeseca nakon povratka konzervativaca na vlast, uspostavlja se stara relacija. Tito se javlja preko prokušanog kanala Velebit – MacLean: škotski laird[594] upravo je postao zamjenik ministra obrane, Junior Minister of Defence. Tito poručuje da bi promijenio dres i zaigrao za Mayfair[595]. Odmah ga u Londonu prima mlada britanska kraljica, a sam Churchill dočekuje na obali Temze. Doplovio je „Galebom“, odjeven u skromnu teget[596] uniformu gross-

---

[592] ***Krunovina*** *(povijesni pojam, sinonim za krunsku zemlju) označava upravnu jedinicu ili povijesnu pokrajinu koja je bila izravno podređena vladaru (kruni), a ne nekom drugom posjedniku ili vlastelinu. Izraz se najčešće koristi u kontekstu Austro-Ugarske Monarhije (prema njemačkom izrazu Kronland), gdje su pojedine povijesne zemlje (poput Kraljevine Hrvatske i Slavonije, Dalmacije, Češke ili Štajerske) imale status krunovina. (VestaHR)*

[593] Coleman Mehta, *The CIA Confronts the Tito – Stalin split, 1948. – 1951*., Journal of Cold War Studies, Volume 13, Number 1, Winter 2011, str. 101 – 145. *Charles Morton English, the CIA station chief in Belgrade from August 1948 until January 1951*, str. 102.

[594] *Riječ* ***laird*** *(izgovara se lerd) je škotski izraz koji označava vlastelina, zemljoposjednika ili gazdu. (VestaHR)*

[595] ***Mayfair*** *je elitna, luksuzna četvrt smještena u središnjem Londonu (West End), koja u prenesenom značenju simbolizira visoko društvo, bogatstvo, eleganciju i visoki životni standard. Područje je omeđeno ulicama Oxford Street, Regent Street, Piccadilly i Hyde Parkom. Ime je dobilo po tradicionalnom sajmu (May Fair) koji se na tom mjestu održavao svakog svibnja u razdoblju od 1686. do 1764. godine. Nakon što je sajam ukinut zbog pritužbi na nered, područje je razvila bogata obitelj Curzon u jednu od najskupljih stambenih i poslovnih četvrti na svijetu. (VestaHR)*

[596] *Riječ* ***teget*** *označava tamnoplavu (zatvoren-oplavu) boju, koja se najčešće koristi za opisivanje tkanina ili odjevnih predmeta poput uniformi. Naziv potječe od prezimena austrijskog admirala Wilhelma von Tegetthoffa, koji je 1866. godine zapovijedao u poznatoj bitci kod Visa. S obzirom na to da su mornaričke*

admirala[597] Jadranskoga mora. Staljin je umro točno dva tjedna ranije, ne bi inače Tito mirno špancirao po Embankmentu[598]...

Vrhunski tajni agent Kominterne defektirao je, dakle, na Zapad. I, kad su Amerikanci napokon posegnuli u kasu i eskontirali[599] dvije milijarde dolara, bezgraničnu opskrbu hranom i strateškim materijalima, izvest će on nevjerojatan pothvat. Kod kuće žestoko će prišarafiti staljiniste, rusofile i sve previše gorljive komunjare i baciti ih na Goli otok, Club Meditaranee[600] njegova jadranskog Arhipelaga Gulag[601]. Sam je odmah po objavljivanju Rezolucije bio zbrisao u Zagreb, jer se u Beogradu nije osjećao sigurnim – u vili Pongratz u Visokoj okupio je Krajačića i ostale hrvatske generale, koji su se borili u Španjolskoj. Potegao je i Krležu, da mu asistira oko ideološke pretvorbe u humani socijalizam, a istodobno, diplomatski i vojno, oslonio se u potpunosti na Zapad. Ionako su kolektivizacija i industrijalizacija bez ruske pomoći odmah propali.

---

uniforme tradicionalno tamnoplave, a Tegetthoff je bio admiral, taj se specifičan tamnoplavi ton s vremenom počeo nazivati teget. (VestaHR)

[597] ***Gross-admiral*** *(njem. Grossadmiral, hrv. veliki admiral) najviši je admiralski čin u ratnoj mornarici koji odgovara činu feldmaršala (general-pukovnika) u kopnenoj vojsci. Ovaj povijesni čin bio je specifičan prvenstveno za Njemačko Carstvo i Treći Reich, a označavao je vrhovnog zapovjednika mornarice. Tijekom povijesti nosili su ga samo rijetki i istaknuti vojskovođe, poput njemačkog cara Vilima II., švedskog kralja Oskara II. te Hitlerovih zapovjednika mornarice Ericha Raedera i Karla Dönitza. (VestaHR)*

[598] *Riječ* ***embankment*** *(eng. nasip, obala ili podzida) označava umjetno uzdignut nasip od zemlje, kamena ili šljunka. U urbanizmu se često koristi za opisivanje šetališta ili ceste koja je izgrađena uz samu obalu rijeke. Poznati primjeri uključuju Embankment u Londonu uz rijeku Temzu. (VestaHR)*

[599] ***Eskontirati*** *(ili* ***diskontirati****) u financijama i bankarstvu znači otkupiti vrijednosni papir (najčešće mjenicu) prije njegovog roka dospijeća, pri čemu se isplaćuje iznos umanjen za odgovarajuće kamate i troškove. Ovaj postupak omogućuje poslovnim subjektima brži dolazak do gotovine umjesto čekanja datuma navedenog na papiru. Primjer u praksi: Tvrtka posjeduje mjenicu na iznos od 1.000.000 eura s rokom naplate za 6 mjeseci. Ako tvrtki hitno treba likvidan novac, ona tu mjenicu eskontira u banci. Banka otkupljuje mjenicu uz diskontnu stopu od recimo 5% i odmah isplaćuje tvrtki 950.000 eura, dok će banka za 6 mjeseci naplatiti punih 1.000.000 eura od izdavatelja mjenice. Izraz se također koristi u širem smislu u financijskoj matematici za svođenje buduće vrijednosti novca na njegovu sadašnju vrijednost. Pojam potječe od talijanske riječi* ***sconto****. (VestaHR)*

[600] ***Club Méditerranée*** *(često skraćeno kao Club Med) je poznata francuska turistička tvrtka koja je začetnik koncepta „klubova za odmor“ i all-inclusive ljetovanja. U prijevodu s francuskog jezika to znači „Sredozemni klub“, što ukazuje na izvorno područje gdje su se nalazila njihova prva turistička naselja. Poznati su po tome što gostima nude odmarališta u kojima je sve uključeno u cijenu (smještaj, hrana, sportske aktivnosti, zabava), stvarajući neformalnu atmosferu u kojoj gosti često koriste „perle“ ili narukvice umjesto novca unutar samog kompleksa. Tvrtka je osnovana 1950. godine. Njezin pionirski pristup uvelike je oblikovao modernu turističku industriju, a koncept su proširili na brojne svjetske destinacije. Također, obilježio je i povijest hrvatskog turizma poznatim naseljima poput onih u Pakoštanima. (VestaHR)*

[601] ***Arhipelag Gulag*** *označava golem sustav sovjetskih logora za prisilni rad i istoimeno književno-povijesno remek-djelo ruskog pisca Aleksandra Solženjicina. Pojam se sastoji od dviju riječi s preciznim značenjem:* ***Gulag*** *je ruski je akronim za Glavnoje upravljenije lagerej (Glavna uprava logora), administrativno tijelo koje je upravljalo represivnim sustavom u SSSR-u.;* ***arhipelag*** *je metafora koju je Solženjicin upotrijebio kako bi opisao rasprostranjenost stotina kaznenih logora – oni su poput izoliranih „otoka“ bili razbacani po cijelom Sovjetskom Savezu, tvoreći golemu skrivenu zemlju patnje, gladi i smrti. Djelo Gulag nastajalo je u tajnosti od 1958. do 1968. godine, a temelji se na autorovu osobnom iskustvu robijanja u logorima te na svjedočanstvima više od 200 drugih zatvorenika. Knjiga je razotkrila stvarne razmjere staljinističkog terora i sustavnog uništavanja političkih neistomišljenika. Nakon što je prokrijumčarena na Zapad i objavljena 1973. godine, knjiga je šokirala svjetsku javnost i odigrala ključnu ulogu u rušenju iluzija o sovjetskom totalitarnom sustavu. (VestaHR)*

Zašto Staljin nije vojno intervenirao u Jugoslaviji? Maršal Rodion Malinovski[602] povjerio je jugoslavenskom zrakoplovnom generalu dr. Zlatku Renduliću (daljem rođaku Lothara Rendulića)[603] da je po Staljinovu naređenju 1948. na granici bio prikupio osam sovjetskih oklopnih divizija pa čekao naredbu za intervenciju. No, to se nije moglo izvesti u realnim okolnostima.

Staljin je znao da mora računati na žilav partizanski otpor u planinama („bosanskoj reduti“) i na masovnu vojnu pomoć Zapada. Takva je bila i procjena CIA. Ona je predviđala sposobnost za samostalni otpor u trajanju od tri do šest mjeseci, pa je prilično nisko gradirala opasnost od agresije[604]. Ipak je preporučila da se velike količine ratnog materijala uskladište u neposrednoj blizini, kod Trsta, kako bi se pomoć mogla brzo uputiti.

U Koreji je proigran intervencionistički scenarij kao „proxy war“ (započet 1950.) što se vodio s kineskim vojnicima, dok bi Evropi Staljin morao ratovati vlastitim snagama, budući da su sve blokovske armije tada (a i kasnije) bile manje-više neupotrebljive te, uostalom, uopće nisu bile predviđene za samostalno djelovanje, nego su samo pojedinim divizijama popunjavale sovjetske armijske formacije.

Ali, rat u Evropi odmah bi, s obzirom na golemu inferiornost Zapada u konvencionalnom naoružanju, u slučaju međusobnog sukoba, brzo eskalirao u nuklearni rat.

Godine 1948., kad počinje Titova šizma[605], Staljin još nema A-bombu. Prvi pokus u Semipalatinsku izvršen je 1949. upotrebom eksperimentalnih količina fisionog materijala zaplijenjenog s njemačkim nuklearnim programom. Amerikanci dotle već imaju oko 90 operativnih bombi i 35 specijalnih „Silverplate“ bombardera B-29[606] koji ih mogu baciti na cilj.

---

[602] Rodion Jakovljevič Malinovski (1898. – 1967.). Rođen u Odesi, 1914. je otišao kao dobrovoljac na front. Poslan je 1916. u Francusku, u sastavu ruskog ekspedicionog korpusa. Poslije povratka u Rusiju, 1919. uključio se u redove Crvene armije, i u sastavu 27. streljačke divizije sudjelovao u borbama protiv kontra-revolucionarnih snaga. Tokom dvadesetih godina, prešao je put od komandira voda do komandanta korpusa. U Komunističku partiju Sovjetskog Saveza učlanio se 1926. godine. Vojnu akademiju „Frunze“ završio je 1930. godine. Od 1937. do 1938. godine borio se kao dobrovoljac u Španjolskom građanskom ratu. Od februara 1943. godine, Malinovski je komandant trupa Južnog, a od marta Jugozapadnog fronta, koji mijenja naziv u Treći ukrajinski front, boreći se za Donbas. Za maršala Sovjetskog Saveza postavljen je 1944. godine. Zapovijedao trupama Drugog ukrajinskog fronta prilikom oslobođenja Rumunjske, Mađarske, Austrije i Čehoslovačke. Od jula 1945. godine, Malinovski je zapovijedao trupama Zabajkalskog fronta koje su nanijele glavni udarac Japancima u Mandžurškoj strategijskoj operaciji.

[603] Iskaz autoru (DK). Zlatko Rendulić (Jastrebarsko, 29, septembar 1920.) bivši je jugoslavenski general, vojni pilot i avio-inženjer. Kao student tehnike pridružio se NOVJ 1943., a član KPJ je postao u ljeto 1944. U ratu je bio pilot i politički komesar eskadrile. Po završetku rata bio je načelnik Vazduhoplovno-tehničkog instituta, te načelnik Uprave ratnog zrakoplovstva u Generalštabu JNA. Radio je kao inženjer i probni pilot. Diplomirao je na sovjetskoj Vojno-zrakoplovnoj inženjerskoj akademiji, magistrirao je 1954. na američkom univerzitetu Cornell i doktorirao 1964. na Mašinskom fakultetu u Beogradu. Završio je školu pokusnih pilota RAF-a u Cranwellu. Kao redovni predavač radio je u Centru za strateške studije Generalštaba JNA.

[604] Coleman Mehta, *The CIA Confronts the Tito – Stalin split, 1948. – 1951*., str. 133.

[605] *Riječ **šizma** potječe od grčke riječi **schisma**, što znači pukotina ili rascjep i označava rascjep, raskol ili podjelu unutar neke organizacije, grupe ili zajednice, a najčešće se koristi u kontekstu religije za opisivanje odvajanja skupine vjernika od dotadašnjeg vrhovnog autoriteta. (VestaHR)*

[606] *Izraz **„Silverplate“** označava tajni kodni naziv za projekt i specijalne preinake teških bombardera Boeing B-29 Superfortress tijekom Drugog svjetskog rata, koji su im omogućili nošenje i ispuštanje prvih atomskih bombi. Ove preinake predstavljale su američku zrakoplovnu komponentu Projekta Manhattan. B-29 su bili jedini američki zrakoplovi s dometom i kapacitetom za nošenje glomaznih nuklearnih bombi dugih i do nekoliko*

Do 1950. SSSR već je dostigao proizvodnju od 2.000 tona rude urana na godinu, kopirao avion B-29 (Tu-4) i počeo serijsku proizvodnju više od 800 takvih aparata. No, dotle su Amerikanci zamalo već napravili H-bombu, prosječno jaču od atomske oko tisuću puta. Staljin dakle, ni trenutka nije imao „Window of Opportunity“ da započne novi svjetski rat u Evropi ili njime kredibilno zaprijeti...

Stoga je, realno, veća prijetnja Titovu režimu od vanjske ugroze bila opasnost od unutrašnjeg sloma. Ali ne zbog djelovanja „unutrašnjeg neprijatelja“. Unutrašnji neprijatelj efikasno je umlaćen u prvim godinama poraća, a osim toga, ta se „reakcija“ više boji Staljina nego Tita. Što se pak tiče domaćih staljinista, informbiroovaca, to je kauterizirano[607] vrlo radikalno – različitim mjerama obuhvaćeno je oko 20% članova Partije. Maknuti su krivi, manje krivi, neoprezni, oni koji bi mogli skrenuti, članovi njihovih obitelji, te oni kojima se tek nešto omaklo u šali ili u pijanstvu... Kroz tu Udbinu gustu mrežu ni ptica nije mogla da proleti na Istok. Tito je nepogrešivo računao, kao i uvijek kad mu je bila ugrožena sama egzistencija. No ostalo mu je da izvede i posljednje čudo – da s nekoliko riba nahrani gladno mnoštvo u jednoj ratom i poratnom represijom razorenoj zemlji...

U Jugoslaviji je 1953., u osmoj godini poraća poslije suše, zavladala glad. Na Bledu se održava plenum Politbiroa, opisuje ekonomist akademik Vladimir Stipetić koji mu je prisustvovao kao novinar[608]. Tu se Ivan Maček – Matija obrušio na Svetozara Vukmanovića – Tempa, zaduženog za narodno gospodarstvo, optužujući ga da ne uvodi dovoljno energično komunističku plansku ekonomiju i kolektivizaciju, kao što su svi oni to učili u Moskvi. Petogodišnji plan zacrtao je Boris Kidrič, drvena glava, doktrinar, još jedan od Titovih književno-kritičarskih kadrova (inače sin znamenitog slovenskog literarnog povjesničara i masona Franceta Kidriča). Dok je Hebrang bio ministar narodne privrede, kao stručni pomoćnik radio je s njim dr Mijo Mirković, akademik i povjesničar, ekonomist školovan na najboljim njemačkim, britanskim i američkim sveučilištima. On je odmah s Kidričem ušao u sukob, pa se mudro povukao u Zagreb, gdje je osnovao Ekonomski fakultet. Tito je pak izostao s tog bledskog plenuma gdje se bistrila marksistička ekonomija, budući da je iznašao fundamentalno rješenje. Potpuno se okrenuo Amerikancima i iz Amerike krenula je silna pomoć – milijun tona žita godišnje; dvije milijarde dolara, te više od dvije stotine najmodernijih mlaznih aviona tipa F-84F „Thunderjet“[609]. Direktor specijalnog programa

---

metara. Iz zrakoplova je uklonjen dio trupa i radara te su odjeljci za bombe znatno prošireni. Zrakoplovi su opremljeni bržim sustavima za otvaranje vrata odjeljka bombe te snažnijim motorima i propelerima kako bi bombarder mogao brže pobjeći od eksplozije nakon ispuštanja. Kako bi bili lakši i brži, sa zrakoplova su u potpunosti uklonjeni obrambeni mitraljezi i kupole (osim onih u repu). Preinake su obuhvaćale i posebnu obuku posada u sklopu tajne postrojbe 509th Composite Group. Ukupno je oko 65 ovih bombardera modificirano tijekom i neposredno nakon rata. Najpoznatiji zrakoplovi u „Silverplate“ konfiguraciji su Enola Gay (koja je bacila bombu na Hirošimu) i Bockscar (koja je bacila bombu na Nagasaki). (VestaHR)

[607] ***Kauterizacija*** *je medicinski postupak spaljivanja ili uništavanja tkiva i krvnih žila primjenom topline, kemikalija ili električne struje. Koristi se za zaustavljanje krvarenja (koagulacija), uklanjanje neželjenih izraslina (poput bradavica i polipa) te liječenje promjena na sluznici (npr. grlić maternice ili nosna šupljina). (VestaHR)*

[608] Iskaz autoru (D.K.).

[609] Lorraine M. Lees, *Keeping Tito Afloat: The United States, Yugoslavia, and the Cold War*, *1945. – 1960.*, Pennsylvania State University Press, 1997.

pomoći bio je klasični američki ekonomist i povjesničar hrvatskog podrijetla, dr. Jozo Tomašević.

Uz takvu pomoć, bilo je lako izgrađivati socijalizam.

S grčkim kraljem, kojega je do jučer pokušavao svrgnuti oružanom revolucijom, Tito se sad slika na Propilejima. Tito i vatrena crnka Jovanka te kralj i kraljica, svi u bijelom, pojavljuju se na fotografijama što izgledaju kao da ih je snimio sam Cecil Beaton[610]. Zatim s Grčkom i ataturkovskom antikomunističkom Turskom, članicama NATO pakta, sklapa Balkanski pakt, koji će vojno zapriječiti sovjetski prodor na Mediteran. U Italiji razbija pro-moskovsku i stvara disidentsku partijsku centralu, buduće „eurokomuniste“, diže Berlinguera i ostale umjerene ljevičare koji će voditi „kulturkampf“[611] i parlamentarnu borbu, poput laburista.

U šezdesete ući će u kompaniju s reformistom N. S. Hruščovom, s kojim je potpisao Beogradsku deklaraciju 1961. godine. Nikita Sergejevič došao mu je na noge i priznao pravo na vlastiti, makar i veoma okolišni put u socijalizam koji vodi preko Bandunga, Aleksandrije, Akre i mnogih drugih egzotičnih destinacija... Poslije toga, Tito se djelomice vraća u poboljšani komunistički Lager 2.0[612], no nije prestao podržavati ljude koji su se ondje pokušavali odvojiti od Moskve. Zlosretni mađarski kontrarevolucionar Imre Nagy jugoslavenska je politička kreacija.

Kad je uspostavio novi zapadno-istočni balans zauzevši poziciju ekvilibrista koja mu najbolje odgovara, riješio se Rankovića i udbaškog društva što mu je držalo leđa u doba sovjetske prijetnje. Uz pomoć Steve Krajačića likvidirao ih je na Brionskom plenumu i tako

---

[610] ***Cecil Beaton*** *je rođen 1904. godine u Londonu. Bio je slikar, dizajner, dramatičar, pisac, karikaturist i ilustrator. Osvojio je Oscare za dizajn filmova „My Fair Lady“ 1956. godine i za film „Gigi“ 1957. godine. Radio je umjetničke i stilizirane fotografije, bogato izrađene pozadine je postavljao iza modela odjevenih u elegantnu odjeću. Godine 1926. je organizirao izložbu u maloj londonskoj galeriji. Časopis Vogue uočio je njegovu sklonost k modnoj fotografiji pa su sklopili ugovor. Tridesetih godina 20. stoljeća u Hollywoodu je snimio portrete filmskih zvijezda. Godine 1937. postao je dvorski fotograf kraljevske obitelji. Od istaknutijih ličnosti fotografirao je Churchilla te Gretu Garbo za koju je bio emotivno vezan. Umro je 1980. godine u Broadchalkeu pored Salisburyja. (VestaHR)*

[611] ***Kulturkampf*** *(iz njemačkog: borba za kulturu) označava politički i ideološki sukob između svjetovnih vlasti i vjerskih institucija, najčešće s ciljem smanjenja utjecaja crkve na društvo, obrazovanje i politiku. Pojam se izvorno odnosi na sukob u Njemačkom Carstvu (1871. – 1878.) između kancelara Otta von Bismarcka i Katoličke crkve. Bismarck je želio oslabiti moć pape i crkvene strukture koje je smatrao prijetnjom novonastalom, sekularnom carstvu. Danas se pojam koristi u prenesenom značenju za opisivanje dubokih društvenih i svjetonazorskih podjela. Sinonim je za „kulturni rat“, a opisuje sukobe između liberalnih / sekularnih i konzervativnih / tradicionalnih vrijednosti unutar nekog društva (npr. prijepori oko ljudskih prava, obrazovanja, morala ili tradicije). (VestaHR)*

[612] *Izraz* ***„komunistički Lager 2.0“*** *je kolokvijalna, metaforička ili suvremena politička skraćenica koja se rabi u analitičkim, novinarskim ili društvenim krugovima s ciljem opisivanja modernih oblika autoritarnog nadzora, kontrole i društvenog inženjeringa. Povijesni pojam* ***lager*** *(preuzeto iz njemačkog jezika) označava radne ili sabirne logore (poput Golog otoka ili sovjetskog Gulaga) kroz koje su komunistički režimi provodili fizičku izolaciju i preodgoj političkih neistomišljenika. U širem političkom smislu označavao je i socijalistički lager – blok država pod utjecajem Sovjetskog Saveza. Dodatak „2.0“ implicira moderniziranu, digitalnu verziju. U današnjem kontekstu označava prijelaz s fizičkog terora i stroge državne cenzure na suvremene, tehnološke oblike kontrole društva. Kada se ovaj izraz spominje u suvremenim raspravama, obično se veže uz koncepte kao što su korištenje umjetne inteligencije, masovnog biometrijskog nadzora i praćenja aktivnosti građana putem interneta; sustavi u kojima država prati, evaluira i kažnjava ili nagrađuje ponašanje građana na temelju njihove digitalne i društvene aktivnosti; potpuna kontrola nad digitalnim prostorom i gušenje političkog pluralizma. (VestaHR)*

uklonio one koji su uklanjali pro-moskovske komuniste i njihove „suputnike“. Gesta koja je bila lijepo primljena u Sovjetskom Savezu i na Zapadu. Istodobno, svjedoci su trajno ušutkani. Započinje „liberalizaciju“. Umjesto komandirane ekonomije, uvodi se socijalističko samoupravno poduzetništvo, a društveni život relaksira, komunistički aparat olabavljuje i „pluralizira“, država federalizira, otvaraju se granice... Dobro, pritom je ojačao ulogu armije i vojne službe KOS, jer i dalje nikome nije vjerovao, a najmanje svojim kletvenicima[613]. Iza fronte vesele države socijalizma s ljudskim licem, bila je njegova sauronska utvrda[614] na Brionima, opremljena svevidećim okom.

Koncem šezdesetih godina, priznao je Zapadnu Njemačku i ondje podržao socijaldemokrate te uspostavio više nego bliske odnose s njihovim lijevim krilom pod vodstvom Herbertha Wehnera (kolegom iz moskovskog hotela „Lux“) i Willyjem Brandtom, predsjednikom SPD-a. Njemačka je tada preuzela glavni teret izdržavanja jugoslavenskog komunističkog eksperimenta, kojemu su se toliko divili frankfurtski postmarksisti. To je nadomjestilo američku izravnu pomoć. Njemačko čudo prenijelo se donekle i na Jugoslaviju. Njemačka daje modernu tehnologiju i kupuje proizvode te zapošljava stotine tisuća ljudi, domaći višak radne snage. Jugoslavenska tajna policija dotle izaziva među emigrantima mnogobrojne incidente potičući prave i lažne ekstremiste, vlastite provokatore, kako bi onemogućila rađanje demokratske opozicije i diskreditirala svaki demokratski prosvjed.

Taj Titov jugoslavenski projekt izgleda iz današnje perspektive kao neobično složena strategija što zahtijeva dugoročni predumišljaj i angažman, potpuno netipičan za moderne političke lidere u doba parlamentarne demokracije. Glasači kao dioničari javnoga dobra traže brzu dividendu što stranačke elite fokusira na to da na bilo koji način brzo ostvare neke neposredne, vidljive ciljeve državne politike.

Danas se s dugoročnim predumišljajem vode jedino ozbiljniji poslovi velikih korporacija, recimo, prilikom osvajanja novih tržišta. Primjerice, u tranziciji, u istim ovim evropskim državama između Istoka u Zapada, multinacionalke koje su na lokalno tržište plasirale najjače robne marke, služile su se metodom koja neodoljivo podsjeća na staljinsku politiku narodnog fronta.

Kad je pao Berlinski zid i počeo se stvarati divlji, neuređeni kapitalizam u balkanskim zemljama što su tek izlazile iz ratnog stanja, velike tvrtke su zastupanje svojih proizvoda prvo

---

[613] ***Kletvenik*** *je arhaični izraz koji označava osobu koja je nekomu položila zakletvu ili prisegu. U povijesnom i pravnom kontekstu, sinonim je za vazala ili podanika koji se zakleo na vjernost svome gospodaru (npr. kralju ili feudalcu). (VestaHR)*

[614] *Izraz* ***sauronska utvrda*** *dolazi iz djela J. R. R. Tolkiena (poput Gospodara prstenova) i označava metaforičko ili stvarno mjesto zla, totalitarne kontrole i budnog nadzora. Metafora se najčešće koristi u prenesenom značenju u politici ili novinarstvu. U književnosti i fikciji: Odnosi se na stvarne Sauronove kule i utvrde u Međuzemlju (npr. Barad-dûr u Mordoru). Karakteriziraju ih neprobojne zidine, zastrašujuća arhitektura i svevideće oko na vrhu koje simbolizira paranoju, strah i potpunu kontrolu nad podanicima. U političkom i društvenom kontekstu: Metafora kojom se opisuju izolirani, tajanstveni ili autoritarni centri moći. Često se koristi za opisivanje mjesta odakle netko upravlja represivnim aparatom, špijunira neistomišljenike ili provodi apsolutnu vlast bez ikakve transparentnosti (usporedivo sa svevidećim okom). U svakodnevnom govoru izraz opisuje nedostupno središte moći koje širi strah ili vrši strog nadzor. (VestaHR)*

dale u franšizu[615] lokalnim dilerima. Ti domaći poslovni ljudi, bivši komunistički rukovodioci, direktori ili obični kriminalci upućeni u lokalne prilike, znali su kako se tu biznis može dići od nule te, usprkos svim zaprekama, uspjeli su organizirati prodaju, promociju i naplatu, poslovanje u posve neregularnim uvjetima. Isto tako je i drug Tito dobro poznavao domaći teren, za razliku od Gorkića, koji je razmišljao shematski, kao birokratski kadar svake korporativne centrale. A tu je, umjesto „moskovske rutine“, bila potrebna vještina snalaženja, šamanizam[616] i čarolija, balkanska kabala[617]!

Kad su se importni brendovi etablirali a tranzicijsko tržište razvilo, velike korporacije naprosto bi svojim zastupnicima ukinule franšizu, pravdajući to činjenicom da su ti lokalni maheri previše kompromitantni, povezani s podzemljem, skloni korupciji, što u poslovanju daje slabiju efikasnost od uhodane administrativne procedure kakva se primjenjuju u centrali. No, za razliku od naivnih domaćih kapitalista, koji su bili nesposobni da tome pariraju, drug Titu se, čim su mu u Moskvi povukli franšizu, osamostalio i globalni komunistički brend pretvorio u vlastitu „emporio“ liniju[618], koja je, zahvaljujući ekonomskoj pomoći Zapada odmah izgledala puno bolje od istočnoeuropskog modnog mejnstrima. To, dakle, nisu bile lažne traperice Levi's nego njegov vlastiti Diesel! Njegova marka bila je zaista superiorna, nekonvencionalna i seksi, toliko da se mogla dopasti čak i pomodarskim lijevim intelektualcima s pariške lijeve obale. Zatim je taj svoj proizvod stao izvoziti u Treći svijet. Antikolonijalna revolucija mogla se razviti u nekom neželjenom smjeru, ali umjesto marksizma importiranog iz Moskve ili Pekinga, i u Africi je (piše Zbigniew Brzezinski u svojoj seminalnoj studiji o razvoju afričkog sindikalizma[619]) među mladim crnačkim radikalima, Titov put bio najatraktivniji... Čak i modno, umjesto „maovki“[620] ili ruskih krznenih šubara koje su u ekvatorijalnoj klimi s ponosom nosili na glavi epigonski kadrovi iz Demokratske Republike Kongo, afričkom ukusu morao je imponirati Titov nesputan ukus, koji ti dopušta da se neizmjerno ukrašavaš, kao što pristoji svakom pravom muškarcu i poglavici od Tripolija do Kampale.

U međunarodnoj politici, Tito se pozicionirao, što bi njegovi Zagorci sa Sutle rekli, „ni vrit ni mimo“, kao lider „trećeg puta“. Kao iskusni sindikalac, znao je kako se štite klasni interesi:

---

[615] ***Franšiza*** *je poslovni model u kojem davatelj franšize (vlasnik brenda i poslovnog sustava) ustupa drugom poduzetniku (primatelju) pravo na korištenje svog imena, znanja, tehnologije i marketinških alata u zamjenu za naknadu. (vestaHR)*

[616] ***Šamanizam*** *je drevni spiritističko-magijski sustav vjerovanja i praksi u kojem šaman (plemenski vrač ili iscjelitelj) djeluje kao posrednik između fizičkog svijeta i svijeta duhova. (VestaHR)*

[617] ***Kabala*** *je židovsko mistično i ezoterično učenje koje nastoji objasniti tajne svemira, prirodu Boga te odnos između Stvoritelja i čovjeka. Sama hebrejska riječ potječe od korijena koji znači „primanje“ ili „predaja“, što ukazuje na znanje koje se s generacije na generaciju prenosi usmenom predajom. (VestaHR)*

[618] *Riječ* ***emporio*** *je talijanskog podrijetla i u osnovi znači trgovina, robna kuća ili veliko skladište raznovrsne robe. Izraz potječe od grčke riječi* ***emporion*** *i latinske* ***emporium****, što se u antičko doba odnosilo na gradska središta namijenjena trgovini i veletrgovini. Izraz je najpoznatiji po modnoj liniji* ***Emporio Armani*** *slavnog dizajnera Giorgia Armanija, koja je koncipirana kao suvremena i trendi kolekcija. (VestaHR)*

[619] Zbigniew K. Brzezinski, *Africa and the Communist World*, Stanford University Press, 1965.

[620] *Izraz* ***maovka*** *označava prepoznatljivu kinesku jaknu ili bluzu s visokim ovratnikom, koja je u modnom i povijesnom kontekstu poznata i kao Mao odijelo (ili Zhongshan odijelo). Naziv potječe od prezimena kineskog vođe Mao Zedonga, koji je popularizirao ovaj minimalistički stil odijevanja tijekom 20. stoljeća. Karakteriziraju ga jednostavan zatvoreni (kineski) ovratnik, četiri ušivena džepa sprijeda i kopčanje na gumbe. Postala je simbolom radničke klase i kineske političke ideologije, dok je u zapadnoj kulturi dobila prepoznatljiv modni status. (VestaHR)*

formirao je globalni diktatorski klub i nametnuo se „bandunškom pokretu“[621] svojim trojnim sporazumom s Nehruom i Naserom. Poslije im se na Brionima pridružio i Sukarno. Sad im je falio samo Kwame Nkrumah. Zatim se priključila bulumenta careva, šeika i šefova vojnih hunti egzotičnih zemalja, među kojima je drug Tito figurirao kao veliki bijeli bwana[622] u besprijekornom bijelom odijelu.

No, to je vanjska forma. Kad je riječ o njegovim sposobnostima, uočava se nadasve jedna menadžerska crta. On je jugoslavenski CEO[623], glavni državni poslovođa, direktor potpuno lišen ideoloških dvojbi. Njegove su odluke beskompromisne, ali zdravo-razumske, jer ih ne ograničava doktrinarna svijest. Sve što bi zamislio, pretočio bi poslije drug Edvard Kardelj u neku samoupravnu teoriju. Budući da je drug Bevc znao samo talijanski i ruski, zasnovao je delegatski sustav prepisujući talijansko fašističko društveno uređenje u neku vrstu sovjetskog korporativizma[624], koji istodobno evocira ranokršćanske zajednice i egalitarizam[625] srpskog narodnjaštva / populizma[626]. Kad je tome zatrebala marksistička ekonomska podloga, dr.

---

[621] *Izraz **bandunški pokret** u političkoj i povijesnoj terminologiji označava početke i temeljna načela Pokreta nesvrstanih. Pokret je dobio ime po gradu Bandungu u Indoneziji, gdje je od 18. do 24. travnja 1955. održana povijesna Afro-azijska konferencija. Okupili su se predstavnici 29 zemalja, mahom onih koje su se netom oslobodile kolonijalne vlasti. Konferencija je postavila temelje za borbu protiv kolonijalizma, rasizma i imperijalizma te se zalagala za mirnu koegzistenciju među narodima i ekonomski razvoj. U Hladnom ratu: Bandunška načela zagovarala su politiku nesvrstavanja i odbijanje svrstavanja u tadašnja dva suprotstavljena vojno-politička bloka (zapadni predvođen SAD-om i istočni predvođen SSSR-om), tzv „Treći put“. Među najistaknutijim vođama koji su promicali ovaj „bandunški duh“ i ideju nesvrstanosti bili su i jugoslavenski predsjednik Josip Broz Tito, indonezijski predsjednik Sukarno, indijski premijer Jawaharlal Nehru i egipatski vođa Gamal Abdel Naser. Ova konferencija izravno je dovela do formalnog osnivanja Pokreta nesvrstanih nekoliko godina kasnije. (VestaHR)*

[622] *Riječ **bwana** dolazi iz svahili jezika, a u osnovi znači gospodar, šef ili gazda. (VestaHR)*

[623] ***CEO** je skraćenica za **Chief Executive Officer**, što u prijevodu na hrvatski znači glavni izvršni direktor. To je najviša upravljačka pozicija u nekoj tvrtki ili organizaciji. (VestaHR)*

[624] ***Korporativizam** (ili **korporatizam**) je društveno-politički i ekonomski sustav u kojem se društvo organizira kroz velike interesne skupine – korporacije, sindikate i udruženja poslodavaca. Umjesto slobodnog tržišnog natjecanja ili individualizma, naglašava socijalni mir, suradnju klasa i tripartitno pregovaranje. Ovisno o povijesnom kontekstu, razlikuju se dva glavna značenja:*

1. Moderni korporativizam (Demokratski)

U suvremenim demokracijama, korporativizam opisuje sustav u kojem država, sindikati i udruženja poslodavaca blisko surađuju kako bi donosili ključne ekonomske odluke s ciljem ublažavanja društvenih sukoba i postizanja stabilnosti .Primjer je sustav socijalnog partnerstva i tripartitnih vijeća koja raspravljaju o plaćama, mirovinama i radnom zakonodavstvu.

2. Povijesni korporativizam (Autoritarni)

U prvoj polovici 20. stoljeća (posebno u fašističkoj Italiji i Španjolskoj), korporativizam je bio državna ideologija. Cijelo gospodarstvo i profesije bile su organizirane u obvezne korporacije pod kontrolom države, koje su formalno spajale radnike i poslodavce s ciljem uklanjanja štrajkova i podređivanja ekonomije nacionalnim (državnim) interesima. (VestaHR)

[625] ***Egalitarizam** je politička ideologija i etička teorija koja polazi od stajališta da svi ljudi trebaju biti jednaki i tretirani kao jednaki, bez obzira na rasu, spol, vjeru ili socijalni status. (VestaHR)*

[626] ***Srpsko narodnjaštvo i populizam** označavaju političke pokrete i retoriku koji se legitimiraju pozivanjem na „izvorni narod“, idealizirajući seljaštvo ili običnog čovjeka nasuprot „otuđenim elitama“. U svojim počecima, narodnjaštvo se razvilo pod utjecajem europskih ideja kao odgovor na modernizaciju i industrijalizaciju. Seljaštvo je promatrano kao temelj nacionalnog identiteta, a politički programi temeljili su se na socijalnoj pravdi, agrarnoj reformi i egalitarizmu. Značajni akteri: Političke struje poput Srpske radikalne stranke (Nikola Pašić) u svojim počecima te kasnije djelovanje Saveza zemljoradnika. (VestaHR)*

Bakarić bi „višak vrijednosti“ supstituirao „viškom dohotka“. Ekonomska teorija mogla se krpati dok je američka pomoć krpala ekonomiju, a Njemačka davala zaposlenje višku radne snage.

Dok je bio u formi, drug Tito sjajno je vodio to svoje poduzeće u kojemu je bio direktor, kralj i bog. Potrajalo je cio njegov život i još deset godina poslije njegove smrti – znači, njegova je faraonska revolucija bila trajnija od Ehnatonove[627]. Ali, nije mogla pobijediti sile tržišta i entropiju[628] povijesti. Umrtvljena, uspavana, brzo poslije odlaska faraona, probudila se – nemeza[629] demokracije.

Svjetski komunistički pokret propao je u prvim godinama poslije Drugog svjetskog rata. Zaustavljen u Evropi, zaustavljen na Mediteranu, rastočen iznutra, u svijetu se raspršio jer je energija oslobodilačkih pokreta u doba antikolonijalne borbe umjesto na revolucionarnu „svijetlu stazu“ (Sendero Luminoso[630]) kojom je kročio drug Ernesto Che Guevara, usmjerena u prilog nacionalno-oslobodilačkih, kvazi-socijalističkih narodnih frontova koje brendiraju najuspješniji diktatori. U tome je svemu ključnu ulogu odigrao drug Tito.

Nijedan antikomunist ne bi mogao ostvariti tako veličanstveno djelo. Drug Lenjin okreće se u grobu.

---

[627] ***Ehnaton*** *(također poznat kao Akenaton ili Amenhotep IV.) bio je poznati egipatski faraon iz 18. dinastije koji je vladao u 14. stoljeću pr. Kr. Njegovo izvorno ime bilo je Amenhotep IV., što znači „Amon je zadovoljan“. Nakon što je proveo vjersku reformu, promijenio ga je u Ehnaton (ili Akhenaton), što doslovno znači „onaj koji je koristan za Atona“ ili „onaj koji služi Atonu“. Ukinuo je politeizam i štovanje starog boga Amona, proglasivši sunčev disk Atona jedinim vrhovnim božanstvom. To se smatra jednim od prvih zabilježenih oblika monoteizma u povijesti. Napustio je Tebu i sagradio novu prijestolnicu nazvanu Ahetaton (današnja Amarna). Bio je oženjen poznatom kraljicom Nefertiti, a naslijedio ga je njegov sin Tutankamon (koji je vratio staru vjeru). (VestaHR)*

[628] ***Entropija*** *je fizikalna veličina koja opisuje količinu nereda i nasumičnosti u nekom sustavu. Predstavlja stupanj neiskoristivosti energije – što je entropija veća, to je raspoloživa energija manje iskoristiva za koristan rad.* ***Entropija povijesti*** *je filozofski i sociološki koncept koji povijesni razvoj ljudskih društava promatra kroz prizmu termodinamike. Izvorno iz termodinamike (Drugi zakon), entropija opisuje kako se zatvoreni sustavi spontano urušavaju u nered. U povijesnom kontekstu, to znači da svaka civilizacija troši svoju energiju te s vremenom slabi i propada. Označava tendenciju društvenih sustava i civilizacija da se s vremenom kreću iz stanja visoke uređenosti (energije, rasta) prema stanju kaosa, rasapa, neuređenosti i konačne disipacije. Povjesničari i filozofi poput Oswalda Spenglera (Propast Zapada) koriste ovaj koncept kako bi opisali cikluse rađanja, vrhunca i neizbježnog starenja i raspadanja velikih kultura. Dok se linearna povijest često shvaća kao evolucija prema boljem (napredak), entropija sugerira da je prirodno stanje svemira i povijesti kaotično rasipanje energije (VestaHR)*

[629] ***Nemeza*** *(grč.* ***Némesis****) u grčkoj mitologiji označava božicu koja upravlja ljudskom sudbinom, a koja ljudima prema zasluzi dodjeljuje sreću ili nesreću. Kći božice noći (Nikte) i zaštitnica božanske pravde. Strogo je kažnjavala svaki oblik obijesti, oholosti (grč. hubris) i nepravde. S vremenom je prvenstveno postala simbolom osvete i odmazde. Riječ se koristi kao sinonim za sudbinsku osvetu, pravednu kaznu ili neizbježnu odmazdu za nečija ranija nedjela. Često se koristi za opisivanje osobe, sudbine ili više sile koja nekoga dovodi u red i kažnjava za njegove postupke (npr. „To mu je bila Nemeza“). (VestaHR)*

[630] ***Sendero Luminoso*** *(u prijevodu: Svijetla staza ili Osvijetljeni put) bila je radikalna maoistička gerilska skupina i teroristička organizacija u Peruu. Osnovao ju je 1970-ih godina Abimael Guzmán, a sredinom 1980-ih postala je poznata po iznimnoj brutalnosti, ubojstvima civila i rušenju državnog poretka. Temeljila se na marksizmu-lenjinizmu i maoizmu. Cilj im je bio svrgavanje peruanske vlade i uspostava komunističkog režima seljačkom revolucijom. Naziv dolazi od izjave peruanskog marksističkog vođe Joséa Carlosa Mariáteguija iz 1920-ih, koji je napisao da je „marksizam-lenjinizam svijetli put do revolucije“. Pokrenuli su oružani sukob 1980. godine. Poznati su po nasilnom novačenju, napadima na infrastrukturu i likvidacijama političkih neistomišljenika te se nalaze na službenim popisima terorističkih organizacija. Grupa je znatno oslabljena nakon uhićenja njezinog vođe Guzmána 1992. godine, nakon čega su se preusmjerili na zaštitu trgovine drogom, iako i danas djeluju u manjem obimu. (VestaHR)*

Bibliografske bilješke

Ova je knjiga zamišljena kao publicistički pothvat, ali se pritom koriste rezultati najnovijih znanstvenih istraživanja. Fusnote nismo upotrebljavali da priskrbimo akademsku legitimaciju, nego kao pripomoć čitatelju. Stoga su to većinom kratke biografije ličnosti koje se spominju u tekstu, odnosno opis manje poznatih događaja ili mjesta. Samo ondje gdje su podaci manje poznati, ili ako je riječ o kakvoj tvrdnji koja može izazvati kontroverze, stavili smo uputu na dokumentarni, odnosno znanstveni izvor. Naravno, pazili smo da sve što tvrdimo ima provjerivu potkrepu, kako bismo izbjegli mitološke konstrukcije inače svojstveno ovoj biografskoj temi i njenom glavnom, vrlo tajnovitom liku.

1. KOMUNISTIČKI FARAON –Misterij Josipa Broza Tita (Prolog, 2013.)

Bibliografija radova posvećenih Josipu Brozu Titu nepregledna je. Osim memoaristike i biografija, nezaobilazan su izvor *Sabrana Djela Josipa Broza Tita* (u bilješkama: JBT) čije je izlaženje pod direkcijom Pere Damjanovića započelo 1977. dok je zadnji tom (30.) izašao 1990. Planirano je bilo sveukupno 80 tomova, ali je kraj države ujedno označio i kraj projekta. Pruža puno više od pukih biografskih podataka o maršalu. Riječ je o pravoj sumi povijesti Kraljevine Jugoslavije, njene KP i političke povijesti Balkana prve polovice dvadesetog stoljeća.

Kao službeni Titov biograf, Vladimir Dedijer prikupio je ogromnu građu koju je naposljetku donirao Ljubljanskoj sveučilišnoj knjižnici. Njegove biografije Tita (*Tito govori*, 1953., *Josip Broz Tito: Prilozi za biografiju*, 1953.) važan su izvor, iako se danas puno ne koriste i ne citiraju, ali se zato obilato prepisuju. Gotovo trideset godina kasnije, Dedijer se latio opsežnih dodataka, *Novih priloga* (1980.). Drugi tom *Novih priloga za biografiju Josipa Broza Tita* izašao je godinu dana kasnije (*Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita 2*; Mladost, Zagreb & Liburnija, Rijeka, 1981.)

Autor nije komentirao veliku količinu dokumentarne građe koju je prikupio: „knjiga je ispala kupusara, u kojoj ima svašta“ kako to lijepo objašnjava hrvatska Wikipedia. A zašto nije, naslućujemo iz toga što je nakon izlaska drugog toma *Priloga***,** nakon Titove smrti 1981., bio izložen neviđenoj medijskoj hajki. Iduće 1982. čak je održan stručni skup u organizaciji beogradske „Borbe“ s namjerom da se autora prikaže kao neodgovornog falsifikatora (Jovanović, Branko (ur.): *Razgovor o knjizi Vladimira Dedijera „Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita“. Okrugli sto Borbe*; Borba, Beograd, 1982.)

Nezaobilazna su, naravno, djela Milovana Đilasa – *Conversations with Stalin*, London 1962; *Memoir of a Revolutionary*; 1973; *Tito: The Story from Inside*; 1980, ali je možda najuspjelija sinteza *Wartime*; 1977. (Milovan Đilas: *Revolucionarni rat*; Beograd, 1990.). Posljednja knjiga *Vlast i pobuna*, koju je uredio njegov sin Aleksa na temelju očevih pabiraka, bitno je manje uspjelo djelo.

Nakon ovih klasičnih, odnosno oficijelnih izvora, kasnih osamdesetih započinje produkcija pretežno srpske publicistike o Titu, odnosno jugoslavenskom komunizmu uopće. Većinom su to autori koji imaju pristup Udbinim dosjeima. Prvo djelo te vrste su iznimno popularna *Deca komunizma* Milomira Marića, koja je stekla gotovo kultni status (Milomir

MARIĆ: *Deca komunizma*; Mladost, Beograd – prvo izdanje 1987., ukupno pet izdanja do 1989.)

No kako se u obavještajnim službama osim pravih podataka vrlo često konfekcioniraju i kompromitirajući materijali, tzv. kompromat, tako je i u ovim edicijama jako teško razabrati istinu od puke manipulacije. Tu se naročito iskazao Marko Lopušina krenuvši istraživati meandre jugoslavenske komunističke povijesti kroz prizmu bezbjednjaka koji neprestano otkriva sve nove i nove zavjere (Marko Lopušina: *Ubij bližnjeg svog: Jugoslovenska tajna policija od 1945. do 1997.*; Narodna knjiga Alfa, Beograd, 1997.). Dostupna je u sto formata na webu. Tu je, zatim, Vjenceslav Cenčić (Vjenceslav Cenčić: *Titova posljednja ispovijest*: Grafos – Orfelin – EWM, Beograd, 2001.). Na to je reagirao Nikola Anić s knjigom *Velika podvala: Cenčić podmeće Titu izmišljene stenograme – zbornik radova i dokumenata;* u izdanju „Društva za istinu o antifašističkoj narodno-oslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941. – 1945." (Beograd, 2003.) No uskoro mu je uzvratio Miroslav Todorović (Miroslav Todorović: *Hohštapler*; Dunja, Bjelovar, 2004.).

Kada su se devedesetih otvorili i moskovski arhivi za koje se pretpostavljalo da će ostati zakopani još desetljećima, interes za povijest Jugoslavije je nestao, jer su se u međuvremenu raspale i Partija i država. Još 1990. Pero Simić objavljuje prvu monografiju o Titu kao „agentu Kominterne" (Pero Simić: *Tito – agent Kominterne*; ABC Product, Beograd, 1990.) Objašnjava zatim tko je kriv za raspad Jugoslavije (Pero Simić: *U krvavom krugu: Tito i raspad Jugoslavije*; F. Višnjić, Beograd, 1993.) To je bio početak jedne vrlo uspješne serije monografija na tu temu (Pero Simić: *Tito – fenomen stoljeća: prva politička biografija*; Večernji posebni proizvodi, Zagreb, 2009.)

Iako nesumnjivo zanimljive, valja napomenuti da te knjige ne donose nikakve presudno važne novine. Ali, nedavno je mladi ruski povjesničar Nikita Bondarev započeo istraživati moskovske godine Josipa Broza Tita i to je do sada najpouzdaniji izvor (Nikita Bondarev: *Misterija Tito: Moskovske godine Josipa Broza 1935. – 1937*.; Čigoja*,* Beograd, 2013)

Zanimljivija je bila i studija Koste Čavoškog: *Stranački pluralizam ili monizam* (Privredno-pravni priručnik, Beograd, 1990.), koautor Vojislav Koštunica; i kasnija Kosta Čavoški: *Tito – tehnologija vlasti* (Dosije, Beograd, 1990. [i.e. 1991.]) u kojoj se sofisticiranom politološkom analizom, u maniru uglađenog zapadnjačkog akademizma, umjesto objašnjenja uzroka krize zapravo legitimira nimalo uglađen rasplet krize u Titovoj Jugoslaviji.

S druge, zapadne strane imamo bogatu englesku publicistiku o Josipu Brozu Titu (Stephen Clissold: *Whirlwind: an account of Marshal Tito's rise to power*; Cresset Press, London, 1949.; zatim Phyllis Auty: *Tito: a biography;* Longman, London, 1970.; 2 izd. – Phyllis Auty: *Tito: a biography*; Penguin, Harmondsworth, 1980.)

To su sve pisali ljudi iz SOE, s BBC-ja i ostalih službi koje su s Titom kontaktirale u vrijeme Drugog svjetskog rata. Među njima imamo i neke kuriozitete – tako npr. prva je biografija o maršalu izašla u Londonu još 1944. (Michael Padev: *Marshal Tito*; Hicks, Smith & Wright for Frederick Muller, Wellington, 1944.) Malo opskurni izdavač, ali eto.

Zloglasni James Klugmann, tvrdokorna britanska komunjara, koji se, radeći u centrali SOE u Kairu 1943. silno trudio umanjiti Mihailovićeve zasluge u korist Tita, nakon njegova raskida

sa Hazjajinom 1948., objavljuje rad prikazujući ga kao glavnog svjetskog trockista, što nije posve neutemeljena karakterizacija, iako taj autor onda sigurno nije išao za znanstvenim implikacijama (James Klugmann: *From Trotsky to Tito*; Lawrence & Wishart, London, 1951.)

Prije njega već je i Derek Kartun prepoznao u Titu ništa manje nego zavjerenika protiv Evrope (Derek Kartun: *Titos Plot Against Europe: The Story of the Rajk Conspiracy*; Lawrence & Wishart, London, 1949.). Naravno, riječ je o propagandi koju je Moskva naručila nakon sukoba oko IB-a 1948.

Zanimljivo je da su većinu monografija o Titu napisali Britanci, dok se kod Amerikanaca primjećuje veća sklonost prema Draži Mihailoviću (imali su tu i naklonost kuće Harcourt Brace Jovanovich u vlasništvu velikog američkog izdavača srpskog porijekla). Novinar Reuben Henry Markham (1887. – 1949.), autor knjige *Tito's Imperial Communism* (The University of Carolina press, Chapel Hill, 1947.), bio je funkcioner američke službe za Balkan, gdje od 1929. radi kao reporter *Christian Science Monitora*. Knjiga je posebno zanimljiva radi rekonstrukcije Titovog utjecaja na revolucionarne pokrete u Grčkoj, Albaniji te u Bugarskoj, gdje je Titov glavni operativac Cola Dragojčeva. Markham je kao protestantski pastor poslan na specijalnu dužnost u Bugarsku još 1912., u jeku balkanskih ratova. Pripadnik malobrojne evangeličke zajednice u Bugarskoj bio je inače i Georgi Dimitrov.

Glavni američki fan Draže Mihailovića nesumnjivo je David Martin (1915. – 1995.), predstavnik američkog OSS-a pri štabu JVuO, koji je inače namjeravao braniti Mihailovića na suđenju. (David Martin: *Draža Mihailovich, Ally Betrayed, The Uncensored Story of Tito and Mihailovich*; New York, 1946.; novo je izdanje *The Web of Disinformation: Churchill's Yugoslav Blunder*; Harcourt Brace Jovanovich, San Diego and New York, 1990.) Treba spomenuti još i Michael Lees: *The Rape of Serbia: The British Role in Tito's Grab for Power, 1943 – 1944* (Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1991.).

Možda najuspješniji pokušaj rehabilitacije Draže Mihailovića recentna je knjiga o operaciji „Halyard“, spašavanju američkih pilota od strane Mihailovićevih boraca, koju je napisao američki publicist Gregory A. Freeman (Gregory A. Freeman: *The Forgotten 500: The Untold Story of the Men Who Risked All for the Greatest Rescue Mission of World War II*; NAL Caliber, New York, 2008.).

Tito je uistinu britansko otkriće, čak i na polju historiografije!

I sama Nora Beloff, laburistička ljevičarka, porijeklom ruska Židovka, nije za svoju antitoističku knjigu mogla naći izdavača u Engleskoj pa je knjiga tiskana u Americi (Nora Beloff:, *Tito's flawed legacy: Yugoslavia & the West since 1939*: Boulder, Colorado, Westview Press, 1985.). Dok je spremala knjigu, Nora Beloff se 1984. zatekla u Jugoslaviji (vodila je razgovore sa Čavoškim i Koštunicom i ostalom ekipom) pa su je vlasti izbacile iz zemlje, što je urodilo u tradicionalno naklonjenoj Britaniji neviđenom medijskom kampanjom protiv Jugoslavije, a što je bio očit predznak promjena u internacionalnom rejtingu: ono što je moglo proći Titu, nije moglo njegovu satrapskom korpusu iz Predsjedništva SFRJ.

Kad se knjiga pojavila u talijanskom prijevodu (Nora Beloff, *Tito fuori dalla leggenda. Fine di un mito. La Jugoslavia e loccidente*; Trento, Reverdito, 1987.), u tršćanskom odsjeku za povijest (koji je bio pod kontrolom komunista, a to znači jugoslavenskih komunista) odmah je

organiziran skup (pod direkcijom Jože Pirjevca i Stefana Bianchinija, bolonjskog eksperta i „prijatelja Jugoslavije“) kako bi se stvar nekako metabolizirala, a zapisnik sa skupa objavljen je u časopisu *Qualestoria* (Br. 2, 1987., str. 67 – 100.). Tu se lijepo vidio sukob između slovenske struje (koja je negirala znanstvenu i političku podlogu kritika na račun Tita što ih je Nora Beloff prenijela iz Beograda osamdesetih i prosrpske struje (Marco Dogo) koju je počela nagrizati sumnja da je i samo radničko samoupravljanje bio obični blef u svrhu jugoslavenske propagande u lijevim evropskim krugovima.

Nakon Nore krenuo je – Stevan K. Pavlowich: *Tito, Yugoslavia's Great Dictator: A Reassessment* (Columbus, Ohio and London, 1992.).

Ranih devedesetih idu u štampu radovi pisani engleskim jezikom, uglavnom koncipirani u Beogradu kasnih osamdesetih u jeku jugoslavenske krize. S raspadom zemlje i građanskim ratom koji je uslijedio svima je postalo jasno da je Titovo doba bilo pozitivnije i konstruktivnije od Miloševićevih raspleta i Koštuničine apstraktne građanske demokracije. Tako izlazi na brzinu sklopljena knjiga čuvenog biografa Jaspera Ridelya, pitko štivo koje zapravo nije donijelo ništa novoga (Jasper Godwin Ridley: *Tito*; Constable, London, 1994.). Ubrzo je našla svoju publiku jer je u biti rehabilitirala Tita u njegovoj (bivšoj) zemlji i u svijetu.

Ubrzo se tu dodao i Neil Barnett (Neil Barnett: *Tito*; Haus Publishing, London, 2006.).

S jugoslavenske strane, osim beogradske čaršije, samo su se još Slovenci ozbiljno pozabavili likom i djelom maršala – prije svega Jože Pirjevec, tršćanski Slovenac, koji je svoju akademsku karijeru u Italiji započeo kao „Giuseppe Pierazzi“ objavljujući kvalitetan rad na temu sukoba sa Staljinom 1948. godine na temelju britanskih izvora.

Jože Pirjevec: *Tito, Stalin e l'Occidente*; Editoriale Stampa Triestina, Trieste, 1985. Izašla je i na slovenščini kao *Tito, Stalin in Zahod* (Delavska enotnost, Ljubljana, 1987.). Imala je, zatim, još jedno prepravljeno izdanje: *Il gran rifiuto: guerra fredda e calda tra Tito, Stalin e l'Occidente* (Stampa triestina, Trieste, 1990.). To je i dalje jedna od najbolje dokumentiranih knjiga o recepciji zapadne, osobito britanske diplomacije, loma koji je promijenio povijest svjetskog komunizma.

Naposljetku, objavio je opsežnu monografiju: *Tito in tovariši* (Cankarjeva založba, Skupina Mladinska knjiga, Ljubljana, 2011.). Knjiga je izašla u hrvatskom prijevodu sljedeće godine (Jože Pirjevec: *Tito i drugovi*; Mladika, Zagreb, 2012.). Domaća akademska publika s oduševljenjem ju je prihvatila. No, ne slažemo se s njihovom ocjenom. Pirjevčeva sinteza zasniva se, doduše, na obilatoj arhivskoj građi (prije svega engleskoj) kao i na Dedijerovu fundusu (više stotina arhivskih kutija!) pohranjenom u Ljubljani te obiluje detaljima i prizorima iz Titovog života, ali ne nudi analizu kako njegove politike i strategije, tako ni konteksta unutar kojega je djelovao. Autor je na knjizi radio otprilike dvadeset godina. Ona je koncipirana u doba terminalne krize Titove državne tvorevine, vjerovatno kao pokušaj da se kontekstualizira slovensko uključivanje u Titov projekt Jugoslavije, a kasniji izlazak iz federacije opravda. No, više nego pokušaj objašnjavanja Tita, Pirjavčeva knjiga ispala je tako da legitimira Kardelja, o kojemu kaže da je bio iskren demokrata i socijaldemokrata, ali to ničim ne potkrepljuje.

Tu valja dodati samozatajnog Silvina Eiletza, koji je neko vrijeme čeprkao po moskovskim arhivima i objavio neke zanimljive dokumente, iako većinom poznate priređivačima Titovih „Sabranih djela“ gdje ih se može naći u srpsko-hrvatskom prijevodu.

Jedina je Jerca Vodušek Starič krenula u ozbiljno razmatranje ciljeva i sredstava jugoslavenskih revolucionara (Jerca Vodušek Starič: *Prevzem oblasti 1944. – 1946.*; Ljubljana 1992. i u hrvatskom prijevodu*: Kako su komunisti osvojili vlast 1944. – 1946.*; Zagreb, 2006.) Uz nju je stasala generacija mladih istraživača koji su se s uspjehom latili i nekih težih tema. Ljuba Dornik Šubelj jedina je autorica znanstvenih radova o Ozni i sigurnosnom aparata uopće (Ljuba Dornik Šubelj: *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*; Arhiv Republike Slovenije, 1999.). Bojan Godeša je autor serije zanimljivih radova o podjelama unutar slovenskog oslobodilačkog pokreta sabranim u knjigu (Bojan Godeša: *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*; Inštitut za novejšo zgodovino Ljubljana, 2006.).

Šutnja hrvatske historiografije na temu „Tito“ pak, i dalje traje.

Od zapadnih povjesničara kvalitetom se ističu radovi američkog povjesničara hrvatskog porijekla Ive Banca iz osamdesetih godina. Banac se služio dokumentarnom ostavštinom Joze Tomaševića, američkog ekonomista i povjesničara (autora fundamentalnih monografija o četnicima i kvislinzima u Jugoslaviji 1941. – 1945.), koju je kombinirao sa bogatim izvorima što su osamdesetih godina postala dostupna (Titova Sabrana djela, Dedijer, Đilas itd.). Američki je akademski standard (a da se o tamošnjim arhivima i bibliotekama i ne govori) učinio svoje – po prvi put je Titova povijest stavljena u pravi kontekst – ne Drugog svjetskog rata, nego povijesti internacionalnog komunizma.

Bančevo djelo je nastavio britanski povjesničar Geoffrey Swain, koji je u Jugoslaviji osamdesetih godina radio na specijalnom zadatku kao analitičar BBC-a. Taj nasljednik slavne Elisabeth Barker iz Drugog svjetskog rata, ubrzo je, devedesetih, izgubio predmet operativnoga istraživanja pa i radno mjesto i prešao u akademiju te objavio seriju odličnih, ali malo poznatih radova o specifičnostima jugoslavenskog komunizma, odnosno Titove revolucije.

Upravo je ohrabrujući feedback nakon kontakta jednoga od nas (WK) s profesorom Swainom 2010. bio odlučujući za nastavak istraživanja na temu JBT. U tom času Swain je dovršavao svoju vrlo uspješnu biografiju Tita (Geoffrey Swain, *Tito: a Biography*; „Communist Lives“ Series, I. B. Tauris & Co. Ltd., London, 2011.). Znanstveno utemeljena, istodobno je demonstrirala agilan pristup materiji, za razliku od uobičajenih publicističkih eksploatacijskih biografija državnika – celeba.

2. OD SRPA DO ČEKIĆA – Iskušenja zagorskog proletera (Kumrovec, 1892.)

Kako je bio skromnog porijekla, glavni izvori za djetinjstvo Josipa Broza njegova su kazivanja, te još neka istraživanja koja je objavio Vladimir Dedijer, (Vladimir Dedijer: *Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju*, Beograd, 1953.)

Zanimljivo je da Titovo prezime Broz najvjerojatnije potječe iz talijanske podalpske pokrajine Trentino (koja je u sklopu habsburške monarhije do 1918.), i tamo je još uvijek prilično učestalo.

Ponešto o radničkim društvima za našu priču: Cvetka Knapić-Krhen; *Jugoslavenska radnička društva u Beču i Grazu i pokušaj osnivanja Saveza jugoslavenskih radničkih društava na prijelazu stoljeća (1888. – 1914.)*; „Povijesni prilozi“ 7 (1988.).

O tome kako su se kalili prvi socijalisti u habsburškim zemljama piše Henrik Tuma, vođa slovenskih austro-marksista u njihovu glavnom stanu u Trstu. Blizak Viktoru Adleru, Tuma je zaslužan za lansiranje glavnih slovenskih marksista-revolucionara (Dušana Kermavnera, Ivana Regenta i Dragotina Gustinčiča). Riječ je o ekipi koja je prethodila Titovoj generaciji, no ključno je važna i za njihovo političko formiranje i za stvaranje i održavanje veza sa Moskvom koje su iz Ljubljane uspostavili preko Beča (Henrik Tuma: *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*; Naša založba, Ljubljana, 1937.; novo izdanje 1997. godine.).

Dragotin Gustinčič je autor brošure: *Trst i ostali italijanski zahtevi na našem krajnjem zapadu*, izdane 1915. u Nišu. Riječ je o prvoj slovenskoj reakciji na Londonski pakt, koja prethodi elaboratima Supilovog Jugoslavenskog odbora u Londonu. Za Trst Gustinčić po Tuminim napucima predlaže poseban administrativni ustroj – neku vrstu jugoslavensko-talijanskog kondominija po uzoru na austrougarsku, odnosno hrvatsko-ugarsku nagodbu (vječni model za rješenje hrvatskog pitanja u Jugoslaviji, kako za Supila 1917., Mačeka 1939., ali i Staljina kad Tita sili na konfederaciju s Bugarskom 1948.). Knjigu je gotovo nemoguće naći, ali odnedavna je dostupna na internetu u PDF formatu.

Dragotin Gustinčič je kasnije radio za sovjetsku obavještajnu službu, a 1938. je bio po zadatku u Španjolskoj. Također, održavao je vezu s Etbinom Kristanom, utemeljiteljem jugoslavenske socijalističke struje u Austriji (1899.), opet bazirane u Trstu, koji je pred Prvi svjetski rat emigrirao u SAD. O tome više u: Andrej Vovko: *„Španjolsko pismo“ Dragotina Gustinčiča Etbinu Kristanu;* Zgodovinski časopis, 42, 4 (1988.), str. 571 – 574.

O Ivanu Regentu: Marina Rossi, *„Ivan Regent a Mosca nei documenti riservati dell'archivio del P.C.U.S. ed in alcune fonti autobiografiche ed epistolari (1931. – 1945.)“*; Acta Histriae, 4 (2009.), str. 681 – 718.

A o njegovom ličnom prijatelju, revolucionaru i sovjetskom egzekutoru Antonu Ukmaru vidi: Sandi Volk, *„Ne smemo se pustiti ustreliti kot krave!“, Stališča in smernice vodstva komunistične stranke Italije in praksa aktivistov na terenu na primeru Antona Ukmarja (1921. – 1931.);* Acta Histriae, 4 (2009.); Ervin Dolenc, *Spor med prvo in drugo generacijo slovenskih komunistov? Med politiko in zgodovino. Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903. – 1975.)*; SAZU – ZZDS, Ljubljana, 2005.

3. PODOFICIR I DŽENTLMEN – U karpatskim gudurama (Petrovaradin, 1914.)

U autobiografskim iskazima, kao i u životopisu koji je napisao Dedijer 1953., ne spominje se da je Tito od augusta do decembra 1914. bio na srpskoj bojišnici. Ali, taj njegov službeni biograf (Dedijer, *Prilozi 2*, str. 243 – 247) poslije Titove smrti 1981. donosi revidiranu verziju. Što je od toga točno? Pozitivno se zna da je Broz unovačen u 25. honvedsku regimentu i da se u njoj borio u Galiciji i Bukovini, gdje je ranjen i zarobljen. Koliko je uvjerljiva informacija da je privremeno samostalno detaširan na srpski front iz koncentracijske prostorije iz koje su se

inače cijele jedinice, a ne ljudi pojedinačno, upućivale bilo na Istočni, bilo na Južni, srpski front?

Kad kreće u rat, Tito postaje sudionikom svjetskih zbivanja.

Za austrijsku okupaciju Srbije 1914. – 1918. vidi – Jonathan E. Gumz: *The Resurrection and Collapse of Empire in Habsburg Serbia, 1914. – 1918*.; Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

O prvom svjetskom ratu u Srbiji – Andrej Mitrović: *Serbia's Great War, 1914 – 1918*; Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 2007. Također – John R. Schindler: *„Disaster on the Drina: The Austro-Hungarian Army in Serbia, 1914"*; War In History (April 2002.), str 159 – 195.

Za opći uvid operacija na Istočnom frontu koristili smo kao opću referencu rad briljantnog britanskoga historičara Normana Stonea (Norman Stone: *„The Eastern Front"*; Hoddere & Stoughton, London, 1975.), a dispozicije austro-ugarskih jedinica, njihov sastav i operativne podatke mogu se naći na specijaliziranim sajtovima posvećenim K. U. K. Armee na Internetu.

4. SIBIRSKA ODISEJA – Slijepi putnik vlaka „Maksim Gorki"? (Omsk, 1918.)

Oktobarska revolucija 1917. kapitalni je povijesni događaj. Kazivanja Trockoga tu su još i te kako korisna (Lav Trocki: *Iz revolucije (Izbor iz djela)*; Rijeka, 1971.; Lav Trocki: *Izdana revolucija*; Rijeka, 1973.).

Od povijesnih prikaza najbolji je dao još E. H. Carr, onodobni urednik londonskoga *Timesa*, autor monumentalnog djela o ruskoj revoluciji u 14 tomova (Edward Hallett Carr: *A History of Soviet Russia*; Macmillan, London, 1950. – 1978.); zatim *The Bolshevik Revolution 1917. – 1923*., (3 toma), *The Interregnum 1923. – 1924.* (1 tom), *Socialism In One Country 1924. – 1926*., (5 tomova) i *The Foundations of A Planned Economy 1926. – 1929*., (5 tomova). Carr je destilirao svoja istraživanja u kratku knjigu pod naslovom *The Russian Revolution: from Lenin to Stalin, 1917. – 1929.*, koja je izašla i u hrvatskom prijevodu (Edward Hallett Carr: *Ruska revolucija: od Lenjina do Staljina [1917. – 1929.];* Globus, Zagreb, 1984.).

O Februarskoj revoluciji koja je prethodila imamo zbirku dokumenata koju je sabrao sam šef privremene revolucionarne vlade Kerenski pošto je 1920. otišao u SAD (Robert Paul Browder & Aleksandr Fyodorovich Kerensky: *The Russian Provisional Government, 1917: Documents*; Vol. I & II, Stanford University Press, 1961.)

Izvanrednu sintezu o boljševičkoj taktici i strategiji dao je Leonard Schapiro (inače Swainov mentor u londonskom LSE) (Leonard Bertram Schapiro: *The Communist Party of the Soviet Union*; Random House, New York, 1960.)

O ruskom građanskom ratu i stranoj intervenciji, koja objašnjava zašto Antanta Lenjina vidio kao njemačkog agenta pa stoga intervenira u Rusiji – Brock Millman: *A Counsel of Despair: British Strategy and War Aims, 1917 – 18*.; Journal of Contemporary History, Vol. 36, No. 2 (Apr. 2001.), str. 241 – 270.

I zaista, nakon njemačke kapitulacije i potpisivanja mirovnog ugovora u Versaillesu povlače se Antantine vojske iz revolucionarne Rusije. Britanci su ti koji potiču emancipaciju

malih naroda, u antinjemačkoj funkciji u Austriji, odnosno antiruskoj na Baltiku i Kavkazu, i to još prije 1914. O tome u Kenneth J. Calder, *Britain and the Origins of the New Europe, 1914. – 1918*.; Cambridge University Press, 1976.

Naravno, tu smo i mi: Wickam Steedova i Seton-Watsonova djela u Ugarskoj, o tamošnjim ugnjetenim Slovacima i Hrvatima, odnosno Južnim Slavenima, bila su od presudne važnosti za oblikovanje međunarodnog javnog mnijenja, te omogućila Supilu i Trumbiću da sa svojim inicijativama stupe na svjetsku scenu.

O Lenjinovim njemačkim vezama vidi – Dmitri Volkogonov, *Lenin: A New Biography*; Free Press, 1994. (prijevod izvornika: Dmitri Volkogonov: *Lenin: Politicheskii portret*; 1 i 2. Moskva, 1994.).

O udjelu Čehoslovaka koji su intervencijom, odnosno svojim prisustvom u revolucionarnoj Rusiji 1917. – 1918. izborili priznanje vlastite vojske, a zatim i države (kao Tito 1943. – 1944.) vidi – Betty Miller Unterberger: *The United States, Revolutionary Russia and the Rise of Czechoslovakia*; Texas A & M University Press.

O tome kako je to izgledalo u Sibiru, gdje su rat boljševici dobili kada su zavladali Transsibirskom željeznicom vidi npr. Paul Dotsenku: *The Struggle for a Democracy in Siberia, 1917. – 1920.: Eyewitness Account of a Contemporary*; Hoover Institution Press Publication, 1983.

Za Kavkaz (zajedno sa Kaspijskim morem) kao englesko interesno područje – John D. Rose: *Batum as Domino*, *1919. – 1920.: The Defence of India in Transcaucasia*; The International History Review, Vol. 2, No. 2 (Apr. 1980.), str. 266 – 287.

Za francuski sektor u Odesi vidi – J. Kim Munholland: *The French army and intervention in Southern Russia, 1918. –1919*.; Cahiers du monde russe et soviétique, 22 (1) 1981, str. 43 – 66.

Za Engleze na Baltiku – William A. Fletcher: *The British navy in the Baltic, 1918. – 1920.: Its contribution to the independence of the Baltic nations*; Journal of Baltic Studies 7 (2) (1976.), str. 134 – 144.

5. BOLJŠEVIK GEORGIJEVIĆ – Proleter kojega je kadrovirala Moskva (Kraljevica, 1925.)

O Jugoslavenima u Oktobru – Vujica Kovačević: *Na zajedničkom frontu revolucije: Veze između jugoslavenskih i mađarskih komunista 1918. – 1919. i učešće Jugoslavena u mađarskoj revoluciji 1919. godine*; ISI, Beograd, 1987.

Naravno, odjek tih zbivanja kod nas bio je nešto drukčiji: glavno revolucionarno gibanje tvori bezglavi seljačko-hajdučki pokret zelenog kadra, koji je, inače, potican iz okupirane Srbije, naročito iz Sandžaka i istočne Bosne, gdje će i Titov revolucionarni pokret kasnije naći prvo plodno tlo krajem 1941. O tome vidi – Bogumil Hrabak: *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslavenskim zemljama 1914. – 1918*.; Institut za istoriju Filozofskog fakulteta, Novi Sad, 1990.

Dok naši zeleni nemaju vodstvo, u Ukrajini je seljacima pod Nestorom Mahnom to nakratko pošlo za rukom – Alexandre Skirda & Paul Sharkey: *Nestor Makhno – Anarchy's Cossack: The Struggle for Free Soviets in the Ukraine 1917. – 1921*.; AK Press, 2004.

O prvim komunistima u Hrvatskoj, odnosno prvom antikomunističkom procesu u Zagrebu 1919. vidi – Ivan Očak: *Afera Diamantstein – prvi antikomunistički proces u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (1919.)*; Naprijed, Zagreb, 1988. To je vrlo zanimljiv izvor o prvim konspirativnim organizacijama. U Zagrebu, gdje su se pojavile kao epifenomen[631] mađarske revolucije Bele Kuna, bile su skroz izbušene denuncijantima i špijunima. Tako je čitava komunistička organizacija s rukovodstvom u kojemu su bili Filip Filipović, Sima Marković i Đuka Civijić pala u ruke policiji. Provaljeni, mogli su jedino u emigraciju, prvo u Beč pa u Moskvu.

Rijeka je ključna logistička postaja za intervenciju prema Mađarskoj, gdje je izbila revolucija pod vodstvom Bele Kuna. Operacijama komandiraju Francuzi koji iz Rijeke i Soluna dopremaju ratni materijal. Suprotstavljaju im se d'Annunzijevi pobunjenici čiji „Uskoci“ pljačkaju i otimaju brodove koji opskrbljuju Bijele na Crnom moru. Danuncijada je, dakle, marginalni dio velikih previranja u doba Oktobarske revolucije.

O prvoj generaciji profesionalnih revolucionara na zadatku u Beču i Berlinu vidjeti – Victor Serge, *Mémoires d'un révolutionnaire, 1901. – 1941*.; Paris 1951. (engleski prijevod *Memoirs of a Revolutionary*; New York Review of Books Classics, 2012.). Serge je trockist i bavi se izvozom revolucije u Beču i Berlinu, dok se Staljin muči u pohodu crvene konjice, koja je potučena kod Varšave 1920. O toj prijelomno važnoj epizodi vidi – Adam Zamoyski: *Warsaw 1920 – Lenin's failed conquest of Europe*; Harper Collins, New York, 2008.

Od ta dva iskustva nastat će dva glavna pravca u boljševizmu: trockizam i staljinizam, a unutar toga polariteta odvija se čitava radnja ove knjige. Tito je trockist koji se poslužio staljinskim sredstvima (ideologijskim, organizacionim i materijalnim) radi realizacije jedinog uspjelog eksportnog revolucionarnog pothvata u Evropi.

Tu imamo kao ključnog svjedoka Antu Ciligu, koji je pobjegao na Zapad zajedno s Victorom Sergeom 1936. godine – Ante Ciliga: *The Russian Enigma*; Labour Book Service, London, 1940., prijevod francuskog izvornika *Au pays du grand mensonge*. Međutim, Ciliga je autor i jedne vrlo kratke povijesti KPJ u dvadesetim godinama objavljene u Italiji – Ante Ciliga: *Come Tito si impadronì del Partito comunista jugoslavo*; Corrispondenza socialista, 7 (1961.) str. 393 – 399. Reprint: *Quaderni del Centro studi Pietro Tresso*; Serie: Studi e ricerche, n. 12, febbraio 1989. Riječ je o jedinstvenoj rekonstrukciji frakcija u KPJ za vrijeme Osme zagrebačke konferencije kad je Tito započeo svoj uspon u Partiji.

Inače, 1938. Ciliga je boravio u Jugoslaviji, što je ponukalo Tita da pod pseudonimom „Viktor Viktorov“ 11. januara 1938. objavi tekst u *Proleteru*: *„Protiv trockističkih špijuna i njihovih pomagača“*; (u *Sabranim djelima* 4, str 50 – 52.) da svog šefa Wilhelma Piecka upozori na „štetočinsko djelovanje tog običnog fašističkog špijuna“ (u *Sabranim djelima* 4, str. 13.). Ciliga je kasnije zaista surađivao sa NDH (kako bi ga pustili iz Jasenovca), a nakon Drugog svjetskog rata živio je u Rimu gdje je nastavio pisati – Ante Ciliga*: Sam kroz Europu u ratu, 1939. – 1945*.; Na pragu sutrašnjice, Rim, 1978. Vrlo je zapažen bio i intervju, koji je dao

---

[631] ***Epifenomen*** *je popratna pojava, sporedni produkt ili nusprodukt nekog glavnog procesa ili fenomena. Iako se pojavljuje uz primarni proces, on sam po sebi ne utječe na taj proces niti nužno ima ikakvu uzročnu ulogu. (VestaHR)*

zagrebačkom *Startu* 1989. – *Dvadeseto stoljeće u životu Ante Cilige*; Start, Zagreb, 22. jul, 5. august i 19. august 1989.

O ranoj fazi povijesti KPJ vidi - Ivan Avakumović: *History of the Communist Party of Yugoslavia*; Aberdeen University Press, Aberdeen, 1964. Avakumović je kao rojalist živio u emigraciji, a knjiga se bazira na saznanjima koje je beogradska policija prikupila o revolucionarnom djelovanju jugoslavenskih komunista, negdje do 1939. godine.

6. ROBIJAŠ – Revolucionarni univerziteti (Lepoglava, 1929.)

O frakcijama u robijašnicama vidi Ivo Banac: *With Stalin Against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*; Cornell University Press, New York, 1988. Knjiga je prevedena na hrvatski: Ivo Banac: *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu;* Zagreb, 1990. Iako posvećena kasnijem sukobu 1948. u uvodnom dijelu je njen historiografski forte – rekonstrukcija idejnog grupašenja u KPJ.

7. KONSPIRATOR – Agent Balkanske federacije (Beč, 1934.)

O balkanskim spletkama ključni je izvor Dmitar I. Vlahov: *Memoari*; Zajednica za izdavačka dejnost pri NIP „Nova Makedonija“, 1970. Dmitar Vlahov jedan je od najstarijih vođa bugarskog VMRO, jedini koji je prišao Titovom pokretu pa ga je Tito ostavio na miru i dao mu čak mjesto šefa makedonskog ASNOM-a[632], funkciju koju je u Sloveniji (OF) imao Josip Vidmar, a u Hrvatskoj (ZAVNOH) Ivan Ribar, dakle garnitura ljudi s reputacijom boraca za nacionalna prava.

O makedonskim Bugarima u Beču vidi – Stefan Troebst: *„Wien als Zentrum der mazedonischen Emigration in den zwanziger Jahren“*; Mitteilungen des bulgarischen Forschungsinstitutes in Osterreich 2 (1979.), str. 68 – 86.

O reviji *Balkanska federacija* oko koje je zatim ustrojena i sama subverzivna politička organizacija vidi – Vladimir Claude Fišera: *„Communisme et intégration supranationale: la Revue »La Fédération balkanique« (1924. – 1932.)“*; Revue d'histoire moderne et contemporaine 3 (1987.), str. 497 – 508.

O glavnom sovjetskom operativcu u Beču u razdoblju 1921. – 1925. Ephraimu Goldsteinu koji djeluje unutar Balkanske federacije vidi – Freddy Litten: *Die Goldštajn / Goldenstein-Verwechslung – Eine biographische Notiz zur Komintern-Aktivitiit auf dem Balkan*; Südost-Forschungen, 50 (1991.), str. 245 – 250.

O mukama KPJ oko nacionalnog pitanja, odnosno pitanja taktike vidi – Sima Marković: *Tragizam malih naroda: spisi o nacionalnom pitanju*; uredila Desanka Pešić, Biblioteka Stremljenja, Filip Višnjić, Beograd, 1985.

Vrlo su dobri radovi Gordane Vlajčić, koja pristupa sintetički u Gordana Vlajčić: *Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje 1919/1927*; Globus, Zagreb, 1984.

---

[632] ***ASNOM*** *je kratica za Antifašističko sobranje (skupština) narodnog oslobođenja Makedonije. Predstavljao je vrhovno predstavničko, zakonodavno i izvršno tijelo narodne vlasti u Makedoniji tijekom Drugog svjetskog rata. Prvo zasjedanje održano je 2. kolovoza 1944. godine u manastiru sv. Prohor Pčinjski (danas na jugu Srbije). Donio je ključne odluke kojima je makedonski narod dobio status konstitutivnog naroda, uspostavljena je makedonska državnost unutar jugoslavenske federacije, a makedonski jezik je proglašen službenim. Taj se datum (2. kolovoza) u Sjevernoj Makedoniji danas slavi kao državni praznik Ilinden (Dan Republike). (VestaHR)*

Građa pogotovu zanimljiva u vezi s Drezdenskim kongresom KPJ 1928. objavljena je u – *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije*; *Tom II, Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919 – 1937*; Istorijsko odelj. centralnog komiteta KPJ & Kultura, Beograd, 1949. Tu je dokumentiran zaključak da se partija suspendira dok ne iznađe rješenje za seljačko i nacionalno pitanje. Od funkcionera KI glavnu je riječ imao – drug Ercoli (P. Togliatti).

Za usporedbu sa KP Zapadne Ukrajine, koja je uzeta kao predložak za KPH i KPS vidi – Roman Solchanyk: *The Comintern and the Communist Party of Western Ukraine, 1919 – 1928*; in „Canadian Slavonic Papers“, 2 (1981.).

Za sljedeće razdoblje taktike „jedinstvenog fronta“ – Gordana Vlajčić: *Kominterna i taktika borbe „klase protiv klase“*; Cekade, Zagreb, 1989. To je važna studija o međunarodnim odnosima i vanjskoj politici SSSR-a od 1927. do 1934., u razdoblju radikalizacije koju provodi Buharin, a prethodi usvajanju staljinske taktike narodnog fronta. Zanimljivo je da će i u Kini direktive upućivane još 1929. kineskim komunistima nalagati stvaranje „samostalnog revolucionarnog pokreta“ od kojega se očekuje da do uspjeha dovede antiimperijalističku borbu. To se može shvatiti kao sektaški potez, koji predviđa stvaranje šireg antijapanskog fronta pod vodstvom KP Kine. Tako u augustu 1930. politička komisija IKKI zahtijeva od KP Kine stvaranje sovjetske vlasti u rajonima gdje dominira kineska Crvena armija. Prvi kongres kineskih sovjeta 1931. provodi zakon o zemlji i Kina se sovjetizira. O tome u – Bruce A. Ellman: *„Soviet Diplomacy and the First United Front in China“*; Modern China, 21:4 (1995.), str 450 – 480. No, kad je Japan napao Mandžuriju situacija se fundamentalno mijenja i IKKI i CK KP Kine usvajaju novu taktiku tražeći političke saveznike u antiimperijalističkoj borbi, dakle Koumintang, koji je nastajao poslije Prvog svjetskog rata jer su Sun Jat Sena, kao i Lenjina, politički i materijalno podržali Nijemci. O toj izuzetno zanimljivoj temi nema puno radova. Roland Felber, profesor na Slobodnom univerzitetu u Berlinu, autor je serije članaka o vezama Sun Jat Sena s Njemačkom prije i poslije Prvog svjetskog rata.

8. SVJETLOST „LUXA“ – Drug Walter u labirintu Kominterne (Moskva, 1935.)

Tito odlazi u Moskvu za vrijeme pune Staljinove afirmacije. Radi u KI. Standardni izvor o strukturi i evoluciji aparata KI – G. M. Adibekov & E. N. Shahnazarova: *Organizatsionnaya struktura Kominterna, 1919. – 1943*.; Rospen, Moskva, 1997.

Prije toga klasični, ali sad već datiran izvor je *Biographical Dictionary of the Comintern* by Branko Lazitch in collaboration with Milorad M. Drachkovitch, Hoover Institution, Stanford, 1973.

O odnosima svesavezne partije boljševika prema KI – G. M. Adibekov, K. M. Anderson & K. K. Shirinia: *Politbiuro CK RKP(b) – VKP(b) i Komintern: 1919 – 1943. Dokumenty*; Rosspen, Moskva, 2004.

Najpotpuniji prijevod „Dnevnika“ Georgi Dimitrova, šefa Kominterne, izašao je na talijanskom – Georgi Dimitrov: *Diario: gli anni di Mosca (1934 – 1945)*, a uredio ga je Silvio Pons (Einaudi, Torino, 2002.) Iz neobjašnjivih razloga američka edicija, čiji je urednik Ivo Banac, znatno je reducirana na otprilike polovicu građe – *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933 – 1949*, Annals of Communism Series, Yale, 2001.

O odnosu Kominternine prema Balkanu – Artyom A. Ulunyan: *Komintern i geopolitika: Balkanskii rubezh, 1919 – 1938*; Institut vseobshchey istorii RAN, Moskva, 1997.

I prema Jugoslaviji, odnosno prema „srpskom pitanju“ – Branislav Gligorijević: *Kominterna, jugoslovensko i srpsko pitanje;* Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1992.

Opet je Ciligina pozicija kada vrednuje iste događaje tu uvelike suprotna: Gligorijević je učenjak, ali je tendenciozan, a Ciliga nije ništa manje tendenciozan, ali je bio i sudionik nekih od događaja, a mnoge je protagoniste susreo i upoznao.

Prvi ozbiljni rad o Titovim moskovskim godinama objavio je Nikita Viktorovich Bondarev: *Zagadka Tito. Moskovskiye gody Iosipa Broza (1935 – 1937)*; RISS, Moskva, 2012. Radi se o prerađenoj verziji njegove doktorske disertacije *Moskovskiy period v biografii Iosipa Broza Tito: cherez kominternovskiye struktury k rukovodstvu KPYU: 1935 – 1936* obranjene 2007. godine. Od Bondareva možda ne znamo sve što je Tito u Moskvi radio i bio, ali bar znamo što nije bio i što nije radio, a to je već veliki pomak.

O KUNMZ-u, rasadniku mladih partijskih garnitura za Evropu, gdje se npr. kalio Kardelj vidi – Julia Köstenberger: *Die Geschichte der „Kommunistischen Universität der nationalen Minderheiten des Westens“ (KUNMZ) in Moskau 1921 – 1936*, „Jahrbuch für historische Kommunismusforschung“ (2001), str. 248 – 303.

O taktici po kojoj Svesavezna partija boljševika treba biti inicijator stvaranja novih nacija tako da preuzme vodstvo i postane avangarda neruskih nacionalizama vidi – Terry Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union*, *1923 – 1939*; Yale 2001.

Atmosferu Moskve i hotela „Lux“ ranih tridesetih dobro oslikavaju prebjezi sovjetskih organa sigurnosti kao Walter Krivitsky (pravo ime Samuel Ginsburg) – Walter G. Krivtsky: *In Stalin's Secret Service*; New York, 1937., te Georges Agabekov, šef sovjetske rezidenture GPU u Iranu i Carigradu, koji je prebjegao na Zapad – Georges Agabekov: *OGPU: The Russian Secret Terror*; Brentano, New York, 1931.; reprint, Hyperion Press, 1975. Tu je naposljetku i Alexander Orlov, šef NKVD-a u Španjolskoj, koji je također prebjegao na Zapad, ali su njegova svjedočanstva objavljena tek nakon Staljinove smrti 1953. – Alexander Orlov: *The Secret History of Stalin's Crimes*; New York, 1953.

O sovjetskoj špijunskoj mreži na zapadu, naročito u SAD, dosta ima iz izvora Venona – John Earl Haynes & Harvey Klehr: *Venona: Decoding Soviet Espionage in America*; New Haven, London, 1999. Za nas je tu posebno interesantna analiza dvostrukog djelovanja komunističkih funkcionera koji su istodobno i sovjetski agenti i politički lideri nacionalnih KP. Trendovi koji su za CPUSA dobro prikazani, lijepo se slažu i s evolucijom KPJ.

O „Željeznom Lazaru“, drugu broj dva „čeličnog“ Staljina, vidi recentnu monografiju – E. A. Rees: *Iron Lazar: A Political Biography of Lazar Kaganovich*; Anthem Press, London – New York, 2012.

O razlozima za uvođenje narodnog fronta općenito vidi – Jonathan Haslam: *The Comintern and the Origins of the Popular Front: 1934 – 1935*; The Historical Journal, 3 (1979), str. 673 – 691.

Poanta je tu da se taktika narodnog fronta uklapa u Staljinovo viđenje vanjske politike SSSR-a, a ne obratno kako se često smatra. Zato i priča o njenoj uspješnosti, odnosno neuspješnosti iziskuje reviziju. Staljin od 1928. do 1945. u suštini ne mijenja odrednice svoje vanjske politike, a period narodnog fronta je tek razdoblje kad ono koincidira s francuskim eksperimentom koji se mogao uspješno propagirati.

Komparaciju tri narodna fronta Španjolske, Jugoslavije i Grčke nalazimo u knjizi Philipa B. Minehana: *Popular Front, Civil War and Revolution in Spain, Yugoslavia and Greece*, 1936 – 1949; Palgrave Macmillan, 2006.

Teza da je narodni (nacionalni) front propala stvar stoji gledamo li mjesta gdje se tu politiku najviše propagiralo – Francusku i Španjolsku. Međutim format je i te kako dobro poslužio da se preuzme vlast u Istočnoj Evropi. Kao i u Titov AVNOJ, u narodni front, koji uvode sovjetske okupacijske vlasti, ne primaju se glavne predratne partije pod izlikom da su u toku rata iščezle. Umjesto toga, regrutiraju se minorni predstavnici ostataka raznih propalih lijevih i umjerenih partija plus neke bezazlene javne ličnosti (umjetnici, kulturnjaci). Model staljinskog narodnog fronta koji je u Istočnoj Evropi uveden 1944. Tito je već stvarao u Bosni 1942., ali po napucima koje je dobivao iz Ufe. Naravno, takav scenarij nije bio ostvariv u Španjolskoj ili u Francuskoj 1936. gdje su buržoaske stranke bile u punoj snazi.

Za komparaciju narodno-frontovskih formata u nama bliskoj Istočnoj Evropi – Pero Morača (ur.): *Narodni front i komunisti: Jugoslavija, Čehoslovačka, Poljska, 1938 – 1945*; materijali Naučnog skupa u Beogradu, oktobar 1966, Institut za savremenu istoriju, Beograd – Prag – Varšava, 1968.

I o tome kako izgleda staljinsko preuzimanje vlasti preko narodnog fronta na primjeru Poljske – Valentina Sergeevna Parsadanova: *Formirovanie Nattsional'nogo fronta v Pol'she. (1944-1946.);* Nauka, Moskva, 1972.

Bez obzira na ratna razaranja, represiju i okupaciju Crvene armije, državni format je sačuvan, a preživio je i nakon povlačenja sovjetskih snaga i raspada komunizma ranih devedesetih.

9. DRUG T. T. – Sekretar s pištoljem (Prag, 1937.)

O reformi sovjetskog represivnog aparata i restrukturiranju NKVD-a 1934. vidi – Francesco Benvenuti: *The »Reform« of the NKVD, 1934*; Europe-Asia Studies, Vol. 49, No. 6 (Sep., 1997), str. 1037 – 1056. Jedna od novina je uvođenje (od jula 1937.) trojki i dvojki egzekutora s ovlastima da sude i izvršavaju egzekucije na licu mjesta na svim razinama sovjetske vlasti, što se naravno primjenjivalo i u zagraničnim partijskim biroima, dakle u inozemstvu.

O Gorkiću i Ćopiću, dvjema glavnim jugoslavenskim žrtvama za vrijeme staljinskih čistki vidi – Ivan Očak: *Vojnik revolucije, Život i rad Vladimira Ćopića*; Zagreb, 1980; i Ivan Očak: *Milan Gorkić: Život, rad i pogibija. Prilog biografiji*; Globus, Zagreb, 1988.

O sovjetskom aparatu u Pragu vidi – Igor Lukes: *Benesch, Stalin und die Komintern. Vom Münchner Abkommen zum Molotow – Ribbentrop Pakt*; Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 41. Jahrg., 3. H. (Jul., 1993), str. 325 – 353.

O sovjetsko-čehoslovačkim odnosima ima nešto u – Jonathan Haslam: *The Soviet Union and the Czechoslovakian Crisis of 1938*; Journal of Contemporary History 14 (1979), str. 441 – 461. Uglavnom, riječ je o nedovoljno istraženoj temi, pogotovu ako se uzme u obzir stupanj penetracije sovjetskog aparata u sam vrh čehoslovačke države, koji prefigurira scenarij u Jugoslaviji 1939. – 1940. (V. zemaljska u Zagrebu, Banovina Hrvatska).

O stvaranju KPH, odnosno definiranju njenog partijskog suvereniteta nad Dalmacijom i Hercegovinom 1936. – 1937., vidi – Uglješa Danilović: *Sjećanja, II, Na partijskom radu u Bosni i Hercegovini*; uredio Zdravko Antonić, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1987, str. 200 – 202.

10. RATNIK IZ SJENE – Revolucionari s Bulevara St. Germaine (Pariz, 1938.)

O pariškom centru KPJ – Rodoljub Čolaković: *Kazivanje o jednom pokolenju*; Svjetlost, Sarajevo & Prosveta / Kultura, Beograd, 1966 – 1972.

O španjolskom ratu, odnosno famoznoj XV. brigadi i bataljonu Lincoln, vidi – Cecil D. Eby: *Comrades And Commissars: The Lincoln Battalion in the Spanish Civil War*; Penn State Press, 2007.

O sovjetskoj politici prema Internacionalnim brigadama vidi - Daniel Kowalsky: *The Soviet Union and the International Brigades: 1936-1939*; Journal of Slavic Military Studies, 19 (2006), str. 687 – 688.

A o Staljinu i Španjolskoj vidi – Geoffrey Swain, *The Comintern and southern Europe*; in T. Judt, Resistance and revolution in Mediterranean Europe, London, 1989; i *Spain Betrayed: The Soviet Union in the Spanish Civil War*; edited by Ronald Radosh, Mary R. Habeck, and Grigory Sevostianov, Yale University Press, New Haven and London, 2001.

O operacijama NKVD u Španjolskoj vidi – Ilya I. Kuznetsov*: KGB general Naum Isakovich Eitingon (1899 – 1981)*; The Journal of Slavic Military Studies, 1 (2001). Aleksandra Orlova (pravo ime Leo Fel'bin), od 1937. šefa NKVD u Španjolskoj, koji je pobjegao na Zapad 1938., zamjenjuje Naum Isakovich Eitingon, a veliki dio aparata OMS stradava u čistkama.

O repatrijaciji španjolskih boraca u Jugoslaviju – Narcisa Lengel-Krizman: *Organizacija prihvaćanja jugoslavenskih dobrovoljaca iz Španjolske u Jugoslaviju*; u zborniku Španjolska 1936 – 1939, (ur.) Lj. Boban. Također, B. Maslarić: *Moskva – Madrid – Moskva*; Prosvjeta, Zagreb, 1952., str. 93.

O Titovom idejnom radu u Moskvi u kooperaciji sa španjolskim veteranima – Jose Diaz: *Ob urokakh voyny ispanskogo naroda (1936 – 1939)*; Bolhevik, 4 (1940), str. 31 i 34.

11. TRIJUMF FAŠIZMA – Rezident Moskve u Hitlerovoj Evropi (Carigrad, 1939.)

O paktu R – M zapadna historijografija i dalje neshvatljivo šuti – još je tu najbolja monografija – Philipp W. Fabry: *Der Hitler – Stalin Pakt: 1939 – 1941*; Fundus-Verlag, Darmstadt, 1962.

Fabry je radio na njemačkim dokumentima (sovjetski još nisu bili dostupni, a zapravo nisu ni sada!), a nakon objavljivanja knjige zauvijek mu je onemogućena akademska karijera, ostao je srednjoškolski profesor i gimnazijski direktor, ali je imao zanimljivu karijeru, radio u revolucionarnom Iranu i u Meksiku, te objavio mnogo knjiga i žurnalističkih radova.

Recentna je ruska knjiga, koja se koncentrira na prethodnu sovjetsko-njemačku suradnju dvadesetih i tridesetih – Yuliya Kantor: *Zaklyataya druzhba. Sekretnoye sotrudnichestvo SSSR i Germanii 20-30-kh godov*; Izdatel'skiy dom »Píter«, 2009.

O posljedicama R – M pakta i stvaranju totalitarne Nove Evrope vidi – Timothy Snyder: *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*; Basic Books, New York, 2010. Iako je knjiga loša, opravdano difamira naciste i enkavedeovce, ali ništa ne objašnjava o Hitlerovim i Staljinovim razlozima, nego ih naprosto prikazuje kao gangstere bez političkog uma.

O specifičnosti jugoslavenske situacije nakon Hitlerovog dolaska na vlast – Jacob B. Hoptner: *Yugoslavia in crisis 1934 – 1941*; New York, 1962. Također Dejan Đokić: *Milan Stojadinović*; u Rebecca Haynes and Martyn Rady (eds.): *In the shadow of Hitler: personalities of the right in Central and Eastern Europe*; Tauris Academic Studies, London, 2010., str. 153 – 168. K tome i Frank C. Littlefield, *Germany and Yugoslavia, 1933 - 1941: the German conquest of Yugoslavia*; Boulder, Colorado, 1988.; Srdjan Trifkovic: *Yugoslavia in crisis: Europe and the Croat question, 1939 – 1941*; European History Quarterly, 23:4 (1993), str. 529 – 561.; Srdjan Trifkovic: *Rivalry between Germany and Italy in Croatia, 1942 – 194;* Historical Journal, 36:4 (1993), str. 879 – 904.

Biografiju Titova „case officera“ u Carigradu, M. M. Baturina, objavio je njegov sin, kozmonaut i Jeljcinov najbliži suradnik, Jurij Mihailovič Baturin, koji je posvjedočio o Titovom „pištoljskom“ agentskom kodnom imenu T. T. od kojega je nastao revolucionarni nadimak „Tito“ – Yuri Mikhailovich Baturin: *Dos'ye razvedchika: Opyt rekonstruktsii sud'by;* Molodaya gvardiya & Novaya gazeta, Moscov, 2005.

Korisna je usporedba s Iranom, gdje je sovjetska politika vrlo slična onoj koju vode prema Jugoslaviji – M. Rezun: *The Soviet Union and the Iran: Soviet Policy in Iran from the Beginnings of the Pahlavi Dynasty Until the Soviet Invasion in 1941*; Brill Archive, 1981. Iran je Crvena armija okupirala zajedno sa engleskom vojskom 1941., a upravo takav scenarij se spremao i za Jugoslaviju 1944. (poznata Churchillova salveta). Pahlavi je bio s Titom u dobrim odnosima od čega će profitirati i talijanski naftni koncern ENI pod Enricom Matteiem. Razlozi za bliskost Tita i Pahlavija (kao i onu s Atatuerkovim nasljednicima Inonijem i Bajarom) proizlaze iz sličnog strateškog položaja Jugoslavije, Turske i Irana – de facto anglo-sovjetskih kondominija.

12. POSLJEDNJA EVROPSKA KOMPARTIJA – Ratna škola u Dubravi (Zagreb, 1940.)

Izvori su za V. zemaljsku konferencija KPJ (19. – 23. oktobar 1940.), priredili – Pero Damjanović, Milovan Bosić & Dragica LAZAREVIĆ: *Savez komunista Jugoslavije*; Izdavački centar Komunist, Beograd, 1980.

Važan je bio i Vjenceslav Cenčić: *Enigma Kopinič*; I. & II., Rad, Beograd, 1983. U ovoj je knjizi po prvi put rekonstruirana geneza i funkcioniranje kominternovskog radio-punkta za jugoistočnu Evropu. Knjiga je publicistički napisana, ali se bazira na originalnim Kopiničevim svjedočenjima, koje je autor prikupio dok je radio u uredu za štampu brodogradilišta „Uljanik“, gdje je Kopinič bio direktor. U svakom slučaju knjiga je preokrenula pogled i perspektivu na povijest KPJ u ključnom dvogodištu, godine 1940. – 1942. I dan-danas se puno više citira u svjetskoj nego u domaćoj naučnoj literaturi. Cenčić je i autor knjige u kojoj je sabrao razna

pisanja o drugu „Stevi“, osobito za srpske tabloide ranih devedesetih – Vjenceslav Cenčić: *Ivan Krajačić Stevo: Ja o sebi, drugi o meni*; Vjenceslav Cenčić, Rijeka, 2010. Knjiga je puna zavjera iz udbaške kuhinje, ali je intervjuu sa Stevom vrlo zanimljiv, a originalni iskaz koji je Stevo dao u intervjuu objavljenom u *Startu* 18. maja 1977. poklapa se sa našim izvorom, koji je nešto potpuniji.

O vezama Kominterne s evropskim kompartijama nakon pada Francuske vidi – Bernhard Bayerlein, Brigitte Studer, Mikhail Narinski & Serge Wolikow: *Moscou, Paris, Berlin (1939 – 1941). Telegrammes chiffres du Komintern*; Paris, 2003.

Zanimljiv je i tekst baziran na dokumentu iz Pieckovog arhiva o instrukcijama koje je Staljin dao u proljeće njemačkim komunistima o perspektivi širenja svjetskog sukoba – Richard C. Raack: *Stalin's Plans for World War Two Told by a High Comintern Source*; The Historical Journal, 4 (1995.), str. 1031. – 1036. Za tezu da je Staljin spremao napad kao i o njegovoj cjelokupnoj, globalnoj strategiji uoči operacije „Barbarossa“ vidi – Albert L. Weeks: *Stalin's Other War: Soviet Grand Strategy, 1939. – 1941*.; Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2002. Dobar je i Kevin McDermott: *Stalin: Revolutionary in an Era of War (European History in Perspective)*; Palgrave Macmillan, New York, 2006.

Za jugoslavensku diplomaciju u vrijeme neutralnosti 1939. – 1941. najbolje je djelo na bilo kojem jeziku Alfredo Breccia: *Jugoslavia: diplomazia della neutralita*; Universita di Roma, Facolta di scienze politiche, Istituto di studi storici, Giuffre, 1978. Knjiga je bazirana na svim do tada dostupnim izvorima svih evropskih diplomacija (Njemačke, Italije, Engleske, Francuske, Sovjetskog Saveza i Turske).

13. DIVERZANTI CRVENE ARMIJE – Špijunsko gnijezdo na Dedinju (Beograd, proljeće 1941.)

O atmosferi u Zagrebu i Beogradu pred ustanak još uvijek vrijedi – Stephen Clissold, *Whirlwind: an account of Marshal Tito's rise to power*; Cresset Press, London, 1949. Stephen Clissold (1913. – 1982.) engleski major, uoči rata je na Sveučilištu u Zagrebu radio kao lektor engleskog jezika, kao i u British Councilu, a kasnije je pridodat u SOE. Nakon rata bio je analitičar latinsko-američkog odjela u britanskom MVP (Foreign and Commonwealth Office). Inače, njegovu je arhivu udovica Jean Clissold 1991. donirala Oxfordu, gdje se čuvaju kao „Papers of Stephen Clissold“ (Clissold's papers concerning Yugoslavian affairs), Oxford University, Bodleian Library, Western Manuscripts.

O sovjetskim pripremama vidi – Aleksej J. Timofejev: *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji: uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941 – 1945*.; Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2011.

I o sovjetskoj operativi u Kraljevini Jugoslaviji nakon normalizacije odnosa (1940. – 1941.) – Yakov Verkhovskiy & Valentina Tyrmos: *Stalin. Taynyy „Stsenariy“ nachala voyny*; OLMA Media Grupp, 2005.

O Ribnikarovoj pripadnosti GRU, kao i o sovjetskoj mreži uopće – Vjačeslav Lur'je & Valerij Yakovlevič Kočik: *GRU: Dela i lyudi*; OLMA Media Grupp, 2002.

O ekipi oko *Politike* i neki podaci o Branku Vukeliću, jednim od glavnim suradnika Richarda Sorgea u Japanu, vidi – Robert Whymant*: Stalin's Spy: Richard Sorge and the Tokyo Espionage Ring*; I. B. Tauris, 2007.

Ruska ekipa napušta Beograd nakon njemačkog napada i preko Sofije ide u Iran. Iran nam je vrlo korisno usporedno područje, budući da ga anglo-sovjetska okupacija 1941. pretvara u kondominij 50:50 između Staljina i Churchilla. O tome – F. Eshragi: *Anglo-Soviet Occupation of Iran in August 1941*; Middle Eastern Studies, Vol. 20, No. 1 (Jan., 1984), str. 27 – 52.

O sovjetskim partizanima u Drugom svjetskom ratu – Leonid D. Grenkevich: *The Soviet Partisan Movement 1941 – 1944*; Routledge, 2013.

14. PROPALI USTANAK – Poraz narodnog fronta (Užice, jesen 1941.)

Bojan B. Dimitrijević: *Nastanak nacionalnih pokreta otpora u Srbiji 1941.godine;* Istorija 20. veka, vol. 29, br. 1, 2011, str. 87 – 102.

O ustroju četničkih jedinica pred Aprilski rat vidi – Aleksandar Životić: *Četničke jedinice vojske Kraljevine Jugoslavije u Aprilskom ratu*; Istorija 20. veka, 1/2011.

O četnicima uopće – Walter R. Roberts: *Tito, Mihailovic and the Allies*, 1941 – 1945; Durham, NC, 1987.; Simon Trew: *Britain, Mihailovic and the Chetniks, 1941 – 1942*, London, 1998; Jozo Tomasevich: *War and revolution in Yugoslavia, 1941-1945: the Chetniks*; Stanford, Calif., 1975.

O ljotićevcima – M. Martić: *Dimitrije Ljotić and the Yugoslav National Movement Zbor, 1935 – 1945*; East European Quarterly 16/2 (1980), str. 219 – 239.

O slovenskim rojalistima vidi – Aleksander Bajt: *Bermanov dosje*; Mladinska knjiga, Ljubljana, 1999. Bajt je bio daleko najbolji ekonomist Titove Jugoslavije, jedini koji je mogao pretočiti neracionalnosti kardeljevskog samoupravljanja u više-manje konzistentni makroekonomski model. Knjiga je izašla posthumno i izazvala je pravu senzaciju jer je u njoj autor otvoreno priznao da je za vrijeme rata radio za Mihailovića. Zanimljiv je i opis veza između Rima, Londona i Ljubljane.

O krizi jugoslavenske vlade u Londonu: Stevan K. Pavlowitch: *Out of Context – The Yugoslav Government in London 1941 – 1945*; Journal of Contemporary History, Vol. 16, No. 1, The Second World War: Part 1 (Jan., 1981), str. 89 – 118.

O Sloveniji kao pravom rasadniku obavještajnih službi i poprištu specijalnog ratovanja – Tamara Griesser-Pečar: *Razdvojeni narod. Slovenija 1941 – 1945. Okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*; Mladinska knjiga, Ljubljana, 2004.

O slobodnom teritoriju oko Užica – Venceslav Glišić: *Užička republika*; Nolit, Beograd, 1986.

O partizanskoj taktici i oprekama sa španjolskim borcima koji su zagovarali frontalno ratovanje piše Pavle Jakšić: *Nad uspomenama*; Rad, Beograd, 1990.

O općoj strukturi balkanskih pokreta otpora podijeljenih na monarhiste i komuniste-revolucionare vidi – Bisser Petrov: *Genesis and Formation of the two Wings of National*

Resistance in the Occupied Balkan Countries During World War II; Etudes balkaniques (1997), str. 51 – 68.

Zatim, Mark Wheeler: *Britain and the War for Yugoslavia, 1940 – 1943*; Boulder, Col., 1980. Wheeler je pouzdani britanski historičar, što znači da u knjigama nema iznenađenja, ali su zato dobro balansirane i neutralne – dijametralno suprotne od balkanskog historiografskog turbo-folka.

Opći pregled operacija SOE na prostoru Jugoslavije – Heather Williams: *The Special Operations Executive (SOE) and Yugoslavia, 1941 – 1945*; London, 2002.

O njemačkom sustavu represije u Srbiji, kao glavnom faktoru sprečavanja ustanka u Srbiji vidi – Bojan B. Dimitrijević: *General SS i policije August Majsner i srpski sistem bezbednosti 1942 – 1943*; Istorija 20. veka, vol. 28, br. 3, 2010., str. 69 – 82.

O njemačkoj okupaciji i ustašama vidi memore njemačkog atašea u Zagrebu – Peter Broucek (ur.): *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*; Wien – Köln – Graz, 1983.

Tu je i Bogdan Krizman: *Ustaše i Treći Reich*; Zagreb, 1983.

Najvažnija Titova prednost zasnivala se na tome da je njegova organizacija (KPJ) jedina sačuvala cjelovitost na čitavom jugoslavenskom prostoru. O okupacijskoj podjeli Jugoslavije vidi – Ferdo Čulinović: *Okupatorska podjela Jugoslavije*; Beograd, 1970.

15. BOSANSKA HEREZA – Komunistička država u ilegali (Bihać, 1942.)

O razvoju narodne vlasti, Titovoj glavnoj političkoj inovaciji u NOB-u vidi – Dušan Živković: *Postanak i razvitak narodne vlasti u Jugoslaviji 1941 – 1942*; Institut za savremenu istoriju, ISI, Beograd, 1969. Također Veselin Đuretić: *Narodna vlast u BiH 1941 – 1945 (razvitak i djelatnost NOO)*; Narodna knjiga, Beograd & ISI Beograd, 1981.; Branko Petranović*: AVNOJ: revolucionarna smena vlasti 1942 – 1945*; Nolit, Beograd, 1976.

O Titovom uspjehu u neutralizaciji četnika i pridobivanju bosanskih masa – Marko Atilla Hoare: *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia: the Partisans and the Chetniks, 1941 –1943*; The British Academy – Oxford University Press, Oxford, 2006. M. A. Hoare je unuk britanskog obavještajaca Samuela Hoarea, 1. vikonta od Templewooda (1880. – 1959.), koji je za vrijeme Prvog svjetskog rata bio zadužen za krpanje odnosa između Jugoslavena (Supilovog Komiteta u Londonu) i talijanskih civilnih i vojnih oblasti nakon talijanskog poraza kod Kobarida. Hoare je kao šef rimske stanice MI5 godine 1918. pridobio Mussolinija i naveo ga da ustraje u zagovaranju interventističke politike među talijanskim socijalistima koje je zahvatio defetizam.

Za prvu fazu NOB-a u Sloveniji vidi – Bojan Godeša: *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*; Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2006.

O prevagi Titovog modela i u Sloveniji 1942. ključni je izvor – *Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča*; Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, 1963.

Kardelj je eksponent projugoslavenske struje u KPS, dok je Kidrič, osnivač OF i VOS-a bio za separatno vođenje borbe, Partije i za politički subjektivitet Slovenije. Titov politički pritisak s jedne i talijanski vojni s druge doveli su do postupnog napuštanja Kidričevih koncepcija u korist Kardeljevih, tj. Titovih.

O Titovom glavnom čovjeku za Sloveniju, Ivanu Mačeku – Matiji, kasnijem šefu slovenske Ozne, imamo memoare, dakako prilično filtrirane – Ivan Maček – Matija: *Sjećanja*, Globus, Zagreb, 1983.

O Kominterni za vrijeme Drugog svjetskog rata vidi zbornik – Natalia Sergeevna Lebedeva d. i. n. Mihail Matvejevič Narinski: *Kominterna i Drugi svjetski rat*, V 2 ch.; Ch. I. *Do 22 iyunya 1941 g*.; Moskva, 1994.; i Ch. II *Posle 22 iyunya 1941 g*.; Moskva, 1998.

16. KRVAVI MOST NA NERETVI – Cijena opstanka (Jablanica, 1943.)

F. W. Deakin: *The embattled mountain*, London, 1971. priča je iz prve ruke britanskog časnika koji se priključio Titovim partizanima i sudjelovao u bici na Sutjesci. Deakin je kasnije kao osobni sekretar redaktor i priređivač Churchillovih memoara – *„Drugi svjetski rat“.*

Izuzetno su važan izvor Krstulovićevi memoari – Vicko Krstulović: *Memoari jugoslavenskog revolucionera – Fragmenti historije 20. vijeka* / Prvi tom: *Dalmacija 1905 - 1943. Na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva*; Mostart – Buybook, Beograd – Saajevo – Zagreb, 2012.

O njemačkoj SS-diviziji „Prinz Eugen“ svjedoči njezin zapovjednik – Otto Kumm: *The History of the 7. SS Mountain Division „Prinz Eugen“*; J .J. Fedorowicz, Winnipeg, 1995. Korisna je i studija – Charles D. Melson: *German Counterinsurgency in the Balkans: The Prinz Eugen Division Example, 1942 – 1944*; The Journal of Slavic Military Studies, 20:4, (2007), str. 705 – 737.

17. DRŽAVNIK – Valter postaje Tito (Jajce, 1943.)

Pustolovna ispovijest vragometnog brigadira, veliki svjetski bestseler – Fitzroy Maclean: *Eastern Approaches*; London, 1949.

O engleskom stavu i ključnom utjecaju u pretvaranju Tita od agenta Kominterne u vojskovođu, a zatim i državnika vidi – Elisabeth Barker: *Britanska politika na Balkanu u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb – Ljubljana, 1978.

Elisabeth Barker (1910 – 1986), je za vrijeme Drugog svjetskog rata kao analitičarka BBC-ja za Balkan i Jugoslaviju, bila izravno upućena u mjene i razloge britanske politike na Balkanu.

Iznimno je važna kolekcija izvora koju je pripremio Dušan Biber na inzistiranje i na inicijativu Vladimira Dedijera, koji je osamdesetih živio u Ljubljani – Dušan Biber: *Tito – Churchill – strogo tajno*; Arhiv Jugoslavije, Beograd & Globus, Zagreb, 1981.

I, naravno, tu su sjećanja Titovog glavnog diplomata Vladimira Velebita, koje je uredio Leo Mates – Vladimir Velebit: *Sećanja*; Globus, Zagreb, 1983.

Recentni prikaz o zapadnom neuspjehu da naposljetku zavlada gerilskim pokretima u Jugoslaviji – Marcia Christoff Kurapovna: *Shadows on the mountain: the Allies, the resistance, and the rivalries that doomed WWII Yugoslavia*; Wiley, Hoboken, NJ, 2009. Marcia Kurapovna danas savjetuje razbijanje Italije na svoje povijesne sastavnice – gradske komune (Marcia Christoff Kurapovna: *The Case for the City-State*; WSJ, Jul 12, 2012), a kad je Jugoslavija u pitanju tu su joj državotvorne cjeline gerilske formacije i skupine kao što su Truman i Staljin priželjkivali 1945: Tito na zapadu, a četnici na istoku.

Za američko-sovjetske odnose u doba drugog svjetskog rata – Charles Eustis Bohlen: *Witness to history, 1929 – 1969*; Norton, 1973. Bohlen je bio kao američki diplomat, specijalist za Sovjetski Savez, koji je započeo karijeru 1929. u Rigi, Latvija. Kasnije 1934. je prebačen u moskovsku ambasadu, gdje je 1939. imao prilike vidjeti tajni protokol pakta Molotov – Ribbentrop prije ostalih zapadnih diplomata.

18. HITLEROV TREĆI FRONT – Desant na metropolu evropske gerile (Drvar, proljeće 1944.)

O magnitudi protu-partizanskih operacija i značenju koje stoga ima Titova vojska za saveznički ratni napor vidi – Nikola Anić: *Njemačka vojska u Hrvatskoj 1941 – 1945*; Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2002.

Njemački pogled – Peter Broucek: *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaise von Hirstenau*; 3 toma, Bohlau, Wien, 1980. – 1988.

Ključni je izvor Herman Nojbaher: *Specijalni zadatak Balkan*; Službeni list SCG, 2004, srpski prijevod od Hermann Neubacher: *Sonderauftrag Südost, 1940 – 1945., Bericht eines fliegenden Diplomaten*; 1956.

O Drvarskoj operaciji sa operativnog aspekta (ali onaj politički je neprecizan) vidi – David Greentree: *Knight's Move – The Hunt for Marshal Tito 1944*; Osprey Publishing, 2012. Londonski izdavač Osprey vodeći je za vojnu povijest, a to je prva knjiga posvećena jednoj operaciji Titovih partizana koji su na taj način ušli s punim pravom u svjetsku vojnu povijest.

O odnosima sa Sovjetskim Savezom koji su u Drvaru postavljeni na nove temelje vidi – Leonid Yanovich Givianskiy: *Sovetskiy Soyuz i novaya Yugoslaviya, 1941–1947 gg*.; Nauka, 1987.; Branko Petranović & Savo Dautović, *Jugoslovenska revolucija i SSSR (1941 – 1945)*; Narodna knjiga – Naučna knjiga, Beograd, 1988.

Nikola B. Popović: *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu (1941 - 1945)*; ISI, Beograd, 1988. Nikola B. Popović je inače Titov povjerljiv čovjek za komunikacije s Kominternom – igrao je u odnosu na Ruse istu ulogu kao Velebit kod Engleza, ali se 1948. izjasnio za Staljina, no Tito nije dopustio da ga hapse. Knjiga ima dokumentarnu i vrijednost osobnog svjedočanstva.

Tu je, zatim Branko Petranović: *Tito i Staljin 1944 – 1946*; Jugoslavenski istorijski časopis XXIII (1 – 2) 1988; koji je kasnije objavio i veću zbirku dokumenata – Branko Petranović: *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1941 – 1945, Zbirka dokumenata*; Beograd, 1995.

19. ARHIPELAG PURGA – Titov tajni imperij u eteru (Vis, ljeto 1944.)

O Bariju i ustroju sovjetske vojne baze za Mediteranu imamo – Martin Folly: *The Red Air Force in Italy, 1944: A Case Study in the Formation of British Policy to the Soviet Union in World War* II; Diplomacy e Statecraft, 2 (2000), str. 105 – 136.

O sovjetskom sustavu radio-veza na koji je čvrsto prikopčan i maršal Tito vidi: A. N. Nikiforov: *Sistema radiosvyazi Sovetskoy voyennoy missii v Yugoslavii v gody. Velikoy Otechestvennoy voyny, Pozyvnyye voyennoy razvetki*; Glavnoe upravlenie Generaljnogo shtaba, 1998.

Za rusku (taktičku) vojnu obavještajnu službu u Drugom svjetskom ratu vidi – David M. Glantz: *Soviet Operational Intelligence „razvedka“ to 1943*; Soviet Army Studies Office, U.S.

Army Combined Arms Center, 1988. Još je bolji Viktor Suvorov: *Soviet Military Intelligence;* H. Hamilton, London, 1984.

Zapisi Roberta Murphya, američkog diplomata na Visu, koji je kasnije postao Trumanov povjerenik za Njemačku – Robert Murphy: *Diplomat Among Warriors*; Doubleday & Company, Garden City, New York, 1964.

O Titovom utjecaju u Albaniji – Stavro Skendi: *Albania within the Slav Orbit: Advent to Power of the Communist Party*; Political Science Quarterly, Vol. 63, No. 2. (Jun., 1948.), str. 257 – 274. Rad pisan od najboljeg albanskog historičara (prebjegao u SAD prije sukoba sa IB-om kada se činilo da će Jugoslavija pripojiti Albaniju, što je bilo logično uzme li se u obzir činjenica da je KP Albanije ustrojena kao sekcija KPJ 1941. To je politički postalo nemoguće uslijed sukoba sa Staljinom, a kad je došao na vlast Hruščov, Enver Hoxha se od svih odmetnuo pa potražio Treći put u dosluhu s Maom.

Za jugoslavensku verziju – V. Dedijer: Jugoslovensko-albanski odnosi, Beograd, 1949. Dedijer je tada bio urednik *Politike*.

20. VLAST – Operacija Beograd (Craiova, 1944.)

Za pregled operacija Crvene armije u Drugom svjetskom ratu najbolji je izvor škotski vojni povjesničar John Erickson, koji je sa svojom suprugom Ljubicom ekstenzivno istraživao ruske vojne izvore. Svoja je istraživanja sumirao djelom – John Erickson: *The Road to Stalingrad, Stalin's War with Germany*, Volume 1; *The Road to Berlin, Stalin's War with Germany*, Volume 2, Weidenfeld & Nicolson, London 1983.

O uspostavljanju komunističkog režima u Srbiji 1944. – 1947. nezaobilazni su Kosta Čavoški i Vojislav Koštunica, kako njihova knjiga *Stranački pluralizam ili monizam* (1983), tako i samostalni rad Čavoškoga: *Tito – tehnologija vlasti*; Dosije, 1991.

Važan su izvor i „medaljoni" Dragoljuba Jovanovića – Dragoljub Jovanović: *Ljudi, ljudi... Medaljoni 94 političkih, javnih, naučnih i drugih savremenika. Priredila dr Nadežda Jovanović*; Filip Višnjić, Beograd 2005.

O formiranju Ozne u Srbiji 1944 – Kosta Nikolić & Bojan B. Dimitrijević: *Formiranje Ozne u Srbiji i Beogradu i likvidacije »narodnih neprijatelja« 1944*; Istorija 20. veka, 2 (2010), str. 9 – 28. Riječ je o prvom znanstvenom radu na temu Titove političke policije odnosno represivnog aparata zasnovanog na arhivskom fondu savezne Ozne kojega čuva Vojni arhiv u Beogradu, Fond Vojno-bezbednosne agencije, građa Odeljenja za zaštitu naroda.

A za Sloveniju, odnosno operacije čišćenja 1945., iznimno je važno svjedočanstvo Alberta Svetine, šefa Ozne za Primorsku, koji je 1948. pobjegao u Mađarsku zbog IB-a – Albert-Erno Svetina: *Od osvobodilnega boja do banditizma*; Nova Obzorja, Ljubljana, 2004.

Represivni aparat se, naravno, širio kao i prostor pod kontrolom Titovih snaga. Vladimir Geiger je autor serije studija o partizanskoj i komunističkoj represiji u Hrvatskoj, a kao opći pregled vidi – Vladimir Geiger: *Tito i likvidacija hrvatskih zarobljenika u Blajburgu 1945*.; Istorija 20. veka, 2 (2010), str. 29 – 52. Tu ide i prikaz protagonista – Milan Basta & Mihailo Apostolski: *Rat je završen 7 dana kasnije*; Globus, Zagreb, 1976. A još 1990. imamo članak domaćeg politologa – Darko Bekić: *„Slučaj Bleiburg": nova istraživanja i iskušenja*; Časopis za

suvremenu povijest, 21, 1-3, str. 197 – 2014. Masovno pretiskivan, objavljen je i u knjizi o Blajburgu, kojoj je bio okosnica. Knjiga se u desecima hiljada primjeraka tih prevratnih dana poslije prvih višestranačkih izbora prodavala i na novinskim kioscima.

O drugom kraku Beogradske operacije – Pobuni grčkih ljevičara i komunista (EAM, ELAS) u Ateni te britanskoj intervenciji i zaokretu novog jugoslavenskog vodstva od neskrivenih simpatija prema pobunjenicima do pasivizacije zbog pritisaka iz Londona i „signala“ iz Moskve, vidi – Milan Ristović: *„Decembarska pobuna“ u Atini (Dekemvriana) i Jugoslavija (decembar 1944. – januar 1945.)*; Arhiv, 2004, vol. 5, br. 2, str. 65 – 80. Također – Milan Ristović: *Britanska balkanska politika i jugoslovensko-bugarski pregovori (novembar 1944. – mart 1945.)*; Istorija 20. veka, 1, str. 69 – 94. Iz grčkoga kuta – J. O. Iatrides: *Revolt in Athens: The Greek communist „second round“ 1944 – 1945*; Princeton, New Jersey, 1972.

O grčkoj KP uopće – M. Esche: *Die Kommunistische Partei Griechenlands 1941 – 1949, Ein Beitrag zur Politik der KKE vom Beginn der Resistance bis zum Ende des Buergerkriegs*; R. Oldenburg Verlag, Munchen, 1982.

O grčkom građanskom ratu uopće – Christopher Montague Woodhouse: *The Struggle for Greece, 1941 – 1949*; C. Hurst & Co. Publishers, 2002; te Charles R. Shrader: *The Withered Vine: Logistics and the Communist Insurgency in Greece, 1945 – 1949*; Praeger Publishers, 1999.

Jugoslavenski pogled – Svetozar Vukmanović – Tempo: *Revolucija koja teče – memoari*; Beograd, 1971.

Dragan Kljakić: *General Markos*; Globus, Zagreb, 1979. I još jedna o tom zapovjedniku kojega je Tito prepustio Sovjetima, koji su ga onda u SSSR-u zatvorili – Dragan Kljakić: *Izgubljena pobeda generala Markosa – građanski rat u Grčkoj 1946 – 1949 i KPJ*; Narodna knjiga, Beograd, 1987.

Tu je i esej – Oskar Davičo: *Među Markosovim partizanima*; Beograd, 1947. Davičo je proveo nekoliko mjeseci među grčkim gerilcima. Nakon što se general Markos opredijelio za Rezoluciju Informbiroa, knjiga je povučena iz prodaje. Prema scenariju, koji je Davičo napisao po toj knjizi, snimljen je film „Majka Katina“ u režiji Nikole Popovića, bačen zatim u „bunker“ zbog promjene jugoslavenske politike prema Grčkoj.

Na kraju i u Italiji, gdje su partizani zavladali Trstom na četrdeset dana, a ostatkom Julijske Krajine (Istra, Rijeka, Slovensko Primorje) do daljnjega... O Trstu i Julijskoj Krajini najvažniji je autor Miljan Milkić, vojni povjesničar, koji radi u Beogradskom vojnom arhivu, ali dobro poznaje i arhivu bivšeg Saveznog sekretarijata inostranih poslova – Miljan Milkić: *Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943 – 1947*., Institut za noviju istoriju Srbije, 2012. Zanimljiv mu je i tekst o gašenju jugoslavenske kraljevske vojne misije u Italiji 1945. Čime je kraljevska vlada izgubila posljednje diplomatsko predstavništvo u svijetu – *Gašenje jugoslovenske kraljevske vojne misije u Italiji 1945. godine*; Vojno-istorijski glasnik, br. 2, (2010) str. 149 – 166.

O podjeli svijeta na interesne zone – L. C. Gardner: *Spheres of influence: The partition of Europe, from Munich to Yalta*; London, 1993.

O Španjolskoj nakon 1944. i jugoslavenskim inicijativama za obnovu građanskog rata na gerilskoj osnovi – G. Swain: *Stalin and Spain, 1944 – 1948*; u *Spain in an International Context, 1936 – 1959*, uredili Christian Leitz & David J. Dunthom, Oxford, 1999, str. 247 – 249.

Istaknuti hrvatski i jugoslavenski diplomat Darko Bekić objavio je važnu knjigu – Darko BEKIĆ: *Jugoslavija u hladnom ratu*, Globus, 1988. u kojoj se razmatra devolucija komunizma u titoističkoj Jugoslaviji, ali taj smjer istraživanja nije zaživio u hrvatskoj historiografiji, koja je ostala na marginama ključnih tema.

Na kraju, sintezu o Titovom prerastanju u evropsku revolucionarnu avangardu, koja dolazi po običaju iz Velike Britanije – Geoffrey Swain: *The Cominform: Tito's International?*; The Historical Journal, 3 (1992), str. 641 – 663. Riječ je o, po našem sudu, najboljem ikad objavljenom znanstvenom članku o Titu, koji sintetizira njegove strategije i taktike, kao i uloge komunističkog revolucionara, vojskovođe i državnika, što je uvelike djelovala na smjer promišljanja u ovoj knjizi.

U povodu izlaska Swainove biografije Tita, William Klinger napravio je 2010. s njim intervju, objavljen u Rovinju: „Josip Broz Tito (1892 – 1980): un'intervista con Geoffrey Swain“, Quaderni, Centro ricerche storiche Rovigno, 2010 (XXI), str. 377 – 425.

FOTOGRAFIJE

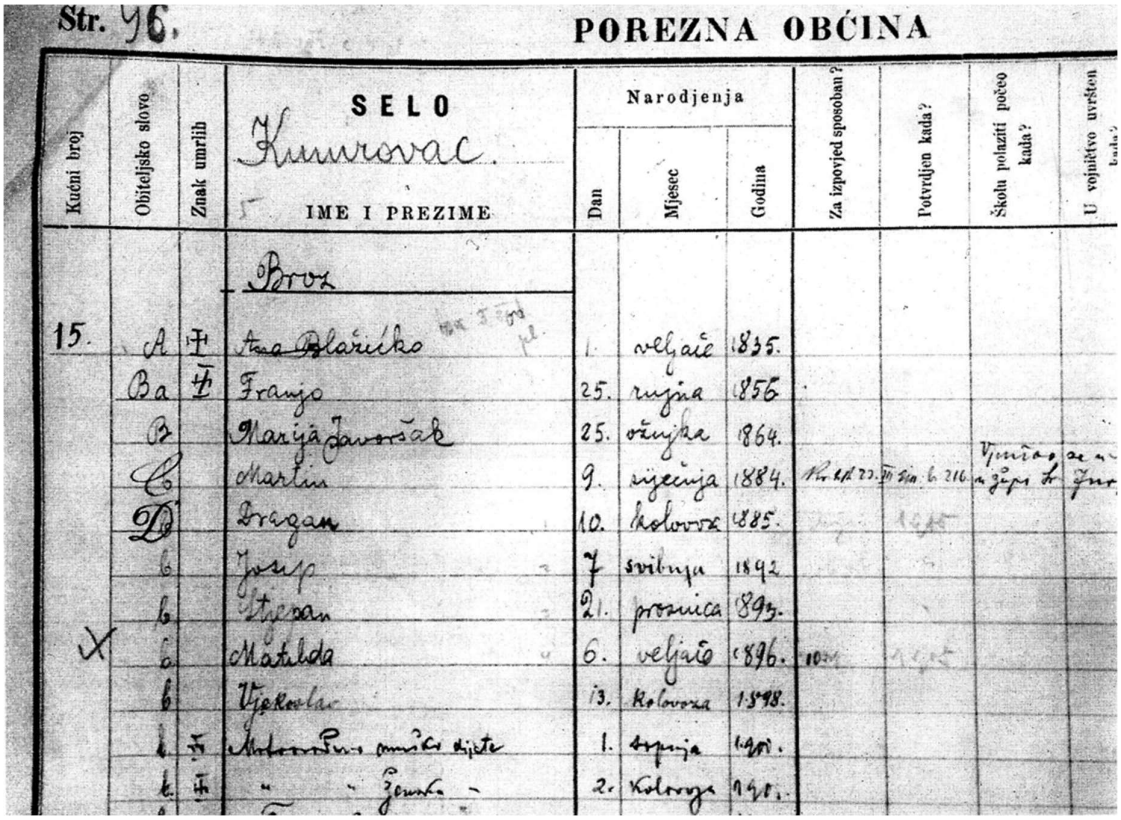

Str. 96. POREZNA OBĆINA

Kućni broj	Obiteljsko slovo	Znak umrlih	SELO Kumrovac. IME I PREZIME	Narodjenja Dan	Mjesec	Godina	Za izpovijed sposoban?	Potvrdjen kada?	Školu polaziti počeo kada?	U vojničtvo uvršten kada?
			Brož							
15.	A	†	Ana Blažičko	1.	veljače	1835.				
	Ba	†	Franjo	25.	rujna	1856				
	B		Marija Jaworšak	25.	ožujka	1864.				
	C		Martin	9.	siječnja	1884.				
	D		Dragan	10.	kolovoza	1885.				
	b		Josip	7	svibnja	1892				
	b		Stjepan	21.	prosinca	1893.				
X	b		Matilda	6.	veljače	1896.				
	b		Vjekoslav	13.	kolovoza	1898.				
	b	†	Antonija mrtvo dijete	1.	srpnja	1901.				
	b.	†	" " Ženska	2.	kolovoza	1901.				

Iz službene isprave jasno je vidljiv pravi dan Titova rođenja – 7. svibnja (maj) 1892. godine.

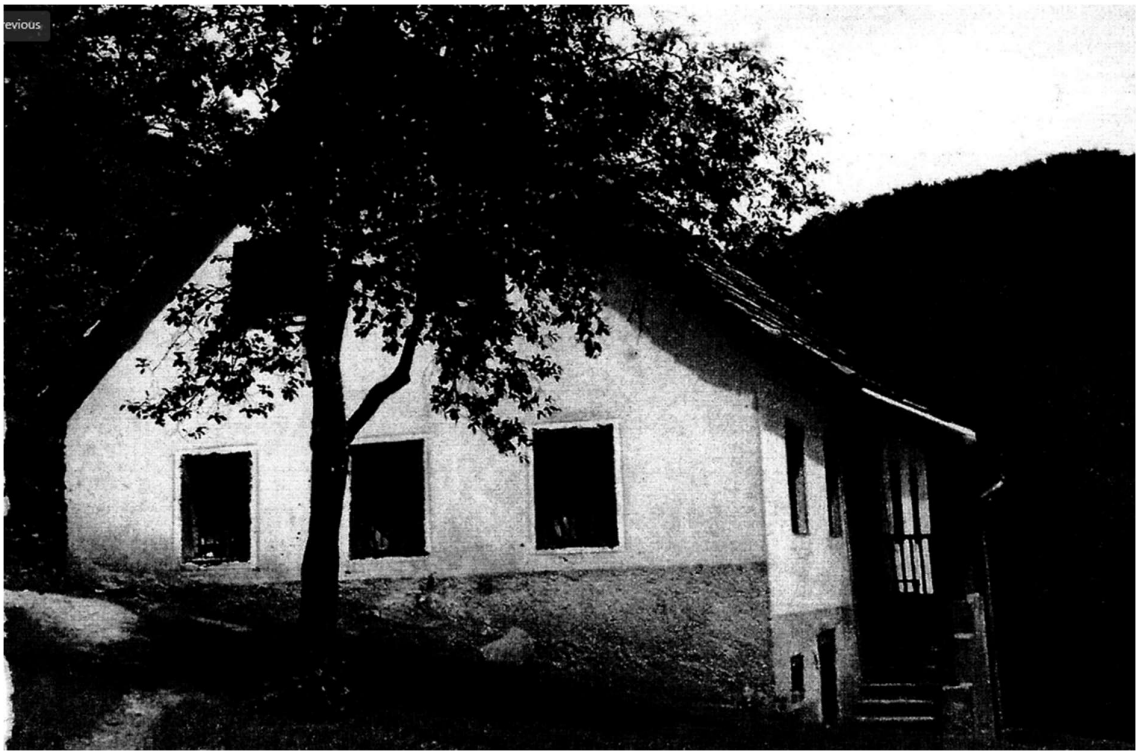

Djedova kuća u Podsredi u Sloveniji gdje je Tito zaista proveo djetinjstvo i usvojio materinji jezik, da bi ga zatim dali k stricu u Kumrovec, u današnju njegovu „memorijalnu rodnu kuću“ kako bi pošao u školu, gdje će pasti prvi razred jer nije znao hrvatski.

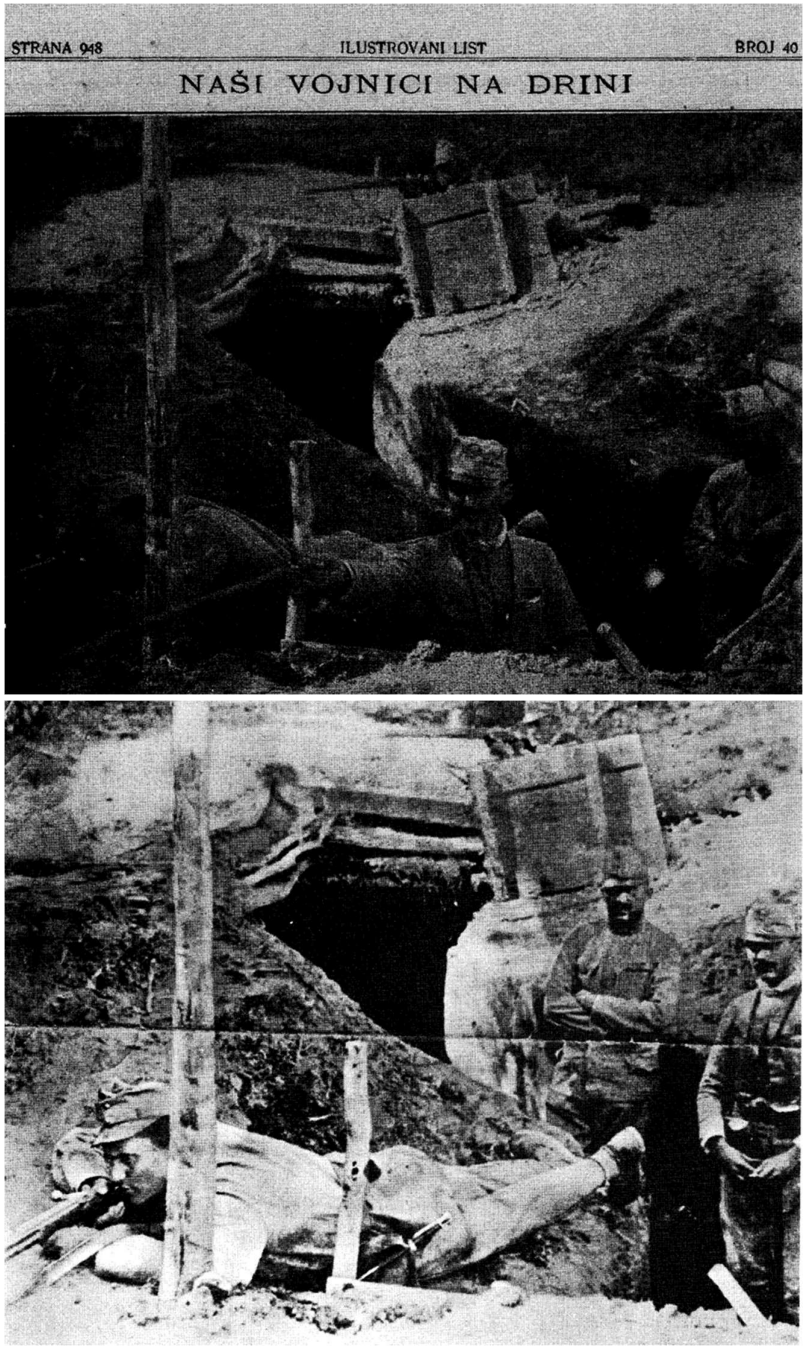

Zagrebački tjednik „Ilustrovani list“ za Prvog je svjetskog rata u svakom je broju donosio izvještaje s bojišta ilustrirane crtežima i fotografijama. Na slici uz reportažu „Naši vojnici na Drini“ u prvom planu je strijelac čiji je snimak predstavljan kao materijalni dokaz Titova boravka na srpskom frontu. Objavljivana za njegova života, fotografija je čudna, a uz original iz „Ilustrovanog lista“, s oficirom koji nedostaje na drugom snimku, nema nikakvog potpisa koji bi nesumnjivo upućivao da je riječ o Titu. No, napadna fizička sličnost lika zaista je uočljiva. Njegova 25. domobranska pukovnija bila je doista raspoređena u Sremu tri posljednja mjeseca 1914. godine, što i sam spominje kad kaže: „Jedan naš bataljon bio je raspoređen na Drini, da Srbi ne pređu preko...“

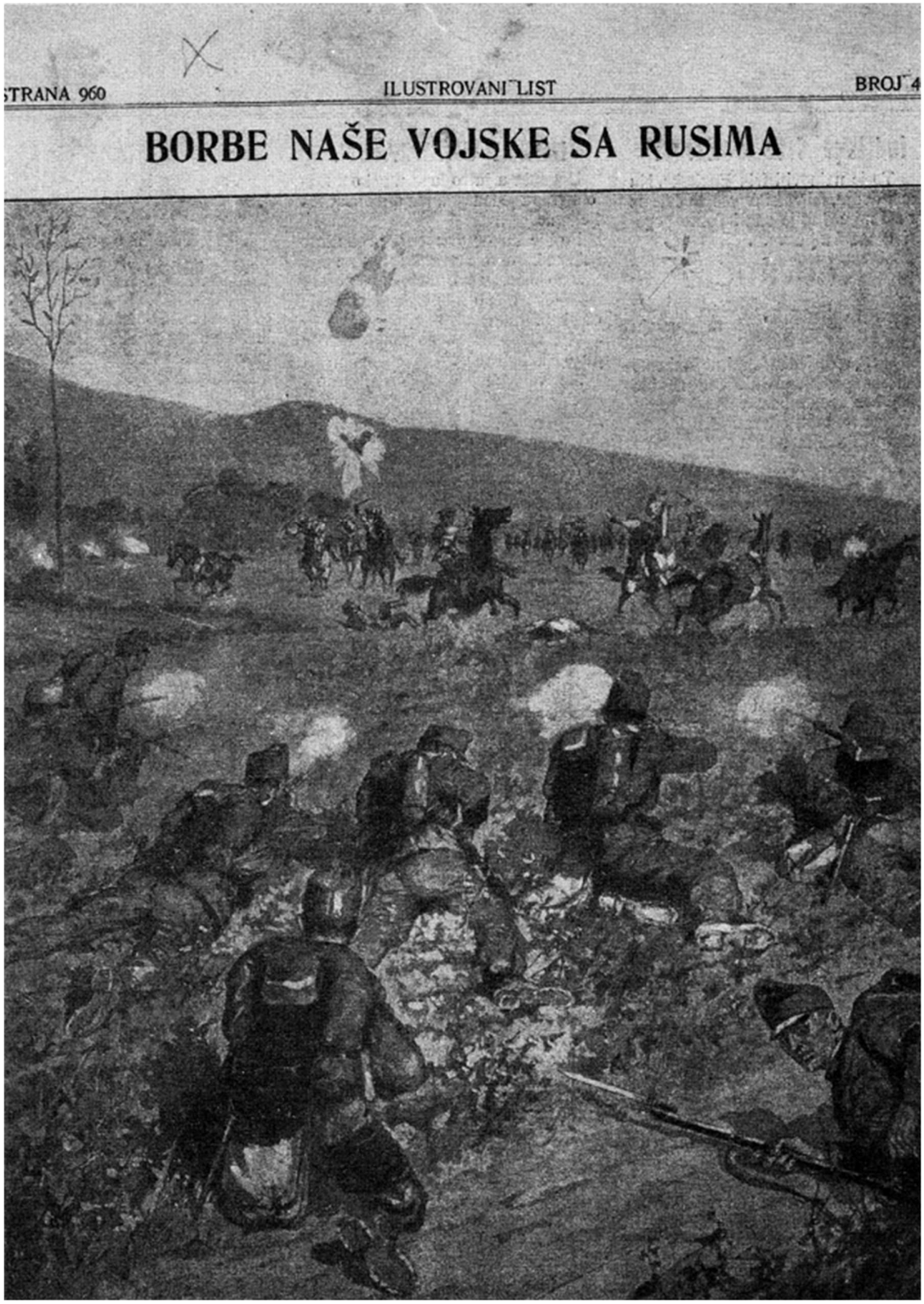

Atraktivna stranica suvremenog zagrebačkog tabloida prikazuje ruske kozake kako napadaju položaje ugarsko-hrvatskih honveda kod Lavova, u borbama 1915. godine. Na tom je bojištu početkom godine cugsfirer Josip Broz iz 25. domobranske pukovnije 42. divizije zarobljen sa cijelom svojom jedinicom, prethodno teško ranjen kozačkim kopljem koje mu je probilo rame kroz lopaticu tako da je vrh izašao na leđima.

Karlo Štajner stigao je u Zagreb 1922. kao instruktor Kominterne i tu vodio zagrebačku ispostavu OMS (Odjela međunarodnih veza). Nakon provale „partijske tehnike“ 1931. prešao je u Pariz gdje se nalazio CK KPJ. U Moskvi od 1932. radi u aparatu Kominterne. Uhapšen je 1936. u sklopu čistki (tzv. „ježovščina“[633]) koje su završile padom Josipa Aronoviča Pjatnickoga, šefa OMS-a. Cijela njegova organizacija označena je kao „leglo gestapovskih špijuna i trockista“ i raspuštena, a sve njene funkcije preuzeo je NKVD. Pod istom optužbom uhapšen je i sam Karlo Štajner te 1937. neuobičajeno blago osuđen – na deset godina zatvora. Kazna mu je produžena na još sedam godina. Pušten je poslije Staljinove smrti 1953. godine i poslan u progonstvo. Izbavio ga je jugoslavenski ambasador u Moskvi Veljko Milatović zauzimanjem kod Hruščova 1956. godine. Štajner je bio jedini stradalnik u čistkama za kojega je Tito pokazao zanimanje. Navodno su, prema njegovim iskazima, bili „drugovi iz mladosti“.

[633] *Ježovščina je povijesni izraz koji označava vrhunac staljinističkih čistki i masovnog terora u Sovjetskom Savezu između 1937. i 1938. godine. Naziv potječe od prezimena Nikolaja Ježova, zloglasnog šefa sovjetske tajne policije (NKVD) koji je u tom razdoblju organizirao uhićenja, mučenja i smaknuća stotina tisuća političkih neistomišljenika, vojnih časnika, intelektualaca i običnih građana. (VestaHR)*

Vladimir Pavlovič Miljutin bio je od 1922. do 1924. godine "predstavnik Kominterne u Austriji što znači da je Karlo Štajner, pripadnik austrijske omladinske komunističke organizacije koji će se puno kasnije pročuti kao pisac knjige „7000 dana u Sibiru", upravo po njegovu nalogu iste godine (1922.) upućen u Zagreb da preuzme funkciju predstavnika OMS (odjela međunarodnih veza), najtajnije organizacije Kominterne. Kao „partijska tehnika" osiguravala je ilegalne veze najužeg rukovodstva (prije svega organizacionih sekretara) svake partije s Moskvom te doturala novac, najčešće u zlatu ili u srebrnim meksičkim dolarima. Miljutin je, inače, ruski revolucionar prve generacije, menjševik od 1903. i boljševik od 1910., član prvog Lenjinovog Centralnog komiteta VKP(b) iz 1917. godine. Jedan od dvadeset i šestoro tada izabranih, spada među 14 koji su likvidirani u čistkama.

Na elitnoj adresi u samom centru Zagreba (Ilica 49) nalazila se sindikalna kancelarija u kojoj je do 1928. Tito radio s Đurom Đakovićem. Odabran je za taktičara ulične antirežimske borbe i prominentnu partijsku funkciju poslije IV. Kongresa KPJ održanog u Dresdenu. Stara, agitatorska partijska struktura zamjenjuje se novom, proletariziranom, ofenzivnom, te usko povezana s kominternovskom agenturom. Vladimir Nikolajevič „Sakun“ (alias „Milković“) kao delegat Prezidijuma Kominterne i specijalni izaslanik Buharina, koji tada njome upravljao, obilazi teren te imenuje partijske kadrove prikladnog profila. Karlo Štajner, predstavnik OMS-a u Zagrebu, bio je onaj tko po funkciji predlaže delegatu Kominterne ljude poput Hebranga i Broza. Oni su zatim zaista kooptirani u rukovodstvo na 8. konferenciji zagrebačkih komunista, održanoj u prisutnosti „riđeg Ukrajinca“ V. N. Sakuna.

Ulične barikade kod kavane „Corso“ postavljene u doba demonstracija što ih je 1928. godine organizirao zagrebački Mjesni komitet KPJ, kojim kao organizacioni sekretar rukovodi Josip Broz. Prevrtani su tramvaji, troje demonstranata je ubijeno, a stotinjak uhapšeno. Tito opisuje kako ga je tu, na barikadi pred „Corsom“; dok je pokušavao proći taksijem, zaustavila policijska straža i propustila, jer je bio u lijepom odijelu. No, uhapšen je u zasjedi pred kućom u Vinogradskoj ulici 46 gdje je stanovao. Našli su mu pištolj, a u stanu partijske brošure i bombe koje je vjerojatno prilikom pretresa podmetnula policija.

Policijski snimak Josipa Broza optuženog po članu 3. Zakona o zaštiti države načinjen je tri dana prije njegova tridesetog rođendana.

ČETVRTAK, 3. STUDENOGA 1938. «NOVOSTI», BR. 216. STRANA 7

SUDNICA

Nastavak komunističkog procesa

Završeno preslušavanje optuženik — Kako je uapsen Broz i Breyer

JOSIP BROZ,

OPTUŽENI PAVAO BREYER, PRAVNIK,

IGNAC KOPRIVNJAK,

ALAHOV VRT
SA SVET. PETROVICEM
PUNI KUĆU U METROPOLU

KAZALIŠTE KNJIŽEVNOSTI I UMJETNOSTI

PFAFF

Režimski građanski dnevni list „Novosti“ uređivao je Ive Mihovilović – Spectator. S uvažavanjem su pisali o drskom revolucionaru Josipu Brozu koji je sucu rekao kako priznaje jedino „sud svoje partije“. Branitelj dr. Ivo Politeo i specijalni tužitelj dr. Ivo Marokini iskoristili su njegovo priznanje članstva u KPJ da omoguće momentalno donošenje presude bez istražnog zatvora, a u kaznionicama među komunistima odmah se pročulo kako je optuženik odvažno nastupio. Rodoljub Čolaković spominje kako su on i Moša Pijade u kaznionici u Mariboru čitali ovaj broj „Novosti“.

Tito i Moša Pijade u Lepoglavi. Mošu je Tito uzeo u električnu centralu što mu je povjerena na održavanje, ali kako mu se baš nije radilo, postigao je da ga s tog radnog mjesta otpuste, kako bi više vremena provodio u čitanju u ćeliji i u zajedničkoj sobi koja je bila opskrbljena knjigama iz knjižnice. Čitao je grčku filozofiju, učio engleski. U tom prevratničkom veleučilištu, komunisti su imali i zasebnu menzu, jer je uprava nastojala izbjeći sukob sa zatočenim ustašama, koji su uživali podjednak tretman.

Dr. Braina Rudin Foss, litvanska Židovka, liječnica koja je završila studij medicine u Berlinu, stigla je u Zagreb nakon Hitlerova preuzimanja vlasti u Njemačkoj. Ona i njen muž (strijeljan u Kerestincu 1941. godine) radili su u aparatu Kominterne za šefa inozemnog odjela NKVD, Majera Abramoviča Trillissera – Moskvina, također baltičkog Židova. Njezin je zadatak bio održavanje veza zagrebačke partijske organizacije s centrom u Beču. Gotovo nema sumnje da je upravo ona 1934. Tita po izlasku iz ogulinskog zatvora povezala s CK KPJ koji se tada nalazio u austrijskom glavnom gradu. Zatim ga je pratila kad je u februaru iduće godine iz Beča putovao u Moskvu. Kad je pak CK jugoslavenske partije prešao u Pariz, održavala je vezu s Beogradom i bila umiješana u aferu s brodom „Corse“ zbog koje je Gorkić smaknut. Borila se u španjolskom građanskom ratu, a s vrhom Kominterne prešla u Ufu, kad su Dimitrov i njegov konvoj onamo prebačeni u oktobru 1941.

Posljednji, VII. kongres Kominterne održan je od 25. jula do 20. augusta 1935. u Moskvi, a u njegovu radu sudjelovao je kao delegat i Tito koji se već četiri mjeseca nalazio u hotelu „Lux“. Na VII. kongresu proklamirana je politika Narodnog fronta, koja je predviđala suradnju s antifašističkim građanskim strankama, uz pretvaranje KP u duboko konspirativnu mrežu. Šef inozemnog odjeljenja NKVD Mihail Trillisser (alias Moskvin) postaje tada faktički lider Kominterne.

Pravim imenom Petar Kuzis, Jan Karlovič Berzin zvan „Stari“, član Lenjinova prvog CK likvidiran je također u čistkama. On je osnovao sovjetsku vojnu obavještajnu službu (Razvedpur RKKA), regrutirao i vodio Richarda Sorgea u Japanu i Leonarda Treppera („Crveni orkestar“) u Njemačkoj te jugoslavenske agente GRU – Ribnikara, Srebrenjaka, Kopinića, Krajačića...

U španjolskom građanskom ratu bio je 1936. – 1937. glavni sovjetski vojni savjetnik republikanske vlada Larga Caballera.

Mitrovički „vahabit“ Aleksandar Ranković, drug Marko, koji će iz „samonikle“ frakcije Petka Miletića preći u Brozovu frakciju. S ovlastima pariškog „zagraničnog biroa KPJ u Parizu koju je „Valter“ preuzeo poslije hapšenja Gorkića, to je novo rukovodstvo u Sremskoj Mitrovici stvorio Moša Pijade kad je ovamo prebačen iz Lepoglave. U tom trenutku ni Miletićeva frakcija, kao ni Brozova, nisu zapravo uživale priznanje moskovske centrale, a prevlast u mitrovičkom KK (kaznionskom komitetu) bila je jako važna, jer je s više od sto komunista to bila najveća partijska organizacija u zemlji. Frakcijska borba bila je tako oštra da su na Andriju Hebranga tzv. „vahabiti“ („petkovci“) izvršili atentat, pa je morao zatražiti od uprave da ga smjesti u samicu.

Falsificirani kanadski pasoš na ime Spiridon Mekas s kojim je „agent T. T.“; novoimenovani šef jugoslavenske mreže, u novembru 1939. doputovao iz Odese u Istanbul. U hotelima „Park“ i „Continental“ boravio je tri i pol mjeseca, a zatim je vlakom iz Grčke preko Beograda doputovao u Zagreb, gdje 15. marta preuzima funkciju.

Beogradska centrala sovjetske vojne obavještajne službe bila je smještena u vili Ribnikar na Dedinju. Vladislav S. Ribnikar, direktor i nećak osnivača „Politike“, bio je rezident GRU u Beogradu, dok je za održavanje veza s Moskvom radio-stanicom „Pavlodar“ bio zadužen Miša Brašić „Džin“. Kad je Tito u aprilu 1941. morao napustiti kuću na Milerovu brijegu u Zagrebu, gdje je rezident GRU-a bio Ivan Srebrnjak „Antonov“, a radio-vezu održavao Josip Kopinič „Vokšin“, preselio se na Dedinje i tu ostao dva i pol mjeseca, do napada Njemačke na Sovjetski Savez.

Tito i Ivo Lola Ribar (stoji s njegove lijeve strane) na Drini kod Foče, na početku velikog pohoda u Zapadnu Bosnu 1942. godine. Poslije poraza kod Užica, te propasti ustanka u Crnoj Gori i Dalmaciji 1941., na tom će „Dugom maršu“ preko područja NDH, uvijek striktno unutar talijanske okupacijske zone, Tito uspješno razviti svoju koncepciju „pokretne revolucije“, gerilskog manevra vojnih snaga uz uspostavljanje instrumentalizirane „narodne vlasti“ u pozadini, kako na oslobođenom, tako i na okupiranim područjima.

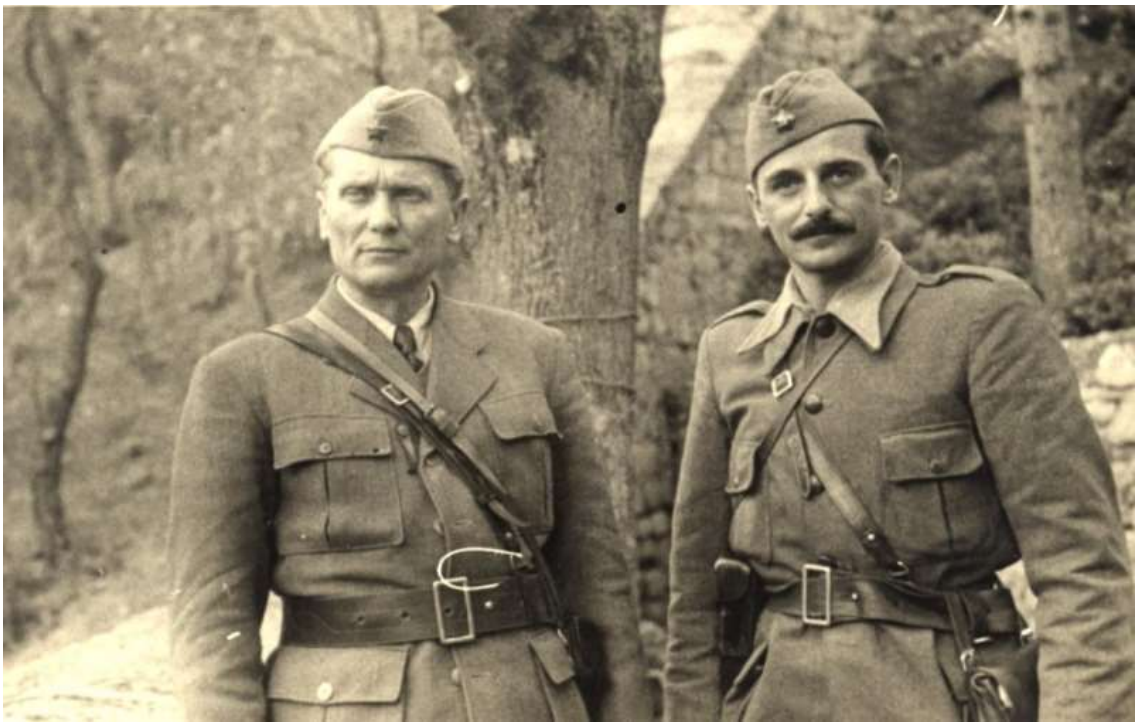

Tito i Konstantin Koča Popović, najveći general jugoslavenskog partizanskog rata, zapovjednik Prve proleterske brigade, Prve proleterske divizije i Druge armije NOVJ, pobjednik bitke na Sutjesci koji je sa svojom jedinicom probio neprijateljski obruč pregazivši njemačko-hrvatsku 369. legionarsku diviziju Wehrmachta, te omogućio preostalim borcima Operativne grupe Vrhovnog štaba i vrhovnom komandantu da se izvuku iz okruženja, dok su ranjenici ostali u kanjonu Drine sa 3. udarnom divizijom Save Kovačevića i gotovo su svi pobijeni.

Do sad nepoznata fotografija umornoga Tita snimljena u Jajcu u najsudbonosnijem momentu njegove karijere. Od ilegalnog operativca i gerilskog komandanta postaje maršal savezničke vojske koju će u Teheranu priznati Velika trojica, sudionici konferencije „Eureka“. Drugo zasjedanje AVNOJ-a gdje je predsjednik Osvobodilne fronte dr. Josip Vidmar predložio Tita za maršala, započelo je dan nakon početka teheranske konferencije. Budući da je u Jajcu proglašen ratni suverenitet Narodno-oslobodilačkog pokreta, Staljin se razgnjevio, jer je to učinjeno bez njegova odobrenja, izvan formata teritorijalne nadležnosti zacrtanog u Moskvi. Ondje su ranije uspostavili koncepciju tri ravnopravne partije stvorene iz stečajne mase KPJ, praktično raspuštene na njenom drezdenskom IV. kongresu 1928. godine. Kominterna nikad poslije toga nije dopustila održavanje kongresa – što je osnovni prerogativ partije priznate u međunarodnom radničkom pokretu. Naredni, V. kongres KPJ bit će sazvan tek dvadeset godina kasnije, poslije raskida 1948.

Tito u Jajcu pozira Antunu Augustinčiću, zemljaku iz Klanjca, gradića udaljenog sedam kilometara od Kumrovca i svom predratnom poznaniku iz Zagreba gdje su se družili još dok se „agent T.T." predstavljao kao „inženjer Tomanek". Nakon modeliranja ove biste, Augustinčić će poći u Bari da izradi model za kovanje Ordena Narodnog heroja, a zatim u Moskvu, gdje će izliti čuveni maršalov brončani kip u šinjelu, što stoji ispred Kuće cvijeća i „rodne kuće" u Kumrovcu. U Jajcu, dok još nije ni blizu priznanju svoga suvereniteta ni u zemlji ni u partiji, Tito investira u parafernalije[634] buduće veličine: opremio se činom maršala, a osim Augustinčićeve biste tu je izrađen i čuveni gvaš-portret Božidara Jakca koji će se reproducirati na poratnim poštanskim markama. Od konspiratora, po hitnom se postupku preobrazio (rebrendirao) u legendarnog državnika kojega neće biti lako izostaviti iz svjetskih kombinacija...

[634] *Riječ **parafernalia** (prema latinskom **paraphernalia**) označava skup predmeta, opreme ili pribora koji se koriste za određenu aktivnost, hobi ili profesiju. Također se može koristiti za opisivanje raskošne ceremonije ili niza popratnih detalja nekog događaja. (VestaHR)*

Titov najsposobniji adlatus[635], Ivo Lola Ribar (drugi slijeva u prvom redu) koji je u Dalmaciji postigao ono što će Tempo ostvariti na jugu, u Albaniji, na Kosovu, u Makedoniji i Grčkoj – zamah pokreta, uspon na sljedeći nivo strateške ratne igre. Okružen savezničkim oficirima iz sastava vojnih misija snimljen je u Jajcu, nekoliko dana prije pogibije na Glamočkom polju. Pogođen iz njemačkog izviđačkog aviona, ukrcavao se na engleski bombarder koji ga je trebao otpremiti u glavni stan savezničke komande za Mediteran u Kairo, kao emisara kod feldmaršala Alexandera. Prvi slijeva na većoj slici na portretu iz oficirske legitimacije ispod je brigadir Fitzroy Maclean, Churchillov specijalni izaslanik za Balkan.

[635] ***Adlatus*** *(lat.* ***ad latus*** *– uz bok) označava pobočnika, pomoćnika, savjetnika ili osobu koja je dodijeljena višem dužnosniku kako bi mu pomagala u obavljanju dužnosti. U Austro-Ugarskoj službena titula za carske namjesnike, vladine povjerenike, vojne časnike i savjetnike. Primjerice, tijekom austrougarske vlasti u BiH, civilni adlatus je bio pomoćnik zemaljskog poglavara za civilnu upravu. U prenesenom (pogrdnom) smislu može označavati poslušnika ili slugana koji slijepo podupire stavove i odluke neke moćnije osobe. (VestaHR)*

Fitzroy Maclean, Churchillov specijalni izaslanik za Balkan.

Fotografija od 14. aprila 1944. pred drvarskom pećinom uoči desanta njemačkog 500. SS-padobranskog bataljona izvedenog 25. maja. Uz Tita su Edvard Kardelj; zatim ruski general Kornjejev, šef sovjetske misije, iza kojega proviruje Vladimir Bakarić, dok je granjem napola sakriven Arsa Jovanović, načelnik Vrhovnog štaba. Prva partizanka koja stoji u pozadini pred vratima kolibe, Titova je tajnica i ljubavnica Davorijanka Paunović –Zdenka. Oko Titovih nogu vrzma se vučjak Tigar pred kojim su velike avanture – poslije desanta odletjet će sovjetskim avionom u Bari, britanskim razaračem otploviti na Vis, a zatim opet avionom, preko linije njemačko-sovjetskog fronta u Craiovu u Rumunjskoj...

Pripadnici 500. SS-padobranskog bataljona u bazi u Mataruškoj banji kod Kraljeva, gdje se smjestila školska jedinica Luftwaffe za obuku padobranaca. Bataljonom je zapovijedao SS-hauptsturmfuehrer Kurt Rybka, jer je SS-obersturmbannfuehrer Otto Skorzeny; koji je desant na Drvar mjesecima pripremao prikupljajući obavještajne operacije u Banjaluci odakle je desant s aerodroma Zlužani i poletio, bio angažiran u akciji spašavanja Benita Mussolinija iz zatočeništva na vrhu planine Gran Sasso. Kako su SS-padobranske jedinice bile upravo izvele uspješan napad na štab sovjetskog Voronješkog fronta i ondje ubile maršala Nikolaja Fjodoroviča Vatutina, pobjednika u bici kod Kurska, njemački su radio-izviđači dobro upoznali režim radio-telegrafske aktivnosti sovjetskog radio-čvora u jednoj komandi fronta (grupi armija). Isti takav radio-čvor sa sovjetskim osobljem (Purga-1) bio je uspostavljen pri Vrhovnom štabu i to je Skorzenyju omogućilo da goniometrijski precizno locira Titovo zapovjedno mjesto u Drvaru (ali ne i njegovo boravište u pećini iznad grada).

Ekipa okupljena na III. zasjedanju ZAVNOH-a proglasila je zaključke koje Tito anulira uklanjanjem Andrije Hebranga (sjedi drugi slijeva) s mjesta sekretara KPH, zasebne partije u sustavu Kominterne. U sredini, s bijelom bradom, sjedi predsjednik ZAVNOH-a, Vladimir Nazor, a sasvim desno, Svetozar Rittig, jugoslavenski orijentirani katolički svećenik, župnik zagrebačke crkve sv. Marka, jedan od najviših prelata zagrebačke dijeceze.

Konferencija slovenskog rukovodstva u oslobođenom Černomelju 1944. godine. Sprema se prvi napad jedne savezničke kopnene formacije na sam njemački teritorij – most u dijelu Slovenije pripojenom Trećem Reichu. Izvele su ga slovenske i hrvatske jedinice pod komandom GŠ NOV i PO Slovenije, čiji zapovjednici prisustvuju sastanku. U prvom redu slijeva su pukovnik Pero Popivoda, zapovjednik VII. slovenskog korpusa, Titov stariji sin Žarko koji je završio diverzantski kurs GRU u Ufi i borio se u redovima Radničko-seljačke Crvene armije, Zatim Boris Kraigher i general Franc Rozman-Stane, komesar i zapovjednik GŠ NOV I POS, kapetan James W. Goodwin, oficir britanske vojne misije pri slovenskom štabu i njegov prevodilac. Na kraju su reda sovjetski pukovnik Patrahaljcev, koji će poslije Drugog svjetskog rata osnovati rod specijalnih snaga (SPECNAZ), te njegov pomoćnik.

Maršal Tito u Beogradu na proljeće 1945. pokazuje feldmaršalu Alexanderu, zapovjedniku Sredozemlja, dispozicije snaga NOVJ. Skreće mu pažnju na slavonsko bojište gdje se tada zapravo ništa ne događa (Vukovar će biti oslobođen tek 12. aprila). Sremski je front statičan, a glavni su pravci angažmana partizanske vojske zapravo u Dalmaciji, gdje treba preduhitriti Britance i zauzeti Trst i Julijsku krajinu, a možda i Veneciju, te u Grčkoj gdje su još u decembru 1944. komunisti koje Tito kontrolira pokušali zauzeti Atenu stupivši u borbu s nacionalističkim snagama Napoleona Zervasa i britanskim padobrancima.

Drugi svjetski rat je završio, Sovjetski Savez okupirao Istočnu Evropu, polovicu Njemačke i polovicu Austrije te počinje borba za komunističku prevlast u Zapadnoj Europi, u čemu ključnu ulogu ima maršal Tito. No, kako je Jugoslavija razorena i njemu je, kao i svima ostalima, potrebna pomoć u hrani i materijalu, koju i pobjednicima i pobijeđenima pruža Amerika. Na ovoj fotografiji uz Tita je stoga ugledni gost, gradonačelnik New Yorka i predsjednik UNRRA-e, dinamični sto i pedeset centimetara visoki Fiorello La Guardia. Njegova mama tršćanska je Židovka, a sam „Cvjetko“, kako su ga od milja zvali u Brooklynu, počeo je karijeru kao američki konzularni agent i predstavnik Cunard Line u fijumanskoj paradržavi (riječkom entitetu) gdje mu danas u spomen postoji ulica u samome centru grada.

I u najtežim trenucima on umije zadržati prisebnost - Tito se 1949. sunča na Brijunima, na nevjerojatno modernoj, šminkerskoj ležaljci koja je valjda dopremljena iz Italije. Nije još dotjerao do predsjednika, samo je premijer (predsjednik Ministarskog savjeta), ministar obrane i Vrhovni komandant Jugoslavenske armije, generalni sekretar KPJ i pravi šef OZN-e. Mozak mu neumorno radi. Nije uspjela ona kombinacija sa Staljinom, sad valja vidjeti što se može postići sa Zapadom. Leka, drug Marko, sve je najsumnjivije elemente bacio u Petrovu rupu, tu malo dolje, na Golom otoku. Pouzdani Koča već je odaslan u Pariz u diplomatsku ofenzivu. No, Truman je još nepovjerljiv – Amerikanci ništa ne razumiju. Churchill koji razumije sve, sad je, na žalost, u opoziciji. Staljin je upravo detonirao A-bombu kod Semipaltinska. Maršal Rodion Malinovski okupio je na jugoslavenskoj granici operativnu grupu od osam oklopnih divizija. Znači, najvažnije je sačuvati živce i sačekati pravu priliku. A dotle...

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna i univerzitetska biblioteka
Republike Srpske, Banja Luka

32:929 Tito

KLINGER, Viliam
Tito: neispričane priče : tajni imperij Josipa Broza Tita / William Klinger, Denis Kuljiš. - 1. izd. - Banja Luka : Dnevne nezavisne novine ; Zagreb : Paragon, 2013 (Banja Luka : Dnevne nezavisne novine). - 454 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Biblioteka Mnemosyne)

Napomene uz tekst. - Bibliografske bilješke: str. 415-445. - Registar.

ISBN 978-99938-26-41-5
1. Kuljiš, Denis [autor]
a) Tito, Josip Broz (1892-1980) - Biografije
COBISS.BH-ID 3763992

BALKANDOWNLOAD

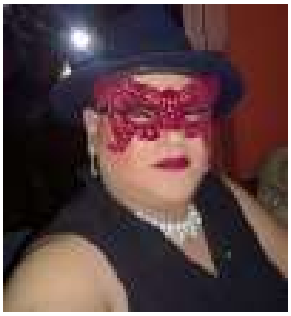
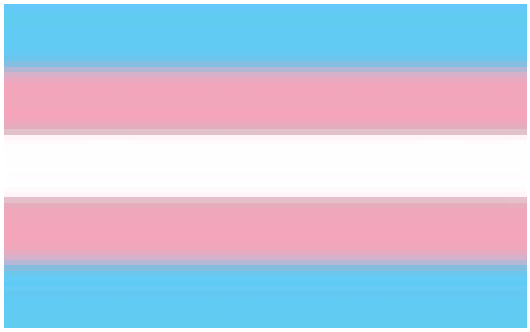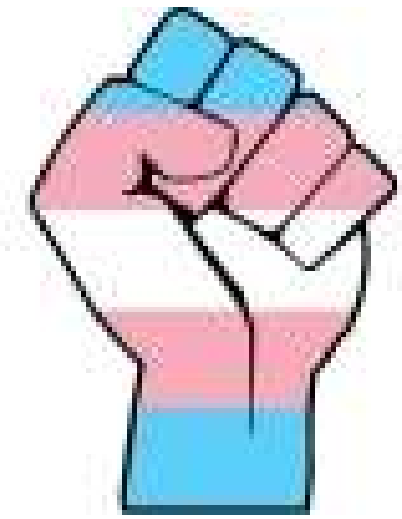
Sken – OCR – Obrada:
VestaHR, June 2026